T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

KAZAN-TATAR TÜRKÇESİNE ÇEVRİLMİŞ KELİLE VE DİMNE ÜZERİNE DİL İNCELEMESİ (İNCELEME-METİN-DİZİNLER)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

CANSU KUVVETLİ

Tez Danışmanı

DOÇ. DR. AHMET TURAN TÜRK

ÇANAKKALE – 2021

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

KAZAN-TATAR TÜRKÇESİNE ÇEVRİLMİŞ KELİLE VE DİMNE ÜZERİNE DİL İNCELEMESİ (İNCELEME-METİN-DİZİNLER)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

CANSU KUVVETLİ

Tez Danışmanı
DOÇ. DR. AHMET TURAN TÜRK

ÇANAKKALE-2021

ETİK BEYAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi taahhüt ve beyan ederim.

Cansu KUVVETLİ
20/08/2021

ÖN SÖZ

Tarih boyunca birçok Türk devletine ev sahipliği yapan İdil-Ural bölgesi, Altın Orda Devleti'nin kurulmasıyla XII. yüzyıldan itibaren adı duyulmaya başlayan Kazan Tatarlarının da yaşadığı bir coğrafya olmuştur. Kazan Tatar halkı, 1552 yılında Kazan'ın işgal edilmesinden günümüze uzanan süreçte Rusların din, dil ve kültür birikimini yok etmeye yönelik uyguladığı baskıcı asimilasyon siyasetine maruz kalmıştır. 1774'te çıkan Pugaçev isyanı ve daha sonrasındaki çalkantılı olaylar nedeniyle bu halk içinde bulunduğu durumdan kurtulmak için bir yandan dinî, ahlakî ve kültürel özüne yönelip diğer yandan modernleşmeyle ilgili arayışlar içine girmiştir. XIX. yüzyılın sonlarında Tatar aydınlarının bu arayışına bir cevap niteliğinde olan ve onları derinden etkileyen en önemli fikir ve edebiyat akımı Marifetçilik hareketidir. Bu hareket kısa zaman içerisinde Tatar aydınları arasında etkisini hissettirmeye başlamıştır. Müslüman Kazan Tatarlarının, Ortodoks Rus hakimiyetinden farklı olduklarını ispatlamak için kendilerine dönmeleri gerektiğini fark etmeleriyle ortaya çıkan bu akım, yeniliklerle uyumlu olarak dine uygun bilgileri bulup bu alana yönelmeyi amaçlamıştır. Kendini, evreni ve Allah'ı tanıma inancından yola çıkan Marifetçiler, halkı eğitmeye onları medenîleştirmek için bilgilendirmeye çalışmışlardır. 1884'te ortaya çıkan Ceditçilik kavramı dinde modernleşme esaslı Tatar Marifetçi hareketinin sosyal ve kültürel bir devamı niteliğindedir. Tatar Marifetçiliği ise öncelikle dinde modernleşme akımıdır. Tatar aydınları XIX. yüzyılın sonlarında toplumda millî ve ahlakî birliği sağlamak amacıyla farklı Türk boylarında farklı şekilleri bulunan ortak kültürel eserleri yeniden tercüme ederek yayınlamışlardır. Yazılan tezde bu çalışmalara katkı sağlamak ve bu ahlakî eserlerin bugün de popülerliğini kaybetmediğini göstermek amacıyla İbnü'l-Mukaffa'nın yazdığı Kelile ve Dimne'nin Tatar Türkçesine tercüme edilmiş Gabdilgallem Feyizhanov versiyonunun Tataristan Kitap Neşriyatı tarafından yenilenerek günümüz Tatar Türkçesine yeniden tercüme edilmiş şekli tercih edilmiştir. Çalışmamız, *İnceleme, Metin* ve *Dizin* olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmı Tatar Adına Dair, Tarihî Süreçte Tatar Türkleri, XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kazan Tatar Edebiyatı ve Marifetçilik Hareketi, Kelile ve Dimne'nin Tarihî Gelişim ve Tercüme Serüveni, Kelile ve Dimne'nin Kazan Tatar Türkçesine Tercüme Süreci ve Gabdilgallem Feyizhanov Hakkında, Tatar Türkçesine Çevrilmiş Kelile ve Dimne'nin Bölümleri ve Hikâye Örgüsü başlıklarından oluşmaktadır. İnceleme bölümü *Dil İncelemesi* başlığı altında *Ses Bilgisi* ve

Biçim Bilgisi olmak üzere iki alt başlığa ayrılmıştır. *Dil İncelemesi* başlığı altında yer alan ve metinde rastlanan dil bilgisi yapıları mümkün olduğunca ayrıntılı bir biçimde incelenmeye çalışılmış, ilgili konulara örnek teşkil edecek sözler veya cümleler, transkripsiyonu yapılmış metin üzerindeki satır numaraları ile birlikte verilmiştir. Dil incelemesi yapılırken metnimizde bulunmayan yapılara yer verilmemiştir. Bu durum tekrara düşmemek amacıyla çalışma içerisinde ayrıca belirtilmemiştir. *Metin* bölümünde hikâye ve küçürek öykülerin transkripsiyonu yapılmış ve transkripsiyondan sonra metin, orijinal metne sadık kalmaya özen gösterilerek Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Orijinal metinde bulunan Farsça beyitler, Arapça hadisler ve atasözleri tezin konusundan uzaklaşmamak için Türkiye Türkçesine aktarılmamıştır. Orijinal metne sadık kalınması için yalnızca dipnot olarak açıklanan hadislerin anlamları belirtilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'den tanıklanan ayetlerin açıklamaları ise dipnotta verilmiştir. Bu kısımların yalnızca Tatar Türkçesine çevrilmiş kısımları aktarılmıştır. *Dizin* bölümünde, metinde geçen sözcüklerin yer aldığı bir gramatikal dizininin devamında metinlerdeki yer ve şahıs adlarının verildiği *Özel Adlar Dizini* oluşturulmuştur. Orijinal metinde diyaloglarda adı geçen ve Tatar imlasına göre büyük harflerle gösterilen hayvan adları *Özel Adlar Dizini* kısmına dahil edilmiştir. Son kısımda ise elde edilen veriler *Sonuç* kısmında değerlendirilmiştir.

Bana her daim destek olan ve türlü fedakarlıklarda bulunan aileme teşekkür ederim. Tez konusunun belirlenme sürecinden son aşamalarına kadar benden yardımlarını ve vaktini esirgemeyen, lisans eğitimimden bu yana bilgi ve tecrübeleriyle bana yol gösteren, bana daima inanan ve güvenen kıymetli hocam, danışmanım Doç. Dr. Ahmet Turan TÜRK'e çok teşekkür ederim.

Cansu KUVVETLİ

Çanakkale, Ağustos 2021

ÖZET

KAZAN- TATAR TÜRKÇESİNE ÇEVRİLMİŞ KELİLE VE DİMNE ÜZERİNE DİL İNCELEMESİ (İNCELEME- METİN- DİZİNLER)

Cansu KUVVETLİ
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi
Danışman: Doç. Dr. Ahmet Turan TÜRK
20/08/2021, 677

Türk edebiyatının ahlakî nitelikteki ortak kültürel ürünlerinden biri olan Kelile ve Dimne'nin, Gabdilgallem Feyizhanov tarafından Tatar Türkçesine yapılan tercümesinin ilk baskısı 1889 yılında yayımlanmıştır. Günümüzde hâlâ popülerliğini yitirmeyen bu eserin 2008 yılında Tataristan Kitap Neşriyatı tarafından yeniden basılmış bir versiyonu mevcuttur. Kelile ve Dimne'nin dil ve söz varlığı incelenerek yenileşme hareketi etkisinde olan Tatarların dil ve düşünce dünyası değerlendirilmeye çalışılmıştır. Tez, *İnceleme*, *Metin ve Dizin* kısımlarından oluşmaktadır. *Giriş* bölümünde *Tatar Türkleri, XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kazan Tatar Edebiyatı ve Marifetçilik Hareketi, Kelile ve Dimne'nin Tarihî Gelişim ve Tercüme Serüveni, Kelile ve Dimne'nin Kazan Tatar Türkçesine Tercüme Süreci ve Gabdilgallem Feyizhanov, Tatar Türkçesine Çevrilmiş Kelile ve Dimne'nin Bölümleri ve Hikâye Örgüsü* hakkında bilgi verilmiştir. *Dil İncelemesi, Ses Bilgisi* ve *Biçim Bilgisi* olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir. *Metin* bölümü *Transkripsiyon* ve *Türkiye Türkçesine Aktarma* biçiminde iki başlık altında ele alınmış ve Türkiye Türkçesine aktarmada mümkün olduğunca Tatar Türkçesinin özellikleri korumaya çalışılmıştır. *Söz Dizini* ve *Özel İsim Dizini* bölümlerinde geçen sözlerin sıklıkları madde başının altında köşeli parantez içerisinde verilmiştir. *Sonuç* bölümünde elde edilen verilerin değerlendirilmesi ışığında ulaşılan çıkarımlar paylaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kelile ve Dimne, Tatar Türkçesi, Marifetçilik, Ses Bilgisi, Şekil Bilgisi, Dizin.

ABSTRACT

LANGUAGE ANALYSİS ON "KELİLE AND DİMNE" TRANSLATED TO KAZAN-TATAR TURKİC LANGUAGES (ANALYSİS-TEXT-INDEX)

Cansu KUVVETLİ

Çanakkale Onsekiz Mart University

School of Graduate Studies

Department of Turkish Language and Literature Master's Degree Dissertation

Advisor: Ahmet Turan TÜRK

20/08/21, 677

Kelile and Dimne, one of the mutual moral cultural pieces of Turkish Literature, was first published in 1889 which was translated by Gabdilgallem Feyizhanov. The work is still popular in today's world and the work is also translated by Tatar Book Publications in 2008. Taking the first two part of this publication into consideration, in this dissertation it is aimed to examine Kelile and Dimne's language and vocabulary under the influence of reform movement of Tatar's language and process of thinking. Dissertation consists of *Examination, Text, and Index.* In *Introduction,* information about *Tatar Turks, Kazan and Tatar Literature in the second half of 19th century and Marifetçilik Movement, Historical Progress and Translation Episode of Kelile and Dimne, Translation of Kelile and Dimne to Kazan Tatar Turkish and Gabdilgallem Feyizhanov, Parts and Story Pattern of Kelile and Dimne* is given. *Language Examination* is given under two titles, *Sonics* and *Morphology*. *Text* parts is examined under two titles as well, *Transcription* and *Transfer to Turkey Turkish,* while transferring, it is attempted to preserve Tatar Turkish language characteristics. In the *Index,* also two titles are given, *Vocabulary Index* and *Proper Nouns Index*. The frequency of the words in the both *Index*es is given in the box brackets on the lexical entries. Lastly, in the *Summary,* deductions acquired from the data are shared with the readers.

Key words: Kelile and Dimne, Tatar Turkish, Marifetçilik, Sonics, Morphology, Index.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ETİK BEYAN…… ii
ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR…….. iii
ÖZET ……..…….. v
ABSTRACT …….. vi
İÇİNDEKİLER ……..…… vii
SİMGELER ve KISALTMALAR…….....……. x
TABLOLAR DİZİNİ…….…. xii
ŞEKİLLER DİZİNİ..... xiv

BİRİNCİ BÖLÜM
GİRİŞ 1

İKİNCİ BÖLÜM

DİL İNCELEMESİ

2.1 Ses Bilgisi.....28
2.1.1. Ünlüler 28
2.1.2. Ünsüzler 31
2.1.3. Ses Olayları.....39
2.2. Biçim Bilgisi 56
2.2.1. Ad 56
Ad Çekimi.....57
Çokluk Çekimi.....57
İyelik Çekimi 57
Aitlik Çekimi 60
Durum Çekimi 60
Adlarda Soru.....75

Adlarda Bildirme.....75
2.2.2.Sıfat.....81
Niteleme Sıfatları.....81
Belirtme Sıfatları.....84
İşaret Sıfatları.....85
Belirsizlik Sıfatları.....86
Soru Sıfatları.....87
Sayı Sıfatları.....87
2.2.3. Zamir.....90
Şahıs Zamirleri.....90
Dönüşlülük Zamiri.....95
İşaret Zamirleri.....96
Belirsizlik Zamirleri.....99
Soru Zamirleri.....100
2.2.4. Zarf.....101
Yer-Yön Zarfları.....101
Zaman Zarfları.....102
Durum Zarfları.....103
Miktar Zarfları.....104
Soru Zarfları.....105
2.2.5. Eylem.....106
Şahıs Ekleri.....106
Şekil ve Zaman.....108
Eylemde Soru.....138
Eylemsiler.....140
Basit Zarf Eylemler.....146
Birleşik Zarf-Eylemler.....147
Değişik Yapıdaki Zarf-Eylemler.....151
2.2.6. Edatlar.....151
Ünlem Edatları.....152

Ünlemler 152
Soru Edatları 154
Cevap Edatları 154
Gösterme Edatları 155
Bağlama Edatları 155
Sıralama Edatları 156
Açıklayıcı Bağlama Edatları 156
Denkleştirme-Karşılaştırma Edatları 157
Cümle Başı Edatları 157
Sona Gelen Edatlar 159
Son Çekim Edatları 160

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

METİN

3.1. Transkripsiyon 167
3.2. Türkiye Türkçesine Aktarma 255

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GRAMATİKAL DİZİN

4.1. Gramatikal Dizinde İzlenen Yöntem 378
4.2. Gramatikal Dizin ve Özel Adlar Dizini 379

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ 667

KAYNAKÇA 672
ÖZ GEÇMİŞ 677

SİMGELER VE KISALTMALAR

CC Codex Cumanicus (Argunşah ve Güner, 2015)

Ar. Arapca

bk. bakınız.

Çev. Çeviren.

DLT Dîvânu Lugâti't-Türk Giriş - Metin - Çeviri - Notlar – Dizin (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014).

DTS Drevnetyurkskiy slovar' (Nadelyev; Nasilov; Tenişev; Şçerbak, 1969).

Ed. Editör.

EDPT. An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish (Clauson, 1972).

Etü. Eski Türkçe

Far. Farsça

GT. Genel Türkçe

Haz. Hazırlayan.

Moğ. Moğolca

Otü. Orta Türkçe

Rus. Rusça

Tat. Tatar Türkçesi

vb. ve benzeri.

vd. ve diğerleri.

> Bir biçimden başka bir biçime gidişi gösterir.

~ Denklik gösterir.

< Bir biçimin başka bir biçimden gelişini gösterir.

>> Aradaki ses değişiminin belirtilmediğini gösterir.

+ Ad çekim eklerinde kullanılır.

- Eylem çekim eklerinde kullanılır.

// Seslerin gösterilmesinde kullanılır.

/ Bir biçim birimin farklı sesçil biçimlerini ayırmada kullanılır.

Ø Sıfır biçim birimi gösterir.

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo No.	Tablo Adı	Sayfa No.
Tablo 1	Ünlüler	28
Tablo 2	Ünsüzler	32
Tablo 3	Görülen geçmiş zaman ad bildirmesi olumlu çekim	78
Tablo 4	Görülen geçmiş zaman ad bildirmesi olumsuz çekim	79
Tablo 5	Öğrenilen geçmiş zaman ad bildirmesi olumlu çekim	80
Tablo 6	Şart bildirmesi olumlu çekim	80
Tablo 7	Şahıs zamirleri	91
Tablo 8	Şahıs zamirlerinin ad durum ekleri ile kullanımı	92
Tablo 9	Şahıs zamirlerinin aitlik ekiyle kullanımı	94
Tablo 10	Dönüşlülük zamirinin iyelik ekli şekli	95
Tablo 11	İşaret zamiri teklik şekillerinin ad durum eki çekimi	96
Tablo 12	I. tip zamir kökenli şahıs ekleri	107
Tablo 13	II. tip iyelik kökenli şahıs ekleri	107
Tablo 14	III. tip (emir çekimi) şahıs ekleri	107
Tablo 15	Görülen geçmiş zamanın olumlu çekimi	109
Tablo 16	Görülen geçmiş zamanın olumsuz çekimi	110
Tablo 17	Öğrenilen geçmiş zamanın olumlu çekimi	111
Tablo 18	Öğrenilen geçmiş zamanın olumsuz çekimi	112
Tablo 19	-GAn bar/yuḳ ekli geçmiş zaman	113
Tablo 20	Şimdiki zaman ifadeli geniş zamanın olumlu çekimi	114
Tablo 21	Şimdiki zaman ifadeli geniş zamanın olumsuz çekimi	114

Tablo 22	**Belirsiz gelecek zamanın olumlu çekimi**	**116**
Tablo 23	**Belirsiz gelecek zamanın olumsuz çekimi**	**117**
Tablo 24	**Kesin gelecek zaman olumlu çekimi**	**118**
Tablo 25	**Şart kipi olumlu çekimi**	**119**
Tablo 26	**Şart kipi olumsuz çekimi**	**119**
Tablo 27	**İstek kipi olumsuz çekimi**	**121**
Tablo 28	**-mAḳçI + bul- + şahıs ekleri**	**122**
Tablo 29	**-rGA bul + I. tip (zamir kökenli) şahıs ekleri**	**123**
Tablo 30	**Emir kipi olumlu çekim**	**124**
Tablo 31	**Emir kipi olumsuz çekim**	**125**
Tablo 32	**Hikâye birleşik çekimi**	**127**
Tablo 33	**Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi olumlu çekim**	**127**
Tablo 34	**Öğrenilen geçmiş zaman hikâye birleşik çekiminin olumsuzu**	**128**
Tablo 35	**Geniş zamanın hikâyesi olumlu çekim**	**128**
Tablo 36	**Geniş zamanın hikâyesi olumsuz çekim**	**129**
Tablo 37	**-Ar, -r + idĕ + II. tip şahıs ekleri yapısı olumlu çekim**	**130**
Tablo 38	**-Ar, -r + idĕ + II. tip şahıs ekleri yapısı olumsuz çekim**	**130**
Tablo 39	**Şart kipinin hikâyesi olumlu çekim**	**131**
Tablo 40	**-maḳçı/-mekçĕ + i-dĕ + II. tip şahıs ekleri olumlu çekim**	**131**

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil No.	Şekil Adı	Sayfa No.
Şekil 1	Söz Varlığı	668
Şekil 2	Alıntı Sözler	669

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Tatar adı farklı dönemlerde ve farklı topluluklarda değişik anlamlarda kullanılmıştır. Bu adın nerden geldiğine dair pek çok araştırma yapılmasına rağmen bir fikir birliği sağlanamamıştır.

Orhon Yazıtları'nda Türk olmayanları gösteren Tatar adı, Moğol tarihlerinde ise bir Moğol halkının adıdır. (Tekin ve Ölmez, 2015:108). Kül Tigin adına dikilen yazıtta (VII. yüzyıl) Otuz Tatar, Moyun Çor yazıtında (VIII. yüzyıl) ise Tokuz Tatar ibarelerine rastlamak mümkündür (Zekiyev,2017: 216).

Tatar etnonimi ve tartarlar hakkında açıklama yapan Zekiyev'e göre Tartarların Bulgar-Tatarlarla bir bağlantısı bulunmamaktadır. Tatar etnonimi milattan çok daha önceleri dahi oldukça yaygın bir iç etnik addır ve Çinliler Tatarlara düşmanca bir tabir olan "ta-ta" yani "pis, barbar" adını vermiştir. Batı Avrupalı bilim adamlarının ise bu tabiri kendi arzularınca değiştirerek cehennem zebanileri anlamına gelen "tartar" biçiminde kullandığı görülmektedir. Batı Avrupalı bilim adamları Tartar etnoniminden yola çıkarak Avrupa'da hazırlanan ilk haritalarda Moğol hakimiyeti altında bulunan bölgelerin sınırlarına Tartariya denilen bir ülke yerleştirmişlerdir (2017:218).

Tatar adının Kazanlılara Ruslar tarafından verildiğini ve Tatar adının Tatar-Moğol kökenli olan bu halk tarafından tarihî olarak kullanılmadığını belirten görüşler de vardır. Örneğin Ruslar, XIII. yüzyıldan sonra doğudan gelen tüm toplulukları Tatar olarak adlandırmıştır ve Moğol İmparatorluğundan sonra kurulan Altın Ordu, Astrahan, Kırım gibi Türk Hanlıklarını "Tatar Devleti", bu hanlıkların halkını ise Tatar olarak kabul etmiştir (Temir, 1976: 1262).

Tatar adını meşhur eden Altın Ordu devleti olmasına rağmen bu ad, komşuları (bilhassa Ruslar) tarafından ve eski Batılı yazarlar tarafından bazen Asya'da bulunan bütün Türkleri adlandırmak için kullanılmıştır (Öner, 2013: 28).

Tatar sözü, etimolojisi hakkında da pek çok farklı görüş belirtilen bir araştırma konusu olmuştur. Bugün en çok kabul gören ve kelime tarihçiliğine de uygun gözüken etimolojinin, Zekiyev'in *tat-eri ~ tat-er* "yabancı kişi" şeklinde açıklamış etimoloji olduğunu belirten Öner, bu konudaki farklı görüşleri aşağıdaki gibi açıklamıştır:

> *Ebul-Gazi Bahadır Han, Tatar adının önceleri bir han adı olduğunu sonra kavim adı haline geldiğini söylemişken, N. M. Karamzin gibi bazı tarihçiler, Yakutların Tatar adlı ongununa dikkat çekmişlerdir. Orta Çağda, Avrupa'da Latince Tatar "cehennem, yer altı hükümdarlığı" sözünün anolojisiyle, hasımları olan Altın Ordu Devleti bu şekilde adlandırılmış ve Avrupa'da XIII. asırdan itibaren, eski barbar sözüyle neredeyse eş bir anlam kazanmış ve onun yerini almıştır. İran ve Osmanlılardaki posta Tatarı "ulak" adının, Tatar kavim adı için kaynak olabileceğini söyleyen Baskakov ilişkiyi görmüş fakat tarihî gelişme söylediğinin tam aksi yönde olmuştur. Yani Tatar ancak bir kavim adı olduktan sonra "ulak" anlamında kullanılabilirdi. Ayrıca tav + tor > tavtar > Tatar "dağlı kişiler" gibi zorlama etimolojiler de yapılmıştır; fonetik imkansızlığının yanı sıra, "dağlı" anlamındaki adın, Avrasya düzlüğünde yaşayan ve dağları az görmüş bir kavme ad olması da zordur (Öner, 2007: 682).*

Günümüzde Tatar adını taşıyan Türk toplulukları şu şekilde sınıflandırılmıştır:

I. İdil - Ural Tatarları:

1. Kazan Tatarları: a. Tipterler b. Perm Tatarları c. Nukrat Tatarları d. Besermenler

2. Mişerler

3. Kreşinler

4. Kasım Tatarları

İdil - Ural bölgesi dışında Tatar adıyla anılan Türk toplulukları:

II. Astrahan Tatarları: Yurt Tatarları, Nogaylar, Karagaşlar

III. Sibirya Tatarları: Baraba Tatarları, Tomsk Tatarları, Tobol Tatarları ,Tümen Tatarları İşim Tatarları, Yalutorovski Tatarları,Tara Tatarları

IV. Kırım Tatarları: Nogaylar (Çöl Tatarları),Tatlar (Yalı boyu Tatarları), Üskütler, Dobruca Tatarları, Litvanya ve Polonya Tatarları (Özkan, 2007: 209-211).

Tarihi Süreçte Tatar Türkleri

Kazan Tatarlarının kökenleri, hakkında farklı görüşler ortaya atılan tartışmalı bir konu olarak güncelliğini korumaktadır. Bu konunun temelde iki tez etrafında olduğunu, diğer tezlerin ise bu tezlerin türevi veya birleşiminden oluştuğunu düşünen Rorlich (2000: 33-35), bu iki tezin Kıpçak ve Bulgar tezleri olduğunu belirtir. Kıpçak tezini savunanlara göre, Kazan Tatarları doğrudan doğruya Altın Ordu Tatarlarının torunlarıdır. Bulgar tezini savunanlara göre ise; Kazan Tatarları, sürekli maruz kaldıkları Arap seferlerinden dolayı Azov bozkırlarını terk etmek zorunda kalan ve VIII. yüzyılın birinci yarısında Orta İdil ve Kama bölgelerine yerleşen Bulgarlardır.

Kurat bu iki teze ek olarak Tatarların kökenlerinden bahsederken Kıpçak ve Bulgar tezlerine İdil-Kama boylarındaki Hun kalıntılarını ve Sabirleri de dahil eder. (1972: 152). Bu fikri destekleyen Gömeç; Avar, Peçenek ve Uz (Oğuz) gruplarının

da Tatarların oluşum sürecinde etkili olduğunu söyler (2006: 348). Türk, bu tezler içerisinde en fazla kabul görenin Bulgar-Tatar tezi olduğunu belirtir (2014: 5).

Batı Hunları M.S. IV. yüzyılda İdil Ural'ı kendilerine merkez edinmiş ve Atillâ'nın idaresi altında buradan batıya doğru hareket etmişlerdir. 453 yılında Atillâ'nın ölümünden sonra Hunlar, Avrupa'dan batıya doğru çekilmiş ve burada diğer bazı Türk boylarıyla V. yüzyılda Karadeniz ve Kafkasya'nın kuzeyinde "Bulgar" adı altında yeni bir siyasi birlik kurmuşlardır (Temir, 1976: 1251-1252). V. yüzyılın sonlarında Avar, Sabir ve Hazarların sıkıştırmasıyla birlikte bu birlik üçe bölünmüştür. Bir bölümü batıya giderek Tuna Bulgarları adını almış, bir bölümü Kafkaslara giderek başka kavimler ile karışmış, bir bölümü ise İdil boyunca çıkarak Kama bölgesini işgal etmiştir (Kurat, 1992b: 183).

XI. yüzyılda İdil'in aşağı bölümüne gelen Kıpçak-Kuman Türkleri, Hazarlarla karışarak kuzeye ilerlemiş ve İdil-Kama Bulgarlarının büyük bir kısmını kendi bünyelerinin içerisinde eritmişlerdir. XII. yüzyıla gelindiğinde ise Türk-Moğol zaferleri devrinde Cengiz'in torunu olan Batu'nun ordusuyla pek çok Türk'ün bu bölgeye yerleştiği görülür (Temir, 1976: 1251-1252).

1224'te, Bulgarların yenilgisine uğrayan Batu Han'ın intikam için batı seferinin ilk hedefi Bulgarlar olmuştur. Moğol-Tatar ordusu 1236'da Bulgarların üzerine saldırarak Bulgar şehrini tahrip etmiştir (Kurat, 1992b: 186).

Bu şekilde kurulan ve halkının büyük bir çoğunluğu Türk olan Altın Ordu Devleti, XIII-XIV yüzyıllarda siyasî, iktisadî ve kültürel açıdan hem Doğu Avrupa'nın hem de Türklerin en önemli devletlerinden biri hâline gelmiştir. Ancak Altın Ordu, meydana gelen çeşitli talihsiz olaylar ve Timur' un hain saldırıları nedeniyle günden güne gücünü kaybetmiştir. Son büyük han olan Toktamış Han'dan sonra hanlar arasında şiddetli mücadeleler yaşanmıştır. 1480 yılında Saray Hanı Seyyit Ahmet, III. İvan'ı baş eğmeye zorlayarak Rusya üzerinde tekrar hâkimiyet

kurmak için çabalamasına rağmen başarılı olamamıştır. Altın Ordu, 1502'de yıkılmıştır ve yerine Kırım, Kazan, Sibir, Astrahan ve Nogay hanlıkları kurulmuştur (Kurat, 1992a: 407).

İlerleyen dönemlerde kurulan ve İdil Bulgar Devleti gibi çeşitli etnik kökenlerden oluşan bir halka sahip olan Kazan Hanlığı'nın Kıpçaklaşma süreci tam olarak bilinemese de Orta İdil'de bir hanlık merkezinin kurulması ve Kıpçakça konuşan Tatar seçkinleri ile askerlerinin buraya gelmesi gibi etkenlerle Kıpçaklaşma artmış ve bir araya gelen farklı bileşenler Kazan Tatarlarını meydana getirmiştir (Golden, 2017: 330-331).

Kazan Hanlığı'nın kurucusu Uluğ Muhammed, Altın Ordu Devleti'ni eskisinden daha kuvvetli bir şekilde birleştirmek için öncelikle Moskova'ya karşı büyük bir zafer kazanmıştır. Zaferle sonuçlanan bu başarı sayesinde Altın Ordu'ya bağlı olan Moskova, Kazan'a da yenik düşmüş ve Uluğ Muhammed'in oğlu Kasım'ın idaresinde Kasım Hanlığı kurulmuştur (Temir, 1992:409).

Uluğ Muhammed'in 1445'te beklenmedik bir şekilde vefat etmesinden sonra tahta gelen hanlar, mücadeleci ve savaşçı ruhu yeterince benimseyemeyince devlet iç mücadelelerin ve taht kavgalarının da etkisiyle iyice zayıflamıştır. Moskova karşısında eski gücünü yitirmeye başlayan Kazan Hanlığı'nda sürekli yapılan yönetici değişiklikleri, yerli aristokratların iki gruba ayrılmak suretiyle devlet işlerine karışması ve Kazan'da yaşanan bu olaylara Rusların karışmasıyla daha da güçsüzleşen Kazan Hanlığı, 1552 yılında IV. İvan tarafından yıkılmıştır (Temir, 1992: 410).

Müslüman Tatarlar, Kazan Hanlığı'nın dağılmasından sonraki süreçte Rusların siyasî, iktisadî ve dinî sömürülerinin kurbanı olduklarından yurtlarını terk etmek zorunda kalmışlardır. Bir kısmı bugünkü Başkurdistan'a ve Urallara, bir kısmı ise güneydeki aşağı İdil bölgesine göç etmiştir. Pugaçev isyanından sonra Rus hükümeti Tatarlara birtakım dinî ve iktisadî tavizler vermeye başlasa da ticaret

sebebiyle yapılan Rus-Tatar iş birliği ancak yarım yüzyıl sürmüş ve 1860'larda Tatarlar tekrar Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma politikalarına maruz kalmıştır. (Devlet, 2002: 85).

1774'te çıkan Pugaçev isyanı ve daha sonrasındaki çalkantılı olaylar nedeniyle bu devirde halk kendi kahramanlarını, yazar ve şairlerini yaratmıştır. Bu dönemde edebiyatta görülen halka yakınlaşma çabasının 19. yüzyılda daha farklı bir boyut aldığını söylemek mümkündür.

XIX. yüzyıl Tatar edebiyatı, temel iki döneme ayrılır: İlki XIX. yüzyılın altmışlı yıllarına kadarki dönem, ikincisi ise 1860-1905 yılları arasındaki dönemdir (Galiullin- Yarullina 2007: 676).

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kazan Tatar Edebiyatı ve Marifetçilik Hareketi

Rusya'da meydana gelen toplumsal hareketlilik, XIX. yüzyılın ortalarında etkisini genişleterek Kazan Tatarları arasında da hissedilmeye başlamıştır.

Kazan Tatar halkı, büyük pazarlarda Rusya ve diğer halklarla karşı karşıya gelir ve bu insanlardan birçok şey öğrenir. Rusya'nın yeni düşüncelerini, bilim ve sanatla ilgili takip ettiği metotları öğrenme ihtiyacı hisseder. Bu yüzden ticaret hesabını tutmanın, alım satımdaki hesapları iyi yapmanın ve ellerindeki ürünleri en iyi şekilde pazarlamanın yollarını öğrenmenin zorunlu olduğunu anlayıp kendilerini eğitmek için ilme, irfana ve aydınlanmaya yöneltirler. Bu devirde faaliyet gösteren mektep ve medreseler birtakım ihtiyaçlara cevap veremez. Bu okullar sadece molla, yani din adamı yetiştirir ve bunların çoğunluğunu da kadimciler oluşturur (Kamalieva, 2009: 149).

Ceditçilik kavramının ilk defa ortaya çıkışı ise Kırım mirzalarından İsmail Gaspıralı'nın 1884'te açtığı *usûl-i cedit* mektebi ile olmuş, "usûl-i cedit taraftarları" veya kısaca "*Ceditçiler*" tanımlaması bu tarihten sonra yaygınlaşmıştır (Kanlıdere, 2004:150).

Ceditçilik dinde modernleşme esaslı Tatar Marifetçi hareketinin sosyal ve kültürel bir devamı niteliğindedir. Tatar Marifetçiliği ise öncelikle dinde modernleşme akımıdır (Öner, 2020: 49).

Arslan, XIX. yüzyılda öne çıkan Marifetçilik akımını şu şekilde özetlemiştir:

> *"İslam dünyasından Cemaleddin Efgani, Mısırlı öğrencisi Muhammed Abduh, Hintli Seyit Ahmed Han, Pakistanlı Muhammed İkbal ve Osmanlılar arasından da Mehmed Akif ve İsmail Hakkı İzmirli gibi düşünürler bu hareketin öncüleridir. Felsefe tarihinde 'Modernist İslamcılar' diye bilinen bu yenilikçilerin Batı karşıtı olmadığı gözlenir. Batı'nın bilim ve tekniği ile siyasi sistemi ve toplumsal yapısı arasında ayrım yaparlar ve İslam toplumunun bu alanda geri kaldığını düşündükleri için Batı'dan her türlü bilim ve tekniğin alınmasında hemfikirdirler; ancak Batı hukukunun ve ahlakının alınmasının hem imkânsız hem gereksiz hem de zararlı olduğunu düşünürler. Onlara göre İslam dini akla uygun, doğal bir dindir, dolayısıyla aklın en parlak bir ürünü olan bilimin sonuçlarıyla çatışmaz. Ayrıca gerek Kur'an gerek Peygamber, aklı, düşünceyi övmekte ve Müslümanların bilimle uğraşmasını teşvik etmektedir. O hâlde imanın verileri ile bilimin sonuçları arasında herhangi bir çelişmenin olması söz konusu değildir."* (Arslan 2002: 329).

Marifetçilik hareketinin öncüsü sayılan Abdurahim Utız-İmeni el-Bolgari (1754-1834) XVIII. yüzyılda Tatar toplumunda özellikle din ve tasavvuf alanında

bilinçlenmenin öncüsü olarak ön plana çıkmıştır. Utız İmeni, dönemin toplumsal aksaklıklarını, halk arasında türeyen âlimlerin, din ehillerinin cehaletlerini eleştiren reformcu karakteriyle, ancak İslam'ı iyi bilmenin bir kurtuluş olabileceğini belirtmiştir. Yaşadığı döneme denk gelen Pugaçev isyanı devrinde gittiği Türkistan'da, Buhara, Herat, Belh ve Kabil'de de eğitim alan İmeni, dönünce Kazan ve Orenburg okullarında müderrislik yapmıştır (Öner, 2020:48).

Utız-İmeni'nin dinî düşüncenin ve eğitimin reformu hakkında görüşlerini yansıttığı doğrudur ancak ondan daha sistematik olan çağdaşı Abdünnasır Kursavi Tatar aydınlanma tarihinde daha etkili olmuştur (Maraş 2000: 27).

Kazan Tatarları arasında yayılan Marifetçilik hareketi kısa zaman içerisinde her tarafta etkisini hissettirmeye başlar. Bu aydınlanma hareketi Batı Avrupa'da 18. yüzyılda başlarken, Kazan Tatarları arasında ise 19. yüzyılda kendini gösterir. Çünkü I. Petro'nun başlattığı reformlar, II. Katerina tarafından da yeni reformlarla pekiştirilir ve bu da Rusların Batı Avrupa seviyesine ulaşmasını sağlar. Bu durumda Müslüman Türk asıllı halklardan olan Kazan Tatarlarının, Hristiyan Ortodoks Rus hakimiyetinden ve onun baskısından kurtulmaları için kendilerine gelmeleri ve özlerine dönmeleri gerekir. Bunun için önceleri medrese çevrelerinde, yenilikler karşısında dine uygun olan bilgileri bulup çıkarmak bir zorunluluk hâline gelmiştir. (Kamalieva, 2009: 150).

Marifetçilik akımı Kazan Tatarları arasında olduğu gibi, diğer Türk halkları arasında da etkisini göstermiştir. Azerbaycan'da Mirza Fethali Ahundov, Kazakistan'da Cokan Velihanov, Abay Kunanbayev, Kırım'da İsmail Gaspıralı bu hareketin önemli isimlerindendir.

Bu hareketin önde gelen fikir ve ilim adamları: Şehabeddin Mercani (1816-1889), Zahir Bigiyev (1870-1902), Abdurrahman İlyasi (1856-1895), Hüseyin Feyizhanov (1828-1866), Kayyum Nasıyri (1825-1902), Fatih Kerimi (1870-1937), Miftaheddin Akmolla (1831-1895) gibi isimlerdir.

Tezin kapsamından çok uzaklaşmamak için bu yazarlardan sadece Kelile ve Dimne'yi XIX. yüzyılda Tatar Türkçesine tercüme eden Gabdilgallem Feyizhanov'un ağabeyi Hüseyin Feyizhanov hakkında bilgi verilecektir.

Hüseyin Feyizhanov 1828 yılında Safacay köyünde doğmuştur. İlk eğitimini köy okulunda aldıktan sonra eğitimine Kazan'da devam eder. İlmini arttırmak için Arap, Fars, Türk, Rus dillerini öğrenir ve bu dillerde eserler okur. Üniversitede Ş. Mercani, A.K. Kazembek ve İ. N. Berezin gibi büyük ustalardan dersler alır. 1855 yılında üniversitede Türk-Tatar dil ve edebiyat okutmanı olarak dersler vermeye başlar. Aynı zamanda ilimle de uğraşmaya başlar. Rusya İlimler Akademisi ile bağlantılar kurarak Kırım ve Kasım Hanlıklarının bilinmeyen tarihlerini arşivlerden gün yüzüne çıkarır. Bulgar mezar taşlarını okur ve 1860'ta İmparatorluk Arkeoloji Cemiyeti'nin Kazan Tatarlarından ilk üyesi olarak seçilir. (Kamalieva, 2009: 151).

Bu dönemde Kayyum Nasıyri, Fatih Halidi ve Hüseyin Feyizhanov gibi bir grup yazar Doğu edebiyatındaki klasiklerin eserlerini Kazan Tatar Türkçesine çevirmişler, bu tür eserlerdeki insanlık, adalet, cömertlik gibi hümanist düşünceleri halka yaymaya çalışmışlardır (Kamalieva, 2009: 151).

Realizm, yaşanan olayları, yaşanmakta olan her şeyi olduğu gibi gözler önüne serer. Marifetçi realizm ise, akıl, eğitim, terbiye, bilim ile diğerlerinden ayrılan insanların yaşadıklarını anlatır ve sonunda bir ders alma fikri vardır. Olanı değil, olması gerekeni işler (Kamalieva, 2009:151).

İnsanoğlunun kültürel unsurları gelecek nesillere taşıma kaygısından meydana gelen sözlü kültür, yeniden yazıya geçirildiği her dönemin ve toplumun değişen izlerini kendi bünyesine dahil etmiştir. Farklı bir kültürel çevrede oluşturulan

eserlerin değişik kültür coğrafyalarına adaptasyonu sürecinde değişen izlere sıkça rastlanmaktadır.

Tatar Türklerinin Marifetçilik hareketi çerçevesinde halkı bilinçlendirmek ve ahlakî değerleri geliştirmek adına İbni Mukaffa'dan tercüme edilen bu metnin kültürel değişim sürecini anlamlandırabilmek için Kelile ve Dimne'nin tarihî gelişimini incelemek daha yerinde olacaktır.

Kelile ve Dimne'nin Tarihî Gelişim ve Tercüme Serüveni

Temelde ahlakî ve didaktik bir kitap olan Kelile ve Dimne, Hindistan sözlü kültür ortamında yaratılan ve derlenen masal niteliğindeki Pançatantra adlı eserin genişletilmiş şeklidir.

Pançatantra, asıl metin, giriş bölümü ve birbiriyle bağlantılı beş bölümden oluşmaktadır. Kitabın bölümlerini adlandırmak için kullanılan *tantra* kelimesi, Sanskritçede "insanın aklını kullanacağı durum" anlamına gelmektedir. Bu sebeple, beş bölümden oluşan bu esere *Pançatantra* denmiştir (Kalyon 2004: 228).

Yazıldığı dönemin toplumsal hayatıyla ilgili bilgileri aktarmak, ideal insanı gelecek nesillere öğretmek, yöneticilere devlet yönetiminde yardımcı olmak gibi işlevler üstlenmiştir. Hint sözlü kültüründen beslenerek yazıya geçirilen Pançatantra anlatmalarının kaynağı ve ortaya çıkışı hakkında farklı görüşler belirtilmiştir:

> *"Hertel'e göre, Pança Tantra'nın vatanı Keşmir'dir. Edgerton'a göre ise eser güneybatı Hindistan'da doğmuştur. Eserin yazılış tarihini ilk önce MÖ. 200 kabul eden Hertel, sonradan MS. 300 tarihini benimsemiştir. Edgerton ise Pança*

Tantra'nın MS. 100-500 yılları arasında yazılı olarak mevcut olabileceği, fakat kesin bir söylemin mümkün olamayacağı kanaatindedir. Edgerton'u bu kanaate sevkeden Pança Tantra'nın 6. yüzyılda yapılmış olan ve halen kayıp Pehlevî nüshadan yapılmış Süryanî ve Arapça tercümeleri olmuştur." (Çağdaş 1962: 9).

Çağdaş, Hindistan'da doğan öğretici masalların oluşumuyla ilgili olarak şu aşamadan bahsetmiştir: Önceleri hoş vakit geçirmek ve eğlenmek maksadıyla anlatılan masallar mevcuttur. Daha sonraları bu masallar belirli amaçların ve bilgilerin yayılması için birer araç olacak şekle getirilmişlerdir. Sonra bu masallar, düz yazı ile yazılarak edebi bir üsluba sokulmuş ve masalın özü niteliğindeki beyit ve kıtalar masal içine yerleştirilmiştir. Masallar içine, sonradan başka ara masallar da katılmış ve "masal içinde masal" şeklinde bir bütün içinde çeşitli masalların anlatıldığı 'çerçeve masalı' meydana gelmiştir. Bu tip masalları ihtiva eden ve Sanskrit dilinde olan en eski kitap Pançatantra'dır. Kitabın Sanskritçe olan aslı ise kayıptır. (1962: 9).

Vedik devri Hintlileri (MÖ. 1200-500) arasında efsane, masal, peri masalı gibi fabl türü anlatmaların yaygın olduğu ileri sürülmektedir. MÖ. 500 ve MS. 500 yıllarında ise fabl türünde anlatmalar, insanın tavır ve davranışlarında olumlu değişimler yaratmak ve doğru olanı öğretmek amacıyla didaktik bir amaç güdülerek yazıya geçirilmiştir. Pançatantra'daki anlatmalar, bu döneme ait işlenmiş ve içine ustalıkla didaktik unsurlar yerleştirilmiş anlatmalardır (Bülbül, 2017:982).

Kelile ve Dimne hikâyeleri, *Pançatantra* adlı eserin doğrudan doğruya bir çevirisi değildir. *Pançatantra*, gerek Hint kültüründeki benzer eserlerden gerekse Hindistan dışındaki milletlerin kültürlerinden bünyesine çeşitli unsurlar katılmak suretiyle şekil ve muhteva bakımından genişleyerek *Kelile ve Dimne*'ye dönüşmüştür (İtil, 1964: 213-214).

Aslında hükümdarlara hikmet öğretmek maksadıyla yazılan bu kitap, zamanla Hindistan'da bir halk kitabı hâline gelmiş ve sayısız çeşitlemeleri yapılmıştır (Toska 1989: 2).

Pançatantra ilk olarak Pehlevîceye çevrilmiştir. Pehlevîceye çevrilen bu eser genişletilerek farklı Hint kaynaklarından gelen hikâyelerle beslenmiştir. El-Tâlibî ve Firdevsî'ye göre, Pehlevî tercümesi Sâsânî krallığının hazinesi gibi çok sıkı bir şekilde korunmuş ve el-Tâlibî'ye göre bu durum İbnü'l-Mukaffa tarafından Arapçaya ve Rûdekî tarafından Farsçaya çevrilene kadar sürmüştür (Raby, 1991: 16-32).

Bu kitabı tercüme ettirmek isteyen Pers kralı Nûşîrevân hekimi Bürzüveyh'i Hindistan'a gönderir. Kitabı ele geçiren Bürzüveyh onu Sanskritçeden Pehlevî diline çevirir. Bu hizmeti karşılığı mal mülk istemez; ancak kitaba kendisinin hayat hikâyesini ve düşüncelerini yansıtan bir bölüm eklenmesini ister. Nûşîrevân onun bu isteğini kırmaz ve veziri Büzürcmihr'i bu işle görevlendirir. Bürzüveyh'nin otobiyografisi VI. yüzyıldaki entelektüel hayat için oldukça ilginçtir. Yazar burada çocukluğunu, bir hekim olma kararını ve bu alanda emsalsiz uzmanlığı nasıl elde ettiğini anlatır. Fakat mesleği ile ilgili daha detaylı düşündüğünde hiçbir hekimin, hastalarına kalıcı tedaviler sunamayacağının farkına varır. Otobiyografi boyunca yalnızca geleneksel Hindistan tıp teorileri hakkında değil aynı zamanda Hindistan'ın edebiyat ve din sistemleri ile ilgili de engin bilgiler verir (Bülbül, 2009: 14).

Sanskritçe'deki asıl adı, *Karataka Damanaka*, Süryanicedeki adı ise Kalilag ve Damnag şeklindedir. *Pançatantra*'daki hikâyelerden birinde geçen iki çakalın isminden hareketle eser *Kelile ve Dimne* adını almıştır. Eser, Fars diline çevrilirken isim değişikliğine uğramıştır. (Toska, 1989: 1).

Pança Tantra'nın Pehlevî diline yapılan çevirisi 570 yıllarında Süryanîceye, 750 yıllarında da Arapçaya çevrilmiştir. Süryanîce metin Bud tarafından çevrilmiştir. Bud, eseri miladî 570 yıllarında ya da tam Hüsrev Nuşinrevan'ın doktoru

Bürzüveyh'i Hindistan'a gönderdiği ve kitabın Pehlevîceye çevrildiği yıllarda oluşturmuştur (Toska, 1989:9-10).

Bülbül, bu eserin geleceğe ulaşması için atılan en önemli adımın, VIII. yüzyıl ortasında Abdullah İbnü'l-Mukaffa, Pehlevî versiyonu Arapçaya çevirdiğinde gerçekleştiğini, Bürzüveyh'in koleksiyonunun İbnü'l-Mukaffa tarafından yapılan Arapça çevirisinin yalnızca Hint hikâyelerinin yayılımında değil aynı zamanda Arap edebiyatının gelişiminde de büyük bir etkisi olduğunu, çevirinin hızlı başarısının çok sayıda kopyayı ve sonuç olarak da İbnü'l-Mukaffa'nın eserinin bozulmuş versiyonlarını meydana getirdiğini belirtir (2009: 24).

Mukaffa eserine bir mukaddime ilâve etmiştir. Bunun dışında Kul Mesûd çevirisinde "Arslanın Dinme'ye doğruluk eylediği" diye çevirdiği kısım; yani Dimne'nin mahkûm edilmesi ve kendini savunması bölümü Pançatantra'da yoktur ve ilk defa İbnü'l-Mukaffa çevirisinde ortaya çıkar. Ayrıca Mukaffa çevirisinde, Bahnud b. Sahvan ya da Ali b. Şah adlı bir yazarın mukaddimesi vardır. Bu mukaddime İbnü'l-Mukaffa'nın kendi mukaddimesinden önce gelir. Kendisinden önce gelen Bürzüveyh gibi İbnü'l-Mukaffa'nın da eseri sadece çevirmekle kalmayıp, aynı zamanda kendi kaynaklarınca geliştirdiği çok açıktır (Bülbül, 2009: 25).

"Fare ve Kedi", "Kral ve Kuş (Kul Mesûd'da Melik ve Fetre)" ve "Arslan ve Çakal" çerçeve hikâyeleri Pançatantra'da yoktur ve bunlar Mahabharata'dan alınmıştır. "Zahit ve Misafiri" hikâyesinin Süryani çevirisinde olmamasından dolayı esere sonradan ilâve edildiği düşünülmektedir. Keith Falconer tarafından bu hikâyenin sadece eski Süryanîce çevirisinde, Symeon Seth'in Arapçadan yaptığı Yunanca çevirisinde ve bu Yunanca çevirinin eski İtalyanca çevirisinde bulunduğu açıklanmıştır (Toska, 1989: 11).

De Sacy'nin Arapça bir yazmada bulduğu "Balıkçıl Kuşu ile Ördek" hikâyesi başka kaynaklardan eklenmiş olduğu düşünülür. Bu hikâye gibi "Güvercin, Tilki ve Balıkçıl" hikâyesi de İbranîce versiyonunun İspanyolca çevirisinin sonunda ve

Raimund'un çevirisinde mevcuttur. Bunların dışında ne daha sonraki Süryanîce çevirisinde ne Symeon Seth'in Yunancaya çevirisinde ne de Nasrullah'ın Farsça çevirisinde bulunur. Bu hikâyelere Kul Mesûd çevirisinde de rastlanmamaktadır. (Toska, 1989: 12).

İbnü'l-Mukaffa'nın bu Arapça çevirisi, Silvestre de Sacy tarafından neşredilmistir. Onun bu metni, tek bir güvenilir yazmaya dayanmayıp çeşitli yazmalardan meydana gelmiş olması ve ikinci dereceden yazmalara yer vermesi açısından özellikle Nöldeke ve Keith Falconer tarafından hatalı bulunmuştur. (Toska, 1989: 12).

Yine bir başka çalışma Guidi tarafından üç Arapça yazmaya dayanarak yapılmıştır ve Sacy'nin metnindeki eksiklikler giderilmiştir. Nöldeke'nin çalışmaları tek nüshalı eski Süryanî yazma ile Paris Milli Kütüphanesi'nde bulunan dört yazmaya dayanır. Nöldeke ayrıca hikâyeleri Almancaya çevirmiştir (Toska, 1989: 12).

Bütün bu araştırmalar, İbnü'l-Mukaffa'nın kendi çevirisine altı bölüm eklediğini göstermektedir. Bunlar: "Ali bin Şahin Mukaddimesi", "İbnü'l-Mukaffa'nın Mukaddimesi", "Dimne'nin Yargılanması", "Zahit ve Misafiri", "Balıkçıl ve Ördek", "Güvercin, Tilki ve Balıkçıl" hikâyeleridir (Toska, 1989: 13).

Mukaffa'nın çevirisinde kendi ilâve ettiği bu altı bölümün dışındakilerden Bürzüveyh'in Hindistan'a gidip kitabı ele geçirmesi, Bürzüveyh'in biyografisini veren kısım ve Fareler Kralı hikâyesi Pehlevîceden, bunların dışındaki diğer bölümler ise Hint ve Budist kaynaklardan gelmektedir. De Sacy'nin, İbnü'l-Mukaffa'nın çeşitli çevirilerinden tespit ettiği bölüm sayısı on sekizdir. Bu sayı bazı yazmalarda bulunan üç bölüm ilâvesiyle yirmi biri bulmaktadır (Bülbül, 2009 :26).

De Sacy'nin sıralaması ve eklemelerle yapılan bölüm dizini şöyledir:

1- Ali bin Şah'ın mukaddimesi, Bürzüveyh'in Hindistan'a gidip kitabı ele geçirmesi, Mukaffa'nm mukaddimesi, Bürzüveyh'in biyografisi, Arslan ve Öküz ,Dimne'nin yargılanması, Kuzgun, Sıçan, Güvercin, Kaplumbağa ve Geyik, Baykuşlar ve Kargalar, Maymun ve Kaplumbağa, Zahit ve Göjen, Fare ve Kedi, Kral ve Kuş, Arslan ve Çakal ,İlad, Bilad ve Iraht hikâyesi, Arslan ve Okçu, Zahit ve Misafiri, Yolcu ve Kuyumcu, Kralın oğlu ve Arkadaşları.

Diğer yazmalardan eklenen üç bölüm: Fareler Kralı, Balıkçıl ve Ördek, Güvercin, Tilki ve Balıkçıl (Toska, 1989: 11-14).

İbnü'l-Mukaffa tarafından yeniden oluşturulan Kelile ve Dimne'nin ilk çevirileri çeşitli dillere tekrar tekrar tercüme edilmiştir. Bu tercümeler üzerinde sayısız araştırmalar yapılmış, araştırmacılar çalışmalarında bu tercümelerin modernleştirilmiş biçimlerine de yer vermiştir.

Eser Farsçaya Nasrullah isimli bir şahıs tarafından Gazneli Behram Şah'a ithaf edilerek İbnü'l Mukaffa tercümesinden tekrar çevrilmiştir. Daha sonra bu eseri Hüseyin Vaiz Kaşifî oldukça suni ve Farsça bir dille tekrar yazmış ve Hüseyin Baykara ile Ali Şir Nevayî'ye ithaf etmiştir. Hüseyin Baykara'nın vezirlerinden olan Ahmet Süheylî'nin ismine ithaf ederek Envâr-ı Süheylî adını vermiştir (Köprülü, 1943: 393-395).

Bu çalışmalar haricinde İbnü'l Mukaffa'nın bu eseri Moğolca, Habeşçe, Yunanca, İbranice, Malayca ve çeşitli Avrupa dillerine çevrilmiştir (Brockelmann, 1977: 556-557).

Kelile ve Dimne'nin Türkçeye ilk çevirileri Doğu Türkçesi ve Anadolu sahasında yapılan çevirilerdir. Doğu Türkçesine yapılan ilk çevirileri Nasrullah

çevirisine dayanmaktadır. Doğu Türkçesine daha sonra yapılan Kelile ve Dimne tercümeleri Hümayun-nâme ve Envâr-ı Süheylî'den yararlanılarak yapılmıştır (Eşit, 2010: 2).

Eserin Doğu Türkçesiyle yazılmış farklı tercümeleri bulunmaktadır. Bunlardan ilki İftihâruddîn Muhammed Bekrî el-Kazvinî tarafından yapılan tercümedir. Bu tercümeler Figani, Molla Muhammed Timur, Molla Muhammed Niyâz el-Harezmî, Abdurrezzak Hafız, Fazlullah bin İsa Taşkendî gibi isimler tarafından farklı dönemlerde yapılmıştır. Mütercimi belli olmayan iki tercüme daha yapılmıştır (Bülbül, 2017:991).

Bu tercümeler dışında Kelile ve Dimne'nin Doğu Türkçesiyle yazılmış ve mütercimi belli olmayan iki tercümesi daha mevcuttur. Bunlardan ilki Özbekistan Fenler Akademisi Ebu Rayhan Birunî Şarkşinaslık Enstitüsü Yazma Eserler Bölümü P 11614 numarada, bir diğeri ise Özbekistan Fenler Akademisi Ebu Rayhan Birunî Şarkşinaslık Enstitüsü Yazma Eserler Bölümü P 1236 numarada kayıtlıdır. Kelile ve Dimne'nin Doğu Türkçesiyle yazılmış başka tercümeleri de mevcuttur. Bunlardan ilki 1781 istinsah tarihli olup Dresden'de bulunmaktadır. 1637 yılında Abdurrezzak Hafız tarafından istinsah edilen bir diğer Kelile ve Dimne tercümesi ise Münih'te bulunmaktadır (Çimen,2015: 14-15).

Kelile ve Dimne'nin Kazan – Tatar Türkçesine Tercüme Süreci ve Gabdilgallem Feyizhanov Hakkında

XIX. yüzyılın sonlarında başlayan yenileşme hareketi, çeşitli aydınların millî kimlik arayışlarının etkisiyle dile mahallî unsurların girmesine vesile olmuştur. Kazan Tatarlarının "*Marifetçilik*" olarak adlandırdığı bu millî ve dinî reform, Rusların baskın kültürlerine ve zorlamalarına rağmen tam anlamıyla engellenememiştir. Tatarlar büyük çaba sarf ederek millî kimliklerini dil ve edebiyat alanında korumuşlardır. Tatar aydınları XIX. yüzyılın sonlarında toplumda millî ve

ahlakî birliği sağlamak amacıyla farklı Türk boylarında farklı şekilleri bulunan ortak kültürel eserleri yeniden aktararak yayınlamışlardır. Bu amaçla Gabdilgallem Feyizhanov İbnü'l-Mukaffa'nın yazdığı Kelile ve Dimne'yi Tatar Türkçesine tercüme etmiştir.

Ediplerĕbĕz adlı kitaptan edinilen bilgiye göre yazar ve çevirmen olan Gabdilgallem Feyizhanov, 1850 yılında Simbirskaya vilayetinin Kurmış ilçesine bağlı olan Sabançay köyünde doğmuştur. Marifetçilik hareketinin önde gelen isimlerinden Hüseyin Feyizhanov'un kardeşidir. Kazan Şihabetdin Mercanî Medresesi'nde okumuştur. 1880 yılında Ufa'da Tatar Öğretmenler Mektebi'ni tamamlamıştır. Daha sonraki yıllarda ticaret bürolarında çalışmıştır. 1893 yılında bir masa takvimi yayımlamıştır. 13 Ocak 1910'da Ufa'da vefat etmiştir (2009: 477).

Tarih, coğrafya, folklor ve Tatar Türkçesi gibi farklı alanlarda çalışmalar yapmıştır. Doğu edebiyatının ünlü eserlerini Tatar Türkçesine çevirmiştir. Gosmanov'un yazar hakkında verdiği bilgileri esas alarak Gabdilgallem Feyizhanov'un eserlerini şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

Dil, Felsefe ve Edebiyat ile İlgili Eserleri: "Tatar Tĕlge Ḳısḳaça Ġıylmiy Sarıf" (1887), "Möḫerrik el- efkâr" (1891), Ḫikayet ve Mekalet: ḫalıḳ ekiyetlerĕ hem meḳallerĕ (1891). "Kitabı Mecalis es-servet vel Megaş" (?).

Coğrafya ile İlgili Eserleri: "Ġomum Coġrafiya" (1888).

Çeviri Eserleri: "Tutiyname: Hint Fantastik Ḫikeyelerĕ" (1891), "Şecere-i Türki: törkiy ḫalḳlarnın nesĕl yazuvı" (1891), Kelile ve Dimne: Hint mesellerĕ 1. ve 2. Cilt (1889), Kelile ve Dimne: Hint mesellerĕ 3. Cilt (1892) (Gosmanov, 1980:199-214).

Edebî dili olgunlaştırıp bu temeli yeni dünya edebiyatına uydurmak, halkta kendi ana diline ve edebiyatına sevgi uyandırıp bundan gurur duymayı öğretmek Feyizhanov'un derin marifetinin bir parçasıdır.

Bir aydınlanmacı olarak edebî dili olgunlaştırma amacını "Möḫerrik el-efkâr" adlı halkiyat makalesinde beyan etmiştir. Onun sonuç kısmında şöyle yazmıştır: "Halk eğer asırlar boyunca var olmayı yaşamayı istemişse aşağıdaki özelliklere sahip olmalıdır:

Vatanperverlik yani bir millet arasında cins ve yaş ayırmadan kendi arasında yardımlaşmak ve kendi aralarında birlik olmak. Kendi dinine sahip çıkmak. Kendi dilini, edebiyatını okul ve medreselerde oluşturmak. Yukarı seviyeye ulaşmada yetenek ve efendiliğe sahip olmak ve en nihayetinde yukarıda belirtilen özellikleri geliştirmek yani millî bilinci anlamak (İsmagıyl, 2008: 11-12).

Gabdilgallem Feyizhanov yalnızca edebî dili olgunlaştırma amacıyla sınırlı kalmamıştır. Aydınlanmacılığın diğer ülkülerini de yerine getirmiştir. Toplumsal ilişkileri, etnik ve ahlakî meseleleri de incelemiştir. Kelile ve Dimne adlı eseri olağanüstü bir eser olarak tanımlamıştır. Onun toplumsal açıdan çok önemli olduğunu, estetik olgunlukla birlikte çocukların kalbinde sağlam bir iz bırakacağını düşünmektedir. Bu ilginç ve dikkate değer hikayelerdeki dersler sayesinde Tatar halkı ruhsal olarak tatmin olmaktadır. (İsmagıyl, 2008: 11-12).

Mirkasım Gosmanov, onun sadece öncü kıymetli bir tercümeye imza atan yani bilimsel popülerleştirici olan dil bilim, tarih meselelerini bilen türlü açılardan tahsilli bir zat değil, sınıfsal kategoriler, sınıfsal, toplumsal ve sosyal düşüncelerle uğraşan özel bir fikir adamı olduğunu belirtir (1980: 199-214).

Gabdilgallem Feyizhanov'un, Kelile ve Dimne'yi neden tercüme ettiği ve tercümede hangi kaynaklardan yararlandığı sorularına yanıt ararken Necip Nakkaş İsmagıyl'ın eserin 2008 basımlı ön sözünde aktardığı aşağıdaki bilgilerin verilmesini gerekli görüyoruz:

Kelile ve Dimne'nin Tatar edebiyatında yaygınlığını araştıran bugünkü Tatar alimi G. Zeynullin şöyle yazmıştır: Tekrar şunu hesap etmek gerekir ki o zamanda yaşanan toplumsal ilişkilerde eleştirel bakış açısı da etkilidir. Kelile ve Dimne Rusya'da ve Tatarlar arasında daima güçlü olan burjuvazinin türlü sınıfları arasında unutulan berbat görünüşlülere nefret uyandırma fikirleri noktasında da aydınlanmacılar için önemli bir eser olmuştur. İlerlemeci içerikli eserleri tercüme etmek G. Feyizhanov'un bir aydınlanmacı olarak geniş konu kapsamlı programına dahil olmuştur.

Akranları hatıralarında onun kişisel kütüphanesinin çok zengin olduğunu söylerler. Genç yaşında Buhara, Suriye ve Doğunun diğer ülkelerinde yaşarken çok sayıda kitap satın almış ve tüccar Nezirov'un kervanlarıyla doğduğu memlekete doğru yolculuk yapmıştır.

Eserin 1888 yılına kadar basılmış Arapça varyantlarını gözden geçirmek gerek. Kelile ve Dimne'nin Arap versiyonu Avrupa'da tanınmış ve faydalı araştırmacı Silvestr de Sacy tarafından 1816 yılında basılmıştır. De Sacy neşrettiği satır altı el yazmada işlemiş ancak tenkitli metin olduğunu hesap etmemiştir. De Sacy'nin basması A.N. Tabarra Beyrut'ta çıkarana kadar Doğu'da defalarca neşredilmiştir. Ancak bu yazmanın temeli sayılan yazmanın artık pek inandırıcılığı kalmamıştır. Nihayetinde ünlü Arap araştırmacısı L. Şeyho Dayr eş-Şir, Livan manastırında bulunan kıymetli bugünkü yazmayı Beyrut'ta 1905'te çıkan yazmanın temeli olarak gösterir.

Kelile ve Dimne versiyonunun tercümanlarından usta şarkiyatçı İ. P. Kuzmin ünlü Arap filolojisi ve akademisyen

Kraçkovskiy'nin önerisiyle kendisinin Rusça tercümesinin temeli olarak L. Şeyho yazmasını alır. Tercüme Kraçkovskiy tarafından hazırlanıp Şeyho'nun ikinci yazması esas alınarak bastırılmıştır. G. Feyizhanov muhtemelen de Sacy yazmasından ya da başka bir Doğu ülkesinde basılan ikinci bir nüshadan faydalanmış olmalı, çünkü 1889 yılına kadar bu varyant geniş çaplı bir üne sahiptir. (2008: 13).

Gabdilgallem Feyizhanov, eseri Tatar edebiyatında çoktandır var olan geleneklere yaklaştırmış ve Arapça orijinalinden tamamen farklı bir giriş kısmı yazmıştır. Çakal Dimne'nin kıldığı ameller hakkında söylenen birinci ve ikinci bölümlerde diğer versiyonlarda olmayan pek çok küçürek öykü mevcuttur. İki bölümde tercüman tarafından 28 küçürek öykü verilmiştir ve bunların 15'i asıl versiyonda yoktur. Gabdilgallem Feyizhanov, Kelile ve Dimne isimli iki çakalın kendi aralarındaki konuşmalarını birbirine tamamen zıt şekilde kurgulamıştır. Dimne kendi yaptığı işlerin masumiyetini ispatlayıp ibretlik bir örnek verirken Kelile ise farklı bir ibretlik örnekle ona karşı çıkar. Bu durum esere canlılık katar ve tercümeyi hareketlendirir. Yazar eseri konu ve betimleme tarzında yerli düşünceye yaklaştırdıkça Tatar edebî geleneğine uygunluk açıkça sezilir.

Çevirmen sıradan kişilerin hatta çocukların bile kolayca anlayabileceği bir edebî söylemle yazmaya çalışıp diyalektik kullanımlara da yer vermiştir. Tercümeye, halk diline hâkim olan ifadeler, karşılaştırmalar ve metaforik düşünceler de yerleştirmiştir. Örneğin, "*Açlıķ ve avıruv Arıslannıñ tĕñkesĕne tiygeç*", "*Sin ķılıç kĕbĕk ikĕ yözlĕsĕñ her ķay yaķķa yöz ķuyasıñ, çabasıñ hem yılan kĕbĕk ikĕ tĕllĕsĕñ herkĕmge tiyseñ, çaġasıñ*."

Gabdilgallem Feyizhanov kendinin de mensubu olduğu orta diyalekti kendi kitabının başında bildirmiştir. "Kazan Müslümanları" dilini esas alır. Ancak bazı yerlerde batı diyalektinin izleri de hissedilmektedir. Çünkü yazar Mişer Tatarları arasında doğmuş ve çocukluk yıllarını onların arasında geçirmiştir. Ve bu durum onun düşüncelerine, eserlerinin diline yansımıştır. (İsmagıyl, 2008: 10).

Eserin Kazan'da yapılan iki ayrı baskısı daha bulunmaktadır. Birincisi 1310/1892-93 tarihli 56 sayfa; ikincisi 1901 tarihli 59 sayfadır. Bir de çevireni belli olmayan yine Kazan'da 1889'da basılan 78 sayfalık bir Kelîle ve Dimne çevirisi bulunmaktadır (Toska 1989: 18-19).

1907 ve 1910 yıllarında Kazan'da Tatar medreselerinde Arapça öğreten hocalara yardımcı olmak amacıyla Kelile ve Dimne'nin Arapça versiyonları basılmıştır. Kitabın Millet Matbaası tarafından basılan 1910 yılındaki baskısında bu kitabın çıkarılma amacı hakkında yayımcılar ön sözde şöyle yazmışlardır: "Biz bunun medrese ihtiyaçlarının doğrultusunda Arapçayı öğrenmek ve okumak için basılmasına kılavuzluk ettik. En iyi nüshalarla karşılaştırılarak düzeltmeler yapıldı ve bazı sözler açıklandı ve her bapta metin altında hocalara ve kıymetli okuyuculara anlatımı kolaylaştırmak için ağır sözlerin anlamları verildi." (İsmagıyl, 2008:14).

Kitabın başında bu yazmanın tarihi hakkında 1884 yılında basılmış belirsiz bir şekilde bir tıp dergisinden alınan kısa içerik verilmiştir. Behud İbn Sahvan'ın giriş sözüyle başlar, sonra "Barzuya'nın kitap ardından gönderilmesi" kısmı, "Kitabı bulup alması" kısmı, "Barzuya" kısmıyla devam eder. Daha sonra Kelile ve Dimne'nin iç kısmına Hint metninden hareketle başlanır. L. Şeyho basmasında bulunan "İbni Mukaffa kısmı" bu kitapta yoktur. İç kısmı 15 baba bölünmüştür. Bu hemen hemen diğer varyantlarıyla aynıdır. Metin Şeyho'nun çıkardığı eski metne ziyadesiyle yakındır. (İsmagıyl, 2008:14).

Bu metin, Feyizhanov tercümesiyle karşılaştırıldığında şu açıklanmıştır: Bapların işlenme şekli ve ikisindeki pek çok benzerlik tercümede şu şekilde farklılaştırılmıştır: 10. ve 11. bapların yerleri değiştirilmiş ve "Seyahatçi ve Altıncı" isimli 13. bap kaldırılmıştır. (İsmagıyl, 2008:14).

Tataristan Fenler Akademisi, G. İbrahimov Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsünün El Yazmaları Bölümü hizmetkârları Gabdilgallem Feyizhanov tercümesini günümüz Tatarlarının anlayacağı şekilde 2008 yılında yeniden aktarmıştır. Esere yeni bir ön söz eklemiş ve okuyucuları Gabdilgallem Feyizhanov tercümesinin kaynakları ve nedenleri hakkında bilgilendirmiştir. Aynı zamanda bir kaligraf olan Necip Nakkaş İsmagıyl, eserin bu baskısını oryantalist nakış şeklindeki süslemeler ve değişik illüstrasyonlarla süsleyerek zenginleştirmiştir.

Necip Nakkaş İsmagıyl, eserin ön sözünde bugünkü okuyucuların anlayacağı şekilde bir edebî dil yaratmayı amaçladığını belirterek bunun için Gabdilgallem Feyizhanov tercümesinde kullanılan "*ve*" sözü yerine günümüz Tatar edebiyatında kullanılan "*hem*" sözüyle değiştirdiği hakkında bir örnek verip anlam farkını hissettirmek istediğini açıklamıştır (2008: 15).

Gabdilgallem Feyizhanov tercümesinde bulunan Arapça Kur'an ayetleri, 2008 yılında basılan yenilenmiş tercümede transkripsiyonlu şekilde gösterilerek bunların hangi sure ve hangi ayetten alındığı belirtilmiştir. Hz. Muhammed'in hadisleri ve Arapça bazı ifadeler tercüme edilmiştir. Okuyucunun anlayamayacağı ve günlük dilde aktif olarak kullanılmayan Arapça ve Farsça sözcüklerin açıklaması dipnot olarak verilmiştir. Eserde bulunan Farsça şiir metinleri transkribe edilip metin altında Tatar Türkçesine çevrilerek açıklanmıştır. Modern Tatar Türkçesi göz önünde bulundurulduğunda anlaşılması zor olan bazı Türkçe şiirlerin açıklaması da metin altında verilmiştir. Bazı Türkçe şiirlerin açıklamasının verilmesi eserin başka bir lehçeden çevrilmiş olma ihtimalini düşündürmektedir. Ancak tezin kapsamı dışına çıkmamak adına bu konuya değinilmeyecektir.

İncelememizde Kelile ve Dimne'nin Tataristan Kitap Neşriyatı tarafından 2008 yılında yeniden Kazan'da basılmış şekli esas alınmıştır. Çalışmamıza teşkil eden Gabdilgallem Feyizhanov'un tercümesinden günümüz Tatar Türkçesine aktarılan kitabın birinci ve ikinci baplarıdır. Her iki bap ana başlıklar şeklinde çerçeve hikâye fonksiyonu gören ve "*Hikeyet*" adıyla alt başlıklar hâlindeki

anlatılarla bağlantılı küçürek öyküler[1] içermektedir. Bu hikâyelerin her birine alt küçürek öyküler bağlanmıştır ve bu küçürek öyküler de sonunda alt küçürek öykülerin alt küçürek öykülerini bünyesine almıştır. İncelememizde Kelile ve Dimne'nin birinci babında bulunan "*Asıl Kelile ve Dimne Kitabının Başı"* ana başlığı altında bulunan *"Hikeyet"* alt başlıklı dört küçürek öykü, *"Kelile Bĕlen Dimne Ḳıyssası (Arıslan Bĕlen Ügĕz Dastanınıñ Başı)"* ana başlığı altındaki *"Ḫikeyet"* alt başlıklı on altı küçürek öykü ve ikinci babında bulunan "*Elekçĕlernĕ Süz Yörtĕp, İkĕ Dusnıñ Arasına Döşmanlıḳ Salġaç Üzlerĕ Nindiy Ceza Tartḳanın, Yamanlıḳlarınıñ Aḫırı Niçĕk Bulıp Ḳalġanın Bĕldĕrĕr"* kısmından sonra gelen "*Arıslan Bĕlen Dimne Dastanı*" ana başlığı altındaki "*Hikeyet*" alt başlıklı üç küçürek öykü incelenmiştir.

Tatar Türkçesine Çevrilmiş Kelile ve Dimne'nin Bölümleri ve Hikâye Örgüsü

Birinci bap "*Asıl Kelile ve Dimne Kitabınıñ Başı*" şeklinde başlar ve dedikoducuların sözlerini dinlemenin bir işe yaramadığını anlatır. Gabdilgallem Feyizhanov, her bap başlangıcında çıkarılması gereken dersin ne olduğunu açıklamıştır. Bu kısımda eserin hükümdar Dabşelim'in isteği üzerine derleyen Beydaba'nın hem yazar olduğu hem de Hint din adamlarına verilen bir ad olan Brahman unvanına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Beydaba, dedikoducuların sözlerini dinlemenin nelere yol açabileceğiyle ilgili olarak bir örnek verir ve böylece eserin çerçeve hikâyesine bağlı olarak gelişen küçürek öyküler anlatılmaya başlar.

Birinci bapta anlatılan ilk küçürek öyküde ticaretle uğraşan ve zengin bir tüccarla üç oğlunun yaşadıkları üzerinden okuyucuya ders vermek amaçlanır. Tüccarın üç oğlu babalarının zenginliğine güvenerek bir iş sahibi olmamıştır. Tüccar, yaşı ilerledikçe bu durumla ilgili bir şeyler yapması gerektiğini düşünür ve oğullarına

[1] "Küçürek öykü" anlatı türü için dünya edebiyatında, "*short short story, flashfiction, sudden fiction, quick fiction, fast fiction*" terimleri kullanılmaktadır. Türkçede ise bu terim dışında "*çok kısa öykü, minimal öykü, öykücük, minicik öykü, hızlı kurgu, mini kurgu, kıpkısa öykü, kısa kısa öykü, küçük öykü, meseli*" gibi terimlerin kullanılmaktadır (Korkmaz ve Deveci, 2011: 11).

zahmet çekilerek elde edilen malı kazanan kişinin o malın kıymetini bilmesinin önemiyle ilgili öğütler verir. Tüccarın verdiği öğütlerin içinde iki küçürek öykü de bulunmaktadır. Öykülerin birincisi bir atmacanın karga yavrusunu doyurmasıyla başlar. Hiçbir emek harcamadan karnını doyurmaya çalışan dervişin bunu görüp bir köşede kendi rızkını beklemesinin nasıl sonuçlandığı anlatılmıştır. Tüccarın oğullarına anlattığı diğer küçürek öykü ise bir sıçanın bir ambardaki ekinleri emek vermeden yiyerek ailesini doyurduğu ancak bu haksız durumun onun istediği gibi netice vermediği yönündedir.

Babalarının anlattıklarından ders alan oğulların farklı bir hayat seçmesiyle büyük oğul yoluna bir tüccar olarak devam eder. Uzak bir yolculuğa çıkan büyük oğulun Şetrebe ve Metrebe adlı iki öküzü vardır. Yolculuk esnasında Metrebe'nin Şetrebe'ye yaptığı kötülük üzerinden hayatta kimin başına ne geleceğinin belli olmadığıyla ilgili yeni bir küçürek öykü anlatılmıştır. Bu öyküden sonra tüccar ve oğullarından bahsedilmeyip Şetrebe'nin yaşadıkları üzerinden olay Kelile ve Dimne'ye bağlanmıştır. Bu nedenle bölüm "*Kelile ve Dimne Dastanı (Arslan Bĕlen Ügĕz Dastanınıñ Başı)"* olarak adlandırılmıştır. Dürüst bir çakal olan Kelile ve onun aksine kurnaz bir çakal olan Dimne'nin birbirlerine verdikleri öğütler üzerinden anlatılan ilk küçürek öykü, bir maymunun başına gelenlerle ilgilidir. Kelile onun başına kötü bir şey gelmemesi için haddini ve yerini bilmesi gerektiğini anlatsa da Dimne'nin gözü daima yükseklerdedir. Bu nedenle Kelile'ye Ganim ve Hazim adlı iki kardeşin öyküsünden hareketle çıkarlarına göre bir vazife sahibi olmanın önemini anlatır. Kelile her ne kadar farklı yollarla ve Farsça beyitlerle yaptığının yanlış olduğunu anlatsa da Dimne'yi kararından vazgeçiremez. Dimne, bir aslan olan Gazanfer adlı hükümdarın yanına gider ve kendisinin padişaha layık olduğunu ispatlamaya çalışır. Gazanfer onu kendine sırdaş eder ve tüm önemli devlet sırlarını anlatır. İlerleyen bölümlerde ortaya çıkan Şetrebe'nin ve hükümdarın birbirine yakınlaşmasıyla Dimne kahrolur ve türlü oyunlarla Arslan ve Öküz'ün arasını açmak için elinden geleni yapar.

Kelile bu durumun yanlış olmasından dolayı bir dervişle ilgili ve bir padişahla ilgili iki küçürek öykü anlatsa da Dimne'yi yine ikna edemez. Daha sonra bir karganın bir yılanı alt etmesiyle ilgili olarak anlatılan küçürek öykü, yengecin martıyı öldüreyim derken başına gelenleri anlatan başka bir küçürek öyküye bağlanır. Dimne'nin fikrinin doğruluğunu ispatlamak için anlattığı tavşanın büyük bir düşmanı öldürüp galip geldiği öykü işlerin değişmesine neden olur. Bu öyküden sonra Kelile, Dimne'nin kararlarına karışmaz ve Dimne kendi yoluna devam eder. Dimne padişahı dolduruşa getirmek için Ehzem, Hazim ve Aciz adlı üç kardeş balığın geçirdikleri zorlukları anlatır. Bu küçürek öyküyle Şetrebe gibi saf olanın değil Dimne gibi kurnaz olanın kazandığını belirtmek istemiştir. Kaplumbağa ve çıyanla ilgili öykünün anlatılmasıyla Gazanfer iyice öfkelenir ve Şetrebe'yi öldürtmeye karar verir. Yaptığı bu kötülükle yetinmeyen Dimne, Şetrebe adlı öküzü de padişaha karşı doldurmak için bir kazın kibrinin nasıl kötü sonuçlar doğuracağından bahseden bir küçürek öykü anlatır. Bunun üzerine Şetrebe padişahın lanetinin yakınındakileri nasıl yaktığını horoz ile atmacanın küçürek öyküsü ve avcı ile tilkinin küçürek öyküsü üzerinden anlatır. Açık delillerle suçsuzluğunu ispatlasa da yalnızlığından ve birlik olup onu yeneceklerinden bahseder. Bu durumla bağlantılı olarak karga, kurt ve çakalın bir deveyi yenmesiyle alakalı küçürek öyküyü anlatmaya başlar.

Dimne'nin araya fitne sokmasından sonra ortalık karışmış ve birinci babın olay örgüsü zirve noktasına ulaşmıştır. Hükümdar Dimne'nin anlattığı belirtileri görüp Şetrebe'nin üstüne atılarak onu paramparça etmiştir. Bu savaşa tanık olan Kelile, Dimne'ye öküzün günahını alıp onun kanına girmesinin nelere sebep olabileceğini Hazim ve Tizhuş adlı iki dost tüccarın öyküsünü anlatarak açıklamak istemiştir. Ancak çabalarının yine boşuna olduğunu anlayınca Dimne'nin kendisine olan güveninden şüphe duyup bu durumla benzerlik gösteren iki küçürek öykü anlatmıştır. Ayı ile bahçıvanın üzücü öyküsü ve vefasız tüccarın çıkar ilişkisine dayanan dostluk öyküsüyle kendi ilişkilerini özdeşleştirmiştir.

Birinci bap gerçeklerin er ya da geç ortaya çıkacağı ve iftiracıların cezasını bulacağı izlenimi verildikten sonra bitirilmiştir. Ayrıca bu kısmın sonuna "*Şerḥĕ-l-*

ġuyun" kitabında aslında bu Kelile ve Dimne kitabını Hintçeden tercüme eden kişinin ilk bölümde yazıldığı gibi Sehl bin Harun bin Ebu Ömer olarak gösterilse de bunun yanlış olduğu ve eseri Farsçaya çeviren kişinin Enüşirvan döneminde yaşayan Verzuvya bin Ezher isimli tabip olduğu eklenmiştir.

İkinci babın başlangıcında yine çıkarılması gereken dersin ne olduğunu açıklamıştır. Dedikoducuların laf uydurup iki dostun arasına nifak saldıktan sonra kendi cezalarını nasıl bulduklarının ve kötülüklerinin cezasını bulduklarının anlatıldığı söylenmiştir. Padişah Dabşalim'in isteği üzerine Beydaba *"Arıslan bĕlen Dimne Dastanı"* adını verdiği kısmı anlatmaya başlamıştır. Dimne'nin sözüne güvenip işin aslını araştırmadan en kıymetli sırdaşını öldüren hükümdar vicdan azabı çektiğinden her gece vahşi hayvanlardan birini yanına alıp kıssalar ve öyküler anlattırıp onlardan ibret alarak biraz içini rahatlatmaya çalışmıştır. En güvenilir vezirlerinden biri olan kaplan bir gece ona olmuşla ölmüşe çare olmadığı ve kendini üzüp devlet meselelerini boşlamaması gerektiğiyle ilgili olarak tilkinin küçürek öyküsünü anlatmıştır. Kaplan eve dönerken Kelile ve Dimne'nin konuşmalarına şahit olduktan sonra işin aslını anlamış ve ne yapacağını bilmeksizin bunu kimseye söylemeyeceğine söz verdirerek tüm duyduklarını hükümdarın annesiyle paylaşmıştır.

İşler Şetrebe'nin ölümüne sebep olan hainin kim olduğunun araştırılmasına ve kadının haksızı yargılamasına kadar varmıştır. Dava sırasında karakulak ve hükümdarın annesi tarafından suçlamalara maruz kaldığını iddia eden Dimne, tekrar herkesin gözünü boyamış ve zindana atılmıştır. Aslanın annesi oğluna Dimne'nin haksızlığını anlatmaya çalışsa da elinde kesin deliller olmadığından bunu kanıtlayamamıştır. Öte yandan Kelile Dimne'nin zindana atıldığını duyunca onu ziyarete gelmiş ve hatasını kabul edip daha fazla günaha girmemesiyle ilgili çeşitli öğütler vermiştir. Ancak Dimne her zamanki gibi kendi bildiğini okumuştur. Davada anlattığı bir doktorun tam olarak bilmediği konularda yorum yapınca canından olmasıyla ilgili küçürek öyküyü anlatarak ahaliyi korkutmuştur. O esnada Dimne'nin hâl ve hareketlerinden suçluluğunu sezen domuz bu durumu açıklamaya çalışmıştır.

Domuzun dış görünüşüyle ilgili kırıcı sözler sarf eden Dimne yine bir şekilde kurtulmayı başararak zindana gönderilmiştir. Davanın uzamasıyla Kelile üzüntüsünden günden güne eriyerek can vermiştir. Dimne en yakın dostunun ölümüne kahrolsa da dava günü gelince toparlanmıştır. Masum görünmek için kuşçunun başına gelenlere dair bir küçürek öykü anlatmıştır. Hükümdarın annesi olaylar karşısında daha fazla sessiz kalamayarak Dimne'nin attığı iftiraları ona kaplanın söylediğini açıklamıştır. Gerçeği anlayan hükümdar herkese ibret olması için Dimne'yi meydanda astırmıştır. Dimne kendi kazdığı kuyuya kendisi düşmüştür.

Metin üzerinden yapılan dil incelemesi, Ses Bilgisi ve Biçim Bilgisi olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

DİL İNCELEMESİ

2.1 Ses Bilgisi

2.1.1. Ünlüler

Ünlüler, ses organlarında herhangi bir engelle karşılaşmadan çıkarılan seslerdir. (Karaağaç,2018: 41-42). Soluk verme esnasında hava ağızdan geçerken hiçbir gürültü çıkmazsa elde edilen sesler ünlülerdir (Deny, 1995: 15-16).

Tatar Türkçesinde ünlü sesler *(suzıq avazlar)*, /a/, /e/, /ĕ/, /ı/, /i/, /u/, /ü/, /o/, /ö/ olmak üzere dokuz tanedir.

Tablo 1

Ünlüler

	Düz			**Yuvarlak**	
Kalın	**Geniş**	**Dar**	**Yarı-Dar**	**Yarı-Dar**	**Dar**
	a	ı		o	u
İnce	e	i	ĕ	ö	ü

Tatar Türkçesindeki Ünlülerin Genel Özellikleri

/a/: Arka damakta geniş-düz ve açık bir telaffuza sahiptir. Bu ünlü özellikle birinci ve ikinci hecelerde, arka damak ve dudak sonor ünsüzlerinin (/b/, /ġ/, /ḫ/, /ķ/, /m/, /n/, /ñ/, /p/, /v /) yanında yuvarlak telaffuz edilmektedir (Safiullina ve Zekiyev, 2002: 192; Öner, 2007 :687). Tatar Türkçesinde arka damakta telâffuz edilen /å/, yani dudaklanan /a/ karakteristiktir (Serebrennikov ve Gadjieva, 2018: 24) ancak yazı dilinde gösterilmemektedir.

aġuv "zehir" (568) *ambar* "ambar" (124) *bala* "çocuk" 166 *ḳala* "hariç" (1817), taba "tava" (636).

Çok heceli sözlerin son hecelerinde, telaffuz Türkiye Türkçesindeki gibi düzdür.

arḳama "sırtıma" (1054) *ḳaraġanda* "göre" (120) *tabada* "tavada" (1235)

/e/ : Bu ses ön damakta düz-geniş ve açık olarak telaffuz edilir.

erlen "köstebek" (741) *kiñeş* "öğüt" (1376) *söyek* "kemik" (441) *yene* "yine" (1454).

/ĕ/: Ön damakta düz ve yarı dar telaffuz edilir. Tatar Türkçesinde */ı/* ünlüsünün ince sıradaki dengi olan bu ses dilbilimde *kapalı /e/* olarak bilinmektedir. Tatar Türkçesinin tarihî gelişimine bakıldığında görülen /i/ > /ĕ/ değişiminden dolayı bu sesi açık /i/ olarak tanımlamak daha uygundur (Öner,2007:688).

ĕssĕ "sıcak" (216), *ĕçeklerĕ* "bağırsakları" (554), *irĕn* "dudak" (2348) *öyĕrĕl-* "eşinmek" (68).

/ı/: Arka damakta düz-dar orta açıklıkta ve diğer ünlülere göre daha kısa telaffuz edilir.

ışḳı- "sürtmek" (632), *ışanıçsız* "güvenilir olmayan" (1510), *sası* "pis kokulu" (1390), *tıġız* "sıkı" (242).

/i/: Ön damakta düz-dar ve kapalı olarak telaffuz edilir. Tatar Türkçesinde bu ünlünün iki şekli bulunmaktadır.

En çok görüldüğü şekli, Türkçe sözlerin ilk hecesindeki gibi normal, kısa ünlü hâlidir.

iden "tahta döşeme" (124), *ikmek* "ekmek" (134), *çiten* "zor" (1116), *bizgek* "sıtma" (2248).

İkinci şekli ise vurgulu hecelerde rastlanan yarı ünlü /y/ alafonuyla uzatılmıştır. (Öner,2013:4).

hernindiy "her ne" (1933), *nişliym* "ne yapayım" (796).

/o/: Bu ses arka damakta yuvarlak yarı dar ve açık olarak telaffuz edilir. Türkiye Türkçesindeki /o/ sesine göre daha dar bir telaffuzu vardır.

oyat "utanç" (2337), *oçra-* "karşılaşmak" (285) *botaḳ* "dal" (2386), *yomşaḳ* "yumuşak" (361), *ḳorsaḳ* "işkembe" (2348).

/ö/: Ön damakta yuvarlak yarı-dar ve açık olarak telaffuz edilir.

ön "in" (916), *böyĕk* "büyük" (429), *ölĕşsĕz* "yoksun" (705), *kön* "gün" (76) *örk-* "ürkmek" (452), *söz-* "süsmek" (2264).

/u/: Art damakta dar- yuvarlak ve kapalı olarak telaffuz edilir.

çuvar "alaca" (2525), *dulķın "*dalga" (2183), *ķunaķ* "misafir" (572), *ķızuv* "ısınma" (216), *faydalanuv* "faydalanmak" (2275).

/ü/ :Ön damakta dar-yuvarlak ve kapalı olarak telaffuz edilir.

ürnek "örnek" (1939), *ütkĕn* "keskin" (1467), *kül* "göl" (813), bülmĕ "oda" (566), *söyüv* "sevmek" (104) *tözĕtüv* "düzeltmek" (1116).

2.1.2 Ünsüzler

Ünsüzler *(tartıķ avazlar)*, oluşumları esnasında bir engele takılarak sedalarını sürtünme ya da çarpmadan alan seslerdir. Boğumlanma noktası, ses tellerinin durumu, hava akımının durumu ve ağız-geniş karşıtlığı ölçütlerine göre birbirlerinden ayrılmaktadır (Eker,2013: 205-206). Değerlendirmemizde ünsüzler sınıflandırılırken Öner 2013 esas alınmıştır.

Tatar Türkçesinde ünsüz sesler Rusça alıntı sözlerde kullanılan seslerle birlikte değerlendirildiğinde şu şekildedir: /b/, /c/, /ç/, /d/, /f/, /g/, /ġ/, /h/, /ẖ/, /j/, /k/, /ķ/, /l/, /m/, /n/, /ñ/,/p/, /r/, /s/, /ş/, /şç/, /t/, /ts/, /v/, /v̇ /, y/, /ya/, /yı/, /yu/, /z/.

Tatar Türkçesindeki /ц/ "ts" щ "şç" sesleri incelenen metinde hiç geçmediğinden я "ya~ye" ve ю "yu~yü" ve söz başında kullanılan е "yı~yĕ" diftonglarının tek bir foneme denk gelmemesinden dolayı değerlendirmemizde bu diftonglarda bulunan /y/ sesi esas alınmıştır.

Tablo 2

Ünsüzler

Dudak Ünsüzleri	Diş-Dudak Ünsüzleri	Diş Ünsüzleri	Diş-Damak Ünsüzleri	Ön Damak Ünsüzleri	Art Damak Ünsüzleri	Gırtlak Ünsüzü
p, b, m, v̇ ,	f, v	d, t, n, z, s	c, ç , j, ş	g, k, l, r, y	ġ, ķ, ẖ, ñ	h

Dudak Ünsüzleri

/b/ : Patlamalı, ötümlü ve çift dudak ünsüzüdür. Bu ses söz sonunda bulunmaz.

bay "zengin" (857), *bĕrge* "birlikte" (943), *çĕbĕn* "sinek" (1287), *ķabatla-* "tekrarlamak" (2480), *saban* "saban" (680) çiber "yakışıklı" (392).

/p/: Patlamalı, ötümsüz ve çift dudak ünsüzüdür. Çoğunlukla alıntı sözlerde söz başında bulunur. Tarihî /b/> /p/ değişimine uğrayan Türkçe sözlerde örnekleri mevcuttur (Öner,2007:689).

pekĕ “ustura” (634), *pıçrat-* “lekelemek” (2517), *pusu* “pusu” (1274), cavap “cevap” (1184), *iptĕş* “dost” (1077), *töpsĕz* “asılsız” (291) *üpkele-* “öfkelenmek” (582).

/m/: Ötümlü, akıcı ve süreklidir. Tatar Türkçesinde söz başı, söz içi ve söz sonunda bulunur.

meçĕ “kedi” (401), *mıyıķ* “bıyık” (631), *mögĕz* “boynuz” (663), *timĕr* “demir” (1702), *bĕlĕm* “bilgi” (1243), *kim* “az” (270).

/v̇ /: Ötümlü, akıcı ve süreklidir. Çift dudak arasında telaffuz edilen bir sestir. Tatar Türkçesinde sadece Rusça alıntılarda görülen tek dudak /v/ sesi dışında tüm /v̇ / sesleri çift dudak telaffuzludur (Öner, 2007:689).

yav̇ lıķ “eşarp” (858), *buv̇ a* “baraj” (998) *sıluv̇* “güzel” (558), *av̇ na-* “debelenmek” (2329) *yuv̇ aş* “sakin” (493).

Diş- Dudak Ünsüzleri

/v/: Ötümlü, akıcı ve süreklidir. Türkiye Türkçesindeki /v/ ile aynı olan bu ses Rusçadan alıntı sözlerde bulunmaktadır (Öner, 2007: 689). İncelenen metinde hiç geçmemiştir.

/f/: Ötümsüz, sızıcı ve süreklidir. Tatar Türkçesinde söz başı, söz içi ve söz sonunda kullanımları mevcuttur. Tarihî /p/>/f/ değişimi ve yansıma sözler dışında daha çok alıntı sözlerde görülmektedir (Türk, 2014: 53).

faniy “geçici” (28), *fětne* “dedikodu” (1525), *defter* “defter” (961), *ġıyffet* “iffet” (618), *yafraḳ* “yaprak” (1288), *yěfek* “ipek” (2264), *kěrfěk* “kirpik” (1634).

Diş Ünsüzleri

/d/: Ötümlü, patlayıcı ve süreksizdir. Türkiye Türkçesindeki gibi söz sonunda bulunmaz.

diñgěz “deniz” (365), *duñġız* “domuz” (2291), *davıl* “rüzgar” (495), *dimle-* “ikna etmek” (360), *künděr-* “razı etmek” (1408), *ḳadaḳ* “çivi” (2331), sevdeger “tüccar” (25), *teḳdiyr* “kader” (184).

/t/: Patlayıcı, süreksiz ve ötümsüzdür. Türkiye Türkçesindeki gibi söz başında, söz ortasında ve söz sonunda kullanılır.

tırnaḳ “pençe” (1363), *tiren* “derin” (193), *totnaḳlı* “düzgün” (2453), matur “güzel” (320) *yort* “ülke” (1986), *çirat* “sıra” (1397).

/n/: Ötümlü, akıcı ve sürekli bir geniz ünsüzüdür. Soru sözleri haricinde söz başındaki kullanımlarının daha çok alıntı sözlerde görüldüğünü söylemek mümkündür (Öner, 2013: 7).

niçěk “nasıl” (110), *nindiy* “hangi” (47), *nesiḫet* “nasihat” (925), *namaz* “namaz” (546), kinetten “aniden” (453), *yaman* “kötü” (969).

/z/: Sızıcı, sürekli ve ötümlüdür. Türkiye Türkçesindeki gibidir. Söz başı olduğu durumlarda sözler genellikle Arapça ve Farsça gibi dillerden alıntıdır (Hisamova, 2006:49).

zuray- “büyümek” (1176), *zirek* “zeki” (227), *ḳızġanıç* “zavallı” (2032), *izgĕ* “kutsal” (1363), *diñgez* “deniz” (365).

/s/: Ötümsüz, sızıcı ve süreklidir. Tatar Türkçesinde söz başı, söz içi ve söz sonunda kullanımı mevcut olan bir sestir (Hisamova, 2006:45).

sırḫav “hasta” (1760), *sıyraḳ* “baldır” (2348), *yastıḳ* “yastık” (1076), *basḳıç* “basamak” (1673), *üs-* “yetişmek” (775), *yaramas* “yaramaz” (32)

Diş-Damak Ünsüzleri

/c/: Patlayıcı ve ötümlüdür. Türkiye Türkçesinde bu ünsüz Tatar Türkçesine göre daha sürtünmeli ve sızıcılaşmış biçimdedir. Söz içi ve söz sonu kullanımı nadirdir (Öner, 2013: 9).

cıyırçıḳ “sivilce” (2132), *cevher* “pırlanta” (322) *citken* “yetişkin” (31), *ġaciz* “aciz” (990), *ḳalca* “parçalanmış et” (1381).

/ç/: Patlayıcı, süreksiz ve ötümsüzdür. /c/ sesi gibi bu ses de Türkiye Türkçesinde daha sürtünmeli ve sızıcılaşmış biçimdedir.

çĕrki “sivrisinek” (1090), *çuḳı-* “gagalamak” (783), *çatḳı* “kıvılcım” (986), *açı* “acı” (636), *ḳapçıḳ* “kese” (1551), *tınıç* “rahat” (2181), *ĕçkĕ* “içki” (573).

/j/: Sızıcı, sürekli ve ötümlüdür. Türkiye Türkçesindeki gibidir. (Öner, 2007:690). Bu ses incelenen metinde hiç geçmemiştir.

/ş/: Sızıcı, sürekli ve ötümlüdür. Türkiye Türkçesindeki gibidir.

şatlıḳ "mutluluk" (730), *şıġırdat-* "gıcırdatmak" (1467), *başmaḳçı* "kunduracı" (586), *eşekĕ* "çirkin" (248), kürşĕlĕk "komşuluk" (824), *çaġılış* "yansıma" (1197), *ḳoş* "kuş" (794).

Ön Damak Ünsüzleri

/l/: Akıcı, sürekli ve ötümlüdür. Söz başında alıntı veya yansıma sözlerde görülebilir. Bugünkü Tatar Türkçesinde kullanılan biçimi dil altından çıkarılan bir yarı ünlü şeklindedir. Türkçe kökenli sözlerde art damak ünsüzleriyle kullanıldığında daha kalın bir telaffuza sahip olan bir sestir (Hisamova, 2006:60).

leġnet "lanet" (726), *lezzetlĕ* "lezzetli" (283), *tirle-* "terlemek" (1560), *mul* "bol" (90).

/r/: Akıcı, sürekli ve ötümlüdür. Ön ses durumunda daha çok alıntı sözlerde görülür (Öner, 2013 :9).

rizıḳ "rızık" (72), *raviy* "anlatıcı" (2401), *iren* "dudak" (2348), *saran* "cimri" (156), *ġasḳer* "asker" (770), *timĕr "*demir" (1702).

/y/: Akıcı, sürekli ve ötümlüdür. Telaffuzu /i/ ünlüsüyle benzerlik gösterdiğinden yarı ünlü olarak da değerlendirilebilir (Öner,2007: 690).

yalçı “hizmetçi” (183), *yünsĕz* “kötü” (1035), *yılġa* “ırmak” (1005), *uysu* “çukur (193), *ḳıyın* “zor” (113), *bay* “zengin” (857), *öy* “ev” (198).

/g/: Patlayıcı, süreksiz ve ötümlüdür. Türkiye Türkçesindekine göre telaffuzunda damak daha geridedir (Öner, 2007:690)

göl “çiçek” (260), *güzel* “güzel” (81), *igĕlĕk* “iyilik” (485), *tigenek* “dulavrat otu” (262), *yĕgĕt* “yiğit” (276).

/k/: Patlayıcı, süreksiz ve ötümsüzdür. Türkiye Türkçesiyle karşılaştırıldığında ön damağın biraz daha gerisinde telaffuz edildiği görülür (Öner, 2013 :9).

*kiyĕm “*elbise” (540), *kömĕş “*gümüş” (322), *ükĕnĕç* “pişmanlık” (1741), *söyek* “kemik” (441), *yĕşlĕk* “gençlik” (31), *isĕrĕk* “sarhoş” (877).

Arka Damak Ünsüzleri

/ġ/: Patlayıcı, süreksiz ve ötümlüdür. Türkiye Türkçesine göre arka damağın biraz daha gerisinde telaffuz edilir. Alıntı ve yansıma sözlerde söz başında bulunduğunda daha sızıcılaşmış biçimdedir (Öner, 2013: 9-10).

ġalem “alem” (58), *ġomĕr* “hayat” (1747), *ġaciz* “aciz” (990),ḳağıl- “değmek” (246), oluġ “yüce” (23), *torġız-* “ayağa kaldırmak” (1480), *tuġan* “kardeş” (288).

/ķ/ : Patlayıcı, süreksiz ve ötümsüzdür. Türkiye Türkçesine göre arka damağın biraz daha gerisinde telaffuz edildiği görülür (Öner, 2007: 690).

ķalķan "kalkan" (1254), *ķapķa* "kapı" (1714), *ķuvan* "sevinmek" (551), *upķın* "girdap" (303), *yırtķıç* "yırtıcı" (1182), *baytaķ* "ziyadesiyle" (899), *ozaķ* "uzun" (262).

/ḫ/: Sızıcı, sürekli ve ötümsüzdür. Söz ortasında /k/ ünsüzünün süreklileşmesiyle Türkçe sözlerde de kullanılır hâle gelmiştir (Öner, 2007: 691).

ḫıyal "hayal" (1198), ḫatın "hatun" (561) *oḫşa-* "benzemek" (1287), *aḫmaķ* "ahmak" (1093) *beḫilleş- "*vedalaşmak" (315).

/ñ/: Akıcı, sürekli ve ötümlüdür. Türkiye Türkçesi ağızlarında hâlen yaşamakta olan arka damak genizlisi ile aynıdır (Öner, 2007: 691)

iñ "en" (16), *kiñ* "engin, geniş" (60), *kiñeşçĕ* "sırdaş" (687), *moñlı* "kederli" (610), *söñgĕ* "süngü" (401), *tuñ- "*donmak" (1559), yañġırat- "çınlatmak" (319).

Gırtlak Ünsüzü

/h/: Ötümsüz ve gırtlak ünsüzüdür. Bu ses daha çok alıntı sözlerde görülmektedir. (Zekiyev,2015 :48).

hem "ve" (16), *hönermend* "becerikli" (405), *haman* "daima" (120), *bahadir* "bahadır" (1096), *ah* "ah, pişmanlık anlatan ünlem" (468).

2.1.3. Ses Olayları

Banguoğlu, hece, söz ve cümle içinde kullanılan seslerin tek başlarına oldukları zamanki biçimlerinde kalmadığını, birbirleriyle kaynaşıp kenetlendiklerini belirmiştir ve bu uğradıkları değişimi ses olayları olarak ifade etmiştir (1976:51).

Öner, belirli şartlara bağlı olarak dilin bütününe yayılmış olayların *düzenli ses olayları*; belirli şartlara bağlı olmayıp sınırlı bir yaygınlığı olan olayların ise *düzensiz ses olayları* olduğunu belirtmiştir (2007: 692).

Tarihî süreç içerisinde ses yapısından ayrılarak şekillenen ve gelişimini tamamlayan ses olayları *Tarih İçindeki (Diakronik) Ses Olayları,* dilin kullanım süreci boyunca devam eden ses olayları ise *Dilin İçinde (Senkronik) Ses Olayları* başlığı altında incelenmiştir.

Tarih İçindeki (Diakronik) Ses Olayları

Ünlülerde Görülen Ses Olayları

/e-/ >/ i-/, /-e-/ >/ -i-/, /-e/ > /-i/: /e/ sesi söz başında, söz içinde ve söz sonunda /i/'ye dönüşmüştür. Bu ses olayı Tat. için karakteristiktir (Öner,2013:12).

Etü. *ekmek* (EDPT:108) > Tat. *ikmek* (75), Etü. *eski* (EDPT:246) > Tat. *iskĕ* "eski" (561), Etü. *eriş-* (EDPT:239) > Tat. *irĕş-* "erişmek" (470), Etü. *bezgek* (EDPT:391) > Tat. *bizgek* "sıtma" (2248), Etü. *tep-* (EDPT:435) > Tat. *tip-* "tepmek" (741), Etü. *te-* (EDPT:433) > Tat. *di-* "demek" (388), Etü. *ne* (EDPT:744) > Tat. *ni* "ne" (97).

/i-/ > /ĕ-/, /-i-/ > /-ĕ-/: /i/ sesi söz başında, söz ortasında ve söz sonunda /ĕ/'ye dönüşmüştür. Bu ses olayı Tat. için karakteristiktir (Öner,2013:12).

Etü. iç- (EDPT:19) > Tat. *ĕç-* "içmek" (217), Etü. isig (EDPT:246) > Tat. *ĕssĕ* "sıcak" (173), Etü. kiçig (EDPT:696) > Tat. *kĕçĕ* "küçük" (147), Etü. *siñir* (EDPT: 841) > Tat. *sĕñĕr* "sinir" (738), Etü. *tirig* (EDPT:543) > Tat. *tĕrĕ "*diri" (261).

/o/ > /u/: /o/ ilk hece durumunda /u/ sesine dönüşmüştür. Bu ses olayı Tat. için karakteristiktir (Öner, 2013: 12).

Etü. *oġlan* (EDPT: 85) > Tat. *uġlan* "oğlan" (34), Etü. oḳı- (EDPT: 79) > *uḳı-* "okumak" (478), Etü. *toy* (EDPT, 566) > Tat. *tuy* "düğün" (2095), Etü. *boyun* (EDPT: 386) > Tat. *muyın* "boyun" (682), Etü. *boġ-* (EDPT: 311) > Tat. *buv-* "boğmak" (159), Etü. *ḳorḳınçsız* (EDPT: 657) > Tat. *ḳurḳınçsız* "güvenilir" (499).

/ö/ > /ü/: /ö/ sesi ilk hece durumunda /ü/ sesine dönüşmüştür. Bu ses olayı Tat. için karakteristiktir (Öner, 2013: 12).

Etü. *özge* (EDPT: 285) > Tat. *üzge* "başka" (336), Etü. *ös* (EDPT: 241) > Tat. *üs-* "yetişmek" (814), Etü. *öpkele-* (EDPT: 9) > Tat. *üpkele-* "öfkelenmek" (582), Etü. *çök-* (EDPT:413) > Tat. *çük-* "diz çökmek" (1582), Etü. *böri* (EDPT:356) > Tat. *bürĕ* "kurt" (190) Etü. *kökrek* (EDPT:712) > Tat. *kükrek* "göğüs" (1058).

/u/ > /o/: /u/ sesi ilk hecede bulunduğunda /o/ sesine dönüşmüştür. Bu ses olayı Tat. için karakteristiktir (Öner, 2013: 12).

Etü. *urluḳ* (EDPT:229) > Tat. *orlıḳ* “tohum” (2178) Etü. *oya* (EDPT: 267) > Tat. *uya* “yuva” (124), Etü. *uyat* (EDPT: 268) > Tat. *oyat* “utanç” (2337), Etü. *bulġa-* (EDPT: 337) > Tat. *bolġa-* “sallamak” (1129), Etü. *ḳurı-* (EDPT: 646) > Tat. *ḳorı-* kurumak- (133).

/ü/ > /ö/: /ü/ sesi ilk hece durumunda /ö/ sesine dönüşmüştür. Bu ses olayı Tat. için karakteristiktir (Öner,2013:12).

Etü. *ürk-* (EDPT:221) > Tat. *örk-* “ürkmek” (252), Etü. *üz-* (EDPT:279) > Tat. *öz-* “koparmak” (738), Etü. *küç* (EDPT:693) > Tat. *köç* “güç” (160), Etü. *külgü* (EDPT: 718) > Tat. *kölgĕ* “gülünçlük” (302).

∅ > /-ı-/ > /-ĕ-/: Söz sonundaki /nç/, /rk/ ve /lk/ ünsüz çiftlerinin arasında /ı/ veya /ĕ/ ünlüleri türer. Tespit edilen örneklerde /l/, /r/, /n/ gibi sesler olması bu türemenin düzenli olacağını düşündürmektedir (Öner, 2007: 693).

Etü. *ötenç* (EDPT:61) > Tat. *ütĕnĕç* “rica, istek” (1139), Etü. *silk-* (EDPT: 827) >Tat. *sĕlĕk-* “silkelemek” (178), Etü. *tınç* (EDPT:516) > Tat. *tınıç* “rahat” (2181), Etü. *ḳorḳunç ~ḳurḳınç* (EDPT:654) > Tat. *ḳurḳınıç* “korkunç” (1943), Etü. *ilk* (EDPT: 140) > Tat. *ĕlĕk* “önce” (1181).

Ünlülerde Düzensiz Ses Olayları

/-ı-/ > /-u-/: Bu değişimin büyük bir bölümü dudak ünlülerinin ya da dudak ünsüzlerinin etkisiyle ortaya çıkmaktadır. Ancak bazı sebepsiz yuvarlaklaşma örnekleri de görülmektedir (Eker, 1998:192).

Etü. *arıġ* (EDPT: 214) > Tat. *aruv* “temiz” (278).

/a-/ > /e-/,/-a-/ > /-e-/: Arka damak ünlüsü söz başı ve söz içinde ön damağa geçerek /e/ sesine dönüşmüştür. Eker, bu durumun Ana Kıpçak Türkçesine ait olduğunu belirtmiştir (1998:190).

Etü. *açıġ* (EDPT: 21) > Tat. *eçě* "acı" (2500), Otü. *tabuḫ* (CC: 825) > Tat. *tepu* "hizmet, huzur" (479), Etü. *saç* (EDPT:794) > Tat. *çeç* "saç" (27), Etü. *ataç* "ata, erkek" (EDPT: 43) > *Tat. eteç* "horoz" (1223), Etü. *ayıt-* (EDPT: 268) > Tat. *eyt-* "söylemek" (375).

/u-/ > ∅: Bazı sözlerde söz başındaki /u/ sesi düşer.

uḏıḳı (EDPT: 46) > Tat. *yoḳı* "uyku" (335).

∅ > **/-a/:** Bazı seslerde söz sonunda ve kapalı hecede /a/ türemiştir.

Etü. *yor-* (EDPT: 955) > *Tat. yura-* "yorumlamak" (1928), Etü. *sor-* (EDPT: 843) > Tat. *sora-* "istemek" (147).

/-e-/ > /-ü-/: Düz /e/ sesi söz içinde yuvarlaklaşarak /ü/'ye dönüşmüştür.

Etü. *tegül* (EDPT: 480) > Tat. *tügěl* "değil" (258).

/-ı-/ > /-i-/ > /-ě-/: Arka damak ve dar /ı/ sesi ön damağa geçerek önce /i/ ve daha sonra genişleyerek yarı geniş olan /ě/ sesine dönüşmüştür. Süer Eker, günümüzde Kıpçak lehçelerinde görülen /-ı-/ > /-i-/ değişimini /ç/, /ş,/ ve /y/ ünsüzlerinin etkisine ve ünlü niceliğinin zayıflığına bağlamaktadır (1998: 194).

Etü. *çıbın* (EDPT: 397) > Tat. *çĕbĕn* “sinek” (1287), Etü. *ısıġ* (EDPT: 245) > Tat. *ĕssĕ* “sıcak” (173), Etü. *ḳarındaş* (EDPT: 662) > Tat. *ḳarĕndeş* “kardeş” (165).

/-i-/ > /-e-/,/-i/ > /-e/: Dar olan /i/ sesi söz içinde ve söz sonunda genişleyerek /e/ sesine dönüşmüştür.

Etü. *kölige* (EDPT: 718) > Tat. *külege* “gölge” (2391), Otü. *çine-* (CC: 402) >Tat. *çeyne-* “ezmek” (1809), Etü. *teriñ* (EDPT: 551) >Tat. *tiren* “ derin” (194).

/-u-/ > /-ı-/,/-u/ > /-ı/: Arka damak /u/ sesi söz içinde ve söz sonunda daralarak düz /ı/ sesine dönüşmüştür.

Etü. *azuḳ* (EDPT: 283) > Tat. *azıḳ* “yiyecek” (172), Otü. *baluḳ* (CC: 433) > *balıḳ* “balık” (789), Otü. *baluḳçı* (CC: 433) > Tat. *balıḳçı* “balıkçı” (1000), Etü. *batur-* (EDPT: 308) > Tat. *batır-* “batırmak, saplamak” (1364), Etü. *bayu-* (EDPT: 384) > Tat. *bayı-* “zenginleşmek” (211), Otü. *artuḳ* (CC: 424) > Tat. *artıḳ* “fazla” (472).

/-u-/ > /-ü-/: Söz içinde art damak /u/ sesi ön damak /ü/ sesine dönüşmüştür.

Etü. *bu kün* > Tat. *bügĕn* “bugün” (1597).

/ü-/ > /ĕ-/,/-ü-/ > /-ĕ-/: Yuvarlak /ü/ sesi söz başında ve söz içinde düz /ĕ/ sesine dönüşmüştür.

Etü. *yüzük* (986) > Tat. *yözĕk* “yüzük” (857), Etü. *üstün* (EDPT: 242) > Tat. *östĕn* “üstün” (432), Etü. *ündeş-* (181) >Tat. *ĕndeş-* “bağırmak” (641), Etü. *üçün* (EDPT: 28) > Tat. *öçĕn* “için” (119), Etü. ülüş (EDPT: 183) > *ölĕş* “parça” (2263), Etü. *tegül* (EDPT: 480) > Tat. *tügĕl* “değil” (258), Etü. *bu kün* > Tat. *bügĕn* “bugün” (1597).

Ünsüzlerde Düzenli Ses Olayları

/-ġ-/ > /-v-/: Arka damak ünsüzü olan /ġ/ iki ünlü arasında dudaksıl ve yarı ünlü olan /v/ sesine dönüşür.

Etü. *ḳoġuş* (EDPT: 613) > Tat. *ḳuvış* “kovuk” (1632), Etü. *aġır* (EDPT: 88) > Tat. *avır* “ağır” (304), *soġıḳ* (EDPT: 808) > Tat. *suvıḳ* (198).

/**-ġ/ > /-v/:** Arka damak ünsüzü olan /ġ/ söz sonunda dudaksıl ve yarı ünlü olan /v/ sesine dönüşür.

Etü. *yaġ-* (EDPT: 826) > Tat. *yav-* “yağmak” (126), Etü. *boġ-* “boğmak” (311) > Tat. *buv-* “boğmak” (159), Etü. *taġ* (EDPT: 463)> Tat. *tav* “dağ” (76), Etü. *tuġ-* (465) > Tat. *tuv-* “doğmak” (503).

/-g-/ > /-y-/: Ön damak ünsüzü olan /g/ söz içinde yarı ünlü /y/ sesine dönüşmüştür.

Etü. *ögren-* (EDPT: 114) > Tat. *öyren-* “öğrenmek” (1936), Etü. *tügün* (EDPT: 484) > Tat. *töyĕn* “çıkın, bohça”.

/-g/ > /-y/: Ön damak ünsüzü olan /g/ söz sonunda yarı ünlü /y/ sesine dönülmüştür.

Etü. çig (EDPT: 413) > Tat. *çiy* “toy, olgunlaşmamış” (986), Etü. teg- (EDPT:476)> Tat. iy- “değmek” (1846).

Ünsüzlerde Düzensiz Ses Olayları

/b-/ > /p-/: Söz başındaki /b/ ünsüzü ötümsüz seslerin bulunduğu sözlerde gerileyici benzeşmeyle /p/’ye dönüşür (Eker, 1998: 233).

Etü. *bıçaḳ* (EDPT: 293) > Tat. *pıçaḳ* “bıçak” (665).

/b-/ > /m-/: /b/ sesi söz başında /m/ sesine dönmüştür. Celey, bu değişimin Kıpçak grubu lehçelerinde görülen bir durum olduğunu açıklamıştır (1954: 68).

Etü. *bol* (EDPT: 330) > Tat. *mul* “bol” (90), Etü. *bıyıḳ* (EDPT: 385) > Tat. *mıyıḳ* (631), *buñad- (350)* > *muñay-* “hüzünlenmek” (2387), Etü. *boyun* (386) >Tat. *muyın* “boyun” (682) *Etü. beñgü* (350) > *Tat. meñgĕ* “sonsuz” (963).

/s-/> /ç-/: Söz başındaki ötümsüz sürtünmeli diş ünsüzü /s/, söz içinde veya söz sonunda ötümsüz patlamalı /ç/ sesinin bulunmasıyla gerileyici benzeşmeden dolayı /ç/’ye dönüşmüştür (Eker,1998: 247).

Etü. *sanç-* (EDPT: 835) > Tat. *çenç-* “saplamak” (1049), Etü. *saç-* (EDPT: 794) > Tat. *çeç-* “saçılmak” (59).

/-p-/ > /-b-/: İç ses durumunda ötümsüz /p/ sesi ötümlüleşerek /b/ sesine dönüşmüştür. Kıpçak Türkçesinin en önemli özelliklerinden biri olan bu ötümlüleşme XII.-XIII yıllarından daha önceki sürece kadar uzanır (Eker, 1998:294).

Etü. *yapalaḳ* (EDPT: 878) > *yabalaḳ* "baykuş" (1245), Etü. *töpü* (EDPT: 436) > Tat. *tübe* "tepe" (277), Etü. *yapış-* (EDPT: 880) > Tat. *yabış-* "yapışmak" (514).

/-b/ ~ /-v/ > /-y/: /ė/ sesinin yanında bulunan /b/ ünlüsü önce yarı dudak ünlüsü sırasıyla /v/'ye sonra da yarı damak ünlüsü /y/ sesine dönüşmüştür (Eker, 1998:306-307).

Etü. *eb* (DTS: 162) > Otü. *ėv* (CC: 474) > Tat. *öy* "ev" (198), Etü. *seb-* (DTS: 493) > Otü. *sėv-* (CC: 810) >Tat. *söy-* "sevmek" (950).

/-ç-/ > /-c-/: Eski Türkçede söz içindeki ötümsüz /ç/ ünsüzünün Tatar Türkçesinde az sayıdaki örnekte ötümlüleşerek /c/ sesine dönüştüğünü söylemek mümkündür (Eker, 1998:337).

Etü. *yinçü* (EDPT: 944) > Tat. *ĕncĕ* "inci" (2022).

/-d̲-/ > /-y-/: Eski Türkçede söz içindeki /d̲/ ünsüzü Tatar Türkçesinde söz içinde yarı ünlü /y/ sesine dönüşmüştür.

Etü. *sıḏırġaḳ* (EDPT: 803) > Tat. sıyraḳ "baldır" (2348), Etü. *iḏi* (EDPT: 41) > Tat. *iye* "sahip, malik" (325), Etü. *beḏük* (EDPT: 302) > Tat. *biyĕk* "büyük" (254), Etü. *tıḏıl-* (EDPT: 456) > Tat. *tıyıl-* "kendini dizginlemek, yasaklamak" (1276), Etü. *aḏır-* (EDPT: 66) > Tat. *ayır-* "ayırmak" (2061), Etü. *aḏın-* (EDPT: 61) Tat. *ayın-* "ayınmak, fark etmek" (1854).

∅ > /-ġ-/: İç ses durumunda ve genizsi ses yanında /ġ/ ünsüzünün türediği görülmektedir.

Etü. *yañra-* (EDPT: 952) > Tat. *yañġıra-* "çınlatmak" (319).

/-ġ-/> /-y-/: Arka damak ünsüzü /ġ/ söz içindeyken ön damak ünsüzü /y/'ye dönüşmüştür.

Etü. *çıġ-* (EDPT:405) > Tat. *cıy-* "toplamak" (716), *Etü. bağla-* (EDPT: 314) > Tat. *beyle-* "bağlamak" (586), *sıġın-* (EDPT: 813) > Tat. sıyın- "sığınmak" (192).

/-ġ-/> */-v-/ > /-u-/: Arka damak ünsüzü önce yarı ünlü /v/'ye sonra dar ünlü /u/'ya dönüşmüştür. Bu ikili kullanım Codex Cumanicus'ta da görülmektedir (Eker, 1998:321).

Etü. *oġıl* (EDPT: 83) >Tat. *ul* "oğul" (31)[1].

/-g-/ > ∅: Ön damak ünsüzü g söz içinde erimiştir.

Etü. *igne* (EDPT: 110)> Tat. *ine* "iğne" (399)

/h-/ > ∅: Söz başındaki /h/ ünsüzü alıntı sözlerde erimiştir.

hazır > ezĕr "hazır" (1137), *haydi* >Tat. *eyde* "haydi" (289).

[1] Örnek verilen söz incelenen metinde oğıl ve ul şeklinde ikili kullanılmıştır.

/k-/ > /g-/: Ötümsüz /k/ sesi söz başında ötümlüleşerek /g/ sesine dönüşmüştür.

Etü. *kez* (EDPT: 757) > Tat. *giz-* "gezmek" (26), > Etü. *kevde* (EDPT: 688)> Tat. *gevde* "gövde" (456).

/-l-/ > ∅: Söz içinde bazen /l/ ünsüzü düşmüştür. Deny, Eski Türkçede *oltur-* ve *keltir-* sözlerinin kökündeki "l" akıcı ünsüzünün daha sonraları ettirgenlik eki durumunda eridiğini belirtmiştir (1995:122).

Etü. *oltur-* (EDPT: 133) > Tat. *utır-* "oturmak" (56), Etü. *öltür-* (EDPT: 133) > Tat. *ütĕr-* "öldürmek" (1738).

/-p-/ > /-f-/: /p/ ünsüzü söz içinde /f/ şekline dönüşmüştür. Orta Türkçenin yaygın bir özelliği olan bu gelişim Kıpçak Türkçesinin özelliklerini yansıtmamaktadır. Bu örneklerin görüldüğü sözler eski yazı dili geleneğinden "kitabî" birer ödünçlemedir (Eker, 1998:294).

Otü *ipek* (CC, 217)> Tat. *yefĕk* "ipek" (2264), Etü. *toprak̟* (EDPT: 443)> Tat. tufrak̟ "toprak" (429).

/-st/ > /-s/ ∅: Alıntı sözlerde söz sonunda çift sızıcı ünsüzlerden birinin düştüğü görülmektedir.

Far. *durust* > Tat. *dörĕs* "gerçek" (300), Far. *dost* > Tat. *dus* "dost" (276).

/t-/> /d-/: Ötümsüz /t/ sesi söz başında ötümlüleşerek /d/ sesine dönüşmüştür. Eker, Codex Cumanicus'ta bulunan örneklere dayanarak Kıpçak yazı dillerinde bulunan bu

düzensiz değişimin Ana Kıpçak Türkçesi döneminden sonra oluştuğunu açıklamıştır (1998: 239).

Etü. *tarıġ* (EDPT: 537) > Tat. *daru* "şifa, ilaç" (1382), *Etü. toñız* (EDPT: 527) > *Tat. duñ*ġız "domuz" (2291).

∅- > /y-/: Eski Türkçede ve Ana Kıpçak Türkçesinde düz dar ünlü önünde bulunan söz başı /y/ sesi, düşmüştür. (Eker,1998: 287). Ancak Tatar Türkçesinde bunun aksine ön seste yarı ünlü /y/ türemesi olmuştur.

Etü. *aḳla*- (EDPT:85) > Tat. *yaḳla*- "aklamak" (2504), *ıġlaş*- (EDPT: 86) > Tat. *yılaş*- "ağlaşmak" (1377), Etü. *ıraḳ* (EDPT: 214)> Tat. *yıraḳ* "uzak" (119) Otü *ipek* (CC, 217)> Tat. *yefĕk* "ipek" (2264).

/y-/> /c-/ Düz dar ünlülerin komşuluğunda bulunan söz başındaki /y/'nin patlayıcılaşarak /c/ sesine dönüştüğü tespit edilmiştir. Orta (Kazan) grubu ağızları ön seste /y/>/c/ değişiminin güçlü olarak görüldüğü ağızlardır. Bu yönüyle ayırıcı bir özelliği de olan bu ağızlar Tatar dil biliminde c'leştirici ağızlar olarak adlandırılmaktadır. (Alkaya, 2017: 31). Orta diyalektin ve Mişer Tatarlarının etkisinde kalan Gabdilgallem Feyizhanov'un metinde bu kullanıma ağırlık verdiğini söylemek mümkündür.

Etü. *yılıġ* (EDPT: 925) > Tat. *cılı* "sıcaklık" (2234), Etü. *yıġ*- (EDPT: 927) > Tat. cıy- "toplamak" (716), Etü. *yĕl* (EDPT: 916) > Tat. *cil* "yel" (716), Etü. *yigren*- (EDPT: 914) > Tat. *cigren*- "iğrenmek" (1982).

/-z/ > /-s/: -mAz ekinin son sesi ötümsüzleşerek /s/ sesine dönüşmüştür.

yaramaz > *yaramas* "yaramaz" (32), *ütmez* > *ütmes* "kör, keskin olmayan" (631).

/-ñ-/ > /-w-/> /-y-/: İç seste genizsi ünsüz /ñ/ ön damak yarı ünlüsü /y/ sesine dönüşmüştür. Eski Türkçe döneminden gelişen /ñ/, Orta Türkçede /w/, sonrasında ise /y/ sesine dönüşmüştür (Eker,1998: 322).

Etü. *süñük* (EDPT: 938) > Otü. *sövek* (CC: 556)> Tat. *söyek* "kemik" (441).

Gramerlik Ses Olayları

Yardımcı Sesler

Birbirleri ile doğrudan doğruya birleşemeyen kök ve ekler arasında vasıtalık eden bağlayıcı sese *yardımcı ses* ismi verilir (Ergin, 2013: 144). Türk yazı dillerinde genellikle bağlı ögelerin asıl ögelerle eklenme yönündeki ilişkileri esnasında ortaya çıkan ve ünlü çatışmasından türeyen /y/ yardımcı sesi, ekleşmenin gerçekleşmesine bağlı olarak yalnızca fonetik işlevli bir öge olmaktan çıkıp, ses değişiklikleri sonucunda morfolojik işlevler de kazanmıştır (Öztekten, 2008: 5).

Bu fonetik zorunluluktan kaynaklı olarak "iç ses türemesi" ortaya çıkmıştır (Ercilasun, 2007:347). Tatar Türkçesinin fonetik yapısından dolayı ünlüyle biten bir söze ünlü ile başlayan bir ekin, ünsüzle biten bir söze ise ünsüzle başlayan bir ekin gelmesi mümkün değildir. Bu sesler ünsüz-ünsüz bağını kuran yardımcı ünlüler ile ünlü-ünlü bağını kuran yardımcı ünsüzlerden oluşmaktadır (Öner, 2013: 21).

Tatar Türkçesinin yardımcı sesleri yarı ünlü /y/ ve dar ünlüler olan /ı/ /ĕ/'dir.

/y/ sesi: *di-y-er* "der" (167).

/ı/, /ĕ /sesi: *tavışı+mnan* “sesimden” (602), *şatlan-ıp* “mutlu olmak” (501), ütker-ĕp “geçip” (790), tĕş+ĕm “dişim” (566).

Ses Uyumları

Ses uyumu eklerin köklere uyması anındaki seslik bir olaydır (Öner, 2013: 22).

Ünlü Uyumları

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Tatar Türkçesinde de damak (incelik-kalınlık) ve dudak (düzlük-yuvarlaklık) olmak üzere iki türlü ünlü uyumu bulunmaktadır.

Damak (Kalınlık- İncelik Uyumu)

Türkçenin en eski dönemlerinden beri süregelen damak uyumu Tatar Türkçesinde varlığını sürdürmektedir. Damak uyumu arka ünlülerden olan /a/, /ı/, /o/, /u/ ünlülerinden sonra /a/, /ı/, /o/, /u/ arka ünlüleri gelmektedir. Ön ünlülerden olan /e/, /ĕ/, /i/, /ö/, /ü/ ünlülerinden sonra ise /e/, /ĕ/, /i/ ön ünlüleri gelmektedir.

buysınuvçanlıġ+ı “uysallığı” (753), *balıḳçı+lardan* “balıkçılardan” (810), *öyĕl-ĕp* “yığılıp” (835), *bül-miyk* “paylaşmayalım” (1563).

Arapça ve Farsça kökenli alıntılarda da bu uyumun meydana geldiği görülmektedir.

cerahat > *cereḫet* “yara” (1660), *helâl* > *helel* “helal” (40), *hazine* > *ḫezine* “hazine” (296), *mahkeme* > *meḫkeme* “mahkeme” (2321).

Dudak (Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu)

Köklerden sonra gelen eklerin düzlük ve yuvarlaklık yönünden uyumuna dudak uyumu denir. Türkçede tarih boyunca damak uyumu kadar sağlam olmayan bu uyum, Tatar Türkçesinde yoktur. (Öner, 2013: 23).

ölĕşĕz "yoksun" (705), *açuv* "öfke" (352), *çoḳırı* "çukuru" (316), *kölĕştĕlĕr* "gülüştüler" (2354).

Ünsüz Uyumu

Ünsüzle biten asıl şekillere ünsüzle başlayan bağlı şekiller eklendiğinde şu şekilde bir uyum oluşmaktadır (Öner, 2007: 694):

1. Kök sonunda ötümlü, ek başında ötümlü ünsüz: *ḳazıydan* "kadıdan" (647), *çöynĕ* "kamayı" (246), *ĕrĕnnerge* "irinlere" (1289).
2. Kök sonunda ötümsüz ek başında ötümsüz ünsüz: *kileçekte* "gelecekte" (625), *sirektĕr* "azdır, seyrektir" (2276), *tozaḳḳa* "tuzağa" (849).

Ünlü Düşmesi

/ı/, /ĕ/ > ∅: İç seste vurgusuz açık hecedeki dar ünlü düşer. Ancak incelenen metinde bu duruma uymayan bazı sözler de tespit edilmiştir.

İç seste vurgusuz hecedeki dar ünlünün düştüğü örnekler*: ayınıp* > *aynıp* "fark ederek" (1854), *yörĕttĕñ* > yörttĕñ "yürüttün" (1507)

İç seste olduğu hâlde vurgusuz hecedeki dar ünlünün düşmediği örnekler: *muyınına* "boynuna" (486), *borını* "burnu" (2305),*ġomĕrĕmnĕ* "ömrümü" (543), *ḳalıḳtı* "yükseldi" (1006).

Ünlü Daralması

Tatar Türkçesinde yarı ünlü /y/ sesi önünde geniş ünlüler (/a/, /e/), (/ı/, /i/) dar ünlüsüne dönüşmektedir.

söyle-y-sĕn >söyliysĕñ "söylüyorsun", sündĕr-me-y-çe > sündĕrmiyçe "söndürmedikçe" (1079), uyla-y-mın > uylıymın "düşünüyorum" (337), *ḳavşama-y* > *ḳavşamıy* "afallamadan" (2091).

Benzeşme

Seslerin çıkış yeri veya boğumlanma biçimi açısından birbirine benzemesidir (Karaağaç, 2013: 121). İlerileyici ve gerileyici olmak üzere iki çeşitlidir.

İlerileyici Benzeşme

Söz içinde sonradan gelen sesin çıkış biçimi yönünden önceki sese tamamen veya kısmen benzemesidir (Karaağaç, 2013:121). /m/ ve /n/ sesleriyle biten bir söz /l/ ve /d/ ile başlayan bir ek aldığında, /l/, /d/ seslerinin /n/ sesine dönüştüğü görülmektedir.

(m,n+) l > n: yaḳın+lar+ı+na > *yaḳınnarına* “ yakınlarına” (1837), *kiyĕm+ler+ĕ* > *kiyĕmnerĕ* “eşyaları” (196), *çıġım+lar+ı+na* > *çıġımnarına* “giderlerine” (118), *kön+nerden* “günlerden” (1823).

(m,n) d > n: *yaman+dan* > *yamannan* “kötüden” (1956), *tapḳan+ı+n+dan tapḳanınnan* “bulduğundan” (2065), sin+den > sinnen “senden” (1870), üz+ĕ+n+den > üzĕnnen “kendisinden” (2027).

Gerileyici Benzeşme

Söz içinde önce gelen sesin sonra gelen sese çıkış biçimi bakımından tamamen veya kısmen benzemesidir (Karaağaç, 2013: 121).

anbar > *ambar* “ambar” (124), *saç* > *çeç* “saç” (27), *sanç-* > *çenç-* “saplamak” (1049).

Birleşme

İki veya ikiden daha çok sözün aynı işi yapan tek bir sözle ifade edilmesidir (Karaağaç, 2018,83).

ni işleym > *nişliym* “ne yapayım” (796).

Hece Düşmesi

Hece düşmesi, sözde yer alan ve birbirine benzeyen hecelerden birinin düşmesidir (Eker, 2013: 235).

Üç ve daha fazla heceden oluşan sözlerdeki vurgusuz olan orta heceler ünlünün kısalması ve düşmesiyle değişime uğrarlar (Banguoğlu, 1976: 63). Orta hece düşmesinin en önemli şartı ünlünün vurgusuz ve dar bir ünlü olmasıdır (Tekin, 1995:104 -109). Türkçede en yaygın ses olaylarından biri olan orta hece düşmesini Tatar Türkçesinde pek çok sözde görmek mümkündür.

ayınıp > *aynıp* "fark ederek" (1854), *yörĕttĕñ* > *yörttĕñ* "yürüttün" (1507).

Türk'ün Öztekten'den aktardığı bilgilere göre, Tatar Türkçesinde geniş ünlüyle biten bir söze zarf eylem, geniş zaman ve şimdiki zaman eki olan /a/, /e/'nin gelmesiyle iki eşit yardımcı ses birbirine bağlanmış, zamanla bu yardımcı ses asıl ekin eriyip düşmesiyle onun görevini üstlenmiştir (2014:70).

bar-ma-y-a > *barmıy* "varmıyor" (908).

Ötümlüleşme

Ötümsüz ünsüzlerin ses yolunu genişleterek çıkarılan eşleri olan ötümlü ünsüzlere dönüşmeleri, ötümlüleşme olarak bilinir (Karaağaç 2018: 91).

Tatar Türkçesinde çeşitli seslik nedenlerle sözdeki ötümsüz damak ünsüzleri /ķ/ ve /k/, ötümlü damak ünsüzleri /ġ/ ve /g/'ye, ötümsüz dudak ünsüzü olan /p/ ise ötümlü dudak ünsüzüne /b/ dönüşmüştür.

Ötümlüleşme Örnekleri

/-ķ-/ > /-ġ-/: artıķ+ına > artığına "fazlasına" (932), *tamaķ+ına* > *tamağına* "ağzına" (1003), yastıķ+ı > yastığı "yastığı" (1076), *yulıķ-ıp* > *yulığıp* "rastlayarak" (1221).

/-k-/ > /-g/-: *bök-ĕp* > *bögĕp* "bükerek" (935), *tüşek+ĕnde* > *tüşegĕnde* "döşeğinde" (1076), telĕk+ĕ > telĕgĕ "dileği" (1128), citĕşlĕk+ĕn > citĕşlĕgĕn "yetenekliliğini" (1752), kisegĕn "parçasını" (1842).

/-p-/> /-b-/: *ķap-ıp* > *ķabıp* "ağzına götürüp" (1825), *üp-ĕp* > *übĕp* "öperek" (2396), *töp+ĕne* > *töbĕne* "dibine" (1569), kip-ĕp > kibĕp "kuruyup" (217), *tip-ĕp* > *tibĕp* "tekmeleyerek" (249).

2.2. Biçim Bilgisi

2.2.1. Ad

Adlar, canlı, cansız bütün varlıkları tek tek veya cins cins karşılayan, varlıkların isimleri olan sözlerdir. Adlar dilde kök, gövde veya çekimli şekilleriyle yani çekim ekleri alarak kullanılırlar. Bu ekler çokluk eki, iyelik ekleri, durum ekleri ve soru ekidir (Ergin, 2013: 218-220).

Ad Çekimi

Adlar söz içinde başka sözlerle olan ilişkilerine göre farklı durumlarda bulunurlar. Bu durumlar onlara gelen bazı eklerle belirtilir. Farklı durumlara ad durumu, bir adın bu türlü ekler almasına ise ad çekimi denir (Banguoğlu, 1976: 326).

Çokluk Çekimi

Adın karşıladığı nesnenin sayısının birden çok olduğunu ifade eder (Ergin, 2013: 220). Cins adları yalın durumları ister somut ister soyut hep teklik *+lAr* eki almış olarak da hep çokluk bildirirler (Korkmaz, 2009: 256).

Tatar Türkçesinde çokluk çekimi *+lAr* ve *+nAr* ekleriyle yapılmaktadır. /m/ ve /n/ seslerinden sonra *+nAr,* diğer seslerden sonra ise *+lAr* kullanılmaktadır.

yılġalar "akarsular" (1655), *çaralar* "çareler" (1751), *uylar* "düşünceler" (1897), *süzler* "sözler" (1651), *irler* "kahramanlar" (1961), *ġalemetler* "alametler" (2308).

sarannar "cimriler" (155), *ḳaplannar* "kaplanlar" (220), *ülenner* "otlar" (60), *ġalinmer* "alimler" (2561), *kĕmner* "kimler" (199), *könner* "günler" (125).

İyelik Çekimi

İyelik ekleri, adın karşıladığı nesnenin bir şahsa veya bir nesneye ait olduğunu belirten eklerdir. Bir nesnenin başka bir nesneye bağlı olduğunu veya başka bir nesnenin parçası olduğunu ifade etmek için nesneyi karşılayan adın sonuna getirilir (Ergin, 2013: 222).

İyelik ekleri, adın karşıladığı nesnenin kime veya neye ait olduğunu bildiren sahiplik gösteren ve adlarla adlar arasında bağlantı kuran eklerdir. Getirildikleri adların dışında fakat o adlara ait olan ve o adların malı sayılan nesneleri şahıs olarak gösteren eklerdir. İyelik ekleri, bir nesnenin ben, sen, o, biz, siz onlar gibi şahıslara ait olduğunu daha doğrusu o şahısların sahiplerini gösteren eklerdir. Bu eklerin teklik ve çokluk biçimleriyle şahıslara bağlı altı türü vardır (Korkmaz, 2009:259).

I. Teklik Kişi İyelik Eki

Tatar Türkçesinde bu çekimin eki */m/*'dir. Ünsüzle biten bir söze getirildiğinde araya yardımcı ünlü girer.

anam "anam" (1920), *üzĕmnĕ* "kendimi" (1970), *ulım* "oğlum" (51), ḳarınım "karnım" (907), *buġazıma* "boğazıma" (958), *süzĕme* "sözüme" (1126).

II. Teklik Kişi İyelik Eki

Tatar Türkçesinde bu çekimin eki */ñ/* şeklindedir. Ünsüzle biten sözlere geldiğinde ise araya yardımcı ünlü girer.

çaralarıñ "çözümlerin" (1021), *yöregĕñde* "kalbinde" (1222), *itĕñ* "etin" (1373), *kiñeşĕñ* "tavsiyen" (1870), *tĕlĕñ* "dilin" (2092).

III. Teklik Kişi İyelik Eki

Tatar Türkçesinde *+I* ve *sI* şeklindedir. Ünsüzle biten adlara *+I*, ünlüyle biten adlara ise +sI şeklinde gelmektedir.

+I şekli: *ışanıçı* "inancı" (1913), *zararı* "zararı" (1937), *ayağı* "ayağı" (2253), *küzlěrě* "gözleri" (2256), *toyımı* "hissiyatı" (2034), *tiyeně* "kuruşu" (105).

+sI şekli: *anası* "anası" (1922), *oyasına* "yuvasına" (125), *yalçısı* "kölesi" (580), *iyesě* "sahibi" (695), *gevdesě* "gövdesi" (177).

I. Çokluk Kişi İyelik Eki

Tatar Türkçesinde bu çekimin eki *+bIz* şeklindedir. Ünsüzle biten bir söze getirildiğinde araya yardımcı ünlü girer.

malıbız "malımız" (1564), *ikěběz* "ikimiz" (1372), *busaġabızda* "eşiğimizde" (469).

II. Çokluk Kişi İyelik Eki

Tatar Türkçesinde bu çekim *+ġIz* şeklindedir. Ünsüzle biten sözlere getirildiğinde araya yardımcı ünlü girer.

herķaysıġız "hepiniz" (2211), *ataġızdan* "babanızdan" (45) *zatıġızġa* "zatınıza" (977).

III. Çokluk Kişi İyelik Eki

Tatar Türkçesinde bu çekim *+lArI, +I ve +sI* şeklindedir.

melġunnerněñ aḫırları “melunların sonları” (1783) *elekçělerněñ süzlerěn* “dedikoducuların sözlerini” (1783), ügězlerněñ mögězlerě “öküzlerin boynuzları” (554), *bolarnıñ běrsěn* “bunların birisini” (1841), *gönahlarnıñ iñ olısı* “günahların en büyüğü” (2220), *bolarnıñ bulışlığı* “bunların yardımı” (2415).

Aitlik Çekimi

Bu ek ad kök ve gövdelerine doğrudan doğruya geldiği gibi adların ilgi ve bulunma durumu eki almış biçimlerinden sonra da gelir. Ek içinde bulunma ve aitlik bildiren bir işleve sahiptir (Korkmaz, 2009: 263).

Bu ek Tatar Türkçesinde *+/ġI* ve *+ḳI* şeklindedir. *+nIñ* ilgi durumu ekiyle *+ḳI* aitlik ekinin birleşmesiyle *+nIḳI* şekli oluşmuştur. Ekleşme sırasında damak ünsüzündeki aykırılaşma ile *+nIñḳI* > *+nIḳI* olarak kalıplaşmıştır (Öner, 2013: 116).

+ġI ve +ḳI şekli: *arḳañdağı* “arkandaki” (1049), *tiresěndegě* “etrafındaki” (2119), *ḳulındağı* “elindeki” (2532), *küldegě* “göldeki” (797), *küñělěndegě* “içindeki” (1774).

+nIḳI şekli: *padişahnıḳı* “padişaha ait” (696), *bězněkěnnen* “bizimkinden” (472). *+nIḳI* eki II. teklik zamiriyle çekimlenmiş bir örnekte *siněkěnnen* “seninkinden” (753) şeklinde tespit edilmiştir.

Durum Çekimi

Ad durumları, adın diğer sözlerle münasebeti sırasında içinde bulunduğu durumlardır. Her durum bir çeşit münasebet ifade eder, her münasebet ifadesi için ad bir

durumda bulunur. Ad bu durumları bazen eksiz olarak, bazen de ek alarak ifade eder (Ergin, 2013: 226).

Adlar cümle içinde bağımsız değillerdir. Cümlenin ad, edat, eylem gibi öteki ögeleriyle sürekli bir bağlantı içindedirler. Adlar cümlenin örgüsünü oluşturan bu bağlantıyı kurabilmek için çeşitli durumlara girerler. Bu ekler yapım ekleri gibi eklendikleri adların anlamlarını değiştirip yeni anlamda adlar oluşturmazlar. Yalnızca cümle ögeleri arasında geçici anlam ilişkileri kurarlar (Korkmaz: 2009: 266).

Tatar Türkçesinde bu çekim, *kilĕş kategoriyĕsĕ* olarak isimlendirilmektedir. Kurulan ilişkinin türüne göre değişen başlıca ad çekimi eklerini ve bu eklerin işlevlerini Zeynep Korkmaz 2009'u esas alarak sınıflandıracağız.

Yalın Durum (Nominatif)

Adın cümlede anlam ilişkisi yönünden başka bir söze bağlı olmayan durumudur. Bu durumdaki bir ad, ad ve sıfat tamlamaları dışında, bağlama, unvan, ünlem ve birleşik eylem gibi öteki bazı söz gruplarında da yer alabilmektedir (Korkmaz, 2009: 268).

Zekiyev vd., yalın durumun cümlede özne, nesne ve seslenme olarak; ad cümlesinde yüklem şeklinde, söz gruplarında belirtisiz ad tamlamasında ise tamlayan olarak yer alabileceğini, aynı zamanda birleşik eylemlerde de bulunabileceğini belirtmektedir (2002: 50-52).

Hisamova, yalın durumun cümlede özne, nesne ve seslenme şeklinde, ad cümlesinde yüklem şeklinde, söz gruplarında belirtisiz ad tamlamasında tamlayan şeklinde ve edat gruplarında ad şeklinde bulunabileceğini ifade etmiştir (2006: 79-83).

Yukarıdaki açıklamalardan hareketle Türkçede yalın durum *(baş kilĕş)* ve sıfır morfemin birbirine karıştırılmış olduğunu söylemek mümkündür.

Durgut, Türkçenin durum sistemindeki bu karışıklıkların sebebini cümlede eksiz olarak görülen her adın yalın durum olarak değerlendirilmesine bağlamaktadır. Durgut, yapılan pek çok çalışmada yalın durumun fonksiyonlarından bahsedilirken cümlede herhangi bir çekim eki almadan kullanılan zarfların ve sıfatların da yalın durumun sınırları içinde değerlendirildiğini söylemektedir. Yine ad cümlelerinin yüklemi gibi yalın unsurların yalın durum olarak değerlendirildiğini, ancak bunların arasından yalnızca öznenin yalın durumda bulunduğunu ve bu öznenin de her zaman eksiz olmadığını ifade etmektedir (2004: 71-78).

İncelenen metinde yalın durumun cümle içerisinde teklik, çokluk ve iyelik ekli biçimlerde bulunduğu görülmektedir.

Teklik Örnekler

***Döye**, běraz isĕn-ḫuşın cıyıp, niçĕk monda adaşıp kilgeněn söyledĕ.* "**Deve** biraz kendine gelince nasıl yolunu kaybettiğini anlattı." (1310).

***Şetrebe** monı olı şefḳat sanap, temam iḫlas bĕlen tırışlıḳ ve ictihad kürsettĕ.* "**Şetrebe** bunu büyük bir merhamet sanıp tüm gücüyle çalışkanlık ve gayret gösterdi." (520).

Çokluk Ekli Örnekler

*Emma de **ḫekimner** ve **ġalimner** boyırġannar hem bĕzge bolay nesiḫet yazġannar. "*Ancak **bilginler** ve **âlimler** buyurmuş ve bize şöyle nasihat vermiştir." (1668).

Köçsĕzler** köçlĕlerněñ ayaġı astında ḳalır. "Güçsüzler** güçlülerin ayağının altında kalır." (702).

İyelik Ekli Örnekler

Měne bĕr derviş ḳıyssası bu süzĕme açıġraḳ delil bulır. "İşte bir derviş **hikâyesi** söylediklerime açıkça delil olur." (65).

İlgi Durumu (Genitif)

İlgi durumu eklendiği ad ile başka ad arasında ilgi bağı kurar. İlgi durumunun öteki ad çekimi eklerinden ayrılan tarafı, adı eylemle bağlayan bir ek olmamasıdır. İki ad arasındaki ilgi bağı, ilgi durumu eki olmadan da kurulabilir. Bu durumda birinci ad eksizdir. İkincisi yalnız üçüncü şahıs iyelik eki almıştır (Korkmaz, 2009: 268-269).

Tatar Türkçesinde ilgi durumu Türkiye Türkçesinde olduğu gibi eksiz ve ekli olmak üzere iki şekilde görülmektedir. Ekli çekimde *+nIñ* ile çekimlenmektedir ve teklik I. kişi zamirinden sonra *+ĕm*, teklik II. kişi zamirinden sonra *+ĕñ* şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Zekiyev vd., 2002: 52).

Tatar Türkçesinde ilgi durumu, ek almış veya almamış olarak doğrudan doğruya iki adı birbirine bağlamaktadır.

ügĕzlerněñ *mögĕzlerĕ arasına* "**öküzlerin** boynuzları arasına" (554), ***anıñ*** *yanında* "onun yanında" (280), *nindiy* ***ḫayvannıñ*** *tavışı* "hangi hayvanın sesi" (224), ***Dimneněñ*** *süzĕ* "**Dimne'nin** sözü" (464), *ul vafasız ikĕ* ***sevdegerněñ*** *duslığı* "o vefasız iki **tüccarın** dostluğu" (1699).

Padişahlar *eḫvalĕn* "**Padişahlar** hâlini" (237), ***Ügĕz*** *yanına* "**Öküz** yanına" (501), ***Şetrebe*** *ḳaygısınnan* "**Şetrebe** üzüntüsünden" (1812), ***din*** *oluġları* "**din** büyükleri" (2235), ***Ġayse*** *sulışı* "**İsa** nefesi" (2252).

Yükleme Durumu (Akkuzatif)

Geçişli eylem taşıyan bir cümlede, eylemin etkisi altında kalan adın içinde bulunduğu durumdur. Yani addan eyleme değil, eylemden ada doğru bir etki, bir yükleme ve bir bağlantı söz konusudur. Bu durumdaki ad, yüklemin bildirdiği ve öznenin yaptığı işten etkilendiği için cümlede nesne görevindedir. Dolayısıyla bir belirtme işlevi yüklenmiştir. Yükleme durumundaki ad bir söz grubu da olabilir (Korkmaz, 2009:277).

Yükleme durumu (*töşěm kilěşě*), Tatar Türkçesinde eksiz ya da *+nI* ekleri getirilerek yapılır. Ekli çekimlerde teklik I. ve II. kişi zamirlerinden sonra *+ě*, III. kişi iyelik ekinden sonra *+n* eki getirilir (Zekiyev vd., 2002: 54; Türk, 2014: 88).

Ekli yükleme durumu çekimi veya belirtili nesne:

Bu turıda ***ḫaḳnı*** *beyan ḳılıp, padişah devletěne běr ḫězmet iteměn.* "Bu konuda **doğruyu** söyleyerek padişahın devletine bir hizmette bulunuyorum." (2021).

Kür ***Allanıñ ḳodretěn.*** *"*Gör **Allah'ın kudretini**." (71).

Duslarnı *ḳuvandırıp,* ***doşmannarnıñ ḳolaġın*** *borırday bulmasañ, nik dönyada yeşiyseñ?* **Dostları** sevindirip **düşmanların kulağını** çekecek gibi olmazsan dünyada neden yaşarsın? (257-258).

Eksiz yükleme durumu çekimi veya belirtisiz nesne:

Běrkön yulda barıp torġanda, ġafil şerik běr sebep bělen artḳaraḳ ḳaldı hem şul cirde ***běr ḳapçıḳ saf altın*** *taptı.* "Bir gün yolda giderken cahil arkadaş bir sebeple daha arkada kaldı ve o yerde **bir kese saf altın** buldu." (1551).

Moña misal öçěn ***běr ḫikeyet*** *söyledě.* "Buna örnek olarak **bir hikâye** anlattı." (188).

Yönelme Durumu (Datif)

Yönelme durumu, söz gruplarında ve cümlelerde eylemdeki hareketin yöneldiği adın içinde bulunduğu durumdur. Bir başka anlatımla, adı yönelme işlevi ile eyleme bağlayan durumdur (Korkmaz, 2009: 280). Adın kendisine yönelme ifade eden eylemlere bağlanmak için girdiği durumdur. Adı eyleme bağlayan bir ektir (Ergin, 2013: 228).

Yönelme durumu (*yünelěş kilěşě*), Tatar Türkçesinde *+GA*; *+KA*; I. ve II. kişi iyelik ekinden sonra *+A*, III. kişi iyelik ekinden sonra *+nA* eki ile çekimlenir (Hisamova, 2006: 85; Zekiyev vd., 2002: 53).

Korkmaz, yönelme durumunun eklendiği adın ve bağlandığı eylemin imkanlarına göre yönelme ifadesinden daha başka işlevler de yüklendiğini belirtmiştir (2009: 283). Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi'nde belirttiği yönelme durumunun işlevlerinin Tatar Türkçesiyle örtüştüğünü söylemek mümkündür. Belirtilen işlevlerden hareketle incelenen metindeki yönelme durumunun işlevleri başlıca şu noktalarda toplanabilir:

Adı eyleme yönelme işleviyle bağlar:

*Olı ķarĕndeş, satuçı bulırġa iҥtıyar itĕp, yıraķ **cirge** kitmekçĕ buldı.* "Büyük kardeş, tüccar olmayı seçerek uzak **yerlere** gitmek istedi." (165).

*Şulay bulsa da ķavşamıy ve himmetĕn buşatmıy, ul külge taşlanıp, ikĕnçĕ **yaķķa** yözĕp çıķtı.* "Böyle olsa da hiç afallamadan ve gayretinden vazgeçmeden o göle doğru atılıp **karşıya** yüzerek çıktı." (317).

Adı eyleme "zaman" ve "süre" işlevi ile bağlar:

*Bayaġı ambarnıñ iyesĕ bĕrkön mondıy ķara **könge** saķlanġan iġĕnĕn alırġa dip ambarġa kĕrdĕ hem buralarda iġĕnĕ bik kimĕgen dip tabıp "Bu niden bolay?" dip, tikşĕrĕp tişĕknĕ taptı hem bu zararnıñ ul melġun tıçķannardan ikenĕn bĕldĕ.* "Deminki ambarın sahibi kara **güne** saklanmış ekinleri almak için ambara girdi ve bölmelerde ekin çok azalmış deyip "Bu neden böyle?" diye araştırarak deliği buldu ve bu zararın o melun sıçanlardan geldiğini anladı." (135).

*Ul ҥayin ikĕşer, öçerĕn alıp oça idĕ hem bĕr tavġa iltĕp, tuyġançı aşaġaç, ķalġanın ķarañġı **könge** zeҥire itĕp ķuya idĕ.* "O hain ikisini üçünü alıp uçuyordu ve bir dağa götürüp doyuncaya kadar yiyip kalanını kara **güne** destek olarak yerleştiriyordu." (829).

*Anıñ ҥıyanetĕ şiksĕz, ĕşĕññĕ **soñġa** ķaldırma hem şeriġatçe tizrek ҥökĕm yört.* "Onun ihaneti kesin, işini **sona** bırakma hemen şeriatın gereğince bir hüküm giydir." (2116).

Adı eyleme "amaç, maksat bildirme" ilişkisi ile bağlar:

Emma şunı da bĕlüv kirek: kesĕp ve ḫĕzmet itüv hem hernerseneñ ***sebebĕne*** *kĕrĕşüv teḳdiyrnĕ üzgertmiyděr hem de Allaġa tapşırıp* ***yörüvge*** *ḳarşı bulmıydır.* "Ancak şunu da bilmek gerekir. Ticaret, çalışmak ve her şeyin **nedenine** ulaşmak kaderi değiştirmez ve bunlar Allah'a **sığınmaya** engel değildir." (55).

Taba ve *ḳarata* edatlarıyla birlikte kullanıldığında zarf görevinde edat grupları oluşturur:

Monı da ḳullanıp ḳaral, evvelgĕden de ütmesregĕn tapḳaç, açuvlanıp pekĕnĕ ***ḫatınına taba*** *atıp berdĕ.* "Bunu da kullanıp kirletti ve öncekinden de körünü bulup sinirlenip usturayı **karısına doğru** fırlatıverdi." (636).

- Monıñ ĕşĕn şeriġatke salıp, ḳazıy tikşĕrsĕn, nindiy ġayıbı bulsa, ***şuña ḳarata*** *ceza birsĕn.* "-Bunun işini şeriata bırakalım da kadı araştırsın, eğer bir suçu varsa **ona göre** ceza versin." (2067).

Ş*ayat,* ***ḫelĕbĕzge ḳarata*** *nesiḫetĕññĕ bĕzden buş itmesseñ?* "**Vaziyetimize dair** öğüdünü bizden esirgemez misin?" (806)

Yönelme durumundaki bir ad bir eylemle birleşerek anlamca kaynaşmış veya deyimleşmiş birleşik eylemler oluşturur:

Ḳazıy ḳart ḳarġa idĕ, tiz ük aldarlıḳ tevekkel ittĕ, bĕraz ***uyġa kitĕp****, köttĕrĕp torġannan soñ eyttĕ:* "Kadı yaşlı bir kargaydı, hemen cesaret ederek biraz **düşünmeye devam edip** bekledikten sonra şöyle dedi:" (1628)

Ülgen yañadan tĕrĕlmes, anıñ mateměnnen memleket ĕşlerĕn onıtıp cibermesĕn hem kön sayın şundıy ***ḫataġa töşmeske*** *çara ḳılsın.* "Ölen geri gelmez, onun yasından memleket meselelerini unutup bırakmasın ve her gün bu **hataya düşmemeye** bir çare bulsun." (1852).

*Lekin miněm deġvam ḫaḳ bulġan öçěn Allahnıñ ḳodretě bělen, şayat, aġaç **tělge kilěr** hem anıñ ḫıyanetěn eytěp birěr. "*Ama benim şikâyetim doğru olduğu için Allah'ın kudretiyle belki ağaç **dile gelir** ve onun yalanını anlatıverir." (1593).

Bulunma Durumu (Lokatif)

Adın bulunma ifade eden eylemlere bağlanmak için çekimlenmiş şeklidir. Daima ekli şekilde bulunur (Ergin, 2013: 228).

Genellikle eylemdeki oluş ve kılışın yerini bildiren ad durumudur. Ancak, buradaki yer kavramı, yalnızca somut bir yer kavramı değildir. Eylemdeki harekete sahne olan her türlü somut ve soyut kavramları karşılayan adlar bulunma durumuna girebilir. Dolayısıyla bu durum, eklendiği ad ile eylem arasındaki bağlantı özelliği açısından, bulunma ve yer gösterme kavramına koşut olarak zaman, iş sürerlilik içinde olma tarz bildirme, karşılaştırma gösterme vasıta araç sebep vb. ifadeleri de içine alır (Korkmaz, 2009: 288).

Tatar Türkçesinde *+DA* eki ile çekimlenen bulunma durumu (*urın-vaḳıt kilěşě*), III. şahıs çekimli adlara *+nDA* şeklinde gelmektedir (Hangildin, 1959: 89-90; Zekiyev vd., 2002: 55; Hisamova, 2006: 90).

Tatar Türkçesinde adı hem oluş ve kılış zamanı hem de yerini bildirme ifadesiyle eyleme bağlar:

*Ḳartlıġın ve olılıġın sıltav itěp, av artınnan kitmiy, **öyde** utırır buldı.* "Yaşlılığını ve büyüklüğünü bahane ederek hiç ava gitmez, **evde** otururdu." (225).

*Açuvdan Arıslannıñ küzěn ḳan alġan idě, **koyıda** üz çağılışın kürgeç, anı doşmanı sanap, üzěn ḳoyıġa attı hem, baştüben töşěp kitěp, şunda battı.* "Sinirden Arslan'ın gözünü kan bürümüştü, **kuyuda** kendi yansımasını görünce onu düşmanı sanıp kendini kuyuya attı ve baş aşağı düşerek oraya battı." (917).

*Borınġı **zamanda** ikě şerik sevdeger bulġan.* "Eski **zamanda** iki tüccar ortak varmış." (1546).

*Bu taraftan ul **yıllarda** yavımsızlıḳtan çeçĕlgen igĕnner ḳorıp, açlıḳ yıllar kildĕ hem herḳayda barısınıñ "İkmek!", "İkmek!" digen tavışı işĕtĕldĕ.* "Bir taraftan o **yıllarda** yağmursuzluktan dağılan ekinler kuruyunca açlık dönemi geldi ve her yerde hepsinin "Ekmek! Ekmek!" diyen çığlıkları duyuldu." (133).

Adı "miktar, derece, sebep, bildirme vb." ifadelerle eyleme bağlar:

*Min Arıslannı sınap, aḳıl ve **çara tabuvda**, ġayret ve **ḳuvette** mikdarın bĕldĕm.* "Ben Arslan'ı denedim, zekasını ve **çözüm bulmada** çabasını ve **güçte** miktarını anladım." (965).

Bazı kullanımlarda zarfın yerini tutar:

*Eger barıp ul külge kĕre alsaġız, adem uġlınıñ zararınnan imin bulırsız hem ġomĕrĕgĕznĕ **tınıçlıkta** ütkerĕrsĕz.* "Eğer ulaşıp o göle girebilirseniz insanoğlunun zararlarından korunursunuz ve hayatınızı **rahatça** yaşarsınız."(815).

- *Ul vaḳıt min **isĕrĕklĕkte** açuvım bĕlen ḫatınıma artıġın ĕşlep taşladım buġay.* "-O zaman ben **sarhoşken** öfkeyle karıma gereğinden fazla kötülük edip bir köşeye fırlattım galiba. (623)."

Bulunma durumundaki bir ad, bir eylemle birleşerek anlamca kaynaşmış birleşik eylemler oluşturur:

- *Sĕz herḳaysıġız şiksĕz bĕlesĕz: padişah ḫezretlerĕ Şetrebenĕ ütĕrgennen birlĕ ükĕnĕç ve **ḫesrette toradır** hem "anı yala yaġuvçı süzĕ bĕlen ḫaḳsız ütĕrmedĕmmĕ iken?" dip bik ḳaygıradır.* "-Siz hepiniz şüphesiz biliyorsunuz ki padişah Şetrebe'nin ölümünden beri pişmanlık ve **özlem duyuyor**. Ve onu iftiracıların sözüyle haksız yere mi öldürdüm acaba diye çok endişeleniyor." (2212).

*Ve niḳader açıḳ deliller bĕlen gönahsızlıġımnı isbat itsem de, min yalġızmın, e alar, **bĕr süzde bulıp,** minĕ ciñerler.* "Ve her ne kadar açık delillerle suçsuzluğumu ispat etsem de ben yalnızım. Ama onlar **birlik olup** beni yenerler." (1298).

Çıkma Durumu (Ablatif)

Söz gruplarında ve cümlede, eylemin gösterdiği oluş ve kılışın kendisinden çıktığını göstermek için kullanılan ad durumudur. Eylemin hareketi çıkmakta olan addan dışarıya doğrudur. Bu durum, öteki ad durumları içinde işlevi en geniş olan durumdur denebilir. Bağlı bulunduğu eylemin taşıdığı anlam ayrılıklarına ve çıkma durumuna girmiş olan adın ilişki biçimlerine göre, adı eyleme yer, zaman, hareket biçimi, sebep, ölçü miktar, fiyat, bir bütünü veya bütünün parçasını gösterme gibi değişik birçok ilişkilerle bağlar (Korkmaz, 2009: 301).

Çıkma durumu (*çığış kilĕşĕ*), Tatar Türkçesinde *+DAn* ile çekimlenirken /m/ ve /n/ seslerinden sonra *+nAn* biçiminde karşımıza çıkar (Zekiyev vd., 2002: 54; Hisamova, 2006: 88).

Eylemin gösterdiği oluş ve kılışın kendisinden çıktığını gösterir:

*Bĕr zahid **şeherden** tışta bĕr şalaşta tora idĕ.* "Bir zahid **şehirden** dışarda bir barakada yaşıyordu." (535).

*Şul vaḳıt **yorttan** ġadĕllĕk kiter, zalimner, fĕtneçĕler peyda bulır.* "O vakit **ülkeden** adalet gider, zalimler ve dedikoducular ortaya çıkar." (701).

Eklendiği adı, eyleme "-den dolayı, -dığı için" ifadesi ve sebep-sonuç ilişkisi ile bağlar:

*Maymıl ḳotoçḳıç **avırtuvdan** issĕz bulıp yıġıldı*. "Maymun korkunç **ağrıdan** bilincini yitirerek yere yığıldı." (247).

*Ul arada bĕr Meçĕge yulıġıp, **ḫelsĕzlĕkten** ḳaça almıy, anıñ tırnağına totıldı. "*O arada bir Kedi'ye yakalanarak **hâlsizlikten dolayı** kaçamadan onun pençesine tutuldu. (143).

Ḫezĕr de padişahnıñ küñĕlĕ Ügĕz ***tavışınnan*** *tınıçsızdır, e monı minnen üzge hiçkĕm sizmiyděr.* "Şimdi de padişah Öküz'ün **sesinden** huzursuzdur. Ancak bunu benden başka kimse görmüyor." (336).

Zaman gösteren adlarda oluş ve kılışın zamanını bildirir, zarf ve ikilemeler yapar:

Soñınnan *netice yasap bolay didĕ.* "**Sonradan** bir sonuca vararak böyle dedi." (660)

Ul vaḳıt ĕşke yararlıḳ kĕşĕler ***kön-können*** *azayıp, devlet milkĕ ḫarap bulır.* "O zaman işe yarayacak kişiler **günden güne** azalıp devlet malı harap olur." (2088).

- Bu ni sebepten padişah bolay ***bĕrden*** *ḫolḳın alıştırdı, zolım ve cebĕrden ġaděl ve insafḳa ḳayttı, dip soraġaç, padişah cavap birdĕ.* "- Padişah ne sebepten dolayı böyle **birden** huyunu değiştirdi, zulüm ve eziyetten adalet ve insafa döndü, diye sorunca padişah cevap verdi." (735).

- Bu ni ḫikmet: padişah ḫezretlerĕ küp ***vaḳıttan birlĕ*** *av avlarġa iḫtıyar itmiyděr. –* "Bu ne hikmet? Padişah hazretleri uzun **zamandan beri** avlanmak istemiyor." (488).

E min bĕr ḳabım aş öçĕn ***öyden öyge*** *kĕreměn hem tĕlençĕlĕk itĕp* ***şeherden şeherge*** *yöriyměn.* "Ama ben bir kap yemek için **evden eve** dolaşıyorum ve dilencilik yaparak **şehir şehir** geziyorum." (73).

Eklendiği adı, eyleme bir nesnenin nasıl veya neyden oluştuğunu gösterme ilişkisi ile bağlar:

- Söbḫanalla! Kür Allanıñ ḳodretĕn: ḳanatsız-töksĕz ḳarġa balasın aç ḳuymıy, Ḳarçıġa yat ***cĕnĕsten*** *bulsa da, Alla boyırığı bĕlen añа rizıḳ kĕrtĕp, anı onıtmıy.*"- Sübhanallah! Gör Allah'ın kudretini. Kanatsız tüysüz karga yavrusunu aç bırakmıyor, Atmaca yabancı **cinsten** olsa da Allah'ın emriyle ona rızık vererek onu unutmuyor." (72).

*Arı-birě ězleněp hem tamaşa ḳılıp yörgende, şunda yunma **taştan** běr arıslan sını yasalıp běrkětělgeněn kürděler.* "Oraya buraya bakınıp etrafı seyrederken oraya yontma **taştan** bir arslan heykelinin yapılıp yapıştırıldığını gördüler." (279).

Eklendiği adı, eyleme "ile, vasıtası ile" anlamını veren vasıta ilişkisiyle bağlar:

*Ḳarġanıñ yöregě ḳan bulıp, ěçě **açuvdan** tuldı.* "Karga'nın yüreği kan ağlayıp içi **acıyla** doldu." (777).

*Çönki malıbız cirde torsa, küñěllerěběz běrběrěbězge tartır, hem her kön **şerikĺěkten** duslıġıbız artır, hem de şeherde malġa törlě afetler kilüv iḥtimalı bar.* "Çünkü malımız yerde kalırsa gönüllerimiz birbirimize bağlanır ve her geçen gün **ortaklıkla** dostluğumuz güçlenir. Hem şehirde malın başına türlü felaketler gelme ihtimali var." (1565).

Eklendiği adla birlikte anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik eylemler oluşturur.

*Şunıñ öçěn, eger běrev soltanġa yaḳın bulsa, aña köngělěk itüvçěler küp bulır ve herḳaysı törlě ḫeyle tozaḳları ḳorıp, anı **küzden töşěrěrge** tırışır.* "Eğer biri padişaha yakınsa ona kıskançlık edenler çok olur. "Ve her biri türlü tuzaklar kurarak onu **gözden düşürmeye** çalışır." (9).

*Běr adem kěşěge fayda iterge **ḳulınnan kilse** de, ükěněç ki, yalḳavlıḳ itěp, kěşěden talep ite.* "Bir insan kişiye fayda sağlayacağı şey **elinden gelse** de ne yazık ki tembellik edip bunu başka birinden ister." (91).

Ügěz tağın ***başınnan ütkennĕ*** söylep birdě. "Öküz tekrar **başından geçeni** anlatıverdi." (517).

Vasıta Durumu (Instrumental)

Adın belirttiği varlık veya nesnenin eylemdeki oluş ve kılışta "vasıta" olarak kullanıldığını veya "birliktelik" ifade ettiğini gösterme durumudur (Korkmaz, 2009: 317).

Tatar Türkçesinde vasıta durumu, *bělen* şeklinde kullanılıp ad + eksiz ilgi durumu + edat ve zamir+nIñ şeklinde çekimlenmektedir (Öner, 2007:710).

Adı eyleme "birliktelik, beraberlik" ilişkisiyle bağlar:

"Aḳıllı kěşě, "daru tabılır" dip, aġuv ḳapmas hem bulır-bulmas fayda ömětě ***bělen*** *üzěn helaketke atmas."* Akıllı insan, şifa bulunur diye zehir içmez ve olur olmaz kazanç **ümidiyle** kendini riske atmaz. (293).

Bes, ***monıñ bělen*** *hönermendlerně ḫur itěp, ḫalıḳḳa ḫıyanet ḳıldı.*" O hâlde **bununla** yeteneklileri hor görüp millete ihanet etti." (708).

"Birliktelik" gösteren *bělen* vasıta durumu ekinin, bu işlevini pekiştirmek üzere kendisinden sonra birlikte anlamına gelen bir edat aldığı da görülür:

- Monnan artıḳ vafasızlıḳ bulırmı: sin adem uġılları ***bělen běrge*** *torıp, alar siña merḫemetlerěnnen hervaḳıt tamaġıñnı zeḫmetsěz ve meşeḳatsěz tuydıralar hem, üzěñnen artıḳ siña ḳaygırtuvçanlıḳ kürsetěp, urın-cirěñně ezěr itěp ḳuyalar.* "- Bundan üstün vefasızlık mı olur, sen **insanlarla birlikte** yaşadığından onlar sana acımalarından dolayı her zaman karnını zahmetsiz ve meşakkatsiz doyuruyorlar. Ve onlar kendilerinden çok seninle ilgilenerek senin yerini hazırlıyorlar." (1226).

Ḫatınıñnıñ bu ěşěn min küpten bělděm hem ḳaravılçı ***bělen běrge*** *yatḳannarın niçe tapḳır kürděm, emma bu vaḳıtḳaça sinnen ḳurḳıp eytmeděm.* "Karının bu işini ben çoktandır biliyorum. Ve **bekçiyle birlikte** yattıklarını defalarca gördüm. Ama bu zamana kadar senden korkup sana söylemedim." (2489).

İki çeşit ögeyi birbirine bağlama görevi yüklenir ve genellikle "ve" bağlacının yerini tutar:

İndě malnı niçěk saḳlap totarġa bělděk, emma nindiy cirlerge ve niçěk anı sarıf iterge kirek monı da bězge öyretsene hem tecriybeñ ***bělen*** *bělgeněñně bu turıda bězge añlatsana?* "Artık malı nasıl elimizde tutacağımızı öğrendik ama onu hangi yerlere ve nasıl

harcamalıyız? Bunu da bize öğretsene. Tecrüben **ve** bilginle buna dair bize bilgi versene." (149).

*Bu Arıslan **bělen** Dimne tamaşasın söylesek idě, dip ütěndě.* "Arslan **ve** Öküz'ün kavgasını anlatsak, diye rica etti." (1790).

- *Herkěmge bilgělě: Şetrebe **bělen** miněm aramda haman duslıḳ hem tělekteşlěk bulıp, běr-běrěbězge hiçběr deġva ve doşmanlığıbız yuḳ idě. "*-Herkese açık ki Şetrebe'yle benim aramda daima dostluk ve dayanışma olup birbirimizin hiçbir davası ve düşmanlığı yoktu." (1999).

Çeşitli anlam ve işlev nicelikleri taşıyan zarflar oluşturur:

*Ul **köçě bělen** kěmně avlap tora ala?* "O **gücüyle** kimi avlayabilir?" (1331).

*Bes, şul ḫaḳta yuldan yazġannar **vaḳıtı bělen** alarnıñ ḫıyanetěn de bělděrmese idě dip, miña bolay yaman niyet ittěler hem üzlerěn aralar öçěn üzěmně şundıy gönahlı kürseteler.* "Bu konuda yoldan çıkanlar, **vaktiyle** onların ihanetini de anlatmayayım diye bana karşı böyle kötü niyet beslediler ve kendilerini korumak için beni suçlu gösteriyorlar." (2017).

Eşitlik Durumu (Ekvatif)

Adın eşitlik ve benzerlik ifade etmek için çekimlenmiş durumudur. (Ergin, 2013: 228). Eşitlik durumu, eklendiği adla eylem veya cümlenin başka bir öğesi arasında karşılaştırmaya dayanan birbirinden farklı niteliklerde eşitlik ilişkisi kurma durumudur (Korkmaz, 2009: 234).

Tatar Türkçesi üzerine yazılan gramerlerde ad çekimi içerisinde yer almayan bu durum (*tiñdeşlěk kilěşě*), *+çA* eki ile çekimlenerek doğrudan doğruya adın eşitlik durumunu göstermektedir (Öner, 2013: 137).

Eklendiği ad ile eylem veya başka bir ad arasında daha çok bir hareket tarzı bildiren soyut ifadelerde olmak üzere "gibi" edatına benzer bir işlev görür. Burada nitelik açısından bir eşitlik ve benzetme ilişkisi söz konusudur:

Alar da, ***veġdelerĕnçe,*** *Arıslanġa her kön bĕr ḫayvan ciberĕp tordılar.* "Onlar da **sözleşmeleri gibi** Arslan'a her gün bir hayvan gönderip durdular." (890).

Eklendiği ad ile eylem veya başka bir ad arasında nicelik, yani büyüklük ve miktar yönünden karşılaştırmaya dayanan bir eşitlik ilişkisi kurar. "Kadar" edatına benzer bir işlevi vardır:

- Padişahnıñ yaḳınnarı her ĕşte bĕlĕmnerĕ ***miḳdarınça*** *uylap, bĕlgennerĕn tuġrılıḳ ve insaf bĕlen padişahḳa citkĕrmek tiyĕşlĕ hem hiçbĕrev ḫaḳında, üz nefĕslerĕn ve ikĕyözlĕlĕknĕ alġa ḳuymıy, niçĕk barınça aña bĕldĕrmek kirek.* "-Padişahın yakınları her işte bilgileri **miktarınca** düşünüp, bildiklerini doğruluk ve edeple padişaha ulaştırmalı, hiçbiri hakkında kendi iradelerini ve iki yüzlülüklerini göz önünde bulundurmadan ve ne varsa ona bildirmeli." (410).

Eklendiği adla eylem arasında "göre" edatına karşılık olan ve eklendiği sözle orantılı olan göreceli bir uygunluk kurar:

Ġadetĕnçe *doġa hem alḳıştan soñ Arıslan soradı:* "**Adetine göre** dua ve iyi dilekten sonra Arslan ona şöyle sordu:" (936).

Miněm ***bĕlüvĕmçe,*** *ḳarın tuydıruv ve muyın ḳalınaytuv öçĕn padişahḳa ḫĕzmet iterge kirekmes, belki olı vaziyfalarġa citĕp hem böyĕk dereceler tabıp, duslarnı ḳuvandırır, doşmannarnı köyĕndĕrĕr öçĕn ḫĕzmet iterge kirek.* "Benim **bildiğime göre** karın doyurmak ve ense yapmak için padişaha hizmet etmek gerekmez ama büyük görevlerde bulunup büyük dereceler elde ederek dostları sevindirmek düşmanlarıysa üzmek için hizmet etmeli. (253)."

Adlarda Soru

Soru çekimi, adın soru şeklini yapar ve adı eyleme bağlar. Edat kökenli olup sonradan ekleşmiştir (Ergin, 2013: 243).

Tatar Türkçesinde soru çekimi (*sorav*) *+mI* eki ve *miken* (+mĕ+iken) şeklinde yapılmaktadır (Öner, 2007: 710). Soru çekiminin *ve "mını" "měni"* şeklinde genişlemiş şekilleri de bulunmaktadır (Türk, 2014:113).

Adlardan sonra gelen soru çekimi, soru işlevi dışında, cümlenin anlamıyla da ilgili olarak anlatıma hayıflanma, merak, öfke, şaşkınlık, şüphe, yalanlama, pekiştirme, pişmanlık, olumsuzluk, olasılık gibi ifadeler de katar:

*Annan ḳurıḳmıy, ikěnçěden, farazan ḳurıḳsa da, bu ḫosusta aña ḫězmet iter kěşěsě **yuḳmı**?* "Ondan korkmuyor. İkincisi, farz edelim ki korksa da bu uğurda ona hizmet edecek kimsesi **yok mu?**" (340).

*Nik min anı bolay yırtıp taşladım hem anıñ ḫaḳında söylengen süzler **rasmı-tügělmě ikeněn** dörěslemiy-tikşěrmiy anı ḳarġadım*. Ve onun hakkında söylenen sözler **doğru mu değil mi** diye düşünmeden ona beddua ettim. (1744)

***Sinmě** miněm faḫişlěk ḳılġanımnı kürděñ, miña yala yaġıp, süzěñe ḳuvet bulsın öçěn tutıylarnı şulay söylerge öyrettěñ?* "**Sen mi** benim ahlaksızlık ettiğimi gördün, bana iftira atıp sözlerini desteklesinler diye papağanlara böyle konuşmayı öğrettin?" (2527).

Adlarda Bildirme

Ana yardımcı eylem, varlık ve olay bildirmelerini gerçekleştirmektedir. Sözlerin ve söz gruplarının sonuna getirilerek varlık bildirmesi, yani ad cümlesi yüklemi yaparken cümlelerin sonuna getirilerek olay bildirmesi, yani, eylem birleşik çekimlerini kurmaktadır (Karaağaç, 2013: 392).

Zekiyev vd. ve Hisamova, ad bildirmesini sadece geniş-şimdiki zaman bildirmesi (*ḫeberlĕk ḳategoriyesĕ)* başlığı altında incelenmiş, diğer ad bildirmelerine ise yer vermemiştir (Zekiyev vd. 2002: 57-58; Hisamova 2006: 72-73).

Yapılan çalışmada adlarda bildirme Öner 2007 esas alınarak *Geniş-Şimdiki Zaman, Görülen Geçmiş Zaman, Öğrenilen Geçmiş Zaman* ve *Şart* başlıkları altında incelenmiştir.

Geniş-Şimdiki Zaman

Tatar Türkçesinde geniş-şimdiki zaman bildirmesi (*ḫezĕrgĕ zaman*) iki şekilde yapılmaktadır. Birincisi Türk 2014'de belirtildiği üzere Öner'in Kazan-Tatar Türkçesinde cümlesinde geniş zaman bildirmesinin sıfır morfemidir (Türk, 2014: 114).

İkincisi ise ana yardımcı eylem olan *i-* eylemi tamamen ekleşip bugün erimiş olduğu için, şahıs ekleri veya şimdiki-geniş zaman bildiren ekler ile yapılmaktadır (Öner, 2007: 711).

Şimdiki-geniş zaman bildirmesi I. ve II. kişilerde daha çok sıfır morfem şeklinde ve kişi zamirleri yardımıyla yapılır. Geniş-şimdiki zamanın eklerinden I. ve II. şahıs ekleri, şahıs zamirlerinden; III. şahıs eki ise *tor-* eyleminden gelmiştir (Zekiyev vd. 2002: 58).

a. Eksiz Bildirme/ Sıfır Morfem

Teklik I. Şahıs

*Emma "Dönyada **min** gĕne!" dip torsa da, ġomĕrĕnde ügĕzně kürgeně yeki tavışın işĕtkeně yuḳ idĕ.* "Ancak o "Dünyada sadece **ben.**" deyip dursa da hayatında hiç öküz gördüğü veya onun sesini duyduğu yoktu." (221)

Teklik III. Şahıs

*Şetrebeněñ köçĕ sinĕkĕnnen unlap **artıḳ,** buysınuvçanlığı hem bulışlığı da **küp**.* "Şetrebe'nin gücü seninkinden on kadar **fazla**, uysallığı ve yardımseverliği de **çok**." (753).

Sıfır morfemli geniş-şimdiki zaman ad bildirmesinin olumsuz çekimi *tügĕl* edatı ile yapılmaktadır.

Teklik III. Şahıs

-*Beẖĕtsĕzlĕkke ḳarşı, ul şĕşede mehran* ***tügĕl****, belki bĕr aġuv iken.* "Ne şanssızlık ki o şişede mihran **değil** bir zehirmiş." (2281).

Kül ***tügĕl*** *bela çoḳırı ve helaket upḳınıdır.* "Göl **değil** de bir bela çukuru ve bir felaket girdabıdır." (316).

Çokluk III. Şahıs

Bĕlĕp tor: miněm kiyĕmĕmně urlaġan ḳaraḳ tügĕl, tölkĕně ütĕrgen ügĕzler ***tügĕl****, ẖatınnı ütĕrgen kenizek ve bu yĕgĕt tügĕl, bu ẖatınnıñ borının kisken irĕ tügĕ****l****, belki bĕz herḳaysıbız üzĕbĕzge üzĕbĕz bu cinayetně ḳıldıḳ hem ġamellerĕbĕzge ḳarata ceza taptıḳ!* "Bil ki benim kıyafetimi çalan hırsız değil tilkiyi öldüren öküzler **değil** kadını öldüren cariye ve bu delikanlı değil bu kadının burnunu kesen kocası değil. Biz hepimiz kendi kendimize bu suçu işledik ve amellerimize ait ceza bulduk." (656).

b. Ekli Bildirme

Geniş-şimdiki zaman ad bildirmesi çekimini aşağıdaki gibi gösterebiliriz:

Teklik I. Şahıs

- *Min nindiy* ***beẖĕtsĕzměn****: mondıy nĕçke ẖelge töştĕm hem ikĕ tıyıluv arasında ḳaldım.* "Ben ne nasıl da **bahtsızım**. Böyle zor bir duruma düştüm de iki yasak arasında kaldım." (946).

Teklik II. Şahıs

Sin üzěññě niḳader aḳıllı ve zirek totsañ da, "aldan uylanġan çara bělen ěş ḳılamın" dip laf orsañ da, ḫaḳıyḳatte sin ul ḳader tuġrılıḳsız, ġafilsěz hem dinsěz, emanetsěz fětne ḳubaruvçı ***cahilsěñ***. "Sen kendini ne kadar akıllı ve zeki görsen de önceden düşünülmüş bir çözümle sorunumu çözerim diye çene çalsan da aslında yalancı, akılsız ve dinsiz, imansız, güvensiz ve ortalığı karıştıran bir **cahilsin**." (1647).

Teklik III. Şahıs

Çönki sinsěz bězge těrěklěk ***ḫeramdır****, sin bulmasañ, dönya devletě* ***faydasızdır***. "Çünkü sensiz bize hayat **haramdır**, sen olmazsan dünya mutluluğu **faydasızdır**." (1382).

Çokluk I. Şahıs

Üzěñ běleseñ, běz barıbız da köçsěz hem av avlarġa ***seletsězlerběz.*** "Sen biliyorsun ki biz hepimiz güçsüzüz ve avlanmada **beceriksiziz."** (1343).

Görülen Geçmiş Zaman

Tatar Türkçesinde Türkiye Türkçesindeki gibi *i-* ana yardımcı eylemi üzerine -dI görülen geçmiş zaman eki getirilerek yapılmaktadır (Öner, 2007: 711). Görülen geçmiş zaman ad bildirmesini söyle göstermek mümkündür:

Tablo 3

Görülen geçmiş zaman ad bildirmesi olumlu çekim

	Teklik	**Çokluk**
Birinci Şahıs	*Min AD + iděm*	*Běz AD + iděk*
İkinci Şahıs	*Sin AD + iděñ*	*Sěz AD + iděgěz*
Üçüncü Şahıs	*Ul AD + idě*	*Alar AD + iděler*

Teklik III. Şahıs

*Köz **köně idě**, suvıḳ canġa üttě.* "Bir sonbahar **günüydü**, soğuk içine işledi." (198).

*Sevdegerněñ öç citken ulı **bar idě**.* "Tüccarın üç yetişkin oğlu **vardı**." (31).

*Běrěněñ atı Kelile ve běrěněñ atı **Dimne idě**.* "Birinin adı Kelile diğerinin adı ise **Dimne idi**." (228).

Ad bildirmesinin olumsuz çekimi *tügěl* edatı ile yapılan görülen geçmiş zamanı şöyle göstermek mümkündür:

Tablo 4
Görülen geçmiş zaman ad bildirmesi olumsuz çekim

	Teklik	**Çokluk**
Birinci Şahıs	*Min AD + tügěl iděm*	*Běz AD + tügěl iděk*
İkinci Şahıs	*Sin AD + tügěl iděñ*	*Sěz AD + tügěl iděgěz*
Üçüncü Şahıs	*Ul AD + tügěl idě*	*Alar AD + tügěl iděler*

Teklik I. Şahıs

*Miněm mertebem Şetrebeněkěnnen běraz tüben bulsa da, bötěnley ḫur hem padişah ḫězmetěnde urınsız **tügěl iděm**.* "Benim mertebem Şetrebe'ninkinden biraz aşağıda olsa da padişahın hizmetinde tamamen aşağılık ve önemsiz (2005) **değildim**." (2005).

Öğrenilen Geçmiş Zaman

Tatar Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman ad bildirmesi *i-* ana yardımcı eylemi üzerine öğrenilen geçmiş zaman eki *-ken* getirilerek yapılır (Öner, 2007: 711).

Öğrenilen geçmiş zaman (*bilgěsěz ütken zaman*) ad bildirmesinin çekimini aşağıdaki gibi göstermek mümkündür:

Tablo 5

Öğrenilen geçmiş zaman ad bildirmesi olumlu çekim

	Teklik	**Çokluk**
Birinci Şahıs	*Min AD + ikenměn*	*Běz AD + ikenběz*
İkinci Şahıs	*Sin AD + ikenšeñ*	*Sěz AD + ikenšez*
Üçüncü Şahıs	*Ul AD + iken*	*Alar AD + iken(ner)*

Beḫětsězlěkke ḳarşı, ul şěşede mehran tügěl, belki běr ***aġuv iken***. "Ne şanssızlık ki o şişedeki mihran değil **bir zehirmiş**." (2281).

Şart

Tatar Türkçesinde (*şart*) bildirmesi hem *i-* hem de *bul-* ana yardımcı eylemlerinin üzerine şart eki getirilerek yapılır (Öner, 2007: 712).

Tablo 6

Şart bildirmesi olumlu çekim

	Teklik	**Çokluk**
Birinci Şahıs	*Min AD + bulsam*	*Běz AD + bulsaḳ*
İkinci Şahıs	*Sin AD + bulsañ*	*Sěz AD + bulsaġız*
Üçüncü Şahıs	*Ul AD + bulsa* *Ul AD + ise*	*Alar AD + bulsalar*

Teklik II. Şahıs

Sin bulsañ, *oluġlar nesělěnnenmě?* "**Sen ise** büyüklerin soyundan mısın?" (349).

Çokluk III. Şahıs

Peyġamberler, evliyalar Allaġa tapşırıp yörüvde sinnen-minnen ***artıḳ bulsalar*** *da, höner totḳannar, kesěp itkenner hem niçelerě küp devletlě bulıp, aḫiretlerěn tözetkenner.*

“Peygamberler ve evliyalar Allah’a sığınmakta senden benden **üstünseler** de bir konuda ustalık yapmışlar, ticaret etmişler ve niceleri çok zengin olarak ahiretlerini kurtarmışlar.” (93).

2.2.2. Sıfat

Sıfatlar vasıf ve belirtme adlarıdır. Nesnelerin çeşit çeşit vasıfları, çeşit çeşit belirtileri vardır. İşte sıfatlar bu vasıfların ve belirtilerin adlarıdır. Türkçede sıfatlar vasıflandırdıkları veya belirttikleri adların önüne gelirler (Ergin, 2013: 244).

Tatar Türkçesinde sıfatları görev ve anlam yönünden şu şekilde kategorize etmek mümkündür:

1. Niteleme Sıfatları
2. Belirtme Sıfatları
    - 2.1. İşaret Sıfatları
    - 2.2. Belirsizlik Sıfatları
    - 2.3. Soru Sıfatları
    - 2.4. Sayı Sıfatları
        - 2.4.1. Asıl Sayı Sıfatları
        - 2.4.2. Üleştirme Sayı Sıfatları
        - 2.4.3. Sıra Sayı Sıfatları
        - 2.4.4.Topluluk Sayı Sıfatları
        - 2.4.5. Yaklaşıklık/Tahmini Sayı Sıfatları

Niteleme Sıfatları

Canlı ve cansız varlıkların renk, şekil, biçim, tat, koku, mesafe, huy, alışkanlık, yetenek, beceri gibi türlü dış ve iç özelliklerini bildiren sıfatlardır (Korkmaz, 2009: 361).

Sıfat yapmak için kullanılan ekler genellikle *+lI,+lIḳ,+sIz +ḳI, +ġI +çAK, +dAş, +çAn, +Iḳ, +Iç, +mA, ḳIç,+ġIç*’tir (Hisamova, 2006: 122-126; Safiullina ve Zekiyev, 2006: 287).

İncelenen metinde geçen bazı niteleme sıfatları şunlardır:

ķanatsız-töksěz *ķarġa balasın* "**kanatsız tüysüz** karga yavrusunu" (71)

kiñ ve tiren *su* "geniş ve derin bir su" (194).

açıķ tavış *ve* ***matur těl*** *bělen* "**güler yüz** ve **tatlı dille**" (386).

yılġa tamağındağı *avnı* "**ırmak ağzındaki** ağı" (1005).

ķurķınıçlı *ẖeber* "**korkunç** haber" (1166).

eşekě *suretlě,* ***ilemsěz*** *ķıyafetlě,* ***kekrě*** *sıyraķ,* ***baraban*** *ķorsaķ,* ***sělegey*** *avız,* ***aķayġan*** *küz,* ***ķalın*** *irěn,* ***ozın*** *borın* "**çirkin** suratlı, **kötü** tipli, **yamuk** baldırlı, **davul** işkembeli, **salyalı** ağızlı, **pörtlek** gözlü, **kalın** dudaklı, **koca** burunlu" (2348).

Sıfatlarda Karşılaştırma ve Derecelendirme İşlevi

Sıfatlar varlıkların niteliklerini ya doğrudan doğruya ya da başka bir varlığa kıyaslama yoluyla bildirirler. Bazı zarf veya zarf olarak kullanılan sözler yardımıyla iki varlık veya nesne arasındaki benzerlik, eşitlik, tıpkılık, daha üstünlük, daha aşağı derecede olma veya başka nesnelere oranla en üstünlük, en aşırılık biçimindeki derece farkları ortaya konmuş olur (Korkmaz, 2009: 370).

Genel Türkçede olduğu gibi Tatar Türkçesinde de karşılaştırma ve derecelendirme belirli edatlar ve bazı eklerle yapılmaktadır (Türk, 2014:127).

Eşitlik Derecesi

İki varlık veya nesne arasındaki niteliğin benzer veya eşit derecede olduğunu gösterir. Bu işlev genellikle benzetme, miktar ve derece bildiren "gibi" ve "kadar" edatlarıyla karşılanır (Korkmaz, 2009: 371). Tatar Türkçesinin eşitlik derecesinde "kěběk" ve "ķader" edatlarından yararlanılmaktadır (Türk, 2014: 127).

kěběk: *E běrevněñ himmetě tüben bulıp, tamağı tuyğanğa razıy bulsa, tigenek* ***kěběk*** *ozaķ ķalsa da, ülěk ḫökěměnde bulır.* "Ve birinin gayreti az olup karın tokluğuna razı olsa o dulavrat otu **gibi** uzun yaşasa da ölü hükmünde olur." (262).

ķader: *Bu können soñ běr tök* ***ķader*** *sězge zolım itmem hem zalimnerněñ zolım tırnağın kisěp, sězně hiç te rencětmem.* "Bugünden sonra zerre **kadar** size kötülük etmem ve zalimlerin zulüm tırnağını keserek size hiç de eziyet etmem." (728).

Üstünlük- Karşılaştırma Derecesi

Bir varlıktaki niteliğin başka bir varlık veya varlıklara oranla daha çok, daha üstün, daha az, daha düşük olduğunu gösterme derecesidir (Korkmaz, 2009: 373). Tatar Türkçesinde bu yapı (*çağıştıruv derecesě*) *+rAK* ekiyle karşılanmaktadır (Safiullina ve Zekiyev, 2006: 287).

- Herkěm üz ěşěn üzě ***yaḫşıraķ*** *běle torğan bula, sin üzěñ bu ěşte ni çara ķılmaķçı bulasıñ?* "- Herkes kendi işini kendi **daha iyi** bilir, sen kendin bu işi nasıl çözmek istersin?" (780).

Meselen, su taştan ***yomşağraķ*** *bulsa da, küp tama torğaç, taş běraz uyılır.* Mesela su taştan daha **yumuşak** ise bile taşa sıkça damlayınca taş biraz oyulur. (1410).

Arıslan Dimneněñ bu süzlerěnnen yene ***bigrek*** *ğacepleněp hem aña temam iltifat ķılıp eyttě.* "Arslan Dimne'nin bu sözlerine **daha çok** hayranlık duyarak ona pek çok iltifat etti." (422).

Aşırılık Derecesi

Üstünlük derecesi ile en üstünlük derecesi arasında yer alır ve en üstünlüğe yakındır (Korkmaz, 2009: 374). İncelenen metinde bu yapı (*artıķlıķ derecesě*) için *küp* sözü kullanılmıştır.

küp *balıḳlar* "bir sürü balıklar" (814*)*, ***küp*** *mal-nigmet* "çok mal mülk" (27).

Aşırılık derecesi önden hece ekleyerek kurulabileceği gibi sıfatların tekrarlarıyla da kurulmaktadır (Zekiyev vd., 2002: 69-70).

ap-aḳ *mayın* "**bembeyaz** yağını" (833).

törlĕ-törlĕ *tösler* "**türlü türlü** biçimler" (2112).

Azlık Derecesi

Azlık derecesi (*kimlĕk derecesĕ*), sıfatta bildirilen vasfın gereğinden az veya aza yakın olduğunu bildirir. *Az, bik az* gibi sözlerle beraber *+ḳılt/+kĕlt,+kĕltĕm, +su, +sıl/+sĕl +ça/+çe* gibi ekler kullanılarak da ifade edilmektedir. (Zekiyev vd. 2002: 70; Öner, 2007: 712). İncelenen metinde bu yapı için yalnızca *"az"* sözünün kullanıldığı tespit edilmiştir.

az *vaḳıtta* "kısa sürede" (445), ***az*** *bĕlgen ġafil*, "az bilen cahil" (1541).

En Üstünlük Derecesi

Tatar Türkçesinde en üstünlük derecesi (*iñ artıḳlıḳ derecesĕ*), *iñ* sözü ile yapılmaktadır (Hisamova, 2006: 120).

iñ *baş sebebĕ* "en önemli sebebi" (698), *padişahnıñ* ***iñ*** *söyĕklĕlerĕnnen* "padişahın en sevdiklerinden" (1102), ***iñ*** *yaḫşı nerse* "en iyi şey" (1176).

Belirtme Sıfatları

Belirtme sıfatları, nesnelerin belirtme fonksiyonunda kullanılmasını sağlar. (Korkmaz,2009: 375). Bu sıfatlar *işaret, soru, belirsizlik* ve *sayı* başlıkları altında incelenecektir.

İşaret Sıfatları

İşaret sıfatları, nesneleri yerlerine işaret etmek suretiyle belirten bu sözler aslında tek başlarına işaret zamirleridir. İşaret zamirleri, adın önüne gelerek onu belirttikleri zaman işaret sıfatı olurlar (Ergin, 2013: 247-248).

Tatar Türkçesindeki işaret sıfatları *bu, şul, ul, tĕgĕ, mĕne, şuşı*'dır (Öner 2007: 713).

*Aḫır **bu** nevbet padişahnıñ üzĕne de citĕşĕr*. "Sonra **bu** sıra padişahın kendine de gelir." (19).

- ***Bu** yazuvnı kĕm yazġanı bilgĕlĕ tügĕl.* "-**Bu** yazıyı kimin yazdığı belli değil." (291).

- *Bu şeherneñ borıngı aḳıl iyelerĕ ḫikmet ġıylĕmĕ bĕlen **şul** külnĕ hem **şul** arıslannı yasap, tılsım itkenner. "*-Bu şehrin eski akıl hocaları, hikmet bilimiyle **şu** gölü ve **şu** arslanı inşa ederek tılsımladılar." (325).

*Sin, şeherge barıp, ademnerneñ bĕr ḳaderlĕ nersesĕn küterĕp al hem şunnan soñ alarġa kürĕne-kürĕne, oça-ḳuna kilĕp, **şul** Yılan öneńe sal. "*Sen şehre varıp insanların değerli bir şeyini al ve onlara göstere göstere uçarak gelip **şu** yılan yuvasına koy." (854).

*Ve bu belanĕ kirĕ ḳaytaruv ḫaḳında vaḳıtında çarasın kürmese, **ul** bela başına töşĕp, anı kitere almaġaç, yaḳındaġılarġa açuvlanır, ḫelbuki vaḳıt uzġan bulır*. "Ve bu beladan kurtulmakla ilgili zamanında bir önlem almazsa **o** bela başına gelip ondan kurtulamadığından yakınındakilere sinirlenir." (1080).

*Barıp, Arıslanġa eytĕp, anı suydırıyḳ hem **ul** itten herḳaysıbız ḳarınıbızını tuydırıyḳ.* "Gidip Arslan'a söyleyerek onu öldürelim ve **o** etle hepimiz karnımızı doyuralım." (1332).

*Şul vaḳıt **tĕgĕ** yarıḳ yabılıp kittĕ de, moniñ kükeylerĕ ḳısılıp ḳaldı. Maymıl ḳotoçḳıç avırtuvdan issĕz bulıp yıġıldı.* "O zaman **öteki** yarık kapandı ve maymunun yumurtaları da orada sıkışıp kaldı." (246).

*Ul arada **tĕgĕ** kĕşĕ ķaytıp kilĕp, urınında Maymılnı kürgeç:* O arada **öteki** kişi geri dönüp Maymun'u kendi yerinde görünce: (247).

*Ul ḫaķta **mĕne şuşı** ḫikeyet söyler.* "Bu konuda **işte şu** hikâyeyi anlatır." (121).

***Mĕne** bĕr padişah ķıyssası **bu** süznĕ tağın da açığraķ añlatır.* "**İşte** bir padişah hikâyesi **bu** sözü daha da açık bir şekilde anlatır." (719).

*Dimneneñ ĕşĕn tikşĕrgennĕ küre torıp, **şuşı** açıķlavnı bĕle torıp, ni öçĕn ĕlĕgrek şahedet birmedĕgĕz?* "Dimne'nin meselesinin araştırıldığını görüp **şu** açıklamayı bildiğiniz hâlde neden daha önceden şahitlik etmediniz?" (2572).

Belirsizlik Sıfatları

Nesneleri belirsiz olarak bildiren bu sıfatlar, nesnelerin sayı, miktar gibi dış niteliklerini belirsiz bir şekilde ifade ederler (Ergin, 2013: 254).

Tatar Türkçesinde belirsizlik sıfatları (*bilgĕsĕzlĕk sıyfatları*) şu şekildedir: *bĕrniçe, artıķ, bötĕn, barlıķ, başķa, bĕr, her, hemme, ķaysı, nindiy, mondıy, andıy,* (Hisamova, 2006: 144; Öner, 2007: 713).

***bĕrniçe** kön* "**birkaç** gün" (172), ***bĕrniçe** yodrıķ* "**birkaç** yumruk" (604), ***bĕrniçe** kĕşĕ* "**birkaç** kişi" (197).

***artıķ** ḫırıs* " **fazla** hırs" (671), ***artıķ** sunı* "**fazla** suyu" (159).

***bötĕn** tav-taşnı* "**bütün** dağı taşı" (319), bötĕn yortķa "bütün yurda" (730), ***bötĕn** nigmetler* "**bütün** nimetler"(82).

***barlıķ** sĕrler* "tüm sırları" (2219).

***başķa** yırtķıçlar* "**başka** yırtıcılar" (220), ***başķa** cirge* "**başka** yere" (1702).

üzge bĕr yul "**başka** bir yol" (2197).

bĕr *ḫeber* "**bir** haber" (1923), ***bĕr*** *yul* "**bir** yol" (128), ***bĕr*** *taḳta* "**bir** tahta"(280). 4

her *ĕşnĕ* "her işi" (152), ***her*** *kön* "**her** gün"(886).

hemme *oluġların* "**tüm** büyüklerini" (1943).

mondıy *ḫezine* "**böyle** hazine" (296) ***mondıy*** *süzler* "**böyle** sözler"(237).

andıy *bĕlĕm* "**öyle** bilgi" (424).

Soru Sıfatları

Soru sıfatları, nesneleri soru şeklinde bildiren sıfatlardır (Ergin, 2013: 252).

Tatar Türkçesinde soru sıfatları (*sorav sıyfatları*); *niçe, nindiy, niḳader* gibi sözlerle yapılmaktadır (Öner, 2007: 713).

n*indiy* *ḫayvannıñ tavışı "hangi* hayvanın sesi" (223), *nindiy ḫelge* "**hangi** hâle"(1647).

niçe *vaḳıttan birlĕ* "**kaç** zamandan beri" (2274).

niḳader *söyĕklĕ* "**ne kadar** değerli" (1758).

Sayı Sıfatları

Sayı sıfatları (*san sıyfatları*), adları sayı gösterme yoluyla belirten sıfatlardır (Korkmaz, 2009: 387).

Asıl Sayı Sıfatları

Eklendikleri adla birer sıfat tamlaması oluşturan ve adın sayısını belirten sıfatlardır (Korkmaz, 2009: 388).

Öç *ḳarĕndeş balıḳ: bĕrĕ Eḫzem, bĕrĕ Ḫezim hem bĕrĕ Ġaciz öçĕsĕ bĕr buvada tora iděler.* "**Üç** kardeş balık, biri Ehzem, biri Hezim ve biri de Aciz. Üçü de bir dolapta yaşıyorlardı." (998).

Borıngı zamanda ***ikĕ*** *şeriḳ sevdeger bulġan* "Eski zamanda **iki** tüccar ortak varmış." (1546).

Kiçe-köndĕz terbiye ḳılıp, alarġa belḫ tĕlĕnde bu süzlerně öyretĕp, ***altı*** *ay ĕçĕnde temam söyleşĕrge öyrettĕ.* "Gece gündüz terbiye edip onlara Belh dilindeki bu sözcükleri öğreterek **altı** ay içinde tamamen konuşmayı öğretti. (2460)."

Üleştirme Sayı Sıfatları

Sayıları bölüştürme yoluyla belirten sıfatlardır (Korkmaz, 2009: 391). Üleştirme sayı sıfatları (*bülĕm sanı sıyfatları*), Tatar Türkçesinde *+Ar*, *+şAr* ekleri ile yapılmaktadır (Hisamova, 2006: 137; Safiullina ve Zekiyev 2006: 289).

Ul ḫayin ***ikĕşer, öçerĕn*** *alıp oça idĕ hem bĕr tavġa iltĕp, tuyġançı aşaġaç, ḳalġanın ḳarañġı könge zeḫire itĕp ḳuya idĕ.* "O hain **ikişer üçer** tanesini alıp uçuyordu ve bir dağa götürüp doyuncaya kadar yiyip kalanını kara güne destek olarak yerleştiriyordu." (828).

Sıra Sayı Sıfatları

Nesnelerdeki derecelenme sayısını gösteren sıfatlardır (Korkmaz 2017: 379). Sıra sayı sıfatları (*tertiyp sanı sıyfatları*), Tatar Türkçesinde *+nçI* ekleri ile yapılmaktadır (Hisamova,2006: 136; Safiullina ve Zekiyev 2006: 289).

Monda ***bĕrĕnçĕ*** *cild temam buldı.* "Burada **birinci** bab tamamlandı." (1766).

Bu ḫaḳta şul ikěnçě vasıyetně şerěḫ itsek idě. "Bu konuda şu **ikinci** vasiyeti açıklasaydık." (1790).

Topluluk Sayı Sıfatları

Belirttikleri nesneler arasında bir yakınlık, bir birlik olduğunu gösteren, bir nesne topluluğunu ifade eden sıfatlardır (Ergin, 2013: 252). Topluluk sayı sıfatları (*cıyuv sanı sıyfatları*), asıl sayı sıfatlarına *+Av* ekinin getirilmesiyle yapılmaktadır (Hisamova, 2006: 138; Safiullina ve Zekiyev 2006: 289).

*Eger **běrev** şundıy fětne çığarsa, anıñ tırışuvına reḫmet yuḳ, měñ leğnet!* "Eğer **biri** böyle bir dedikodu çıkarıyorsa onun çabasına teşekkür yok, binlerce kez lanet olsun!" (1531).

*Dimne bu süzlerně bětěrgeç hem bu ěncělerně tězgeç, meclěs ehělěnnen **běrev** anıñ ikěyözlě süzlerěn bělděrmekçě hem anıñ ḫatasın ve yamanlığın isbat ḳılmaḳçı bulıp eyttě:* "Dimne bu sözleri bitirip inci gibi dizince meclistekilerden **biri** onun ikiyüzlü sözlerini açıklamak ve onun yanlışını ve de kötülüğünü ispatlamak isteyerek şöyle dedi:"
(2022).

Yaklaşıklık Sayı Sıfatları

Yaklaşıklık sayı sıfatları (*çama sanı*) nesne veya varlıkların sayısını yaklaşık olarak bildirmektedir (Hisamova 2006: 137).

Tatar Türkçesinde yaklaşıklık sayı sıfatları Kıpçak grubu Türk yazı dillerindeki gibi zarf kalıplaşması ile oluşan *+lAp* ekinin topluluk sayı sıfatlarına getirilmesi oluşturulmaktadır (bk. Güzel 2010: 37-46).

*Şetrebeněñ köçě sineḳennen **unlap** artıḳ, buysınuvçanlığı hem bulışlığı da küp.* "Şetrebe'nin gücü seninkinden **on kadar** fazla, uysallığı ve yardımseverliği de çok." (753).

Yaklaşıklık sayı sıfatları, peş peşe gelen sayı sıfatlarının arasına tire koyulması ile oluşturulmaktadır (Türk, 2014: 139).

Biş-altı *ķolaç yözěp kitken idě* "**Beş altı** kulaç yüzüp gitmişti." (195).

Yodrıķtay běr itělge niçěk ***běr-ikě*** *pot tartķan balanı küterěp kitsěn, didě.* "Yumruk gibi **bir iki** kilo gelen çocuğu nasıl kaçırsın, dedi." (1723).

2.2.3. Zamir

Zamirler adların yerlerini tutan, kişileri ve nesneleri temsil veya işaret ederek karşılayan bir gramer kategorisidir (Korkmaz, 2009: 399). Zamirler nesnelerin dildeki gerçek karşılıkları olmayan, fakat gerekince onları ifade edebilen sözlerdir. Temsil ettikleri veya gösterdikleri nesnelerin gerçek karşılıkları olmadıkları için, ancak o nesnelerin ilk veya gerçek adlarının yerini geçici olarak tuttukları için tek başlarına bir şey ifade etmezler. Yani zamirlerin tek başlarına söz olarak anlamları yoktur. Bir zamir tek başına hiçbir nesneyi karşılamaz, hiçbir şeyin adı değildir. Ancak nesne biliniyor ve bir zamirle ifade ediliyorsa o nesne ile zamir arasında bir bağ kurulur, zamir o nesneyi karşılar (Ergin, 2013: 263).

Tatar Türkçesindeki zamirleri (*almaşlıķ*) görev ve anlam bakımından şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

Şahıs Zamirleri, Dönüşlülük Zamirleri, İşaret Zamirleri, Belirsizlik Zamirleri, Soru Zamirleri

Şahıs Zamirleri

Şahıs zamirleri, varlıkları kişi olarak temsil eden ve kişi adlarının yerine geçen sözlerdir. Bütün varlıklar teklik ve çokluk biçimleri ile üç şahısta toplanır (Korkmaz, 2009: 405).

Tatar Türkçesindeki şahıs zamirlerini (*zat almaşlıķları)* şu şekilde göstermek mümkündür:

Tablo 7

Şahıs zamirleri

	Teklik	**Çokluk**
Birinci Şahıs	min	bĕz
İkinci Şahıs	sin	sĕz
Üçüncü Şahıs	ul	alar

Min: ***Min*** *de Arıslan ḫezretlerĕne yaḳınlaşmıy torıp reḫetlĕk tapmam hem yararlıġıma küre bĕr vaziyfa tapmıy torıp yoḳı kürmem.* "**Ben** de Arslan hazretlerine yakın olmadan yaşayarak rahat yüzü görmem ve çıkarlarıma göre bir vazifeye sahip olmadan yaşayarak gözüme uyku girmez." (334).

Min *niçĕk ḳavdarlandım hem saḳlıḳ kürsetmiy monı yaḳın ittĕm.* "**Ben** nasıl acele ettim ve dikkat etmeden bunu kendime yakınlaştırdım." (468).

Sin: *Şulay bulġaç,* ***sin*** *bu moradıña niçĕk citersĕñ hem padişah busaġasında anıñ ḳaderĕn ni bĕlen kim iterseñ?* "Böyle olunca **sen** bu muradına nasıl ereceksin ve padişah kapısında onun gücünü neyle azaltacaksın?" (757)

Sin*, şeherge barıp, ademnerneñ bĕr ḳaderlĕ nersesĕn küterĕp al hem şunnan soñ alarġa küreĕne-küreĕne, oça-ḳuna kilĕp, şul Yılan öneĕne sal.* "**Sen** şehre varıp insanların değerli bir şeyini al ve onlara göstere göstere uçarak gelip şu yılan yuvasına koy." (853).

Ul: ***Ul,*** *bu ömĕtsĕzlĕk ḫeleĕnde üzĕne bĕr çara uylap, ḫayvannarġa eyttĕ:* "**O**, bu ümitsizlik durumunda kendine bir çözüm düşünüp hayvanlara şöyle dedi:" (892).

Bu ḫasil itkennerĕnde ***ul*** *minnen artıḳ tügĕl, belki üzĕmnen de kim taptım.* "Bu ortaya çıkanlarda **o** benden üstün değil, hatta kendimden bile eksik buldum." (965).

Bĕz: -Bĕz *bu ülen aşavçını ni öçĕn bu ḳader sıylıybız?* "**- Biz** bu otla besleneni neden bu kadar ağırlıyoruz?" (1330).

*Bu duslıḳtan Dimne faydalandımı, yuḳmı **bĕz** bĕlmiybĕz, lekin raviy şulay söylegeç, **bĕz** yaza birdĕk.* “Bu dostluktan Dimne faydalandı mı yoksa faydalanmadı mı **biz** bilmiyoruz ancak anlatıcı böyle söyleyince **biz** yazıverdik.” (2401)

Sĕz: *- Şayat, **sĕz** de açıḳkansız hem citmevçĕlĕk zeḫmetĕn toyġansız.* “**- Siz** de acıkmışsınız ve kovalama zahmetinden bıkmışsınız.” (1324).

Alar: *Bolar bulsa da, **alar** meġrifet çıġanağı ve höner ḳoyısı tügĕlděr.* “Bunlar olsa da **onlar** bilim kaynağı ve yetenek kuyusu değildir.” (431).

Tatar Türkçesinde şahıs zamirlerinin ad durum ekleri ile kullanımı şu şekildedir:

Tablo 8

Şahıs zamirlerinin ad durum ekleri ile kullanımı

Yalın	İlgi	Yükleme	Yönelme	Bulunma	Çıkma	Eşitlik	Vasıta
min	miněm	mině	miña	minde	minnen	minçe	min bĕlen
sin	siněñ	sině	siña	sinde	sinnen	sinçe	sin bĕlen
ul	anıñ	anı	aña	anda	annan	ança	anıñ bĕlen
bĕz	bĕzněñ	bĕzně	bĕzge	bĕzde	bĕzden	bĕzçe	bĕz bĕlen
sĕz	sĕzněñ	sĕzně	sĕzge	sĕzde	sĕzden	sĕzçe	sĕz bĕlen
alar	alarnıñ	alarnı	alarġa	alarda	alardan	alarça	alar bĕlen

*E Allah ḫezretĕ **miněm** paklĕgĕme ve ġıyffetĕme küre borınımnı selamet ittĕ.* “Ama Allah **benim** saflığımı ve iffetimi görüp burnumu iyileştirdi.” (617).

*Belki, ul surette Ḳıslanı ütërem digen Aḳçarlaḳḳa kilgen bela **sinëñ** başıña da kilër.* "Ancak o zaman yengeci öldüreyim diyen martının başına gelen bela **senin** de başına gelir." (787).

Balıḳlar monıñ süzën cannarına yaḳın ḳabul ittëler, hem herḳaysı, "minë al", dip uzışıp, anıñ östëne taşlanırġa buldılar. "Balıklar **onun** sözünü kendilerine yakın buldular ve hepsi **beni** al diye yarışa girip **onun** üzerine atılmak istediler. (827).

*Eger iḫtıyar itseñ, **bëzneñ** yanıbızda ḳal ve devletëbëzden ölëş al.* "Eğer istersen bizim yanımızda kal ve devletimizden payına düşeni al." (1313).

*- Min **sëzden** ütëneměn, bëraz vaḳıt birëgëz, min Arıslan ḳatına köndegë vaḳıttan bëraz kiçëgëp barıym. "*- Ben **sizden** rica ediyorum, biraz zaman verin, ben Arslan'ın huzuruna her günkü vakitten biraz gecikerek gideyim." (894).

*Çönki Ügëz sebeplë küpler mertebeden töştëler, **alarġa** bu ëş yaḫşı küreněr.* "Çünkü Öküz yüzünden birçok kişi makamından düştü, bu iş **onlara** hoş görünür." (928).

*Eger sin **minde** bër ḳabaḫet ve yaramas sıyfat küre torġan bulsañ, ḳarëndeşlëk ḫaḳı öçën miña eytmiy ḳalma ve nesiḫetëñnen yıraḳ yörtme, didë.* "Eğer sen **bende** bir kabahat ve yanlış gördüysen kardeşlik hakkı için bana söylemeden durma ve beni tavsiyenden uzak bırakma, dedi. (1517)."

Peyġamberler, evliyalar Allaġa tapşırıp yörüvde **sinnen-minnen** artıḳ bulsalar da, höner totḳannar, kesëp itkenner hem niçelerë küp devletlë bulıp, aḫiretlerën tözetkenner. "Peygamberler ve evliyalar Allah'a sığınmakta **senden benden** üstünseler de bir konuda ustalık yapmışlar, ticaret etmişler ve niceleri çok zengin olarak ahiretlerini kurtarmışlar."

*Ul surette dönyada cezañnı tabıp, aḫirette **annan** da artıġına yulıġırsıñ.* "O zaman dünyada belanı bulup ahirette **ondan** da fazlasıyla karşılaşırsın." (932).

*Oçraḳlı revĕşte **alardan** yıraḳ töşsek, bĕr çaḳıruvları bĕlen ḳullarına kilĕp ḳunabız.* "İşte biz Atmacalar **onlardan** bir kap yemek yesek bin bir güçlükle yakaladığımız avımızı onlara getiririveririz." (1232).

bozıḳlıḳ ve yavızlıḳ ehĕlĕne yuldaş bulıp, alar bĕlen ḳatışuv yılannı terbiye ḳılıp üstĕrüv hem annan yaḫşılıḳ ömĕt itĕp asrav kĕbĕktĕr. "Ahlaksız ve kötülük ehillerine yoldaş olup **onlarla** kaynaşmak yılanı terbiye edip büyütmek ondan iyi işler yapmasını bekleyen bir hizmetçi gibidir." (1669).

Tatar Türkçesinde şahıs zamirlerinin ilgi durumu üzerine aitlik eki almış şekillerini ise şu şekilde göstermek mümkündür:

Tablo 9
Şahıs zamirlerinin aitlik ekiyle kullanımı

	Teklik	**Çokluk**
Birinci Şahıs	*minĕḳĕ*	*bĕzneḳĕ*
İkinci Şahıs	*sinĕḳĕ*	*sĕzneḳĕ*
Üçüncü Şahıs	*anıḳı*	*alarnıḳı*

*Ḫetĕrĕ ḳalmaġan bulsa da, ul tavış iyesĕ ḫayvannıñ ḳuvet ve danın **bĕzneḳĕnnen** artıḳ kürĕr de bĕzge ḫıyanet itüvnĕ üzĕne devlet sanar.* "Kalbi kırılmamış olsa da o sesin sahibi hayvanın gücünü ve ününü **bizimkinden** fazla görür ve bize ihanet etmeyi marifet sanır." (472).

*Şetrebeneñ köçĕ **sinĕḳĕnnen** unlap artıḳ, buysınuvçanlıġı hem bulışlıġı da küp.* "Şetrebe'nin gücü **seninkinden** on kadar fazla, uysallığı ve yardımseverliği de çok." (753).

Şahıs Zamirlerinin Ad Durumu Ekleriyle Edatlara Bağlanması

a) İlgi Durumu İle Kullanımı

Eger Şetrebe çınlap ta ḫıyanet ḳılġan bulsa, cezasın tapḳan, ***anıñ öçĕn*** *köyĕnme.* "Eğer Şetrebe gerçekten de ihanet ettiyse cezasını bulmuş, **onun için** kendini kahretme." (1864).

Sinĕñ bĕlen *duslıḳ itĕp mataşsam, miña da anıñ açuvı kilmiy bulırmı?* "**Seninle** arkadaşlık etmeye çalışırsam bunun zararı bana gelmez olur mu?" (1890).

b) Yönelme Durumu İle Kullanımı

Bĕrĕ şuldır: tiren fikĕrĕ belanĕ töşmesten borın tıyıp, ***aña ḳarşı*** *tırışlıḳ ḳuyar.* "Biri şudur: Derin düşüncesi belaya düşmeden önce engel olup **ona karşı** mücadele eder." (992)

Dönüşlülük Zamiri

Şahıs zamirlerinden daha güçlü bir ifadeye sahip olan dönüşlülük zamirleri, onların anlamca daha kuvvetlileridir (Ergin, 2013: 272). Bunlara dönüşlülük zamiri denmesinin sebebi, zamirin, yapılan işin yapana dönüşünü gösteren bir işlev yüklenmiş olmasındandır (Korkmaz, 2009: 414-415).

Tatar Türkçesiyle yazılmış gramer kitaplarında dönüşlülük zamiri "Belirleme Zamirleri" *(bilgĕlev almaşlıḳları)* başlığı altında gösterilmiştir. Dönüşlülük zamirinin (*ḳaytım yüneltĕşlĕ almaşlıḳ*) iyelik ekli şekillerini şu şekilde göstermek mümkündür (Zekiyev vd., 2002: 315-316; Hisamova, 2006: 151-153; Ḫarisova, 2012: 58):

Tablo 10

Dönüşlülük zamirinin iyelik ekli şekli

	Teklik	**Çokluk**
Birinci Şahıs	*üzĕm*	*üzĕbĕz*
İkinci Şahıs	*üzĕñ*	*üzĕgĕz*
Üçüncü Şahıs	*üzĕ*	*üzlerĕ*

Bu fĕtne orlığın ***üzĕm*** *çeçtĕm, elbette,* ***üzĕm*** *ursam kirek.* "Bu nifak tohumunu **kendim** ektim elbette **kendim** biçeceğim." (2178).

Üzěñ *beleseñ, běz barıbız da köçsěz hem av avlarğa seletsězlerběz*. "**Kendin** biliyorsun, biz hepimiz güçsüzüz ve avlanmada beceriksiziz." (1343).

Gerçe sěz ***üzěğěz*** *ķatılıķlar kürěp mal tapmasağız da, malnıñ üzěněñ ķaděrěn bělmesegěz de, min sězně ğafu iterměn.* "Siz her ne kadar **kendiniz** emek harcayarak mal sahibi olmasanız ve zenginliğin kıymetini bilmeseniz de ben sizi affediyorum." (34).

- Běz ***üzěběz*** *öçěn küp uylamıybız, emma padişahnıñ bu ẖelěnnen küp ẖesrette běz, aşarğa taba almabızmı dip kiñeşleşeběz.* "- Biz **kendimiz** için çok düşünmüyoruz ama padişahın bu hâline çok üzülüyoruz." (1326).

Bu ğafil moña da razıy bulıp, şeherden tış běr kart imen ağaçınıñ töběne şul malnı küměp ķuydılar hem ***üzlerě*** *şeherge kěrděler.* "Bu cahil buna da razı olunca şehirden dışarda yaşlı bir meşe ağacının dibine bu malı gömüp bıraktılar ve **kendileri** şehre girdiler." (1568).

İşaret Zamirleri

Tatar Türkçesinde *ul, bu, şul* olmak üzere üç tane işaret zamiri (*kürsetüv almaşlıķları*) vardır. İşaret zamirlerinin teklik şekillerinin ad durum ekiyle çekimlenmiş biçimleri aşağıdaki gibidir:

Tablo 11

İşaret zamiri teklik şekillerinin ad durum eki çekimi

Yalın	**İlgi**	**Yükleme**	**Yönelme**	**Bulunma**	**Çıkma**	**Eşitlik**	**Vasıta**
bu	*monıñ*	*monı*	*moña*	*monda*	*monnan*	*monça*	*monıñ bělen*
şul	*şunıñ*	*şunı*	*şuña*	*şunda*	*şunnan*	*şunça*	*şunıñ bělen*
ul	*añın*	*anı*	*aña*	*anda*	*annan*	*ança*	*anıñ bělen*

*Üte yalġış uylar ve urınsız ḫıyallar bit **bu**!* “Son derece yanlış düşünceler ve yersiz hayaller **bu**!” (1897).

Ul arada tora torġan cirĕnnen ul ḳaraltı bĕrden ***monıñ*** östĕne cimĕrĕlĕp, ul şunda ülĕp ḳaldı. “O zamana kadar orada hiç kımıldamadan duran dam birdenbire **bunun** üzerine yıkılınca o orada öldü. (203).”

***Moña** misal öçĕn bĕr ḫikeyet söyledĕ.* **Buna** örnek olarak bir hikâye anlattı. (188).

*Arıslan, **monı** kürĕp, şayat, aşarġa kitĕrgendĕr dip, urınınnan tordı. “*Arslan **bunu** görünce belki yemek getirmiştir diye yerinden kalktı.” (1340).

*Mondıy ġaziz nigmetnĕ miña bik yaḳın kitĕrĕp ḳuyġannar, **monda** bĕr ĕş bulmaġayı, dip kir ĕ ḳayttı hem barına ḳaneġat ḳalıp yattı.* “Böyle değerli bir nimeti benim çok yakınıma getirmişler, **bunda** bir iş olmasın, deyip geri döndü ve elindekine razı oldu.” (1277).

*Hiç **monnan** ḫeberĕm yuḳ! dip ḳaradı.* “**Bundan** hiç haberim yok, deyip baktı.” (1580).

*Bes, **monıñ bĕlen** hönermendlernĕ ḫur itĕp, ḫalıḳḳa ḫıyanet ḳıldı.*” O hâlde **bununla** yeteneklileri hor görüp millete ihanet etti.” (708).

*- Bes, bu ḳıyssadan **şul** meġlüm buladır:* “- Bu kıssadan **şu** anlaşılmaktadır:” (1643).

***Şunıñ** şikĕllĕ, elekçĕler bĕr dusnıñ ḳolaġına daimen yalġan söylep yala yaḳsalar, anıñ küñĕlĕ bozılır.* **“Şunun** gibi haberciler bir dostun kulağına daima yalan söyleyip iftira atsalar onun kalbi bozulur.” (1411).

*Oluġ padişah ul misalnı işĕtĕrge tĕlegeç, Brahman, süzge kĕrĕşĕp, **şunı** söyledĕ.* “Yüce padişah bu örneği duymak isteyince Brahman söze başlayarak **şunu** anlattı.” (23).

- *Měne nindiy ġanimet kürdĕm,* ***şuña*** *barıp, bĕrsĕn küterĕp kiterge tĕliymĕn, dip cavap birdĕ*. "- İşte nasıl ganimet gördüm, **şuna** gidip bir tanesini havaya kaldırıp getirmek istiyorum diye cevap verdi." (1831).

Şunda *bĕr sasıġan ülekse kitĕrĕp salıp, üzĕ posuda utırdı.* **"Şurada** bir kokarca ölüsü getirip bırakarak kendisi pusuda durdu." (1274).

Bĕrkön ***şunnan*** *ikĕ balıḳçı ütĕp kittĕ.* "Bir gün **şuradan** iki balıkçı geçip gitti." (1000).

"**Şunıñ bĕlen** üzĕm küzden töştĕm." Bununla kendim gözden düştüm. (528).

Bu dusı, ***ul*** *kitkeç ük timĕrnĕ satıp, aḳçasın "yottı".* "Bu dostu **o** gidince tüm demirleri satarak onun parasını cebine indirdi." (1704).

Şunıñ öçĕn ġameläme layıḳ ceza küremĕn ve ***anıñ*** *zolımı bĕlen ütĕrĕlemĕn.* "Bunun için amelime layık olan ceza alayım ve **onun** işkencesiyle öldürüleyim." (1269).

Meselen, ademnĕñ barmaġı ye ayaġı niḳader yaḳın ve üz tenĕ bulsa da, eger sırḫav irĕşĕp, çĕriy başlasa, ***anı*** *kiseler.* "Mesela insanın parmağı ve ayağı her ne kadar birbirine yakın ve kendi vücudundan olursa olsun hasta edip çürümeye başlarsa **onu** keserler." (1760).

- *Min* ***aña*** *hiç yamanlıḳ itmedĕm, nesiḫet kĕne birdĕm, dus ve doşmanın kürsetĕp, anıñ faydasına tırıştım.* "- Ben **ona** hiç kötülük etmedim, sadece tavsiye verdim, dost ve düşmanını gösterip onun faydası için uğraştım." (1528).

Gerçe gevdesĕ olı, yörĕş ve ḳaraşı köçlĕ, tavışı mehabetlĕdĕr, emma hönerĕ yök tartmaḳ hem bötĕn buldırġanı ḳarın tuydıruv bulıp, ***anda*** *olılıḳ, mertebelĕlĕk eserĕ kürmedĕm.* "Gerçi gövdesi iri, adımları ve bakışları güçlü, sesi çarpıcıdır ama yeteneği yük taşımak ve tüm yaptığı karnını doyurmak olduğundan **onda** hiçbir yücelik ve saygınlık belirtisi görmedim." (490).

Ul surette dönyada cezañnı tabıp, aḫirette ***annan*** *da artığına yulığırsıñ.* "O zaman dünyada belanı bulup ahirette **ondan** da beteriyle karşılaşırsın."
(932).

E Üğĕzneñ ĕşĕn Ḫodayġa tapşır, ***anıñ bĕlen*** *bulışma.* "Ve Öküz'ün akıbetini Allah'a bırak, **onunla** uğraşma." (930).

Belirsizlik Zamirleri

Belirsizlik zamirleri, kişileri ve nesneleri belirsiz olarak temsil eden zamirlerdir (Korkmaz, 2009: 433).

Tatar Türkçesinde belirsizlik zamirleri (*bilgĕsĕzlĕk almaşlıḳları*) genellikle soru zamirlerine *+dIr* eklerinin getirilmesiyle veya soru zamirlerinden önce *elle* ifadesinin getirilmesiyle oluşmaktadır. (Zekiyev vd., 2002: 314).

Tatar Türkçesinde azı belirsizlik zamirleri şunlardır: *bĕrev, elle ni, bĕrniçe, bĕrḳader (*Zekiyev vd. 2002: 314; Hisamova 2006: 153-154).

Şunıñ öçĕn, eger ***bĕrev*** *soltanġa yaḳın bulsa, aña köncĕlĕk itüvçĕler küp bulır ve herḳaysı törlĕ ḫeyle tozaḳları ḳorıp, anı küzden töşĕrĕrge tırışır.* "Eğer **biri** padişaha yakınsa ona kıskançlık edenler çok olur. Ve her biri türlü tuzaklar kurarak onu gözden düşürmeye çalışır." (8).

Buvaġa hem yılġaġa ḳarap, barmaḳları bĕlen kürsete-kürsete ***elle ni*** *söyleştĕler.* "Baraja ve ırmağa bakıp parmaklarıyla göstere göstere **kim bilir ne** konuştular. (1000)."

- Bĕz ḫezĕr bu malnı bülmiyk hem şeherge de alıp kĕrmiyk, belki ***bĕrniçesĕn*** *ḫeracetke alıp, ḳalġanın bĕr cirge kümiyk.* "-Biz artık bu malı paylaşmayalım ve şehre de alıp götürmeyelim. Ama **birazını** ihracat için alıp kalanını bir yere gömelim." (1563).
Bu taraftan ul yıllarda yavımsızlıḳtan çeçĕlgen iğĕnner ḳorıp, açlıḳ yıllar kildĕ hem herḳayda ***barısınıñ*** *"İkmek!", "İkmek!" digen tavışı işĕtĕldĕ.* "Bir taraftan o yıllarda yağmursuzluktan

dağılan ekinler kuruyunca açlık dönemi geldi ve her yerde **hepsinin** "Ekmek! Ekmek!" diyen çığlıkları duyuldu." (134).

Hiçnerse *bĕlmegenge salışıp, ağaç töbĕne bardılar.* "**Hiçbir şey** bilmiyormuş gibi davranıp ağaç dibine geldiler." (1575).

Ve güyaki ***bĕrnerseden*** *şikleneр, öyĕnnen çıķmıy toradır.* "Ve güya **bir şeyden** şüphelenip evden çıkmıyor." (233).

Soru Zamirleri

Soru zamirleri, nesneleri soru şeklinde temsil eden, onların soru şeklindeki karşılıkları olan sözlerdir (Ergin, 2013: 276).

Tatar Türkçesindeki bazı soru zamirleri (*sorav almaşlıķları*) şunlardır: *ķayda, nerse, ķaydan, kĕmnĕr* (Zekiyev vd., 2002: 313; Safiullina ve Zekiyev, 2006: 291; Hisamova, 2006: 149).

- Avġa barıp ķaraġız. Köçĕgĕz citerdey ***nerse*** *oçrasa, avlaġız, dip.* "- Ava gidip bakınız. Gücünüzün yeteceği **ne** görseniz avlayınız." (1329).

Ul öyge kĕrmiy, monda kĕmner tora iken dip ķarasa, anda yulbasarlar bĕr sevdegernĕ talaġannar, malnı üzara bülĕp toralar hem üzĕn ütĕrĕrge niyet ittĕler. "O eve girmeden burada **kimler** yaşarmış diye dışarıdan bir de baksa orada kaplanlar bir tüccarı yağmalamışlar ve malını kendi aralarında bölüştürerek onu öldürmeye niyetlenmişlerdi." (199).

Eger bu külden balıķlarnı bĕtĕrseler, min rizıķ öçĕn ***ķayda*** *barırmın?* "Eğer bu göldeki balıkları bitirirseler ben rızık için **nereye** giderim? (812).

Ġacep süz söyleđĕñ, bu ẖebernĕ ***ķaydan*** *işĕttĕñ hem raslıġın niķader ẖaķlı taptıñ?* "Çok tuhaf bir söz söyledin, bu haberi **nereden** duydun ve doğruluğundan ne kadar emin oldun?" (974).

2.2.4. Zarf

Zarflar eylemlerden, sıfatlardan, sıfat-eylemlerden ve zarf niteliğindeki sözlerden önce gelerek onları zaman, yer, yön, nitelik, durum, azlık-çokluk bildirme, pekiştirme ve sorma gibi çeşitli yönlerden etkileyip değiştirerek anlamlarını daha belirgin duruma getiren sözlerdir (Korkmaz, 2009: 541).

Tatar Türkçesindeki zarfları (*revěş*) görev ve kullanımlarına göre şu şekilde sınıflandırmak mümkündür: Yer-Yön Zarfları, Zaman Zarfları, Durum Zarfları, Miktar Zarfları, Soru Zarfları.

Yer-Yön Zarfları

Bu gruba giren zarflar, eylemdeki oluş ve kılışın yerini ve yönünü belirleyen zarflardır. (Korkmaz, 2009: 498).

Tatar Türkçesindeki başlıca yer zarfları (*urın revěşlerě*) şunlardır: *yuġarı "yukarı", tüben "aşağı", yıraḳ "uzak", arı-birě* (Öner, 2007: 715; Zekiyev vd., 2002: 321).

*Balıḳçılar monı kürěp, ülgenge sanap, aḳrınlap totıp aldılar hem, çığarıp, yıraḳ tügěl şunda su yanına ḳuydılar, annarı **yuġarı** kittěler.* "Balıkçılar onu görüp ölmüş sanarak yavaşça tutuverdiler, çıkarıp uzakta değil orada suyun yanına bıraktılar. Ardından **yukarı** gittiler." (1007).

*"Emma şunısı ġına bar: **yuġarı** měnerge ḳıyın, **tüben** töşerge ciñělděr."* Ancak şöyle bir şey de var: **Yukarı** çıkmak zor, **aşağı** inmek kolaydır. (272).

*At ta **yıraḳ** kitmedě, art ayağı bělen běr erlen öněne bastı da, ayağı şartlap sınıp kittě.* At da **uzağa** gitmedi, arka ayağı bir köstebek yuvasına bastı ve ayağı çatlayarak parçalanıp gitti. (740).

Arı-birě *ězleněp hem tamaşa ķılıp yörgende, şunda yunma taştan běr arıslan sını yasalıp běrkětělgeněn kürděler.* "**Oraya buraya** bakınıp etrafı seyrederken oraya yontma taştan bir arslan heykelinin yapılıp yapıştırıldığını gördüler." (278).

Zaman Zarfları

Bir oluş ve kılışın zaman içindeki yerini bildiren, eylemsilerin anlamlarını zaman açısından belirleyen, sınırlandıran veya kesinleştiren sözlerdir (Korkmaz, 2009: 495).

Tatar Türkçesinde zaman zarfları (*vaķıt revěşlerě*) şunlardır: *küpten "çoktan", běrazdan "birazdan", başta "ilk önce", kön de "her gün", bügěn "bugün", irtege "yarın", soñ "sonra", ḫezěr "şimdi",kiçe "dün, akşam", könděz "gündüz"* vb. (Zekiyev vd., 2002: 321; Hisamova, 2006: 284; Öner, 2007: 715; Türk, 2014: 162).

Küpten *sině ḫězmetěmde kürgeněm yuķ, sebebě ḫeyěrlě bulsın.* "**Çoktandır** seni hizmetimde görmüşlüğüm yok, sebebi hayır olsun." (937).

Şulay bulġaç, sin ***başta*** *yaḫşılıķ hem yaġımlı möġamele yulınnan kit.* "Böyle olduğundan sen **ilk önce** güzellik ve iyilik yolundan git." (1429).

- *Monıñ ěşě* ***bügěn*** *bětmedě,* ***irtege*** *ķararbız, didě.* "-Bunun işi **bugün** bitmedi, **yarın** bakarız, dedi. (2359).

Ve aşap-ěçkennen ***soñ,*** *běr poçmaķķa yoķlarġa yattı.* "Ve bir şeyler yiyip içtikten **sonra** bir köşede uykuya yattı." (557).

Ḫezěr *siněñ anı miña çaġuvıñ bělen ğěne, asılın bělmiyçe, anı ütěriymmě?* "**Şimdi** sadece senin onu bana anlatmanla, işin aslını bilmeden onu öldüreyim mi?" (1123).

Kiçe-könděz *terbiye ķılıp, alarġa belḫ tělěnde bu süzlerně öyretěp, altı ay ěçěnde temam söyleşěrge öyrettě.* **"Gece gündüz** terbiye ederek onlara Belh dilindeki bu sözcükleri öğreterek altı ay içinde tamamen konuşmayı öğretti." (2459).

Ķuyan ġadetiy vaķıttan baytaķ kiçěgěp ķaldı, soñra ozatuvçını yulda ķaldırıp, üzě ahlap, yığıla-tora Arıslan yanına bardı, hem běrķader vaķıt tının ala almaġan bulıp torġaç, ***běrazdan*** *eyttě:* "Sonra elçiyi yolda bırakıp kendi inleyerek düşe kalka Arslan'ın huzuruna vardı ve bir süre nefes alamadan durunca **birazdan** şöyle dedi:" (900).

Çönki sěz bělesěz: min ķaneġat itěp ***kön de*** *běr-ikě balıķ aşap vaķıt ütkereměn.* "Çünkü siz biliyorsunuz ki ben azla yetinip **her gün** bir iki balıkla beslenerek zamanımı geçiriyorum." (811).

Durum Zarfları

Eylemdeki oluş ve kılışın durumunu belirten zarflardır (Korkmaz, 2009: 502). Durum ve tavır ifade eden bu zarflar, durum ve tavır ifade eden her ismi içerisine aldığı için sayıları sayılamayacak kadar çoktur (Ergin, 2013: 261).

Tatar Türkçesindeki başlıca durum zarfları (*ĥel revěşlerě*) şunlardır: *tiz "tez, çabuk", kinet "birden, aniden", běrge "birlikte, beraber",běryulı "aynı anda, bir zamanda", yuķķa "yok yere", buşķa "boş yere", açıķtan-açıķ "açıkça",* (Zekiyev vd., 2002: 320-321; Öner, 2007: 715; Türk, 2014: 164-166).

Ul kěşě běr yaķķa kitkeç, ***tiz*** *ük anıñ urınına kilěp, kükeylerěn yarıķķa salındırıp utırdı.* "O kişi başka bir tarafa gidince **hemen** onun yerine gelip yumurtalarını yarığa bırakıp oturdu." (244).

Arıslan bayağı Ügězden örkěp çıkmaġanın Dimnege bělděrěrge tělemegen idě, lekin şul uķ arada ***kinetten*** *Ügěz ükěrěp ciberdě ve mehabetlě tavışı urmannı yañğırattı.* "Arslan az önceki Öküz'den ürkerek çıkmadığını Dimne'ye söylemek istememişti ama tam o sırada Öküz **aniden** böğürüverdi ve yüksek sesi ormanda yankılandı." (453).

Şunıñ öçěn padişahlar yeşěrěn ķılġan gönahlarġa ***açıķtan-açıķ*** *ceza birmiyler, e açıķ ķılġan gönahnıñ cezasın yeşěrmiyler.* "Bunun için padişahlar gizli işlenmiş günahlara **açıkça** ceza vermezler ve açık işlenen günahın cezasını gizlemezler." (1118)

Ḫosusan miněm ḳorıçtay arḳama ḳoralıñ zarar ite almasın běleseñ, ***yuḳḳa*** *doşmanlığıñnı bělděrtme. "*Özellikle benim çelik gibi olan sırtıma silahınla zarar verebilmesini biliyorsun, **yok yere** düşmanlığını belli etme." (1055).

Çönki Allah busağasında hiçběr ġamel ***buşḳa*** *kitmiyděr, herkěm ġameleňe küre ceza tabadır.* "Çünkü Allah katında hiçbir amel **boşa** gitmez, herkes kendi ameline göre cezalandırılacaktır." (1963).

- Ükěněç ki, min sině üzěme yaḳınlaştırdım hem, yanıma alıp, ***běrge*** *toram.* "- Ne yazık ki ben seni kendime yakınlaştırdım ve yanıma alıp **birlikte** duruyorum." (1667).

Miktar Zarfları

Bir sıfatın, bir zarfın veya eylemdeki oluş ve kılışın miktarını, ölçüsünü ve derecesini belirleyen zarflardır. (Korkmaz, 2009: 517).

Tatar Türkçesinde kullanılan başlıca miktar zarfları (*mikdar revěşlerě*) şunlardır: *bik "pek, epey", běraz "biraz", küp "çok", ozaḳ "uzun zaman",bötěnley "tamamen", baytaḳ "oldukça",* (Öner, 2007: 715).

Lekin çěběnner ***bik*** *yabırılıp, Ayu bolardan ġaciz buldı.* Ancak sinekler **pek** saldırınca Ayı onlardan güçsüz kaldı. (1686).

Şul biçara ḫayvannıñ yanında ḳalıp ve aldına azıḳ salıp, derman itken bulsañ idě şayat, batḳaḳtan çıġıp, miña ***küp*** *fayda kitěrgen bulır idě.* "O çaresiz hayvanın başında beklemiş ve önüne yemek koyarak derdine çare olmuş olsaydın belki bataklıktan çıkıp benim **çok** işime yaramış olurdu." (181).

Monnan ***běraz*** *tınıçlanıp, yene olı sımaḳlıḳ bělen urınına utırdı.* "Bundan dolayı **biraz** rahatlayıp tekrar benzer şekilde yerine oturdu." (476).

Eḫzem balıḳ monnan bolarnıñ niyetlerěn sizdě hem ul yılġadan ***bötěnley*** *bizdě.* "Ehzem balık onların niyetini anladı ve bu ırmaktan **tamamen** bıktı." (1002).

E kĕmnĕñ aḳılı zeġıyf hem uḳımışlılıġı kim bulsa, ġafletĕ, bĕlmevĕ sebeplĕ biyĕk derecelerde ***ozaḳ*** *ḳalmıy yıġılıp töşer.* "Ama kimin aklı az ve bilgisi yetersizse gafleti ve cahilliğinden dolayı yüksek rütbelerde **uzun süre** kalmadan yıkılıp düşer." (271).

Şunıñ kĕbĕk, höner ehĕlĕ ve meġrifet iyelerĕ hönersĕzlerden ***baytaḳ*** *cefa kürgenner hem alarnıñ yalġan ve mekĕrlerĕne duçar bula kilgenner.* "Tıpkı böyle hüner ve marifet sahipleri beceriksizlerden **oldukça** çok işkence görürler ve onların yalanlarına ve kötülüklerine maruz kalırlar." (1246).

Soru Zarfları

Eylemdeki oluş ve kılışı çeşitli yönlerden soru yoluyla belirleyen zarflardır. (Korkmaz, 2009: 523). İncelenen metinde tespit edilen soru zarflarından (*sorav revĕşlerĕ*) bazıları şunlardır: *ḳayçan, ḳaya, niçĕk, ni öçĕn, niḳader, nik, nindiy* vb.

Ḳayçan *padişahıbız ülse, şul tılsımnıñ teĕsiyrĕ bĕlen niçe vaḳıttan soñ böyĕk himmetlĕ kĕşĕ şunda kilĕr hem, külden yözĕp çıġıp, ul sınnı suvırıp alıp, tav östĕne mĕndĕrĕr.* "**Ne zaman** padişahımız ölse bu tılsımın etkisiyle bir vakit sonra yüce yardımsever kişi buraya gelir, gölden yüzerek çıkar ve bu heykeli alarak dağ üstüne bindiriverir." (326).

Min ***niçĕk*** *ḳavdarlandım hem saḳlıḳ kürsetmiy monı yaḳın ittĕm.* "-Ah! Ben **nasıl** acele ettim ve dikkat etmeden bunu kendime yakınlaştırdım." (468).

Ni öçĕn *ḫatınıñnıñ borının kistĕñ?* "**Niçin** karının burnunu kestin?" (642).

Niḳader tırıştıḳ bĕrnerse de tota almadıḳ. "**Ne kadar** çalıştık, bir şey bile yakalayamadık." (1344).

Şulay bulġaç, min **nik** gönah astında ḳalıym? Böyle olunca ben **neden** zan altında kalayım? (1529).

2.2.5. Eylem

Eylemler (*fiğıl)*, iş ve hareket bildiren önemli sözlerdir. Karşıladıkları hareketler işe zaman ve mekân kapsamı içinde, somut ve soyut nesne ve kavramlarla ilgili her türlü oluş, kılış, kılınış ve durum bildirirler. Bağımlı söz türleridir (Korkmaz, 2009: 528).

Eylem çekimi kategorisini (*fiğılnıñ gramatik kategoriyesĕ*) incelemek demek onların çekimli şekillerini ele almak, onları çekimli şekilleri içinde incelemek demektir (Ergin, 2013: 281).

Eylem çekiminin incelendiği bu bölüm meydana getiren *şahıs ekleri, şekil ve zaman, soru* ve *eylemsiler* başlıkları altında ele alınmıştır.

Şahıs Ekleri

Şahıs ekleri, çekimli eylemlerde hareketi gerçekleştiren şahsı belirten eklerdir (Ergin, 2013: 282).

Tatar Türkçesinde üç tür şahıs eki (*zat kategoriyesĕ*) bulunmaktadır: (Hisamova, 2006: 170).

1. I. Tip (Zamir Kökenli) Şahıs Ekleri
2. II. Tip (İyelik Kökenli) Şahıs Ekleri
3. III. Tip (Emir Çekimi) Şahıs Ekleri

I. Tip Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

Tatar Türkçesinde şimdiki zaman, geniş zaman, öğrenilen geçmiş zaman, gelecek zaman ve *-rGA tiyĕş* tipindeki gereklilik çekimi zamir kaynaklı kişi ekleriyle (*tulı törlenĕş*) yapılmaktadır (Türk, 2014: 173).

Tablo 12

I. tip zamir kökenli şahıs ekleri

	Teklik	**Çokluk**
I	*-m; -mın/-měn*	*-bız/-běz*
II	*-sıñ/-sěñ*	*-sız/sěz*
III	*Ø*	*-lAr/-nAr*

II. Tip (İyelik Kökenli Şahıs Ekleri)

Tatar Türkçesinde iyelik kökenli şahıs ekleri *(ḳısḳa törleneš)*; görülen geçmiş zaman, şart, istek ve gereklilik kipi çekimlerinde kullanılmaktadır (Öner, 2007: 715).

Tablo 13

II. tip iyelik kökenli şahıs ekleri

	Teklik	**Çokluk**
I	*-m*	*-K*
II	*-ñ*	*-ġIz*
III	*Ø*	*Ø, -lAr*

III. Tip (Emir Çekimi) Şahıs Ekleri

Emir çekiminde *(boyırıḳ)*, her şahsı karşılayan ayrı bir ek bulunmaktadır (Ergin, 2013: 288).

Tablo 14

III. tip (emir çekimi) şahıs ekleri

	Teklik	**Çokluk**
I	*-ym, -Iym*	*-yK, -IyK*
II	*Ø*	*-ġIz*
III	*sIn*	*-sInnAr*

Şekil ve Zaman

Şekil ve zaman ekleri (*nakloněnie kategoriyesě*), eylem kök veya gövdesinin karşıladığı hareketi şekle ve zaman bağlayan eklerdir. Bu ekler bir şekil, bir de zaman ifade ederler. Şekil ifadesi hepsinde, zaman ifadesiyse ancak bir kısmında vardır (Ergin, 2013: 288). *Bildirme kipleri,* şekil ve zaman ifade eder. Tasarlama kipleri ise sadece şekil ifade eder.

Basit Çekimler

Bildirme Kipleri

Tatar Türkçesindeki bildirme kipleri *(hikeye fiğıller)*, geçmiş, geniş ve gelecek zaman başlıkları altında incelenmiştir.

Geçmiş Zaman

Görülen Geçmiş Zaman

Şekil bakımından bildirme, zaman bakımından görülen geçmiş zaman ifade eden bu ek; hareketin geçmiş zamanda, konuşanın bilgisi dahilinde yapıldığını ifade eder (Ergin,2013: 298).

Tatar Türkçesinde görülen geçmiş zamanın *(kategorik [bilgělě] ütken zaman)*, olumlu çekimi eylemin üzerine görülen geçmiş zaman eki *-DI* ve II. tip (iyelik kökenli) şahıs eklerinin getirilmesiyle yapılmaktadır. Görülen geçmiş zamanın olumsuz çekimi ise eylemin sonuna olumsuzluk eki *-mA*'nın getirilmesiyle yapılmaktadır. (Zekiyev vd., 2002: 125; Öner, 2007: 715).

Görülen geçmiş zamanın olumlu çekimini aşağıdaki gibi göstermek mümkündür:

Tablo 15

Görülen geçmiş zamanın olumlu çekimi

	Teklik	**Çokluk**
I	*kit-tĕ-m*	*kit-tĕ-k*
II	*kit-tĕ-ñ*	*kit-tĕ-gĕz*
III	*kit-tĕ*	*kit-tĕ-ler*

- *Eyĕ, bu süznĕ balıḳçılardan üz ḳolağım bĕlen* ***işĕttĕm****. "*- Evet, bu sözü balıkçılardan kendi kulağımla **duydum**." (810).

Min duslıḳ ḫaḳına arḳamnı siña köyme ***ittĕm*** *hem, üzĕmnĕ mondıy ḫeterge salıp, sinĕ östĕme* ***utırttım***. "Ben dostluk hakkına arkamı sana siper **ettim** ve kendimi bunca tehlikeye atıp seni üzerime **oturttum."** (1052).

Küp ***ḳurḳıttıñ*** *ve* ***şĕlteledĕñ****, açı süzler bĕlen yöregĕme* ***üttĕñ***. "Çok korkuttun ve azarladın, acı sözlerle kalbimi kırdın." (1651).

Açuvlanıp, bolarnı bĕrden bĕtĕrem dip, baḳçaçınıñ yözĕne ***ordı.*** "Sinirlenerek onların hepsini birden bitireyim deyip bahçıvanın yüzüne **vurdu**." (1687).

Şulay bĕr kiçe Yulbarısnı çaḳırıp, aña ḫelĕn ***söyledĕ.*** "Böyle bir gece Kaplan'ı çağırıp ona durumunu **anlattı**." (1816).

Bu duslıḳtan Dimne faydalandımı, yuḳmı bĕz bĕlmiybĕz, lekin raviy şulay söylegeç, bĕz ***yaza birdĕk***. "Bu dostluktan Dimne faydalandı mı yoksa faydalanmadı mı biz bilmiyoruz ancak anlatıcı böyle söyleyince biz **yazıverdik.**" (2402).

Ḫoday sĕzge gönahlarığızını bağışlar, hem ḫaḳığızını miña ḫelel ***itĕgĕz,*** *Allahı Teġale sĕzge merḫemet iter.* "Allah sizin günahlarınızı bağışlar ve bana hakkınızı helal **ediniz**, Allahu Teala size merhamet eder." (727).

Ul tavnıñ itegĕnde tĕrĕklĕk suvıday bĕr aruv kül ***taptılar.*** "O dağın eteğinde ölümsüzlük suyu kadar temiz bir göl **buldular**." (278).

Görülen geçmiş zamanın olumsuz çekimini ise şu şekilde göstermek mümkündür:

Tablo 16

Görülen geçmiş zamanın olumsuz çekimi

	Teklik	**Çokluk**
I	*kit-me-dĕ-m*	*kil-me-dĕ-k*
II	*kit-me-dĕ-ñ*	*kil-me-dĕ-gĕz*
III	*kit-me-dĕ*	*kil-me-dĕ-ler*

Sinĕ küpten ***küre almadım*** *ve selametlĕgĕññĕ* ***bĕle almadım***. "Seni çoktandır **göremedim** ve sağlığını **öğrenemedim**." (1146).

- Bu süzlereñ bĕlen minĕ Şetrebeden temam ***bizdĕrdĕñ*** *hem de anı kürĕrge* ***cirendĕrdĕñ***. "- Bu sözlerinle beni Şetrebe'den tamamen soğuttun ve de onu görmekten **tiksindirdin**." (1106).

Bes, "Bu ni ḫel?" dip, oyasınnan çığıp, bayağı tişĕkten ambarġa kĕrdĕ, ambar ĕçĕnde bĕr dane de ***tapmadı.*** "Sonra "Bu ne hâl?" diyerek yuvasından çıkıp deminki delikten ambara girdi. Ambarın içinde bir buğday tanesi bile **bulmadı**." (141).

Yene ḳıçḳırdı yene ***ĕndeşmedĕ.*** "Yine seslendi yine konuşmadı." (602).

Lekin süzĕne ışanmağanıbızdan metĕnge ***yazmadıḳ.*** "Ancak biz bu sözüne inanmadığımızdan metne **yazmadık**." (2355).

Emma ḳoşlar hiç te alarnıñ süzlerĕn ***añlamadılar*** *hem cavap ta* ***birmedĕler****, belki şulay öyrengen süzlerĕn urınsız ḳabatlap, tavış birdĕler.* "Ama kuşlar hiç de onların sözlerini **anlamadılar** ve cevap **vermediler** ancak öğrendikleri sözleri mantıksızca tekrarlayarak ses verdiler." (2522).

Öğrenilen Geçmiş Zaman

Eylemin karşıladığı oluş ve kılışın içinde bulunulan zamandan daha önce gerçekleştiğini; ancak, konuşanın bunu görmediğini, bilmediğini, başkasından duyup öğrendiğini veya farkında olmadan işlediğini ve sonradan fark ettiğini ya da gördüğünü bildiren bir şekil ve zaman kalıbıdır (Korkmaz, 2009: 596-600).

Tatar Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman (*neticelĕ ütken zaman*) olumlu çekimi ise *-GAn* biçiminde yapılır. *-GAn* ekinden sonra I. tip (zamir kökenli) şahıs ekleri getirilir (Zekiyev vd., 2002: 127; Hisamova, 2006: 182; Türk, 2014: 183).

Öğrenilen geçmiş zamanın olumlu çekimini aşağıdaki gibi göstermek mümkündür:

Tablo 17
Öğrenilen geçmiş zamanın olumlu çekimi

	Teklik	**Çokluk**
I	*kit-ken-mĕn*	*kit-ken-bĕz*
II	*kit-ken-sĕñ*	*kit-ken-sĕz*
III	*kit-ken*	*kit-ken-(ner)*

*Anıñ ķatındağı lezzetlerge aldanıp üz-üzĕme zolım **ķılġanmın** hem törlĕ ḫeramnarġa bolġanıp ġomĕr **sörgenmĕn.*** "Onun yanındaki lezzetlere aldanıp kendi kendime işkence **etmişim** ve çeşitli haram işlere bulaşarak **yaşamışım**." (1268).

*- Ütmes pekĕ **birgensĕñ**, saķalnı ķırmıy, ikĕnçĕnĕ bir! dip ķıçķırdı.* "- Kör ustura **vermişsin**, sakalı kesmiyor, ötekini ver, diye bağırdı." (633).

*Ul arada tĕgĕ kĕşĕ ķaytıp kilĕp, urınında Maymılnı kürgeç: "Bu eşekĕ ḫayvan ni öçĕn miném urınıma **utırġan** ve çöyĕmnĕ **çığarġan**?!" dip açuvlanıp tibĕp ciberdĕ ve Maymılnıñ kükeylerĕ şunda özĕlĕp ķaldı.* "O arada bu kişi geri dönüp Maymun'u kendi yerinde görünce: "Bu çirkin hayvan neden benim yerime **oturmuş** ve benim kamamı **çıkarmış**?!" diye öfkelenip tekmeleyerek fırlattı ve Maymun'un yumurtaları orada parçalanarak dağıldı." (248).

Běz bulsaḳ, ḳat-ḳat ***kürgenběz.*** "Bizse tekrar tekrar **görmüşüz**." (1236).

- Şayat, sěz de ***açıḳḳansız*** *hem citmevçělěk zeḥmetěn* ***toyġansız.*** "- Siz de **acıkmışsınız** ve kovalama zahmetinden **bıkmışsınız**." (1324).

Şunıñ öçěn borınġılar: "Dus měñ bulsa da az, doşman běr gěne bulsa da küp." ***digenner.*** "Bu yüzden eskiler "Dost bin olsa da az, düşman bir tanecik olsa da çok." **demişler**." (1433).

Öğrenilen geçmiş zamanın olumsuz çekimini ise şu şekilde göstermek mümkündür:

Tablo 18
Öğrenilen geçmiş zamanın olumsuz çekimi

	Teklik	**Çokluk**
I	*kit-me-gen-měn*	*kit-me-gen-běz*
II	*kit-me-gen-sěñ*	*kit-me-gen-sěz*
III	*kit-me-gen(děr)*	*kit-me-gen-ner*

Sěz hiçvaḳıt tabada ḳarçıġa kebab bulġanın ***kürmegensěz.*** "Siz hiçbir zaman bir tavada bir atmaca kebabı **görmemişsiniz**." (1235).

-GAn bar/yuḳ Ekli Geçmiş Zaman

Öğrenilen geçmiş zamanın bir diğer çekimi olan bu yapı, -GAn geçmiş zaman sıfat eylem ekinin üzerine iyelik kökenli şahıs ekleri ve *bar/yuḳ* sözlerinin getirilmesiyle oluşmuştur. B. N. Serebrennikov bu yapının geçmişi retorik olarak ifade etmek için kullanıldığını belirtmiştir (Zekiyev vd., 2002: 143; Türk, 2014: 186-187).

İncelenen metinde bu yapının yalnızca olumsuz çekimiyle ilgili örnekler tespit edilmiştir. Bu nedenle sadece olumsuz çekim örnekleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Bu zamanın daha önce hiç gerçekleşmemiş bir hareketi bildiren olumsuz şekli, geçmiş zaman sıfat-eylem eki -*GAn'ın* üzerine iyelik kökenli şahıs eklerinin ve *yuḳ* sözünün getirilmesiyle yapılmaktadır (Zekiyev vd., 2002: 143-145; Türk, 2014: 188).

Tablo 19

-GAn bar/yuḳ ekli geçmiş zaman

	Teklik	**Çokluk**
I	*kit-ken-ĕ-m yuḳ*	*kit-ken-ĕ-bĕz yuḳ*
II	*kit-ken-ĕ-ñ yuḳ*	*kit-ken-ĕ-gĕz yuḳ*
III	*kit-ken-ĕ yuḳ*	*kit-ken-nerĕ yuḳ*

Küpten sinĕ ḫĕzmetĕmde ***kürgeněm yuḳ,*** *sebebĕ ḫeyĕrlĕ bulsın.* "Çoktandır seni hizmetimde **görmüşlüğüm yok**, sebebi hayır olsun." (937).

Elĕ ḫezĕrge ĕş uzġanı yuḳ, şayat, Arıslan bĕlen Ügĕz bu suġışnı ḳaldırırlar hem bĕr-bĕrĕ bĕlen evvelgĕçe dus bulırlar. "Henüz hiçbir işin **olmuşluğu yok**, belki Arslan ve Öküz bu savaştan sağ çıkarlar ve birbirleriyle eskisi gibi dost olurlar." (1652).

Geniş Zaman

Şimdiki Zaman İfadeli Geniş Zaman

Geçmişten geleceğe uzanan geniş bir zaman kesimindeki oluş ve kılışları içine alır. Her üç zaman arasında gidip gelen bir esnekliğe sahiptir. Ekte esas itibarıyla "her zamanı" içine alan bir işlevi vardır. Bu işlevi dolayısıyla sık sık yapılan, alışkanlık ya da âdet hâline gelen veya her zamanı kapsayan ve genellik taşıyan oluş ve kılışlar hep bu kiple anlatılır (Korkmaz, 2009: 637).

Tatar Türkçesinde bu zamanın olumlu çekimi *–A* ve *-y* eklerinden sonra II. tip (iyelik kökenli) kişi eki getirilmesiyle oluşturulur. Ünsüz ile biten eylemlere *-A*, ünlü ile biten eylemlere *-y* eki getirilir (Öner 2007: 716; Hisamova 2006: 178). Düz-geniş ünlüyle biten kök ve gövdelerin son sesi, /y/ sesinin etkisiyle daralmaktadır (Öner, 2013: 177).

Tablo 20

Şimdiki zaman ifadeli geniş zamanın olumlu çekimi

	Teklik	**Çokluk**
I	*bar-a-m,bar-a-mın*	*bar-a-bız*
II	*bar-a-sıñ*	*bar-a-sız*
III	*bar-a (dır)*	*bar-a-lar*

- *Monıñ asılın açıḳladım hem yaḳınlaşuvnıñ da yulın yaḫşı **bělemĕn***. "-Bunun aslını açıkladım ve ona yakınlaşmanın yolunu da iyi **biliyorum**." (345).

*Sin her kön zeḫmet çigĕp bězneñ bĕr-ikĕbĕzně **totasıñ** hem ḳalġannarıbızġa tınıçlıḳ birmiy **ḳurḳıtasıñ***. "Sen her gün eziyet çekerek bizi birer ikişer **yakalıyorsun** ve kalanlarımıza rahat vermeden **korkutuyorsun**." (887).

*Bĕr yulavçı seferde yörgende kürdĕ: östĕne bĕr aç bürĕ küzlerĕn çĕkreytĕp **kilederĕr** hem monıñ ḳanın ĕçmekçĕ **buladır***. "Bir yolcu sefere giderken gördü ki aç bir kurt gözlerini kocaman açarak **geliyor** ve onun kanını içmek **istiyor**." (190).

*-Bĕz bu ülen aşavçını ni öçĕn bu ḳader **sıylıybız**?* - Biz bu otla besleneni neden bu kadar **ağırlıyoruz**? (1331).

*Turı süznĕ söylev ġayĕp bulmasın hem miném süzĕmnen ḫetĕrĕñ ḳalmasın, bu tutıylar belḫ tĕlĕnçe felençe **söyliyler** hem bu süznĕ ḳabatlap **sorıylar** ve **köyliyler.*** "Doğruyu söylemek ayıp olmasın ve benim söylediğimden dolayı kalbin kırılmasın, bu papağanlar Belh dilince falancayı **söylüyorlar** ve bu söylediklerini tekrarlayarak **ötüyorlar**." (2480).

Tablo 21

Şimdiki zaman ifadeli geniş zamanın olumsuz çekimi

I	*bar-ma-y-m (barmıym), barma-y-mın (barmıymın)*	*bar-ma-y-bız (barmıybız)*
II	*bar-ma-y-sıñ (barmıysıñ)*	*bar-ma-y-sız (barmıysız)*
III	*bar-ma-y (dır)(barmıy)(dır)*	*bar-ma-y-lar (barmıylar),*

Şulay bulġaç, bu niyetěñde siña da bu uyġa birělěrge urınlı ***kürmiym***. "Bu yüzden bu niyetini ve bu düşünceni mantıklı **görmüyorum**." (307).

Ġacep süz söyliyseñ, teḳdiyr digennĕ iseñe de ***almıysıñ***. "Çok tuhaf bir söz söylüyorsun ve kader deneni **düşünmüyorsun**." (184).

Meselen, ḳatı davıl zeġıyf ülennerge zarar ***tiyděrmiyděr****, e olı imennernĕ tamırınnan suvıradır.* "Örneğin, sert rüzgâr zayıf buğdaylara zarar **vermez** ama büyük meşe ağaçlarını kökünden koparır." (495).

- Běz üzěběz öçěn küp ***uylamıybız****, emma padişahnıñ bu ḫelěnnen küp ḫesrette běz, aşarġa taba almabızmı dip kiñeşleşeběz.* "- Biz kendimiz için çok **düşünmüyoruz** ama padişahın bu hâline çok üzülüyoruz, yemek bulamaz mıyız diye kendi aramızda konuşuyoruz." (1326).

Aḳıllılar doşmannı ciñěl ve zeġıyf sanarġa ***ḳuşmıylar***. "Akıllılar düşmanını zararsız ve güçsüz sanmak **istemezler**." (1424).

Gelecek Zaman

Gelecek zaman kipi, henüz gerçekleşmemiş bulunan; ancak, eylemin gösterdiği oluş ve kılışın gelecekteki bir zaman kesiminde mutlaka gerçekleşeceğini bildiren bir kiptir. Yapılacak iş niyet hâlinde olsa bile, gerçekleşmesinde kesinlik bulunduğu için bu ekle kurulan gelecek zaman kipinde bir kesinlik vardır. Bu görev ekin aslî görevidir (Korkmaz, 2009: 623).

Belirsiz Gelecek Zaman

Belirsiz gelecek zaman çekimi *(bilgěsěz kileçek zaman)* Tatar Türkçesinde ünsüz ile biten eylemlere *-Ar*, ünlü ile biten eylemlere *-r* getirilerek /r/ ve /l/ sesleriyle biten genellikle tek heceli, bazen de iki veya üç heceli eylemlere ise *-Ir* eki getirilerek yapılmaktadır (Hisamova, 2006: 189).

Tablo 22

Belirsiz gelecek zamanın olumlu çekimi

	Teklik	**Çokluk**
I	*bar-ı-r-mın*	*bar-ı-r-bız*
II	*bar-ı-r-sıñ*	bar-ı-r-sız
III	*bar-ı-r*	bar-ı-r-lar

Eger sĕz ġalicenapnıñ emĕrĕ bulsa, bu tavışnıñ iyesĕn barıp ***kürĕrmĕn*** *ve ḫelĕn yaḫşı bĕlĕp, dörĕs ḫeber* ***kitĕrĕrmĕn***. “Eğer siz yüce gönüllünün emri olursa gidip bu sesin sahibini **görürüm** ve durumunu iyice anlayarak doğru haber **getiririm**.” (463).

Ul surette dönyada cezañnı tabıp, aḫirette annan da artığına ***yulığırsıñ***. O zaman dünyada belanı bulup ahirette ondan da fazlasıyla **karşılaşırsın**. (932).

Şulay itĕp, monnan ḫalıḳḳa küp zarar ***kilĕr***. “Bu durumdan dolayı halka çok zarar **gelir**.” (19).

Eger ul uylanġan çaram ras kilse, barça-bız Arıslan zararınnan ***ḳotılırbız***. “Eğer o düşündüğüm çözüm rast giderse hepimiz Arslan’ın gazabından **kurtuluruz.”** (896).

Eger zeḫmet çigĕp, şul aġaç yanına barıp şahedetĕn alsaġız, ḫaḳnı cirĕne kitĕrgen bulırsız hem miněm raslıġımnı ***bĕlĕrsĕz***. “Eğer zahmet edip şu ağaç yanına gidip ifadesini alsanız adaleti yerine getirmiş olursunuz ve benim doğruluğumu **anlarsınız**.” (1595).

Evvelgĕsĕn isbat ḳılġannar monısın da urınlı ***kürĕrler***. “İlkini kanıtlayanlar bunu da mantıklı **görürler**.” (1726).

Belirsiz gelecek zamanın olumsuz çekimini ise aşağıdaki gibi göstermek mümkündür:

Tablo 23

Belirsiz gelecek zamanın olumsuz çekimi

	Teklik	**Çokluk**
I	*kil-me-m*	*kil-me-bĕz*
II	*kil-mes-sĕñ*	*kil-mes-sĕz*
III	*kil-mes*	*kil-mes-ler*

*Annan, miña yaman niyet kürĕnmiy torıp, başlap **suğışmam**, hem ni tıştan, ni ĕçten hiçbĕr törlĕ doşmanlıq **itmem**.* "Ondan bana kötülük gelmeden kalıp bu işe başlayarak **savaşmam**, ne dışımdan ne de içimden hiçbir düşmanlık **etmem**." (1437).

*Şulay itĕp, sin tırnaq ve tĕşĕññĕ anıñ teneńe batırıp, üzĕñ de anı **yırtmassıñ**, e kĕşĕge helak qıldırıp, veğdeññĕ **bozmassıñ** hem vafasızlıq, naçarlıq itken de **bulmassıñ**. "*Böylece sen pençeni ve dişini onun bedenine batırarak onu kendin de **parçalamazsın** ve onu birine öldürtüp yeminini bozmuş da **olmazsın**." (1364).

*Bĕrevnĕñ millionnar malı bulıp ta dönyanı **söymes**.* "Birinin milyonlarca malı olsa da dünyayı **sevmez**." (102).

*Çönki padişah işĕğende ẖĕzmet itüvçĕler imtiẖan qılınıp, bĕlĕm ve hönerĕ kürĕnmegen zatlar bulmasalar, bĕrvaqıt yuğarı taraftan bĕr avır ẖĕzmet yöklengende alar ul ẖĕzmetnĕñ retĕn **bĕlmesler** hem, niqader küp bulsalar da başına çığa almaslar.* "Çünkü padişah eşiğinde hizmet edenler, imtihan kılınıp bilgisi ve yeteneği görülmeyen zatlar olmasalar bir zaman yukarıdan ağır bir iş verildiğinde onlar o işin kuralını **bilmezler**." (415).

Kesin Gelecek Zaman

Bu çekim *(qatğıy kileçek zaman)*, I. tip (zamir kökenli) şahıs eklerini almaktadır (Safiullina ve Zekiyev, 2006: 297; Öner, 2013: 167-169). Kesin gelecek zaman çekimiyle biten eylemlere *-AçAK*, ünlüyle biten eylemlere *-yAçAK* şeklinde gelir (Hisamova, 2006: 191).

Tablo 24

Kesin gelecek zaman olumlu çekimi

	Teklik	**Çokluk**
I	*kil-eçek-měn*	*kil-eçek-běz*
II	*kil-eçek-sěn*	*kil-eçek-sěz*
III	*kil-eçek*	*kil-eçek-ler*

Ḳarġa monnan běldě: eger yuġarıda eytělgençe Döyeně ütěrgende, Arıslan riza ***bulaçaḳ****, itěn aşap, bolarġa da* ***aşataçaḳ****.* "Karga buradan anladı ki eğer yukarıda söylendiği gibi Deve'yi öldürse Arslan buna razı **olacak**, etini yiyip onlara da **yedirecek**." (1368).

İndě ḳılġan ġamelleréññéñ cezasın ***küreçekséñ*** *hem temam ḫurlıḳ, yamanat bělen ḳatı ġazapta* ***üleçekséñ****...* "Artık işlediğin suçların cezasını **göreceksin** ve daima aşağılanarak azap içinde **öleceksin**." (2172).

Tasarlama Kipleri

Tatar Türkçesindeki tasarlama kipleri şart, istek, gereklilik ve emir kipi şeklindedir.

Şart Kipi

Yalnızca şekil bildirir ve tasarlanan hareketin şart şeklinde olduğunu ifade eder. Bir şekil çekimi olarak, daha sonraki bir olayın niteleyicisine işaret ettiği için, bizi, gelecek ve geniş zamana yönlendirir. Gerçekleştirilmesi istenen, başka bir olay için şart koşulan eylemin belirli bir zamanı yoktur; bu yüzden, geleceğe ve geniş bir zamana yayılmıştır (Karaağaç, 2013: 371).

Tatar Türkçesinde hareketin şart şeklinde tasarlandığını gösteren bu kip *(şart fiġıl)* şahıs çekimi II. tip (iyelik kökenli) şahıs ekleriyle çekimlenmektedir. Zaman bildirmeyen ve genellikle gelecekte olması beklenen oluş ve kılışı ifade eden şart kipi, eylemlere *-sA* eki getirilerek kullanılır. (Hisamova, 2006: 199).

Tablo 25

Şart kipi olumlu çekimi

	Teklik	**Çokluk**
I	*-sAm*	*-sAK*
II	*-sAñ*	*-saġız/-segĕz*
III	*-sA*	*-sA(lAr)*

*Ḳayçan bu moradıma **citsem**, başḳa yuġarı vaziyfalar ĕzlemem.* "Ne zaman bu muradıma **ersem** başka yüksek vazifeler aramam." (683).

*Eger iḫtıyar **itseñ**, bĕzneñ yanıbızda ḳal ve devletĕbĕzden ölĕş al.* "Eğer **istersen** bizim yanımızda kal ve devletimizden payına düşeni al." (1313).

*"Dus mĕñ **bulsa** da az, doşman bĕr gĕne **bulsa** da küp." digenner.* "Bu yüzden eskiler "Dost bin **olsa** da az, düşman bir tanecik **olsa** da çok." demişler." (1432).

*Oçraḳlı revĕşte alardan yıraḳ **töşsek**, bĕr çaḳıruvları bĕlen ḳullarına kilĕp ḳunabız.* "Tesadüfen onlardan uzak **düşsek** bir çağırmalarıyla kollarına gelip konarız." (1231).

*Eger zeḫmet çigĕp, şul ağaç yanına barıp şahedetĕn **alsaġız**, ḫaḳnı ciĕne kitĕrgen bulırsız hem miněm raslıġımnı bĕlĕrsĕz.* "Eğer zahmet edip şu ağaç yanına gidip ifadesini **alsanız** adaleti yerine getirmiş olursunuz ve benim doğruluğumu anlarsınız." (1594).

Sĕzně çaḳırsalar, it aşatalar, e bĕzně çaḳırsalar, suyıp kebab iteler. "Sizi **çağırsalar** et yedirirler ama bizi **çağırsalar** tüylerimizi yolup kebap yaparlar." (1236).

Tablo 26

Şart kipi olumsuz çekimi

I	*-mAsAm*	*-mAsAK*
II	*-mAsAñ*	*-mAsAġIz*
III	*-mAsA*	*-mAsA(lAr)*

Bu süznĕ ***söylemesem****, insafım cibermiy şulay uḳ nigmetĕñe ḫıyanet ḳılġan bulamın; söylesem süzĕm padişahḳa ḳatı toyılıp, çĕbĕndey canım oçuvdan ḳurḳamın.* "Bu sözü **söylemesem** buna vicdanım izin vermeksizin tam da o zaman nimetine ihanet etmiş olurum. Söylesem sözüm padişaha sert gelerek bir sinek gibi can vermekten korkuyorum." (947).

Eger ḫĕzmetĕm ḳaděrĕn bĕlĕp, bu itken yaḫşılıġımnı ***añlamasañ*** *da, hiç bulmasa, yamanlıġıñnı ḳuyı arḳama zeherlĕ söñgĕñnĕ törtme. "*Eğer yaptığımın büyüklüğünü anlayıp bu yaptığım iyiliğimi **anlamasan** da hiç olmazsa kötülüğünle sert sırtıma zehirli iğneni batırma." (1054).

*Bĕrevnĕñ ġomĕrĕ ve barça ĕşlerĕ bĕr tuġrılıḳsızınıñ iḫtıyarında bulsa, ul kĕmsene avırmasa da, selamet sanalırmı? "*Birinin hayatı ve tüm işleri bir yalancının seçimindeyse o kişi **hastalanmasa** bile sağlıklı sayılır mı?" (1150).

Gerçe sĕz üzĕgĕz ḳatılıḳlar kürĕp mal ***tapmasaġız*** *da, malnıñ üzĕnĕñ ḳaděrĕn* ***bĕlmesegĕz*** *de, min sĕznĕ ġafu iterměn.* "Siz her ne kadar kendiniz emek harcayarak mal sahibi olmasanız ve zenginliğin kıymetini bilmeseniz de ben sizi affediyorum." (34).

Çönki padişah işĕgĕnde ḫĕzmet itüvçĕler imtiḫan ḳılınıp, bĕlĕm ve hönerĕ kürĕnmegen zatlar ***bulmasalar****, bĕrvaḳıt yuġarı taraftan bĕr avır ḫĕzmet yöklengende alar ul ḫĕzmetnĕñ retĕn bĕlmesler hem, niḳader küp bulsalar da başına çıġa almaslar. "*Çünkü padişah eşiğinde hizmet edenler imtihan kılınıp bilgisi ve yeteneği görülmeyen zatlar **olmasalar** bir zaman yukarıdan ağır bir iş verildiğinde onlar o işin kuralını bilmezler." (414).

İstek Kipi

Yalnızca şekil bildirir ve tasarlanan, umulan ve istenen bir eylemi ifade eder. Gerçekleşmemiş, ama gerçekleşmesi istenen bir olaya işaret ettiği için, bizi, gelecek ve geniş zamana gönderir. Umulan, beklenen ve gerçekleştirilmesi istenen olayın zamanı yoktur; dilek ve istek, geleceğe ve geniş bir zamana yayılmıştır (Karaağaç, 2013: 373).

İstek kipinin *(tělek fiġıl)* Tatar Türkçesinde kendine has bir eki bulunmamaktadır. Tatar Türkçesinde istek kipi için söz konusu eylemin ad şeklinin yardımcı eylem ile çekimlenmiş biçimleri kullanılmaktadır (Öner, 2007: 197-198).

-AsI + II. tip (iyelik kökenli) şahıs ekleri + kil-

Yardımcı eylem olarak bu çekimin esasını oluşturan *kil-* istek ifadesini veren unsurdur ve sadece III. şahıs çekimiyle kalıplaşmıştır. *kil-* eylemi yardımıyla istek çekimine giren sıfat-eylem eki, ünsüzle biten kök ve gövdelerde *-AsI* ünlüyle biten kök ve gövdeler de *-ysI* şeklindedir (Öner, 2007: 199-201).

Tablo 27
İstek kipi olumsuz çekimi

	Teklik	**Çokluk**
I	*-AsIm kil-;-ysIm kil-*	*-AsIbIz kil-;-ysIbIz kil-*
II	*-asIñ kil-;-ysIñ kil-*	*-AsIġIz kil-;-ysIġIz kil-*
III	*-AsI kil-; -ysI kil-*	*-AsılArI kil-;-ysIlArI kil-*

Alay da, sinĕñ bĕlen ķavışmıy ***kitesĕ kilmiy****, yene işĕk töbĕne kildĕ. yene işĕk töbĕne kildĕ.* "Yine de seninle kavuşmadan **gitmek istemediğinden** yine kapı önüne geldi." (592).

Emma yĕgĕt ul iskĕ sıluv yarın ***ķuyası kilmedĕ****, ḫatınnıñ tĕlegĕne riza bulmadı.* "Ama delikanlı önceki güzel sevgilisini **bırakmak istemedi** ve hatunun isteğini kabul etmedi." (562).

-mAķçI + bul- + şahıs ekleri

Bu çekim hareketin gelecek zamanda yapılmak için planlandığını ve gerçek bir niyetin olduğunu belli etmektedir. *-mAķçI bul-* şeklindeki birleşik çekimin aslını *-çI* eki temsil etmektedir. Bu ek, hareketin bir maksat veya niyet olarak tasarlandığını ifade etmektedir. İstek kipinin bu şekli için I. tip (zamir kökenli) şahıs ekleri kullanılmaktadır (Öner, 2007: 203-206).

Tablo 28

-mAḳçI + bul- + şahıs ekleri

	Teklik	**Çokluk**
I	*-mAḳçI bulam*	*-mAḳçI bulabız*
II	*-mAḳçI bulasıñ*	*-mAḳçI bulasız*
III	*-mAḳçI bula (dır)*	*-mAḳçI bulalar*

- *Anıñ yoḳlağan çağında, forsat tabıp, küzlerĕn çuḳıp* ***almaḳçı bulamın****, şul vaḳıt miněm oyamnı kürmes, şulay itĕp eşekĕlĕgĕnnen ḳotılırmın diyměn. "*- Onun uyuduğu sırada fırsatını bulup gözlerini gagalayıp **çıkarmak istiyorum,** o zaman benim yuvamı görmez, böyle yapıp kötülüğünden kurtulurum diyorum." (783).

Sin, teḳdiyrge tayanamın ve tapşıramın dip, kesĕpten üzĕññĕ azat iterge tĕliyseñ hem kesĕp farız ikeněněñ ḫikmetĕn añlamıyça yalḳavlıḳḳa ***birĕlmekçĕ bulasıñ***. "Sen kadere boyun eğiyorum ve ona sığınıyorum diyerek bir ticaretten kendini uzak tutmayı diliyorsun. Ve ticaretin farz olduğunun hikmetini anlamaksızın tembellik **yapmak istiyorsun."** (52).

Bĕr yulavçı seferde yörgende kürdĕ: östĕne bĕr aç bürĕ küzlerĕn çĕkreytĕp kilederĕ hem moniñ ḳanın ***ĕçmekçĕ buladır***. "Bir yolcu sefere giderken gördü ki aç bir kurt gözlerini kocaman açarak geliyor ve onun kanını **içmek istiyor**. (191)."

Sevdeger bu cavapnı birgeç, ulları, ciñĕlĕp, kesĕp ve ĕş ***itmekçĕ buldılar***. "Tüccar bu cevabı verince oğulları sabrederek ticaret yapmak ve **çalışmak istediler**." (107).

-rGA bul + I. tip (zamir kökenli) şahıs ekleri

İncelenen metinde yalnızca iki örnekte görülen bu çekim Türk 2014' ün belirttiği gibi *-r* sıfat-eylem eki ile +GA yaklaşma durumunun birleşmesinden oluşan *-rGA* eki ile *bul-* yardımcı eyleminin birleşmesi sonucu meydana gelmiştir. Başkurt Türkçesinde görülen bu yapı Tatar Türkçesinde de mevcuttur (Türk, 2014: 220).

Tablo 29

-rGA bul + I. tip (zamir kökenli) şahıs ekleri

	Teklik	**Çokluk**
I	*-rGA bulam*	*-rGA bulabız*
II	*-rGA bulasıñ*	*-rGA bulasız*
III	*-rGA bula*	*-rGA bulalar*

*Ķayçan bĕrev ġıyzzet ve devletke meġrur bulıp, doşmannarın küzge ĕlmiy ġafil torsa, anı ayaķtan **yıġarġa bulır.*** "Biri ihtişam ve zenginlikle kibirlenip düşmanlarını dikkate almaksızın gafilse onu yere **devirmek ister**." (879).

*Balıķlar monıñ süzĕn cannarına yaķın ķabul ittĕler, hem herķaysı, "minĕ al", dip uzışıp, anıñ östĕne **taşlanırġa buldılar**.* "Balıklar bunun sözünü kendilerine yakın buldular ve hepsi beni al diye yarışa girip onun üzerine **atılmak istediler."** (827).

Gereklilik Kipi

Bu kip tasarlanan ve gerçekleşmesi gereken bir olaya işaret eder. Gereklilik, ihtiyaç, geleceği ilgilendiren bir konu olduğu için bizi, gelecek ve geniş zamana gönderir (Karaağaç, 2013: 375).

Gereklilik kipi *(kirekĺĕk nakloniesĕ)*, Tatar Türkçesinde mastar eklerine getirilen gereklilik bildiren *kirek* ve *tiyĕş* sözleri ile veya bu yapıdan kısalmış olan mastar ekiyle birlikte kullanılmaktadır.

Tatar Türkçesinde kullanılan gereklilik kipleri şu şekildedir:

Zamir + Yönelme Durumu + Eylem + –rGA kirek

Hiçbir ek almadan *-rGA, kirek* sözüne bağlanmakta, şahıs ifadesi şahıs zamirleriyle veya şahıs zamirlerinin yönelme durumu eki almış şekilleriyle ifade edilmektedir (Öner, 2007: 207-210).

Bes, ḫezërde monnan aynıp memleket ĕşleręne kĕręşmek kirek ve kön sayın mondıy ĕşlerde saḳ ***bulırġa kirek***. "Şimdi bunu fark ederek memleket meseleleriyle uğraşmaya başlamalı. Ve her zaman böyle işlerde çok **dikkatli olmalı**." (1855).

Ve felençe miḳdar ġına misĕk ḳatıştırıp ***ĕçĕrĕrge kirek****, inşalla, sırḫavnıñ ḫelĕ yaḫşı bulır ve bu rencüvden ḳotılır.* "Ve falanca miktar misk karıştırarak **içirmeli**, inşallah hastanın durumu iyileşir de o bu eziyetten kurtulur." (2265).

Şulay da, ***eytĕrge kirek****, çönki padişah ḫezretlerĕnĕñ ḳolı ve ḳolınıñ uġlı bulıp, anıñ nigmetĕne buġazıma çaḳlı batḳanmın hem üzĕmnĕ anıñ busaġasına nezĕr itkenmĕn.* "Yine de **söylemek gerek** çünkü padişah hazretlerinin kulu ve kulunun oğlu olup onun nimetiyle boğazıma kadar batmışım ve kendimi onun yoluna adamışım." (957).

Emir Kipi

Tatar Türkçesi üzerine hazırlanmış dil bilgisi kitaplarında teklik ve çokluk I. şahıs emir ekine *(boyırıḳ fiġıl)* yer verilmemiştir (bk. Zekiyev vd., 2002: 146; Safiullina ve Zekiyev, 2002: 298-299; Hisamova, 2006: 196). Bu nedenle emir kipinin tablodaki biçiminde Öner 2013 esas alınmıştır (Öner, 2013: 187).

Tablo 30

Emir kipi olumlu çekim

	Teklik	**Çokluk**
I	*-ym, -Iym*	*-yK,-IyK*
II	*Ø*	*-ġIz*
III	*-sIn*	*-sInnAr*

- İy miněm soltanım! himmetĕñ miña yar bulsın, doġañ bulışçım bulsın, ḫelĕmnen kilgençe bu ḫosusta tırışıp ***ḳarıym*** *ve aḳılım citkençe ĕzlep, soraşıp* ***küriym****, dip, Arıslan bĕlen isenleşĕp, öyĕne ḳaytıp kittĕ.* "-Ey benim sultanım! İsteğin ve duan bana yar ve yardımcı olsun, elimden geldiğince bu konu üzerinde çalışıp onu **inceleyeyim**. Ve mantığım yettikçe onu araştırıp **soruşturayım**, deyip Arslan'a selam vererek evine döndü." (1876).

Kür *Allanıñ ḳodretĕn* "**Gör** Allah'ın kudretini" (71).

Lekin şul şart bĕlen: başınnan kiçerge ezĕr bulıp, bu upḳınlı külge kĕrsĕn hem anda yözĕp çıḳḳaç, şul taştan yasalġan arıslannı küterĕp, bĕr de tuḳtap ḫel cıymıyça tav tübesĕne ***çığarsın*** *hem oçraġan ḳanĕçkĕç yırtḳıçlardan ḳurıḳmıy ve ayağına ḳadalġan çenĕçkĕlerge ḳaramıy, eytĕlgen cirge* ***iltsĕn****."* "Ancak şu şartla: Başına geleceklere hazır olup bu derin göle girsin ve oradan yüzerek çıkınca bu taştan yapılmış arslanı kaldırıp hiç durup dinlenmeden dağın tepesine **çıkarsın** ve karşılaştığı kan emici yırtıcılardan korkmadan ve ayağına batan dikenlere aldırmadan söylenen yere **götürsün**." (285).

Eyde, şul ḫeterlerge ***kĕriyk*** *hem ḳunaḳlarġa nindiy sıy ezĕrlegendĕr,* ***bĕliyk****.* "Haydi, şu tehlikelere **girişelim** ve misafirlere nasıl bir ikram hazırlanmıştır, **bilelim."** (289).

Bu gönahlarımnı miña ***bağışlağız****, Ḫoday sĕzge gönahlarığızını bağışlar, hem ḫaḳığızını miña ḫelel* ***itĕğĕz****, Allahı Teġale sĕzge merḫemet iter. "*Bu günahlarımı **bağışlayınız**. Allah sizin günahlarınızı bağışlar ve bana hakkınızı helal **ediniz,** Allahu Teala size merhamet eder*."* (727).

İndĕ şuniñ şökranası öçĕn, sineñ savlığıña üzĕmnĕ fida ḳılam, minĕ ***suysınnar*** *ve bĕr ḳalca ġına bulsa da aldıña* ***ḳuysınnar****.* "Beni **öldürsünler** ve bir parçacık et bile olsa senin önüne **koysunlar**." (1381).

Tablo 31

Emir kipi olumsuz çekim

	Teklik	**Çokluk**
I	*-mIym*	*-mIyK*
II	-	*-mAġız*
III	*-mAsIn*	*-mAsınnAr*

Emma şunı ***onıtma****: ḫikmet ehĕllerĕ köngĕlĕknĕ utḳa oḫşatḳannar:* Ama şunu **unutma**: Hikmet sahipleri, kıskançlığı ateşe benzetmişler. (712).

*"Canıġızını helaketke **taşlamaġız**" ḥedisěnçe, köymesez suġa kěrme hem, urınsız batırayıp, üzěññě yanġan utķa orma.* ""Canınızı ölüme terk **etmeyiniz.**" hadisine göre kayıksız suya girme ve boş yere cesaretlenip kendini ateşe atma." (57).

*Sin de bu Yılannıñ küzěn çuķıym diye torġaç, ul monı sizěp üzěññě **çaķmasın** ye evvelgěden artıķ zarar yasarġa niyet **itmesěn**.* "Sen de bu Yılan'ın gözünü oyayım diye uğraşırken o bunu anlayıp kendini **zehirlemesin** ve öncekinden daha fazla zarar vermeye niyet **etmesin**." (850).

*Padişahlar töçě těllě elekçělerněñ ostalıķ bělen tözěp söylegen yeşěrěn maķsatlı süzlerěne birělěp, běr ěşke **kěrěşmesěnner** hem běr ěşněñ asılın yaḥşı bělmiyçe torıp, anıñ ḥaķında ḥökěm **yörtmesěnner**.* "Padişahlar bozuk dilli dedikoducuların ustalıkla uydurarak söyledikleri gizli amaçlı sözlere yenik düşerek bir işe **girişmesinler** ve bir işin aslını bilmeden onun hüküm **vermesinler**." (1797).

Birleşik Çekimler

Bildirme ve tasarlama kipleri ile bildirilen ve tasarlanan hareketlerin görülen geçmiş zamanda, öğrenilen geçmiş zamanda veya şart şeklinde ortaya çıktığını veya çıkacağını ifade etmek için birleşik çekimlere başvurulur. Birleşik çekim iki çekimli eylemin bir araya gelmesinden, birlikte kullanılmasından ibarettir. Birleştirilen iki çekimden biri bir şekil ve zamanı, diğeri de başka bir şekil ve zamanı karşılayarak birbirine bağlanan iki şekil ve zamanı birlikte ifade ederler. Birleşik çekimde ortaya çıkan çekimli şeklin anlamına eylemlerden biri hem kökü ile hem şekil ve zaman eki ile; diğeri ise yalnız şekil ve zaman eki ile etki eder (Ergin, 2013: 319-320).

Hikâye Birleşik Çekimi

Bildirme ve tasarlama kiplerindeki şekil ve zaman kavramlarına bağlı olarak, geçmişte gerçekleşmiş ve gerçekleşmesi tasarlanan bütün oluş ve kılışların geçmişte kaldığını bildiren çekim türüdür. (Korkmaz, 2009: 733).

Tatar Türkçesinde bu çekim *i-* ana yardımcı eylemine görülen geçmiş zaman eki *-dĕ* ve II. tip (iyelik kökenli) şahıs eklerinin getirilmesiyle yapılmaktadır (Öner, 2013: 211).

Tablo 32

Hikâye birleşik çekimi

	Teklik	**Çokluk**
I	*i-dĕ-m*	*i-dĕ-k*
II	*i-dĕ-ñ*	*i-dĕ-gĕz*
III	*i-dĕ*	*i-dĕ-(ler)*

Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi

Tablo 33

Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi olumlu çekim

	Teklik	**Çokluk**
I	*-GAn i-dĕ-m*	*-GAn i-dĕ-k*
II	*-GAn i-dĕ-ñ*	*-GAn i-dĕ-gĕz*
III	*-GAn i-dĕ*	*-GAnnAr i-dĕ*

Niçe yıllar sevdegerlĕkte yörĕp hem şeherden şeherge, cirden cirge gizĕp tecriybeler ***ḫasil ḳılgan*** *idĕ, hem küp mal-nigmet cıyğan idĕ.* "Yıllarca tüccarlıkla uğraşıp hem şehirden şehre diyardan diyara gezerek **tecrübeler ortaya çıkarmıştı** hem de çok mal mülk sahibi olmuştu." (26).

Biş-altı ḳolaç yözĕp ***kitken idĕ****, kiyĕmnerĕ çılanıp, yözerge dermanı ḳalmadı, bata başladı.* "Beş altı kulaç yüzüp **gitmişti** eşyaları ıslanarak yüzmeye dermanı kalmadı ve batmaya başladı." (195).

Bĕz yulğa çıḳḳanda hertörlĕ fayda ve zararıbız urtaḳ bulır dip şart ***ḳılgan idĕk****. "*Biz yola çıktığımızda her türlü fayda ve zararımız ortak olur diye şart **koşmuştuk.**" (1553).

Öğrenilen geçmiş zaman hikâye birleşik çekiminin olumsuzu *-mA* eki ile yapılmaktadır.

Tablo 34

Öğrenilen geçmiş zaman hikâye birleşik çekiminin olumsuzu

	Teklik	**Çokluk**
I	*-mAGAn i-dě-m*	*-mAGAn i-dě-k*
II	*-mAGAn i-dě-ñ*	*-mAGAn i-dě-gěz*
III	*-mAGAn i-dě*	*-mAGAnnAr i-dě*

*Arıslan bayağı Ügězden örkěp çıkmağanın Dimnege bělděrěrge **tělemegen idě,** lekin şul uḳ arada kinetten Ügěz ükěrěp ciberdě ve mehabetlě tavışı urmannı yañğırattı.* "Arslan az önceki Öküz'den ürkerek çıkmadığını Dimne'ye söylemek **istememişti** ama tam o sırada Öküz aniden böğürüverdi ve yüksek sesi ormanda yankılandı." (452).

Geniş Zamanın Hikâyesi

Şimdiki zaman ifadeli geniş zaman ve gelecek zaman ifadeli geniş zaman çekimi aynı eklerle yapıldığından tek bir başlık altında değerlendirilmiştir.

Tablo 35

Geniş zamanın hikâyesi olumlu çekim

	Teklik	**Çokluk**
I	*-A, -y i-dě-m*	*-A, -y i-dě-k*
II	*-A, -y i-dě-ñ*	*-A, -y i-dě-gěz*
III	*-A, -y i-dě*	*-AnnAr i-dě*

*Běr zahid şeherden tışta běr şalaşta **tora idě.*** "Bir zahid şehirden dışarda bir barakada **yaşıyordu**." (535).

*Her öçěsě yeşlěk ve nefěs tělegěnçe atalarınıñ malın yaramas cirlerge **tota iděler** hem, kesěpke kěrěşmiy, törlě naçarlıḳlar **ite iděler**.* "Üçü de gençliklerinin ve nefislerinin istediğince babalarının zenginliğini yaramaz yerlere **harcarlardı**, bir işle meşgul olmadan türlü kötülükler **yaparlardı**." (32).

Min ḫayvannardan ciberĕlgen ilçĕmĕn, siña ḳorban ***kitĕre iděm****, miña yulda bĕr Arıslan yulıḳtı hem yanımdağı ḳorbanlıḳnı minnen köçlep aldı.* "Ben hayvanlar tarafından gönderilmiş bir elçiyim, sana kurban **getiriyordum** bana yolda bir Arslan denk geldi ve yanımdaki kurbanlığı benden zorla aldı." (902).

Diñgĕz atavlarınıñ bĕrĕnde, bĕr urman ĕçĕnde bĕr Arıslan tora idĕ hem her kön şundağı ḫayvannarnıñ bĕr-ikĕsĕn totıp ***aşıy idĕ.*** "Deniz adalarının birinde bir ormanın içinde bir Arslan yaşıyordu ve her gün buradaki hayvanların birini ikisini yakalayıp **yiyordu."** (883).

Geniş zaman hikâye birleşik çekiminin olumsuz şekli *-mA* eki ile yapılmaktadır. Ünlü ile biten sözlere eklenen *-y*'nin etkisiyle *-mA* eki *-mIy* şeklini alır.

Tablo 36

Geniş zamanın hikâyesi olumsuz çekim

	Teklik	**Çokluk**
I	*-mIy i-dĕ-m*	*-mIy i-dĕ-k*
II	*-mIy i-dĕ-ñ*	*-mIy i-dĕ-gĕz*
III	*-mIy i-dĕ*	*-mIylAr i-dĕ*

- Bu Dimneně mekĕrlĕ ve ḫeyleker dip küpten işĕte iděm, emma bu ḳader zamana belasĕ ve dönya fĕtnesĕ dip ***uylamıy iděm****. "*-Bu Dimne'nin kötü ve hilekâr olduğunu çoktan duyuyordum. Ama bu kadar da zamane belası ve dünya kötüsü diye **düşünmezdim**." (2110).

Ḫuca belḫ tĕlĕn bĕlmiy idĕ hem ḳoşlarnıñ ni eytkennerĕn ***añlamıy idĕ,*** *emma ḳoşçınıñ küñĕlĕn ḳaldırmas öçĕn ḳabul itĕp, ḫatınına tapşırdı, alarnı yaḫşı terbiyege birĕp, ḳoşçıġa aḳça birdĕ.* Hoca Belh dilini bilmiyordu ve kuşların ne dediğini **anlamıyordu**. "Ama kuşçunun gönlünü kırmamak için onları kabul ederek hatununa verdi. Onlara iyi bir eğitim vermişçesine kuşçuya para verdi." (2465).

Emma ḫalıḳtan hiçkĕm ĕndeşmedĕ, hiç taraftan tavış çıḳmadı, çönki Dimneněñ ḫelĕnnen ḫıyanet bĕraz sizĕnseler de şiksĕz ***bĕlmiy iděler*** *hem, kön şikĕllĕ ap-açıḳ bĕlmegennerĕn eytĕp, ḳan tüktĕrüvden tartındılar.* "Ama ahaliden hiç kimse konuşmadı, hiç

kimseden çıt çıkmadı çünkü herkes Dimne'nin hâlinden ihanet ettiğini biraz anlasa da tam olarak **bilmiyorlardı**. Bunu kesin olarak bilmediklerini söyleyerek boş yere kan dökülmesinden çekindiler." (2232).

Gelecek Zamanın Hikâyesi

-Ar, -r + idě + İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

Tablo 37

-Ar, -r + idě + II. tip şahıs ekleri yapısı olumlu çekim

	Teklik	**Çokluk**
I	*-Ar, -r i-dě-m*	*-Ar, -r i-dě-k*
II	*-Ar, -r i-dě-ñ*	*-Ar, -r i-dě-gěz*
III	*-Ar, -r i-dě*	*-ArlAr, -rlAr i-dě*

*Şulay bulsam, üzěme urın tabar öçěn Şetrebege **könçělěk ķılır iděm.*** "Öyle olsaydım kendime başka bir yer bulmak için Şetrebe'ye **kıskanırdım."** (2005).

*Alay bulsa da, ķurıķķanın yırtķıçlarġa bělděrmeske **tırışır idě.*** "Böyle olsa da korktuğunu diğer yırtıcılara belli etmemeye **çalışırdı**." (225).

*Ve yene ul kěşělerněñ běrdem fikěrě delil bulır idě, eger Dimne felençe ḫıyanet ķıldı dip tuġrı, açıķ hem nıķ itěp **kürsetseler idě.*** "Ve yine o kişilerin birlik olma fikri bu duruma delil olurdu, eğer Dimne falanca suçu işledi diye doğru dürüst ve ciddi kanıtlar **gösterselerdi**." (2145).

Tablo 38

-Ar, -r + idě + II. tip şahıs ekleri yapısı olumsuz çekim

	Teklik	**Çokluk**
I	*-mAs i-dě-m*	*-mAs i-dě-k*
II	*-mAs i-dě-ñ*	*-mAs i-dě-gěz*
III	*-mAs i-dě*	*-mAslAr i-dě*

- *Herkĕm üz çigĕn bĕlĕp, mertebesĕne layıḳ ĕşler bĕlen meşgul bulıp torsa, dönyada fĕtneler* ***bulmas idĕ.*** "-Herkes kendi sınırını bilip seviyesine uygun işlerle meşgul olsa dünyada kötülükler **olmazdı."** (2057).

Şart Kipinin Hikâyesi

Tablo 39

Şart kipinin hikâyesi olumlu çekim

	Teklik	**Çokluk**
I	*-sA i-dĕ-m*	*-sA i-dĕ-k*
II	*-sA i-dĕ-ñ*	*-sA i-dĕ-gĕz*
III	*-sA i-dĕ*	*-sAlAr i-dĕ*

Lekin eger de miném ülĕmĕmnen aña fayda ***bulsa idĕ****, ul surette padişahım Allah ḳatında kiçĕrĕlĕr idĕ.* "Eğer benim ölümümün ona bir faydası **olsaydı** o zaman padişahım Allah katında affedilirdi, dedi." (2103).

İstek Kipinin Hikâyesi

-maḳçı/-mekçĕ + i-dĕ + İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

Tablo 40

-maḳçı/-mekçĕ + i-dĕ + II. tip şahıs ekleri olumlu çekim

	Teklik	**Çokluk**
I	*-mAḳçI i-dĕ-m*	*-mAḳçI i-dĕ-k*
II	*-mAḳçI i-dĕ-ñ*	*-mAḳçI i-dĕ-gĕz*
III	*-mAḳçI i-dĕ*	*-mAḳçI(lAr) i-dĕ*

Üzĕme de höcüm **itmekçĕ idĕ**, köçke ḳaçıp ḳotıldım hem mĕne yığıla-tora iminlĕk bĕlen busaġağızġa cittĕm. "Bana da saldırmak **istemişti,** güçlükle kaçıp kurtuldum ve işte böyle düşe kalka emniyetle huzurunuza yetiştim." (909).

Rivayet Birleşik Çekimi

Rivayet birleşik çekimi; olmuş, olacak veya olması tasarlanan işleri duyuma veya rivayete dayanarak aktaran çekimdir (Korkmaz, 2009: 662).

Tatar Türkçesiyle ilgili gramer çalışmalarında bu çekime yer verilmemiştir. Türk, bunun nedeninin yapıda zaman ifadesi olmamasından kaynaklanabileceğini belirtmiştir (2014: 241).

Karabeyoğlu, *iměş*'i dolaylılık işaretçisi olarak değerlendirmiş ve kazandığı anlamları açıklamıştır (bk. Karabeyoğlu, 2012: 1353-1366).

Tatar Türkçesinde rivayet birleşik çekimi *i-* ana yardımcı eylemine *-ken* öğrenilen geçmiş zaman eki getirilerek yapılmaktadır. Türk, Karabeyoğlu'nun bahsettiği yayılımların *iken* yapısı için de mümkün olduğunu belirtmiştir (2014: 241).

İncelenen metinde *iken* şeklinin aşağıdaki kullanımları tespit edilmiştir.

Görülen Geçmiş Zamanın Rivayeti

Balıḳlar bik ḳavşaġannarınnan: "Ye, bu Aḳçarlaḳ ni öçĕn bolay ḳaygırıp tora iken, üzĕ şul külge barıp, andaġı balıḳlarnı nik avlamıy iken, bu vaḳıtkaça bĕzneñ ḳanıbızını ĕçĕp ḳartaydı, niçĕk bĕzge bĕrden merḥemetlĕ ***buldı iken****?" dip uylav ḥetĕrlerĕne de kilmedĕ.* Balıklar çok şaşkın olduklarından "Peki bu Martı neden bu kadar endişeleniyor acaba, diğer göle gidip oradaki balıkları neden avlamıyor acaba? Bu zamana kadar bizim kanımızı emerek yaşlandı, neden bize birden **acıdı acaba**? diye düşünmek akıllarına bile gelmedi. (819).

Öğrenilen Geçmiş Zamanın Rivayeti

Arıslan da, Ügĕzge ḳarap, Dimne eytken ġalemetlernĕ taptı hem, şiksĕz, suġışırġa ***kilgen iken*** *dip, küñĕlĕndegĕ uyın nıġıttı, hem östĕne sikĕrĕp yırta da başladı.* "Arslan da Öküz'e bakarak Dimne'nin anlattığı belirtileri gördü ve şüphesiz savaşmaya **gelmiş** diye içindeki düşünceyi güçlendirdi ve üstüne atılarak parçalamaya başladı." (1474).

Geniş Zamanın Rivayeti

Alar bu süzge razıy buldılar hem bu biçara ni ḳılmaḳçı ***bula iken*** *dip kötėp tordılar.* "Onlar bu söylediğine razı oldular ve bu biçare ne yapmak **istiyor acaba** diye bekleyip durdular." (898).

Gelecek Zamanın Rivayeti

- *Arıslan ni öçėn miña mekėr ve usallıḳ* ***ḳılır iken****?* "- Arslan bana neden kötülük ve kabalık **yapar acaba**?" (1185).

Şart Birleşik Çekimi

Tatar Türkçesinde bu çekim *i-* ana yardımcı eylemine getirilen *-se* şart eki ve *-ken* öğrenilen geçmiş zaman eki ile oluşturulur. Bu çekim için *i-* ana yardımcı eyleminin yanında *bul-* yardımcı eyleminden de yararlanılmaktadır.

Görülen Geçmiş Zamanın Şartı

Ḳayçan Arıslan Şetrebenė ***ütėrdė ise****, bėr yaḳḳa yal iterge utırdı.* "Ne zaman Arslan Şetrebe'yi öldürdüyse, bir tarafa dinlenmek için oturdu." (1806).

Öğrenilen Geçmiş Zamanın Şartı

- *Arıslan, sin eytkençe, miña yaman niyet* ***ḳılġan bulsa****, nindiy çara ḳılıym ve ni yul bėlen annan ḳotılıym iken?* "- Arslan senin söylediğin gibi bana karşı art niyet **göstermiş olsa** nasıl çare bulayım ve hangi yolla ondan kurtulayım ki?" (1295).

Eger min evvelde siña nesiḥet itėp, bu yaramas fikėrlerėñnen kirė ḳaḳḳan bulmasam idė hem bu ėşlerneñ aḫırın evvelde kürėp, sinnen bėr yaḳḳa kitken bulsam, miḫnetlernė de

küterĕr idĕm. "Eğer ben sana önceden anlatarak bu yaramaz fikirlerden vazgeçirmiş **olmasaydım** ve bu işlerin sonunu önceden görmeden bir yere gidebilmiş olsaydım senin sıkıntılarını da yanımda götürmüş olacaktım." (2171).

Gereklilik Kipinin Şartı

Yağniy "derya seferĕnde ḫisapsız küp faydalar bar, emma selametlĕk ***kirek bulsa*** *diñgĕzge kĕrme, yarda tor" digenner.* Yani "Deniz yolculuğunda sayısız çok kazançlar var ancak sağlık **gerekse** denize girme, kıyıda dur." demişler. (370).

Tatar Türkçesinde şart çekimi *iken* sözüyle de yapılmaktadır. Birleşik çekimde, geniş zaman ve öğrenilen geçmiş zaman çekiminde kullanılan bu çekimin (Zekiyev vd., 2002: 162) incelenen metinde yalnızca geniş zaman çekimi tanıklanabilmiştir.

Geniş Zamanın Şartı

Ul öyge kĕrmiy, monda kĕmner ***tora iken*** *dip ḳarasa, anda yulbasarlar bĕr sevdegernĕ talaġannar, malnı üzara bülĕp toralar hem üzĕn ütĕrĕrge niyet ittĕler.* "O eve girmeden burada kimler **yaşarmış** diye dışarıdan bir de baksa orada kaplanlar bir tüccarı yağmalamışlar ve malını kendi aralarında bölüştürerek onu öldürmeye niyetlenmişlerdi." (199).

bĕrĕ şulḳader zirek, aḳıllı iken, ḫeyle çarası bĕlen sunı aġuvdan tuḳtata hem havada oçıp barġan ḳoşnı ***tota iken.*** "Biri o kadar kurnaz ve akıllıymış ki hile çözümüyle suyu zehirden arındırır ve havada uçan kuşu **tutarmış**." (1547).

Tasvir Eylemleri

Tasvir eylemleri, iki ayrı eylemin kaynaşmasından oluşmuş birleşiklerdir. Bu birleşikler içindeki birinci eylem, bir *-A, -I veya -(y)-Ip* zarf-eylem yapısındadır ve asıl anlam bu eylemdedir. İkinci eylem ise, aslında bir esas eylem olduğu hâlde, anlam kayması yoluyla, yavaş yavaş hem sözlük anlamından farklı yeni bir anlam kazanmış hem de esas eylem olmaktan çıkıp, esas eyleme bazı anlam incelikleri katan bir yardımcı eylem durumuna gelmiştir. Anlamca birbirine sıkı sıkıya bağlı bulunan ve tek bir oluş ve kılışı gösteren bu

birleşiklerde, yardımcı eylemin görevi, esas eylemdeki oluş ve kılışın biçimini, tarzını tasvir etmektir. Bu türlü birleşiklere tasvir eylemleri denmesinin sebebi de budur (Korkmaz, 2009: 811).

Tasvir eylemleri Öner 2007 esas alınarak şu başlıklar altında incelenmiştir (bk. Öner, 2007: 722):

Yeterlilik ifade eden yardımcı eylemler: *al-; bul-*

Çönki üzĕ meşeḳat kürĕp mal tapḳan kĕşĕ gĕne anıñ ḳaderĕn bĕlĕr hem anı yuḳ cirlerge sarıf itmes, maḳsatına ***irĕşe alır****.* "Çünkü kendisi zahmet çekerek malını kazanan kişi onun kıymetini bilir ve onu gereksiz yerlere harcamaz, amacına **ulaşabilir**." (44).

Alarnıñ şundıy uyav kötüçĕlerĕ bar, hiç te ***ġafil ite almıymın****, alıp ḳaçuv ḳayda!*
"Hiç de **gafil avlayamadım** ki hayvanları alıp kaçmak nerede?" (1837).

Monı da ḫelel mal bĕlen tizrek ***tabıp bulır****.* "Bunu helâl mal ile çabucak **bulabilir**." (40).

Faraz ḳılıp ḳarasaḳ, bolarnıñ hemmesĕn de ***başḳarıp bulmas****, ul çağında netice de ni bulır anısı da meğlüm tügĕl.* "Düşünürsek bunların hiçbirini **başaramaz**, o zaman sonuç da ne olur orası da belli değil." (306).

Başlama ifade eden yardımcı eylemler: *yaz-; ciber-; başla-; totın-*

Min niçe vaḳıttan birlĕ monda posuda torıp, indĕ bĕrsĕn ḳabammı dip forsat kötĕp, küzlerĕm kügerdĕ, ve bu ḫıyal bĕlen aḳılım ***kite yazdı****. "*Ben ne zamandan beri burada pusuda bekleyerek artık birini kapsam mı diye fırsat kollamaktan gözlerim kararı ve bu hayalle yaşamaktan aklım **gideyazdı**." (1836).

Arıslan bayağı Ügĕzden örkĕp çıkmaġanın Dimnege bĕlderĕrge tĕlemegen idĕ, lekin şul uḳ arada kinetten Ügĕz ***ükĕrĕp ciberdĕ*** *ve mehabetlĕ tavışı urmannı yañğırattı. "*Arslan

az önceki Öküz'den ürkerek çıkmadığını Dimne'ye söylemek istememişti ama tam o sırada Öküz aniden **böğürüverdi** ve yüksek sesi ormanda yankılandı." (453).

*Bu Ḫezim bĕlen Ġaciz şunda yözgen çaḳta, balıḳçılar yılġanıñ tamağına av ḳorıp, yuġarıdan balıḳlarnı şunda taba **ḳuva başladılar**.* "Bu Hezim ile Aciz orada yüzdüğü sırada balıkçılar ırmağın ağzına ağ atıp yukarıdan balıkları oraya doğru **sürmeye başladılar**." (1004).

Emma ḳayçan ul miña yavız niyet ḳılıp, yırtırġa totınsa, çarasız, can saḳlav öçĕn aña ḳarşı torırmın hem, bar köçĕmnĕ yardemge çaḳırıp, mögĕzĕmnĕ teneňe batırırmın, hem ul surette ḫalıḳ arasında "padişasına yav buldı" digen yamanattan ḳotılırmın. "Ama ne zaman o bana art niyet göstererek **parçalamaya başlasa**, çaresiz, canımı korumak için ona karşı dururum ve tüm gücümle yardıma çağırıp boynuzlarımı vücuduna geçiririm ve o şekilde halk arasında padişahına düşmanlık etti denen kötü namdan kurtulurum." (1438)

Sürüş ifade eden yardımcı eylemler: *yat-; tor-; ḳal-; utır-*

*Hem şul yaḳında ġına bĕr Yılan **yeşep yata idĕ.*** "Ve o tarafta yalnız bir yılan **yaşıyordu**." (775).

*Annan ĕşnĕñ aḫırı niçĕk bulır, **ḳarap torırsıñ**.* "Bundan sonra işin sonu neye varır bakarsın." (855).

*Fil anı ḳolağı bĕlen şapıldatıp suḳḳaç, **sıtılıp ḳaladır**.* "Fil onu kulağıyla itip yaralayınca **ezilip kalır."** (1290).

*Allahnıñ bĕzge birgen belasĕ iken dip **çıdap utıralar**.* "Acaba bu Allah'ın bize gönderdiği bir bela mı diye **sabredip duruyorlar**." (2335).

Tatar gramerlerinde *bar-*, *kil-* ve *yör-* eylemleri sürüş eylemi olarak değerlendirilmiştir. (Zekiyev vd., 2002: 207; Hisamova, 2006: 220-221).

*Běraz vaḳıttan soñ, yılaġanġa salışıp, moñlı tavış bělen doġa mönecetler iterge kěrěştě hem, tavışın az-az **kütere barıp**, yoḳlaġan irěn uyattı.* "Bir zaman sonra ağlamaya başlayıp kederli bir sesle dualar etmeye başladı ve sesini yavaş yavaş **arttırmaya başlayarak** uyuyan kocasını uyandırdı." (611).

Döye, běraz isěn-ḫuşın cıyıp, niçěk monda adaşıp kilgeněn söyledě. "Deve biraz kendine gelince nasıl yolunu **kaybettiğini** anlattı." (1310).

*Běr derviş běrkön urmanda, Allahnıñ senġatlerěne ve ḫikmetlerěne töşěněp torġanda, běr Ḳarçıġa kürdě: avızına běr it kisegě ḳabıp, běr aġaç yanında **öyěrělěp yöriyděr.*** "Bir derviş bir gün ormanda Allah'ın güzelliklerini ve hikmetlerini düşünürken bir Atmaca gördü. Atmaca ağzına bir et parçası alıp bir ağacın yanında **eşinip duruyor**." (68).

Bitiş ifade eden yardımcı eylemler: *kit-; al-; ḳuy-; bir-; cit-; çıḳ-*

*Ul arada şul uḳ taştan běr olı tavış **çıġıp kittě** hem bötěn tav-taşnı yañġırattı.* "O sırada tam da bu taştan yüksek bir ses **çıkıverdi** ve bütün dağı taşı çınlattı." (319).

*Şulay dip, timěrdey ayaḳları bělen Akçarlaḳnıñ muyınınnan **ḳısıp aldı.*** "Böyle deyip demir gibi ayaklarıyla martının boynunu **sıkıverdi."** (843).

*Tiz ük ḳultıḳ astına ḳıstırıp öyěne yögěrdě hem běr cirge **yeşěrěp ḳuydı.*** "Hemen aynı anda koltuk altına kıstırıp evine götürdü ve bir yere **saklayıverdi.**" (1715).

*Şul sebepten bu sěrně açuvnı tiyěşlě dip bělěp, anı yeşěrüvde küp zararlar küreměn, dip, Yulbarıstan işětkeněn **söylep birdě.*** "Bu yüzden bu sırrı sana söylemek gerektiğinden onu saklamak bana büyük zararlar verir, deyip Kaplan'dan duyduğunu **anlatıverdi**." (1942).

*Ḳazıy **kilěp citse**, ḳulıbızdağı malnı sěñděrěrběz hem tağın şulḳader ġafilden alıp, ġoměrěbězně reḫette uzdırırbız.* "Kadı **geliverirse** elimizdeki malı saklarız ve tekrar bu gafilden alarak hayatımızı rahatça yaşarız." (1602).

Şunıñ kěběk bĕrevněñ ipteşlerĕ yaman bulsa hem imin sanaġannarı ***ḫıyanetçĕ bulıp çıḳsa,*** *vaḳıtı ḫuş ve küñĕlĕ tınıç bulmas.* "Bunun gibi birinin dostları kötüyse ve güvenilir sandıkları ihanetçi **oluverse** zamanı güzel geçmez ve içi rahat etmez." (1077).

Eylemde Soru

Soru eki her türdeki sözün soru şeklini yapan bir işletme ekidir (Ergin, 2013: 332).

Tatar Türkçesinde eylem soru çekimi için *-mı/-mĕ* eki ve *miken* (-mĕ+iken) biçimi kullanılmaktadır. (Öner, 2013: 265). Soru çekiminin *-mını/-mĕni* ve *miken/mikenni* şeklinde genişlemiş şekilleri de bulunmaktadır (Türk, 2014: 252).

İncelenen metinde tespit edilen eylemde soru çekim ve şahıs örnekleri şu şekildedir:

Görülen Geçmiş Zaman Soru Çekimi

padişah ḫezretlerĕ Şetrebenĕ ütĕrgennen birlĕ ükĕnĕç ve ḫesrette toradır hem "anı yala yaġuvçı süzĕ bĕlen ḫaḳsız ***ütĕrmedĕmmĕ*** *iken?" dip bik ḳaygıradır.* "Padişah Şetrebe'nin ölümünden beri çok üzüntü ve pişmanlık duyuyor. Ve onu iftiracıların sözüyle haksız yere **öldürmedim mi** acaba diye çok endişeleniyor." (2212).

Şunıñ kěběk, Dimne mekĕrĕ bĕlen Şetrebenĕ ütĕrgeç, ***ḫıyanetĕ bĕlĕndĕmĕ****, Arıslan aḳılına ḳaytıp, Ügĕzge ḫıyanet ḳılġanın añladımı ve Dimne ḫaḳında şik bĕldĕrdĕmĕ, Dimne tağın da ḫeyleler tabıp ḳotıldımı ye üzĕ de totıldımı?* "Bunun gibi Dimne kötülüğüyle Şetrebe'yi öldürtünce **ihaneti anlaşıldı** mı? Arslan kafasını toplayarak Öküz'ün kandırıldığını anladı mı? Ve Dimne'den şüphelendi mi? Dimne yine oyunlar oynayarak kurtuldu mu yoksa kendi de yakalandı mı?" (1789).

Ul eytkençe, urtaḳ bulġan malığızını yalğız barıp ***aldıñmı****? didĕ.* "Onun söylediği gibi ortak olan malınızı yalnız gidip **aldın mı**, dedi." (1587).

Geniş Zaman Soru Çekimi

Bĕlmiyseñmĕni *sin* "Sen **bilmez misin**?" (1977).

Üzĕne yaḫşılıḳ tĕlemegen kĕmsene kĕşĕge yaḫşılıḳ ***itermĕ****?* "Kendi iyiliğini istemeyen başkasına iyilik **yapar mı**?" (2029).

Arıslan Dimneneñ bu süzlerĕn izrep tıñlap tordı hem küñĕlĕnnen "bu biçaraġa da bela **yapmıylarmı iken**" dip uylap utırdı. "Arslan Dimne'nin bu söylediklerini yumuşayarak dinledi ve "Bu biçarenin başına bir bela **getirmezler mi acaba** ?" diye düşünerek oturdu." (2106).

Şimdiki Zaman Soru Çekimi

Bu vaziyfa annan siña artıp ***ḳalamı****?* "Bu vazife ona değil de sana mı **düşer**?" (341).

Sin üzĕñnĕ gĕne aḳıllı bĕlĕp, kĕşĕlernĕ aḫmaḳḳa ***sanıysıñmı****, ye siněñ mekĕrĕñ bĕlen naḫaḳ tügĕlgen ḳan şulay ḳalır dip* ***uylıysıñmı****?* "Sen sadece kendini akıllı sanıp diğer insanları aptal mı **sanıyorsun**? Ve senin hatanla haksız yere dökülen kan senin yanına kalır mı diye **düşünüyorsun**?" (1948).

ul tĕlde monnan üzge süzler ***bĕlelermĕ*** *iken ve belḫlĕ ḳunaḳlarnıñ ni eytkennerĕn* ***añlıylarmı*** *iken, eger bĕlseler hem alarnıñ eytkennerĕn añlasalar, miněm ḳanım siña ḫelel bulsın hem de şul melġun ḳoşçı miněm pak vöcüdĕmnĕ ḫeram ĕş bĕlen pıçratırġa tĕlegen idĕ.* "Acaba bu dilde bunlardan başka söz **biliyorlar mı** ve Belhli konukların ne anlattığını **anlıyorlar mı** acaba? Eğer biliyorsalar ve onların söylediklerini anlarsan benim canım sana helal olsun. Ve bu çirkin kuşçu benim masum bedenimi haram işlerle lekelemek istiyordu." (2515).

Belirsiz Gelecek Zaman Soru Çekimi

İndĕ de minĕ naḫaḳ rencĕtüvden ***ḳaytmassıñmı****?* "Şimdi de beni haksız yere kırmaktan **vazgeçmez misin**?" (619).

İstek Kipi Soru Çekimi

Nigmetěne köfěrlěk ķılıp, doşmannarı ni eytseler eytsěnner dip, ěndeşmiyçe tělsěz şaytan bulıp ***torıymmı****?* "Nimetini yok sayan düşmanları ne derlerse desinler deyip konuşmayan dilsiz bir şeytan gibi **durayım mı**?" (2013).

Eylemsiler

Çekimli eylemler, eylem kök ve gövdelerine kip, zaman, şahıs ve sayı ekleri alarak oluşturulur ve çekime girerek yargı bildirirler. Bu eylemler bir yargı değeri kazandıkları için de bitmiş eylem diye adlandırılır. Çekimsiz eylemler ise yine eylem kök ve gövdelerinden belirle eklerle türetilen; ancak, şahıs ekleri alarak çekime girmedikleri için yargı bildirmeyen, dolayısıyla da bitmemiş eylem niteliğinde olan eylemlerdir. Çekimsiz eylem diye adlandırılmaları da bu nedenledir (Korkmaz, 2009: 863).

Çekimsiz eylemler, eylemsiler, kendi içlerinde: Ad-eylem, Sıfat-eylem, Zarf-eylem olmak üzere üç farklı gruba ayrılır.

Ad-Eylem (İnfinitif)

Ad eylemler kök ve gövdelerinin karşıladıkları oluş, kılış ve durumların isimlerini bildirirler (Korkmaz, 2009:864).

Tatar Türkçesinde ad eylem *(isěm-fiğıl)* eklerini şu şekilde gösterebiliriz:

-v: Ünlü ile biten eylem kök ve gövdelerine *-v*, ünsüz ile biten eylem kök ve gövdelerine *-Uv* şeklinde gelmektedir.

Yarar, teķdiyrněñ üzgermevěne ***ışanuv*** *ve Allağa her ěşte* ***tevekkel ķıluv*** *tiyěşlěděr.* "Tamam, kaderin değişeceğine **inanmak** ve Allah'a her işte tevekkül **etmek** gereklidir." (53).

- *Dönya **söyüv** hem aña birělěp aḫiretně **onıtuv** bik zur ḫatadır. "*- Dünyayı **sevmek** ve ona takılıp ahireti **unutmak** çok büyük bir hatadır*."* (100).

-rGA, -ArGA: Tatar Türkçesiyle ilgili gramer çalışmalarında genellikle ad-eylem olarak kabul edilen bu ek aynı zamanda zarf-eylem eki olarak kullanılmasının yanı sıra, *kirek* ve *tiyĕş* sözleri ile birlikte de gereklilik kipi çekimini yapmaktadır (Öner, 2013: 234).

*Bĕr Tıçḳan, bĕr ambar astında üzĕne oya yasap, ul ambarnıñ iden taḳtasın **kimĕrĕrge** kĕrĕştĕ.* "Bir Sıçan, bir ambar altına kendine yuva yaparak o ambarın tahta döşemesini **kemirmeye** başladı." (124).

*Hem aña **buysınırġa** ant itĕp, padişahlıḳ teḫĕtĕne utırttılar.* "Ve ona **boyun eğmeye** söz vererek padişahlık tahtına oturttular." (323).

*Tönnĕ şulay borının totıp ütkerĕp, tañ atḳanda ḳan aluvçı kĕşĕge baraçaḳ bulıp, saḳal-mıyıḳ **ḳırırġa** pekĕ hem ceymeler soradı.* "Geceyi böyle burnunu tutarak geçirip şafak söktüğünde haccam gidip sakalını ve bıyığını **tıraş etmek** için ustura ve örtü istedi." (631).

-mAsKA: -r*GA, -ArGA* şeklindeki ad-eylemin olumsuz şekli *–mAsKA'dır*. *-mAs* geniş zaman olumsuzluk ekine *+KA* yaklaşma durumu eki getirilerek oluşmuştur. (Türk,2014:263).

*Şetrebe de üz çiratında, utırıp ḳalmıy, **birĕşmeske** tırıştı.* "Şetrebe de kendi kendine oturup kalmadan **yenilmemeye** çalıştı." (1475).

*- Bes, şundıy ḫataġa **töşmeske** nindiy saḳlıḳ çarası kirek?* "-Bir daha böyle bir hataya **düşmemek için** hangi dikkat çözümü gerek?" (1857).

*Alay bulsa da, ḳurıḳḳanın yırtḳıçlarġa **bĕlděrmeske** tırışır idĕ.* "Böyle olsa da korktuğunu diğer yırtıcılara belli **etmemeye** çalışırdı." (225).

Sıfat- Eylem (Partisip)

Sıfat-eylemler, sıfat gibi kullanılan eylem şekilleridir. Bir yanları ile sıfat bir yanları ile eylemdirler. Eylem özellikleri dolayısıyla, kendilerinde var olan hareket ve zaman kavramlarını, ad oldukları sıfata aktararak varlıkları ve nesneleri hareket ve zaman gösterme özellikleri ile geçici olarak vasıflandırırlar (Korkmaz, 2009: 909).

Tatar Türkçesinde yer alan sıfat-eylem (sıyfat fi*ǵıl)* eklerini zaman ifadesine göre şöyle gösterebiliriz:

Geçmiş Zaman Sıfat-Eylem Ekleri

-GAn: Geçmiş zaman ifade eden bu sıfat-eylem eki aynı zamanda eylemlerin geçmiş zaman çekimi için de kullanılmaktadır (Öner, 2013: 223).

*Eger bërev üz vaziyfasın bëlmiy derecesĕne layıḳ bulmaġan ĕşke kërĕşse, ul bër Maymılnıñ başına **kilgen** bela anıñ başına da kilër.* "Eğer biri kendi vazifesini bilmeden makamına uygun olmayan işe girişse bir Maymun'un başına **gelen** bela onun başına da gelir." (239).

*Niyetĕñ möbarek bulsın ve **başlaġan** ĕşĕñ uñsın.* "İsteğin hayırlı olsun ve **başlanmış** işin güzel sonuçlansın." (383).

*Bĕraz vaḳıttan soñ, yılaġanġa salışıp, moñlı tavış bĕlen doġa mönecetler iterge kërĕştĕ hem, tavışın az-az kütere barıp, **yoḳlaġan** irĕn uyattı. "*Bir zaman sonra ağlamaya başlayıp kederli bir sesle dualar etmeye başladı ve sesini yavaş yavaş arttırmaya başlayarak **uyuyan** kocasını uyandırdı." (611).

ġanlıḳ/-genlĕk: Geçmiş zaman sıfat-eylem eki olan -*GAn* addan ad yapma eki +*lIḳ*'ın birleşmesiyle oluşan bu ek Tatar Türkçesinde sıfat-eylem olarak kullanılmaktadır (Hisamova, 2006: 240).

Yulbarıs, tiz ük urınınnan torıp, Arıslan busaġasına bardı hem Dimneněñ Şetrebeně ütěrüvěn ***tanıġanlıġı*** *ḫaḳında işětkeněnçe, arttırmıy-kimětmiy şahitlıḳ birdě.* "Kaplan, hemen kendi yerinden kalkarak Arslan'ın huzuruna gitti ve Dimne'nin Şetrebe'yi öldürmesini **anladığıyla** ilgili olarak kendi duyduğu kadarıyla eksiksiz fazlasız şahitlik yaptı." (2564).

Geniş Zaman

-vçI: Eylemden ad yapım eki olan *-v* ile addan ad yapım eki *+çI*'nın birleşmesi ile oluşan bu ek geniş zaman sıfat-eylem eki olarak kullanılmaktadır (Safiullina ve Zekiyev, 2006: 300; Öner, 2013: 226).

- Miña běr ras ***söylevçě*** *ışanıçlı dustım hem her turıda vaḳıyġanı eytěp* ***toruvçı*** *běr ḳarěndeşěm şulay söyledě hem üz ḳolaġı bělen işětkenně miña ḫeber ittě*. "- Bana doğru **konuşa**n güvenilir bir dostum ve her konudaki olayı **anlatan** bir kardeşim böyle dedi ve kendi kulağıyla duyduğunu bana haber verdi." (1173).

-A / -y torġan: Şimdiki zaman bildiren *-A* ve *-y* ekine torġan sözünün gelmesiyle oluşmuştur
(Hisamova, 2006: 255).

Miněm küzěm aldında ḫezretěgězge ***kile torġan*** *siměz ḳorbannı özěp uptı.* "Benim gözümün önünde huzurunuza **gelen** besili kurbanı parçalayıp yedi." (908).

Gelecek Zaman

-AçAK: Gelecek zaman bildiren bu sıfat-eylem aynı zamanda kesin gelecek zaman eki olarak da kullanılmaktadır (Öner, 2013: 225).

Eger padişah bělěm ehělěn tanımıy altın ciřěne ḳurġaşın ḳuysa ve ġalim urınına nadannı utırtsa, yortḳa ***kileçek*** *faydalar tuḳtalıp ḳalır, hem moniñ gönahı padişahnıñ üzěne bulır.* "Eğer padişah bilginleri tanımadan altın yerine gümüş koysa ve âlimlerin yerine

cahilleri oturtsa ülkeye **gelecek** faydalar durur ve bunun günahı padişahın boynuna olur." (420).

*Měne ul süzěm: eger sin şul **ķılaçaķ** ẖeyleñ padişahķa hem anıñ memleketěne ķıl ķader de zarar kitěrmiy Şetrebeněñ ěşěn bětěrseñ, insafķa ķarşı bulsa da, běraz aķlanırlıķ bulır.* "Eğer senin **oynayacağın** oyununla padişaha ve memleketine zerre kadar bile zarar getirmeden Şetrebe'nin işini bitirsen bu oyun insafa karşı olsa da biraz daha kabul edilebilir olur." (926).

-r, -Ar : Geniş zaman ifade eden bu sıfat-eylem aynı zamanda geniş zaman çekiminde de kullanılmaktadır (Öner, 2013: 225).

*Hem "Těşěm sızlıy, **çıdar** ẖelěm ķalmadı." dip, bikeseňnen röẖset alıp, üzě de şunda barıp yattı.* "Ve "Dişim sızlıyor, **dayanacak** hâlim kalmadı." diye hanımından izin alarak kendi de oraya gidip yattı." (566).

-rllķ;-Arllķ: *-r, -Ar* belirsiz gelecek zaman sıfat-eylemi ve *+lIķ* eylemden eylem yapım ekinin birleşimiyle oluşmuş bir sıfat-eylem şeklidir (Hisamova, 2006: 245).

Soñınnan bu süzlerně aķıl ülçevěne salıp ülçep ķaradı hem aķılġa sıyarlıķ delil ězledě. "Sonradan bu sözleri kafasında ölçüp tarttı ve mantığa **uyacak** bir delil aradı." (1184).

*- Měne mině suyıġız, miněm itěm padişahķa **citerlěk** bar hem, şayat, anıñ küñělěne yarar, digeç, Ķarġa bělen Şaķal moña ķarşı töştěler* "- İşte beni yiyin, benim etim padişaha **yeter** ve belki onun kalbine yarar, deyince Karga'yla Çakal buna karşı çıktılar:" (1393).

-mAs: Belirsiz gelecek zaman sıfat-eylem eki *-r* ve *-Ar* ekinin olumsuzu olan *-mAs*, gelecek zaman sıfat-eylem eki olarak olumsuzluk işleviyle kullanılmaktadır (Türk, 2014: 268; Hisamova, 2006: 241).

*Uzġan ěşke ükěněp, uzġan yañġırnı yabınça bělen ķuvġan kěběk bulır ve **bulmas** ěşke ozaķ uylap ķayġıruvdan kěşě divana bulıp, kileçek faydalarınnan ķorı ķalır, hem ẖıyal*

artınnan yörgen Tölkěněñ ḫikeyetě anıñ oḫşaşıdır. "Geçmiş şeye pişman olunca yağan yağmuru örtüyle kovmak gibi olur. Ve **olmayacak** işi uzun süre düşünüp üzülmekten insan delirip gelecek kazançlarından yoksun kalır ve hayal peşinde koşan Tilki'nin öyküsü bunun benzeridir." (1820).

–rdAy/–ArdAy: Tatar Türkçesinde diğer bir ikincil sıfat-eylem şekli olan *–rdAy/–ArdAy -r, -Ar* belirsiz gelecek zaman eki ve adın benzerlik durumu eki +*dAy*'ın birleşmesiyle oluşmuştur. Hem sıfat-eylem hem de zarf-eylem olarak kullanılabilir (Zekiyev vd. 2002: 276).

*Yaġniy "Duslarnı ḳuvandırıp, doşmannarnıñ ḳolaġın **borırday** bulmasañ, nik dönyada yeşiyseñ?", "Herkěmneñ ḳayġısı ḳarın tuydıruv hem yěgětlěgě siměrüv bulsa, ul adem tügěl, ḫayvandır." digenner.* Yani "Dostları sevindirip düşmanların kulağını **çekecek** olmazsan dünyada neden yaşarsın?" "Her kaygısı karın doyurmak ve yiğitliği göstermekse o insan değil hayvandır." demişler. (257).

*- Şetrebenĕ sınap, felençe taptım, siña yaman niyetěn açık bělděm, dip, törlĕ yalġan süz, yalalar yaḳtı hem, Arıslannı temam ḳotırtıp, Şetrebenĕ kürgeç te **yırtırday** itĕp ḳuydı.* "- Şetrebe'yi deneyip falanca buldum, sana karşı art niyetini açıkça anladım, deyip türlü yalan söz ve iftiralarla suçladı ve Arslan'ı iyice kudurtup Şetrebe'yi görünce de **parçalayacak** hâle getirip bıraktı." (1456).

-mAstAy: *-rdAy/-ArdAy* sıfat-eylem ekinin olumsuz şeklidir ve olumsuzluk eki *-mAs* ile benzerlik durumu eki +*tAy*'ın birleşmesinden oluşmuştur (Türk,2014: 269).

*Eger anıñ bělen gěne ěş **bětmestey** bulsa, anıñ muyının borsınnar, hem mondıy ěşlerde hiçbĕr yomşaḳlıḳ ve yuvaşlıḳ itmiy, utnı çatḳı çağında sündĕrsĕnner.* "Eğer öyle yaparak iş **bitmeyecek** olursa onun boynunu vursunlar ve böyle durumlarda hiçbir duygusallık ve sakinlik göstermeden ateşi kıvılcımken söndürsünler." (985).

Zarf-Eylem (Gerindium)

Zarf-eylemler, hareket durumunu ifade eden eylem şekilleridir. Bunlar ne eylem çekimleri gibi şekle, zamana ve şahsa bağlanmış bir hareket, ne sıfat-eylemler gibi nesne ifade ederler. Zarf-eylem şahsa ve zamana bağlanmayan mücerret bir hareket durumunu karşılarlar (Ergin, 2013: 338).

Tatar Türkçesindeki zarf-eylemler (*ẖel fiġıl*) *Basit Zarf-Eylemler, Birleşik Zarf-Eylemler* ve *Değişik Yapıdaki Zarf-Eylemler* olmak üzere üç başlık altında incelenmiştir.

Basit Zarf Eylemler

-A, -y: Ek ünsüzle biten eylemlere *–A*, ünlü ile biten eylemlere *–y* olarak eklenir. Tek başına nadiren kullanılan bu ek özellikle tekrarlarda kullanılır (Hisamova 2006: 260; Safiullina-Zekiyev 2002: 301).

Ul arada Şetrebe de ***ķurķa-ķurķa*** *padişah ķatına kilĕp kĕrdĕ.* "O sırada Şetrebe de **korka korka** padişahın huzuruna gelip girdi." (1465).

Sin, şeherge barıp, ademnerněñ bĕr ķaděrlĕ nersesĕn küterĕp al hem şunnan soñ alarġa ***kürĕne-kürĕne***, ***oça-ķuna*** *kilĕp, şul Yılan öněne sal.* "Sen şehre varıp insanların değerli bir şeyini al ve onlara **göstere göstere uçarak** gelip şu yılan yuvasına koy." (854).

Üzĕme de höcüm itmekçĕ idĕ, köçke ķaçıp ķotıldım hem mĕne ***yıġıla-tora*** *iminlĕk bĕlen busaġağızġa cittĕm.* "Bana da saldırmak istemişti, güçlükle kaçıp kurtuldum ve işte böyle **düşe kalka** emniyetle huzurunuza yetiştim." (909).

Bĕrkön, kervan bĕlen ***bara torġaç****, bĕr batķaķ cirge cittĕler.* "Bir gün kervanla **giderken** bataklık bir yere vardılar." (168).

Tasvir eylemleriyle kurulan birleşik eylemlerde asıl eylemin sonunda kullanılır. (Türk,2014: 270).

*Niçeme könner tırışķaç, iden běraz tişĕlĕp, ul tişĕkten tup-turı Tıçķannıñ oyasına boday **yava** başladı.* "Günlerce çalıştıktan sonra döşeme biraz delinerek o delikten doğrudan doğruya Sıçan'ın yuvasına buğday **yağmaya** başladı" (126).

-p: Bu ek getirildiği birinci hareket bittikten sonra yüklemde belirtilen asıl harekete geçilmesi tarzında bir öncelik-sonralık işlevinde kullanılmaktadır (Öner, 2013: 726).

*Tıçķannıñ yuldaşları, bu eḫvelnĕ **sizĕp**, herķaysı bĕr yaķķa sızdılar.* "Sıçan'ın arkadaşları bu durumu **anlayınca** hepsi bir yerlere kaçtı." (139).

*- Bu şeherneñ borıngı akıl iyelerĕ ḫikmet ġıylĕmĕ bĕlen şul külnĕ hem şul arıslannı **yasap**, tılsım itkenner.* "-Bu şehrin eski akıl hocaları, hikmet bilimiyle şu gölü ve şu arslanı **inşa ederek** tılsımlamışlar." (326).

*E ḫatınınıñ ḫıyanetĕ ķolağına kĕrgen idĕ, bu yĕgĕt vaķıtsız şunda torġanınnan şigĕ köçeyĕp, yĕgĕtnĕ **ķıynap, suġıp, törtĕp, tipkelep** ozattı*. "Ve karısının ihaneti kulağına gelmişti, bu delikanlı vakitsiz burada bulunduğundan şüphesi artıp delikanlıyı **döverek, itip kakarak, tekmeleyip** gönderdi." (584).

Birleşik Zarf-Eylemler

-GAç: Bu zarf-eylem eklendiği eyleme zaman anlamı katmaktadır (Zekiyev vd., 2002: 196).

*Bes, tizrek ķaytıp, Arıslannıñ anasına kĕrĕp bu sĕrnĕ hiçkĕmge söylemeske ant **birgeç**, ni kürgenĕn ve ni işĕtkenĕn artıķsız-kimsĕz aña söylep birdĕ.* "Sonra çabucak geri dönerek Arslan'ın anasına gidip bu sırrı hiç kimseye söylemeyeceğine **yemin edince** ne gördüyse ve ne duyduysa eksiksiz fazlasız ona söyleyiverdi." (1903).

*Biçara ḫeyran bulıp, şeriġatte ķabul itĕlĕrdey delil **kürsete almaġaç**, ķazıy ķasas iterge, yaġniy borın urınına borın kiserge boyırdı.* "Çaresiz şaşırıp şeriatta kabul edilecek gibi bir delil **gösteremeyince** kadı kısas etmeyi yani burun yerine burun kesmeyi emretti." (644).

Buldıḳlılıḳ bělen balıḳlarnı avlıy almıy ***başlaġaç****, ẖeyle bělen avlamak fikěrěne kildě.* "Beceriklilikle balıklarını avlayamamaya **başlayınca** hileyle avlamak aklına geldi." (791).

-ġAnçI, -ḳAnçI: Sıfat-eylem ve eylem çekim eki *-GAn* ile addan ad yapım eki *+çI* ekinin birleşmesiyle oluşur. Eklendiği eyleme zaman anlamı katar.

Ul ẖayin ikěşer, öçerěn alıp oça idě hem běr tavġa iltěp, ***tuyġançı*** *aşaġaç, ḳalġanın ḳarañġı könge zeẖire itěp ḳuya idě.* "O hain ikişer üçer tanesini alıp uçuyordu ve bir dağa götürüp **doyuncaya kadar** yiyip kalanını kara güne destek olarak yerleştiriyordu." (828).

Ḳısla anı canı ***çıḳḳançı*** *cibermedě, aḫır şulay ülěp ḳaldı.* "Yengeç onu canı **çıkıncaya kadar** bırakmadı, sonra martı öldü." (844).

-GAndA: *-GAn* ile *+dA* bulunma durumunun birleşmesiyle oluşmaktadır. Bulunma durumundaki bulunma ifadesinden dolayı eklendiği hareketin tam olarak gerçekleştiği anlamını vermektedir (Hisamova, 2006: 263; Öner, 2013: 232).

Herni bulsa, sin Arıslan ẖozurına ***kěrgende*** *anıñ kilěşěnnen çınlap ta sině yırtırġa torġanın bělmiy torıp, üzěñně suġışḳa kilgendey itěp kürsetme, yuvaş tor, töséñně üzgertme.* Ne olursa olsun sen Arslan'ın huzuruna **geldiğinde** onun hareketlerinden gerçekten de seni öldürmeyi beklediğini anlamadan durup kendini savaşa gelmiş gibi gösterme, sakin dur ve rengini belli etme. (1445).

Měskěn, çıdıy almıyça, borça kěběk sikěrěp ḳuvıştan çıḳtı hem, ḳazıy aldına kitěrělěp, cavap ***soraġanda*** *vaḳıyġanı niçěk barınça şulay eytěp birdě.* "Zavallı adam daha fazla dayanamayınca pire gibi zıplayarak kovuktan çıktı ve kadı önüne getirilip cevap **istendiğinde** olayın hepsini şöyle anlatıverdi." (1635).

Eger ġayěpsěz bulsa, alarġa ġayěpsězlěgě ***isbat ḳılınġanda****, alarnı ciñělüvçě itěp ḳaldırırmın.* "Eğer suçsuzsa ve suçsuzluğu **ispatlandığında** onları yenmiş sayarım." (2150).

-GAndAy: Eklendiği eyleme tarz anlamı katan bu ek, asıl eylemi tarz yönünden ifade eden zarf-eylem görevinde kullanılır (Türk, 2014: 276).

Herni bulsa, sin Arıslan ḫozurına kĕrgende anıñ kileşĕnnen çınlap ta sinĕ yırtırġa torġanın bĕlmiy torıp, üzĕñnĕ suġışḳa ***kilgendey*** *itĕp kürsetme, yuvaş tor, töseñnĕ üzgertme.* "Ne olursa olsun sen Arslan'ın huzuruna geldiğinde onun hareketlerinden gerçekten de seni öldürmeyi beklediğini anlamadan durup kendini savaşa **gelmiş gibi** gösterme, sakin dur ve rengini belli etme. (1445)."

- Ġacep, tıçḳannarıñnıñ tĕşlerĕ bik ütkĕn iken! dip, ***ışanġanday*** *bulıp, başın tüben iyĕp ḳaytıp kittĕ.* "-Tuhaf, farelerin dişleri pek keskinmiş, deyip **inanmış gibi** görünüp başını öne eğerek dönüp gitti. (1710)."

-rGA/-ArGA : *-r; -Ar* sıfat-eylem ekiyle *+GA* yaklaşma durumu ekinin birleşimiyle oluşmuştur (Zekiyev vd. 2002: 302). Zarf-eylem eki olarak kullanılmasının yanı sıra, "kirek" ve "tiyĕş" sözleriyle birlikte kullanıldığında gereklilik kipi çekimini yapmaktadır (Öner, 2013: 234).

İrĕnnen bu ḫosusta ***ḳotılırġa*** *ḫeyle uylap, bĕr poçmaḳḳa barıp yattı.* "Kocasından bu konuda **kurtulmak için** oyun kurup bir odaya gidip yattı." (628).

Ḫuca bĕldĕ: bu faniy, yaġniy ütĕp baruvçan yalġan yorttan küçĕp kiterge aña vaḳıt citkendĕr hem aña vaḳıtlıça ***saḳlarġa*** *birĕlgen can malın ḳaytarıp birĕrge veġde vaḳıtı irĕşkendĕr.* "Allah şunu anladı ki: Bu fâni yani geçip giden yalan dünyadan göçme vakti onun için gelmiştir ve ona geçici **korumak için** verilmiş can malını geriye ödemesi vadedilen vakit gelmiştir." (29).

-mAsKA: -rGA, -ArGA zarf-eyleminin olumsuz şekli -mAsKA ile yapılmıştır.

Ülgen yañadan tĕrĕlmes, anıñ mateměnnen memleket ĕşlerĕn onıtıp cibermesĕn hem kön sayın şundıy ḫataġa ***töşmeske*** *çara ḳılsın.* "Ölen geri gelmez, onun yasından memleket meselelerini unutup bırakmasın ve her gün bu hataya **düşmemek için** bir çare bulsun." (1852).

-mIy: *-p* ve *-A, -y* zarf-eylemlerinin olumsuzu olarak kullanılmaktadır (Hisamova, 2006: 261).

*Hem bĕrĕ şuldır: bela başına töşkeç, indĕ ĕş üttĕ dip, hiç **ķavşamıy** ve **ķavdarlanmıy** bĕr yulın tabıp, annan ķotılır.* Ve diğeri şudur: Bela başına gelince artık iş işten geçti deyip hiç **afallamaksızın** ve **acele etmeden** bir yolunu bulup ondan kurtulur. (994).

*Ĕşnĕñ asılın yaḫşı **tikşĕrmiy**, aşığıp kĕşĕ süzĕ bĕlen gĕne bolay yırtıp taşlaġanına ükĕndĕ ve ĕçĕ poşıp, başın tüben salıp, barmağın çeynedĕ, ve ķayġıdan yöregĕ ķaynadı.* "İşin aslını iyice **araştırmadan** alelacele birinin sözüyle böyle parçalayıp bir kenara attığına pişman oldu ve canı sıkılıp başını önüne eğerek parmağını ezdi." (1807).

-mAstAn: *-mAs* sıfat-eylem ekiyle *+tAn* çıkma durumu ekinin birleşmesiyle oluşan bu ek, asıl eylemdeki hareketi tarz yönünden bildiren zarf-eylemler yapar (Türk,2014 : 278).

*Padişah ḫezretlerĕ siněñ kĕbĕk cirně-kükně bĕlmegen ve ikĕ bozavġa kibek ayıra almaġan aḫmaķ tügĕldĕr, hem anıñ ütkĕn zihěně ve ķamil toyımı siněñ süzĕñně avızıñnan **çıķmastan** borın uķ añlap, tozsızlıġın bĕlgendĕr.* "Padişah hazretleri senin gibi yerini yurdunu bilmeyen ve iki buzağıdaki pireyi ayıklayamayan bir ahmak değildir ve onun keskin zekâsı ve olgun hissiyatı sayesinde senin sözlerin daha ağzından **çıkmadan** hemen anlayıp onların tatsızlığını bilmiştir." (2034).

*Bĕrĕ şuldır: tiren fikĕrĕ belaně **töşmesten** borın tıyıp, añа ķarşı tırışlıķ ķuyar. Mondıy aķılġa "eḫzem", yaġniy aldan kürüvçen aķıl diyerler. "*Biri şudur: Derin düşüncesi belaya **düşmeden** önce engel olup ona karşı mücadele eder." (992).

-mIyçA: *-p* ve *-A*, *-y* zarf-eylemlerinin olumsuzu olarak kullanılan bu ek (Hisamova, 2006: 260), *-mIy* zarf-eylem eki ile *+çA* benzerlik durumunun birleşmesi ile oluşmuştur (Türk, 2014: 279).

***Ķavşamıyça** añа ķarşı tormaķçı hem bar köçĕmně sarıf itĕp anıñ bĕlen suġışmaķçı bulamın.* **"Afallamadan** ona karşı durmak ve tüm gücümü sarf ederek onunla savaşmak istiyorum." (1416).

*Üzěññě **ayamıyça** anıñ tırnağına taşlasañ, hiçkěm sině batır ve namuslı dip maḳtamas, belki aḳılsızlığınnan hem nigmetěne köfěrlěk ḳılıp, ḳarap torıp üzěn helaketke saldı digen yamanatıñ ḳalır.* "Kendini **anlatmadan** onun işini bitirsen kimse seni yiğit ve namuslu diye övmez. Belki akılsızlığın ve yediği kaba tükürerek kendini yok ettirdi denen kötü namın kalır." (1427).

*Dalada yalğız ḳalırğa **tělemiyçe** anı taşlap kitěp, miněm aldımda buşnı ırıldıysıñ.* "Bozkırda yalnız kalmak **istemeyince** onu bırakıp gittin, benim önümde şimdi boşuna konuşuyorsun." (180).

-GAnGA: Sıfat-eylem ve eylem çekim eki olan *-GAn* ile *+GA* yönelme durumunun birleşmesi ile oluşan bu ek, eklendiği eyleme zaman ve tarz anlamı katan bir zarf-eylem ekidir.

*- Běrěnçěden, olı nigmetler birgen padişahıñnı **kirekmegenge** mondıy belage töşěrěp, canına ve teněne küp zeḫmet birděñ.* "- Birincisi büyük nimetler veren padişahını **gerekmeden** böyle bir belaya düşürüp canına ve vücuduna çok zarar verdin." (1485).

Değişik Yapıdaki Zarf-Eylemler

-Ar/-mAs: *-r/-Ar* sıfat-eylem ekinden sonra olumsuz şekli *-mAs* ekinin getirilmesiyle oluşan ve asıl eylemdeki hareketin, zarf-eylemdeki hareketten hemen sonra gerçekleştiğini bildiren bir zarf eylem ekidir. (Türk, 2014: 174).

*Dimne, avızınnan süzě **çığar-çıḳmas** ḳına:* "Dimne ağzından söz **çıkar çıkmaz** sadece:" (939).

2.2.6. Edatlar

Edatlar, yalnız başlarına anlamları olmayan, ad ve ad soylu söz ve söz gruplarından sonra gelerek anlam bakımından bunlara sıkı sıkıya bağlı bulunan, gramer bakımından onlara hâkim olan ve eklendikleri sözler ile cümlenin öteki sözleri arasında çeşitli anlam ilişkileri kuram sözlerdir (Korkmaz, 2009: 1053).

Tatar Türkçesinde edatları şu başlıklar altında toplamak mümkündür:

1. Ünlem Edatları: Ünlemler, Sorma Edatları, Cevap Edatları, Gösterme Edatları, Ses Yansımalı Ünlem Edatları

2. Bağlama Edatları: Sıralama Edatları, Açıklayıcı Bağlama Edatları, Sona Gelen Edatlar

3. Son Çekim Edatları (Öner, 2007: 728-734; Türk, 2014: 281-330).

Ünlem Edatları

Bunlar his ve heyecanları, sevinç, keder, ızdırap, nefret, hayıflanma, coşkunluk gibi ruh hâllerini; tabiat seslerini, seslenmeleri; tasdik, sorma, gösterme gibi beyan şekillerini ifade eden edatlardır. Bu edatlar umumiyetle geniş bir ifade kabiliyeti taşımakta, bazıları gerekince bir cümlenin yerini bile tutabilmektedir. Bir kısmı bu ifade kabiliyetini ihtiva ettikleri ses unsurlarından, kendi ses yapılarından, bir kısmı ise bir arada kullanıldıkları cümlelerden alır (Ergin, 2013: 349).

Ünlemler

Tatar Türkçesinde ünlem edatları yapısal olarak şu başlıklar altında değerlendirilebilir (bk. Zekiyev vd. 2002: 416; Hisamova 2006: 313):

1. Asıl Ünlem Edatları: Asıl ünlem edatları insanların duygularını ifade eden insan seslerinden ibarettir ve aşağıdaki şekilleri vardır (Hisamova 2006: 313).

a. **Tek sözden oluşan ünlem edatları** *(yalğızak ımlıķlar); e, ye, ey, ay, aḫ, ah, çü, uḫ,ḫu, vb.*

- ***Ey*** *cir yözĕ ḫayvannarınıñ soltanı!* "**Ey** yeryüzü hayvanlarının sultanı!" (487).

-***Ah****, měskĕn Şetrebe!* "-**Ah** miskin Şetrebe!" (1742).

- ***İy*** *melike!* "-**Ey** sultan!" (2047).

b. **Tekrarlı ünlem edatları** *(ḳabatlanıp kilgen ımlıḳlar)*; ay-hay, ay-yay, aḫ-uḫ vb.

Ay-Hay*!* "**Allah Allah**!" (1896).

c. **Eş ünlem edatları (*parlı ımlıḳlar*);** a-a, e-e, ı-ı, ı-ı-ı, ay-ay, hey-hey vb.

2. Yapmacık Ünlem Edatları: Söz veya söz grubunun belirli anlam fonksiyonunda kullanılır duruma gelmesiyle oluşmuş ünlem edatlarıdır. Tatar Türkçesinde söz dizimsel yolla oluşmuş ünlem edatları oldukça çoktur ve aşağıdaki şekilde gösterilebilir (Hisamova 2006: 313):

a. Müstakil sözlerden oluşan ünlem edatları *(möstekıyl süzlerden ayırımlanġan ımlıḳlar)*: kit annan (çok şaşırmak), ḳara anı "bana bak" vb.

b.İlahî, mitolojik güçlere sığınmayı bildiren ünlem edatları: *(ilahiyetke, mifik köçlerge sığınuvġa beylĕ ımlıḳlar)*: Alla saḳlasın "Allah korusun", ay Alla "ey Allah'ım", ye Rabbi "ya Rabbi" vb.

Alla saḳlasın, *devlet ḳuldan ıçḳınır.* "**Allah korusun** devlet elden gider." (989).

- ***Alla saḳlasın****, mondıy uylar küñĕlĕme kĕrgen bulsa.* "**- Allah korusun** kalbime öyle fikirler girmiş olursa." (1057).

c. Esenleşme, selamlaşma, vedalaşma gibi durumları bildiren ünlem edatları: *(isenleşüv, savbullaşuv kĕbĕk ĕtikĕt süzlerge beylĕ ımlıḳlar)*: sav bulığız "hoşça kalın", ḫuşığız "hoşça kalın", ġafu itĕgĕz "bağışlayınız" vb.

***Ġafu itĕgĕz**, öyĕmnĕñ mondıy ikenĕn bĕlmiy sĕzně kunakka çakırdım, sĕzge rencüv birĕp, öyĕme kitĕrdĕm.* "**Bağışlayınız**, evimin böyle olduğunu bilmeden sizi misafirliğe çağırdım." (2483).

Soru Edatları

Soru cümlelerini kuvvetlendirmeyi sağlayan *elle* ve ad ve eylem çekiminde soru çekimi yapan *-mI* ile tamamen edatlaşan *miken* (<mi+iken) yapıları soru edatı olarak kullanılır (Hisamova, 2006: 310; Türk, 2014: 286).

- *Arıslan ni öçĕn miña mekĕr ve usallıķ ķılır **iken**?* "- Arslan bana neden kötülük ve kabalık yapıyor **acaba**?" (1185).

- *Ķayda bolay ilesleněp, **elle** ni alırġa barġanday yögĕreseñ? didĕ. "*- Neden böyle sevinçten havalara uçarak bir şey almaya gidermiş gibi yürüyorsun **acaba**, dedi." (1829).

Cevap Edatları

Cevap edatlarının bir kısmı doğrudan doğruya ünlem olan sözlerdir. Bir kısmı da başka bir söz sınıfından geldiği halde, kullanım özelliği veya kalıplaşma dolayısıyla zamanla artık iyiden iyiye ünlemleşmiş olan sözlerdir. (Korkmaz 2009: 1183).

Tatar Türkçesi cevap edatı olarak *buldı* "oldu, tamam", *bulır* "olur, peki", *dörĕs* "oldu, tamam", *eyĕ* "evet", *yarar~yarıy* "olur, peki", *yuķ* "yok, hayır" ,sözleri kullanılır (Türk,2014: 287).

*Ķoşlar, kĕşĕler kĕbĕk, süzně sorav-ütĕnüv bĕlen söylemiyler hem bulmaġan ĕşně doşmanlıķ ve duslıķ sebebĕnnen "**buldı**" dip yalġanlamıylar.* "Kuşlar, sözleri insanlar gibi sorup rica ederek söylemezler ve olmayan işi düşmanlık ya da dostluk olsun diye **oldu** deyip yalanlamazlar." (2502).

***Eyĕ,** haman bulġanına ķaneġat itĕp üz yulında yörgenner tınıçlıķta ġomĕr sörgenner, e ḫirıslılar ḫarap bulġannar.* "**Evet**, daima olana kanaat edip kendi yolunda yürüyenler huzur içinde yaşamışlar ama hırslılar harap olmuşlardır." (1269).

***Yarar**, teḳdiyrneñ üzgermevĕne ışanuv ve Allaġa her ĕşte tevekkel ḳıluv tiyĕşlĕdĕr.* **"Tamam**, kaderin değişeceğine inanmak ve Allah'a her işte tevekkül etmek gereklidir." (53).

- ***Yarıy**, soltanım!* "-**Peki**, sultanım!" (16).

- ***Yuḳ**, citekçĕlĕk nigĕzĕ ve olılıḳ başlanġıçı zat ve nesep tügĕlder, belki aḳıl hem bĕlĕmdĕr.* "-**Hayır**, becerikliliğin temeli ve büyüklüğün esası soy sop değildir. Akıl ve bilimdir." (268).

Gösterme Edatları

Bir kimseyi, bir şeyi, bir yeri veya düşünceyi işaret ederek gösteren edatlara denir (Korkmaz 2009: 1179). Tatar Türkçesinde kullanılan gösterme edatları; *mĕne* "işte" ve *ene* "işte, işte bu/şu" sözleridir (Türk, 2014: 288).

***Mĕne** söyerkeñ sineñ ġıyşḳında yörĕp, insafsız irĕñnen bu ḳader ḳıyın kürdĕ.* **"İşte** sevgilin senin aşkınla yaşayıp insafsız kocandan bu kadar işkence gördü." (590).

***Mĕne** bĕr padişah ḳıyssası bu süznĕ tağın da açıġraḳ añlatır.* "**İşte** bir padişah hikâyesi bu sözü daha da açık bir şekilde anlatır." (719).

***Mĕne** bu meġne "Avçı bĕlen Tölkĕ" ḫikeyetĕnnen netice bulıp çıġar.* **"İşte** bu anlam "Avcı ile Tilki" hikayesinden sonuç olarak çıkar." (1271).

Bağlama Edatları

Bunlar sözden küçük dil birliklerini, sözleri, söz gruplarını ve cümleler şekil veya mânâ bakımından birbirine bağlayan, onlar arasında bir irtibat kuran edatlardır (Ergin, 2013: 352). Bu edatlar Tatar Türkçesinde *tĕrkegĕç* olarak isimlendirilmektedir. Tatar Türkçesindeki bağlama edatlarını şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

1. Sıralama Edatları
2. Açıklayıcı Bağlama Edatları
3. Denkleştirme-Karşılaştırma Edatları
4. Cümle Başı Edatları
5. Sona Gelen Edatlar
6. Son Çekim Edatları

Sıralama Edatları

Tatar Türkçesinde sıralama edatı (*cıyuvçı tĕrkegĕç*) olarak *DA, hem* ve *bĕlen* kullanılmaktadır (bk. Zekiyev vd. 2002: 362-366; Türk, 2014: 292).

Ḫetĕrĕ ḳalmağan bulsa da, ul tavış iyesĕ ḫayvanniñ ḳuvet ve danın bĕzneḳĕnnen artıḳ kürĕr ***de*** *bĕzge ḫıyanet itüvnĕ üzĕne devlet sanar.* "Kalbi kırılmamış olsa da o sesin sahibi hayvanın gücünü ve ününü bizimkinden fazla görür **ve** bize ihanet etmeyi marifet sanır." (472).

- *Min ziheĕm bĕlen anıñ çamasın bĕldĕm* ***hem*** *tışınnan ĕçĕn yaḫşılap uḳıdım.* – "Ben zekamla onun niyetini anladım **ve** dışından içini güzelce okudum." (498).

Ġafil sevdeger saf küñĕllĕ ***hem*** *yaḫşı niyetlĕgĕ külegesĕnde devlet-baylıḳ bĕlen ġomĕr sördĕ. "*Cahil tüccar saf kalpliliği **ve** iyi niyetliliği sayesinde mutluluk ve zenginlik içinde bir hayat sürdü." (1639).

Bu Arıslan ***bĕlen*** *Dimne tamaşasın söylesek idĕ, dip ütĕndĕ.* "Arslan **ile** Öküz'ün kavgasını anlatsak, diye rica etti." (1790).

Açıklayıcı Bağlama Edatları

Tatar Türkçesinde ḳarşı ḳuyuvçı ve bülüvçĕ tĕrkegĕç olarak adlandırılan açıklayıcı bağlama edatları, başlarında veya içlerinde bulundukları cümleleri, kendilerinden önce veya sonra gelen cümlelere açıklama işlevi ile bağlayan edatlardır (Korkmaz, 2009: 948).

Denkleştirme-Karşılaştırma Edatları

Denkleştirme-karşılaştırma edatları, cümlede bulunan iki ögeyi karşılaştırma, denkleştirme, oranlama, seçme gibi işlevlerle birbirine bağlamakla görevlidir (Korkmaz, 2009:939). İncelenen metinde tanıklanan bazı denkleştirme-karşılaştırma edatı örnekleri şunlardır (Safiullina ve Zekiyev, 2006: 307; Türk, 2014: 293-298):

- *Çırayıñ üzgergen, ye běr nerseden ḳurıḳḳan bulırsıñ,* ***ye*** *běr ḫeterlě ḫeber işětken bulmaḳ kirekseñ, herni bulsa da söyle* "- Yüzün değişmiş, **ya** bir şeyden korkmuş olmalısın **ya da** kötü bir haber işitmiş olmalısın. Her ne olsa da söyle." (942).

Ḳısḳası, Arıslan běrniḳader vaḳıt bu fikěrler bělen ḫozursız buldı, hem aptıraġanınnan ni iterge bělmiy ***běr*** *utırıp,* ***běr*** *arlı-birlě yörěp, Dimne kitken yulġa ḳarap torġanda, yıraḳtan Dimneněñ aşığıp kile yatḳanın kürdě.* "Ve şaşkınlığından ne yapacağını bilemeyerek **kâh** oturup **kâh** oradan oraya yürüyerek Dimne'nin gittiği yola bakıp dururken uzaktan Dimne'nin koşarak geldiğini gördü." (475).

Cümle Başı Edatları

Başında bulundukları cümleyi kimi zaman kendisinden sonra gelen cümle veya cümlelere kimi zaman ise kendisinden önce gelen cümle veya cümlelere bağlarlar (Ergin, 2013:354). Tatar Türkçesinde yer alan ve metinde tespit edilen bazı cümle başı edatları şunlardır: *barı tik; belki; çönki; eger; emma; ḫetta; lekin;,yaġniy, dörěsregě, şulay da, şunıñ öçěn, yuḳsa* (Safiullina-Zekiyev 2002: 306-307; Öner, 2007: 728).

barı tik: Barı tik *bězněñ tapḳanıbızını aşap yata.* "**Yalnızca** bizim bulduklarımızı yiyip yatar." (1331).

belki: Belki*, ul surette Ḳıslanı ütěrem digen Aḳçarlaḳḳa kilgen bela siněñ başıña da kilěr. "***Ancak** o zaman yengeci öldüreyim diyen martının başına gelen bela senin de başına gelir." (787)

çönki: Çönki *padişahḳa kilgen zarar bötĕn yortḳa töşĕp, ḫalıknıñ leġnetĕn alırsıñ.* **“Çünkü** padişaha gelen zarar tüm yurdu etkileyince sen halkın bedduasını alırsın.” (930).

eger: Eger *iḫtıyar itseñ, bĕzneñ yanıbızda ḳal ve devletĕbĕzden ölĕş al.* **“Eğer** istersen bizim yanımızda kal ve devletimizden payına düşeni al.” (1313).

emma: Emma *kesĕp itüv ve ḫelel mal tabuv dönya söyüvden ayırılıp toradır. “*Ama ticaret ve helal mal kazanmak dünyayı sevmekten farklıdır.” (100).

ḫetta: Ḫetta *ḫeyle süzlerĕ bĕlen Üġĕzně ütĕrtĕp, Arıslannı da helak bulır çikke citkĕrdĕ.* **“Hatta** fitneleriyle Öküz’ü öldürtüp Arslan’ı da öldürecek dereceye getirdi.” (21).

lekin: Lekin *min ḫetersĕzrek hem dörĕsrek bĕr ḫeyle öyretem, şunıñ arḳılı helak iterseñ. “***Ancak** ben daha tehlikesiz ve daha doğru bir hile öğreteyim, onun sayesinde yok edeceksin.” (851).

yaġniy: Yaġniy *“Bĕr ĕş aḳıl çarası bĕlen bĕterdey bulmasa, anda divanalıḳ kirek, anıñ bĕlen beter” dip.* **“Yani** “Bir sorun akıl yoluyla çözülmüyorsa onu delilikle çözmeli.” demiş.” (1503).

şulay da: Şulay da*, eytĕrge kirek, çönki padişah ḫezretlerĕněñ ḳolı ve ḳolınıñ uġlı bulıp, anıñ nigmetĕne buġazıma çaḳlı batḳanmın hem üzĕmnĕ anıñ busaġasına nezĕr itkenmĕn.* “**Yine de** söylemek gerek çünkü padişah hazretlerinin kulu ve kulunun oğlu olup onun nimetiyle boğazıma kadar batmışım ve kendimi onun yoluna adamışım.” (957).

şunıñ öçĕn: Şunıñ öçĕn *padişahlar yeşĕrĕn ḳılġan gönahlarġa açıḳtan-açıḳ ceza birmiyler, e açıḳ ḳılġan gönahnıñ cezasın yeşĕrmiyler.* “**Bunun için** padişahlar gizli işlenmiş günahlara açıkça ceza vermezler ve açık işlenen günahın cezasını gizlemezler.” (1117).

yuḳsa: Yuḳsa *min padişahnıñ bu ḳader nigmetĕn kürĕp te, aña doşmanlıḳ niyet itkennerge iyeriymmĕ?* “**Yoksa** ben padişahın bu kadar ekmeğini yiyip de ona düşmanlık besleyenlere uyayım mı?” (2011).

Sona Gelen Edatlar

Sözlerin ve cümlelerin sonuna gelen bu edatlar onları kendinden önceki veya sonraki unsurlara, sözlere, söz gruplarına ve cümlelere bağlayan edatlardır (Ergin, 2013: 357).

Tatar Türkçesinde sona gelen ve metinde tespit edilen edatlardan (*kisekçe*) bazıları şunlardır: *bit, da/de; ta/te; uḳ/ük; ğene; buġay, elĕ; iměş, tügĕl; indĕ.* (Hisamova, 2006: 308-311; Öner, 2007: 730; Türk, 2014: 305).

bit: *Şulay itĕp, ul Ügĕz anı yamanatlı ite, yaḫşılıḳ ve insaf dairesĕnnen çığara* ***bit.*** "Öküz onun adını çıkarır iyilik ve insaflıların çevresinden uzaklaştırır **elbette**." (1897).

de: *Monnan soñ sin zeḫmet çikmiy tuḳ bulırsıñ, bĕz* ***de*** *tınıç ḳalırbız.* "Bundan sonra sen zahmet çekmeden tok olursun, biz **de** rahat kalırız." (888).

uḳ/ük: *Tiz* ***ük*** *ḳultıḳ astına ḳıstırıp öyĕne yögĕrdĕ hem bĕr cirge yeşĕrĕp ḳuydı.* "Hemen **aynı anda** koltuk altına kıstırıp evine götürdü ve bir yere saklayıverdi." (1714).

Yene şul uḳ şeherde tağın bĕr osta tabiyb bar idĕ, sulışı ***uḳ*** *Ġayse sulışı kĕbĕk şifa bire idĕ, hem ayağı Ḫozır ayağı kĕbĕk selametlĕk kitĕre idĕ.* "Yine bu şehirde başka bir usta tabip vardı, onun nefesi **aynı** İsa nefesi kadar tesirliydi. Ve kadehi Hızır kadehi gibi sağlık veriyordu." (2252).

ğene: *Sin üzĕñnĕ* ***ğene*** *aḳıllı bĕlĕp, kĕşĕlernĕ aḫmaḳḳa sanıysıñmı, ye sinĕñ mekĕrĕñ bĕlen naḫaḳ tügĕlgen ḳan şulay ḳalır dip uylıysıñmı?* "Sen **sadece** kendini akıllı sanıp diğer insanları aptal mı sanıyorsun? Ve senin hatanla haksız yere dökülen kan senin yanına kalır mı diye düşünüyorsun?" (1948).

buġay: *- Ul vaḳıt min isĕrĕklĕkte açuvım bĕlen ḫatınıma artığın ĕşlep taşladım* ***buġay.*** "- O zaman ben sarhoşken öfkeyle karıma gereğinden fazla kötülük edip bir köşeye fırlattım **galiba**." (623).

elĕ: *Ḳarağız* ***elĕ:*** "Bakınız şimdi." (1028).

iměş: *Raviy ras söylese, ķazıy da, niķader veķarlě bulsa da, iĥtıyarsız kölěp cibergen,* ***iměş.*** "Anlatıcı doğru söylüyorsa kadı bile her ne kadar ağırbaşlı olsa da istemsiz bu söze gülüvermiş **güya**." (2355).

tügěl: *- Min bu süzlerně ülěmnen ķurķıp söylemiyměn, eger miněm ülěměmnen devletke fayda bulırday bulsa, běr canımnı* ***tügěl****, měñ canım bulsa da ayamıymın. "*Eğer benim ölümüm devlet için faydalı olacaksa bir canım **değil** bin canım olsa bile hiçbirini feda etmekten kaçınmam. (2085)."

indě: *Hem běrě şuldır: bela başına töşkeç,* ***indě*** *ěş üttě dip, hiç ķavşamıy ve ķavdarlanmıy běr yulın tabıp, annan ķotılır.* "Bela başına gelince **artık** iş işten geçti deyip hiç afallamaksızın ve acele etmeden bir yolunu bulup ondan kurtulur." (994).

Son Çekim Edatları

Bu edatlar, adlardan sonra gelerek onların çeşitli zarf şekillerini yaparlar. Adlara ekli veya eksiz olarak bağlanırlar (Ergin, 2013: 365-366).

Tatar Türkçesinde son çekim edatlarını (*beylěkler*) eklendikleri söze bağlanırken bulundukları duruma göre üç şekilde değerlendirmek mümkündür (bk. Tumaşeva 1978: 193; Hisamova 2006: 298-299; Safiullina-Zekiyev 2002: 307-308):

1. İsimlere yalın durum ile bağlanıp zamirlere ise ilgi durumu ile bağlanan edatlar; *arķasında, arķılı, bělen, digen, dip, ķader, ĥaķında, öçěn, kěběk, sayın, şikěllě, töslě, turında, urınına vb.*

2. Yönelme durumu ile bağlanan edatlar; ça*ķlı, ķaraġanda, ķarata, ķarşı, taba, küre, vb.*

3. Çıkma durumu ile bağlanan edatlar; *başķa, artık, birlě, ķala, soñ , tış vb.*

1. İsimlere yalın durum ile bağlanıp zamirlere ise ilgi durumu ile bağlanan edatlar

arḳasında: *Padişah çiy şaḳalları küplěgěnnen hernerseneñ dörěsěn běle almaġanġa, şundıy vesveseler, ḳotırtuvlar* ***arḳasında*** *tecriybesěnde yalġışır hem, alarnıñ mekěrěn sizmiy, zolım ve ceběr ḳılır.* **“**Padişah toy çakalların hepsinin dürüstlüğünü anlayamayınca böyle vesveseler ve dolduruşların **yüzünden** tecrübesinde hataya düşer ve onların kötülüğünü anlamadan zulüm ve işkence eder**.”** (1193).

arḳılı: *Ḳızġanıç, üzeñ kěběk ḫayinner* ***arḳılı*** *padişah işěgěne kilěp ělekkenseñ. “*Zavallı, kendin gibi hainler **sayesinde** padişahın eşiğine gelerek hayatını devam ettiriyorsun**.”** (2032).

bělen: *Emma saranlıḳ ve ḳomsızlık* ***bělen*** *östeme kěrěmně bik ḳısıp ta totmasın, belki faydası ülçevěnçe çığımnarına totsın hem israf, saranlıḳ sıyfatınnan üzěn yıraḳ itsěn.* “Ama cimrilik ve aç gözlülük **ile** biriktirdiği ek geliri sürekli elinde tutmasın.” (118).

digen: *Bu taraftan ul yıllarda yavımsızlıḳtan çeçělgen iğěnner ḳorıp, açlıḳ yıllar kildě hem herḳayda barısınıñ “İkmek!”, “İkmek!”* ***digen*** *tavışı işětěldě.* “Bir taraftan o yıllarda yağmursuzluktan dağılan ekinler kuruyunca açlık dönemi geldi ve her yerde hepsinin “Ekmek! Ekmek!” **diye** çığlıkları duyuldu.” (134).

dip: *Olılardan běrev eytken: “Kesěp ve ěş ḳıl, yalḳav bulma, ölěşěñ Ḫodaydan* ***dip*** *běl, nadan bulma.”* Yüce kişilerden biri şöyle demiştir: “Ticaret ve bir iş yap, tembel olma, payına düşeni Allah’tan **diye** bil, cahil olma.” (64).

ḫaḳında: *Nik min anı bolay yırtıp taşladım hem anıñ* ***ḫaḳında*** *söylengen süzler rasmı-tügělmě ikeněn dörěslemi-tikşěrmi anı ḳarġadım.* “Ve onun **hakkında** söylenen sözler doğru mu değil mi diye düşünmeden ona beddua ettim.” (1743).

ḳader: *Ve iḫlas bělen meġrifetěm* ***ḳader*** *ḫězmet ḳılırmınmı diyměn.* “Ve tüm samimiyetimle elimden geldiği **kadar** ona hizmet eder miyim diyorum.” (403).

këbëk: *Mëskën, çıdıy almıyça, borça* ***këbëk*** *sikërëp ḳuvıştan çıḳtı hem, ḳazıy aldına kitërëlëp, cavap soraġanda vaḳıyġanı niçëk barınça şulay eytëp birdë.* "Zavallı adam daha fazla dayanamayınca pire **gibi** zıplayarak kovuktan çıktı ve kadı önüne getirilip cevap istendiğinde olayın hepsini şöyle anlatıverdi." (1634).

öçën: *- Bër sër bëleměn, anı açarġa şeriġat tiyëşlë kürmiyděr, hem bër ḫeber işëttëm, min ant birgeněm* ***öçën*** *anı söylerge bulmıydır.* "-Bir sır biliyorum, onu söylemem dinen uygun olmaz. Ve bir haber aldım binlerce kez yemin ettiğim **için** onu söylememeli." (1924).

Şunıñ öçën *"Aşaġanın ḳol söyler." digen meselnë eytëp ḳaldırġannar.* **Bunun için** "Yediğini kul söyler." şeklindeki örneği anlatırlar. (259).

sayın: *Kön* ***sayın*** *bulaçaḳ bela utların çatḳı çaġında sündërmiyçe, yalḳınlanıp yanarġa irëk birër.* **"Her** gün olacak bela ateşlerini henüz kıvılcımken söndürmedikçe alevlenerek yanmasına izin verir." (1079).

sebeplë: *E kěmnëñ aḳılı zeġıyf hem uḳımışlılıġı kim bulsa, ġafletë, bëlmevë* ***sebeplë*** *biyëk derecelerde ozaḳ ḳalmıy yıġılıp töşer.* "Ama kimin aklı az ve bilgisi yetersizse gafleti ve cahilliğinden **dolayı** yüksek rütbelerde uzun süre kalmadan yıkılıp düşer." (271).

şikëllë: *Emma ḫalıḳtan hiçkëm ěndeşmedë, hiç taraftan tavış çıḳmadı, çönki Dimneněñ ḫelënnen ḫıyanet bëraz sizënseler de şiksëz bëlmiy idëler hem, kön* ***şikëllë*** *ap-açıḳ bëlmegennerën eytëp, ḳan tüktërüvden tartındılar.* "Ama ahaliden hiç kimse konuşmadı, hiç kimseden çıt çıkmadı çünkü herkes Dimne'nin hâlinden ihanet ettiğini biraz anlasalar da tam olarak bilmiyorlardı ve gün **gibi** apaçık olduğunu bilmediklerini söyleyerek boş yere kan dökülmesinden çekindiler." (2232).

töslë: *- Min kiçe sëzden çıġıp öyëme ḳaytıp barġanda, itëlge felençe kiyëmlë ve felençe* ***töslë*** *bër balanı havada küterëp kittë.* "- Ben gece sizden çıkıp evime dönerken (?) falanca giyimli ve falanca **gibi** bir çocuğu yukarı kaldırıp gitti." (1719).

urınına: *ul arada mögĕzler arasında ķısılıp ġomĕrĕ bĕttĕ, hem ul ḫatın, artığın ķıylanıp, yĕgĕtke aġuv birmekçĕ buldı,* ***monıñ urınına*** *aġuvdan teně yandı, köydĕ, hem ķan aluvçı ḫatını uynaşçılar arasında ḫeber yörttĕ. "*O sırada boynuzlar arasında sıkışarak hayatını kaybetti. Ve o kadın, haddini aşarak delikanlıya zehir vermek istedi. **Onun yerine** zehirden vücudu yandı kül oldu. Ve haccamın karısı yollular arasında laf taşıdı." (664).

turında: *sin bik diniy ve tuġrılıķlı bulġanġa küre, miněm* ***turında*** *bar bĕlgeněññě söylep, zararıma şahitlığıñı yeşĕrmesšĕñ.* "Sen pek dini bütün ve dürüst olduğun için benim **hakkında** bildiğin her şeyi söyleyerek zararıma şahitlik etmekten çekinmezsin." (2191).

2. Yönelme Durumuyla Bağlanan Edatlar

çaķlı: *Şulay da, eytĕrge kirek, çönki padişah ḫezretlerĕněñ ķolı ve ķolınıñ uġlı bulıp, anıñ nigmetĕne buġazıma* ***çaķlı*** *batķanmın hem üzĕmně anıñ busaġasına nezĕr itkenmĕn.* "Yine de söylemek gerek çünkü padişah hazretlerinin kulu ve kulunun oğlu olup onun nimetiyle boğazıma **kadar** batmışım ve kendimi onun yoluna adamışım." (958).

ķaraġanda: *Şunıñ öçĕn eger bĕrevněñ çığımı haman kĕseden totılsa yeki kĕrĕměne* ***ķaraġanda*** *artıķ bulsa, können-kön anıñ sermayesĕ azayır hem bara-bara ul bĕr israfçılık itken tıçķan ḫeleně kilĕr.* "Bu yüzden birinin parası daima cebinde dursa ya da harcaması parasına **göre** daha fazla olsa günden güne onun sermayesi azalır ve o gittikçe bir savurganlık yapan sıçana dönüşür. (120)."

ķarata: *- Monıñ ĕşĕn şeriġatke salıp, ķazıy tikşĕrsĕn, nindiy ġayıbı bulsa, şuña* ***ķarata*** *ceza birsĕn, çönki memleket hem ceza bilgĕlev ĕşlerĕ zihĕn, toyımlavġa ġına nigĕzlenmes.* "-Bunun işini şeriata bırakınca kadı araştırsın, eğer bir suçu varsa ona **göre** ceza versin. Çünkü memleket ve ceza belirleme işleri akıl ve sezinlemekle çözülmez." (2067).

ķarşı: *Bĕrĕ şuldır: tiren fikĕrĕ belanĕ töşmesten borın tıyıp, aña* ***ķarşı*** *tırışlıķ ķuyar.* "Biri şudur: Derin düşüncesi belaya düşmeden önce engel olup ona **karşı** mücadele eder. (992)."

küre: *Küñělěnde ķarar ķılıp, niyetěne* ***küre*** *çarasın ķılıp torır.* "Kalbinde bir karara varıp niyetine **göre** çözümler bulmaktadır." (987).

taba: *Monı da ķullanıp ķaral, evvelgěden de ütmesregěn tapķaç, açuvlanıp pekěně ḫatınına* ***taba*** *atıp berdě.* "Bunu da kullanıp kirletti ve öncekinden de körünü bulup sinirlenip usturayı karısına **doğru** fırlatıverdi." (636).

3. Çıkma Durumuyla Bağlanan Edatlar

artıķ: *Sin de bu Yılannıñ küzěn çuķıym diye torġaç, ul monı sizěp üzěññě çaķmasın ye evvelgěden* ***artıķ*** *zarar yasarġa niyet itmesěn.* "Sen de bu (850) Yılan'ın gözünü oyayım diye uğraşırken o bunu anlayıp kendini zehirlemesin ve öncekinden daha **fazla** zarar vermeye niyet etmesin." (850).

başķa: *Şunıñ kěběk, běrev padişahnıñ iñ söyěklělerěnnen bulsa da, zararlı bulsa, anıñ tamırın suvıruvdan* ***başķa*** *çara yuķ.* "Bunun gibi biri padişahın en sevdiklerinden biriyse de kötüyse onun soyunu kurutmaktan **başka** çare yok." (1102).

birlě: *- Min buyġa citěp, dönyanı bělěştěre başlaġanımnan* ***birlě*** *běr tiyěssěz süz söylegenměn ve yaramıy torġan běr ěş itkenměn dip bělmiyměn.* "- Ben büyüyüp dünyayı tanımaya başladığımdan **beri** gereksiz bir söz söylemiyorum ve boş yere bir iş yapmışım diye düşünmüyorum." (1516).

ķala: *Annan ügět ve kiñeş těledě, çönki Yulbarıs Ügězden* ***ķala*** *běr yaķın vezirě, ěş bělgen, dönya kürgen kiñeş irě idě.* "Çünkü Kaplan Öküz'ün **haricinde** yakın bir veziri, eli iş tutan, görmüş geçirmiş akıl hocası ve bir kahramanıydı." (1817).

soñ: *- Bu ěş běz tělegençe bulıp bětmes, çönki Arıslan aña sıyınuv urını birěp, üzěne ķunaķ itkennen* ***soñ****, tuġrılıķsız bulmas öçěn anı yırtmas.* "- Bu iş bizim dilediğimizce olup bitmez çünkü Arslan ona sığınma yeri verip kendine misafir ettikten **sonra** yalancı olmadığı için onu parçalamaz." (1336).

tış: *Bu ġafil moña da razıy bulıp, şeherden* ***tış*** *bĕr kart imen aġaçınıñ töbĕne şul malnı kümĕp ḳuydılar hem üzlerĕ şeherge kĕrdĕler.* "Bu cahil buna da razı olunca şehirden **dışarda** yaşlı bir meşe ağacının dibine bu malı gömüp bıraktılar ve kendileri şehre girdiler." (1567).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
METİN

3.1. Transkripsiyon

Bu bölümde Kelile ve Dimne'nin birinci babında bulunan "*Asıl Kelile ve Dimne Kitabının Başı"* ana başlığı altındaki *"Hikeyet"* alt başlıklı dört küçürek öykü, *"Kelile Bĕlen Dimne Ḳıyssası (Arıslan Bĕlen Ügĕz Dastanınıñ Başı)"* ana başlığı altındaki *"Ḫikeyet"* alt başlıklı on altı küçürek öykü ve ikinci babında bulunan "*Elekçĕlernĕ Süz Yörtĕp, İkĕ Dusnıñ Arasına Döşmanlıḳ Salġaç Üzlerĕ Nindiy Ceza Tartḳanın, Yamanlıḳlarınıñ Aḫırı Niçĕk Bulıp Ḳalġanın Bĕldĕrĕr"* kısmından sonra gelen "*Arıslan Bĕlen Dimne Dastanı*" ana başlığı altındaki "*Hikeyet*" alt başlıklı üç küçürek öykü incelenmiştir. Dil İncelemesi kısmında verilen örneklerin metin içerisinde bulunabilirliğini kolaylaştırmak için satır numaralandırma yöntemi kullanılmıştır. Aynı yöntem Türkiye Türkçesine aktarma kısmında da metnin satır numaraları dikkate alınarak uygulanmıştır.

BĚRĚNÇĚ BAB

ASIL "KELİLE VE DİMNE" KİTABINIÑ BAŞI

Bĕrĕnçĕ bab süz yörtüvçĕlerneñ hem kĕşĕnĕ yamanlavçılarnıñ süzlerĕn tıñlarġa yaramaġanın bĕldĕre.

Dabşalim padişah Beydaba ẖekimge eyttĕ:

- Ey ilahi ẖekim! Bĕrĕnçĕ vasıyette şul yazılġan: "Padişah ışanıçlı kĕşĕlerden bĕrevnĕ üzĕne yaḳın itse hem anıñ ḳadĕrĕn küterĕp, aña iltifatlar kürsetse, anıñ ẖaḳında söylengen ġaybet süzlerĕn ḳolaġına almasın. Şunıñ öçĕn, eger bĕrev soltanġa yaḳın bulsa, aña köncĕlĕk itüvçĕler küp bulır ve herḳaysı törlĕ ẖeyle tozaḳları ḳorıp, anı küzden töşĕrĕrge tırışır. Ve anıñ kürkem ĕşlerĕn ilemsĕz surette kürsetĕrler hem bu tĕlekleręne citer öçĕn hiçnerse ḳızġanmıy, aẖır padişahnıñ küñĕlĕn annan suvıtırlar." dip. Brahman ẖezretlerĕnnen ütĕnemĕn: bu vasıyetnĕ miña taġın da açıġraḳ beyan itsĕn ve bĕr yaẖşı kĕşĕ padişahına yaḳın bulıp ta, doşmannarnıñ ẖeyle süzlerĕ bĕlen küzden töşkeneñ misal kitĕrĕp, miña bu vasıyetnĕ temam añlatsın.

Brahman eyttĕ:

- Yarıy, soltanım! Bu vasıyet padişahlıḳ binasınıñ nigĕzĕ hem dönya tertiybĕneñ iñ töbĕdĕr, çönki eger padişah ẖozurında andıy yaramaslarnıñ süzĕ kabul itĕlse, elbette, yaẖşı vezirlerĕ hem aḳıllı kiñeşçĕlerĕ anıñ açuvına duçar bulırlar ve bĕrĕ artınnan bĕrĕ küzden töşĕp, aẖır hemmesĕ taralırlar. Şulay itĕp, monnan ẖalıḳḳa küp zarar kilĕr. Aẖır bu nevbet padişahnıñ üzĕne de citĕşĕr. Şunıñ kĕbĕk, Arıslan bĕlen Ügĕz arasına bĕr bozıḳ Şaḳal kĕrĕp, araların bozdı. H̱etta ẖeyle süzlerĕ bĕlen Ügĕzne ütĕrtĕp, Arıslannı da helak bulır çikke citkĕrdĕ.

Oluġ padişah ul misalnı işĕtĕrge tĕlegeç, Brahman, süzge kĕrĕşĕp, şunı söyledĕ.

H̱ikeyet

Borıngı zamanda dönya kürgen ve satuv-aluvnıñ retĕn bĕlgen sevdeger bar idĕ. Niçe yıllar sevdegerlĕkte yörĕp hem şeherden şeherge, cirden cirge gizĕp tecriybeler ẖasil ḳılgan idĕ, hem küp mal-nigmet cıyġan idĕ. Aẖır sevdegerneñ yözĕ sulıp, çeçĕ ve saḳalı aġara başladı, hem können-kön buvınnarı ve tamırları buşadı. H̱uca bĕldĕ: bu faniy, yaġniy ütĕp baruvçan yalġan yorttan küçĕp kiterge aña vaḳıt citkendĕr hem aña vaḳıtlıça saḳlarġa birĕlgen can malın ḳaytarıp birĕrge veġde vaḳıtı irĕşkendĕr.

Sevdegerněñ öç citken ulı bar idě. Her öçěsě yeşlěk ve nefěs tělegěnçe atalarınıñ malın yaramas cirlerge tota iděler hem, kesěpke kěrěşmiy, törlě naçarlıḳlar ite iděler.

Běrkön sevdeger ulların üz ḳatına çaḳırdı hem alarġa ügět-nesiḫet birěp eyttě:

- İy uġlannarım! Gerçe sěz üzěgěz ḳatılıḳlar kürěp mal tapmasaġız da, malnıñ üzěněñ ḳaděrěn bělmesegěz de, min sězně ġafu iterměn. Emma şunı bělmek kirek: ul dönyada beḫětlě bulırġa yul ve aḫirette ġazaptan ḳotılırġa běr çaradır, çönki kěşě öç nerseněñ běrsěn ězlemiy bulmas hem ḳulında malı bulmasa, alarġa citěşmes. Alarnıñ běrsě dönyada yaḫşı těrěklěk itüv. İkěnçěsě yuġarı derece. Elbette, bolarnıñ her ikěsě malsız tabılmas, hem bu süzge hiçběr aḳıllı kěşě ḳarşı töşmes. Öçěnçěsě aḫiret ġazabınnan ḳotılıp, meñgělěk devletke irěşüv. Monı da ḫelel mal bělen tizrek tabıp bulır. Şunıñ kěběk, "Nigmü-l-mal es-saliḫu li-l-riceli-s-saliḫu" ḫedisě şunı añlatadır. Dimek, eger mal bělen dönya ve aḫiret tözěk bula torġan bulsa, bolay ěşsěz yatıp hem ataġıznıñ tapḳanın taratıp, yalḳavlıḳ itüvěgěz yaramas. Çönki üzě meşeḳat kürěp mal tapḳan kěşě ğěne anıñ ḳaděrěn bělěr hem anı yuḳ cirlerge sarıf itmes, maḳsatına irěşe alır. Şulay bulġaç, yalḳavlıḳnı ḳuvıp, kesěpke, ěşke kěrěşěgěz hem, ataġızdan küre kilgeněgězçe, satuv-aluv bělen kön iterge tırışığız.

Olı ulı atasına ḳarşı kilěp eyttě:

- İy ata! Herkěmge yaratılışınnan uḳ nindiy teḳdiyr ḳılınġan bulsa, kirek, meşeḳatleněp kesěp ve ḫězmet itsěn, kirek, öyěnde reḫet yatsın, elbette, ul aña irěşěr. Emma teḳdiyrde bulmaġannı tabarġa niḳader meşeḳat tartsa da, tırışuvı buşḳa bulır.

Sevdeger eyttě:

- İy ulım! Sin, teḳdiyrge tayanamın ve tapşıramın dip, kesěpten üzěññě azat iterge těliysěñ hem kesěp farız ikeněněñ ḫikmetěn añlamıyça yalḳavlıḳḳa birělmekçě bulasıñ. Yarar, teḳdiyrněñ üzgermevěne ışanuv ve Allaġa her ěşte tevekkel ḳıluv tiyěşlěděr. Emma şunı da bělüv kirek: kesěp ve ḫězmet itüv hem hernerseněñ sebeběne kěrěşüv teḳdiyrně üzgertmiyděr hem de Allaġa tapşırıp yörüvge ḳarşı bulmıydır. Şulay bulġaç, sin başta köyme yasap, anıñ östěne utır, annan soñ, Allaġa tapşırıp, diñgězge kěr. "Canığızını helaketke taşlamağız" ḫedisěnçe, köymesěz suġa kěrme hem, urınsız batırayıp, üzěññě yanġan utḳa orma. Çönki bu ġalem běr sebepsěz yaratılmaġan, gerçe Ḫak Teġale hernerseně sebepsěz bar iterge köçě citse de, ḫikmetěne küre hernersege sebep yasap ḳuyġandır. Meselen: çeçmiy iken urmıy, köymesěz kiñ sularda yöriy almıy, yañğırsız ülenner üsmiy, kěşě aşamıy tuymıy, ěçmiyçe susavı basılmıy. Şunıñ öçěn ḫörmetlě ḫediste de "Et-temsü-r-rizka min ḫebeyen el-

ardıy", yağniy "Rizıḳnı cir ĕçlerĕnnen, cir çitlerĕnnen ĕzlegĕz" dip, kesĕp artınnan yörĕrge boyırılğan. "Kesĕp Allanıñ yaratḳanıdır" ḫedisĕ kesĕpnĕñ östĕnlĕgĕn bĕldĕrgendĕr. Olılardan bĕrev eytken: "Kesĕp ve ĕş ḳıl, yalḳav bulma, ölĕşĕñ Ḫodaydan dip bĕl, nadan bulma." Mĕne bĕr derviş ḳıyssası bu süzĕme açığraḳ delil bulır.

Ḫikeyet

Bĕr derviş bĕrkön urmanda, Allahnıñ senġatlerĕne ve ḫikmetlerĕne töşĕnĕp torġanda, bĕr Ḳarçığa kürdĕ: avızına bĕr it kisegĕ ḳabıp, bĕr aġaç yanında öyĕrĕlĕp yöriydĕr. Derviş tĕkelĕp ḳarasa, mĕne bĕr oyada ḳanatsız ve töksĕz bĕr Ḳarġa balası yatadır, e bu Ḳarçığa şefḳat bĕlen şul avızındağı itnĕ aşatadır. Derviş monnan, ġacepleneр:

- Söbḫanalla! Kür Allanıñ ḳodretĕn: ḳanatsız-töksĕz ḳarġa balasın aç ḳuymıy, Ḳarçığa yat cĕnĕsten bulsa da, Alla boyırığı bĕlen aña rizıḳ kĕrtĕp, anı onıtmıy. E min bĕr ḳabım aş öçĕn öyden öyge kĕreмĕn hem tĕlençĕlĕk itĕp şeherden şeherge yöriymĕn. Elbette, Ḫoday Teġale minĕ de aç ḳuymas ve nasıybım irĕşmiy ḳalmas. Şulay bulġaç, vallahi, billehi monnan arı rizıḳ ĕzlep bĕr adım da atlamam ve ikmek tĕleneр hiçkĕmnĕñ işĕgĕn ḳaḳmam, dip ant itĕp, şunda bĕr tav tişĕgĕne kĕrĕp utırdı hem şul cirde aç ve susız öç kön tordı. Emma hiçkĕm aña rizıḳ kitĕrĕp birmedĕ. Açlıḳtan ḫelĕ kitĕp, torıp namaz uḳırġa retĕ bulmadı.

Bes, Ḫaḳ Söbḫane ve Teġale ul zamannıñ peyġamberĕne ḫeber ciberĕp, ul dervişke ciberdĕ. Hem aña urınsız tevekkel ḳılġanı öçĕn şĕlte itĕp eyttĕ: "Miña tevekkel ḳılamın dip, miněm ḫikmetĕmnĕ bozarġa tĕliysĕñmĕ? Ḫelbuki miněm ḫikmetĕm şulay yöriy: hernerse bĕr sebepke beylene, bu ġalem bĕr ġacep güzel tertiyp bĕlen oyışa adem ulı da, bötĕn ḫayvannar da, bötĕn nigmetler de bĕr-bĕrĕne beyleneр, bĕr-bĕrĕnnen fayda alsınnar hem üzlerĕnĕñ moḫtaclıḳların bĕlĕp, miña maḳtav-danlav ḳılsınnar." dip. Şul vaḳıt derviş ḫatasın tanıdı hem, antınnan baş tartıp, gönahın tanıp, borınġıday rizıḳ ĕzlep kittĕ.

* * *

Sevdeger, bu ḫikeyetĕn söylep bĕtĕrgeç, netice yasap ulına eyttĕ:

-Şulay itĕp, hernerseneñ sebebĕnde ve yulında bulınuv kirek, e indĕ sebepsĕz neticenĕ kötüv tilĕlĕktĕr.

Faraz ḳılıp eytkende, kesĕpsĕz tĕlegen maḳsat tabılsın da, emma kesĕpte başḳalarġa da fayda tiygenĕ öçĕn, "Ḫeyrü-n-nasiy yenfeġu-n-nasiy" ḫedisĕnçe, kesĕpke ecĕr mul bula. Ḫekimner eytkenner: "Bĕr adem kĕşĕge fayda iterge ḳulınnan kilse de, ükĕnĕç ki, yalḳavlıḳ itĕp, kĕşĕden talep ite. Peyġamberler, evliyalar Allaġa tapşırıp yörüvde sinnen-minnen artıḳ

bulsalar da, höner totḳannar, kesĕp itkenner hem niçelerĕ küp devletlĕ bulıp, aḫiretlerĕn tözetkenner.”

Sevdeger bu süzlerně eytĕp bĕtĕrgeç, ulı yene ḳarşı kilĕp eyttĕ:

- İy ata! “Ḫöbbü-d-dönya rayĕsü köllin ḫatiyeti”, yaġniy “Herbĕr gönahnıñ başı, dönya söyüv.” digen ḫediske ni eyteseñ? Ve Evliya Ata dönyanı yamanlap, aña küñĕl birmeske boyırġanına yene ni cavap bireseñ?

Sevdeger eyttĕ:

- Dönya söyüv hem aña birĕlĕp aḫiretně onıtuv bik zur ḫatadır. Emma kesĕp itüv ve ḫelel mal tabuv dönya söyüvden ayırılıp toradır. Bĕrevněñ millionnar malı bulıp ta dönyanı söymes. E bĕrevněñ bĕr gĕne tiyĕn aḳçası bulsa da, dönya söyüvçĕlĕkten ḳotılmas. Dimek, üz cemeġatĕn terbiyelev, yaḫşı isĕmĕn saḳlav hem kĕşĕge yardem iter öçĕn kesĕp ve ĕş ḳılmak dönya söyüv tügĕldĕr, belki monıñ bĕlen kĕşĕ aḫiretĕn tözĕr. Eger bĕrev mal tabarġa nefĕs azġınlıġına totarġa küñĕl birse hem kön-tön şunı tĕlep torsa, şul kĕşĕněñ bĕr tiyĕně de bulmasa, dönya söygen bulır.

Sevdeger bu cavapnı birgeç, ulları, ciñĕlĕp, kesĕp ve ĕş itmekçĕ buldılar.

Urtançı ulı süz başlap atasına eyttĕ:

- İy ata! İndĕ ḫezĕr bĕldĕk: kesĕpsĕz tevekkel ḳıluv şeriġatke de, aḳılġa da yaraşlı tügĕl iken. İndĕ bĕzge şunı da öyret: kesĕpke, ĕşke kĕrĕşĕp mal tapsaḳ, anı niçĕk totarġa kirek? Nindiy cirlerde ḳısıp ve nindiy urınnarġa sarıf itüv kirek?

Sevdeger eyttĕ:

- Kesĕp itĕp mal tabuv möşkĕl, ḳıyın ĕş, emma anı tota bĕlüv, urınına sarıf itüv annan da möşkĕldĕr. Mĕne min üzĕm sınap bĕlgeněmnen sĕzge bĕr-ikĕ nerse öyretem ve añlaġanımnı sĕzge de añlatam. Kesĕp iyesĕne şul tiyĕşlĕ sermayeně, yaġniy başlanġıç tuplanġan malnı, hervaḳıt bötĕn totıp, anıñ faydası bĕlen kaneġat bulsın. Bu da az, belki, faydasınnan bĕrazın ḳarañġı könner öçĕn sermayege ḳuşa torsın. Emma saranlıḳ ve ḳomsızlık bĕlen östeme kĕrĕmně bik ḳısıp ta totmasın, belki faydası ülçevĕnçe çıġımnarına totsın hem israf, saranlıḳ sıyfatınnan üzĕn yıraḳ itsĕn. Şunıñ öçĕn eger bĕrevněñ çıġımı haman kĕseden totılsa yeki kĕrĕmĕne ḳaraġanda artıḳ bulsa, können-kön anıñ sermayesĕ azayır hem bara-bara ul bĕr israfçılık itken tıçḳan ḫeléne kilĕr. Ul ḫaḳta mĕne şuşı ḫikeyet söyler.

Ḫikeyet

Bĕr Tıçḳan, bĕr ambar astında üzĕne oya yasap, ul ambarnıñ iden taḳtasın kimĕrĕrge kĕrĕştĕ. Niçeme könner tırışḳaç, iden bĕraz tişĕlĕp, ul tişĕkten tup-turı Tıçḳannıñ oyasına boday yava başladı. Tıçḳan mondıy kükten iñgen rizıḳḳa şökĕrler ḳılıp, üzĕ ve cemeġatĕ tĕlegençe aşar buldı.

Soñınnan monıñ bolay mullıḳta torġanı cĕnĕsteşlerĕ arasında faş bulıp, herḳaysı, bĕr yul tabıp, aña yaḳınlaştılar hem bu ḫucanı üz ġadetlerĕnçe maḳtav-danlavlar bĕlen yumalap, üzlerĕ faydalanır öçĕn herḳaysı törlĕçe aña yalaġaylanıp duslaştılar. Şul revĕşçe, bu Tıçḳan niçe vaḳıt yaḫşı, küñĕllĕ tormışta tordı. Her kön yavġan bodaynı şul uḳ könde bĕtĕrĕp, dönya ḫellerĕn bötĕnley bĕlmiy yördĕ.

Bu taraftan ul yıllarda yavımsızlıḳtan çeçĕlgen igĕnner ḳorıp, açlıḳ yıllar kildĕ hem herḳayda barısınıñ “İkmek!”, “İkmek!” digen tavışı işĕtĕldĕ. Bayaġı ambarnıñ iyesĕ bĕrkön mondıy ḳara könge saḳlanġan igĕnĕn alırġa dip ambarġa kĕrdĕ hem buralarda igĕnĕ bik kimĕgen dip tabıp “Bu niden bolay?” dip, tikşĕrĕp tişĕkně taptı hem bu zararnıñ ul melġun tıçḳannardan ikenĕn bĕldĕ. “Ütkenge ükĕnüv fayda birmes, barına bereket.” dip, ḳalġan igĕnĕn ikĕnçĕ cirge küçĕrĕp, yaḫşılap nıġıttı, bikledĕ.

Tıçḳannıñ yuldaşları, bu eḫvelně sizĕp, herḳaysı bĕr yaḳḳa sızdılar. Ul vaḳıt açlıḳ kasesĕnĕñ nevbetĕ bu ġafilge de cittĕ: yaġniy kükten boday yavmas buldı. Bes, “Bu ni ḫel?” dip, oyasınnan çıġıp, bayaġı tişĕkten ambarġa kĕrdĕ, ambar ĕçĕnde bĕr dane de tapmadı. Aḫır niçe kön aç ḳalıp, yörĕrge ve yögĕrĕrge dermanı bulmadı. Ul arada bĕr Meçĕge yulıġıp, ḫelsĕzlĕkten ḳaça almıy, anıñ tırnaġına totıldı.

Bu ḳıyssadan ġıybret budır: hiçkĕm kileçegĕnnen ġafil bulmasın, kesĕbĕnĕñ kilĕrĕne ḳaneġat itsĕn, sermayege tiymesĕn.

* * *

Soñınnan sevdegerněñ kĕçĕ ulı soradı:

- İy ata! İndĕ malnı niçĕk saḳlap totarġa bĕlděk, emma nindiy cirlerge ve niçĕk anı sarıf iterge kirek monı da bĕzge öyretsene hem tecriybeñ bĕlen bĕlgeněñně bu turıda bĕzge añlatsana?

Sevdeger eyttĕ:

- Tıyıluv, urtalıḳ yulı bĕlen kitüv, yaġniy her ĕşnĕ aldan ülçep, iseplep ḳarav her turıda tiyĕştĕr, bigrek te mal turısında. Yaġniy, urınsızġa aḳça sibĕp, "İnne-l-möbezzirine kenü eḫvani şeyatıyne" ayetĕnçe, şaytan ḳarĕndeşĕ bulmaġız hem de, kirek cirlerge malnı totmıyça ve ḫeyĕr-sedaḳaġa sarıf itmiyçe, sarannar cömlesĕnnen sanalmaġız. Şunıñ öçĕn tiyĕşsĕzge israf itüv ükĕnĕçten başḳa cimĕş birmes. Şul revĕşlĕ, saran kĕşĕ, dönya ve aḫirette ḫur bulıp, malınıñ faydasın kürmes. Ul ġına da tügĕl, belki, dönya fĕtnelerĕ hem zamana belalerĕnnen üzĕne afet kilüvden ve malı yuḳḳa çıġuvdan ḳotılmas. Monıñ misalı budır: bĕrev bĕr yılġanı buvıp, buvasına su kilĕp yatsa da, artıḳ sunı ağızırġa çamalap arıḳ yasamasa, elbette, bĕrvaḳıt su buvanı bĕr cirden tişĕp aġıp bĕter ye köç bĕlen buvanıñ üzĕn alıp kiter. Şulay uḳ israftan saḳlanuv kirek hem de saranlıḳtan yıraḳ buluv kirek, dip, sevdeger süzĕn bĕtĕrgeç, ulları ḳulın übĕp, atalarınnan ḫeyĕr-doġa ütĕndĕler, hem moñarçı ḳılġan israflarına ükĕnĕp, "monnan arı tilĕlĕkně ḳuvıp, kesĕp artınnan yörĕrbĕz" dip süz birdĕler.

Olı ḳarĕndeş, satuçı bulırġa iḫtıyar itĕp, yıraḳ cirge kitmekçĕ buldı. Atasınnan röḫset alıp, bala-çaġası bĕlen savbullaşıp, yulġa yök saldı hem Allaġa tapşırıp yulġa kĕrdĕ. Anıñ ikĕ köçlĕ ügĕzĕ bar idĕ, bĕrĕn Şetrebe, ikĕnçĕsĕn Metrebe diyer idĕ.

Bĕrkön, kervan bĕlen bara torġaç, bĕr batḳaḳ cirge cittĕler. Şetrebe, arbanı tartıp kilgen cirden balçıḳḳa kĕrĕp, batḳaḳḳa sĕñĕp kittĕ. İyesĕ yuldaşları bĕlen çıġarırġa bik tırışıp ḳaradı, bulmadı. Ġaciz bulıp, üzĕ kervan bĕlen kittĕ. Şetrebe yanında bĕr ḫĕzmetçĕsĕn ḳaldırıp, aña eyttĕ:

- Sin bĕrniçe kön bu ḫayvan yanında ḳal, anıñ aldına hervaḳıt azıḳ salıp tor. Şayat, ĕssĕ könner bulıp, bu batḳaḳ kiber ve ye köç cıyıp üzĕ ük monnan çıġar, şul vaḳıt kervan artınnan kilĕrsĕñ hem bu ḫĕzmetĕñ öçĕn minnen küp yaḫşılık kürĕrsĕñ, dip.

Şulay Şetrebeně anda ḳuyıp, üzĕ kitĕp barġaç, ul könněñ irtegĕsĕnde ük ḫĕzmetçĕ kervan artınnan citĕp, ḫucaġa oyıştırġan yalġanın söyledĕ:

- Sin kitkeç, ozaḳlamıy Şetrebe mĕskĕn can birdĕ hem gevdesĕ balçıḳḳa sĕñdĕ.

Ḫuca bĕraz başın sĕlkĕp, cilkelerĕn sikĕrtĕp tordı da eyttĕ:

- Ĕněm, küzĕñ ve süzĕñ tanıḳlıḳ birederˇ: sin yalġan söyliysĕñ. Dalada yalġız ḳalırġa tĕlemiyçe anı taşlap kitĕp, miněm aldımda buşnı ırıldıysıñ. Şul biçara ḫayvannıñ yanında ḳalıp ve aldına azıḳ salıp, derman itken bulsañ idĕ şayat, batḳaḳtan çıġıp, miña küp fayda kitĕrgen bulır idĕ.

Yalçı eyttě:

- İy ḫuca! Ġacep süz söyliysěñ, teḳdiyr digenně isěñe de almıysıñ. Eger běrevge zamana cefa kürsetse ve ḫıyanet itse, niḳader ḫeyle itse ve çaralar kürse de, saḳlanuvı aña fayda birmes hem teḳdiyrde yazılġannı kürmiy bulmas, belki ḳılġan çarası ve ḫeylelerě aña zarar kitěrěr. Saḳlıḳ ve tırışuvları üz başına küñělsězlěk kitěrěr.

Moña misal öçěn běr ḫikeyet söyledě.

Ḫikeyet

Běr yulavçı seferde yörgende kürdě: östěne běr aç bürě küzlerěn çěkreytěp kileděr hem monıñ ḳanın ěçmekçě buladır. Biçara mösafir bu zalimnen canın ḳotḳarırġa çara ve ḫeyle ězledě hem "Ḳaya sıyınıym?" dip, yaḳ-yaḳḳa ḳaranıp, běr uysu cirněñ arġı yaġında běr avıl kürdě. Bes, ḳotıluv ömětě bělen şunda taba yögěrdě. Ul uysu cir digeněbězge yaḳın barsa ul kiñ ve tiren su buldı. Sudan kiçerge ni küpěr yuḳ, ni sal yuḳ. Yözěp çığıym dise, bik kiñ, hiç mömkinlěk yuḳ. Bes, çarasız turı suġa kěrdě. Biş-altı ḳolaç yözěp kitken idě, kiyěmnerě çılanıp, yözerge dermanı ḳalmadı, bata başladı. İndě battı digende, oçraḳlı revěşte běrniçe kěşě monı kürěp, yögěrěp kilěp cittěler, sudan çıġarıp, şunda taşlap kittěler. Köz köně idě, suvıḳ canġa üttě. Ḳaltırap, niçěk cılınıym dip torġanda, şul cirde běr öy kürěp, cılınıym dip şunda kittě. Ul öyge kěrmiy, monda kěmner tora iken dip ḳarasa, anda yulbasarlar běr sevdegerně talaġannar, malnı üzara bülěp toralar hem üzěn ütěrěrge niyet ittěler.

Bu měskěn bu ḫelden ḳurḳınıp, zararları tiymegeyě dip, bayaġı avılġa kittě. Cěgerě bětkennen běr ḳaraltı yanına yattı. Ul arada tora torġan cirěnnen ul ḳaraltı běrden monıñ östěne ciměrělěp, ul şunda ülěp ḳaldı.

Şulay bulġaç, iy ḫucam, min de ügězěñně niḳader ḳarasam da ve hertörlě çaralar itsem de, ülěm seġatěnnen ḳaldıra almadım. Ve ülgeç te Allaġa yalvardım, těrělte almadım.

* * *

Şundıy yalġan süzler bělen aldaḳçı yalçı iyesěn ışandırdı, iyesě çarasız üz yulına kittě. Běrniçe vaḳıttan soñ ul Metrebe digen ügězge de ecel citěp, běr şeherde ülěp ḳaldı.

Běz indě sevdeger ullarınıñ ḫikeyetěne kěrěşmiyběz, şunıñ öçěn alar herḳaysı kesěpke, ěşke kěrěşěp bayıdılar. Ataları vafat bulġaç, üzallarına ḫuca buldılar. Devlet bělen ġoměr sörěp, aḫır kěşě bara torġan yulġa yörděler, yaġniy ecel citkeç, cir astına kěrděler.

KELİLE BĚLEN DİMNE ḲIYSSASI

(ARISLAN BĚLEN ÜGĚZ DASTANINIÑ BAŞI)

Kiliyk Şetrebe ḳıyssasına.

Şetrebe şunda batıp ḳalġan idě. Ul arada könner ḳızuv bulıp, ěssě ciller istě, hem şul batḳaḳ cir kiběp, Şetrebe balçıḳtan çıḳtı. Şunda ülen aşap, sular ěçěp, temam siměrěp, evvelgěden artıḳ köçlě buldı. Körlěgěnnen baḳırıp ve görěldep, sıyırlar ězliy başladı.

Şunda yaḳın urmanda ul taraf ḫayvannarınıñ padişahı Ġazanfar atlı běr arıslan tora idě. Anıñ ḫězmetěnde yulbarıslar, ḳaplannar, büreler, şaḳallar, tölkěler hem başḳa yırtḳıçlar bar idě. Emma "Dönyada min gěne!" dip torsa da, ġoměrěnde ügězně kürgeně yeki tavışın işětkeně yuḳ idě.

Běrkön Şetrebeněñ mehabetlě tavışı Ġazanfarnıñ ḳolaġına işětěldě. "Bu nindiy ḫayvannıñ tavışı bulmaḳ kirek?" dip, küñělěne ḳurḳuv töştě. Alay bulsa da, ḳurıḳḳanın yırtḳıçlarġa bělděrmeske tırışır idě. Ḳartlıġın ve olılıġın sıltav itěp, av artınnan kitmiy, öyde utırır buldı.

Anıñ ḫězmetěnde aḳıllı hem zirek ikě şaḳal bar idě. Běrěněñ atı Kelile ve běrěněñ atı Dimne idě. Bu Dimne digeně olı bulırġa hem olı vaziyfa tabarġa çamasız heveslě idě, haman da Arıslannıñ ḫelěn sınap yörěp, uñayı kilgende yaḳınlaşırġa forsat ězliy idě.

Bu ḫelde Arıslannıñ küñělě tınıçsız bulġanın bělěp hem anıñ Ügězden ḳurıḳḳanın sizěp, ḳarěndeşě Kelilege eyttě:

- İy ġaziz ḳarěndeşěm! Sin monı niçěk tabasıñ: padişahıbızınıñ ḫetěrě tarḳav bulıp, yözěnde ḫafa eserlerě kürěneděr. Ve güyaki běrnerseden şikleněp, öyěnnen çıḳmıy toradır.

Kelile eyttě:

- İy Dimne! "Reḫimü-l-lahi emraěye ġarafe ḳaderühü ve lem yetġıydü turahü", yaġniy "Üz çigěn bělěp, üz yulınnan çıḳmaġan kěşěge Allah reḫim iter." diděler. Bes, mondıy süzler söylerge sineñ ni ḫaḳıñ bar? Padişahlar eḫvalěn tikşěrüv bězdey tüben ḫalıḳḳa niçěk yarar? Eger běrev üz vaziyfasın bělmiy derecesěne layıḳ bulmaġan ěşke kěrěşse, ul běr Maymılnıñ başına kilgen bela anıñ başına da kilěr.

Ḫikeyet

Bĕrkön bĕr kĕşĕ urmanda aġaç östĕne utırıp, anı pıçķı bĕlen yarıp tora idĕ. İkĕ çöyĕ bar idĕ, pıçķı yörĕrge tıġız bulmasın dip, yarıķķa kaġıp, bĕrsĕ buşaġaç, ikĕnçĕsĕn ķaġıp, bĕrsĕn çıġara idĕ.

Bĕr Maymıl bu kĕşĕnĕñ ĕşĕne ġacepleneр ķarap tordı. Ul kĕşĕ bĕr yaķķa kitkeç, tiz ük anıñ urınına kilĕp, kükeylerĕn yarıķķa salındırıp utırdı. Alay-bolay itĕp, tĕşĕ ve tırnaġı bĕlen tartıp, yarıķķa kaġılġan çöynĕ suvırıp aldı. Şul vaķıt tĕgĕ yarıķ yabılıp kittĕ de, monıñ kükeylerĕ ķısılıp ķaldı. Maymıl ķotoçķıç avırtuvdan issĕz bulıp yıġıldı. Ul arada tĕgĕ kĕşĕ ķaytıp kilĕp, urınında Maymılnı kürgeç: “Bu eşekĕ ḫayvan ni öçĕn miněm urınıma utırġan ve çöyĕmnĕ çıġarġan?!” dip açuvlanıp tibĕp ciberdĕ ve Maymılnıñ kükeylerĕ şunda özĕlĕp ķaldı. Şul revĕşçe, Maymıl tilĕlĕgĕnĕñ cimĕşĕn tatıdı.

* * *

Şulay itĕp, iy ķarĕndeşĕm, tüben tĕlekllĕler süzĕn söyliysĕñ hem tamaķ tuydıruvnı zur baylıķķa sanıysıñ. Miněm bĕlüvĕmçe, ķarın tuydıruv ve muyın ķalınaytuv öçĕn padişahķa ḫĕzmet iterge kirekmes, belki olı vaziyfalarġa citĕp hem böyĕk dereceler tabıp, duslarnı ķuvandırır, doşmannarnı köyĕndĕrĕr öçĕn ḫĕzmet iterge kirek. Şunıñ kĕbĕk, bĕr ġarep şaġıyrı eytken: Lime talebe-d-dünya ize lem terede bihi Sörürĕ möḫib ev esayĕtü ḫaam.

Yaġniy “Duslarnı ķuvandırıp, doşmannarnıñ ķolaġın borırday bulmasañ, nik dönyada yeşiysĕñ?”, “Herkĕmnĕñ ķayġısı ķarın tuydıruv hem yĕgĕtlĕgĕ simĕrüv bulsa, ul adem tügĕl, ḫayvandır.” digenner. Şunıñ öçĕn “Aşaġanın ķol söyler.” digen meselnĕ eytĕp ķaldırġannar. Şunıñ kĕbĕk, herkĕm olılıķķa citĕşĕp, dönyada yaḫşı at ķaldırsa, göl kĕbĕk az ġına ġomĕr itĕp ülse de, tĕrĕ sanalır. E bĕrevnĕñ himmetĕ tüben bulıp, tamaġı tuyġanġa razıy bulsa, tigenek kĕbĕk ozaķ ķalsa da, ülĕk ḫökĕmĕnde bulır.

Kelile eyttĕ:

- Mertebeler ĕzlev hem olı uylar uylav şundıy kĕşĕlerge kilĕşĕr: alar yaḫşı nesĕlden, zatlılar ehĕlĕnnen bulırlar, hem ul atadan uġılġa küçe kilĕr. Bĕz ise oluġlar nesĕlĕnnen tügĕlbĕz, şulay bulġaç, padişah ķatında niçĕk olı derece taba bĕlĕrbĕz?

Dimne eyttĕ:

- Yuķ, citekçĕlĕk nigĕzĕ ve olılıķ başlanġıçı zat ve nesep tügĕldĕr, belki aķıl hem bĕlĕmdĕr. Herkĕmnĕñ aķılı ķamil hem bĕlĕmĕ tulı bulsa, tüben mertebede ķalmas, ictihadı bĕlen yuġarı mĕner. E kĕmnĕñ aķılı zeġıyf hem uķımışlılıġı kim bulsa, ġafletĕ, bĕlmevĕ sebeplĕ biyĕk derecelerde ozaķ ķalmıy yıġılıp töşer. Emma şunısı ġına bar: yuġarı mĕnerge

qıyın, tüben töşerge ciñelděr. Şul sebepten tüben tabiyġatlěler olılıq ězlemiy, öylerěněñ qarañğı poçmağında ḫurlıqta utırırlar. E yuġarı himmetlěler, meşeqatler ve ḫeterlerge kěrěp, ğıyzzet ve devlet tabalar. Süzěmněñ raslığı měne bu ḫikeyetten añlaşılır.

Ḫikeyet

Ělěkkě zamanda ikě dus yěgět bar iken. Běrěne Selim ve běrěne Ġanim diyerler idě. Běrkön seferge çığıp, yırak cirge kittěler hem, bara torġaç, běrvaqıt tübesě kükke tigen běr olı tav töběne cittěler. Ul tavnıñ itegěnde těrěklěk suvıday běr aruv kül taptılar. Arı-birě ězleněp hem tamaşa qılıp yörgende, şunda yunma taştan běr arıslan sını yasalıp běrkětělgeněn kürděler. E anıñ yanında aq mermerden běr taqta taptılar. Ul taqtada altın bělen bolay yazılġan idě: "Herkěm bu möbarek urınġa citse ve kilěp bu taqtanı tapsa, aña meğlüm bulsın: běz qunağıbızġa yaḫşı urın ezěrleděk hem anı sıylarġa her mömkin bulġan lezzetlě rizıqlarnı ezěr qıldıq. Lekin şul şart bělen: başınnan kiçerge ezěr bulıp, bu upqınlı külge kěrsěn hem anda yözěp çıqqaç, şul taştan yasalġan arıslannı küterěp, běr de tuqtap ḫel cıymıyça tav tübesěne çığarsın hem oçrağan qaněçkěç yırtqıçlardan qurıqmıy ve ayağına qadalġan çeněçkělerge qaramıy, eytělgen cirge iltsěn."

Bu yazuvnı uqıp, Ġanim Selimge eyttě:

- İy tuġan! Měne Ḫoday bězně nindiy cirge kitěrdě ve mondıy ḫikmetke irěştěrdě. Eyde, şul ḫeterlerge kěriyk hem qunaqlarġa nindiy sıy ezěrlegenděr, běliyk.

Selim eyttě:

- Bu yazuvnı kěm yazġanı bilgělě tügěl. Şulay bulġaç, mondıy töpsěz süzge tayanıp, üzěbězně ḫeterlerge salırġa yaramas. Aqıllı kěşě, "daru tabılır" dip, aġuv qapmas hem bulır-bulmas fayda ömětě bělen üzěn helaketke atmas.

Ġanim eyttě:

- Tınıçlıqta ğına yatuvġa tělek tübenlěk ve měskěnlěk bulmıymı? E meşeqat çigüv hem ḫeterlerge töşüv kěşěně devletke irěştěrmiymě? Mondıy ḫezine tabıp ta, yulında tigenek bardır dip taşlap kitsek, niqader měskěn bulırbız hem mondıy ḫikmetlě tılsımġa oçrap ta, asılına citmiyçe şulay qaldırsaq, şiksěz, himmetsěz atalırbız.

Selim eyttě:

- Süzěñ dörěs, emma şunı da onıtırġa kirekmes, "Qademü-l-ḫürüci ġale-l-vülüci" işaretěnçe, baştan ul ěşněñ aḫırın uylap qarasın, hem zararın, hem faydasın ülçep tiñleştěrsěn.

Bu ěşte měne nindiy iẖtimallar bar: ye bu ẖatnı bĕr yaramas kĕşĕ kölkĕ öçĕn yazġan bulır yeki monıñ meġnesĕ añlaşılmıy torġan bĕr sĕrge işaret bulır, ye suda upķın bulıp, yözĕp çıġarġa mömkin bulmas, ye ul taş suret şulķader avır bulır küterüv mömkin bulmas, yeki tın almıy, yal itmiy tav östĕne çıġarıp bulmas. Faraz ķılıp ķarasaķ, bolarnıñ hemmesĕn de başķarıp bulmas, ul çaġında netice de ni bulır anısı da meġlüm tügĕl. Şulay bulġaç, bu niyetĕñde siña da bu uyġa birĕlĕrge urınlı kürmiym.

Ġanim eyttĕ:

- Bu süzlernĕ ķaldır, min niyetĕmnĕ ķuymam hem mondıy vesveseler bĕlen bu yuldan çıķmam. Sin miña yuldaş bulmasañ, hiç bulmasa, bu miněm başsızlığımnıñ aẖırın kür hem doġa ve himmetĕñnĕ miña yardemçĕ it.

Selim eyttĕ:

- Küñĕlĕm söymegen nersege ķarap torırġa tĕlegĕm yuķ, e sinĕñ helaketĕñnĕ kürĕrge tüzĕmĕm citmes. Allahı Teġalege tapşırdım, ĕşĕñnĕñ ẖeyĕrĕn kür, dip, Ġanim bĕlen beẖilleşĕp, üz yulına kittĕ.

Ġanim kül yanına kilĕp ķarasa, kürdĕ: kül tügĕl bela çoķırı ve helaket upķınıdır. Şulay bulsa da ķavşamıy ve himmetĕn buşatmıy, ul külge taşlanıp, ikĕnçĕ yaķķa yözĕp çıķtı. Tiz gĕne ul taş sınnı, urınınnan ķubarıp, niķader avır bulsa da, yal itmiyçe, bĕr kütergen kilĕş tav tübesĕne çıġardı. Ul arada şul uķ taştan bĕr olı tavış çıġıp kittĕ hem bötĕn tav-taşnı yañġırattı. Şunda ġacep matur bĕr şeher kürĕnĕp, ul şeherden küp ẖalıķ çıġıp, monıñ ķatına kile başladılar. Oluġları alġarak kilĕp, olılav hem ẖörmet bĕlen Ġanimnĕñ ķulın üptĕler. Padişahlarġa ẖas kiyĕmner kiyĕrtĕp ve şatlıķlar kürsetĕp, ayaķ astına altın-kömĕş, cevher siptĕler. Hem aña buysınırġa ant itĕp, padişahlıķ teẖĕtĕne utırttılar. Ġanim moña ġacepleněp, ĕşnĕñ asılın soraşķaç, bolay cavap birdĕler:

- Bu şeherněñ borıngı aķıl iyelerĕ ẖikmet ġıylĕmĕ bĕlen şul külnĕ hem şul arıslannı yasap, tılsım itkenner. Ķayçan padişahıbız ülse, şul tılsımnıñ teĕsiyrĕ bĕlen niçe vaķıttan soñ böyĕk himmetlĕ kĕşĕ şunda kilĕr hem, külden yözĕp çıġıp, ul sınnı suvırıp alıp, tav östĕne mĕndĕrĕr. Soñra ul taş, üzĕgĕz kürgençe, bĕzge ẖeber birĕr. Şul vaķıt bĕz anı üzĕbĕzge padişah iteběz hem anıñ boyırığına buysınabız. Sin indĕ ẖezĕr bĕzněñ padişahıbız buldıñ, dip süz bĕtĕrdĕler.

* * *

Dimne bu ẖikeyetnĕ söylep bĕtĕrgeç eyttĕ:

- Bes, himmet iyesĕ tüben derecede ķalmas hem “bĕr maķsatķa citem” dise, ḫeter ve meşeķatlernĕ küzĕne ĕlmes. Min de Arıslan ḫezretlerĕne yaķınlaşmıy torıp reḫetlĕk tapmam hem yararlığıma küre bĕr vaziyfa tapmıy torıp yoķı kürmem.

Ḫezĕr de padişahnıñ küñĕlĕ Ügĕz tavışınnan tınıçsızdır, e monı minnen üzge hiçkĕm sizmiyděr. Mondıy forsat barında, ḫĕzmet kürsetĕp, aña yaķınlaşırġa uylıymın.

Kelile eyttĕ:

- İy buş uylı! Bĕrĕnçĕden, padişah Ügĕznĕ bĕlmiymĕ? Annan ķurıķmıy, ikĕnçĕden, farazan ķurıķsa da, bu ḫosusta aña ḫĕzmet iter kĕşĕsĕ yuķmı? Bu vaziyfa annan siña artıp ķalamı? Öçĕnçĕden, farazan, sin ḫĕzmet itĕp, padişahķa yaķınlaşsañ da, alar ḫĕzmetĕnĕñ tertiybĕn ve edebĕn bĕlmiysĕñ. Küp zeḫmet bĕlen tapķan dereceñnĕ azaġında edepsĕzlĕgĕñ bĕlen yuġaltıp, soñra ġomĕrĕñ buyınça ükĕnĕçte ķalırsıñ.

Dimne eyttĕ:

- Monıñ asılın açıķladım hem yaķınlaşuvnıñ da yulın yaḫşı bĕleměn. Eger bĕrevnĕñ aķıl ve ziheně bulsa, her ĕş anıñ ķulınnan kilĕr, hem barça möşkĕller aña ansat bulır.

Kelile cavap birdĕ:

- Şiksĕz, aķılıñ bar, emma başķalarġa yaķın bulırġa bu ġına citmiy, elĕ monnan başķa nesĕl-nesep bĕlen ataķlı buluv kirek. Sin bulsañ, oluġlar nesĕlĕnnenmĕ? Ye aña küp ḫĕzmetler kürsettĕñmĕ?

Dimne eyttĕ:

- Padişahķa ḫĕzmet item digen kĕşĕge bu biş ķaġıydeně totuv kirek: evvel açuv utın yuvaşlıķ ve yomşaķlıķ suvı bĕlen sündĕrmek kirek; ikĕnçĕ nefĕs hem küñĕl tĕleklerĕn uylanuv ve sabır yögeně bĕlen avızlıķlarġa kirek; öçĕnçĕ ḫırıs ve ķomsızlıķnı aķıldan ciñděrüv kirek; dürtĕnçĕ yort ĕşlerĕnde ve il kireklerĕnde insaf hem ġadĕllĕk kirek; bişĕnçĕ her ĕşně yomşaķlıķ ve yaḫşılıķ bĕlen bĕtĕrmek kirek.

Bu biş şartlarġa buysınıp, tayanıp, üzĕmně aña tanıtķaç ve tabiyġatĕme layıķ mertebe tapķaç, her turında bik çın küñĕlden aña ḫĕzmet ķılırmın hem boyırığın cirĕne citkĕrĕrge canım bĕlen tırışırmın. Ķayçan ul bĕr ĕş başlarġa tĕlese, ķararmın: eger ul ĕşte yortķa fayda bulırlıķ bulsa, anıñ faydaların aldan kürsetĕp, anı ķılırġa dimlerměn. Eger ul ĕş faydasız bulırday bulsa, urınlı ve yomşaķ süzler bĕlen ḫatasın añlatıp, ul ĕşnĕñ kileçektegĕ zararların

söylep birěrměn. Şulay itsem, können-kön padişahnıñ miña iltifatı artır, ķaděrěmně bělěp, üzěne yaķın iter.

Kelile eyttě:

- Ḫekimner padişahlar ḫězmetěn diñgěz seferěne oḫşatķannar: běrev diñgězde sefer itěp, satuv ķılsa, ye küp fayda kitěrěr, ye üzě dulķınnar astına kitěp barır.

Beyět

Bederya der mönefiġ bişomar set,

Eger ḫahi selamet, der kěnar set.

Yaġniy "derya seferěnde ḫisapsız küp faydalar bar, emma selametlěk kirek bulsa diñgězge kěrme, yarda tor" digenner.

Dimne cavap ķaytardı:

- Ras eytesěñ, padişahlarda yaķın bulġanda küp ḫeterler bar. Emma himmet ķılıp ve yulın bělěp ḫězmet itkennerge temam iminlěk te bar. Min çiy maķtanıp eytmiyměn, Allahı Teġaleněñ nigmetěne şökrana ķılıp eytem: üzěmně aķıllı ve yuġarı himmetlě tabamın. Şunıñ öçěn moña ķıyuvçılıķ ķılamın.

Kelile eyttě:

Beyět

İşětmessěñ Çubandin ḫeyrḫahıñ

Selamet bul, yör ve bar, měne rahıñ.

(İşětmessěñ Çulpannan yaḫşı tělek, selamet bul, yör ve bar, měne yulıñ.)

Ķayçan sin oluġlıķ tabarġa bu ķader ileslenděñ hem miněm nesiḫetlerěmně ayaķ astına saldıñ ni ěşliym?! Niyetěñ möbarek bulsın ve başlaġan ěşěñ uñsın.

* * *

Dimne ķarěndeşě Kelile bělen isenleşěp kitěp bardı. Arıslan ḫozurına kěrěp, açıķ tavış ve matur těl bělen padişahķa doġa hem alķışlar ittě.

Arıslan:

- Bu kěm bula? didě.

Yanındağı:

- Bu felen vaḳıtta ḫězmetěñde bulġan felençe Şaḳal ḳolığıznıñ ulıdır, didě.

Arıslan, iltifat kürsetěp:

- Çiber yěgětsěñ, ni ḫězmettesěñ ve niçěk kön küresěñ? didě.

Dimne yene bayağıça açıḳ yöz ve matur ġıybareler bělen cavap birdě:

- Oluġ padişah ḫezretlerěněñ běr kěçkěne ḳolı ve ḳolınıñ uġlı bulıp, atam-babam kěběk devlet işěklerěnde utıramın ve işěk busağaların üzěme ḳıybla kěběk ḳabul itěp, běrer ḫězmetlerě bělen şereflě bulmammı dip, boyırġannarına küz těkep toramın, gerçe bötěn cir yözě yırtḳıçları padişahınıñ devlet işěklerěnde minnen oluġ mertebelě ḫězmetçělerě küptěr. Emma min şunı uylıymın: olılar bětěre almıy, e kěçěler bětěre torġan ḳayběr ḫězmetler bar. Meselen: ine söñgěge ḳaraġanda ye ḳalem pekěsě ḳılıçḳa ḳaraġanda niḳader kěçkěne hem ḳaytış bulsalar da, ḳayběr ḫězmetler bar alarnı barı tik ine ve ḳalem pekěsě ěşliy aladır, e söñgě hem ḳılıç tik toradır. Şulay uḳ tıçḳannan çiksěz olı fil ḳaçadır, e kěçkěne gěne meçě anı basadır. Şulay bulġaç, min de niḳader ḳoytı bulsam da, padişahnıñ běr ḫězmetěne yararmın diyměn. Ve iḫlas bělen meġrifetěm ḳader ḫězmet ḳılırmınmı diyměn.

Ġazanfar, Dimneněñ urınlı süzěn ve temlě tělěn işětěp, yaḳınnarına eyleněp eyttě:

Hönermend ve aḳıllı kěmsene tüben ḫalıḳtan bulsa da, aḳıl ve bělěměn kürsetmiy ḳalmas, çın cofar kěběk niḳader kiyěmner astında yatsa da, ḫuş isě çıkmıy bulmas.

Dimne monnan efsüně Arıslanġa teěsiyr itkeněn běldě hem yene artıġrak ḳıyuvçılıḳ bělen, yıraḳtan tartıp, üzěněñ padişah ḫozurında bulırġa layıḳ ikeněn isbat iterge kěrěştě hem ḳısḳa, açıḳ ġıybareler bělen söylep kittě:

- Padişahnıñ yaḳınnarı her ěşte bělěmnerě miḳdarınça uylap, bělgennerěn tuġrılıḳ ve insaf bělen padişahḳa citkěrmek tiyěşlě hem hiçběrev ḫaḳında, üz nefěslerěn ve ikěyözlělěkně alġa ḳuymıy, niçěk barınça aña bělděrmek kirek. Şuña ḳarap padişah üz ḳolların yaḫşı bělsěn ve herkěmge yararlığına küre ḫězmet boyırsın. Çönki padişah işěgěnde ḫězmet itüvçěler imtiḫan ḳılınıp, bělěm ve hönerě kürěnmegen zatlar bulmasalar, běrvaḳıt yuġarı taraftan běr avır ḫězmet yöklengende alar ul ḫězmetněñ retěn bělmesler hem, niḳader küp bulsalar da başına çıġa almaslar. Meger oluġ ḫězmetler küplěk bělen ḳılınmas, belki ġıylěm ve höner bělen ḳılınır. Meselen, běr avır taşnı běr cirden ikěnçě cirge küçěrüv kirek bulġanda niçe yöz köçlě hönersězler küçěre almaslar, e běrniçe gěne hönermend ġalimner

ve avır yökler küterüv feněnde ostalar ansatlıḳ bělen kitěrěrler. Eger padişah bělěm ehělěn tanımıy altın ciřěne ḳurġaşın ḳuysa ve ġalim urınına nadannı utırtsa, yortḳa kileçek faydalar tuḳtalıp ḳalır, hem monıñ gönahı padişahnıñ üzěne bulır.

Arıslan Dimneněñ bu süzlerěnnen yene bigrek ġacepleněp hem aña temam iltifat ḳılıp eyttě:

-Bes, andıy bělěm ve höner ehělěn nindiy ülçev bělen ülçep, niçěk iġtibarġa almaḳ kirek hem alar yortḳa ni revěşlě fayda kitěrěrge mömkin?

Dimne yene üz turısına eylenděrěp cavap birdě:

- Bu urında töp nerse şuldır: padişahlar ḳollarınıñ neseł-neseplerěne ḳaramıyça, yararlıḳlarına ve bulġanlıḳlarına ḳarav kirek. Bělěksěz ve hönersězlerge (gerçe çěrěgen aksöyeklerněñ ve tufraḳ bulġan oluġlarnıñ balaları bulsalar da) böyěk ḫozurda urın birmeske kirek. Şunıñ öçěn ademlěk höner bělenděr, ata bělen tügěl. Çönki kěşěge atasınnan ten ve ḳan kilěr. Bolar bulsa da, alar meġrifet çıġanaġı ve höner ḳoyısı tügělděr. Kěşěněñ ḫayvannan östěnlěgě hem ġalimněñ nadan östěnnen yuġarılıġı ten ve ḳan bělen tügěl, belki ġıylěm ve bělěk bělenděr. Bu turıda bu farsıça beyět bik güzel töşken:

Zěnde běmördě mişeved na temam,

Zěnde běmördei ḫud ara benam.

Ez pederě mörde melef, i cevan,

Ger ne segi, çün ḫuş ez östěḫan.

(Tormış ülgen bělen bulmas temam,

Těrěk ülgen bělen üzěn bizer.

İy yěgět! Ülgen atañ bělen laf orma,

Ět bulmasañ eger, söyek siña nersege.)

Eger padişah hönersěz asılzadelerně küterěp, bělěk iyeleřěne iltifat itmese, yort bozıḳlıġına sebep bulır.

Dimne bu süzlerně eytěp bětěrgeç, Arıslan aña taġı da nıġraḳ iltifatlar kürsetěp, üzěne yaḳın ittě. Dimne, üzěne birělgen aḳıl ve zihěn bülegě bělen ḫězmette ictihad itěp, az vaḳıtta ḫezretněñ yaḳını buldı, hem vezirlěk, hem sěrdeşlěk mertebesěne cittě.

Běrkön Dimne, uñayın kitěrěp, avlaḳta padişahḳa eyttě:

- Bu ni ḫikmet: padişah ḫezretlerĕ küp vaḳıttan birlĕ av avlarġa iḫtıyar itmiydĕr. Elbette, monıñ bĕr sebebĕ bulsa kirek. Eger minĕ tübençĕlĕklĕ bendelerĕne yaġımlılıḳ kürsetĕp, bu ḫosusta minĕ sĕrdeş itse, şayat, aḳılım ve bĕlgeneм ḳader çarasın kürĕp, ḫĕzmetler bĕlen beḫĕtlĕ bulır idĕm.

Arıslan bayaġı Ügĕzden örkĕp çıkmaġanın Dimnege bĕldĕrĕrge tĕlemegen idĕ, lekin şul uḳ arada kinetten Ügĕz ükĕrĕp ciberdĕ ve mehabetlĕ tavışı urmannı yañġırattı. Arıslan, bu tavıştan siskeneр kitĕp, ḳurıḳḳanın yeşĕrĕrge hiç çarası ḳalmadı, şuña Dimnege sĕrĕn açıp eyttĕ:

- Mĕne niçe vaḳıttan birlĕ bu tavış ḳolaġıma işĕtĕledĕr ve mehabetĕ ḳuvetĕmnĕ aladır, gerçe nindiy ḫayvannıñ tavışı ikenĕn bĕlmiymĕn, emma tavışına küre üzĕ de mehabetlĕ bulsa kirek dip uylıymın.

Dimne eyttĕ:

- Oluġlar eyttĕler: mehabetlĕ tavışḳa ve olı gevdege ışanuv yaramas. Çönki her suret asılına yaraşmas. Kiyĕk kaz, meselen, niḳader olı gevdelĕ bulsa da, yodrıḳtay ġına laçın anı yırtadır hem nindiy olı tavışlı zur ayunı adem uġlı östĕrep yörtedĕr. Eger sĕz ġalicenapnıñ emĕrĕ bulsa, bu tavışnıñ iyesĕn barıp kürĕrmĕn ve ḫelĕn yaḫşı bĕlĕp, dörĕs ḫeber kitĕrĕrmĕn.

Dimneneñ süzĕ Ġazanfarġa meġlüm buldı. Bes, Şaḳal anıñ boyırıġı bĕlen tiz şul yaḳḳa yögĕrdĕ.

Dimne kitĕp barġaç, Arıslan öyĕne kĕrdĕ hem Dimneneñ tuġrılıġın yaḫşılap sınamıy torıp sĕrdeş itkenĕne ve ḳurıḳḳanın bĕldĕrgenĕne ükĕnĕp eyttĕ:

- Ah! Min niçĕk ḳavdarlandım hem saḳlıḳ kürsetmiy monı yaḳın ittĕm. Bu Dimne zatında zirek ve ütkĕn Şaḳaldır, niçe vaḳıtlar busaġabızda bulıp, bu çaḳḳaça üzĕne layıḳ mertebe ala almıy tordı. Ġacep tügĕl, bĕrvaḳıt bĕzden aña zolım ve şĕlte irĕşĕp, ḫetĕrĕ ḳalmaġan bulsa... Ul surette ḫezĕr bĕzge ḫıyanet itĕp, üçĕn alır. Ḫetĕrĕ ḳalmaġan bulsa da, ul tavış iyesĕ ḫayvannıñ ḳuvet ve danın bĕzneĸĕnnen artıḳ kürĕr de bĕzge ḫıyanet itüvnĕ üzĕne devlet sanar.

Ḳısḳası, Arıslan bĕrniḳader vaḳıt bu fikĕrler bĕlen ḫozursız buldı, hem aptıraġanınnan ni iterge bĕlmiy bĕr utırıp, bĕr arlı-birlĕ yörĕp, Dimne kitken yulġa ḳarap torġanda, yıraḳtan Dimneneñ aşığıp kile yatḳanın kürdĕ. Monnan bĕraz tınıçlanıp, yene olı sımaḳlıḳ bĕlen urınına utırdı. Ul arada Dimne de kilĕp, padişahḳa doġa hem maḳtavlardan soñ bu beyĕtnĕ uḳıdı:

Felek daim bilĕn böksĕn tepuñda,
Seġadet kön kĕbi tuġsın ķapuñda.
Siña yavız sonan tapmasın iyĕlĕk,
Belalĕ başı bulsın muynına yök.
(Kükler daim bilĕn böksĕn ḫĕzmetĕñde,
Beḫĕt ķoyaş kĕbĕk tuvsın ķapķañda.
Siña yavızlıķ itken tapmasın igĕlĕk,
Belalĕ başı bulsın muyınına yök.)

- Ey cir yözĕ ḫayvannarınıñ soltanı! Ul tavış bĕlen sĕzně tınıçsız itken Ügĕz digen ḫayvan iken. Bĕlmiyměn, niçĕk yök tartuvdan ķotılıp, bu urmanġa kilgen? Gerçe gevdesĕ olı, yörĕş ve ķaraşı köçlĕ, tavışı mehabetlĕdĕr, emma hönerĕ yök tartmaķ hem bötĕn buldırġanı ķarın tuydıruv bulıp, anda olılıķ, mertebelĕlĕk eserĕ kürmedĕm. Küñĕlĕme annan hiç ķurķuv töşmiy, ķatında iltifatsız yördĕm, aña iḫtiram kürsetmedĕm.

Arıslan eyttĕ:

- Sin anı nıķ sabırlığı öçĕn zeġıyf sanama hem yuvaş möġamelesĕne aldanma, iḫtimal ki, sinĕ küzge ĕlgen bulır ve aña tiñdeş bulmaġanıñ öçĕn ķuvetĕn bĕlděrmegen bulır. Meselen, ķatı davıl zeġıyf ülennerge zarar tiyděrmiyděr, e olı imennerně tamırınnan suvıradır.

Dimne eyttĕ:

- Min ziheněm bĕlen anıñ çamasın bĕlděm hem tışınnan ĕçĕn yaḫşılap uķıdım. Eger Sĕz ġalicenaplarnıñ emĕrĕ bulsa, min anı busaġaġızġa kitĕrĕp, himmetsĕz hem ķurķınıçsız ikeněn kürsetiym hem işĕgĕgĕzde bĕr yuvaş ķol itĕp kuyıym.

Arıslan bu süzden şatlanıp, anı kitĕrĕrge boyırġaç, Dimne Ügĕz yanına barıp, selam birĕp, temam ķıyuvçılıķ bĕlen bolay didĕ:

- İy ķarĕndeş! Sin tuvġan ciréñ abzardan niçĕk çıķtıñ hem yök tartuvdan ni ḫeyle bĕlen ķotıldıñ ve, edepsĕzlĕk itĕp, padişahnıñ avlaġı bulġan bu urmanġa nişlep kildéñ?

Ügĕz aruv küñĕllĕlĕgĕnnen başınnan ütkennerně söylep birgeç, Dimne, tağı da ķıyuvraķ bulıp, aña eyttĕ:

- Barça yırtqıçlarnıñ oluğı ve cir yözëndegë ğayvannarnıñ padişahı Şir ğezretlerë minë siña ciberëp, ğozurına çaqırırğa boyırdı ve hem sinëñ yanıñda minë iğtıyarlı qıldı. Eger bër de anı-monı uylamıy tiz padişah busağasına barıp, ğëzmetënde torsañ,moñınçı işëk qatına kilmiy ve üz oluğlığıñnı tanımıy yörgenëñ miném bulışuvım arqılı ğafu itëlër, e indë qarışıp, süzëmnë tıñlamasañ, min ğezër qaytıp buysınmavıñnı aña ğeber iterмën, ul vaqıt padişah siña ni qılaçağın üzë bëlër.

Bu süz Şetrebege bik eser itëp, buysınuvdan üzge çara tapmadı hem Dimneneñ itegëne yabışıp, annan yardem tëlendë. Dimne aña yaqtı yöz kürsetëp, Arıslannan hiçbër zarar irëşmesëne cavaplılıqnı östëne alıp, Ğazanfar ğozurına alıp kittë.

Barıp citkeç, Arıslan Şetrebeneñ ğel ve ğetërën hem niçëk bu cirge töşkeneñ soraştı. Ügëz tağın başınnan ütkennë söylep birdë. Arıslan, monıñ ğeläne şefqat qılıp:

- Ğuş kildeñ, safa kitërdeñ. İndë monnan arı bëzneñ qunağıbız bulırsıñ hem nigmet, şefqatëbëzden ölëş alırsıñ, dip, mihërbanlıq kürsettë.

Şetrebe monı olı şefqat sanap, temam iğlas bëlen tırışlıq ve ictihad kürsettë. Arıslan monı kürëp, aqılın hem olı sımaqlığın bëlëp, Şetrebeneñ üz yanında tottı hem üzëne sërdeş ittë.

Dimne Şetrebeneñ padişah ğozurında urın tapqanın, e üzë onıtılıp qalğanın kürgeç, Şetrebege köngëlëk qıldı, hem anı küzden töşërüv niyetë bëlen qarëndeşë Kelile yanına kiñeşke kildë hem üzëneñ ğelë turında şikayet qılıp, yağniy zarlanıp hem qılğan ëşëne ükëneр eyttë:

- Qaraçı, qarëndeş! Min niçëk yalğıştım ve yaramıy torğan ëş ittëm: tırışıp hem ğeyleler qorıp, Ügëznë padişah ğozurına kitërëp quştım. Şunıñ bëlen üzëm küzden töştëm.

Kelile, monnan şarqıldap kölëp:

- Alay bulsa, sinëñ ğeläñ ul bër zahid qıyssasına ve macarañ anıñ vaqıyğasına oğşagan iken, didë.

Dimne:

- Ul qıyssanı söyleçë digeç, Kelile söylep kittë.

Ğikeyet

Bĕr zahid şeherden tışta bĕr şalaşta tora idĕ. Bĕrkön şul tirede bĕr yaman ķıyafetlĕ kĕşĕ kürdĕ hem, toyımı bĕlen ķaraķ ikeněn bĕlĕp, ĕçĕnnen uyladı:

- Bu kĕşĕge veġazler itĕp ķarıym, şayat, turı yulġa kĕrĕr hem ḫalıķ arasında felençe ķaraķ şeyĕḫněñ terbiyesĕ bĕlen tevfıyķķa kilgen iken dip şöhret bulır.

Şul niyet bĕlen ķaraķnı şalaşına çaķırıp, veġaz ve nesiḫetler iterge kĕrĕştĕ.

E zahidķa bĕr padişah ķıymmet behalĕ bĕr kiyĕm birgen iken. Moña ķaraķnıñ küzĕ töştĕ, hem yöregĕne ḫırıs utı totaştı. Bes, ḫeyle bĕlen zahidnıñ ġıybadetḫanesĕne kĕrĕp, edep bĕlen ḫozurında torıp eyttĕ:

- İy bĕlĕklĕ şeyĕḫ ve meġarif çıġanaġı! Ġomĕrĕmnĕ yamanlıķta ütkerdĕm ve ġamel defterĕmnĕ ḫatalar bĕlen tutırdım. Ḫezĕr tevbe ķılamın, ķulımnan totıp terbiyeñe al hem yaġımlı ķaraşıñnı miña sal.

Zahid, bik söyĕnĕp, anı ġıybadetḫanesĕne aldı, namaz-doġa küněkmelerĕne ve zikĕrlerge boyırdı. Ķaraķ ta bĕrniçe kön güyaki namazda ve ġıybadette torıp, aḫır bĕrkön forsat tabıp, bayaġı kiyĕmnĕ alıp ķaçtı.

Zahid, aldanġanın toyıp, ķaraķnı ĕzlep artınnan kittĕ. Şulay şeherge barıp torġanda kürdĕ: mĕne yulda ikĕ ügĕz, bĕr-bĕrĕ bĕlen orışıp ve mögĕzlerĕ bĕlen sözĕşĕp, çiy kanġa töşkenner. Şunda bĕr Tölkĕ bolarnıñ bu miḫnetlĕ ḫellerĕne ķarap ķuvana ve aķķan ķannarın bĕr baylıķ sanap yalıydır. Ķannıñ lezzetĕ Tölkĕněñ ķarınına şulķader kilĕşken: temam ķomsızlıķ bĕlen cirge aķķan ķannı ġına tügĕl, belki tennerĕnnen de yalıydır. Şulay saķsız ķanın yalap torġanda, ügĕzlerněñ mögĕzlerĕ arasına töştĕ hem ĕçeklerĕ aktarılıp, ĕçken ķannarı borınınnan çıķtı.

Zahid, monnan ġıybret alıp, yulına kittĕ. Kiç bulġanda şeherge citĕp, bĕr yumart ḫatınnıñ öyĕne töştĕ. Ve aşap-ĕçkennen soñ, bĕr poçmaķķa yoķlarġa yattı.

Ul ḫatınnıñ ḫĕzmetĕnde bĕr sıluv kenizek bar iken, ul bĕr matur yĕgĕtke küñĕl ķuyıp, can-ten bĕlen ġaşıyķ bulġan iken. Bolar bĕr-bĕrĕ bĕlen tanışıp, yĕgĕt monıñ yanına kilĕp yörgende, bu ḫatınnıñ da küzĕ bu yĕgĕtke töşken iken, hem anıñ ġıyşķı küñĕlĕnde urnaşķan. Bes, ḫatın anı, kenizekten ayırıp, üzĕne tartırġa tırıştı. Emma yĕgĕt ul iskĕ sıluv yarın ķuyası kilmedĕ, ḫatınnıñ tĕlegĕne riza bulmadı. Ḫatın, monnan bik ġarleněp, yĕgĕtnĕ ütĕrĕrge forsat küzete idĕ.

Bu Zahid kilgen tönde oçraḳlı revĕşte şundıy vakıyġa buldı: şul yĕgĕt isĕrĕp elĕgĕ kenizek ḳatına kildĕ. Kenizek, ḳarşı alıp, bikesĕne bĕldĕrmeske tırışıp, anı bĕr ḳarañġı bülmege yaptı. Hem “Tĕşĕm sızlıy, çıdar ḫelĕm ḳalmadı.” dip, bikesĕnnen röḫset alıp, üzĕ de şunda barıp yattı.

Bike, monı sizĕp, tön urtası bulġanda ḳulına kase bĕlen aġuv alıp, şul ḳarañġı bülmege kĕrdĕ hem aġuvnı yĕgĕtnĕñ avızına salam digende, yĕgĕt isĕrĕklĕgĕnnen ahlap ciberdĕ de, ḫatın siskenĕp hem ḳavşap yıġıldı, ve savıttaġı aġuv yözĕne ve küzĕne tügĕlĕp hem tenĕn yandırıp, ḫatın ülĕp ḳaldı.

Zahid, bu ḫelnĕ kürĕp ve ġıybret alıp, annan çıḳtı hem ḳunaḳ öyĕ ĕzlep yöriy torġaç, bĕr başmaḳçı anı ḳabul ittĕ ve ḫatınına ḳunaḳnı sıylarġa ḳuşıp, üzĕ bĕr dustınıñ öyĕne ĕçkĕ meclĕsĕne kittĕ.

Ḫatınnıñ bĕr söyerkesĕ bar iken (bolarnıñ arasında yörĕp, ḳavıştıruvçı bĕr ḳan aluvçınıñ ḫatını şaytan iken). Ḫatın, irĕ kitkeç te, ḳunaḳka aş ezĕrlevnĕ isĕne de almıy, tizrek şul şaytan aradaşçıġa barıp eyttĕ:

- İrĕm ĕçkĕ meclĕsĕne kittĕ, tañ atmıy ḳaytmas. Ḳaytsa da isĕrĕp ḳaytır, anı-monı bĕlmes. Tiz barıp, yarımnı çaḳır hem bĕz ikĕ ġaşıyknı bĕr-bĕrĕbĕzge ḳavıştır.

Ul bozıḳ ḫatın şaytan yalçısı bulıp tiz yĕgĕtnĕ tabıp kitĕrdĕ. Hem üzĕ saḳlıḳ bĕlen öyge kĕrĕp, yĕgĕtnĕ işĕk töbĕnde ḳaldırdı.

Ul arada irĕ dusları bĕlen isĕrĕklĕkte ḳıçḳırışıp, meclĕs bĕtkenĕn kötmiy, üpkelep ḳaytıp kilĕp, işĕgĕ töbĕnde ul yĕgĕtnĕ kürdĕ. E ḫatınınıñ ḫıyanetĕ ḳolaġına kĕrgen idĕ, bu yĕgĕt vaḳıtsız şunda torġanınnan şigĕ köçeyĕp, yĕgĕtnĕ ḳıynap, suġıp, törtĕp, tipkelep ozattı. Aradaşçı ḫatın, bu ḫelnĕ kürĕp, bĕr yaḳḳa şıldı.

Başmaḳçı öyĕne kĕrĕp, ḫatınına da biş-altı yodrıḳ yörĕtkeç, bĕr poçmaḳḳa beylep ḳuyıp, üzĕ yoḳlarġa yattı.

Elĕgĕ şaytan ḫatın yĕgĕtnĕñ artınnan citĕp hem törlĕ ḫeyle ve yalġannar eytĕp, yene kirĕ ḳaytardı. Soñra üzĕ, aḳrınlap başmaḳçı ḫatını yanına kĕrĕp, anı bolay ügĕtliy başladı:

- Sabır it, bu cefalarnı küter, göl çeneçkĕsĕz, altın yılansız bulmıy. Mĕne söyerkeñ sineñ ġıyşḳıñda yörĕp, insafsız irĕñnen bu ḳader ḳıyın kürdĕ. Alay da, sineñ bĕlen ḳavışmıy kitesĕ kilmiy, yene işĕk töbĕne kildĕ. Alladan ḳurıḳ, insaf it, ul ġıyşḳıñda yanġannıñ yanına çık!

Bu ḫatın eyttě:

- İy yaḫşı nesiḫet birüvçě ostazım! Ḫelěme ḳaraçı: měne merḫemetsěz irěm, ul küñěl yuvatuvçımnı işěk töběnde kürgeç, dönyanı miña tar ḳıldı ve, suġıp söyeklerěmně vatḳannan soñ, měne niçěk beylep ḳuydı. Miña şefḳat item diyseñ, mině çişěp, urınıma beyleněp utır hem ul küzěm nurı bělen ḳavıştır.

Bu bozıḳ ḫatın yaḫşılık kürsetmekçě bulıp moña riza buldı hem anı çişěp ciberěp, üzě şunda beyleněp ḳaldı.

Ul arada başmaḳçı uyanıp, ḫatınına isěmě bělen ḳıçḳırıp, yanına çaḳırdı. Aradaşçı ḫatın tavışımnan sizmesěn dip, ěndeşmiy tordı. Yene ḳıçḳırdı yene ěndeşmedě. Monnan arı ġayretke kilěp hem ěçken buluvı taġı da artıġraḳ batırlık birěp, bu aradaşçını üz ḫatını dip bělěp, běrniçe yodrıḳ bělen “sıylap”, östevěne, borının kisěp alıp:

- Borınıñnı söyerkeñe kebab itěp sıyla! didě.

Bu şaytan, ni bulsa da těşěn ḳısıp, çinamadı, çıdap yattı. Ul arada těgě ḫatın da ḳaytıp, monıñ ḳanġa buyalıp yatḳanın kürěp, ěşněñ asılın běldě, hem ul üzěne mihěrbanlık itken ḫatınnan bik oyalıp, ġafular ütěněp, bülekler birěp, çişěp ciberdě. Üzě, yene beyleněp, bolay ḫeyle ittě.

Běraz vaḳıttan soñ, yılaġanġa salışıp, moñlı tavış bělen doġa mönecetler iterge kěrěştě hem, tavışın az-az kütere barıp, yoḳlaġan irěn uyattı.

İrě:

- Ey, uynaşçı! Taġın mırıldap yatasıñ, söyerkeñ isěñe töştěmě elle? dip, şundıy törlě süzler bělen ḫurlaġanda, ḫatın küp vaḳıt ěndeşmiy torıp, soñra aḳrınlıḳ bělen tělěn tözetěp eyttě:

- Ey insafsız ḫelelěm! Urınıñnan tor, miněm ḫelěme ġıybret küzěñ bělen ḳarap kür: min gönahsızġa sin yala yaġıp, zolım bělen borınımnı kisěp taşladıñ. E Allah ḫezretě miněm paklěgěme ve ġıyffetěme küre borınımnı selamet ittě. Bu keramet siña citmiymě? Bu ġıybret taş küñělěñně ěrětmesmě? İndě de mině naḫaḳ rencětüvden ḳaytmassıñmı? Hem de ḳılġan gönahlarıña tevbe itmessěñmě?

Başmaḳçı, bu süzlerně işětěp, ut yandırdı hem, ḫatınınıñ borının selamet kürgeç, ḫeyran bulıp, üz-üzěne eyttě:

- Ul vaḳıt min isěrěklěkte açuvım bělen ḫatınıma artığın ěşlep taşladım buġay. Kěşě süzě bělen ḫatınıma yala yaġıp, "İnne begzü-z-zanni ismün" digençe, gönahlı buldım buġay, dip, ḫatınınıñ ḳulınnan totıp ve mañgayınnan üběp ġafu ütěndě, hem de tevbe ḳılıp, kileçekte bolay yaman uy bělen rencětmeske süz birdě.

Bu yaḳta ise ḳan aluvçınıñ ḫatını, kěşě ěçken ḫeměrden maḫmırlı bulıp hem kisělgen borının ḳulına alıp, ni iterge bělmiy öyěne ḳayttı. İrěnnen bu ḫosusta ḳotılırġa ḫeyle uylap, běr poçmaḳḳa barıp yattı.

Tönně şulay borının totıp ütkerěp, tañ atḳanda ḳan aluvçı kěşěge baraçaḳ bulıp, saḳalmıyıḳ ḳırırġa pekě hem ceymeler soradı. Ḫatın běr ütmes pekě kitěrěp ḳuydı. İrě pekěně saḳalına ışḳıdı hiçběr tökně kismedě.

- Ütmes pekě birgensěñ, saḳalnı ḳırmıy, ikěnçěně bir! dip ḳıçḳırdı. Ḫatın evvelgěden de ütmesrek pekě kitěrěp, ḳulına tottırdı.

Monı da ḳullanıp ḳaral, evvelgěden de ütmesregěn tapḳaç, açuvlanıp pekěně ḫatınına taba atıp berdě. Şul uk ḫelde aradaşçı, açı tavış bělen ilěrěp:

- Ey ḫarap ittěñ, ütěrděñ! Borınımnı kisěp töşěrděñ! dip, dönyanı sělkěttě.

Bu vaḳıyġadan biçara irěněñ ikě küzě dürt bulıp, isě kittě.

Ul arada tavışḳa kürşělerě ve ḫatınnıñ yaḳınnarı cıyıldılar hem ḳan aluvçını yaḳalap ḳazıyġa ilttěler.

Ḳazıy, moña ěndeşěp:

- Ey insafsız! Ni öçěn ḫatınıñnıñ borının kistěñ? Artığın ḳılanıp naḫaḳḳa anı rencěttěñ, didě.

Biçara ḫeyran bulıp, şeriġatte ḳabul itělěrdey delil kürsete almaġaç, ḳazıy ḳasas iterge, yaġniy borın urınına borın kiserge boyırdı.

Ul arada aġuvdan ülgen bayaġı ḫatınnıñ yaḳınnarı elěgě kenizek bělen anıñ dus yěgětěn beylep kitěrděler hem, ḫatınnı ütěrüvde alardan şikleněp, ḳazıydan ḳan urınına ḳan tělep tordılar.

Başmaḳçı ḫatını tıynaḳ hem sabır kürěněrge tırışıp, üzě kilmese de, ata-anası:

- Kiyevěběz, urınsız süzler bělen rencětěp, ḳıyın-suġuv ḳıla, dip, ḳazıyġa şikayet ittěler.

Bězněñ zahid bu vaḳıyġalarnıñ hemmesěn kürěp torġan idě hem bu ěşlerněñ aḫırın kötěp yörgen idě. Ḳazıy bolarġa şeriġatçe ceza ḳılırġa boyırġaç, zahid ḳazıy ḳatına barıp ve edep bělen tězleněp eyttě:

- İy milletněñ citekçěsě ve şeriġatněñ ḫakimě! Bělěp tor: miněm kiyěměmně urlaġan ḳaraḳ tügěl, tölkěně ütěrgen ügězler tügěl, ḫatınnı ütěrgen kenizek ve bu yěgět tügěl, bu ḫatınnıñ borının kisken irě tügěl, belki běz herḳaysıbız üzěbězge üzěběz bu cinayetně ḳıldıḳ hem ġamellerěbězge ḳarata ceza taptıḳ!

Ḳazıy bu süzněñ añlatmasın hem ul vaḳıyġalarnıñ niçěk bulġanın soraġaç, zahid ni kürgeněn niçěk bar şulay söylep birdě. Soñınnan netice yasap bolay didě:

- Min mörit kübeytmek ve şöhret tapmaḳ niyetě bělen ḳaraḳnı ġıybadetḫaneme aldım, ul yaman niyetěm öçěn kiyěmsěz ḳaldım. Tölkě, kěşě belasěne ḳuvanıp, ḳan yalarġa ḫırıs ittě: ul arada mögězler arasında ḳısılıp ġoměrě běttě, hem ul ḫatın, artıġın ḳıylanıp, yěgětke aġuv birmekçě buldı, monıñ urınına aġuvdan teně yandı, köydě, hem ḳan aluvçı ḫatını uynaşçılar arasında ḫeber yörttě. Bes, pıçaḳ anıñ borının kistě.

Monnan soñ ḳazıy, ḫaklıḳnı bělěp, zahidnıñ süzěn ras taptı hem ul gönahsızını azat ittě.

* * *

Kelile, bu ḫikeyetně söylep bětěrgeç:

- Měne, ḳarěndeş! Sin de, bu ḳader mertebe tapḳanıña şökěr itmiy, yene yuġarıraḳ mertebeler tabar öçěn, Ügězně Arıslan bělen tanıştırıp, sin bu niyetěñde artıḳ ḫırıs itěp, üzěññě küzden töşěrgensěñ, didě.

Dimne eyttě:

- Ras eyteseñ, üz ayaġıma üzěm balta çaptım. Şulay bulġaç, indě sin miña ni kiñeş bireseñ?

Kelile eyttě:

- Min baştan uḳ bu niyetěñe razıy bulmadım, ḫezěr de siña bire torġan kiñeşěm yuḳ. Şulay bulġaç, üz ěşěññě üzěñ yaḫşırak běle torġansıñdır. Söyle, ni ḳılmaḳ bulasıñ?

Dimne söyledě:

- Min ḫezĕrde üz ĕşĕm ḫaḳında şulay tabamın: şul salam aşavçı hem saban tartuvçı zur ḳorsaḳ Ügĕz Şir ḫozurında torġanda miněm evvelgĕ ḳadĕr ve ġıyzzetĕm ḳaytmas, hem anı ḫeyle ve törlĕ çaralar bĕlen padişah küzĕnnen töşĕrmiyçe, belki de anıñ muyının bordırmıyça, bu moratḳa citĕp bulmas. Ḳayçan bu moradıma citsem, başḳa yuġarı vaziyfalar ĕzlemem. Bar mertebeme şökrana itĕp ḫĕzmet ḳılırmın hem kön sayın kileçek fayda ve zararlarnı ĕlgerĕdey kürĕp, ĕşlerĕmde şaşmam, saḳ bulırmın, hem şul vaḳıtta insaf bĕlen yörĕp, kiçĕrĕlĕrmĕn diymĕn. Çönki padişah Şetrebeně bu ḳader küterĕp hem şulay yaḳın itĕp, kiñeşçĕ itĕp, anıñ danına ve soltanetĕne zarar birĕr, hem devletke yamanat ve namussızlıḳ kilĕr.

Kelile eyttĕ:

- Min bĕlgeněmçe, yalaġaylanmıyça, dörĕsĕn söyliym, “ve-l-mösteşar meĕmün” meġnesĕnçe insaf bĕlen ḳabatlap eytem: üz faydañ öçĕn Şetrebege yaman niyet ittĕñ, monıñ insafsızlıḳ ikeně şulay ḳalsın, anı isbatlap torırġa ḫacet yuḳ. Lekin sin, Şetrebeněñ ġıyzzette ḳaluvında hem padişahḳa sĕrdeş buluvında mölĕk ve devletke, padişah ve anıñ ḫalḳına zarar bar, dip eyteseñ. Min monı beḫessĕz dip sanamıym hem Ügĕzneñ Arıslan vezirĕ buluvında hiçbĕr zarar kürmiym. Çönki padişah üzĕ aḳıl iyesĕ bulsa, vezirĕ, kirek, Şaḳal, kirek, Ügĕz bulsın barıbĕr. Çönki memleket padişahnıḳı, vezirler anıñ ḫĕzmetçĕlerĕdĕr.

Dimne eyttĕ:

- Yuḳ, monı ḳara, ḫekimner eytkenner: yort ḫarap buluvnıñ iñ baş sebebĕ budır: padişah “İnne Allaha yeemürüküm en tüvĕdü-l-emenete ile ehlihe” emĕrĕne buysınmıyça-tayanmıyça, aḳıllı hem uḳımışlılarnı ḳarġap, yaramaslarnı dus iter hem ġalimnerně küzden töşĕrĕp, nadannarnı küterĕr. Şul vaḳıt yorttan ġadĕllĕk kiter, zalimner, fĕtneçĕler peyda bulır. Köçsĕzler köçlĕlerněñ ayaġı astında ḳalır. Aḫır alarnıñ ahları kükke citĕp, yortḳa bülgenüv töşer.

İndĕ oluġ padişahıbıznıñ ḫeleňe ve tormışına ḳarasaḳ hem ḳılġan çaralarına küz salsaḳ, kürebĕz: Ügĕz edep ve hönerden ölĕşsĕz bulġanı öçĕn tayaḳ hem ḳamçıdan üzge nerse bĕlen yaḫşı bula almas, hem ġalimnerge kilĕşken güzellĕk hem yaḫşılıḳtan mondıy nadan ölĕş almas. Şulay bulıp ta, padişah aña ḳadĕr ve ġıyzzet ḳıldı hem derecesĕne layıḳ bulġan mertebe hem vaziyfalar birdĕ. Bes, monıñ bĕlen hönermendlerně ḫur itĕp, ḫalıḳḳa ḫıyanet ḳıldı. Şulay itĕp, ul Ügĕz anı yamanatlı ite, yaḫşılıḳ ve insaf dairesĕnnen çıġara bit.

Kelile eyttĕ:

- Mĕne bĕldĕm: köngĕlĕknĕ üzĕñe citekçĕ itĕp, yamanlıḳ yulına kĕrgensĕñ hem Ügĕzge zarar itüvnĕ üzĕñe fayda dip bĕlesĕñ. Emma şunı onıtma: ḫikmet ehĕllerĕ köngĕlĕknĕ utḳa oḫşatḳannar: "ḫösĕt, yaġniy köngĕlĕk doşmannı yandırmas borın, yaḳın torġanı öçĕn köngĕnĕñ üzĕn yandırır" digenner. Eger bĕrev dönyaġa aşıḳmıy ġına, uylap ḳına ḳarasa, anı nerse ĕşleseñ, şuniñ ecĕrĕn ḳaytaruvçı dip bĕlĕr. Hem herkĕm nindiy gĕne avırlıḳ çeçse, şuniñ cimĕşĕn cıyar. Şulay bulġaç, herkĕmge hem tĕlĕn, hem ḳulın, hem küñĕlĕn ḫalıḳnı iza ḳıluvdan tıyuv kirek, soñınnan üzĕ izalanmasın öçĕn. Merḫemet hem yaḫşı tĕlek yulı bĕlen yörĕp, herkĕmnen doġa ve alḳış almaḳ kirek, soñınnan üzĕ tınıç bulsın öçĕn. Mĕne bĕr padişah ḳıyssası bu süznĕ taġın da açıġraḳ añlatır.

Ḫikeyet

Borınġı zamanda şulḳader zalim padişah bar idĕ zolımınnan temam yortı ḳan yılar idĕ.

Bĕrkön avġa çıġıp yörĕp ḳayttı. Hem şunda uḳ yarçılarġa boyırıp, bolay yar saldırdı:

- Ey oluġ ve kĕçĕk irler, vay yıraḳ ve yaḳın iller! İşĕtĕgĕz hem bĕlĕgĕz: min bu köngeçe yaman yulda yörĕp, sĕzge küp usallıḳlar ḳıldım hem, zolım bĕlen yortnı bölderĕp, leġnet ve nefretke tiyĕş buldım. Bu gönahlarımnı miña baġışlaġız, Ḫoday sĕzge gönahlarığıznı baġışlar, hem ḫaḳığıznı miña ḫelel itĕgĕz, Allahı Teġale sĕzge merḫemet iter. Allahnı tanıḳ ḳılıp, sĕzneñ aldığızda süz birem: bu können soñ bĕr tök ḳader sĕzge zolım itmem hem zalimnerneñ zolım tırnaġın kisĕp, sĕznĕ hiç te rencĕtmem.

Bu ḫeber -şatlıḳ esere- bötĕn yortḳa ḳuvanıç birdĕ. Hem oluġ-kĕçĕk barçası: "Bereḳalla! Bereḳalla!" dip tordı.

Şul vaḳıt padişah birgen antında nıḳ tordı hem, ḳamil ġadĕllĕk ḳılıp, yortın bayıttı, herkĕm tınıçlıḳta kön ittĕ.

Bĕrkön vezirlerĕ süz arasında:

- Bu ni sebepten padişah bolay bĕrden ḫolḳın alıştırdı, zolım ve cebĕrden ġadĕl ve insafḳa ḳayttı, dip soraġaç, padişah cavap birdĕ:

- Ul kön min avġa çıḳḳan idĕm. Mĕne mondıy ġacep vaḳıyġa kürdĕm: bĕr tölkĕnĕ bĕr av ĕtĕ ḳuvıp kittĕ. Artınnan citĕp, art ayaġınnan ḳabıp, sĕñĕrĕn özdĕ. Şulay bulsa da Tölkĕ bĕr tişĕkke kĕrĕp ölgĕrdĕ. Ĕt kirĕ ḳaytıp barġanda, bĕrev moña taş atıp, art ayaġın sındırdı. Bĕr seġat ütmedĕ şul kĕşĕnĕ at tibĕp, ayaḳ söyegĕn vatıp, ĕtnĕñ üçĕn aldı. At ta yıraḳ

kitmedĕ, art ayaġı bĕlen bĕr erlen öněne bastı da, ayaġı şartlap sınıp kittĕ. Monnan “Cezev siyyetin siyyetün bimislihe” ayetěněñ ḫikmetěn añladım. Şunıñ öçěn zolımnan tevbe ḳıldım, ġadĕllĕk yulın aldım.

* * *

Bu ḫikeyetnĕ şunıñ öçěn söyledĕm, iy ḳarĕndeş, monnan ġıybret alıp, köngĕllĕk utın aḳıl suvı bĕlen sündĕr hem Şetrebege baz ḳazuvdan yıraḳ bul.

Dimne eyttĕ:

- Min bu turıda zalim tügĕlmĕn, şulay bulġaç, zalimnen üç aluv öçěn niçĕk aña baz ḳazıġan bulırmın, belki, ul üzĕ ḳazıġan bazġa üzĕ töşer diymĕn.

Kelile eyttĕ:

- İndĕ ḫaḳlıḳ ve insaf beḫesĕn ḳuvıp, sinĕñ maksatıña kiliyk hem bu ĕşnĕñ mömkin buluv-bulmavınnan beḫes ḳılıyḳ.

Şetrebeněñ köçĕ sinĕkĕnnen unlap artıḳ, buysınuvçanlıġı hem bulışlıġı da küp. Şir ḫezretlerĕ aña bu ḳader iltifat birĕp, başḳalardan östĕn ittĕ hem, yaḫşı küñĕllĕlĕgĕn bĕlĕp, ḫĕzmetĕn kürĕp, üzĕne yaḳın ḳıldı. Padişahlar bĕrevnĕ ġıyzzet teḫĕtĕne mĕndĕrgeç, bulır-bulmas süz bĕlen kimsĕtüv, tübenlĕk bazarına atmıylar. Ḫetta alardan gönah bĕlĕnse de, tüben derecedegĕlerge kıla torġan cezanı alarġa tiyĕşlĕ kürmiyler. Şulay bulġaç, sin bu moradıña niçĕk citersĕñ hem padişah busaġasında anıñ ḳadĕrĕn ni bĕlen kim iterseñ?

Dimne eyttĕ:

Beyĕt

Ülĕmnen ġayrĕye höbbĕ çara vardır,

Uñalmas dönyada ni yara vardır?

(Ülĕmnen ġayrĕge küptörlĕ çara bardır,

Dönyada tözelmes ni yara bardır?)

Möşkĕl ĕşler köç küplĕgĕ hem yardemçĕler buluvı bĕlen ḳılınmıydır, belki tiren uy ve tuġrı fikĕr bĕlen ĕşke aşadır.

Beyĕt

Ker har est kendĕ ġaḳıyl ve dana beḫösen,

Ke besad leşker cerrar möyesser neşevad.

Yaġniy niçe yöz atlı ġasker ķıla almıy torġan ěşlerně běr aķıllı ve uķımışlı kěşě běr süz bělen bětěrěr. Hem aķılı arkasında adem uġlı filně könçıġıştan könbatışķa citkěrěr. Sin běr ḫeyleker ķarġa zalim yılannı niçěk helak itkeněn işětmeděñmě?

Ḫikeyet

Běr aġaç östěnde Ķarġa oya yasap, şunda balaların çıġara idě. Hem şul yaķında ġına běr Yılan yeşep yata idě. Ķarġa bala çıġarıp, üstěrěp, indě oçar digende ġěne, Yılan forsat tabıp şunda měne idě hem, balaların aşap, Ķarġanı ḫesretlě ite idě.

Bu ěş niçe mertebeler ķabatlandı. Ķarġanıñ yöregě ķan bulıp, ěçě açuvdan tuldı. Ķarġanıñ běr Şaķal dustı bar idě, aña bu ḫelně ḫikeyet ve zalimnen şikayet ittě.

Şaķal eyttě:

- Herkěm üz ěşěn üzě yaḫşıraķ běle torġan bula, sin üzěñ bu ěşte ni çara ķılmaķçı bulasıñ?

Ķarġa eyttě:

- Anıñ yoķlaġan çaġında, forsat tabıp, küzlerěn çuķıp almaķçı bulamın, şul vaķıt miněm oyamnı kürmes, şulay itěp eşekělěgěnnen ķotılırmın diyměn.

Şaķal eyttě:

- Yuķ, bu yul bělen anıñ naçarlığınnan ķotıluvıñ çitěn bulır. Belki, ul surette Ķıslanı ütěrem digen Aķçarlaķķa kilgen bela siněñ başıña da kilěr.

Ḫikeyet

Běr Aķçarlaķ běr kül yaķasında urın tota idě. Her kön şul külden běrniçe balıķ avlap yota idě. Běrniçe yıl şulay ütkerěp, aḫır ķartaydı hem zeġıyf bulıp, balıķ avlarġa köçě citmes buldı. Buldıķlılıķ bělen balıķlarnı avlıy almıy başlaġaç, ḫeyle bělen avlamak fikěrěne kildě.

Běrkön başın tüben salıp, ķanatların selpěreytěp, tiren fikěrge kitkendey tora idě. Yanına běr Ķısla kildě hem monıñ uyda torġanın kürěp:

- Ey citěz ķoş! Ni uylap torasıñ? Ni öçěn bolay ķaygırasıñ?

Aķçarlaķ cavap birdě:

- Ķaygırmıy nişliym? Hem niçĕk onıtıym: mĕne bĕrkön monnan balıķçılar ütĕp kittĕler hem bu küldegĕ balıķlarnı totmaķçı bulıp söyleştĕler. İndĕ tuymas küz adem uġılları kilĕp, bar balıķnı totıp alsalar kirek. Miněm rizıġım balıķ avlavdan kile, miněm ḫelĕm niçĕk bulsa kirek?

Ķısla bu ḫeberně işĕtkeç, tükmiy-çeçmiy tiz ük balıķlarġa barıp eytkeç, alar "ĕş ḫarap iken" dip ķurķıttılar. Aḫır üzara kineşĕp, "herni bulsa, dönya kürgen ve ġomĕr sörgen ķart ķoş, şayat, bĕzge bĕr faydalı kiñeş birer" dip, Aķçarlaķ yanına kiñeşke kilděler hem eyttĕler:

- Mĕne Ķısla sinnen bĕzge bĕr ḫeber citkĕrdĕ, ul ḫeber, tınıçlıġıbızını bĕtĕrĕp, bĕzně ķaygıġa saldı. Gerçe sin bĕzněñ cĕněsĕbĕzge doşman hem küplerněñ ķanın ĕçkensĕñ, emma sině dönya kürgen aķıllı ķart dip kiñeşke kilděk. Şayat, ḫelĕbĕzge ķarata nesiḫetĕññě bĕzden buş itmessĕñ?

Aķçarlaķ, eger balıķlarġa "tup-turı sĕzge yaḫşılıķ ķılırġa tĕliym" dip, "ikĕnçĕ külge küterĕp küçĕrem" dise, balıķlarnıñ ışanmasın bĕldĕ. Ḫeyle bĕlen üz faydası şunda ikeněn añlap, maķsatına citer öçĕn kĕrĕş süzler uylap, bolay didĕ:

- Eyĕ, bu süznĕ balıķçılardan üz ķolaġım bĕlen işĕttĕm. Şunnan birlĕ ķaygıda torıp yabıġıp bĕttĕm. Çönki sĕz bĕleseĕz: min ķaneġat itĕp kön de bĕr-ikĕ balıķ aşap vaķıt ütkereměn. Eger bu külden balıķlarnı bĕtĕrseler, min rizıķ öçĕn ķayda barırmın? Şulay da küñĕlĕme bu fikĕr kile: monnan yıraķ tügĕl bĕr kiñ kül bar, üzĕ közgĕ kĕbĕk aruv, töbĕ bik tiren, ĕçĕnde küp balıķlar bar, hem tiresĕnde ķamışlar üse. Eger barıp ul külge kĕre alsaġız, adem uġlınıñ zararınnan imin bulırsız hem ġomĕrĕgĕznĕ tınıçlıkta ütkerĕrsĕz.

Balıķlar bik ķavşaġannarınnan: "Ye, bu Aķçarlaķ ni öçĕn bolay ķaygırıp tora iken, üzĕ şul

külge barıp, andaġı balıķlarnı nik avlamıy iken, bu vaķıtkaça bĕzněñ ķanıbızını ĕçĕp ķartaydı, niçĕk bĕzge bĕrden merḫemetlĕ buldı iken?" dip uylav ḫetĕrlerĕne de kilmedĕ. Barçası şunı meġķul kürděler:

- Ey aķsaķal batır! Üzĕñ bĕlesĕñ: bĕz ķorıda yöriy almıybız, bĕzně anda kĕm citkĕrĕr, eger sin bulmasañ, kĕm bĕzge yardem ķulın birĕr? diděler.

Aķçarlaķ:

- Ḫeyĕr, bĕrniçe yıllar bĕrge ġomĕr sördĕk, yuldaşlıķ ve kürşĕlĕk ḫaķı öçĕn sĕzge merḫemet ķılıym hem şul külge sĕzně küterĕp küçĕrim, didĕ.

Balıḳlar monıñ süzĕn cannarına yaḳın ḳabul ittĕler, hem herḳaysı, “minĕ al”, dip uzışıp, anıñ östĕne taşlanırġa buldılar.

Ul ḫayin ikĕşer, öçerĕn alıp oça idĕ hem bĕr tavġa iltĕp, tuyġançı aşaġaç, ḳalġanın ḳarañġı könge zeḫire itĕp ḳuya idĕ. Ḳısḳası, bĕrniçe könner Aḳçarlaḳnıñ ĕşĕ şul buldı. E kük bu biçaralarnıñ doşman süzĕne aldanıp, üzlerĕn helaketke atḳannarınnan kölĕp tordı. Aḫır bĕrkön kaseně Aḳçarlaḳnıñ üzĕne citkĕrdĕ.

Şulay elĕgĕ külde balıḳlar azayġaç, Ḳısla da, Aḳçarlaḳ ḫozurına kilĕp, şul külge küçĕrĕrge ütĕndĕ. Aḳçarlaḳ Ḳıslanıñ ap-aḳ mayın kürĕp, tamġı utı yandı hem moña da balıḳlar nasıybın birmekçĕ buldı. “Şulay yaḫşı” dip, muyınına ḳuyıp küterĕp kittĕ. Bayaġı balıḳlarnı aşıy torġan urınġa cittĕ. Ḳısla, anda balıḳ söyeklerĕ öyĕlĕp yatḳanın kürgeç, ĕşnĕñ asılın bĕldĕ hem şul ömĕtsĕzlĕk ḫelĕnde küñĕlĕn tazartıp, üz-üzĕne eyttĕ:

- Gerçe min, doşman süzĕne ışanıp, anıñ ḫıyanetlĕ ḳulına birĕldĕm hem bu ḫosusta, aḳıldan kiñeş almıy, olı ḫata ḳıldım. Emma minĕm vaziyfam budır: teḳdiyrge muvafıyḳ ḳıluv Allahtan, min bĕr çara ḳılıym hem aldanraḳ höcüm itĕp, bu yözĕ ḳaradan üç aluv ĕşĕne kĕrĕşiym. Eger çaram teḳdiyrge muvafıyḳ bulmasa, ülĕm ul vaḳıtta yĕgĕtlĕk hem ġayret bĕlen ütĕp, ul sıyfatlar minĕm artımda ḳalır. Eger çaramnı Ḫoda ras kitĕrse, canım bu beladen ḳotılıp, ḳalġan balıḳlarnıñ muyınında yaḫşılığım bulır.

Şulay dip, timĕrdey ayaḳları bĕlen Aḳçarlaḳnıñ muyınınnan ḳısıp aldı. Ul ḫayin çıdıy almıyça havadan cirge iñdĕ. Ḳısla anı canı çıḳḳançı cibermedĕ, aḫır şulay ülĕp ḳaldı. Ḳısla, külĕne kirĕ ḳaytıp, ḳalġan balıḳlarġa bu vaḳıyġadan ḫeber birdĕ.

* * *

Şaḳal bu ḫikeyetnĕ eyttĕ:

- Bu ḳıyssadan ḫıyssa, yaġniy netice budır: ḳaysı vaḳıtta ḫeyleden doşmanġa hiç zarar irĕşmiy, ḫeyleçĕnĕñ üzĕne zarar kitĕrĕr ve kĕşĕge ḳorġan tozaḳḳa üzĕ ĕlegĕr. Sin de bu Yılannıñ küzĕn çuḳıym diye torġaç, ul monı sizĕp üzĕññĕ çaḳmasın ye evvelgĕden artıḳ zarar yasarġa niyet itmesĕn. Lekin min ḫetersĕzrek hem dörĕsrek bĕr ḫeyle öyretem, şunıñ arḳılı helak itersĕñ.

Sin, şeherge barıp, ademnerněñ bĕr ḳadĕrlĕ nersesĕn küterĕp al hem şunnan soñ alarġa kürĕne-kürĕne, oça-ḳuna kilĕp, şul Yılan öněne sal. Annan ĕşnĕñ aḫırı niçĕk bulır, ḳarap torırsıñ.

Ķarġa, bu süzně meġķul kürěp, şeherge oçıp bardı. Şunda běr külde ḫatınnar ķoyınıp yatalar iken. Běr bay ḫatını, üzě suġa kěrěp, cevherlerden yasalġan bělezěklerěn, yözěklerěn, alķaların kül yaķasında běr yavlıķķa töynep ķaldırġan iken. Ķarġa şul töyěnně küterěp oçtı. Ḫalıķ, monı kürěp, yaķ-yaķtan ķıçķırıştılar hem ķarġa artınnan yögěrěştěler. Ķarġa, bolarnıñ küzlerěnnen yeşěrěnmiy, oça-ķuna kitěp hem ķuna-utıra Yılan öněne citěp, töyěnně şunda saldı.

Her yaķtan ḫalıķ kilěp yabırıldılar hem, Yılan oyasın çolġap alıp, ul arada üzěn ütěrděler. Cevherlerně çıġarıp, kitěp bardılar.

Şul revěşçe, kěşě ķulı bělen ut küsep, Ķarġa tınıçlandı hem Şaķalġa reḫmet eytěp doġaçı buldı.

Dimne:

- Bes, bu ḫikeyetten netice budır: běrev yaḫşı çara bělen ěş itse, niķader köçsěz bulsa da, doşmannarın ciñüvçě bulır, tırışlıķ bělen moradına citěp, reḫette ķalır, digeç, Kelile moña bolay ķarşı cavap ķaytardı:

- Bu ķıyssa siněñ ḫeléñe turı kilěr idě, eger Şetrebeněñ ķuvetěnnen başķa yene aķılı da bulmasa idě hem bik sade bulıp, ḫeyle yulların bělmese idě; ḫelbuki anıñ şulķader köçě zur, hem mertebesě östěne aķıl ve toyımı, ḫeyle ve ziněně de bar. Sin niķader aña ḫeyle tozaķları ķorıp, helak bazları ķazısañ da, ul aña töşmes. Belki, siněkěnnen yuġarı ḫeyleler tözěp ve ķorġan tozaķlarıñnı özěp, sině şul uķ tozaķ bělen totar hem üzěñ ķazıġan bazġa atar.

Dimne eyttě:

- Eytkeněñ ras: Şetrebe aķılsız, ziněnsěz tügěl, lekin küñělě saf, ḫeyle meselesěnde miněm ķader mahir tügěl. Ḫosusan ḫezěr de ul devlet meyě bělen isěrěk, layaķıldır. Ve miněm tarafımnan imin, doşmanlıġımnan ġafilděr. Ķayçan běrev ġıyzzet ve devletke meġrur bulıp, doşmannarın küzge ělmiy ġafil torsa, anı ayaķtan yıġarġa bulır. Měne Arıslan bělen Ķuyan ḫikeyetě monı isbat ite.

Ḫikeyet

Diñgěz atavlarınıñ běrěnde, běr urman ěçěnde běr Arıslan tora idě hem her kön şundaġı ḫayvannarnıñ běr-ikěsěn totıp aşıy idě. Ḫayvannar, monıñ zolımınnan ġaciz bulıp, běrkön monıñ ķatına cıyılıp kilděler. Tübençělěk kürsetěp, ġafular ütěněp, annan solıḫ sorap eyttěler:

- Ey ḫayvannar padişahı! Ve yırtḳıçlar şahinşahı! Sin her kön zeḫmet çigĕp bĕzneñ bĕr-ikĕbĕznĕ totasıñ hem ḳalġannarıbızġa tınıçlıḳ birmiy ḳurḳıtasıñ. Eger ḳabul kürseñ, bĕz kilĕşüv töziyk. Monnan soñ sin zeḫmet çikmiy tuḳ bulırsıñ, bĕz de tınıç ḳalırbız.

Arıslan bu şartḳa riza buldı hem, ul biçaralar bĕlen kilĕşĕp, iminlĕk birdĕ. Alar da, veġdelerĕnçe, Arıslanġa her kön bĕr ḫayvan ciberĕp tordılar. Şobaġa çıḳḳannarı ülse de, ḳalġannarı ḳayġısız kön kürdĕler.

Bĕrkön şobaġa bĕr zeġıyf Ḳuyanġa çıḳtı. Ul, bu ömĕtsĕzlĕk ḫelĕnde üzĕne bĕr çara uylap, ḫayvannarġa eyttĕ:

- Min sĕzden ütĕneměn, bĕraz vaḳıt birĕgĕz, min Arıslan ḳatına köndegĕ vaḳıttan bĕraz kiçĕgĕp barıym. Soñınnan ḫetĕrĕme kilgen uynı ĕşke aşırıp ḳarıym. Eger ul uylanġan çaram ras kilse, barça-bız Arıslan zararınnan ḳotılırbız. Bulmasa, gönahnı min üz muyınıma alırmın, sĕzge zarar irĕşmes, bĕr yaḳta ḳalırsız.

Alar bu süzge razıy buldılar hem bu biçara ni ḳılmaḳçı bula iken dip kötĕp tordılar. Ḳuyan ġadetiy vaḳıttan baytaḳ kiçĕgĕp ḳaldı, soñra ozatuvçını yulda ḳaldırıp, üzĕ ahlap, yıġıla-tora Arıslan yanına bardı, hem bĕrḳader vaḳıt tının ala almaġan bulıp torġaç, bĕrazdan eyttĕ:

- İy padişah! Min ḫayvannardan ciberĕlgen ilçĕmĕn, siña ḳorban kitĕre idĕm, miña yulda bĕr Arıslan yulıḳtı hem yanımdaġı ḳorbanlıḳnı minnen köçlep aldı. Min eytken idĕm: “Bu ḫayvan şahinşah Arıslan ḫezretlerĕne ḳorbandır ve anıñ kiçkĕ aşına ezĕrlengendĕr, sin edepsĕzlĕk itme, bu Ḳuyannı alıp kitme”, dip.

Ul, bu süzden açuvlanıp: “Bu cir minĕkĕdĕr, e ḫayvannar miněm ḳollarım hem ḳarınım açḳanda azıḳlarım!” didĕ. Ve sinĕ şulḳader ḫurlap süktĕ, anı ḳaytarıp eytĕrge miněm tĕlĕm barmıy. Miněm küzĕm aldında ḫezretĕgĕzge kile torġan simĕz ḳorbannı özĕp uptı. Üzĕme de höcüm itmekçĕ idĕ, köçke ḳaçıp ḳotıldım hem mĕne yıġıla-tora iminlĕk bĕlen busaġaġızġa cittĕm.

Monı işĕtkeç, Arıslannıñ yöregĕ ḳaynap, küzĕ ḳızardı hem açuvınnan teněndegĕ töklerĕ üre tordı. Ve Ḳuyanġa eyttĕ:

- Eyde, minĕ şunıñ yanına ilt, aña dönyanı tar item hem bu edepsĕzlĕkněñ cezasın birem!

Ḳuyan, başlap monı bik aruv sulı töpsĕz ḳoyı yanına alıp barıp:

- Mĕne doşmanığızınıñ önĕ budır, dip, koyığa işaret qıldı.

Açuvdan Arıslannıñ küzĕn qan alğan idĕ, koyıda üz çağılışın kürgeç, anı doşmanı sanap, üzĕn qoyığa attı hem, baştüben töşĕp kitĕp, şunda battı.

Zeğıyf Quyançık, şundıy ğeyle bĕlen mondıy olı doşmannı ütĕrĕp, üzĕ selamet qayttı.

* * *

Bu meselden meğlüm bulır: doşman niqader aqıllı ve ğeyle yulların bĕlüvçĕ bulsa da, ğaflette torsa, anı helak qoyısına töşĕrĕrge bulır.

Kelile eyttĕ:

- Ğeyĕr, Ügĕzně ğeyle bĕlen ütĕrĕp bulırmı-bulmasmı quyıyq. Min siña bĕlgeněmçe bĕr qısqa ğına nesihet süzĕ eytem, totsañ yahşı. Totmasañ, üzĕñ bĕlĕrsĕñ, min qarĕndeşlĕk burıçın töşĕrgen bulırmın. Mĕne ul süzĕm: eger sin şul qılaçaq ğeyleñ padişahqa hem anıñ memleketĕne qıl qader de zarar kitĕrmiy Şetrebeněñ ĕşĕn bĕtĕrseñ, insafqa qarşı bulsa da, bĕraz aqlanırlıq bulır. Çönki Ügĕz sebeplĕ küpler mertebeden töştĕler, alarğa bu ĕş yahşı kürĕnĕr. Eger ul nigmetĕñ padişahqa tuzan qader zarar ve memleketke kimçĕlĕk kitĕrĕrdey bulsa, bu ĕşke kĕrĕşme. E Ügĕzněñ ĕşĕn Ğodayğa tapşır, anıñ bĕlen bulışma. Çönki padişahqa kilgen zarar bötĕn yortqa töşĕp, ğalıknıñ leğnetĕn alırsıñ. Ul surette dönyada cezañnı tabıp, aḫirette annan da artığına yulığırsıñ.

Şulay dip Kelile süzĕn bĕtĕrdĕ. Dimne, savbullaşıp, üz yulına yögerde.

Monnan soñ bĕrniçe kön padişah ğĕzmetĕne barmıy hem küzĕne kürĕnmiy tordı.

Bĕrkön forsat tabıp, qayğılılar kĕbĕk bilĕn bögĕp ve baş salıp, padişah ğozurına avlaqta kĕrdĕ. Ğadetĕnçe doğa hem alqıştan soñ Arıslan soradı:

- Ye, Dimne! Ni ğelĕñ bar? Küpten sinĕ ğĕzmetĕmde kürgeněm yuq, sebebĕ ğeyĕrlĕ bulsın.

Dimne, avızınnan süzĕ çığar-çıqmas qına:

- Padişah devletĕnde, inşalla, ğeyĕrlĕ bulır, dip quydı.

Arıslan:

- Çırayıñ üzgergen, ye bĕr nerseden qurıqqan bulırsıñ, ye bĕr ğeterlĕ ğeber işĕtken bulmaq kireksĕñ, herni bulsa da söyle: yahşı-yamanın bĕrge küterĕrbĕz hem, mömkinlĕgĕ bulsa, uylaşıp çarasın kürĕrbĕz, didĕ.

Dimne, bĕraz başın sĕlkĕp torġaç:

- Ah! Min nindiy beḫĕtsĕzmĕn: mondıy nĕçke ḫelge töştĕm hem ikĕ tıyıluv arasında ḳaldım. Bu süznĕ söylemesem, insafım cibermiy şulay uḳ nigmetĕñe ḫıyanet ḳılġan bulamın; söylesem süzĕm padişahḳa ḳatı toyılıp, çĕbĕndey canım oçuvdan ḳurḳamın.

Arıslan eyttĕ:

- Sin üzĕñ bĕleseñ: ḫaḳ süz söylegennernĕ min söyeměn hem nesiḫet bĕlen ḫatalarımnı añlatḳannı (kirek kĕm bulsın) aña yaraşıp söylevçĕlerden artıḳ ḫörmet ḳılamın. Sin bulsañ, niçe vaḳıtlar tecriybe kılıp, miña yaḫşı tĕlekte toruvıñnı bĕleměn. Şunıñ öçĕn ḳadĕrĕñnĕ küterĕp, sĕrdeşĕm ḳılġanmın. Şulay bulġaç, ni öçĕn şik ve şöbhege barasıñ ve nesiḫetĕñnĕ eytĕrge tartınasıñ?

Dimne eyttĕ:

- Eyĕ, soltanım! Eytken süzlerĕñ ras, lekin bu süz şundıy süzdĕr işĕtüvçĕge bik ḳatı toyılıp, anı eşekĕ kürĕr, e eytüvçĕ ise edepsĕz ve ḫayin sanalır. Şulay da, eytĕrge kirek, çönki padişah ḫezretlerĕnĕñ ḳolı ve ḳolınıñ uġlı bulıp, anıñ nigmetĕne buġazıma çaḳlı batḳanmın hem üzĕmnĕ anıñ busaġasına nezĕr itkenměn. Bes, bu urında üzĕmnĕ ayap, bĕlgen nesiḫetĕmnĕ eytmesem, nigmetĕmnĕ, ikmek-toz ḫakın onıtḳan bulırmın ve tuġrılıḳsızlar defterĕne yazılırmın. İndĕ üzĕmnĕ onıtıp, sĕzneñ faydaġızını östĕn totam. Süzĕm sĕzge ḳatı hem urınsız kĕbĕk kürĕnĕrĕn bĕlsem de, anı eytem.

İy padişah! Ġomĕrĕñ ozın bulsın, ve devletĕñ meñgĕ torsın. Měne Şetrebe ġasker bahadirları ve memleket olıları bĕlen üzara söyleşkende: “Min Arıslannı sınap, aḳıl ve çara tabuvda, ġayret ve ḳuvette mikdarın bĕldĕm. Bu ḫasil itkennerĕnde ul minnen artıḳ tügĕl, belki üzĕmnen de kim taptım. Ul da bulsa bĕzdey ük ḫayvan, aña padişahlıḳ niden tiygen?!”digen imĕş. Bu süzneñ meġnesĕ “Padişahlıḳ neslĕ bĕlen bulmıy, belki kĕmneñ köçĕ artıḳ ve aḳılı ḳamil bulsa, şul padişah bulırġa layıḳ.” digen bula. Şunıñ bĕlen üzĕnĕñ padişahlıḳḳa yararlıġın hem kileçektegĕ yaman niyetĕn añlatḳan bula. Aña ḫörmet itĕp, yuġarı urınıña utırtḳanıñnan ul aldaḳçı ḫayin tekebbĕrlengen hem salam aşap, yök tartḳanın onıtḳan. Taġı da nigmetĕñnĕñ izgĕlĕklerĕn hiçnersege sanamıy, küñĕlĕne şundıy ḫıyallar alġan.

Arıslan eyttĕ:

- İy Dimne! Ġacep süz söyledĕñ, bu ḫeberně ḳaydan işĕttĕñ hem raslıġın niḳader ḫaḳlı taptıñ?

Dimne cavap birdě:

- Sězněñ zatığızġa yaḫşı tělekte bulġan emirlerden işěttěm hem, Şetrebeněñ kilěp ve ķılanışın bik sınap yörěp, monıñ dörěs ikeněn bělděm, anıñ üz-üzěn totışınnan bu añlana. Ul üzěn siña beraber küre ve padişah buluv sebeplerěn ķorıp tora, dip.

Arıslan:

- Alay bulġanda, moña ni çara kürěrge kirek? didě.

Dimne cavap birdě:

- Padişahlar ḫězmetkerlerden běrevněñ üzěne tiñ bulırġa yörgeněn kürseler hem kilěş ve ķılanışınnan ḫıyanetěn toysalar, şul kirektěr işěklerěnnen ķuvsınnar. Eger anıñ bělen gěne ěş bětmestey bulsa, anıñ muyının borsınnar, hem mondıy ěşlerde hiçběr yomşaķlıķ ve yuvaşlıķ itmiy, utnı çatķı çaġında sünděrsěnner. Şetrebe çiy, anıñ mertebesě nindiylěgě ve fikěrěněñ suretě meġlümděr. Küñělěnde ķarar ķılıp, niyetěne küre çarasın ķılıp torır. Eger forsat barında fikěrěn kürěp, anıñ ěşěn bětěrmeseñ ve layıķ cezasın birmeseñ, soñra monı tözetüvě ķıyın bulır, Alla saķlasın, devlet ķuldan ıçķınır. Ḫekimner eytkennerě adem uġılı ikě ölěşten tora: běrě ġaciz, běrě aķıllı. Ġaciz şuldır: bela ve fětnelerden imin bulıp, bügěngě ěşně irtege ķaldırır hem, bela başına töşkeç, ķavşap, çarasın tapmıy helak bulır. Aķıllı ikě törlě bulır. Běrě şuldır: tiren fikěrě belaně töşmesten borın tıyıp, aña ķarşı tırışlıķ ķuyar. Mondıy aķılġa "eḫzem", yaġniy aldan kürüvçen aķıl diyerler. Hem běrě şuldır: bela başına töşkeç, indě ěş üttě dip, hiç ķavşamıy ve ķavdarlanmıy běr yulın tabıp, annan ķotılır.

Moña "ḫezim", yaġniy nıķ, tevekkel aķıl diyerler. Měne öç balıķ ḫikeyetě moña misal bulır.

Ḫikeyet

Öç ķarěndeş balıķ: běrě Eḫzem, běrě Ḫezim hem běrě Ġaciz öçěsě běr buvada tora iděler.

Běrkön şunnan ikě balıķçı ütěp kittě. Buvaġa hem yılġaġa ķarap, barmaķları bělen kürsete-kürsete elle ni söyleştěler. Eḫzem balıķ monnan bolarnıñ niyetlerěn sizdě hem ul yılġadan bötěnley bizdě.

Bu Ḫezim bělen Ġaciz şunda yözgen çaķta, balıķçılar yılġanıñ tamaġına av ķorıp, yuġarıdan balıķlarnı şunda taba ķuva başladılar. Ḫezim, buvaġa ķaçam dip, tüben yözdě, yılġa tamaġındaġı avnı kürgeç, yış ķaya barġanın sizdě, şulay da ömětsěz bulmıy, çaraġa

kěrěştě hem, ülgenge sanap, su östěne ķalıķtı. Balıķçılar monı kürěp, ülgenge sanap, aķrınlap totıp aldılar hem, çıġarıp, yıraķ tügěl şunda su yanına ķuydılar, annarı yuġarı kittěler. Balıķ, forsat tabıp, sikěre-sikěre barıp külge cittě hem, suġa sikěrěp, tirenge kittě.

Bayaġı Ġaciz balıķ, yılġa tamaġındaġı avnı kürgeç, ķavşap arı-birě yözdě hem, ķotılırġa hiç ḫeyle taba almıy, üzě avġa kěrdě, aḫır susızlıķta kiběp üldě.

* * *

Dimne eyttě:

- Bu ḫikeyet ěçtelěgěne muvafıyķ, bu farsı beyětně eytkenner:

Ġıylecě vaķıyġa piş ez voķuġ bayed kerd,

Derıyġ sud nedard çü refte ker ez dest.

Yaġniy: "Belalerněñ ġıylecěn, yaġniy çarasın töşmes borın ězlemek kirek, ěş ķuldan kitkennen soñ ükěnüv fayda birmes."

Bes, padişah ḫezretlerě de, Ügěz fětnesěnnen ġafil bulıp, anıñ ěşěn ciñělge sanamasın hem, forsatnı yaḫşı bělěp, anıñ borının üz ķanına buyasın.

Arıslan eyttě:

- Çaralarıñ urınlı, lekin min Şetrebeněñ ķaděrěn küterěp, hiçběr nigmetten anı buş ķaldırmadım hem daimen aña yaḫşılıķ ittěm, hiç rencětmeděm hem kileçekten ömětěn kismeděm. Şulay bulġaç, ni sebepten köfěrlěk ķılıp, aşıma ķarşı miña taş atar, yaġniy ḫıyanet ķılıp, bězge yavız niyette torır?

Dimne eyttě:

- Eyě, padişahım! Anı sězněñ şul merḫemetlerěgěz yaman itkenděr hem derecesěnnen artıķ nigmet ve yaḫşılıġıġız anı tilěrtkenděr. Çönki asılı yaman ve bozıķ kěşě běr yuġarı (Dimne bu çaķķaça "asılġa iġtibar yuķ" dip söyliy idě. Ķaraġız elě: Ügězněñ asılın tikşěre başladı!) mertebege citkençě, imin, yaḫşı těleklě suretěnde kürěněr. Eger kükler yardem itěp, maķsatına citse hem, imin bulıp, şul arada padişahnıñ sěrlerěn bělse, şul vaķıt asılına ķaytıp, bozıķ bulır çiy ḫıyalġa birělěp, üzěn onıtır. Şunıñ öçěn oluġlar eytkenner: padişahlarġa eşekě ve nadan ḫalıknı haman ḫevěf ve ömětte totuv kirek, hem alarġa mondıy ķanun kěrtmek kirek: alarnı şefķat ve merḫemetten bötěnley ük meḫrüm itmesěnner, doşman yaġına kitmesěnner hem anda ķaděrlerěn küterěp, iltifatlar bělen yuġarı kütermesěnner öçěn,

üzlerĕn onıtmasınnar öçĕn. Monnan meġlüm buldı: ḫolkı yünsĕz bulġan turı yulġa basmas hem tabiyġatĕ yamanda yaḫşı ḫasiyet bulmas.

Bu meseleně isbat itüv öçĕn Taşbaḳa bĕlen Çayan ḳıyssasınnan artıḳ delil tabılmas. Arıslan: Ul ḫikeyetně söylep ḳara, didĕ.

Dimne söyledĕ.

Ḫikeyet

Taşbaḳa bĕlen bĕr Çayan dus bulıp bĕr urmanda tora idĕler. Bĕrvaḳıt bu urmannı ḳuyıp kitmek hem bĕr kiñ sudan arḳılı kiçmek zarur buldı. Çayan yöze bĕlmegenlĕkten, aptıraġaç, Taşbaḳaġa:

- Minĕ de su arḳılı çıġarsana, dip yalvardı.

Ul duslık ḫaḳı öç yaḫşı, baş östĕ dip çıġarmaḳçı buldı. Çayannı arḳasına utırtıp, üzĕ yözĕp kittĕ. Ul arada arḳasında çıḳıldaġan tavış işĕtĕp eyttĕ:

- İy borader! Nik ḳuzġalasıñ? Hem bu ḫeterlĕ urında ni ĕş ḳılasıñ?

Çayan eyttĕ:

- Aġuvlı tĕşĕm söñgĕlerĕn sinĕñ arḳañdaġı köbeñe çençĕp ḳarıymın, üzĕmnĕñ ḳoralımnıñ, sinĕñ ḳalḳanıñnıñ niçĕklĕgĕn sınıymın.

Taşbaḳa moña açuvlanıp eyttĕ:

-Ey mörevvetsĕz! Min duslıḳ ḫaḳına arḳamnı siña köyme ittĕm hem, üzĕmně mondıy ḫeterge salıp, sině östĕme utırttım. Eger ḫĕzmetĕm ḳadĕrĕn bĕlĕp, bu itken yaḫşılıġımnı añlamasañ da, hiç bulmasa, yamanlıġıñnı ḳuyı arḳama zeherlĕ söñgĕñně törtme. Ḫosusan miněm ḳorıçtay arḳama ḳoralıñ zarar ite almasın bĕlesĕñ, yuḳḳa doşmanlıġıñnı bĕldĕrtme.

Çayan eyttĕ:

- Alla saḳlasın, mondıy uylar küñĕlĕme kĕrgen bulsa. Bu çaġuv doşmanlıḳtan tügĕl, belki bu miněm tabiygıy iḫtıyacımdır, hem bu ḫosusta miña dus arḳası ye doşman kükregĕ bĕrdĕr.

Beyĕt

Her ki ra ġadet zemim boved,

Bi iradet ez ve şud sadr.

Neyeş ber señ mizened ġakreb,

Gerçe bĕruy nemişeved ķadir.

(Kĕmnĕñ; ġadetĕ eşekĕ bulsa,

İḫtıyarsız şul ġamelge aşar.

Açuvın taşķa çaġa Çayan,

Eger yözge çaġırġa köçĕ citmese.)

Padişahnıñ ikmek-tozın aşap tĕşĕbĕz çıķķan hem anıñ nigmetlerĕ suvı bĕlen suġarılġan bĕzdey ķollarnıñ vaziyfası budır: ķalġanıbıznıñ ĕşlerĕne küz sala torıp, anıñ ḫata ve savabın bĕldĕrtüv kirek, hem anıñ kĕçkĕne gĕne faydasın da ġaziz kürĕp, bĕlgenĕbĕzçe, kĕm aña dus, kĕm doşman, şunı eytĕp tormaķ kirek.

Padişahlarnıñ maķtavlısı şul bulır: yanındaġı ḫĕzmetçĕlerĕnĕñ ḫelĕn ķat-ķat sınap bĕlĕp torır hem yaḫşıların üzĕne yaķın itĕp, yamannar annan yıraķ bulır. Çönki yaman yuldaş yamanlıķķa tartır hem yaman arķılı ve yaman arķasında yaḫşınıñ ķanı buşķa aġar. Bĕrevnĕñ yastığı ut bulsa hem tüşegĕnde yılannar yatsa, elbette, anı yoķı almas. Şunıñ kĕbĕk bĕrevnĕñ ipteşlerĕ yaman bulsa hem imin sanaġannarı ḫıyanetçĕ bulıp çıķsa, vaķıtı ḫuş ve küñĕlĕ tınıç bulmas. Padişahlarnıñ ġacizĕ şul bulır: aldına kilgen ĕşlernĕ gĕne kürĕp, kileçekten ġafil, yaġniy ḫebersĕz torır. Kön sayın bulaçaķ bela utların çatķı çaġında sündĕrmiyçe, yalķınlanıp yanarġa irĕk birĕr. Ve bu belanĕ kirĕ ķaytaruv ḫaķında vaķıtında çarasın kürmese, ul bela başına töşĕp, anı kitere almaġaç, yaķındaġılarġa açuvlanır, ḫelbuki vaķıt uzġan bulır.

Arıslan eyttĕ:

- İy Dimne! Küp söylep ķolaġımnı tündĕrdĕñ ve, ķatı süzler eytĕp, edep dairesĕnnen çıķtıñ. İndĕ şunı ķarıyķ: sin eytkençe bulsa, Şetrebe ḫayin bulıp, üzĕme yaman uyda torsa, ul miña ni ķıla alır? Elbette, miña zarar irĕşmes, üzĕnĕñ ķanı tügĕlĕr!

Beyĕt

Möddeġıy ra ki resed ba çün meni laf cedel,

Ki tü endişe-i ba pil deman pehdü zend.

(Miněm doşmanım niçĕk miněm bĕlen orışır,

Ul sürette bĕr çĕrki fil bĕlen suġışkanday bulır.)

Aña sineñ arḳılı sıyınuv birdĕm hem üz tĕlĕm bĕlen küp mecllĕslerde anı maḳtadım. Eger, veġdemnĕ bozıp, anı ütĕrsem hem aşatḳan nigmetĕmnĕ borınınnan kitĕrsem, ḫalıḳ arasında aldaḳçı ve zalim atalırmın yeki kĕşĕ tanımıy barġan aḫmaḳ sanalırmın.

Dimne eyttĕ:

- İy padişah! Köçĕñe tayanıp, meġrur bulma. Eger yalġızı siña ḳarşı tora almasa, sineñ bahadir ġaskerlerĕñnen üzĕne yardemçĕ tabar. Ye sin anı tĕş ve tırnaḳ bĕlen ĕş itkençĕ, ul sinĕ ḫeyle ve mekĕr bĕlen ayaḳtan yıġar. Meselen, ḫeyle ḳorıp, sineñ bĕlen ġaskerĕñ arasına doşmanlıḳ töşĕrĕr hem alarnı sineñ östĕñe kitĕrĕr. Yalġız kĕmsene niḳader gĕne köçlĕ bulsa da, küpler ciñe almas. Meselen, yılan ḳırmısḳa oyasına töşse, tĕrĕ ḳalmas hem ve çĕrkiler filge yabırılsa, köçlĕlĕgĕ fayda birmes. Bes, şunıñ kĕbĕk, tĕş ademge nindiy kirek ve faydalı eġza bulsa da, sızlap üz ḫaletĕnnen çıḳsa, anı suvıruvdan üzge deva yuḳ. Şunıñ kĕbĕk, bĕrev padişahnıñ iñ söyĕklĕlerĕnnen bulsa da, zararlı bulsa, anıñ tamırın suvıruvdan başḳa çara yuḳ. Mondıy surette padişah ḫalıḳ ḳatında ġafu itĕlĕr, belki bu ĕşĕ anıñ ḳamil aḳılınnan sanalır.

Arıslan eyttĕ:

- Bu süzlerĕñ bĕlen minĕ Şetrebeden temam bizdĕrdĕñ hem de anı kürĕrge cirendĕrdĕñ. İndĕ aña ḫeber ciberem, üzgergenĕn bĕldĕrem, monnan soñ kön sayın küzĕme kürĕnmesĕn, miña yaḳın kilmesĕn.

Dimne küñĕlĕnde fikĕr ittĕ: bu süz Şetrebege citse, şunda uḳ kilĕp, üzĕnĕñ aruvlıġın isbat iter hem urınlı süzler bĕlen ḫıyanetsĕzlĕgĕne Arıslannı ışandırır. Emma ul vaḳıt fĕtnesĕ sizĕlĕp, Şetrebege ḳazıġan bazġa üzĕ yıġılır. Bes, moña çara uylap hem padişahnı bu fikĕrden kirĕ ḳaġıp eyttĕ:

- İy padişah! Bu ĕşnĕ Şetrebege bĕldĕrüv yaramas hem niyetĕñnĕ aña toydıruv seyeset ḳanunnarına muvafıyḳ bulmas, çönki Şetrebe, bu süznĕ işĕtkeç, ye sineñ bĕlen suġışırġa kĕrĕşĕr. Ul vaḳıt, kĕm bĕle, suġışnıñ aḫırı ni bulır? Ve ye kitse, memleket ĕçĕnde bĕr fĕtne çeçĕp ḳaldırır, ul vaḳıt anı tözetüv çitĕn bulır. Bes, yaḫşıraġı budır: anıñ yeşĕrĕn ḳorġan ḫeylesĕne yeşĕrĕn ceza birĕlĕp, ĕşnĕ ostalıḳ bĕlen bĕtĕrüv kirek. Şunıñ öçĕn padişahlar yeşĕrĕn ḳılġan gönahlarġa açıḳtan-açıḳ ceza birmiyler, e açıḳ ḳılġan gönahnıñ cezasın yeşĕrmiyler.

Arıslan eyttĕ:

- Padişah yaḳınnarınnan bĕrĕn gönahı raslanmıy torıp, yaman uy bĕlen gĕne ġazap itse, seyeset ḳanunnarınnan çıḳḳan bulır, belki, başḳalarnı tınıçsızlıḳta ḳaldırıp, üz ayaġına balta çapḳanday bulır. Ḫezĕr sinĕñ anı miña çaġuvıñ bĕlen gĕne, asılın bĕlmiyçe, anı ütĕriymmĕ? Delilsĕz ḳanın tügiymmĕ?

Dimne eyttĕ:

- Eger sin miném süzĕme ışanmasañ hem Şetrebeněñ ḫıyanetĕn şiksĕz bĕlmeseñ, bu turıda ziheněñ tanıḳlıḳ birĕr. Çönki anıñ kilĕşĕnnen ḫelĕ ve niyetĕ, hem ḳılanışınnan yaman tĕlegĕ ve ḫıyanetĕ bĕlĕnĕr. Meselen, eger sinĕñ ḫozuriña kĕrgende tösĕ üzgerĕp, küzĕ ḳızarıp, eġzası tĕtrese, ve bĕr yuġarı, bĕr tüben ḳarap, mögĕzlerĕn arı-birĕ bolġap köreşĕrge ezĕrlengen batırday torsa, sin annan añla: anıñ ĕçĕnde yaman niyetĕ bar. Hem ġafil torma kinetten yırtır. Bes, ul kĕrgende ezĕr bulıp tor hem, bĕrtörlĕ tĕlegĕ añlansa, tizrek muyının bor.

Arıslan eyttĕ:

- Urınlı süz eyttĕñ ve ras delil kürsettĕñ. Şul vaḳıtta, ul kĕrgende, ḫereket ve torışın tikşĕrĕp, niyetĕn bĕlĕrmĕn hem, ḫıyanetĕn añlasam, muyının astına kitĕrĕrmĕn.

Dimne bu yaḳtan ḳotırtuvları bĕlen Arıslannı temam ḳurḳıtıp, Ügĕzge açuvlandırġaç, anı yırtırġa ezĕr itĕp ḳuyġaç, Ügĕz yanına barıp, anı da ḳurḳıtıp, suġışḳa ezĕr surette Arıslanġa yulıḳtırmaḳçı buldı. Lekin Arıslan tarafınnan ciberĕlmiy, üz isĕmĕnnen barsa, soñınnan ḫıyanetĕ ve yalġanı totılır dip, Arıslanġa bolay ütĕnĕç ittĕ:

- İy padişah! Eger boyırsañ, min Şetrebe yanına barıp ḳarıym hem ni ḫelde, ni revĕşte torġanın ḳarap sınıym. Şayat, bĕrnerse añlarmın, kilĕp anı sĕzge bĕldĕrĕrmĕn.

Arıslan, yaḫşı bulır, dip röḫset birdĕ.

Dimne Şetrebe yanına kitĕp, başın ve ḳaşın tüben salıp, ḳayġılılar kĕbĕk çırayın sıtıp, anıñ ḳatına kĕrdĕ. Ügĕz, iḫtiram bĕlen ḳarşı alıp, üz yanınnan urın birdĕ hem, eḫvelĕn soraşıp:

- Ġacep, tuġan! Sinĕ küpten küre almadım ve selametlĕgĕññĕ bĕle almadım. Ni öçĕn bolay minĕ onıttıñ? didĕ.

Dimne eyttĕ:

- İy ġazizĕm! Bĕrevnĕñ ġomĕrĕ ve barça ĕşlerĕ bĕr tuġrılıḳsızınıñ iḫtıyarında bulsa, ul kĕmsene avırmasa da, selamet sanalırmı? Bu kön sav bulsa da, irtengĕ könge citerměn dip eyte alırmı?

Şetrebe soradı:

- Siña ni buldı? Ve niden bolay yöregĕñ yarıldı?

Dimne eyttĕ:

- Şulay aldan bilgĕlengen: teḳdiyrde yazılġan tormışḳa aşmıy ḳalmas, hem nefĕs tĕleklerĕne birĕlgen ükĕnmiy bulmas, hem tuġrılıḳsız tüben cannardan yaḫşılıḳ kötken meḫrümlĕkten üzge cimĕş aşamas, hem yavızlarġa yuldaş bulġan aḫırda selamet ḳalmas, hem padişahlarġa ḫĕzmet ḳıluvçı alarnıñ zolım ve ġazabınnan imin bulmas.

Şetrebe eyttĕ:

- Süzĕñnen añlıymın: sin Arıslan tarafınnan ḳurḳınıçlı ḫeber işĕtken bulmaḳ kireksĕñ, bu sebepten tınıçsız bulıp, annan şiklenesĕñ?

Dimne cavap birdĕ:

- Eyĕ! Ziheněñ citĕştĕ. Min annan şik ve ḫeter, zarar kötĕp toramın, lekin üzĕm öçĕn tügĕl, belki üzĕmnen ġazizrek sin dustım öçĕn. Çönki arabızdaġı duslıḳ binası, tuġrılıḳ ve iḫlas küñĕllĕlĕk nigĕzĕ östĕnde nıḳ toradır, bĕr-bĕrĕbĕzge yaḫşı tĕlekte buluvıbız ġayet te ḳamil ve daimdĕr. Ḫosusan miněm arḳılı Arıslan siña sıyınuv urını birgeněnnen bĕr-bĕrĕbĕzge tĕlekteşlĕkte tordıḳ hem, bĕrbĕrĕbĕzně kürsetĕp, yuġarı mertebelerge měndĕrdĕk. İndĕ mondıy bĕr zalim siña yavız uy ḳılġanda, sině ḳotkaruv çarasın kürmesem, ḫayinnerden sanalırmın.

Şetrebe eyttĕ:

- Ġazizĕm! Eytsene, miněm ḫaḳımda ni işĕttĕñ? Ve ĕşněñ asılına niçĕk cittĕñ?

Dimne cavap birdĕ:

- Miña bĕr ras söylevçĕ ışanıçlı dustım hem her turıda vaḳıyġanı eytĕp toruvçı bĕr ḳarĕndeşĕm şulay söyledĕ hem üz ḳolaġı bĕlen işĕtkenně miña ḫeber ittĕ. Arıslan üz yanında ḫĕzmet itüvçĕ yırtḳıçlarġa bolay eytken: “Ügĕz miněm yanımda torıp bik köreygen hem gevdesĕ bik zurayġan, üzĕ de tamaḳ tuydıruvnı iñ yaḫşı nerse dip bĕle torġan bĕr faydasız

ḫayvan. Bĕrkön ḳatıma kilgende anı yırtırġa uylıymın hem simĕz it bĕlen sĕzně sıylarġa tĕliymĕn.” dip.

E ḫezĕr min, duslıḳ ḳılıp, sině aġyah ittĕm, ḫelně açıḳ bĕldĕrdĕm. İndĕ ġafil bulma, aldıña-artıña ḳarap uylap yör, annan ḳotıluv ḳayġısın kür.

Şetrebe ĕlĕk Dimne aña merḫemet itĕp sıyınuv urını birgeněn hem Arıslannıñ tabiyġıy revĕşte yırtḳıç ve ḳan tügüvçĕ ikeněn isĕne töşĕrĕp, bu ḫeberge ışandı. Ḫeyran bulıp, ni iterge de bĕlmedĕ. Soñınnan bu süzlerně aḳıl ülçevĕne salıp ülçep ḳaradı hem aḳılġa sıyarlıḳ delil ĕzledĕ. Hem, annan bolay cavap tabıp, Dimnege eyttĕ:

- Arıslan ni öçĕn miña mekĕr ve usallıḳ ḳılır iken? Ḫelbuki min hem zatına, hem memleketĕne hiçbĕr ḫıyanet ḳılġanım yuḳ, bulmaġan ĕşně felençe buldı dip aldaġanım yuḳ. Meger padişah tiresĕnde yaramas hem bozıḳ kĕşĕler bar, şular miněm mertebeme ḫösĕt itĕp, könleşĕp çaḳḳan bulırlar, hem miněm ḫaḳlıġım, ġadĕllĕgĕm alarnıñ yamanlıḳlarına kirte bulġan öçĕn miña törlĕ yalalar yabıp, ḫıyanetçĕ itĕp kürsetken bulırlar. Padişah, ḳat-ḳat sınap, yaḳınındaġılarnıñ kübregĕn ḫayin tapḳanınnan, bu ḫosusta ul usallarnıñ yalġanına inanġan bulır. Çönki usal vezirlerněñ ĕşĕ padişahnı tecriybelerĕnde ḫata ittĕrmek hem annan ḫaḳnı ve yaḫşılıḳnı ĕrĕtĕp, üz ḫıyanetlerĕne güzel suret birüvdĕr. Padişah çiy şaḳalları küplĕgĕnnen hernerseněñ dörĕsĕn bĕle almaġanġa, şundıy vesveseler, ḳotırtuvlar arḳasında tecriybesĕnde yalġışır hem, alarnıñ mekĕrĕn sizmiy, zolım ve cebĕr ḳılır. Mĕne, meselen:

Ḫikeyet

Bĕr Ḳaz, suda yaña ay çaġılışın kürĕp hem anı balıḳ sanap, suġa çumdı. Çumġaç, ul çaġılış yuġaldı. Bĕr ye ikĕ şulay tecriybe ḳılıp, cimĕşĕ bulmaġaç, üzĕněñ aldanġanın sizdĕ. Soñraḳ suda çın balıḳlar kürse de, bayaġıday ḫıyal sanap, hiç iltifat itmes buldı. Şulay tecriybesĕnde aldanıp, ġomĕrĕn aç uzdırdı.

* * *

İndĕ, eger padişah şundıy bozıḳlarnıñ çaġuvı bĕlen miña yaman niyet ḳılġan bulsa, monıñ çarası tabılır. Ḫozurına barıp, gönahsızlıġımnı kürsetsem hem alarnıñ yamanlıḳların isbat itsem, süzĕme ışanır ve başım bu beladen ḳotılır. Eger miña yaman tĕlegĕ sebepsĕz, belki yırtḳıçlıġınnan kilgen bulsa, moña çara tabıp ḳotıluv möşkĕl bulır. Eyĕ! Kĕm bĕrev bĕlen eñgemedeş bulıp, tönĕ-könĕ bĕrge torsa, azmı-küpmĕ edepsĕzlĕk itmiy bulmas hem anıñ küñĕlĕ yaratmaġan nerselerden saklanıp citmes. Lekin aḳıllı hem tuġrılıḳlı kĕmsene üz ḫolkına ḳarşı ĕş kürse de, bu ĕşně yöriy ḳıldımı, yalġış ittĕmĕ anı bĕlüv kirek. Soñınnan bu

ḫatanı ġafu itse ve yalġışına küzěn yomsa, yannan zarar kilěrmě, ěşler bozılırmı şunı töşěnüv kirek. Bes, eger min Arıslannıñ ḫolḳın bělmiy, kiñeşlerde aña ḫilaf uylaġan bulsam, ye süzěn kirě ḳaġıp, ḫatasın añlatḳan bulsam, min monı gönah sanamıym hem bělgen kiñeşěmně eytsem, monı ġayěp dip uylamıymın. Çönki bu aña ḫeyěrḫahlıḳtan, yaġniy yaḫşı tělekten idě, iḫlas duslıḳ ve yaḳınlıḳtan idě. E min şundıy süzlerně anıñ vezirlerě hem ġaskerě aldında eytmeděm, ḫalıḳḳa aḳılın zeġıyf kürsetěp, ḳaděrěn kim itmeděm, belki avlaḳta edep bělen söylep, ḫatasın kürsettěm. Eger şulay bulmasa, miña yavız niyetě üzěněñ Soltanetěn zur ve mině ḫur kürěp, tekebběrlěk itkeněnnen bulır. Şunıñ öçěn ġalimner padişahlarnı utḳa oḫşatḳannar. Nik digende, ut üz nurı bělen yaḳındaġılarnıñ öylerěn yaḳtırtadır hem küp kirekleréne yardem iteděr. Emma bigrek yaḳın kilgennerně köyděreděr. Şunıñ kěběk, padişahlarnıñ da ḳaherě kübrek üzleréne yaḳın dus bulġannarnı ḫarap iteděr. Bu misalnı Eteçněñ Ḳarçıġaġa birgen cavabı bik yaḫşı bělděrteděr.

Ḫikeyet

Běrkön běr Ḳarçıġa, Eteçke yulıġıp:

- İy dus! Ġacep, siněñ yöregěñde safa yuḳ ve veġdeñde vafa (tuġrılıḳ) yuḳ, didě.

Eteç:

- Minde ni vafasızlıḳ kürděñ, nik mondıy açı süz eytěp ḳuydıñ, digeç,

Ḳarçıġa eyttě:

- Monnan artıḳ vafasızlıḳ bulırmı: sin adem uġılları bělen běrge torıp, alar siña merḫemetlerěnnen hervaḳıt tamaġıññı zeḫmetsěz ve meşeḳatsěz tuydıralar hem, üzěñnen artıḳ siña ḳayġırtuvçanlıḳ kürsetěp, urın-cirěñně ezěr itěp ḳuyalar. Sin bulsañ, alarnıñ deġvetěn ḳabul itmiy, çaḳırġannarında ḳaçasıñ hem ḳırġıy ḳoşlarday divardan divarġa oçasıñ. Měne běz Ḳarçıġalar alardan běr ḳabım it aşasaḳ, meşeḳat bělen totḳan avıbızını alarġa kitěrěp bireběz. Oçraḳlı revěşte alardan yıraḳ töşsek, běr çaḳıruvları bělen ḳullarına kilěp ḳunabız.

Eteç eyttě:

- Ras söyliysěñ, emma sězněñ ademnerge buysınuvıġız ve bězněñ ḳarşılıġıbız bu sebeptenděr: sěz hiçvaḳıt tabada ḳarçıġa kebab bulġanın kürmegensěz. Běz bulsaḳ, ḳat-ḳat kürgenběz. Sězně çaḳırsalar, it aşatalar, e bězně çaḳırsalar, suyıp kebab iteler.

Şunıñ kěběk, padişahlarġa yaḳın bulġannar üzgelerden artıḳ anıñ ḳaher şerabın eçeler, e alardan yıraḳ torġannar tınıçlıḳta ġoměr iteler.

Dimne eyttě:

- Arıslannıñ yavız niyetě üzěn zur kürěp, sině ḫur kürgennen bulmas. Çönki sineñ uḳımışlıġıñ açıḳ, aḳılıñ ḳamil, aña sineñ hervaḳıt kiregěñ çıḳmıy tormas.

Şetrebe eyttě:

- Belki, bělěm ve höner bu beḫětsězlěgěme sebep bulġandır. Meselen, arġamaḳnı çılbırda totalar, hönersěz yılḳılarnı irkěn saḫrada köteler, bılbılnı yaḫşı sayravı öçěn ve taviysnı kürěklě, matur bulġanı öçěn çitlěkte totalar, e hönersěz ḳarġa ve yabalaḳḳa, yıraḳ kitsěnner dip, taş atalar. Şunıñ kěběk, höner ehělě ve meġrifet iyelerě hönersězlerden baytaḳ cefa kürgenner hem alarnıñ yalġan ve mekěrlerěne duçar bula kilgenner. Eger anıñ miña yavız niyetěnde yene bu eytělgennerněñ běrsě de bulmasa, bes, monıñ sebebě ḳaza ve yazmıştır, Allanıñ iḫtıyarı meñgělěktěr.

Beyět

Atılsa çün ḳazadan tirě teḳdiyr,

Seper ulmas aña ray-u-tedbiyr.

(Atılsa eger yazmıştan teḳdiyr söñgěsě,

Ḳalḳan aña ḳarşı çara bula almas.)

Dimne eyttě:

- Eyě! Ḳaza ve yazmışḳa ışanıçıbız bar. Emma aḳıllı kěşě, ḳazaġa tayanıp, ěşlerěnde ġafil bulmas hem zararlar kitěrüvde, hem faydalar kitěrüvde sebeplerěne kěrěşmiy tormas.

Şetrebe:

- "İzee ceěě-l-kazaěv gami el-basıyru ve izee enzele-l-ḳaderü-be-tıylü el-Ḫezerü", yaġniy ḳaza kilse, küz kürmes ve teḳdiyr citse, saḳlanuv fayda birmes, didě.

Dimne eyttě:

- Miněm uylavımça, Arıslannıñ siña yaman niyetě bu sin eytken sebeplerden tügěl, belki ul tabiyġatten zalim ve ceběr itüvçě, herkěmně sebepsěz yırtırġa ḳarıydır, baştaġı söyleşüvlerě bik zevıḳlı kürěnse de, aḫırı ḫevěflěděr.

Şetrebe:

- Min indě ḫezěr, ġıybret küzěm bělen ḳarap, üz ḫatamnı küreměn hem, nefěsěm tělegěne iyerěp, ḳayda barıp kěrgeněmně indě sizeměn. Anıñ ḳatındağı lezzetlerge aldanıp üz-üzěme zolım ḳılġanmın hem törlě ḫeramnarġa bolġanıp ġoměr sörgenměn. Şunıñ öçěn ġamelěme layıḳ ceza küreměn ve anıñ zolımı bělen ütěrěleměn. Eyě, haman bulġanına ḳaneġat itěp üz yulında yörgenner tınıçlıḳta ġoměr sörgenner, e ḫırıslılar ḫarap bulġannar.

Měne bu meġne "Avçı bělen Tölkě" ḫikeyetěnnen netice bulıp çıġar.

Ḫikeyet

Běr avçı, Tölkě avlarġa tamġı itěp, anıñ öně yanında běr baz ḳazıdı. Şunda běr sasıġan ülekse kitěrěp salıp, üzě posuda utırdı.

Tölkě, öněnnen tışḳa çıḳḳaç, borınına kěrgen "ḫuş is" yardemě bělen ülekseně taptı. Lekin, tıyılıp:

- Ay-Hay! Mondıy ġaziz nigmetně miña bik yaḳın kitěrěp ḳuyġannar, monda běr ěş bulmaġayı, dip kirě ḳayttı hem barına ḳaneġat ḳalıp yattı.

Ul arada bu cirge běr Ḳaplan kilěp, is bělen ülekseně tabıp, aşıy başladı. Avçı ḳomsızlıġınnan, bazda nindiy ḫayvan ikeněn yaḫşılap ḳaramıy hem yırtḳıç buluv iḫtimalın bělmiy, turı bazġa taşlandı. Ḳaplan:

- Bu ülekseně ḳulımnan alırġa kilgenděr, dip ġayret itěp, avçını üzě suydı.

* * *

Ḫikeye bětkeç, Şetrebe söyledě:

- Şunıñ kěběk, min de ülen aşavçı ḫayvan ikeněmně onıttım hem, Arıslannıñ yırtḳıçlıġın ve ěşněñ aḫırın ḳaramıy, ḳomsızlanıp, anıñ yanındağı ḫeram lezzetlerge birělděm. İndě şunıñ öçěn bu ḫelge töştěm. Bu miněm ḫelěm Ḳara Çěběn ḫeléne oḫşıydır: ḫuş islě ve lezzetlě yafraḳlarda, çeçeklerde Ḫoday Teġaleden ezěrlengen nigmetke ḳaneġat ḳılmıy, Fil ḳolaġınnan aḳḳan sarı ěrěnnerge ḳızıġadır. Fil anı ḳolaġı bělen şapıldatıp suḳḳaç, sıtılıp ḳaladır.

Dimne eyttě:

- Bu meselleréñně ve ḫikeyetleréñně ḳuy, ěşéñně ḳara hem Arıslannıñ ḳaherěnnen ḳotılırġa běr yul ězle.

Şetrebe soradı:

- Arıslan, sin eytkençe, miña yaman niyet ḳılġan bulsa, nindiy çara ḳılıym ve ni yul bělen annan ḳotılıym iken? Min bělemĕn: eger Arıslan miña yaḫşılıḳ item dise de, yanındaġı yaman tělekllĕler minĕ yaman kürsetĕp, niyetĕnnen dündĕrĕrler. Ve niḳader açıḳ deliller bělen gönahsızlıġımnı isbat itsem de, min yalġızmın, e alar, bĕr süzde bulıp, minĕ ciñerler. Şunıñ şikĕllĕ, Ḳarġa, Bürĕ ve Şaḳal, bĕr Döyege yavız niyet ḳılıp, anı ciñgenner.

Dimne soradı:

- Ul niçĕk bulġan? Ve bolar, bĕr süzlĕ bulıp, niçĕk anı ciñgenner?

Şetrebe söyledĕ.

Ḫikeyet

Bĕr ḳamışlıkta bĕr Arıslan tora idĕ. Ḫĕzmetĕnde bĕr Bürĕ, bĕr Ḳarġa ve bĕr Şaḳal bar idĕ.

Bĕrkön kötüvçĕler şul cirden döyeler sörĕp üttĕler. Şunda bĕr Döye, retten çıġıp, adaşıp şul ḳamışlıḳḳa kĕrdĕ. Ni ḳılırġa bĕlmiyçe aptırap, ḳurḳıp kittĕ. Arıslan Döyeneñ ḳurıḳḳanın añlap, aña merḫemetĕ kildĕ hem, ḫel-eḫvelĕn soraşıp: Ḫuş kildĕñ, safa kitĕrdĕñ. Niçĕk bolay bu cirge kildĕñ? didĕ.

Döye, bĕraz isĕn-ḫuşın cıyıp, niçĕk monda adaşıp kilgeněn söyledĕ.

Arıslanġa Döyeneñ buyı ve sıyfatı, ḫosusan yuvaşlıġı bik kilĕştĕ. Üz yanında mondıy ḫayvan bulıp toruvın urınlı kürĕp, aña eyttĕ:

- Ey Döye! Eger iḫtıyar itseñ, bĕzneñ yanıbızda ḳal ve devletĕbĕzden ölĕş al.

Döye moña razıy buldı.

- Padişah herni tĕlese, ul minĕm moradımdır, hem anıñ boyırıġın minĕm ḳolaġım tıñlap torır, dip, Arıslannıñ ḫĕzmetĕnde ḳaldı hem reḫette kön kiçĕrdĕ.

Bĕrkön Arıslan avçı çıġıp, tavlar arasında yörgende, bĕr olı Filge oçrap, aña höcüm ittĕ. Fil de monıñ östĕne kükrep kilĕp, bu ikĕ pehlĕvan orışḳa kĕrĕştĕler hem bar köçlerĕn sarıf itĕp suġıştılar. Aḫır Arıslan, köçsĕzleneр, Filden ġaciz buldı hem Ḫartumınıñ suġuvına çıdıy almıy ciñĕldĕ. Mĕñ bela bĕlen ḳaçıp, öyĕne östĕrelĕp ḳayttı. Bar teně yaralanġan idĕ, ḳanġa buyalıp bĕtken idĕ.

Niçe könner şulay üttě, hiçběr cirge çıġa almadı hem aşap yöregěn yalġarġa běr ķabım it te taba almadı. Açlıķ ve avıruv Arıslannıñ těñkesěne tiygeç, ipteşlerěne ķarap eyttě:

- Şayat, sěz de açıķķansız hem citmevçělěk zeḫmetěn toyġansız.

Alar eyttěler:

- Běz üzěběz öçěn küp uylamıybız, emma padişahnıñ bu ḫelěnnen küp ḫesrette běz, aşarġa taba almabızmı dip kiñeşleşeběz.

Arıslan alarnıñ bu "iḫlas" süzlerěne reḫmet eytěp kiñeş ittě:

- Avġa barıp ķaraġız. Köçěgěz citerdey nerse oçrasa, avlaġız, dip.

Bolar, Arıslan ķatınnan çıġıp, üzara kiñeşěp eyttěler: -Běz bu ülen aşavçını ni öçěn bu ķader sıylıybız? Ul köçě bělen kěmně avlap tora ala? hem ni aķıl bělen běr ěş ite? Barı tik bězněñ tapķanıbızını aşap yata. Barıp, Arıslanġa eytěp, anı suydırıyķ hem ul itten herķaysıbız ķarınıbızını tuydırıyķ.

Şaķal eyttě:

- Bu ěş běz tělegençe bulıp bětmes, çönki Arıslan aña sıyınuv urını birěp, üzěne ķunaķ itkennen soñ, tuġrılıķsız bulmas öçěn anı yırtmas.

Ķarġa eyttě:

- Bu ḫězmetně min üz muyınıma alamın, min ḫeylem bělen Arıslannı moña künděrěrměn hem, urınlı deliller bělen küñělěne ütěp kěrěp, suyarġa razıy ķılırmın.

Şulay dip Ķarġa Arıslan ķatına kittě. Arıslan, monı kürěp, şayat, aşarġa kitěrgenděr dip, urınınnan tordı.

Ķarġa eyttě:

- İy padişah! Üzěñ bělesěñ, běz barıbız da köçsěz hem av avlarġa seletsězlerběz. Niķader tırıştıķ běrnerse de tota almadıķ. Lekin kiñeşěp běr faydalı nerse taptıķ.

Arıslan:

- Ul nindiy faydalı nerse? didě.

Ķarġa eyttě:

-Měne ülen aşavçı Döye bězněñ arabızda simĕrĕp yata, ni bĕr kesĕp itĕp bězge fayda kitĕrmiy, ni aķıl ve faydalı çara bĕlen bĕr ĕş bĕtĕrmiy. Anıñ muyının kisiyk hem itĕ bĕlen sězně sıylıyķ.

Arıslan monı işĕtĕp kirĕ eylendĕ hem bik açuvlanıp Ķarġaġa eyttĕ: -Bu ni ḫata fikĕr ve urınsız süz? Bu fikĕrně eytken, elbette, bĕr merḫemetsĕz ve tuġrılıķsızdır. Aña sıyınuv birgeněmně bĕle torıp hem ul minde ķunaķ bulıp torġannı küre torıp, niçĕk bu süzlerně söylerge ķıyuvçılıķ kılasıñ hem mondıy usal ĕşně miña tapşırasıñ. Sin ġalimnerden işĕtmedĕñmĕ ye uķıp bĕlmedĕñmĕ: ķurķıp ve tĕtrep ķulġa töşken esirge aman birüvden artıķ sedaķa yuķtır hem tügerge röḫset ķannı ġafu ķıluvdan yaḫşıraķ nerse yuķtır. Min gĕne yamanımnı bozarmınmı? Ķunaġıma ķul suzarmınmı?

Ķarġa eyttĕ:

- Süzĕñně añlıymın, lekin bĕr kĕşĕ bĕr öy cemeġatĕ öçĕn ye bĕr öy cemeġatĕ bĕr neslĕl ve ķabile öçĕn, ve bĕr ķabile bĕr şeher öçĕn, ve şeher bĕr memleket öçĕn, ve bĕr memleket padişah öçĕn fida bulsa kirek. Ḫezĕrgĕ vaķıtta padişahnıñ mondıy ḫelĕnde bĕr ķolı ķorban bulsa, açıķtan-açıķ fayda hem canın anıñ tĕrĕlüvĕ öçĕn fida itse, memleket öçĕn bik urınlı, izgĕ ĕştĕr. Min bĕr çara bĕlen anıñ itĕn sineñ aldıña kitĕrĕrmĕn. Şulay itĕp, sin tırnaķ ve tĕşĕñně anıñ teněne batırıp, üzĕñ de anı yırtmassıñ, e kĕşĕge helak ķıldırıp, veġdeñně bozmassıñ hem vafasızlıķ, naçarlıķ itken de bulmassıñ.

Ķarġa bu süzně eytkeç, Arıslan ĕndeşmedĕ, çönki bik açıķķan idĕ, mondıy forsatnı yaḫşı taptı. Ķarġa monnan bĕldĕ: eger yuġarıda eytĕlgençe Döyeně ütĕrgende, Arıslan riza bulaçaķ, itĕn aşap, bolarġa da aşataçaķ.

Bes, oçıp yuldaşları yanına kildĕ hem alarġa bolay kiñeş ittĕ:

- Bĕz barçabız Arıslan ḫozurına barıyķ. Anıñ bolay ḫasta vaķıtında aç torġanın ķızġanġan bulıp, herbĕrĕbĕz anıñ savlığına üz itĕbĕzně ġarız ķılıyķ, yaġniy teķdiym itiyk. Hem başķa ikĕbĕz herķaysıbız üzĕn teķdiym itkende: “Sineñ itĕñ padişahķa yaramas, sineñ itĕñ felençe”, dip yamanlıyķ, hem şulay bĕr-bĕrĕbĕzně ķotķarıyķ. Bĕzden kürĕp Döye de üz itĕn teķdiym iter, ul vaķıt muyının orırbız. Şulay itsek, Döye totılır, hem itĕ barçabızġa azıķ bulır, Arıslan da razıy ķalır.

Şundıy kiñeş bĕlen Arıslan ḫozurına kĕrĕp, selam birĕp, yanında tordılar. Anıñ bolay ḫel ĕçĕnde aç torġanın ķızġanıştılar hem küz yeşĕ bĕrlen yılaştılar.

Ķarġa, tĕzleněp:

- Ey padişahım! Sinĕñ işĕgĕñde niçe yıllar ġomĕr sördĕm ve, merḫemet diñgĕzĕñe batıp, törlĕ nigmetlereñ bĕlen sıylandım. İndĕ şunıñ şökranası öçĕn, sinĕñ savlığıña üzĕmnĕ fida ḳılam, minĕ suysınnar ve bĕr ḳalca ġına bulsa da aldıña ḳuysınnar. Çönki sinsĕz bĕzge tĕrĕklĕk ḫeramdır, sin bulmasañ, dönya devletĕ faydasızdır. Şayat, iḫlas ḳolıñnıñ itĕ daru bulıp, tĕrĕlĕrsĕñ, e min ülsem de, iḫlasımnı isĕñe töşĕrĕp, ḫeyĕrlĕ doġa ḳılırsıñ.

Bürĕ bĕlen Şaḳal monıñ süzĕn kirĕ ḳaḳtılar:

- Sinĕñ itĕññen padişah tuymas, ḫastasına da daruv bulmassıñ, dip, anı ḳotḳardılar.

Monnan soñ Şaḳal, üzĕn teḳdiym itĕp:

- Miném itĕm padişahḳa tuyarlıḳ bulır, meclĕsĕñdegĕlerge de artıp ḳalır. Minĕ suyıp aşağız hem ruḫıma “Fatiḫa” uḳıp bağışlağız, didĕ.

Bürĕ bĕlen Ḳarġa aña da:

- Sinĕñ sası itĕñ padişahḳa layıḳ bulmas, anı aşap hiç te tĕrĕlmes, dip, anı da ḳotḳardılar.

Annan soñ Bürĕ, tĕzleneр:

- Mĕne minĕ suyığız, miném itĕm padişahḳa citerlĕk bar hem, şayat, anıñ küñĕlĕne yarar, digeç, Ḳarġa bĕlen Şaḳal moña ḳarşı töştĕler:

- Tıyb kitaplarında: “Kĕm de kĕm ülĕm tĕlese, bürĕ itĕn aşasın”, dip yazılġan, diyĕştĕler.

Bürĕ de şulay ḳotıldı. E çirat Döyege ḳaldı. Ul da, “şayat, yuldaşları anı da ḳotḳarırlar ve bu beladen tartıp alırlar” dip, üzĕn teḳdiym ittĕ. Tĕgĕler kĕbĕk yararġa tırışuv yulınnan kittĕ hem eyttĕ:

- Mĕne min padişahḳa fida bulırmın hem anıñ savlığı öçĕn nefis itĕmnĕ birĕrmĕn. Miném itĕm aşap tuyarlıḳ, hertörlĕ sırḫavlarġa yarar.

Bürĕ, Şaḳal hem Ḳarġa, öçĕsĕ bĕrden:

- Bik yaḫşı! Reḫmet siña, bereḳalla himmetĕñe, hervaḳıt Döye itĕ mondıy avıruvlarġa deva iken, didĕler. Şunda uḳ höcüm itĕp, muyının ordılar...

* * *

Şetrebe bu ḫikeyetnĕ söylep bĕtĕrgeç eyttĕ:

- Şunıñ kěběk, Arıslan miña "nikader mihěrban bulam" dise de, meclěsěndegě usallar miña karşı oyışsalar, Arıslannı üz süzlerěne künděrěrler hem, heyle kılıp, muyınıma ordırırlar. Şunıñ öçěn "may-enfegake-l-emirü ize gadeke-l-vezirü" digenner, hem küp yaman kanıksa, běr yahşı sině kotkara almas. Meselen, su taştan yomşagrak bulsa da, küp tama torgaç, taş běraz uyılır. Şunıñ şikěllě, elekçěler běr dusnıñ kolağına daimen yalgan söylep yala yaksalar, anıñ küñělě bozılır.

Dimne eyttě:

- Bes, bu beladen kotılırga ni uylıysıñ?

Şetrebe cavap birdě:

- Başka çara yuk, ülěm běr. Kavşamıyça aña karşı tormakçı hem bar köçěmně sarıf itěp anıñ bělen sugışmakçı bulamın. Şunıñ öçěn galimner kitaplarda yazgannar: Zahidlerněñ gıybadetě, baylarnıñ sadakası haklık öçěn üzěn hem gailesěn saklar öçěn sugış kılgan kěşěněñ savabı kader bulmas. Şundıy kěşě "men kutile düne malihi hüve şehidün" meğnesěnçe, şehitlerden bulırmın. Eger ecelěm Arıslan tırnağınnan tekdiyr kılınğan bulsa, gayret ve namus toygısı sebeplě yahşı at kaldırırmın.

Dimne eyttě:

- Orış ve sugış digeněñ uyın ěş tügěl. Solıh ve yahşı mögamele yulları beylenmegende aña kěrěşüv tiyěş tügěl. Akıllılar doşmannı ciñěl ve zeğıyf sanarga kuşmıylar. Çönki köçě bělen sině ciñe almasa, şayat, heyle ve mekěrě bělen ciñer. Hosusan sineñ doşmanıñ Arıslannıñ şul derecede köçě hem mehabetě bulsa, hem yanında bahadir gaskerlerě tulıp torsa, anıñ bělen sugış çıgaruvıñ ükěněçke ve hesretke bulır. Üzěñně ayamıyça anıñ tırnağına taşlasañ, hiçkěm sině batır ve namuslı dip maktamas, belki akılsızlığınnan hem nigmetěne köfěrlěk kılıp, karap torıp üzěn helaketke saldı digen yamanatıñ kalır. Şulay bulgaç, sin başta yahşılık hem yagımlı mögamele yulınnan kit. Eger hiç çara tapmasañ, annan soñ tělegeněñně it. Çönki hekimner her surette ěşně solıh bělen bětěrěrge, doşman yasavdan saklanırga nesihet birgenner. Şunıñ öçěn borınğılar: "Dus měñ bulsa da az, doşman běr gěne bulsa da küp." digenner.

Şetrebe:

Min hiçvakıt Arıslannıñ buysınuvçan kolı buluvdan kaçmam hem padişahına, hem anıñ nigmetěne köfěrlěk kıldı digen atnı kütermem. Annan, miña yaman niyet kürěnmiy torıp, başlap sugışmam, hem ni tıştan, ni ěçten hiçběr törlě doşmanlık itmem. Emma kayçan

ul miña yavız niyet ķılıp, yırtırġa totınsa, çarasız, can saķlav öçĕn aña ķarşı torırmın hem, bar köçĕmnĕ yardemge çaķırıp, mögĕzĕmnĕ teneńe batırırmın, hem ul surette ḫalıķ arasında "padişasına yav buldı" digen yamanattan ķotılırmın.

Dimne, Arıslan Şetrebe kĕrgeç, Arıslanġa yaman uy uylamıy yuvaş surette tormasın hem Arıslannı kürgeç ük, üzĕne yırtırġa ezĕr tabıp, suretĕ yaman bulsın öçĕn Şetrebege bu nesiḫetlernĕ birdĕ:

- Ey Şetrebe! Herni bulsa, sin Arıslan ḫozurına kĕrgende anıñ kilĕşĕnnen çınlap ta sinĕ yırtırġa torġanın bĕlmiy torıp, üzĕññĕ suġışķa kilgendey itĕp kürsetme, yuvaş tor, tösĕññĕ üzgertme. Çönki, sınap ķarasañ, anıñ kilĕşĕnnen duslıķ ye doşmanlığın bĕlĕrsĕñ, soñınnan şuña ķarap ĕş ķılırsıñ. Mĕne eger ul ķoyrığı östĕne utırıp, kükregĕn siña ķarşı totķanın kürseñ, küzlerĕn çĕkreytĕp sineñ östĕńe tĕkelgeneń kürseñ, üzĕ elĕ torıp, elĕ utırıp hem tırnaķları bĕlen cirnĕ ķubarıp, ķoyrığın cirge orıp ve ķolaķların uynatıp, ve avızın açıp baķırır tapsañ ul vaķıt niyetĕ yaman bulır, siña yavız niyetĕ şiksĕz añlanır.

Şetrebe eyttĕ:

- Urınlı beyan ittĕñ hem ul ġalemetlerĕn miña yaḫşı añlattıñ. Çınlap ta, eger şulay tapsam, üz ĕşĕmde ezĕr torırmın hem, anıñ bĕlen suġışıp, Ḫoday yazġannı kürĕrmĕn.

Dimne, Şetrebege de bu ķader vesvese salıp citkĕrgeç, yene Arıslan yanına kilĕp:

- Şetrebeně sınap, felençe taptım, siña yaman niyetĕn açık bĕldĕm, dip, törlĕ yalġan süz, yalalar yaķtı hem, Arıslannı temam ķotırtıp, Şetrebeně kürgeç te yırtırday itĕp ķuydı. Soñınnan indĕ, "moradıma citem buġay" dip şatlanıp, dustı Kelile yanına kildĕ.

Kelile, monı kürĕp:

- Sineñ yözeñ bik açıķ küreńe, hem küzleréñ kölĕp tora, ni ḫeléñ bar, moradıña cittĕñmĕ? Ve mekĕrlerĕñ bĕlen Arıslannıñ küñĕlĕn Ügĕzden suvıttıñmı? dip soradı.

Dimne eyttĕ:

- Duslarımnıñ himmetĕ külegesĕnde ul ĕşnĕñ barça kĕrĕş ölĕşĕ ezĕrleńĕp bĕttĕ. İndĕ eyde suġış macaraların tamaşa ķıl, ĕş aḫırına citĕştĕ, dip, Kelileně citeklep, Arıslan ḫozurına kitĕrdĕ.

Ul arada Şetrebe de ķurķa-ķurķa padişah ķatına kilĕp kĕrdĕ. Arıslanġa Dimneneñ ķotırtuvları bik teĕsiyr itkenge, küñĕlĕ bötĕnley bozılġan, tösĕ ĕlĕkkĕdey tügĕl, temam üzgergen. Açuvlı küzlerĕ ut kĕbĕk yanıp, arı-birĕ ķaranıp, tĕşlerĕn şığırdata idĕ. Ütkĕn

tırnaḳları bĕlen cirnĕ ḳubarıp, ḳoyrıġı bĕlen cirge suḳḳalıy idĕ. Ḳolaḳların uynatıp, avızın açıp elĕ tora, elĕ utıra idĕ. Ḳısḳası, bĕr ḳaravdan uḳ herkĕmge yırtırġa ezĕr torġanı kürĕne idĕ.

Şetrebe, bu ḫelnĕ kürgeç ük, Arıslannıñ niyetĕn açıḳ bĕldĕ. Anıñ da tösĕ üzgerĕp, suġışka ezĕrlendĕ.

Arıslan da, Ügĕzge ḳarap, Dimne eytken ġalemetlernĕ taptı hem, şiksĕz, suġışırġa kilgen iken dip, küñĕlĕndegĕ uyın nıġıttı, hem östĕne sikĕrĕp yırta da başladı. Şetrebe de üz çiratında, utırıp ḳalmıy, birĕşmeske tırıştı. Ḳısḳası, bu ikĕ pehlĕvan arasında şulay suġış, tırnaş, yırtış ve tĕşleş buldı: tennerĕ yaralanıp, ḳannan küller yasaldı...

Kelile bu suġış macarasın kürĕp hem ĕşnĕñ nige citkenĕn bĕlĕp ḫeyran ḳaldı. Dimnenĕ şĕltelerge kĕrĕşĕp eyttĕ:

- Ey meġrifetsĕz nadan! Ĕş nige bara, kürmiysĕñmĕ? Ey aḳılsız elekçĕ! Arıslanġa ni bula, sizmiysĕñmĕ? Bu sin ḳubarġan tuzanda hem sin torġızġan tufanda niçe törlĕ zararlar bar?! Bĕlmiysĕñmĕ?

Dimne:

- Ügĕz ülgennen Arıslanġa ve miña ni bulır? Hem monnan nindiy zarar kiler, didĕ.

Kelile eyttĕ:

- Bĕrĕnçĕden, olı nigmetler birgen padişahıñnı kirekmegenge mondıy belage töşĕrĕp, canına ve teneñe küp zeḫmet birdĕñ. İkĕnçĕden, padişahıñnı tuġrılıḳsız ve veġdesĕzlĕk bĕlen yamanatlı ḳılıp, anıñ isĕm ve namusın cuydıñ. Öçĕnçĕden, sıyınuv urını birgen dustıña elekçĕlĕgĕñ bĕlen ḫıyanet itĕp, üzĕñ tuġrılıḳsızlar defterĕne yazıldıñ. Dürtĕnçĕden, anı gönahsız yırttırıp, üzĕñ gönah aldıñ ve ḫeram ḳanġa çumdıñ. Bişĕnçĕden, padişahnıñ ġaskerlerĕn aña ḳarata naçar uylı ittĕñ hem alarnıñ padişahḳa ışanıçın bĕtĕrdĕñ. Monnan soñ alar mondıy ĕşlerden ḳurḳıp yort ĕşlerĕn ve bala-çaġaların taşlap kiterler hem, bĕrĕ artınnan bĕrĕ kitĕp, taralıp bĕterler. Altınçıdan, padişahnıñ ġasker başlığın ve köçlĕ ġaskerler oluġın yuḳḳa çıġardıñ hem monıñ arḳılı padişahnıñ ġaskerĕne zeġıyflĕk kitĕrdĕñ. Ciĕnçĕden, üzĕñnĕñ aḳılsızlıġıñnı bĕldĕrttĕñ, fĕtnesĕz, yaḫşı yul bĕlen maḳsatka citerlĕk bulġanda, mondıy olı ġavġa ḳubardıñ. “Ve-l-fitnetü naimetü leġıyne Allahu min eykazahe” meġnesĕnçe fĕtne çıġarıp, leġnet astına ḳaldıñ.

Dimne bu süzden oyalıp, yözě ķızardı, lekin oyatlı bulġanın bělděrěrge tělemiy, süzně mezek ve kölkě yaġına borıp eyttě:

- Sin işětmeděñmě, eytkenner bit.

Beyět

Keri ke begaķıyl der neyayid

Divana ke der ve babayid.

Yaġniy "Běr ěş aķıl çarası bělen běterdey bulmasa, anda divanalıķ kirek, anıñ bělen beter" dip.

Kelile eyttě:

- Sin bu turıda nindiy běr urınlı, tiyěşlě çara ittěñ, e annan netice bulmadı hem fikěrěñně nindiy yaḫşı yullarda yörttěñ, e annan maķsatķa cittěñmě? Nik yuķnı söyliysěñ? "Erraěye ķable şecaġati-ş-şöcegan" digenně bělmiysěñmě hem maķsatķa citüvde insaf, aķıl hem çaralar kürüvden artıķ yul yuķ ikeněn sizmiysěñmě? İy Dimne! İndě üzěñně bik aķıllı sanap, tekebběr bulġanıñnı hem yalġançı dönyanıñ ışanıçsız baylıġına küñěl ķuyġanıñnı küpten běle iděm. Lekin, şayat, bara-bara üzě de bu ḫatasına töşěněr, ġaflet yoķısınnan uyanıp, ġorurlıķ ěçkěsěnnen aynır dip, üzěñe eytmiy yöriy iděm. Sin bulsañ, barġan sayın masayuv ve ġorurlıġıñnı arttırasıñ hem, temam ķomsızlıķ bělen dönya ķuvıp, adaşuv dalasında ve ḫatalanuv saḫrasında yögěresěñ.

Dimne:

- Min buyġa citěp, dönyanı bělěştěre başlaġanımnan birlě běr tiyěşsěz süz söylegenměn ve yaramıy torġan běr ěş itkenměn dip bělmiyměn. Eger sin minde běr ķabaḫet ve yaramas sıyfat küre torġan bulsañ, ķarěndeşlěk ḫaķı öçěn miña eytmiy ķalma ve nesiḫetěñnen yıraķ yörtme, didě.

Kelile eyttě:

- Siněñ ġayěp ve kimçělěkleréñ şulķader küp, těl bělen eytěp bětěrěp bulmas, ve yazarġa ķalem citmes. Alarnıñ evvelgěsě budır: üzěñně ġayěpsěz dip kürsetesěñ. İkěnçě: ikěyözlěler kěběk süzěñně ěşěñnen yaḫşıraķ iterge tırışasıñ. Ḫezěrde bu vaķıyġada nindiy olı ḫata ve aķılsızlıķ ittěñ, şuña töşěnmiysěñmě sin? Vesveseñ bělen Arıslan ḫeterlě ěşke kěrěştě. Alla saķlasın, anıñ zatına běr afet irěşse hem memleketke fětne töşse, yarlılarnıñ reḫetě kitse, monıñ gönahısı kěmge töşer? Şunı ġına da bělmiysěñmě?

Dimne cavap ḳaytardı:

- Min aña hiç yamanlıḳ itmeděm, nesiḫet kěne birděm, dus ve doşmanın kürsetěp, anıñ faydasına tırıştım. Şulay bulġaç, min nik gönah astında ḳalıym?

Kelile eyttě:

- Eger běr nesiḫet mondıy netice birse, nesiḫetçěněñ avızına tufraḳ; eger běrev şundıy fětne çıġarsa, anıñ tırışuvına reḫmet yuḳ, měñ leġnet! Běleměn, sineñ nesiḫet suretěnde söylegen tatlı süzlerěñ, tělekteşlěk kürsetüvlerěñ hiçběrě padişah faydası öçěn tügěl, belki şundıy ḫeyleler bělen padişahnıñ küñělěn avlap ve küzěn beylep, üzěñ gěne olı bulırġa tělisěñ. Padişah yanına hiçkěmně yaḳın cibermiy, tělegeněñçe ěş ḳılırġa uylısıñ. Ḫelbuki bu fikěrěñ ġayet aḫmaḳlıḳ, çiksěz meġnesězlěktěr. Çönki padişahlar sıluv ḳızlar kěběktěr: sıluv ḳızlarġa niḳader ġaşıyḳlar küp bulsa, şulḳader ḳamillěktěr. Şunıñ kěběk, padişahlar yaḳınında niḳader aḳıllılar cıyılsa, şulḳader baylıḳ ve devlettěr. İy Dimne! Niçe tapḳır min sině şefḳat yözěnnen küp nesiḫetler birděm ve veġazler ḳıldım, sin, üzěñně bělgenge ḳuyıp, süzěmně ḳabul itmeděñ, insaf yulına kitmeděñ. İy Dimne! Sin şunı açıḳ běl: kěşě beḫětě ve seġadetě anıñ ataḳlı ġına, ve hönermend, ve ḫeylekerlěgěne ḳarap bulmas hem az bělgen ġafil de devletten meḫrüm ḳalmas, belki ḳayvaḳıtta zireklěk ve ḫeyle üz iyesěněñ muyınına bela ḳamıtı bulır, e sadelěk iyesěn beladen tartıp alır.

Měne ikě şeriḳ sevdegerněñ ḳıyssası monı bik açıḳ isbat ite.

Ḫikeyet

Borıngı zamanda ikě şeriḳ sevdeger bulġan: běrě şulḳader zirek, aḳıllı iken, ḫeyle çarası bělen sunı aġuvdan tuḳtata hem havada oçıp barġan ḳoşnı tota iken. İsěmě Tizhuş iken. E běrě şulḳader añsız, ġafil iken. Tatar eytkendey, ikě bozavġa kibek te ayıra bělmiy, iměş. İsěmě Ḫazim iken.

Běrvaḳıt bolar şeriḳ bulıp, sevde niyetě bělen seferge kittěler. Běrkön yulda barıp torġanda, ġafil şeriḳ běr sebep bělen artḳaraḳ ḳaldı hem şul cirde běr ḳapçıḳ saf altın taptı. Aḳıllısı monı bělěp eyttě: -İy şeriḳ! Běz yulġa çıḳḳanda hertörlě fayda ve zararıbız urtaḳ bulır dip şart ḳılgan iděk. Şulay bulġaç, bu altın da arabızda urtaḳ bulıp, yartısı siña, yartısı miña bulsa kirek.

Ḫazim, küñělě razıylığı bělen moniñ süzěne küněp, altınnıñ yarımın Tizhuşḳa birmekçě buldı. Monnan soñ Tizhuş, moña ġına ḳaneġat bulmıyça, altınnıñ barın yotarġa ḫeyle ḳorıp eyttě:

- Ey şerik! Ḫoday Teġale bězge “Min ḫeysü le yeḫtesibu” den bu ḳader mal birdě, indě běz niçe meşeḳat tartıp, yat cirlerde yöriyběz hem bu ḳader suvıḳlarda tuñıp, ěssělerde tirliyběz? Şeherěbězge ḳaytıyḳ hem bar malıbıznıñ reḫetěn kürěp ġoměr itiyk.

Ḫazim moña da küněp, üz vatannarına ḳaytıp kittěler. Şeherge citer çaḳta Tizhuş, ḳomsızlıġınnan malnı yotarġa ḫeylege kěrěşěp, Ḫazimge eyttě:

- Běz ḫezěr bu malnı bülmiyk hem şeherge de alıp kěrmiyk, belki běrniçesěn ḫeracetke alıp, ḳalġanın běr cirge kümiyk. Çönki malıbız cirde torsa, küñěllerěběz běrběrěbězge tartır, hem her kön şeriḳlěkten duslıġıbız artır, hem de şeherde malġa törlě afetler kilüv iḫtimalı bar. Ḳayçan kirek bulsa, běrge kilěp alırbız hem ikěbězge beraber bulışırbız.

Bu ġafil moña da razıy bulıp, şeherden tış běr kart imen aġaçınıñ töběne şul malnı küměp ḳuydılar hem üzlerě şeherge kěrděler.

Aḳıllı şerik, şeherge ḳaytḳan könněñ kiçěnde ük tönle şul aġaç töběne kilěp, altınnı ḳazıp aldı. Hemmesěn kěsesěne salıp, ěşěněñ aḫırın kötěp ḳaldı.

Běrniçe aydan soñ, ġafilněñ aḳçası tuzıp bětkeç, şerigě yanına kildě. İḫtıyacın söylep:
- Eyde, taġın şul aḳçadan běraz alıyḳ, didě.

Aḳıllı şeriḳ: - Bik yaḫşı bulır, miněm de totarġa aḳçam bětěp bara idě, lekin sině kötěp tora iděm, didě.

Hiçnerse bělmegenge salışıp, aġaç töběne bardılar. Cirně ḳazıp, altınnı aḳtardılar, ni altınnan eser yuḳ, ni alġan kěşěden ḫeber yuḳ.

Bes, Tizhuş, ġavġa ḳılıp hem Ḫazimněñ yaḳasına yabışıp: Ey insafsız! Aḳçanı sin ḳazıp alġansıñ, ḫıyanet ḳılıp mině ölěşěmnen meḫrüm ḳılġansıñ! dip tavış küterdě.

Bu biçara, ġafil ḫeyranlıḳtan tanıp ve ḳarġanıp: Vallahi, billehi! Hiç monnan ḫeberěm yuḳ! dip ḳaradı.

Tizhuş ḳulın monıñ yaḳasınnan cibermiy ġavġa salıp, ḳazıy ḳatına kittěler hem şeriġatten ḫökěm sorap těz çüktěler. Aḳıllı Tizhuş, deġva ḳılıp:

- Ey ḳazıy! Měne bu kěşě, vafasızlıḳ itěp, felençe cirge kümgen urtaḳ malıbızını yalġız üzě alġan hem mině ölěşěmnen meḫrüm itěp, ḫaḳıma ḳaġılġan. Bězněñ arabızdaġı deġvanı kürěp, şeriġat ḫökěměn yört hem ḫak iyesěne ḫaḳın citkěrěp, zalimněñ tamırın ḳorıt. Ḳazıy, ġafilge eyleněp:

- Sin ni eyteseñ? Ul eytkençe, urtaq bulğan malığıznı yalğız barıp aldıñmı? dide.

Ul biçara, baş tartıp:

- Kürmedem, almadım, dip cavap birde.

Qazıy aqıllı sevdegerneñ bu değvasına şahit sorağaç, ŋeyleker Tizhuş, yılap hem üksep: -Bez aqçanı anda kümgende ber ağaçtan ğayre hiçkem yuq ide. Monıñ alğanın kürgen kəşə barmı-yuqmı bəlmiymen. Lekin minem değvam ŋaq bulğan öçen Allahnıñ qodretə bələn, şayat, ağaç təlge kilər hem anıñ ŋıyanetən eytəp birər. Eger zeŋmet çigəp, şul ağaç yanına barıp şahedetən alsağız, ŋaqnı cirəne kitərgen bulırsız hem minem raslığımnı bələrsəz.

Qazıyğa bu süz urınsız kürənse de, monıñ bik qatı qıçqırıp yılağanına küre:

- Yaŋşı, bügən vaqıt kiç. İrten ağaç yanına barırbız: söylermə, işətərbəz, dide.

Ul arada Tizhuş "ində ŋeylem qorılıp bəte" dip öyəne qayttı hem niçək əş bulıp, niçək ŋeyle qılğanın qart atasına söylep birde hem yalvarıp eyttə: - İy atam! Sinəñ yardeməñe ışanıp, min mondıy ostalıq bələn ŋeyle qordım hem əşnə bu qararğa citkərdəm. İndə sin, yardem itəp (şul ağaçnıñ əçə ikə kəşə sıyarlıq quvıştır), şunda kər. Qazıy kilep citse, qulıbızdağı malnı səñdərərbəz hem tağın şulqader ğafilden alıp, ğomərəbəznə reŋette uzdırırbız.

Qart eyttə:

- İy ulım! Bu ŋeyleleréñnə quy, insaf bələn əş it hem niyetəñnə dörəs qılıp, vafa yulı bələn kit. Ŋeyle ve mekərneñ aŋırı yaman bulır hem zolım qılğanğa dönya ve aŋirette cezası bulır. Min dönyada küp ğomər ittəm hem ŋeylekerler üzlerə qorğan tozaqqa ələkkeneñ kürdəm.

Ulı eyttə:

- Ey ata! Küp söyleme, süzəmnə tıñla hem bu əşəmde miña yardem it. Gerçe ŋezərdebu malnı səñdərəp qaldırırbız da, soñınnan aña bərniçesən birəp razıy qılırbız, şulay itəp cezadan qotılırbız.

Atası törləçe ulın bu niyetten kirə qağıp qaradı, lekin ulı her süzəne cavaplar tabıp avızın yomdırdı hem atasın üz uyına bordı. Aŋır qart, bu süzge küneр, tönle ul ağaç quvışına barıp kərdə.

Tañ atḳaç, ḳazıy da ḫĕzmetkerlerĕ bĕlen şunda bardı hem, yañabaştan deġvaların kürĕp, bayaġıça Tizhuştan tanıḳlıḳ soradı.

Tizhuş, aġaçḳa kürsetĕp:

- Ḫodaynıñ ḳodretĕ bĕlen bu aġaç şahedet birĕr, didĕ.

Ḳazıy:

- Ey aġaç! Sin küzĕñ bĕlen Ḫazimnĕñ monda kümgen aḳçanı ḳazıp alıp kitkenĕn kürdĕñmĕ? didĕ.

Ul arada aġaçtan tavış kilĕp, ḳazıyġa bolay eyttĕ:

- İy ḳazıy! Min küzĕm bĕlen bolarnıñ şunda altın kümgennerĕn ve şart ve veġdelerĕn işĕtĕp, kürĕp tordım. Ḫezĕrde tanıḳlıḳ biremĕn: mĕne bu kĕşĕ, yaġniy Ḫazim, bĕrniçe vaḳıttan soñ bĕr tönde kilĕp, kümĕlgen altınnı yalġız alıp kittĕ ve şerigĕn ölĕşĕnnen meḫrüm ittĕ.

Ḳazıy ḳart ḳarġa idĕ, tiz ük aldarlıḳ tevekkel ittĕ, bĕraz uyġa kitĕp, köttĕrĕp torġannan soñ eyttĕ:

- Şeriġat şahitlarnıñ çistalıġın bĕlĕrge, yaġniy alarnıñ tışḳı ġadĕllĕgĕ bĕlen gĕne ḳaneġatlenmiyçe, ĕçkĕ ġadĕlleklerĕn hem küñĕllerĕnĕñ çistalıġın bĕlĕrge ḳuşa. Şulay bulġaç, monıñ ĕçĕ pak miken soñ, şul ḳuvışḳa ut salıp ḳaraġız, didĕ.

Ut salġaç, şunda uḳ çĕrĕkke ut kabıp, annan biçara ḳartnıñ kiyĕmĕne, soñınnan saḳalına cittĕ, mıyıġı, ḳaşı, kĕrfĕgĕ de köydĕ. Mĕskĕn, çıdıy almıyça, borça kĕbĕk sikĕrĕp ḳuvıştan çıḳtı hem, ḳazıy aldına kitĕrĕlĕp, cavap soraġanda vaḳıyġanı niçĕk barınça şulay eytĕp birdĕ. Bes, ḳazıy ġafilge altının ḳaytarıp birdĕrgeç, aḳıllı sevdegerge tiyĕş ḳaderĕ ceza boyırdı hem cıyılġan ḫalıḳḳa ḫıyanetĕn iġlan ittĕ. Biçara ḳart, ḫalıḳtan oyalıp hem bayaġı ut köydĕrgen avırtuvı canına töşĕp, şunda ülĕp ḳaldı. Tizhuş ḫeylesĕnĕñ bereketĕnde “altın alıp kĕremĕn” digende, atasınıñ cĕnazasın şeherge alıp kĕrdĕ. Ġafil sevdeger saf küñĕllĕ hem yaḫşı niyetlĕgĕ külegesĕnde devlet-baylıḳ bĕlen ġomĕr sördĕ.

* * *

Kelile eyttĕ:

- Bes, bu ḳıyssadan şul meġlüm buladır: ḫeyle ve mekĕr küp vaḳıtta iyesĕne zarar kitĕredĕr, malınnan ve devletĕnnen ayırıp, muyının özdĕredĕr.

İy Dimne! Sin üzěññě niķader aķıllı ve zirek totsañ da, “aldan uylanġan çara bělen ěş ķılamın” dip laf orsañ da, ḫaķıyķatte sin ul ķader tuġrılıķsız, ġafilsěz hem dinsěz, emanetsěz fětne ķubaruvçı cahilsěñ. Olı nigmet birüvçě Arıslannı nindiy ḫelge töşěrděñ hem ḫösětěñ bělen anıñ yaḫşı vezirěn mondıy belage saldıñ!.. Ķara, bu mekěrněñ cezasın tizden üzěñ de kürmiy ķalmassıñ hem tağın da ķatıraķ ġazap bělen ütěrělmiy ķalmassıñ. Sin ķılıç kěběk ikě yözlěsěñ her ķay yaķķa yöz ķuyasıñ, çabasıñ hem yılan kěběk ikě tělləsěñ herkěmge tiyseñ, çağasıñ. Dimne cavap ķaytardı: - Citer, ķuy! Küp ķurķıttıñ ve şělteleděñ, açı süzler bělen yöregěme üttěñ. Elě ḫezěrge ěş uzġanı yuķ, şayat, Arıslan bělen Ügěz bu suġışnı ķaldırırlar hem běr-běrě bělen evvelgěçe dus bulırlar.

Kelile eyttě:

- Bu iḫtimal urınsız hem monıñ buluvı ķorı ḫıyaldır. Yılġalar suvı ul vaķıtķaça tatlı bulıp torır barıp diñgězge ķuşılmasa, hem duslıķ arasında ul çaķķaça běrgelěk hem tělekteşlěk bulır alar arasında ikětěllě bozıķ ve ikěyözlě fětne çıġaruvçı bulmasa. Ḫezěrde, uylap ķarasañ, Ügěz Arıslan tırnağınnan ķotılıp, azat bulsa da, anıñ yaḫşılığı ve yumartlığına tayanırmı hem üzara eñgeme ve meclěsler bělen tem taba alırmı? Monı ķuyıyķ. Běr-běrě bělen ķatışıp yörěşsěnner, duslıķ ve aralaşuv bulsın diy, lekin tennerěnde bu suġıştan cereḫet ķalmasmı? Ve küñěllerěnde bu vaķıyġadan rencěş bulmasmı?

Dimne eyttě:

- Süzleröñ miña bik eser ķıldı hem dönya ķuvuvdan, baş buluvdan küñělěmně ķaldırdı. İndě Arıslan bělen aralaşuvdan ayırılıp, ġıybadetěnde bulsam, urınlımı? Ye siña iyerěp, siněñ bělen eñgemedeş buluvdan faydalansam, sin ķabul iterséñmě?

Kelile eyttě:

- Ükěněç ki, min sině üzěme yaķınlaştırdım hem, yanıma alıp, běrge toram. Emma de ḫekimner ve ġalimner boyırġannar hem bězge bolay nesiḫet yazġannar: bozıķlıķ ve yavızlıķ ehěllěne yuldaş bulıp, alar bělen ķatışuv yılannı terbiye ķılıp üstěrüv hem annan yaḫşılıķ ömět itěp asrav kěběktěr. Niķaderlě terbiye ķılsañ da, aḫırda aġuvlı těşě bělen sině çaķmıy ķalmas, hem niķader ḫörmet itseñ de, siněñ yaḫşılığıñnı bělmes. Ḫosusan şundıy ükěněçlerden soñ niçěk duslıķ ve tuġrılıķ ömět iterge bulır? Ķayçan běr padişah sině tiñdeşleröñnen artıķ sıyladı hem ķaděr, mertebeñně iñ yuġarığı basķıçķa citkěrdě. Bes, nigmetěne köfěrlěk itěp, üzěn bu ķader ḫeterge saldıñ hem köngělěgěñ bělen şundıy tuġrılıķlı vezirěnnen ayırdıñ. Siněñ yaķınlığıñ ve miña meḫebbetěñ Ayunıñ baķçaçığa duslığı kěběktěr.

Ḩikeyet

Bĕr baḳçaçınıñ şeherden yıraḳ bĕr tav itegĕnde baḳçası bar idĕ. Çeçeklernĕ, göllernĕ bik yaratḳanġa küre, ġomĕrĕn şul baḳçada yalġız ütkere idĕ.

Tav östĕndegĕ urmanda bĕr Ayu bar idĕ. Bĕrkön ul Ayu, urmannan çıġıp, baḳçaçınıñ yanına kildĕ hem, ayaġına baş orıp, yanında uynap tordı. Baḳçaçı da, monıñ zarar hem yavız ḳılmaġanın toyıp, arḳasınnan sıypadı ve başınnan sörttĕ. Ḳısḳası, bolar bara-bara şulḳader bĕr-bĕrĕne duslıḳ ittĕler, ḫetta Ayu urmannan bal kitĕrĕp hem baḳçaçı aġaçlardan cimĕş töşĕrĕp, bĕr-bĕrsĕn sıylıy iděler hem, bĕrge yatıp, bĕrge torıp, küñĕllĕ tormış ite iděler.

Bĕrkön baḳçaçı bĕr aġaç astına yoḳlarġa yattı. Ayu anıñ ayaġı töbĕnde torıp ḳaldı. Çĕbĕnner, baḳçaçınıñ yözĕne ḳunıp, yoḳlarġa birmegenner. Ayu çĕbĕnnernĕ ḳulı bĕlen ḳurḳıtıp tordı. Lekin çĕbĕnner bik yabırılıp, Ayu bolardan ġaciz buldı. Açuvlanıp, bolarnı bĕrden bĕtĕrem dip, baḳçaçınıñ yözĕne ordı. Şul uḳ zaman baḳçaçınıñ başı sıtılıp can birdĕ.

* * *

Dimne eyttĕ:

- Bigrek arttırıp ciberdĕñ ve tiyĕşsĕz misal kitĕrdĕñ. Min ul ḳader aḫmaḳ ve nadan tügĕlmĕn, yaḫşılıḳnı hem yamanlıḳnı bĕleměn. Dustımnıñ faydasın ve zararın ayırmıy torġan Ayu kĕbĕk tügĕlmĕn.

Kelile eyttĕ:

- Ey, ul ḳader añsız tügĕlsĕñ, emma nefĕs tuzanı şulḳader küzĕñe tulġan, üz faydañnan üzge nerseně kürmiysĕñ. Küñĕlĕññě yaman ḫolḳıñ şulay ḳaplaġan insafnıñ ni ikeněn de bĕlmiysĕñ. Bĕrvaḳıt bulır: nefĕsĕñ sině citeklep kiter, duslarıññnı helaket bazına taşlarsıñ, soñınnan kilĕp tuġrılıḳ hem ḫaḳlıḳ deġva ḳılıp, nigĕzsĕz deliller kürsete başlarsıñ. Şunıñ kĕbĕk, Arıslan bĕlen Ügĕz arasın bozıp, mondıy fĕtne ḳubardıñ, e haman da duslıḳ ve tuġrılıḳ deġvasın ḳılıp buş deliller, ġafular kitĕrdĕñ. Sinĕñ duslıġıñ ul vafasız ikĕ sevdegerněñ duslıġı kĕbĕk bulmaḳ kirek.

Ḩikeyet

Bĕr şeherde bĕr sevdeger timĕr bĕlen satuv ite idĕ. Bĕrkön üzĕne başḳa cirge kiterge kirek bulıp, timĕrlerĕn bĕr dus sevdegerge emanet ḳuyıp, seferge kittĕ.

Bu dusı, ul kitkeç ük timĕrně satıp, aḳçasın "yottı".

Bĕrniçe vaḳıttan soñ ḳaytıp, dustınnan timĕrlerĕn ḳaytarırġa soraġaç, ul:

- Ey dustım! Ḫodaydan siña ḳaza irĕşken iken: sinĕñ timĕrlerĕññĕ bĕr ambarġa salıp, biklep ḳuyġan idĕm, bĕrniçe vaḳıttan soñ açıp ḳarasam, melġun tıçḳannar hemmesĕn aşap bĕtĕrgenner, dip cavap birdĕ.

Sevdeger, bu süzden ḫeyran bulıp:

- Ġacep, tıçḳannarıññınıñ tĕşlerĕ bik ütkĕn iken! dip, ışanġanday bulıp, başın tüben iyĕp ḳaytıp kittĕ. Monıñ ḫaḳın ḫeyle bĕlen alırġa niyet ittĕ.

Bĕrkön, duslıġı borınġıça bulġanın kürsetĕr öçĕn, bu dustına ḳunaḳ bulıp kildĕ hem bĕrniçe seġat eñgeme ḳorıp utırdı.

Ḳaytıp kitkende, ḳapḳa töbĕnde dustınıñ bĕr gĕne bulġan uġlın kürdĕ. Tiz ük ḳultıḳ astına ḳıstırıp öyĕne yögĕrdĕ hem bĕr cirge yeşĕrĕp ḳuydı.

Bu kĕşĕ bĕrniçe vaḳıttan soñ uġlın ĕzliy başladı. Öyden öyge kĕrĕp tapmaġaç, ul sevdegerge barıp ḫelĕn beyan ittĕ.

Sevdeger eyttĕ:

- Min kiçe sĕzden çıġıp öyĕme ḳaytıp barġanda, itĕlge felençe kiyĕmlĕ ve felençe töslĕ bĕr balanı havada küterĕp kittĕ. Şunı kürdĕm, monnan artıḳ nerse bĕlmedĕm.

Bu dus, yılap hem dustına üpkelep:

- Sin, minĕ aḫmaḳḳa sanap, tĕrĕ yalġannı söyliysĕñ hem mondıy ḫelĕmde mesḫere itesĕñ. Yodrıḳtay bĕr itĕlge niçĕk bĕr-ikĕ pot tartḳan balanı küterĕp kitsĕn, didĕ.

Sevdeger, kölĕmsĕrep: - Yuḳ, mesḫere ḳılmıymın, dörĕsĕn eytemĕn: eger bĕr cirnĕñ tıçḳannarı timĕr aşıy torġan bulsalar, itĕlgelerĕ bala küterĕp kite alırlar. Evvelgĕsĕn isbat ḳılġannar monısın da urınlı kürĕrler.

Ul dus, ĕşnĕñ asılın añlap:

Ḳaygırma, tıçḳan timĕrĕññĕ aşamaġandır, didĕ.

Sevdeger de:

- Ḫafa bulma, balañnı itĕlge kütermegendĕr, timĕrnĕ kitĕr ve balañnı alıp yör, dip cavap birdĕ.

Soñınnan timĕr aḳçası sevdeger ḳulına kĕrgeç, “itĕlge balanı tırnaġınnan töşĕrdĕ”.

* * *

- İy Dimne! Şulay uḳ olı nigmetĕne ḫıyanet ḳılġan kĕşĕnĕñ duslıġına hiçkĕm ḳızıḳmas, çönki vafasızġa duslıḳ itüv, añsız nadanġa ġıylĕm öyretüv ve sĕr saḳlamıy torġan kĕşĕge sĕr açuv yaramas.

Kelile bĕlen Dimne bu süzlernĕ söyleşkençe, Arıslan bĕlen Ügĕz meydanda tuzan tuzdırıp hem ḳan ağızıp suġışıp tordılar. Aḫır Arıslan Ügĕznĕ ciñdĕ hem yırtıp ütĕrdĕ. Üzĕ, bĕr yaḳḳaraḳ kitĕp, yal iterge utırdı.

Bĕraz vaḳıt ḫel cıyġaç, açuvı basıldı. Şetrebeneñ yaralı gevdesĕne küz saldı. Ul vaḳıt küñĕlĕn şefḳat alıp, anı kızġandı hem uyġa ḳalıp eyttĕ:

-Ah, mĕskĕn Şetrebe! Aḳıl ve kemalda, sıyfat ve cemalda bu ḳader hem köçte ve bahadirlıḳta bolay idĕ... Nik min anı bolay yırtıp taşladım hem anıñ ḫaḳında söylengen süzler rasmı-tügĕlmĕ ikenĕn dörĕslemi-tikşĕrmi anı ḳarġadım.

Dimne, Arıslannıñ yözĕnde köyĕnĕç ve ükĕnĕç eserĕn kürgeç, Kelile bĕlen söyleşüvnĕ ḳuyıp, anıñ ḳatına kildĕ:

- Ey padişah! Allah sineñ doşmanıñnı ḫur ḳılıp, başın ayaḳ astına saldı. Ġomĕr ve devletĕñe yavız niyet ḳılġan kĕmsene tiyĕş cezasın tabıp, siña dönya saf ḳaldı. Şulay bulġaç, niden ḫafada torasıñ hem mondıy şatlıḳ könĕnde ni uylap ḳayġırasıñ?

Arıslan eyttĕ:

- Şetrebeneñ ḫĕzmetĕnde edebĕn ve ĕşlerĕnde insafın, aḳıl ve çaralar kürüvde citĕşlĕgĕn isĕme töşĕrĕp ḳızġanıp toramın hem mondıy imin sĕrdeşĕmnĕ ve bahadir vezirĕmnĕ ütĕrgeneme ükĕnemĕn. Ah, eger gönahı bar ikenĕn tikşĕrĕp, dörĕslep, ütĕrmiy sabır itsemçĕ!.. Hem gönahı bulġan surette de bu yulġa ġafu itĕp ḳaldırsamçı.

Dimne eyttĕ:

- Ul yaḫşılıḳ bĕlmegen kefĕrneñ nigmet öçĕn merḫemetke kilüvĕ urınsızdır. Mondıy doşman östĕnnen ciñüv bulġanda şatlıḳlar kürsetüv tiyĕştĕr. Çönki bĕr kĕmseneden canġa ḫeter ve memleketke zarar iḫtimalı bulsa, niḳader söyĕklĕ ve yaḳın bulsa da, anı ġafu itmek olı ḫatadır. Meselen, ademneñ barmaġı ye ayaġı niḳader yaḳın ve üz teneˆ bulsa da, eger sırḫav irĕşĕp, çĕriy başlasa, anı kiseler. Ve tĕş sızlap, tuḳtamasa, urınınnan suvırıp taşlıylar.

Arıslan bu süzden bĕraz yuvandı. Alay bulsa, gönahı üz muyınına dip, ḳaraşın anıñ östĕnnen aldı.

* * *

Lekin Kük forsat kitĕrĕp, Ügĕzneñ ḫaḳın da Dimneden aldı, ve ĕşĕ açılıp, dönyaġa ġıybret bulıp ḳaldı. Monnan meġlüm buldı: aldav ve ḫeyle hervaḳıt ḫökĕm itĕlděler, hem anıñ aḫırı ḫeyĕrsĕz ve şomdır. Monda bĕrĕnçĕ cild temam buldı.

İkĕnçĕ cildte Dimneneñ ḫeyle ve ḫıyanet itĕp Şetrebeně Arıslannan helak ittĕrgeně açılıp, yamanlıġınıñ cezasın tartḳanı hem annan başḳa bik güzel ḫikeyeler de beyan itĕleděr.

* * *

İskerme. "Şerḫĕ-l-ġuyun" kitabında gerçe bu "Kelile ve Dimne" kitabın hind tĕlĕnnen tercĕme ḳılġan kĕşĕ, bĕrĕnçĕ bitte yazılġança, Seheël bině Harun bině Ebü Ġomer digen bulsa da, lekin bu ḫatadır. Farsıġa tercĕme ḳılġan zat Enüşirvan padişah ġasırında bulġan Verzuvya bině Ezher isĕmlĕ tabiybtır.

EKĔNÇE BAB

ELEKÇĔLERNĔÑ SÜZ YÖRTĔP, İKĔ DUSNIÑ ARASINA DOŞMANLIḲ SALĠAÇ, ÜZLERĔ NİNDİY CEZA TARTḲANIN, YAMANLIḲLARINIÑ AḪIRI NİÇĔK BULIP ḲALĠANIN BĔLDĔRĔR

Padişah Dabşalim Arıslan ve Ügĕz dastanın işĕtĕp, süz yörtüvçĕler, padişahḳa kĕşĕně çaġuvçılar ḫaḳ ve raslıḳnı annan yeşĕrĕp, ḫeyle bĕlen anı ḫataġa töşĕrĕp, anıñ tuġrılıḳlı vezirlerĕn ütĕrtkennerĕn hem anı olı küñĕllĕlĕk ve insaf yulınnan çıġarıp, tuġrılıḳsız hem veġdede tormavçı itĕp kürsetĕp, yamanatlı itkennerĕn hem monıñ bĕlen padişahlıġına zeġıyflĕk kitĕrtĕp, dönya ve aḫirette anı ükĕnĕçke töşĕrgennerĕn bĕlĕp, mondıy ġaybetçĕ-elekçĕlerneñ süzlerĕn ḳolaḳḳa aluv ḫata ikeněn añlaġaç, ul melġunnerneñ aḫırları niçĕk bulġanın ve ġamelleréne layıḳ nindiy ceza kilgeněn bĕlĕr öçĕn:

- İy ḫekim ilahi! İkĕnçĕ vasıyette bolay yazılġan idĕ: "Padişahḳa süz yörtüvçĕler ve kĕşĕně çaġuvçılar bĕlen aralaşuvdan bik saḳlanmaḳ kirek. Eger bĕrevneñ şundıy ḫolıḳlı ikeněn bĕlse, tiz ük elek tozaġın ceza ḳayçısı bĕlen kisüv kirek". Şunıñ kĕbĕk, Dimne mekĕrĕ bĕlen Şetrebeně ütĕrgeç, ḫıyanetĕ bĕlĕndĕmĕ, Arıslan aḳılına ḳaytıp, Ügĕzge ḫıyanet ḳılġanın añladımı ve Dimne ḫaḳında şik bĕldĕrdĕmĕ, Dimne taġın da ḫeyleler tabıp ḳotıldımı ye üzĕ de totıldımı? Bu ḫaḳta şul ikĕnçĕ vasıyetnĕ şerĕḫ itsek idĕ. Bu Arıslan bĕlen Dimne tamaşasın söylesek idĕ, dip ütĕndĕ.

Beydeba padişahnıñ süzĕn ḳabul itĕp eyttĕ:

Şöha, lotfĕ Ḫoda ulsın penahıñ,

Çırağı ġaḳıl ulsın şemġı rahıḫ.

(Ḫodanıñ yaḫşılığı bulsın, şahım,

saḳçıñ, aḳıl utı bulsın yul yaḳtırtuvçıñ.)

Töplĕ aḳıl, tiren uy bolay öyretedĕr: padişahlar töçĕ tĕllĕ elekçĕlerneñ ostalıḳ bĕlen tözĕp söylegen yeşĕrĕn maḳsatlı süzlerĕne birĕlĕp, bĕr ĕşke kĕrĕşmesĕnner hem bĕr ĕşneñ asılın yaḫşı bĕlmiyçe torıp, anıñ ḫaḳında ḫökĕm yörtmesĕnner. Eger oçraḳlı revĕşte yeşĕrĕn niyetlĕ süz iyesĕneñ süzĕ ḳabul itĕlĕp, şunıñ bĕlen ĕş ḳılġan bulsa, ul surette şul süz yörtüvçĕnĕ şulay ḳarġav kirek ki, üzgeler monnan ġıybret alsınnar hem kön sayın padişah ḫozurında yeşĕrĕn niyetlĕ süz eytĕrge ḳurḳıp torsınnar. Mĕne Arıslan ve Dimne dastanı bu meselege misal bulır, hem şul bĕrsĕ ikĕnçĕsĕneñ ülĕmĕ öçĕn niçĕk ḳayġıruvı ul bĕzge sabaḳ bulır.

ARISLAN BĔLEN DİMNE DASTANI

Ḳayçan Arıslan Şetrebeně ütĕrdĕ ise, bĕr yaḳḳa yal iterge utırdı. Şunda anıñ ḳanġa buyalġan teněne ḳarap, küñĕlĕ yomşap, küzĕne yeş tuldı. Ĕşneñ asılın yaḫşı tikşĕrmiy, aşığıp kĕşĕ süzĕ bĕlen gĕne bolay yırtıp taşlaġanına ükĕndĕ ve ĕçĕ poşıp, başın tüben salıp, barmaġın çeynedĕ, ve ḳayġıdan yöregĕ ḳaynadı. Çönki Şetrebe ışanıçlı dustı, yaḳın yuldaşı, aḳıllı vezirĕ, köçlĕ bahadırı hem olı ĕşlerneñ başınnan çığuvçısı, memleket çaralarında kiñeşçĕsĕ idĕ. hiçbĕr vaḳıt anıñ ḳul astındaġılarġa zolım ve cefası kürĕnmedĕ, padişahḳa ḫıyanetĕ bĕlĕnmedĕ. Ḳısḳası, bu vaḳıyġadan soñ Arıslan Şetrebe ḳayġısınnan dönyada yam tabalmıy, memleket ĕşlerĕn ḳarıy almas buldı. Ve herkĕmnĕ kürse, ḫelĕn bĕldĕrĕp, sĕrĕn yeşĕrmes idĕ. Hem her kiçe canvarlardan bĕrĕn yanına alıp, ḳıyssalar ve ḫikeyetler söyletĕr idĕ. Hem alardan ġıybret alıp, bĕraz küñĕlĕn yuvatır idĕ.

Şulay bĕr kiçe Yulbarısnı çaḳırıp, aña ḫelĕn söyledĕ. Annan ügĕt ve kiñeş tĕledĕ, çönki Yulbarıs Ügĕzden ḳala bĕr yaḳın vezirĕ, ĕş bĕlgen, dönya kürgen kiñeş irĕ idĕ. Ul Arıslannıñ bu ḳader köygeněn kürĕp eyttĕ:

- İy padişah! Uzġan ĕşke ükĕnĕp, uzġan yañġırnı yabınça bĕlen ḳuvġan kĕbĕk bulır ve bulmas ĕşke ozaḳ uylap ḳayġıruvdan kĕşĕ divana bulıp, kileçek faydalarınnan ḳorı ḳalır, hem ḫıyal artınnan yörgen Tölkĕněñ ḫikeyetĕ anıñ oḫşaşıdır.

Ḫikeyet

Könnerden bĕr kön bĕr Tölkĕ kesĕp niyetĕ bĕlen önĕnnen çıḳtı. Yöriy torġaç, bĕr ülekse isĕ borınına kĕrĕp, şul is artınnan barıp, urmanda bĕr yırtḳıçtan ḳalġan itsĕz ülekse taptı. Ḳuvanıp, balığı bulmasa, şulpası da yarar dip, tirĕnĕ avızına ḳabıp, önĕne kittĕ. Yulda, bĕr avıl yanında bĕr kötüv kürke bebkelerĕ kürĕp, ĕçĕnde ḫırıs utı yandı. Bu ḫaletnĕ kötmegende kilgen nigmet dip sanap, avızındağı tirĕnĕ taşlap, şunda taba barġanda, bĕr Şaḳal, ḳarşı oçrap:

- Ḳayda bolay ilesleneĕp, elle ni alırġa barġanday yögĕresĕñ? didĕ.

Tölkĕ:

- Mĕne nindiy ġanimet kürdĕm, şuña barıp, bĕrsĕn küterĕp kiterge tĕliymĕn, dip cavap birdĕ.

Şaḳal eyttĕ:

- İy canım! Tamġañnı terte buyı suzma ve küzĕñnĕ tozday itĕp yuḳḳa yögĕrme. Min niçe vaḳıttan birlĕ monda posuda torıp, indĕ bĕrsĕn ḳabammı dip forsat kötĕp, küzlerĕm kügerdĕ, ve bu ḫıyal bĕlen aḳılım kite yazdı. Alarnıñ şundıy uyav kötüçĕlerĕ bar, hiç te ġafil ite almıymın, alıp ḳaçuv ḳayda! Yaḳınnarına da barıp cite almıymın. Bes, ḳulıñdağı ḳanlı tirĕnĕ tazartıp, şuña ḳaneġat itĕp, selamet ḫelde öyĕñe kit.

Tölkĕ eyttĕ:

- Ni öçĕn min bu niyetten ḳaytıp, yuḳ nersege ḳaneġat ḳılıym, ḳurḳaklıḳtan aç utırıym? Bes, ḳarap tor, mĕne bolarnıñ bĕrsĕn kabıp kitem hem uyav kötüçĕlerĕn ġafil item, dip, tirĕ kisegĕn taşlap, şundaraḳ bardı.

Ul arada havada bĕr Börkĕt oçıp bara idĕ, bu ḳanlı tirĕ kisegĕn bĕr yonı çıḳmaġan ḳoş balası dip bĕlĕp, ḳıyılıp töştĕ de tırnaġı bĕlen ĕlĕp küterĕp kittĕ.

Bu taraftan Tölkĕ bebkelerneñ yanına da citkenĕ yuḳ idĕ, kötüçĕ posudan çıġıp, Tölkĕge bĕr taş attı, ul taş başına tiyĕp, avızın-borının ḳanattı. Şulay Tölkĕ, ḳanġa buyalıp, mĕñ bela bĕlen kötüçĕden ḳotılıp, bayağı tirĕ yanına kildĕ, emma Börkĕt anı alıp kitken idĕ, eserĕn de kürmedĕ... Şul vaḳıt Şaḳalnıñ ügĕtĕn totmaġanına ükĕndĕ, fayda birmedĕ.

* * *

Bu misalnı kitĕrüvden moradım budır: padişahlar ḫata itĕp üz ḳulı bĕlen aḳıllı vezirĕn ütĕrgen bulsa da, ni itmek kirek?! Ülgen yañadan tĕrĕlmes, anıñ mateměnnen memleket ĕşlerĕn onıtıp cibermesĕn hem kön sayın şundıy ḫataġa töşmeske çara ḳılsın. Bĕr vezirneñ

matemĕ bĕlen ĕşlerĕn ķaramıy üzgelerĕn de ķorban itmesĕn, çönki ul bulġan ḫatanı tözetmek vaķıtı ütkendĕr. Bes, ḫezĕrde monnan aynıp memleket ĕşlereňe kĕrĕşmek kirek ve kön sayın mondıy ĕşlerde saķ bulırġa kirek.

Arıslan eyttĕ:

- Bes, şundıy ḫataġa töşmeske nindiy saķlıķ çarası kirek?

Yulbarıs eyttĕ:

- Bĕr padişah süz yörtüvçĕlerge ḫozurında yul birĕp, alarnıň süzlerĕn ķolaġına alsa, ul vaķıt üzlerĕ yuġarı mertebege mĕner öçĕn yalġan süzler bĕlen padişahnıň tuġrılıķlı vezirlerĕn ḫıyanetçĕ kürsetĕrler ve yort ḫĕzmetĕne yarıy torġan kĕşĕlerĕn ķırdırıp padişahnı mĕne mondıy ḫelge töşĕrĕrler. Bes, kön sayın mondıy ḫataġa töşmiym diseň, sin Şetrebe ĕşĕn bik açıķ bĕl hem aňa yapķan yalalarnıň asılın yaḫşı bĕl. Eger Şetrebe çınlap ta ḫıyanet ķılġan bulsa, cezasın tapķan, anıň öçĕn köyĕnme. Eger aňa yala yaġıp ütĕrtkenner bulsa, elekçĕ-ġaybetçĕlerge ķatı ġazap ķıl, kĕm bulsa da, hiç ķızġanma. Monnan her surette ḫalık ġıybret alır. Eger Şetrebe ḫayin bulsa, ḫalıķ monnan bolay başlarına yaman fikĕrler kĕrtĕp, padişahķa yaman niyet ķılmaslar. Eger süz yörtüvçĕlĕk ġayĕp kürĕnse, ḫalıķ süz yörtĕrge ķıyuvçılıķ itmes.

Arıslan eyttĕ:

- İy aķıllı vezirĕm, ķamil nesiḫetçĕm! Bu çaķķaça sineň kiňeşĕň bĕlen ĕş ķılıp ükĕnmedĕm, muyınıňa salġan ḫĕzmetlernĕ sin haman insaf bĕlen bĕtĕrdĕň, sinnen hiç ḫıyanet kürmedĕm. Bu ĕşnĕ de, sineň bulġanlıġıňa ışanıp, sineň muyınıňa salamın. Monıň asılına citĕp, minĕ ķayġıdan ķotķaruvıňnı ömĕt itemĕn.

Yulbarıs eyttĕ:

- İy miněm soltanım! himmetĕň miňa yar bulsın, doġañ bulışçım bulsın, ḫelĕmnen kilgençe bu ḫosusta tırışıp ķarıym ve aķılım citkençe ĕzlep, soraşıp küriym, dip, Arıslan bĕlen isenleşĕp, öyĕne ķaytıp kittĕ.

Yul östĕnde Kelile ve Dimneneňň öyĕ bar idĕ. Annan uzġanda bĕr tavış işĕttĕ, çönki niçe vaķıttan birlĕ Dimneneňň ķılanışınnan bĕr ḫıyanet añlap, annan şiklene idĕ. Bes, ķolaķ salıp ķarasa, Kelile Dimneneňň ĕşlerĕn yaratmıy orışıp, bu süzlernĕ tĕzĕp tora:

- İy Dimne! Ġacep yaman ĕş ķıldıň, mondıy olı fĕtne ķubardıň, padişahnı ḫalıķ küzĕnde ant sındıruvçı hem kilĕşĕnüvnĕ bozuvçı kıldıň. Şetrebege ḫıyanet ķılıp, naḫaķķa

muyının özdĕrdĕñ ve başķa vezirlernĕ padişahtan iḫlastan dündĕrdĕñ. Bes, şunı bĕl: möşkĕl ĕşke yabıştıñ ve ḫeterlĕ yulġa kĕrdĕñ. Eger Arıslanġa sineñ ĕşĕñ bĕlĕnse ve ḫeyleleräñ toyılsa, helak upķınına töşmesĕn dip, kĕm sineñ ķulıñnan totar. Belki, kĕm bulsa da bu ḫıyanetĕññĕ bĕlgeç, bitĕñe tökĕrĕp, yıraķķaraķ törtĕr. Min de sineñ ķarĕndeşĕñ, ĕneñ, yaķın dustıñ bulsam da, indĕ sinnen ķurķamın. Dus itĕp yaķınıma kitĕrmem hem usallığıñnan saķlanırmın, sĕrlerĕmnĕ siña eytmem ve mömkin ķader sinnen yıraķ bulırmın, yözĕñe eyleneр baķmam. Aḫırda Arıslan sineñ ḫıyanetĕññĕ sizmiy ve bĕr kön cezañnı birmiy ķalır diysĕñmĕ? Sineñ bĕlen duslıķ itĕp mataşsam, miña da anıñ açuvı kilmiy bulırmı?

Dimne eyttĕ:

- Ütken ütkende ķalsın, Allanıñ teķdiyrĕne ve ķazasına kirteler yuķ. Herni bulsa buldı: Şetrebe ülĕm saḫrasına ayaķ atladı. Ḫezĕr indĕ ütkennĕ onıtıyķ, dönya saf ķaldı, şatlıķ bĕlen söyleşĕp, aralaşıp yeşiyk.

Kelile eyttĕ:

- Söbḫanalla! Bu ķader gönah ve ḫıyanet ķılıp ta, küñĕläñ tınıç bulır diysĕñmĕ? Ay-Hay! Üte yalġış uylar ve urınsız ḫıyallar bit bu!

Dimne eyttĕ:

- Yuķ, alay tügĕl, ḫıyanetnĕñ aḫırı yaman bulġanın bĕlemĕn, lekin mertebe-derece tabuv tĕlegĕ minĕ bu gönahķa töşĕrgeç, anı ķaytaruv mömkin bulmaġanı öçĕn ükĕnüv fayda birmes diymĕn.

Yulbarıs bu süzlernĕ işĕtĕp torıp, ḫıyanetnĕñ Dimneden ikenĕn bĕldĕ. Bes, tizrek ķaytıp, Arıslannıñ anasına kĕrĕp bu sĕrnĕ hiçkĕmge söylemeske ant birgeç, ni kürgenĕn ve ni işĕtkenĕn artıķsız-kimsĕz aña söylep birdĕ. Ul monı işĕtkeç, ḫeyran ķalıp, temam tönnĕ yoķlamıy ütkerdĕ. Ve irtesĕn ulı yanına kĕrĕp, anı küñĕlsĕz, başın tüben salġan ḫelde tabıp:
- İy ulım! Siña ni buldı ve kĕm sinĕ ciñdĕ, ye nindiy ḫesret sinĕ mondıy ḫelge töşĕrdĕ? digeç:

- İy şefķatlĕ anam-keġbem! Dönya kürgen hem üzĕme küp ḫĕzmetler ķılġan bĕr yaḫşı vezirĕmnĕ ciñĕl ķuldan ütĕrdĕm hem ḫıyanetĕn açıķlamıy torıp, kĕşĕ süzĕne ķarap ķotırdım. Ḫezĕr memleket möşkillerĕ aldıma kilgeç, kiñeşĕrge anı tapmıy, ütĕrgeneme ükĕneмĕn hem niķader onıtırġa tĕlesem de, yene isĕme töşĕp köyĕneмĕn. Eyĕ, ükĕnüv bĕlen uzġan ĕş kirĕ ķaytmas ve ülgen Şetrebe tĕrĕlĕp kilmes. Lekin bu bar: ķul astımdaġı ḫalkım Şetrebe vaķıyġası sebeplĕ minĕ vafasız ve zalim dip, küz artımda törlĕ süzler söyliyler, imĕş, hem herķaysınıñ miña ışanıçı bĕtĕp, minĕ tatlap kiterge uylıylar, imĕş. Bu sebepten ġadĕllĕk hem

ḫaḳlıḳ kürsetüv öçĕn Şetrebeně gönahlı kürsetĕrge tĕliymĕn, emma niḳader tırışsam da, anı ġayĕplĕ ḳılırġa yul taba almıymın. Çınlıḳta Şetrebe hertörlĕ yaḫşı sıyfatlar bĕlen bizelgen vezirĕm idĕ. Bĕlmiymĕn, miña ḫıyanet itmek anıñ fikĕrĕne ye kĕrgen idĕ, ye yuḳ idĕ. Bes, ḫezĕrde bu ḫatamnı tözetüv yeki aḳlav öçĕn bu ĕşně bik cĕntĕklep tikşĕrĕrge boyırġan idĕm. Eger çınlap ta annan gönah peyda bulġan bulsa, üz cezasın taptı dip küñĕlĕmně yuvatırmın. Eger bu aña yala bulsa, süz yörtĕp, bu ḫelge kitĕrgen kĕmseneněñ ḫaḳın alırmın. Şayat, şulay üzĕmně yortıma ġaděl kürsetĕp, şĕltelevden ḳotılırmın. İy anam! Bu ḫosusta sin yaḫşıraḳ çara tiyĕşlĕ kürmiyseñmĕ? Ye bu ĕşte min bĕlmegen bĕr ḫeber bĕlmiyseñmĕ?

Anası eyttĕ:

- Bĕr sĕr bĕleměn, anı açarġa şeriġat tiyĕşlĕ kürmiyděr, hem bĕr ḫeber işĕttĕm, min ant birgeněm öçĕn anı söylerge bulmıydır.

Arıslan eyttĕ:

- İy anam! Sĕr faş itmek şeriġatte hervaḳıtta da ḫeram tügĕlděr, bĕr sĕrněñ açıluvında herkĕmge fayda kilĕrlĕk bulsa, anı yeşĕrmek urınlı tügĕl. Şeriġat ḫökĕměněñ törlĕ añlatması, yuraması bula torġan. Meselen, bĕrev ikĕnçĕ kĕşĕně ḫaḳsızġa ütĕrĕrge uylasa, elbette, ul sĕr iyesĕ bu sĕrně ütĕrĕlĕrge mömkin bulġan kĕşĕge eytüv kirek, zalimněñ yaman niyetĕn bĕlděrüv kirek, yuġıyse üzĕ aña zolımda şeriḳ, yaġniy ḳatnaşuvçı bulır hem gönah astında ḳalır. Bu sĕrně siña söylep bolay veġde aluvçı bu aradan üzĕn çıġarıp, bu ĕşně sineñ muyınıña salġandır ye, bu sĕrně açarġa minnen ḳurḳıp, sinĕ aradaşçı itkenděr. Şulay bulġaç, ul sĕrně minnen yeşĕrme, hernindiy yaḫşı fikĕrĕñ bulsa, minnen ayama.

Anası eyttĕ:

- Sĕrlerně faş ḳıluvçılarġa nindiy ceza bulırın ġalimnerden işĕtĕp bĕleměn hem veġde saḳlamavdan nindiy ġarlĕk kilĕrĕn ḫekimnerden öyreněp sizeměn. Sĕr açuvniñ bik olı ikĕ zararı bar: bĕrsĕ şuldır sĕrĕn bĕlděrgen kĕşĕ moña doşman bulır; ikĕnçĕ dus-doşman arasında ḳaděrĕ bĕtĕp, şĕlte astında ḳalır. Lekin eger bu ĕş şulay ḳalıp, ḫıyanetçĕ kĕm ikeně bĕlĕnmese hem ġameléne küre ceza kürmese, başḳalar monı ürnek totıp, anıñ yulına birĕlĕrler hem bu usal ĕşně höner itĕp, padişahḳa ḫıyanet ḳılırlar. Şul sebepten bu sĕrně açuvnı tiyĕşlĕ dip bĕlĕp, anı yeşĕrüvde küp zararlar küreměn, dip, Yulbarıstan işĕtkeněn söylep birdĕ.

Monnan soñ Arıslan hemme oluġların ve ġasker başlıḳların cıydırıp, üzĕ ḳurḳınıç hem mehabet ḳıyafet bĕlen teḫĕtke utırdı. Dimne de başḳalar arasında ayagöstĕ tordı hem, Arıslannıñ ḫafada torġanın kürgeç, hiçnerse bĕlmegendey yaḳındaġılarġa eyleneр:

- Padişahḳa ni bulġan, bolay ḳayġırıp tora? didĕ.

Arıslannıñ anası monı işĕtĕp eyttĕ:

- Ey mekĕr iyesĕ! Sin üzĕññĕ gĕne aḳıllı bĕlĕp, kĕşĕlernĕ aḫmaḳḳa sanıysıñmı, ye sineñ mekĕrĕñ bĕlen naḫaḳ tügĕlgen ḳan şulay ḳalır dip uylıysıñmı? Mĕne padişahnıñ mihĕrban vezirĕne ḳılġan yala ve ḫıyanetĕñ açıldı, hem sineñ ĕşlerĕñ baştan aḫırġaça padişah himmetĕnnen açıḳ bĕlĕndĕ. İndĕ şeriġat ḫökĕmĕ buyınça sineñ kĕbĕk zararlı tigenekně memleket göllerĕ arasına ḳuymıy suvırıp taşlamaḳ kirek hem, sineñ başıññı darġa asıp, başḳa ḫıyanetçĕ mekĕr iyelerĕne sabaḳ birüv kirek.

Dimne eyttĕ:

- Söbḫanalla! Borınġılar hiçnerse bĕlmiy ḳalmaġannar hem hernerseneñ ḫaḳlıġına citĕp, bĕzge bolay veġaz yazġannar: “Yamannan niḳader küp tırışıp saḳlansañ, şulḳader küp yalġanlıḳ siña citĕşĕr hem padişahlarġa niḳader iḫlas bĕlen ḫĕzmet itseñ, şulḳader anıñ ḫeterĕ küp bulır, “ve-l-möḫlisuna ġale ḫatari ġazıym” meġnesĕnçe, iḫlası hem tuġrılıġı ḫıyanet kürĕnĕr, hem herkĕm padişah ḫĕzmetĕnde üzĕne layıḳ bĕr vaziyfa alsa, padişah dusları anıñ mertebesĕne könleşĕrler hem doşmannarı, anıñ çarasına kĕrĕşĕp, usallıḳ iterler. Bu sebepten ḫaklıḳ söyüvçĕ irler hem meġrifet ehĕllerĕ dönya vaziyfaların hem padişah ḫĕzmetĕn ḳuyıp, üzlerĕn ġıybadet yulına birĕp, küñĕllerĕn tınıçlandırġannar. Çönki Allah busaġasında hiçbĕr ġamel buşḳa kitmiydĕr, herkĕm ġameläne küre ceza tabadır. Emma dönya devletĕnĕñ ḫucaları ġadĕllĕk yulınnan hem şeriġat ḳanunınnan azıp, elĕ ġazapḳa tiyĕşlĕ bulġannarġa nigmet bireler, elĕ ḳadĕr-ġıyzzetke layıḳ yaḫşı tĕlektegĕlerge bela yaġıp, ġazap iteler. Min mĕskĕn, monnan ḫeberĕm bula torıp hem dönya ehĕllerĕnĕñ aḫırı niçĕk bulġanın küre torıp, Ḫalik ġıybadetĕn ḫalıḳ ḫĕzmetĕne almaştırdım hem, miḫrab ehĕlĕnnen yöz dündĕrĕp, padişah işĕgĕne yöz kitĕrdĕm. Bes, şunıñ öçĕn Allah ġazabına duçar buldım. Mĕne nindiy yalġan ġayĕplev astına töştĕm! Min padişah ḫĕzmetĕnde torıp, başḳalar kĕbĕk zolım ve ḫıyanet itsem idĕ hem yalġan bĕlen üzĕmnĕ yaḫşı kürsetsem idĕ, ul vaḳıt bolardan maḳtalır idĕm hem her urında yaḫşı atlı bulır idĕm.

Dimne bu süzlernĕ söylep bĕtĕrgeç, hemme ḫalıḳ monıñ töçĕ tĕlĕne hem açıḳ teġbirĕne ḫeyran bulıp ḳaldı. Ḫetta Arıslan üzĕ de, küñĕlĕnde ciñĕlgen bulıp, başın tüben saldı.

Ul arada Ḳaraḳolaḳ monı kürĕp, Dimnege bolay cavap birdĕ:

- Ey kĕşĕ ġayĕbĕn tikşĕrĕp, üzĕn onıtḳan ḫayvan! Vay padişahlarġa tĕl tiyĕrĕp, üzĕ ġayĕpke batḳan! Bĕlmiyseñmĕni sin: padişahlar "es-soltanü-l-ġadil zıylle-l-lahu fi-l-ardıy" tacın kiygennerdĕr hem ġadlün seġatün ḫeyrü ġan ġıybadeti sittin senetin" şerefĕn tapḳannardır, niḳader ġıylĕm ve ḫikmet iyesĕ bulġan ġalimner hem niçe zihĕn ve moġciza ehĕllerĕ "ḫidmetü-l-mülüki nisfü-s-sülüki" dip, alarġa iḫlas niyet bĕlen ḫĕzmet itkennerdĕr. Eger izgĕ bulġan peyġamber yulın totuvçılar hem oluġlar alarnıñ ḫĕzmetĕn üzlerĕne mertebe dip bĕlgen bulsalar, sin bu ḳader olı söylep, alarnıñ ḫĕzmetĕnnen cirenesĕñmĕ hem, tĕlĕñnĕ bik ozaytıp, üzĕñnĕ alardan artıḳ küresĕñmĕ?

Dimne eyttĕ:

Padişahlar "zıylle-l-lahi li-l-ġalemin" digeneñ ras, lekin alar şundıy bulırlar: himmetlerĕn yort faydalarına sarıf itĕp, hiç nefĕs tĕlegĕn ḳatıştırmıy ġadĕllĕk iterler hem ġıylĕm ve ḫikmet ehĕlĕn, ve tuġrılıḳlı ḳolların ḫaḳlıḳ bĕlen ḫĕzmet ḳılġannarına küre dus totıp, nadanlık, ḫeyle ve fĕtne ehĕlĕ bulġan yalġançı, aldaḳçılarnı üzlerĕne yaḳınlaştırmıy, busaġalarınnan ḳuvarlar, hem de bu süzĕñ de ras: çın ġalimner hem ḫikmet ehĕllerĕnnen ḳaybĕrlerĕ padişahlarġa ḫĕzmet itkennerdĕr, lekin alarnıñ ĕşĕ başḳa, alar ḫĕzmetlerĕnde barısı da faydaġa bulaçaġın kürĕp, ilham artınnan kitkennerdĕr, bĕzdey himmet iteklerĕn dönya kiregĕ bĕlen pıçratmaġannardır.

Arıslannıñ anası eyttĕ:

- Bu süzlerĕñ dörĕs, emma sinĕñ ḫaḳında faydası yuḳtır. Sin, süz tözĕp, ġomĕr kĕleměñnĕ ozaytasıñ, matur ġıybaretler tĕzĕp, ḳılġan ġayĕbĕñnĕ yabarġa ömĕt itesĕñ. Lekin herkĕmge bilgĕlĕdĕr: Şetrebe padişahnıñ tuġrılıḳlı vezirlerĕnnen idĕ, e sin anıñ ütĕrĕlüvĕne sebep buldıñ da bu mekĕrĕñnen yortḳa küp kimçĕlĕk kildĕ.

Dimne eyttĕ:

- Herkĕmge bilgĕlĕ: Şetrebe bĕlen miněm aramda haman duslıḳ hem tĕlekteşlĕk bulıp, bĕr-bĕrĕbĕzge hiçbĕr deġva ve doşmanlıġıbız yuḳ idĕ. Şetrebeněñ mertebesĕ böyĕk, üzĕ padişahḳa minnen yaḳınraḳ bulġanı öçĕn, miña yamanlıḳ ḳılırġa köçĕ citerlĕk idĕ. Lekin duslıġıbız ḳamillĕgĕnnen, ayırım alġanda, min ilçĕlĕk itĕp, padişahḳa yaḳın buluvına

sebepçě bulġanımnan hervaḳıt miña şefḳat ve merḫemetler ite idě. Miněm mertebem Şetrebeněkěnnen běraz tüben bulsa da, bötěnley ḫur hem padişah ḫězmetěnde urınsız tügěl iděm. Şulay bulsam, üzěme urın tabar öçěn Şetrebege köngělěk ḳılır iděm. Emma ḳayçan anıñ avızınnan padişahḳa doşmanlıḳ süzlerěn işěttěm ve küñělěnde yaman niyet bulġanın deliller bělen bělděm ul vaḳıt padişahnıñ ikmek-tozın ḫaḳlap, Şetrebe gerçe dustım bulsa da, anıñ fikěrěne iyermiy, padişahḳa işětkeněmně ve kürgeněmně söylep birděm. Padişah ta anı miněm süzěme tayanıp ḳına ütěrmedě hem asılına citmiy torıp, aña ceza birmedě, üzě dörěslěgěne citkençě tikşěrdě hem anıñ niyetěn yaḫşı añlaġannan soñ, üz bělgeně bělen ěş ḳıldı. Yuḳsa min padişahnıñ bu ḳader nigmetěn kürěp te, aña doşmanlıḳ niyet itkennerge iyeriymmě? Nigmetěne köfěrlěk ḳılıp, doşmannarı ni eytseler eytsěnner dip, ěndeşmiyçe tělsěz şaytan bulıp torıymmı? Şunıñ kěběk padişah teḫětěněñ tiresěnde torġannardan ḳayběrlerě üzlerěn padişahḳa tělekteş kürseteler, e ěçten aña yaman niyet iteler, min de şularnıñ běrě bulıymmı? Min feḳıyr padişahḳa iḫlasımda hem nigmetěněñ ḳaděrěn bělgeněmnen veġde ve antımda torıp, bu süzně aña citkěrděm. Bes, şul ḫaḳta yuldan yazġannar vaḳıtı bělen alarnıñ ḫıyanetěn de bělděrmese idě dip, miña bolay yaman niyet ittěler hem üzlerěn aralar öçěn üzěmně şundıy gönahlı kürseteler. Min bu süzlerně ülěmnen hem ġazaptan ḳurḳıp eytmiyměn, měñ canım bulsa da, padişahḳa ḳorban ḳıluvdan baş tartmıymın, lekin devletke zarar kilmesěn dip eyteměn. Bu turıda ḫaḳnı beyan ḳılıp, padişah devletěne běr ḫězmet iteměn.

Dimne bu süzlerně bětěrgeç hem bu ěncělerně tězgeç, meclěs ehělěnnen běrev anıñ ikěyözlě süzlerěn bělděrmekçě hem anıñ ḫatasın ve yamanlıġın isbat ḳılmaḳçı bulıp eyttě:

- Bu ḫayin bu süzler bělen üz faydasın ḳarıydır, hiç te padişahḳa iḫlasınnan söylemiyděr, lekin şulay gönahın yeşěrěp, ḳotılırġa yul ězliyděr.

Dimne cavap birdě:

- Ey biçara nadan, vay aḳılsız ḫayvan! Kěşěge üzěnnen yaḳın nerse barmı? Bes, üzěne yaḫşılık tělese, aña ġayěp ve ġarmı? Üzěne yaḫşılıḳ tělemegen kěmsene kěşěge yaḫşılıḳ itermě? Üzěmně naḫaḳ ülěmnen ḳotḳarırġa tırışsam, aḳıllı bende monı ġayěp itermě? Süzěñnen ḫösět ve doşmanlıḳ isě çıġa hem kilěşěñnen tübenlěgěñ bělěne: sin ḫeyle bělen yaḫşı tělekte buluvnı ayıra almaġan aḫmaḳ bulġanıñ öçěn ḫayvannar arasında torırġa da layık tügělsěñ. Ḳızġanıç, üzěñ kěběk ḫayinner arḳılı padişah işěgěne kilěp ělekkensěñ. Padişah ḫezretlerě sineñ kěběk cirně-kükně bělmegen ve ikě bozavġa kibek ayıra almaġan aḫmaḳ tügělděr, hem anıñ ütkěn ziheně ve ḳamil toyımı sineñ süzěñně avızıñnan çıḳmastan borın

uḳ añlap, tozsızlıġın bĕlgendĕr. Çiy ḫıyal bĕlen padişah ḫozurında edepsĕzlĕk itĕp, üz maḳsatıñnı küzde totıp söyliyseñ hem ḫalıḳnı üz ülçevĕñ bĕlen ülçep, aḫmaḳlar ve zihĕnsĕzler dip uylıysıñ.

Dimneneñ şundıy ütkĕn süzlerĕnnen ul ḫayvan mısḳıl itĕlĕp tĕlĕn ḳıstı hem, ni eytĕrge bĕlmiy ve cavap birĕrge süz tapmıy oyalıp, meclĕsten çıḳtı.

Arıslan anası Dimnege töbep eyttĕ:

- Ey edepsĕz ve oyatsız ḫeyleker! Vay azġın yalġançı mordar! Bu ḳader ġayıbıñ ve ḫıyanetĕñ bula torıp, yaḫşılıḳ lafın orasıñ. Niçĕk bĕraz ġına oyalmıysıñ? Niçĕk insafsızlıġıñnan tıyılmıysıñ? Bu ḳader cemeġat aldında küre torıp tekellĕfke birĕlesĕñ hem bu çaḳlı gönah ḳılıp ta ḫeyleñ bĕlen ġazaptan ḳotılırġa tĕliysĕñmĕ? Yuḳ, yuḳ! Bu bulmas hem sinĕñ gönahıñ açılmıy ve cezañ birĕlmiy ḳalmas!

Dimne eyttĕ:

- İy melike! Sin, saf küñĕllĕgĕñnen ḫeyle ni ikeneñ bĕlmiy, yalġançılar süzĕne birĕlĕp, miña doşmanlıḳ küzĕ bĕlen ḳarıysıñ, süzlerĕmnĕ kitĕk tabar öçĕn tıñlıysıñ. Şunıñ öçĕn padişah faydasına citken süzlerĕm, ḳabul itĕlmiyçe, üzĕme zarar buladır hem ḫaḳ süzlerĕm siña yalġan toyıladır. Padişahnıñ yaḳınnarı anıñ çiksĕz nigmetlerĕnnen simĕrĕp ḳalġannar, ḫaḳḳa bulışlıḳ birsek, nigmetĕbĕzden ayırılabız dip, ḫaḳ süzge yul birmes bulġannar, söylerge kirek cirde avızların yomıp tik toralar, e tik torırġa ḫacet bulġan töşte buş laf oralar, hem ḫaḳ süz eytüvçĕñ süzĕn ḳolaḳḳa almıy, anı bĕr yaḳḳa ḳaġalar, padişahḳa doşman bulġan ḫeramzadelerñĕñ ġayıbın yabalar.

Dimne Arıslannıñ anasın kirĕ ḳaġıp eyttĕ:

- Herkĕm üz çigĕn bĕlĕp, mertebesĕne layıḳ ĕşler bĕlen meşgul bulıp torsa, dönyada fĕtneler bulmas idĕ. Lekin küp kĕşĕler, senġatĕ bulmagan ĕşke kĕrĕşĕp, dönyanı bolġatalar. ḫelbuki on urınına göl yaramas hem ġalim urının nadan totmas, hem ḫatınnar niḳader cemeġat aldında yöz açıp utırsalar da, ir bulmaslar. Edepsĕz dip şuña eytĕrler: üzĕn onıtıp ḫalıḳ arasında soramaġannı söyler hem üzĕnĕñ añlamaġanın töşĕnmiy avızına kilgeneñ ırıldar. Aḫmaḳ şul bulır: ĕşlerñĕñ asılın bĕlmes hem kĕşĕnĕ kĕşĕden ayırmas, hem üzĕne kile torġan bela ve zararnı kitĕre almas ve faydanı kitĕre almas. Azġın kĕşĕ şul bulır: üz faydasına ġına tırışıp, başḳalarġa zarar kitĕrĕr. Yalġançı dip şuña eytĕrler: bulmaġannı buldı dip eytĕr, dörĕslĕgĕn tikşĕrmiy, bu ĕş şulay buldı dip ḫeber birĕr.

Dimne herkĕmnĕñ süzĕne ütkĕn ve muvafıyķ cavaplar tapķanınnan Arıslan ḫeyran buldı hem soñraķ eyttĕ:

- Monıñ ĕşĕn şeriġatke salıp, ķazıy tikşĕrsĕn, nindiy ġayıbı bulsa, şuña ķarata ceza birsĕn, çönki memleket hem ceza bilgĕlev ĕşlerĕ zihĕn, toyımlavġa ġına nigĕzlenmes. “Felençe, imĕş” digen bĕlen gĕne delilsĕz bĕrevnĕñ ķanın tügerge bulmas.

Dimne eyttĕ:

- İy padişah! Min barçalardan artıķ bu ĕşnĕñ bik diķķat bĕlen tikşĕrĕlüvĕn tĕliymĕn, padişah, uñaysızlıķ kiçĕrĕp bulsa da, üzĕ tikşĕrĕrge kĕrĕşseçĕ hem temam cĕntĕklep bu ĕşnĕñ ḫaķıyķatĕne citĕşseçĕ, çönki tuġrı söylevçĕ bulġanım öçĕn, busaġaġızda miněm doşmanım küptĕr hem miña ḫösĕt itkennerněñ çigĕ yuķtır. Ul surette miněm paklĕgĕm kürĕnĕr idĕ hem ḫıyanet kĕmde ikeně bĕlĕnĕr idĕ. Eger min gönah ĕşlegen bulsam idĕ, bu ĕşně cĕntĕklep tikşĕrĕrge ütĕnĕr idĕmmĕ? Ve Ḫodaynıñ cirĕ kiñ tügĕlmĕ? Dürt yaġımda yul açıķ bula torıp, ḫozuruña kilĕr idĕmmĕ? Eger padişah üzĕ tikşĕrĕrge kĕrĕşmiym dise, bu ĕşně bĕr ışanıçlı kĕşĕ ķulına birsĕn, şunnan soñ ġadĕllĕk bĕlen tikşĕrĕp, ḫayin kĕm bulsa, anı padişahķa bĕlděrsĕn.

Arıslan eyttĕ:

- Ķayġırma, bu ĕş bik ciněne citkĕrĕp tikşĕrĕlĕr, naḫaķ yuġalırmın dip ķurıķma, ḫıyanet iyesĕ kĕm ikeně kön kĕbĕk açıķ bulġançı tikşĕrĕlĕr.

Dimne eyttĕ:

- Min bu süzlerně ülĕmnen ķurķıp söylemiymĕn, eger miněm ülĕmĕmnen devletke fayda bulırday bulsa, bĕr canımnı tügĕl, měñ canım bulsa da ayamıymın. Lekin padişah ḫaķlıķnı tiyĕş kürse, ul vaķıt yamannar yul tabıp, şaytanlıķ ķılırlar hem padişahnıñ ışanıçlı, yaḫşı kĕşĕlerĕn elek ve yala bĕlen bĕrsĕ artınnan bĕrsĕn ķırdırırlar. Ul vaķıt ĕşke yararlıķ kĕşĕler kön-können azayıp, devlet milkĕ ḫarap bulır.

Arıslannıñ anası eyttĕ:

- Bu meclĕs ḫökĕm hem ġadĕllĕk divanıdır, süz tözĕp, matur hem ütkĕn ġıybareler kürsetüv meclĕsĕ tügĕldĕr. Sin, ġacep: bu ķader ḫıyanetĕñ bula torıp, ķavşamıy, bu çaķlı söylerge ķıyuvçılıķ itesĕñ hem, ballı tĕlĕñ bĕlen siḫĕrlep ve bu senġatĕñ bĕlen ḫalıķnıñ küzĕn beylep, mekĕrĕñe layıķ cezadan ķotılırġa tĕliysĕñ. Bik ķızġanıç, urınsız ḫıyal uylıysıñ.

Dimne eyttĕ:

- Bu meclĕs tuy meclĕsĕ tügĕl, bes, ni öçĕn üzgelerdey urınsız süzler söylep torıym? Hem min monda isĕrĕp kilmegenmĕn, alay bulsa, niçĕk üzĕmde bulmaġan ġayĕpnı üz östĕme alıym? Eger min ġayĕplĕ bulsam idĕ, “el-ḫayinüḫayi-fün “ digençe ĕndeşmiy torır idĕm ye meclĕstegĕ başka kĕşĕlerdey, ġayĕbĕmnĕ yabar öçĕn avızıma kilgennĕ eyte birĕr idĕm. Eger urınlı süzlerĕm ḳabul bulmıy hem kitĕrgen delillerĕm tıñlanmıy iken, elbette, miněm helaketĕm padişah tĕlegĕ bulsa, “leadde likazai-hü ve le manig liḫökmihü” boyırığınça, ḳulınnan ülĕm şerabın ĕçerge ezĕrmĕn, ve “küllü min ġaleyhe-fani” ḫökĕmĕnçe, dönya bĕlen savbullaşırmın hem bu duslarımnan ayırılıp, şehitler törkĕmĕnnen bulırmın. Lekin eger de miněm ülĕmĕmnen aña fayda bulsa idĕ, ul surette padişahım Allah ḳatında kiçĕrĕlĕr idĕ.

Arıslan Dimneněñ bu süzlerĕn izrep tıñlap tordı hem küñĕlĕnnen “bu biçaraġa da bela yapmıylarmı iken” dip uylap utırdı. Soñınnan Dimneně törmege ciberĕp, irtegĕsĕ könně üz ḫozurında divan bulırġa, yaġniy cıyılırġa boyırdı, hem üz öyĕne ḳaytıp kĕrdĕ. Anası, Arıslannıñ bu uyın añlap, kiç bĕlen anıñ ḳatına kilĕp eyttĕ:

- Bu Dimneně mekĕrlĕ ve ḫeyleker dip küpten işĕte idĕm, emma bu ḳader zamana belasĕ ve dönya fĕtnesĕ dip uylamıy idĕm. Nem mondıy ḫıyanet ḳılġan kĕmsene bu ḳader ḳıyuvçılıḳ ve oyatsızlıḳ bĕlen niçeme mertebe kĕşĕněñ tĕlĕn ve küzĕn beylep, yalġıştıra alır dip bĕlmiy idĕm. Kürmiysĕñmĕ: ḫıyanetĕne törlĕ-törlĕ tösler birĕp, güzel surette kürsetedĕr hem zararına kitĕrĕlgen ḳuvetlĕ delillerge hiç tuḳtalıp tormıy, nezĕk yuldan yazdırġıçlar tabıp cavap birederĕ. Eger padişahnıñ yanında ütkĕn zihĕnnerĕ bĕlen Söreyya yoldızlıġına cite torġan ġaliy zatları bulmıy, bĕrḳatlı kĕşĕler bulsalar idĕ, alarnı temlĕ süzĕ bĕlen avlap, esir ḳılır idĕ. Ey uġlım! Anıñ ḫıyanetĕ şiksĕz, ĕşĕñně soñġa ḳaldırma hem şeriġatçe tizrek ḫökĕm yört. Anıñ ekiyetlerĕne ḳolaḳ salma.

Arıslan eyttĕ:

- İy anam! Padişah tiresĕndegĕ mertebe iyelerĕne ḫösĕt ve doşmanlıḳ itüvçĕ küp bula torġan, ḫosusan bĕrevler olı kesĕp iyesĕ bulmıy, fazıylet ve kifayetĕ arḳılı padişahtan ġıyzzet tabalar. Dimneněñ bĕlĕmĕ, citĕşlĕgĕ bilgĕlĕ hem miněm ḳaraşımda ḫolḳı açıḳ, e nesebĕ tüben, hiç ġacep tügĕl, aña da ḫösĕt ḳılġan bulsalar.

Beyĕt

Ḫesed ehlĕne budır resĕm-ü-ġadet:

Küre bĕr kĕmsenede röşd-ü-seġadet,

Totar ceñ ḫesed ayyinesěně,

Yaġar hem reşk utına sinesěně.

Ulır her devlet iyesěněñ ḫesüdě,

Ḫesedděr beḫět ve devlet udı dörudě.

(Ḫösět ehělěne şuldır ġadet:

Kürse běr kěşěde beḫět-seġadet,

Ḫösět közgěsěnde gěl cıyırçıḳ kürěr,

Köngělěk utında kükregě yanar

her devlet iyesěněñ köngěsě bulır,

Ḫösěttěr beḫět-devletně yandıruvçı utın.)

Anası eyttě:

- Anıñ ḫıyanetěn hemme ḫalıḳ sizgen, kěm bulmaġannı aña yaḳsın? hem aña köngělěk ve doşmanlıḳ itüvçě bulsa da, běr-ikě kěmsene bulır. Ḫezěrgě vaḳıtta bötěn vezirlerněñ hem ġasker başlıḳlarınıñ běrdem bulıp anıñ helak bulırġa tiyěşlěgěn běleler. Mömkinmě bu ḳader olı zatlar yalġışḳa yul ḳuyarġa?

Arıslan eyttě:

- Ey anam! Süzěñde ḳapma-ḳarşılıḳ bar. İñ başta "Dimne Şetrebege ḫösět itěp, yala yaġıp, anı ütěrtken" dip deġva itesěñ, soñınnan "Dimnege kěm yala yaḳsın, monı ḳılġan bulmas" dip aña eytesěñ. Ve yene ul kěşělerněñ běrdem fikěrě delil bulır idě, eger Dimne felençe ḫıyanet ḳıldı dip tuġrı, açıḳ hem nıḳ itěp kürsetseler idě. Ḫelbuki alar iměş-miměş süz bělen ěşně yeşěreler hem ḳısḳartalar. Alarnı razıy ḳılır üçěn mondıy hönerlě, osta zatnı helak itěp, üzěme zarar itmiym. Şetrebe vaḳıyġası bězge sabaḳ buldı, kön sayın cěntěklep tikşěrmiy, hiçkěmně ütěrtmiym. Eger bu vaḳıt Dimne ġayěplě bulsa, nıḳlap tikşěrěp, ütěrüvde aşıḳmaġanım üçěn ul olı zatlar ḳatında ġafu itělěrměn. Eger ġayěpsěz bulsa, alarġa ġayěpsězlěgě isbat ḳılınġanda, alarnı ciñělüvçě itěp ḳaldırırmın.

Beyět

Çü çeşm iftidat ber gönah kesiy,

Teěmil kön ender ġoḳubet besi.

Ke seһël set leġlë Bedaһşan sekşet

Şikeste neşand diger bare set.

(Yaġniy “bërevnëñ gönahına küzëñ töşse, bik uylap aña ceza bir, çünki Bedaһşan leġılën vatmaķ bulır, emma uvalġannı yene bötën ite almassıñ.”)

* * *

Bu tarafta Dimneně beylep zindanġa ilttëler. Kelile, monı bëlëp, ķarëndeşlëk-duslıķ ҳaķı üçën kürërge kilëp, Dimneně boġavlarda ve çılbırlarda kürëp, ah ittë. Bik ķızġanıp, küzënnen ķanlı yeş aġızıp eyttë:

Beyët

Beyle kürmekden meҳrüm uldım, keyaşkiy

Kilmiy iděm ġaleme, megdüm ula iděm, keyaşkiy

(Bolay kürüvden meҳrüm buldım, yuķsa

Kilmes iděm dünyaga, üler iděm yuksa.)

- İy Dimne! Ҳeyle ve mekërëñ arķılı bu bela ve fëtnelerge tüştëñ. Veġaz ve nesiҳetëmně totmıy, měne niçëk bulıp kittëñ. Üzëññě bëlëklë sanap, yalġan fikërëññě dürëslep hem Ҳaķķa buysınmıyça, bolay ҳarap buldıñ... Eger min evvelde siña nesiҳet itëp, bu yaramas fikërlerëññnen kirë ķaķķan bulmasam idë hem bu ëşlerněñ aһırın evvelde kürëp, sinnen bër yaķķa kitken bulsam, miҳnetlerně de küterër iděm. İndë ķılġan ġamelleréññněñ cezasın küreçeksëñ hem temam ҳurlıķ, yamanat bëlen ķatı ġazapta üleçeksëñ...

Dimne de küzlerënnen yeş aġızıp eyttë:

- İy tuġanım! Sin, miña tüz yulnı kürsetëp, şefķatëññnen buş itmedëñ hem ķarëndeşlëk, duslık ҳakların ütedëñ, kimçëlëk kürsetmedëñ. Lekin ķomsızlığım hem olı urınġa ҳirısım aķılımnı ciññdë, süzëññě totmadım hem ġaflet küzëmně ķapladı, ëşnëñ aһırınnan ķurıķmadım. Bes, bu açı aġuv ëçëmlëgën min üzëme-üzëm ezërledëm, elbette, ëçsem kirek. Bu fëtne orlığın üzëm çeçtëm, elbette, üzëm ursam kirek. Lekin bu turıda üzëmně monıñ bëlen gëne yuvatamın: bu ķader oluġlar miña, ҳösët ķılıp, doşman buldılar hem mině helak iterge bërleştëler. Çünki yuġarı zatlarnıñ doşmannarı küp bulıp, daim ҳeterlerde bulsa kirek, e ҳürmetsëz tüben ҳalıķlar tınıç ve reҳette torsa kirek.

Kelile eyttë:

- Ye, indě bu fětneněñ dulķınınnan hem bu belaněñ upķınınnan niçěk ķotılıp, iminlěk yarına çıķmaķçı bulasıñ?

Dimne cavap birdě:

- Ġoměrěm köymesě niķader ülěm dulķınnarı astında çayķalsa da, měskěn bulıp ķavşamam, bu ḫeyle cěplerěm ḫezěr özělse de, başķaların tabarġa tırışırmın, bolay yatıp ķalmam. Lekin ķurķuvım sineñ tarafıñnandır, çünki, Alla saķlasın, bězně ķarěndeşlěgěbězně ve duslıġıbızını bělěp, sinnen bu vaķıyġanı sorıy ķalsalar, miña ikě törlě bela yöz kürsetěr. Běrě şul: miněm arķamda sineñ tınıç tormışıñnı bozıp, siña zeḫmet irěşěr; ikěnçěsě şuldır: sin bik diniy ve tuġrılıķlı bulġanġa küre, miněm turında bar bělgeněñně söylep, zararıma şahitlıġıñnı yeşěrmesseñ. Ġaděllěgěñ hem insafıñ herkěmge kün kěběk açıķ bulġanġa, şahitlıġıñ ķabul itělěp, miněm tělěm kisělěr hem monnan ķotılırġa ḫeyle cěplerěm běrden özělěr. Ul surette temam ḫurlıķ ve yamanat muyınıma uralır.

Kelile eyttě:

- Minnen soramıy uķ sineñ bozıķlıġıñnı ḫökěmdarġa citkěrmek tiyěşlě idě, lekin sineñ helaketěñ ķarar itělse de, miněm arķılı bulmasın, belki üzge běr yul bělen kilsěn dip kötěp toramın. Eger sorıy ķalsalar, padişah ḫozurında yalġan söylemem, elbette, dörěsěn eytěp birěrměn. İndě aḫırġı nesiḫetěm budır: sin, gönahıñnı östěñe alıp, padişahtan ġafu těle hem, ķılġan gönahlarıña tevbe ķılıp, aḫiret ġazabınnan ķotıluvnı ězle. Saķlan, ķazıy ve padişah ḫozurında yalġan söylep, yene ķatıraķ ġazapķa duçar bulma hem aḫirette de fětneñ ve yalġanıñ üçěn ikělete ġazap alma.

Dimne eyttě:

- Yaḫşılap běraz uylıym hem bu nesiḫetěñçe fikěr ve çara ķılsam, inşalla, aḫır ġoměrěmde sineñ süzěñně totarmın hem nerseně faydalı kürseñ, şulay iterměn.

Şunnan soñ Kelile, Dimne bělen savbullaşıp hem anıñ ěşěn Allaġa tapşırıp, öyěne kittě.

Ul tön uzıp, tañ attı. Bes, ķazıy oluġlarnı hem ġadiy ḫalıķnı cıyıp, herķaysına üzěne layıķ urında utırırġa boyırdı. Ul meclěske Dimneně de kitěrtěp hem ķarşısında ayaķ östěnde totıp, ḫalıķķa bolay ěndeştě:

- Sěz herķaysıġız şikséz bělesěz: padişah ḫezretlerě Şetrebeně ütěrgennen birlě ükěněç ve ḫesrette toradır hem “anı yala yaġuvçı süzě bělen ḫaķsız ütěrmeděmmě iken?” dip bik

ķaygıradır. Süz yörtüvě bělen anıñ ülěměne sebep bulġan měne bu Dimneněñ ḫelěn tikşěrěrge, ras söyleděmě iken yeki yalġanmı iken şunı bělěrge bězge boyırdı, aḫırda bu
2215 ěşněñ yözěnnen perde açılıp, ġayěp kěmde ikenně bělěr öçěn. Ul surette, eger Şetrebe bu vaķıyġada padişahķa yaman niyet itken bulsa, ězlegeněn taptı hem niyetěne ķarata cezasın kürdě, hem eger Dimne yalġan söylegen bulsa, Şetrebeněñ ķanı ḫaķsız tügělgen bulsa, aña şeriġat buyınça ḫökěm ķaralır hem gönahına ķarap ceza birělěr. Bes, herķaysıġız bu turıda ķıyamet köněnde barlıķ sěrler ve yeşěrěn ěşlerněñ Bělüvçěsě ķatında cavap bireçegěgězně
2220 uylap hem ķan tügüv gönahlarnıñ iñ olısı ikeněn bělěp, ni kürgeněn hem ni işětkeněn artıķsız-kimsěz, temam tuġrılıķ ve insaf bělen bu meclěste söylesěn, hiçkěmnen ķurıķmıy hem hiçběrevněñ ḫetěrěn saķlamıy ve běrnerseden tartınmıy muyınındaġı vacipnı ütesěn, hiçkěm bu ěşně ciñělge sanamasın. Çönki üç yörtüvden, üç saķlavdan başķa monda ġaděllěkke yardem birěp, tuġrılıķ, dinlělěk, kiñ küñěllělěk bělen maķtalırsız hem yala
2225 yaġuvçınıñ fětnesěnnen kön sayın tınıç bulırsız. Dörěslěkke şahitlıķ birüvněñ farız ikeněn bělesěz, anı ütep Allah ķatında savaplı bulırsız. Dimek, běrerěgěz bu ḫosusta gönahlı bulsa, ķarar ķılsın, çönki gönahın tanıġan tizrek ġafu ķılınır. E běrerěgěz bu ěşněñ asılın bělse, bělgeněn dörěs eytěp birsěn, çönki ḫaķnı yeşěrgen gönahķa ķatnaşķan bulır hem aḫırda ḫıyanetě bělěněp, ġazap astında ķalır. Ķazıy, bu süzlerně bětěrgeç:

2230 - İndě bělgeněgězně söylegěz, ḫaķlıķnı açuvġa yardem itěgěz, didě.

Emma ḫalıķtan hiçkěm ěndeşmedě, hiç taraftan tavış çıķmadı, çönki Dimneněñ ḫelěnnen ḫıyanet běraz sizěnseler de şiksěz bělmiy iděler hem, kön şikěllě ap-açıķ bělmegennerěn eytěp, ķan tüktěrüvden tartındılar.

Şul vaķıt Dimneněñ ěçěne cılı kěrdě, tělleněp, üzěn aruvġa çıġarırġa tırışıp eyttě:

2235 - Ey din oluġları, devlet irlerě, ġasker bahadirları! Ķaraġız: eger min bu ġayěplevde, şik totuvda ġayěplě bulsam idě, sězněñ ěndeşmiy torġanıġızdan bik söyěněp, artıķ süz ozaytmıy ķalır iděm, süzsěz kitěp, ġayěběm kürěnmesěn dip, tělěmně těşlep torır iděm. Emma bu ěşte pak ve ḫıyanetsěz bulġanım öçěn ķıyuvçılıķ bělen üzěmně arulıymın hem sězge ant birěp, tuġrı şahitlıķ birěrge sorıymın. Eger minde ġayěp ve gönah bělen bulsaġız,
2240 bu meclěste söylegěz, yeşěrmegěz, emma şahitlıġıġızını işekke ye běr iġtibarsız bende süzěne tayanıp ķılmaġız, "ve ize raytü misle-ş-şemsü-feşehede" ḫedisěne yaraşlı revěşte "ķoyaş kěběk açıķ bělmegeněgězně" tělěgězge almaġız. Çönki şahitlıġı bělen běrevněñ ülěměne sebep bulġan bende anı üzě ḫaķsızġa ütěrgen bělen tiñ bulır hem aḫirette Allah ķarşında totķan bulır, dönyada uķ bělmegenně deġva ķılġan tabiybķa kilgen bela anıñ başına kilěr.

Meclĕs ehĕllerĕ bu misalnı ayırım söylerge soradılar. Dimne söyledĕ.

Ḫikeyet

Bĕr şeherde tıyb ġıylĕmĕnnen hem tecriybeden ḫeberĕ bulmaġan bĕr yalġan tabiyb bar idĕ. Çirlerneñ asılın bĕlüvde şulḳader ḫebersĕz idĕ: bizgek bĕlen bil avıruvın ayıra almıy idĕ. Darular yasavda şulçaḳlı bĕlĕksĕz idĕ: tiryaḳ bĕlen tutıyanıñ nige yaraġanın bĕlmiy idĕ. Ul şeherde nadanlıḳ kibĕtĕn açıp, ülĕm orlığın ḳıymmet beyege sata idĕ. Niçeme selamet kĕşĕler, anıñ darularınnan siḫetke zarar tabıp, ḳabĕrstanġa küçe iděler.

Yene şul uḳ şeherde taġın bĕr osta tabiyb bar idĕ, sulışı uḳ Ġayse sulışı kĕbĕk şifa bire idĕ, hem ayaġı Ḫozır ayaġı kĕbĕk selametlĕk kitĕre idĕ.

Yazmışnıñ şayaruvı ve yörĕşĕ borınġıdan bilgĕlĕdĕr: aḳılsız, nadannarġa nigmet birĕp, şöhretlerĕn arttıradır, uḳımışlı ve höner bĕlüvçĕlernĕ ḫalıḳ arasında iġtibarsız ḳaldıradır. Bĕrvaḳıt bu osta tabiybnıñ küzlerĕ suḳıraydı, üzĕ ise bik ḳartaydı. Nadan tabiyb, deġva bayraġın küterĕp, tabiyblıḳnı üzĕne gĕne ḳaldırdı ve yalġan şöhretĕ bötĕn dönyanı tutırdı.

Ul şeher padişahınıñ bĕr ḳızı bar idĕ. Anı bĕr şahzadege nikaḫ ḳılıp, kiyev ḳız ḳatına kĕrdĕ, hem az vaḳıtta ḳızda yök peyda bulıp, avırıy başladı.

Padişah tabiyblarnı cıydırıp, tĕrĕltüv çarasın tabarġa boyırġaç, ul ḳart tabiyb bĕlgeně bĕlen bolay didĕ:

- Bu çirge bĕr gĕne deva bar, aña mehran diyerler, annan mısḳalnıñ unnan bĕr ölĕş ḳader gĕne alıp, uvıp, yĕfek aşa sözĕp çıġaruv kirek. Ve felençe miḳdar ġına misĕk ḳatıştırıp ĕçĕrĕrge kirek, inşalla, sırḫavnıñ ḫelĕ yaḫşı bulır ve bu rencüvden ḳotılır. Lekin ul daru padişahnıñ daruvḫanesĕnde bar bulsa da, miněm suḳırlığım sebeplĕ, ḫezĕr taba almam. Başḳa kĕşĕ ĕzliymĕn dise de, bĕlmiymĕn, niçĕk bulır? Alla saḳlasın, yalġışsa, avıruvġa zarar kilĕr.

Şul vaḳıtta bu nadan tabiyb ta şunda idĕ, osta tabiybnıñ süzlerĕn işĕtkeç:

- Ġacepsĕñ! Üzĕññě gĕne bĕlgen sanap, bĕzdey osta tabiyblarnı küzge de ĕlmiysĕñ, ostalığıñ bulsa, küzĕñ suḳır bulır idĕmĕ, şunı sizmiysĕñ. Mĕne ul mehran daruvınıñ isĕmĕn bĕlgeç, tabiybtan bik ük yaḫşı işĕtmegenlĕkten, “mehran” urınına “mehram” dip söyliy başlap, süzĕn devam ittĕ:

- Daruvnıñ isĕmĕ, cisĕmĕ ve sıyfatı ve ẖasiyetĕ niçe vaḳıttan birlĕ miña meġlümdĕr, didĕ. -Anıñ ḳatnaşmasın hem faydalanuv ısulın miněm kĕbĕk bĕlgen kĕmsene bu zamanda sirektĕr, dip, deġva bayraġın küterdĕ, bĕlgĕç tabiybḳa süz eytĕrge birmiy, avızına kilgennĕ eyte birdĕ.

Bes, monnan padişah şat bulıp, ḳızını tĕrĕltüvnĕ moña tapşırdı. Bu aẖmaḳ daruvẖanege kĕrĕp, anda küp şĕşeler aḳtarıp, kürĕp, "mehran" digen daruvnı taba almıy şaḳḳattı. Tevekkel ḳılıp, bĕr şĕşenĕ alıp, osta tabiyb eytkençe, misĕk ve ġud bĕlen ḳaynattı.

Beẖĕtsĕzlĕkke ḳarşı, ul şĕşede mehran tügĕl, belki bĕr aġuv iken. Padişah ḳızına ĕçerge birgeç ük, biçara, avıruv canınnan ḳul sĕltep, aẖiret seferĕne kittĕ...

Padişah bu ẖelnĕ kürĕp "ah!" ittĕ, bu nadanġa tapşırġanına ükĕndĕ hem, ḳızınıñ üçĕn aluv öçĕn, monıñ üzĕne de şul üzĕ yasaġan daruvın ĕçĕrdĕ. Beẖĕtsĕz nadan ĕçkeç te, ikĕ küzĕ şartlap çıḳtı, şul minut can birdĕ...

* * *

Dimne eyttĕ:

- Bes, herkĕm vaḳıyġanı şiksĕz bĕlmiyçe, çamalı uy hem yaman niyet bĕlen gĕne ĕşke kĕrĕşse, kĕşĕge zarar itse, anıñ üzĕne de şundıy zarar kilĕr hem aẖırında isen ḳalmas, helak bulır.

Arıslan ẖĕzmetĕnde duñġız cĕnĕsĕnnen mertebe iyesĕ bĕr bik bar idĕ. (Bĕlmiyměn, Duñġız Arıslannıñ nindiy ẖĕzmetĕne yarıy idĕ ve ni öçĕn anıñ tiresĕnde sıdırılıp yöriy idĕ?! Üz cĕnĕsĕnĕñ ġarzın citkĕrĕr öçĕnmĕ? Ve ye tirĕslerĕnnen arındıruv öçĕnmĕ? Ve ye teharetẖanesĕn tazartır öçĕnmĕ? Ve yene başḳa bĕr ẖĕzmet öçĕnmĕ?) Ul, süz başlap, ẖalıḳḳa ḳarap eyttĕ:

- Ey meġrifet ve fazıylet ehĕlĕ! Ey zihĕnlĕler törkĕmĕ! Ḳaraġız bu yaramas Dimneněñ bozıḳlıġına. Suret ve ḳıyafetĕ delil birederr, monnan artıḳ delil kirekmes.

Ḳazıy eyttĕ:

- Bu şeriġat ve ġadĕllĕk meclĕsĕ bulġan öçĕn urınsız süzler monda tıñlanmas, yaġniy aña beyleněşlĕ bulġan ġayĕplerněñ herbĕrsĕn eytĕp, isbat itmeseñ, süzeñ totılmas.

Ḳazıynıñ monnan moradı "felençe ve felençe ẖıyanet ḳıldı, min kürdĕm" dip, şeriġatte delil bulırlıḳ yul bĕlen isbat ittĕrmek idĕ. Cirengĕç Duñġız, anı añlap citkĕrmiyçe, ḳıyafetĕn ayırıp eyt digennĕ añlap, süzge kĕrĕştĕ:

- Borınğı ḫekimner, tecriybe bělen ḳıyafetname tözěp, bolay yazġannar: “Kěmněñ borını ḳısḳa, uñ küzě sulınnan kěçkěne bulsa, küzlerě yıltırap, hervaḳıt uynap torsa, küzlerě çoḳırda bulıp, mañgayı çüměç kěběk çığıp torsa, ve küzlerěn alartıp tüben ḳarasa, anıñ zatı bozıḳlıḳ oyası hem mekěr-ḫeyle çığanaġı bulır, herkěmge anıñ buluvınnan zarar kilěr”. Ḳaraġız, bu Dimnede eytělgen ġalemetler hemmesě bar, şulay bulġaç, bozıḳlıḳ ve yavızlığı, ḫeyle ve mekěrě şiksěz bardır, didě.

Ḫalıḳ ḳaş astınnan ġına Dimnege ḳarap běraz yılmayıştılar, emma edepsězlěk itěp ḳıçḳırıp kölerge, anıñ tělě astına töşüvden ḳurḳıp şiklenděler. Dimne mondıy urınsız süzlerden (oyaluv ḳayda!) bigrek söyěndě. Dimne üzě de: “Bu yözě ḳara dörěs söyledě” ,dip, ěçěnnen běraz faş itělüvěn toymadımı iken? Mosannif bik yaḫşı bělěp söyliymě iken? Çönki mondıy süzlerge bik ütkerěp cavap birse, başḳalar těllerěn ḳısarlar dip běldě hem, běr de ḳavşamıy, açıḳ yöz bělen cavap birdě:

- Şeriġat divanında temam ġaděllěk ḳılınıp, běrevněñ yaġına yatıp, anıñ tarafı ġına totılmas hem ekiyet süzlerge ḳolaḳ salınıp, aña iġtibar ḳılınmas. Ey eşekě ḫayvan, vay necěske batḳan nadan! Eger sineñ eytken süzlerěñ ḫaḳ bulıp, bu sin kitěrgen ġalemetler miněm zararıma şahit bulırġa yarasa idě, ḫalıḳḳa deġvaların isbat iterge doşmannarınıñ ḳıyafetěn beyan itüv citer idě, artıḳ şahitlıḳ kitěrěrge moḫtac bulmaslar idě. Ul vaḳıtta kazıy ve şahitlar bětěp, meḫkeme yabılıp, yavızlıḳ ve ġaděllěk tikşěrüvně taşlarlar idě, hem herkěmněñ fiġılě ve eḫlaġı ḳıyafetěnnen kilse, ġamellerěnde mecbür bulıp, yaḫşılığına savap, yavızlığına ceza bulmas idě. Bes, sineñ miněm zararıma kitěrgen delilěñ miña zarar itmiy, belki fayda birederˊ hem mině sorav-cavap astınnan çığaradır. Çönki ul surette, farazan, ḫıyanetěm bulsa, ul gönah miněm iḫtıyarımda bulmaġan, ḳıyafetěm arḳasında kilederˊ. Bes, mecbüriy ěş ni öçěn ceza alsın, şěltelensěn? Ey ḫayvan! Ġacep oyatsız, nadansıñ, üzěñně tanımıy, mondıy devlet ehělě, meġrifet iyelerě cıyılġan urında edepsězlěk itěp avızıñnı açasıñ hem ḳarçıḳlar söyliy torġan urınsız ekiyetler söylep, yülerlěgěñně ḫalıḳḳa kürsetesěñ. Üzěñ bu ḳader ilemsěz canvar bula torıp hem ġoměrěñně pıçraḳta avnap ve necěs ěçěnde utırıp ta, uylavıñça, minde ġayěp küresěñ, üz kilěşěñně ve ḳıyafetěñně ḳaramıyça, kěşě ḫelěn tikşěresěñ. Küzěñe timěr ḳadaḳ ve borınıña imen tayaḳ! Sin bu eşekělěgěñ bělen oyalmıy padişah ḫozurına kěrgende, meclěsteşlerěñ, orınmaġıyı dip, eġzaların cıyıp toralar hem sasılığıñnan cireněp, mömkin ḳader sinnen yıraḳ utıralar. Sineñ bu ġayěplerěñně min gěne kürmiyměn hem bu süzlerně doşmanlıḳtan eytmiyměn, belki, hemme ḫalıḳ kürěp toralar. Allahnıñ bězge birgen belasě iken dip çıdap utıralar. Min de bu

vaḳıtḳa çaḳlı, sinĕ oyaltmıym dip, ġayĕpleröññĕ yözéñe eytmiy idĕm, ḫezĕr mondıy yalġan süzleröññĕ söylegeç, kön sayın mondıy oyat süz söylep, aḫmaḳlığıñnı bĕldĕrmegeyĕñ dip, siña şefḳat yözĕnnen bĕraz üzéññĕ açıp birdĕm hem měñnen bĕr gĕne ġayĕbĕññĕ eytĕp, ġaflet küzéññĕ açtım. (Dimne yalġannı eyte, küñĕlĕnde töpte aña şefḳat niyetĕ yuḳ idĕ.) Sin saḳ bul, eger padişah ġayĕpleröññĕ kürĕp, ḳabaḫetlĕgéññĕ sizse, sinĕ üz meclĕsĕne kĕrtmes hem bu meclĕste sinĕ utırtıp, bu ḳader ḫalıḳḳa iza birmes.

Duñġız bigĕ Arıslan ḳatında olı mertebe iyesĕ bulġanı bĕlen havalanıp ve kepreyĕp, Dimnege yamanlıḳ iterge köçĕ citeçegĕn añlatırġa tırışıp:

- Bu süzleröññĕ miña eytesĕñmĕ? Min kĕm bulam, tanıysıñmı, didĕ hem bĕraz borının yuġarı küterdĕ.

Dimne eyttĕ:

- Eyĕ, siña eyteměn. Kĕm ikeněññĕ bik yaḫşı bĕleměn: sin eşekĕ suretlĕ, ilemsĕz ḳıyafetlĕ, kekrĕ sıyraḳ, baraban ḳorsaḳ, sĕlegey avız, aḳayġan küz, ḳalın irĕn, ozın borın, barça ḫayvannarġa cirengĕç kürĕngen edepsĕz duñġızsıñ! Üzéññĕ, şayat, bu vaḳıtḳaça tanımıy yörgensĕñ, indĕ bĕl!

Monnan soñ Duñġıznıñ tĕlĕ totıldı hem bik oyalġanınnan ni eytĕrge bĕlmiy, urınına utırdı.

Dimne mondıy zeher süzler bĕlen Duñġıznıñ tĕlĕn tĕşletkeç, barça meclĕs ehĕlĕ Duñġız östĕnnen iḫtıyarsız kölĕştĕler. (Raviy ras söylese, ḳazıy da, niḳader veḳarlĕ bulsa da, iḫtıyarsız kölĕp cibergen, imĕş. Lekin süzĕne ışanmaġanıbızdan metĕnge yazmadıḳ, Ḫaşiyede bĕrtörlĕrek süzler yazıla torġan bula, şunıñ öçĕn yazdık.)

Şundıy beḫesler bĕlen ul kön üttĕ.

Ḳazıy, röḫset birĕp:

- Monıñ ĕşĕ bügĕn bĕtmedĕ, irtege ḳararbız, didĕ.

Ḫalıḳ hemmesĕ taraldılar, e meḫkeme ketiplerĕ, bu köngĕ vaḳıyġanı ayırıp, padişahḳa yazdılar.

Dimneně yañadan zindanġa saldılar. Dimne zindanda torġanda, şunnan Kelileněñ Ravzebe atlı bĕr ḳaplan uzıp barġanın kürĕp, anı üz ḳatına çaḳırdı hem, Kelileněñ eḫvelĕn soraşıp:

- Ye, miněm ġaziz tuġanım ni öçěn minĕ onıttı, yanıma kilmedĕ, nik ķarěndeşlěknĕ ķuydı? Bu miḫnetlĕ köněmde küzěme kürěnmiyděr, didĕ.

Ravzebe, Kelile isěměn işětkeç běr, "ah" itěp, küzěnnen yeş ağızdı.

Beyět

Canhai ma besuḫte z hicran hemdemiy,

Mecruḫ sine eym ma nederaim merhemiy,

Çün şemgĕ suḫt rişte-i canım z tab dil,

Ve z süz sinemiy netevanım zeden demiy.

Yaġniy "dustıbıznıñ ayırılıp kitüvěnnen canıbız yandı, aña şifa bire torġan hiçbĕr mehrem mayı yuķtır, küñělěbězně ut alıp, küñělěběz rištesĕ yanıp köygennen soñ, sulış ala almıybız", dip, Kelileneñ ülgeněn bělděrdĕ. Çönki Kelile, Dimnege bulġan yeşěrěn şefķatěnnen hem ěşneñ aḫırġı neticesěnnen bik köyěnĕp, avırġan idĕ. Ḫastası kön-können köçeyĕp hem Dimneneñ ěşĕ yamanġa barġanın bělĕp, aḫırı can birgen idĕ...

Dimne, bu yörek yarġıç ḫeberně işětkeç, huşsız bulıp, yöztüben yıġıldı. Küp vaķıt issĕz yatķaç, yene isěne kildĕ, küñělěne ķayġı utı töşĕp, yöregĕ köydĕ. Küzlerěnnen ķanlı yeş ağızıp, bu farsı beyětĕ bělen mersiye ķıldı:

Ķıytġa

Şerıyġ ke, beyḫ gölin şadi beride köşt,

Ve eḫser ta, ke şaḫ tarab berur nemand,

İy dil fegan ber ar ke, aramĕ can bereft,

İy dide ḫun, beyar ke nurĕ beyěıyr namend.

Yaġniy "Ah, ükěněç! Şatlıķ çeçeklerěněñ tamırı kisěldĕ, ķuvanıç bire torġan botaķ ķalmadı. İy küñěl, moñay, can reḫetĕ kittĕ... İy küz, ķan yıla, küz nurıñ ķalmadı..

- Ah, nindiy şefķatlĕ dustım hem nesiḫet bire torġan tuġanım idĕ, aruv küñělĕ çağıştırġısız bĕr ḫezine idĕ, nindiy sĕr cevherlerĕ ķuysañ da saķlana idĕ, tuġrı ziněně reḫimlĕ bĕr yaķtırtķıç idĕ, anıñ ķulına totınġan kĕşĕ hiç adaşmıy maķsatına cite idĕ. Nindiy ükěněç! Şefķat külegesĕn minnen küterdĕ hem minĕ yalġız bu miḫnette ķaldırdı...

Ravzebe, monıñ bu ķader ķaygırġanın kürĕp, muvafıyķ süzler bĕlen nesiḫet ittĕ hem, urınlı misallar kitĕrĕp, bĕraz yuvattı:

- Kelileně niçĕk ķarĕndeş ve dustıñ itseñ, minĕ de şulay ķabul itĕp duslıķa ve ķarĕndeşlĕkke al, her turıda siña yardemçĕ ve bulışçı dip bĕl, didĕ.

Dimne, bu süzlernĕ işĕtkeç, Ravzebenĕ ķoçaķlap, yözĕnnen ve küzĕnnen übĕp eyttĕ:

- Ḫoday Tebareke ve Teġaleněñ min yaman ķolına niķader yaḫşılıķ ve izgĕlĕgĕ küptĕr, gerçe Kelile kĕbĕk tuġrılıķlı dustımnı alıp, canıma cereḫet salsa da, anıñ urınına sineñ kĕbĕk canımnan artıķ dus ciberdĕ, yaralı küñĕlĕmnĕ tözettĕ.

Ravzebe de, şuña muvafıyķ yomşaķ süzler eytĕp, bĕr-bĕrsĕněñ ķulınnan totıp, duslıķ kilĕşüvĕn bĕrkĕttĕler. (Bu duslıķtan Dimne faydalandımı, yuķmı bĕz bĕlmiybĕz, lekin raviy şulay söylegeç, bĕz yaza birdĕk.) Ülgençĕ dönyada bĕr-bĕrĕne yardemçĕ ve aḫirette şefeġatçĕ bulırġa süz ķuydılar.

İrtegesĕ kön yene divan tözĕlĕp, herbĕr olılar cirlĕ-cirĕnde utırdılar. Dimnenĕ zindannan kitĕrdĕler. Ķazıy, yene kiçegĕ kĕbĕk ḫalıķķa ķarap:

- Monıñ ḫıyanetĕ ḫaķında bĕr nerse bĕlsegĕz, eytĕgĕz,dip möreceġat ittĕ.

Hiçkĕm ĕndeşmegeç, ķazıy Dimneněñ yözĕne ķarap eyttĕ:

- Ey Dimne! Gerçe bu utırġan ḫalıķ sineñ ḫaķıñda açıķtan-açıķ bĕrnerse de söylemiyler, emma ĕçten herķaysı ḫıyanetĕñnĕ sizĕp, sinĕ pak dimiyler. Şulay bulġanda, bu ḫalıķ arasında sin yalġız isen tora almassıñ, bu beladen ḫezĕr ḫeyleleręñ bĕlen ķotılsañ da, aḫırda bĕr ķulġa töşmiy ķalmassıñ. İndĕ sin, gönahıña ikrar ķılıp, şeriġat ḫökĕmĕne riza bul hem ikĕ ġazapnıñ bĕrĕnnen ķotıl. Eger gönahıññı ḫezĕr bĕldĕrmeseñ, tanımasañ da, aḫırda bĕr sizĕlĕr. Ul vaķıtta padişahtan ķatıraķ ġazap kürĕrsĕñ, aḫirette de urınsız cehennem bulır. Eger gönahıññı tanıp, ḫıyanetĕñnĕ eytĕp birseñ, siña öç törlĕ fayda bulır. Bĕrsĕ: tevbe ķılıp, gönahıññı tanıġan sebeplĕ, mĕne bu ḫalıķnı meşeķatten ķotķarırsıñ, hem bolarnıñ bulışlıġı bĕlen padişah merḫemet itĕp, ġazabıññı ciñĕl iter ye bötĕnley bağışlar. İkĕnçĕ: aḫiret ġazabınnan ķotılıp, dönya ġazabına riza bulġanıñ öçĕn, Allah ķarşında yarlıķanıp, aḫiret devletĕn alırsıñ. Öçĕnçĕsĕ: bu ķader aķılıñ ve uķımışlıġıñ, ve temlĕ tĕlĕñ, bu tarlıķtan çıġarġa ḫeyleler tabarlıġıñ hem muvafıyķ cavaplar, ķabul itĕlĕrlĕk, ütĕnĕçler kitĕrĕrlĕgĕñ bula torıp ta, insafķa kilĕp, üz iḫtıyarıñ bĕlen şeriġat ḫökĕmĕne razıy bulsañ, aķıl ve bĕlĕm iyelerĕ ķatında üzĕñnĕ mörevvet, yĕgĕtlĕk, insaf hem dindarlıķ bĕlen sıyfat ķılırsıñ, dönyada yaḫşı at ķaldırırsıñ. Üzĕñe meġlüm: aķıl iyelerĕ ve meġrifet ehĕlĕ ķatında yaḫşı at bĕlen ülmek

yamanat bělen tĕrĕ bulmaḳtan artıḳtır. Dönyada yaḫşı at ḳaldırmaġan kĕmsene dönyada bar bulıp yörse de ülĕktĕr.

Dimne, bu süzlernĕ işĕtkeç, bolay cavap birdĕ:

- Ey ḳazıy! Faraz itiyk: gerçe sin törlĕ şöbhelĕ aşlar aşap, küñĕlĕñ ḳaralıp, küzĕñ ḳaplanġanıñnan miña ḳarata yavız uy totasıñ. Emma min sinnen bĕr mesele sorıym, aña ni fetva birĕrsĕñ?

Mĕne min üzĕm pak hem bu ḫosusta hiç ḫıyanetsĕz ve gönahsız bulsam da, bulmaġannı min felençe gönah ḳıldı dip ikrar ḳılıymmı? “Ve le tülku bieydiküm ile-t-tehlüketi” ayetĕn işĕte torıp, yuḳḳa üzĕmnĕ helak ittĕriymmĕ?

Sĕz miném ḫıyanetĕm turındaġı uynı östĕn çıġarırġa tırışsaġız da, şeriġatte bĕr ḫökĕmnĕ aḫırına citkĕrüv öçĕn ye tanuv, ye ikĕ ġaděl şahit şart bulġanı öçĕn minĕ ütĕrĕrge tiyĕşlĕ kürmesegĕz, min çınlıḳta bu turıda üzĕmnĕ gönahsız bĕlsem de, ḫaḳsızġa ḳanımnı tüktĕriymmĕ? Aḳıl hem şeriġatke tayanıp, başḳalarġa bĕr ĕşnĕ tiyĕşlĕ kürmiy torıp, üzĕme tiyĕşlĕ kürĕp, cehennemge kĕriymmĕ?

- Ey ḳazıy! Bu süzlereñnĕ nesiḫet diyseñ, urınsız eytesĕñ, çönki ḫezĕrgĕ vaḳıtta ḫökĕm itüv urındığına utırġansıñ, veġaz minberĕ östĕnde tügĕlsĕñ, eger ḫeyle dip bĕlseñ, oluġlarġa ḫeyle yaramaġanın üzĕñ de bĕlesĕñ. (Dimne ḳazıyġa bu ḳader ütkerĕp eytkeç, açuvlanıp, delilsĕz bulsa da ütĕrĕrge ḫökĕm itmesĕn dip şikleněp, bĕraz küterĕrge kĕrĕştĕ.) Bu ġaceptĕr! Ḳazıy ḫĕzmetlerĕ bu vaḳıtḳaça ġadĕllĕk bĕlen, meġrifet ve tuġrılıḳ bĕlen sıyfatlanġan idĕ, yuḳsa miném beḫĕtsĕzlĕgĕm sebebĕnnenmĕ bu vaḳıyġada saḳlıḳ yulınnan çıġıp, miném östĕme yalalar suvırıp çıġaruvġa tĕliydĕr hem delilsĕz ḫökĕm yörtĕrge uylıydır. Mĕne bu ḳader cemeġat minde bĕr gönah taba almıy tik utıralar, çönki doşmanlıḳ sebebĕnnen bĕrev yalġannı kürsetse, bĕr koşçıġa kilgen bela aña kilĕrĕn bĕleler.

Ḳazıy:

- Ul misalnı söylep ḳara, işĕtiyk, digeç, Dimne söyledĕ.

Ḫikeyet

Misır ilĕnde asıl neseplĕ, yaḫşı ḫisaplı bĕr ḫuca bar idĕ. Anıñ zifa buylı, kürkem yözlĕ, ḫuş ḫolıḳlı bĕr ḫatını bar idĕ. Taġın da Belḫ tarafınnan esir töşken ḳoşçı ḳolı bar idĕ, insaf küzĕ gönah tuzannarı bĕlen ḳaplanġan, küñĕl közgĕsĕ bozıḳlıḳ ve azġınlıḳtan tutıḳḳan idĕ.

Bu bozıqnıñ küzě ǧuca ǧatınına töşěp, küñěl ḳoşı anıñ ġıyşḳına totıldı, aña citěşěrge törlě çaralar ve ǧeyleler ḳordı. Emma ǧatın totnaḳlı bulġanġa, moña küñěl birüv ḳayda, belki, usallıġın bělgeněnnen soñ mömkin ḳader yıraġraḳ bula idě. Hem bu niḳader yalınıç, kěçělěkler ve ǧězmetler kürsetse de, şulḳader iskitmev, nefret kürsete idě. Ḳayçan bu melġunněñ ömětě kisěldě hem niḳader tırışsa da, ǧatınnıñ tozaġına töşmesěn běldě, bozıḳ tabiyġatě buyınça aña yalġan süz, yala yaġıp, anı oyatlı iterge tırıştı hem, běr ǧeyle bělen ireně anı yaman kürsetěrge tělep, bolay şaytanlıḳ ittě.

Saǧradan ikě tutıy avlap kitěrěp, ikěsěn ikě cirge ḳuydı. Kiçe-könděz terbiye ḳılıp, alarġa belǧ tělěnde bu süzlerně öyretěp, altı ay ěçěnde temam söyleşěrge öyrettě.

Běrě:

- Min ǧuca ǧatını bělen ḳapḳa ḳaravılçısın běr tüşekte kürděm, açuvımnan ni iterge bělmeděm, ǧeyran buldım, dip söyler idě.

Běrkön ǧuca keyěf-safa ḳılıp utırġanda, ul ḳoşçı bu ikě tutıynı kitěrěp, aña bülek ittě hem alarnı ǧuca ḳarşında söylettě. Ǧuca belǧ tělěn bělmiy idě hem ḳoşlarnıñ ni eytkennerěn añlamıy idě, emma ḳoşçınıñ küñělěn ḳaldırmas öçěn ḳabul itěp, ǧatınına tapşırdı, alarnı yaǧşı terbiyege birěp, ḳoşçıġa aḳça birdě.

Ǧatın biçara da, belǧ tělěn bělmegennen, bu tutıylarnı terbiye ḳılırġa kěrěştě hem irě boyırġança aş-su bire torıp, yaǧşı asrap tottı.

Ǧuca bolarnıñ ni eytkennerěn añlamasa da, tavışların ve köylerěn yaratır buldı hem alarġa duslıḳ itěp mecleśende söyletěr idě. Běrniçe vaḳıttan soñ belǧ ǧalḳınnan běrniçe mösafirlar monıñ öyěnde ḳunaḳ buldılar hem törlě keyěf-safalar ḳılırġa kěrěştěler. Ǧuca, ḳunaḳlarnıñ küñělěn bigrek alır öçěn, tutıylarnı mecleśke kitěrttě hem çitlěklerě bělen ḳunaḳlar arasına utırttı. Tutıylar ḳoşçıdan öyrengen süzlerně sayrarġa kěrěşkeç, ḳunaḳlar běr-běrěne ḳarap kölěştěler hem oyalıp ḳızarıştılar. Ǧuca, monı kürěp, moña sebep ni bulġanın soraştı hem ěşněñ asılına citerge kěrěştě. Ḳunaḳlar niḳader ġafular ütěněp eytmeske tırışsalar da, ǧuca ḳuymadı, asılın bělmiyçe, küñělě tınmadı. Aǧır alarnıñ běrě ḳıyuvçılıḳ ḳılıp eyttě:

- İy ǧuca! Turı süzně söylev ġayěp bulmasın hem miněm süzěmnen ǧetěrěñ ḳalmasın, bu tutıylar belǧ tělěnçe felençe söyliyler hem bu süzně ḳabatlap sorıylar ve köyliyler.

Ǧuca, monı işětěp, oyatınnan cir yarılsa cirge kěrěrdey buldı hem yözě ḳızarıp, ǧeyran ḳaldı... Soñınnan ḳunaḳlarınnan ġafu ütěněp eyttě:

- Ey ġaziz ḳunaḳlarım! Ġafu itĕgĕz, öyĕmnĕñ mondıy ikeneñ bĕlmiy sĕzně kunakka çakırdım, sĕzge rencüv birĕp, öyĕme kitĕrdĕm. Bĕzneñ ġadetĕbĕzde uynaşçı ḫatın bulġan öyde aş aşamıylar ve ĕçkĕ ĕçmiyler, cireneр, ul öyge kĕrmiyler. İndĕ miña da bu öyde tormaḳ hem ul uynaşçınıñ ḳulınnan aşamaḳ ḫeram buldı.

Ḳoşçı da şul mecĕste idĕ, monı işĕtĕp, indĕ forsat taptım ve tĕlegeneme cittĕm, dip, bolay tavış birdĕ:

- İy ḫucam! Ḫatınıññınıñ bu ĕşĕn min küpten bĕldĕm hem ḳaravılçı bĕlen bĕrge yatḳannarın niçe tapḳır kürdĕm, emma bu vaḳıtḳaça sinnen ḳurḳıp eytmedĕm.

Bes, ḫuca ḫatının ütĕrĕrge niyet itĕp, şunda uḳ bĕrevně anıñ başın kisĕp kitĕrĕrge boyırdı.

Gönahsız ḫatın, başına kilmegen vaḳıyġadan isĕ kitĕp, ütĕrĕrge kilgen kĕşĕ arḳılı irĕne bu süzlernĕ eytĕp ciberdĕ:

- Minĕ ütĕrseñ ye ḳotḳarsañ, hervaḳıt iḫtıyarıñ ḳulıñdadır, emma şunı fikĕr it: ġaḳıl iyelerĕ hem şeriġat ġamellerĕ ḳan tügüvde bik saḳlanırġa ḳuşadır. Bu ĕşně yaḫşı tikşĕr, eger ul vaḳıt minde gönah bulsa, ütĕrĕrge forsat ḳaladır, ütĕrĕrsĕñ. Emma aḫirette Allaġa ni cavap birĕrsĕñ?

İlçĕ bu ḫebernĕ citkĕrgeç, ḫuca ḫatının şul uḳ mecĕske çaḳırıp, perde artında utırttı hem aña mondıy eçĕ süzlernĕ eyttĕ:

- Ey yözĕñ ḳara, oyatsız! Vay bozıḳ ve tuġrılıḳsız! Ḳoşlar, kĕşĕler kĕbĕk, süzně sorav-ütĕnüv bĕlen söylemiyler hem bulmaġan ĕşně doşmanlıḳ ve duslıḳ sebebĕnnen “buldı” dip yalġanlamıylar. Alar monı söylep torġanda hem sinĕñ usal ĕşĕñe şahitlıḳ birgende, sin ni yul bĕlen üzĕñně yaḳlıy alırsıñ? hem de ḳoşçı ḳılġan ĕşĕñně eytĕp torġanda, nindiy ġozĕr bĕlen ġazaptan ḳotılırsıñ?

Ḫatın eyttĕ:

- Min sinnen bĕr gĕne nerse sorıymın: zinhar, bu ĕşně yaḫşı tikşĕrmiyçe, aşıġıp minĕ ütĕrme, ükĕnĕrsĕñ. Tikşĕrĕp asılına cite almasañ da, minĕ ütĕrgen öçĕn Allah ḳatında ġafu itĕlĕrsĕñ.

Ḫuca eyttĕ:

- Bu ḳader tuġrı şahitlar sinĕñ bozıḳlıġıññını eytĕp torġanda, taġı niçĕk tikşĕriym hem monnan artıḳ nindiy delil tabıym?!

Ḫatın eyttě:

- Ul tutıylar, belḫ tělě bělen söylep, miněm zararıma şahitlıḳ birděler, dip eyteseñ, alarnı söyletěp ḳara: ul tělde monnan üzge süzler bělelermě iken ve belḫlě ḳunaḳlarnıñ ni eytkennerěn añlıylarmı iken, eger bělseler hem alarnıñ eytkennerěn añlasalar, miněm ḳanım siña ḫelel bulsın hem de şul melġun ḳoşçı miněm pak vöcüděmně ḫeram ěş bělen pıçratırġa tělegen idě. Küp mekěr ve ḫeyleler ḳılsa da, min razıy bulmaġaç, ömětsěz bulgan idě, şayat, doşmanlıġınnan mekěr itěp, ḳoşlarġa bu süzlerně öyretken bulır.

Ḫuca belḫlě ḳunaḳlarġa ḳoşlar bělen söyleşěp ḳararġa ütěndě. Alar küp süzler söyleděler hem törlě soravlar birděler. Emma ḳoşlar hiç te alarnıñ süzlerěn añlamadılar hem cavap ta birmeděler, belki şulay öyrengen süzlerěn urınsız ḳabatlap, tavış birděler. Meclěs ehělěne ḫatınnıñ gönahsızlıġı kön kěběk açıḳ buldı hem herḳaysı monda běr ḫeyle bulġanın şiksěz běldě. Monnan soñ ḫatın şunda tutıylar bělen çuvalıp torġan çaḳta, ḫuca ḳoşçını aldına çaḳırıp aldı. Ḳoşçınıñ ḳul östěnde běr çuvar ḳarçıġası bar idě, yanı alıp, běrge ḫucasına kěrdě.

Bes, ḫatın öyněñ ikěnçě bülmesěnnen ḳoşçıġa ḳarata ḳıçḳırdı:

- Ey yözěñ ḳara doşman!..Sinmě miněm faḫişlěk ḳılġanımnı kürděñ, miña yala yaġıp, süzěñe ḳuvet bulsın öçěn tutıylarnı şulay söylerge öyrettěñ?

Ḳoşçı eyttě:

- Eyě, tutıylar şahitlıḳ birgençě, min sině taptım hem ḳaravılçı bělen ěşěñně ḫetta üz küzěm bělen kürděm.

Ḳoşçı cavapnı bolay birüvě bělen, ḳulındaġı ḳarçıġası sikěrěp ḳundı hem tırnaḳları bělen şul ḫel anıñ küzlerěn yırtıp aldı.

Ḫatın eyttě:

- Měne, insafsız, ḫaklık meydanġa çıḳḳanın sizděñmě, “el-Ḫakku yegleve ve le yegli” sěrě açıḳ bulġanın bělděñmě? Bu ceza ul Běr ve Ḳodretlě Ḫezretněñ cezasıdır, měne sin şunı tatıdıñ. Bu ciměş şul yalġan tanıḳlıḳ birüvěñ ciměşěděr, měne sin şunı aşadıñ.

* * *

Dimne, bu vaḳıyġanı söylep temam itkeç, ḳazıyġa ḳarap eyttě:

- İy ḳazıy! Bu meselně siña şunıñ öçěn söyleděm: yalġan tanıḳlıḳ birüvçěněñ dönyası ḫarap ve aḫırı ġazap ikeněn monnan yaḫşı uḳıp bělesěñ.

Ķazıy, Dimneden bu süzlerně işětkeç, urınınnan tordı hem anı alıp barıp, padişahnıñ üz ḫökěměne tapşırdı.

Padişah Dimneněñ ěşlerěn uylap fikěrge kittě hem anasın çaķırıp, annan fetva soradı.

Anası Dimneněñ ěşlerěn hem söyleşken süzlerěn fikěrlep eyttě:

- İy uġlım! Dimneněñ ḫeyle tozaġına yañadan töşme, saķ bul, mekěrěne yene yulıķma, añ bul! Bozıķlıġı ve ḫıyanetě bělen söyěklě dustıñ Şetrebeně ütěrttě. Ķurķamın: monnan arı olıraķ bozıķ ěş ķılmasın hem üzěññě ütěrěp, şerif vöcüděññě bu dönya defterěnnen cuymasın.

Padişahķa mondıy ḫevěflě ütkěn süzler teěsiyr itkeç, anasına eyttě:

- Dimneněñ ḫıyanet ve bozıķlıġınnan ḫeber birgen kěm ul? Miña eyt, běliym. Annan anı ütěrěrge delil bulsın, şeriġat ķarşında anın ķanın tügerge yul açılsın.

Anası eyttě:

- Ul kěmsene miña üzěn běrevge de bělděrmeske şart itken idě hem hiçkěmge bu sěrně eytmegen idě. Bes, Dimneněñ ütěrělüvě öçěn elěgě sěrně açarġa tělemevě ḫalıķ ķarşında elekçě isěměn aluvdan ķurķuvınnan idě. Şulay bulsa da, ḫaķlıķnı östěn çıġaruv öçěn min anıñ üzě yanına barıp ütěniym. Dimneden ni bělgen, şunı eytsěn hem añardan ni işětken, şunı söylesěn dip, üzěněñ öyěne ķayttı. Yulbarısnı çaķırtıp, Arıslanġa turısın söylerge hem ḫaklıķķa yardem birěrge, şahedetten baş tartmıyça, muyınınnan töşěrěrge nesiḫet ķıldı:

- Mezlumnerge ḫaķlıķ öçěn yardem birěp, dönyada da, aḫirette de tuġrılıķķa delil bulsın. Çönki ġalimner eytkenner: eger běrev mezlum faydasına bulġan delilně yeşěrěp, ḫalıķķa taratmasa, ķıyamet köněnde üz faydasına delillerě iġtibarġa alınmas, didě.

Yulbarıs, tiz ük urınınnan torıp, Arıslan busaġasına bardı hem Dimneněñ Şetrebeně ütěrüvěn tanıġanlıġı ḫaķında işětkeněnçe, arttırmıy-kimětmiy şahitlıķ birdě. Dimneněñ ul ikrarın işětken Ķaplan digen canvar Yulbarısnıñ şahedetě ḫaķında işětěp, zindannan Arıslan ḫezretěne kěşě ciberdě. Arıslan ḫozurına barıp, ul ḫosusta min de şahitlıķ birěr iděm, dip meġlüm ķıldı.

Bes, padişah boyırığı bělen anı zindannan çıġardılar hem tizlěk bělen Arıslan ḫozurına citeklep kitěrděler. Ķaplan anda těz çügěp, yöz sördě hem Dimneněñ ikrarın işětkeněne şahitlıķ birdě.

Annan soñ Arıslan Yulbarıs bělen Ķaplanġa möreceġat itěp eyttě:

- Ey sĕz, şahitlar! Dimneneñ ĕşĕn tikşĕrgennĕ küre torıp, şuşı açıḳlavnı bĕle torıp, ni öçĕn ĕlĕgrek şahedet birmedĕgĕz?

Alar cavap birĕp eyttĕler:

- Bĕz bĕr-bĕrĕbĕzneñ ḫelĕn bĕlĕşmegeneñbĕzden, şeriġatĕbĕzde de yalġız kĕmseneneñ şahitlığı bĕlen ḫökĕm itĕlmegenlĕkten, şahitlıḳ birĕrge ḳıyuvçılıḳ ite almadıḳ.

Arıslan, cavapların urınlı kürĕp hem şahitlıḳların ḳabul itĕp, Dimneně ceza birüv meydanına iltĕrge ferman ḳıldı. Barça şahitlarnıñ, barlıḳ yuġarı ḳatlav hem ġadiy ḫalıḳnıñ küz aldında asḳaḳḳa astırıp ütĕrĕrge boyırdı.

Padişah ḫezretlerĕneñ boyırığın cirĕne citkĕrdĕler, yarçılar yar salıp, bolay didĕler:

- Bu ceza şul şeḫĕsneñ cezasıdır: ul şeḫĕs padişah bĕlen anıñ ḳul astındaġılar ve yaḳınnarı arasın yalġan söylep bozıştırdı hem şaytanlıḳ itĕp, bĕr-bĕrsĕ bĕlen suġıştırdı.

* * *

İndĕ herkĕm moña ġıybret küzĕ bĕlen ḳarasa, bĕlĕr: yalġan ve ḫeyle bĕlen başḳaġa yamanlıḳ itken kĕmsene yamanlıḳnıñ cimĕşĕn tatımıy bulmas hem bĕrevge ḳazıġan çoḳırġa üzĕ töşmiy ḳalmas.

3.2. Türkiye Türkçesine Aktarma

BİRİNCİ BAB

ASIL "KELİLE VE DİMNE" ESERİNİN BAŞLANGICI

Birinci bab dedikoducuların ve iftiracıların sözlerini dinlemenin bir işe yaramadığını anlatır.

(5) Padişah Dabşalim, Alim Beydaba'ya şöyle dedi:

- Ey yüce alim! Birinci vasiyette şöyle yazılmıştır: Padişah, güvenilir kişilerden birini kendine yakın tutsa ve onun kıymetini bilerek iltifatlar etse, o kişi hakkında yapılan dedikodulara kulak asmasın. Eğer biri padişaha yakınsa ona kıskançlık edenler çok olur. Ve her biri türlü tuzaklar kurarak onu gözden düşürmeye çalışır. Ve (10) onun muhteşem vazifelerini kötüymüş gibi gösterirler. Bu hedeflerine ulaşmak için hiçbir şeye merhamet göstermezler ve en nihayetinde padişahı bu kişiden soğuturlar. Brahman hazretlerinden rica ederim: Bu vasiyeti bana daha da anlaşılır bir şekilde açıklasın ve iyi bir kişinin padişaha yakınlığından dolayı, düşmanlarının kötü sözleriyle nasıl gözden düştüğünü örnek vererek bu vasiyeti bana iyice anlatsın.

(15) Brahman şöyle dedi:

-Peki, sultanım! Bu vasiyet padişahlığın binasının temeli ve dünya düzeninin en alt basamağıdır. Eğer padişahın huzurunda öyle yaramazların sözü kabul edilirse padişahın iyi vezirleri ve akıl hocaları onun öfkesine maruz kalırlar. Teker teker gözden düşerek en sonunda hepsi dağılırlar. Bu durumdan dolayı halka çok zarar gelir. Sonra bu sıra (20) padişahın kendine de gelir. Mesela, Arslan ile Öküz arasına ahlaksız bir Çakal girerek onların aralarını bozdu. Hatta fitneleriyle Öküz'ü öldürtüp Arslan'ı da öldürecek dereceye getirdi.

Yüce padişah bu örneği duymak isteyince Brahman söze başlayarak şunu anlattı.

Küçürek Öykü

(25) Eski zamanda yaşamış ve alım satım işinden anlayan bir tüccar vardı. Yıllarca tüccarlıkla uğraşıp hem şehirden şehre diyardan diyara gezerek tecrübeler ortaya çıkarmıştı hem de çok mal mülk sahibi olmuştu. Yıllar geçtikçe tüccarın yüzü çöküp saçı ve sakalı ağarmaya başladı. Günden güne eklemleri ve sinirleri güçsüzleşti. Allah şunu anladı ki: Bu fâni yani geçip giden yalan dünyadan göçme vakti onun için gelmiştir ve ona geçici korumak için (30) verilmiş can malını geriye ödemesi vadedilen vakit gelmiştir.

Tüccarın üç yetişkin oğlu vardı. Üçü de gençliklerinin ve nefislerinin istediğince babalarının zenginliğini yaramaz yerlere harcarlardı, bir işle meşgul olmadan türlü kötülükler yaparlardı.

Bir gün tüccar oğlanlarını kendi yanına çağırdı ve onlara öğütler vererek şöyle dedi:

- Ey oğullarım! Siz her ne kadar kendiniz emek harcayarak mal sahibi olmasanız ve zenginliğin (35) kıymetini bilmeseniz de ben sizi affediyorum. Ama şunu iyi bilmeniz gerekir: O dünyada şanslı olmanın yolu ve ahiretteyse azaptan kurtulmak için bir çaredir. Çünkü insan üç şeyin birini aramadan olmaz ve elinde malı olmazsa onlara ulaşamaz. Bunlardan biri dünyada iyi bir hayat sürmek. İkincisi iyi bir mevkii sahibi olmak. Bunlardan her ikisi malsız bulunamaz. Ve bu söze aklı olan kimse karşı çıkmaz. Üçüncüsü ise ahiret azabından kurtulup ebedî zenginliğe (40) erişmektir. Bunu helâl mal ile çabucak bulabilir. "Nigmü-l-mal es-salihu li-l-riceli-s-salihu[1]" hadisi şunu anlatır. Yani, eğer malla dünya ve ahiret hayatınızı sağlama almak böyle işsiz yatarak ve babanızın kazandığını paylaşarak tembellik etmeniz doğru olmaz. Çünkü kendisi zahmet çekerek malını kazanan kişi onun kıymetini bilir ve onu gereksiz yerlere harcamaz, amacına ulaşabilir. Bu yüzden tembelliği

[1] " Salih bir kişi için, salih mal ne kadar güzeldir!" (HM17915 İbn Hanbel, IV, 197)

bir kenara bırakarak bir meşgaleye ve bir işe girişin. Ve (45) babanızdan gördüğünüz gibi alım satımla geçinmeye çalışın.

Büyük oğlu babasına karşı gelerek şöyle dedi:

-Ey baba! Her kimin kaderine hangi iş yazıldıysa gerek uğraşıp hizmet etsin gerekse evinde yatsın o elbet istediğine ulaşır. Ama kaderde olmayana ulaşmak için ne kadar uğraşsa da bu çabaları boşunadır.

(50) Tüccar şöyle dedi:

- Ey oğlum! Sen kadere boyun eğiyorum ve ona sığınıyorum diyerek bir ticaretten kendini uzak tutmayı diliyorsun. Ve ticaretin farz olduğunun hikmetini anlamaksızın tembellik yapmak istiyorsun. Tamam, kaderin değişeceğine inanmak ve Allah'a her işte tevekkül etmek gereklidir. Ancak şunu da bilmek gerekir. Ticaret, çalışmak ve her şeyin nedenine ulaşmak kaderi (55) değiştirmez ve bunlar Allah'a sığınmaya engel değildir. Madem öyle sen önce bir kayık yapıp onun üstüne otur. Daha sonra Allah'a sığınarak denize gir. "Canınızı ölüme terk etmeyiniz." hadisine göre kayıksız suya girme ve boş yere cesaretlenip kendini ateşe atma. Çünkü bu âlem sebepsiz yere yaratılmamıştır, her ne kadar Allah'ın gücü her şeyi sebepsiz bir şekilde var etmeye yetse de hikmetine göre her şeye bir sebep vermiştir. Mesela, saçılmamış buğday (60) yokken otlar biçilmez, engin denizlerde kayıksız yol alınamaz, yağmursuz otlar yetişmez, insan yemek yemeden doymaz, su içmeksizin susuzluğu geçmez. Bunun için şu saygıdeğer hadiste de "Et-temsü-r-rizka min hebeyen el-ardıy" yani "Rızkı yer içinde ve yer kıyısında arayınız." denilerek ticaretin peşinden gidilmesi gerektiği buyurulmuştur. "Ticaret Allah'ın sevdiğidir." hadisi ticaretin üstünlüğünü bildirir. Yüce kişilerden biri şöyle demiştir: "Ticaret ve bir iş yap, tembel olma, payına düşeni Allah'tan diye bil, cahil (65) olma." İşte bir derviş hikâyesi söylediklerime açıkça delil olur.

Küçürek Öykü

Bir derviş bir gün ormanda Allah'ın güzelliklerini ve hikmetlerini düşünürken bir Atmaca gördü. Atmaca ağzına bir et parçası alıp bir ağacın yanında eşinip duruyor. Derviş dikkatlice baktığında bir yuvada kanatsız ve tüysüz bir Karga yavrusu duruyor ve bu Atmaca (70) şefkatle ağzındaki eti ona yediriyor. Derviş buna şaşırarak:

-Sübhanallah! Gör Allah'ın kudretini. Kanatsız tüysüz karga yavrusunu aç bırakmıyor, Atmaca yabancı cinsten olsa da Allah'ın emriyle ona rızık vererek onu unutmuyor. Ama ben bir kap yemek için evden eve dolaşıyorum ve dilencilik yaparak şehir şehir geziyorum. Hiç şüphesiz Allah beni de aç koymaz ve nasibim ulaşmadan durmaz. Eğer böyle olursa yemin ediyorum ki (75) bundan sonra yiyecek aramak için bir adım bile atmam ve ekmek dilenmek için kimsenin kapısını çalmam." diye yemin ederek orada bir dağ kovuğuna girdi. O yerde aç ve susuz üç gün durdu. Ama hiç kimse ona yiyecek getirmedi. Açlıktan hâli kalmayınca namaz kılacak mecali bile kalmadı.

Sonra Hak Teala o zamanın peygamberine haber vererek onu dervişin yanına gönderdi. Ve onu boş yere tevekkül ettiği için azarladı ve şöyle dedi: Bana tevekkül etmek için (80) benim hikmetimi bozmak mı istersin? Hâlbuki benim hikmetim şu şekilde ilerler: Her şey bir sebebe bağlanır ve bu alem güzel bir düzenden oluşur. İnsanoğlu da bütün hayvanlar da ve bütün nimetler de birbiriyle ilişkili olup birbirinden faydalansınlar ve (85) kendi ihtiyaçlarını bilip bana övgü sözleri söylesinler.

O zaman derviş hatasını anladı ve yeminini geri alıp işlediği günahı anlayarak eskisi gibi yiyecek aramaya gitti.

* * *

Tüccar, bu hikâyeyi sona erdirdikten sonuç olarak oğluna şöyle dedi:

-Böylece her şey bir sebepte ve yolunda olmalı. Ve artık sebepsiz bir sonuç beklemek deliliktir.

Farz edip söylendiğine göre emeksiz elde edilmek istenen şeye ulaşılsa bile ticarette başkalarına (90) da fayda sağlandığı için "Hayru'n-nâs men yenfeu'n-nâs." hadisince ticaretin sevabı çok bol olur. Âlimler şöyle söylemişler "Bir insan kişiye fayda sağlayacağı şey elinden gelse de yazık ki tembellik edip bunu başka birinden ister." Peygamberler ve evliyalar Allah'a sığınmakta senden benden üstünseler de bir konuda ustalık yapmışlar, ticaret etmişler ve niceleri çok zengin olarak ahiretlerini kurtarmışlar.

(95) Tüccar sözünü bitirince oğlu yine karşı çıkarak şöyle dedi:

- Ey baba. "Höbbü-d-dönya rayesü köllin hatiyeti[2]" Yani "Her günahın başı dünyayı sevmektir." şeklindeki hadise ne diyeceksin? Ve Evliya Baba'nın dünyayı kötüleyip ona gönül vermemeyi buyurmasına ne diyeceksin?

Tüccar şöyle dedi:

(100)- Dünyayı sevmek ve ona takılıp ahireti unutmak çok büyük bir hatadır. Ama ticaret ve helal mal kazanmak dünyayı sevmekten farklıdır. Birinin milyonlarca malı olsa da dünyayı sevmez. Ve başka birinin bir kuruşu olsa da dünyayı sevmekten vazgeçmez. Yani kendi aileni eğitmek, namını korumak, insana yardım etmek için ticaret ve çalışmak dünyayı sevmek değildir. Belki bununla insan ahiretini kurtarır. Eğer birisi zengin olmak için (105) nefsinin arzularına yenik düşerse ve gece gündüz bunları isterse o kişinin bir kuruşu olmasa dahi dünyayı sevmiş olur.

[2] " Dünya sevgisi bütün günahların başıdır." (Beyhaki, Şuabu'l-İman, 7/338)

Tüccar bu cevabı verince oğulları sabrederek ticaret yapmak ve çalışmak istediler.

Ortanca oğlu söze başlayarak babasına şöyle dedi:

-Ey baba! Artık anladık. Ticaretsiz tevekkül etmek dine de akla da uygun (110) değilmiş. Artık bize şunu da öğret. Ticarete veya işe girişip para bulursak onu elimizde nasıl tutmalıyız? Hangi yerlerde kısıp hangi durumlarda harcamalı?

Tüccar şöyle dedi:

-Çalışarak para kazanmak zor iş ancak onu elde tutabilmek ve yerine göre harcamak ondan da zordur. İşte ben bunu kendim yaşayarak anladığımdan size birkaç şey öğreteyim ve (115) anladıklarımı size de anlatayım. Ticaretle uğraşan kişi o gerekli olan sermayeyi yani ilk parasını her zaman elinde tutarak onun kazancıyla yetinsin. Bu az olsa da kazandığı paranın birazını karanlık günler için sermayeye eklesin. Ama cimrilik ve aç gözlülük ile biriktirdiği ek geliri sürekli elinde tutmasın. Kazancı miktarınca giderlerine saklasın ve israf ve cimrilik sıfatlarını kendinden uzak tutsun. Bu yüzden birinin parası (120) daima cebinde dursa ya da harcaması parasına göre daha fazla olsa günden güne onun sermayesi azalır ve o gittikçe bir savurganlık yapan sıçana dönüşür. Bu konuda işte şu hikâyeyi anlatır.

Küçürek Öykü

Bir Sıçan, bir ambar altına kendine yuva yaparak o ambarın tahta döşemesini kemirmeye (125) başladı. Günlerce çalıştıktan sonra döşeme biraz delinerek o delikten doğrudan doğruya Sıçan'ın yuvasına buğday yağmaya başladı. Sıçan böyle gökten inen rızka şükürler edip kendisi ve ailesi dilediğince yiyecek sahibi oldu.

Onun bolluk içinde yaşadığı sonradan diğer fareler arasında anlaşılınca hepsi bir yol bularak ona yaklaştılar ve bu mal sahibine kendi âdetlerince övgülerle yalakalık yaptılar. Hepsi kendileri (130) faydalanmak için bir şekilde ona yılışarak yaklaştılar. Bu şekilde Sıçan uzun süre güzel ve keyifli bir hayat sürdü. Her gün yağan buğdayı aynı günde bitirerek dünya kaygısından hiç haberdar olmadan yaşadı.

Bir taraftan o yıllarda yağmursuzluktan dağılan ekinler kuruyunca açlık dönemi geldi ve her yerde hepsinin "Ekmek! Ekmek!" diye çığlıkları duyuldu. Deminki ambarın sahibi (135) kara güne saklanmış ekinleri almak için ambara girdi ve bölmelerde ekin çok azalmış deyip "Bu neden böyle?" diye araştırarak deliği buldu ve bu zararın o melun sıçanlardan geldiğini anladı. "Olmuşla ölmüşe çare yok, buna şükür." diyerek kalan buğdayları diğer yere geçirip iyice güvenli hâle getirdi ve kilitledi.

Sıçan'ın arkadaşları bu durumu anlayınca hepsi bir yerlere kaçtı. O zaman açlık (140) kâsesinin sırası bu gafile de geldi. Yani gökten buğday yağmaz oldu. Sonra "Bu ne hâl?" diyerek yuvasından çıkıp deminki delikten ambara girdi. Ambarın içinde bir buğday tanesi bile bulmadı. Sonra günlerce aç kalarak ne yürümeye ne de hareket etmeye dermanı kalmadı. O arada bir Kedi'ye yakalanarak hâlsizlikten dolayı kaçamadan onun pençesine tutuldu ve yem oldu.

Bu kıssadan çıkarılacak ders şudur: Hiç kimse geleceğinden gafil olmasın, ticaretinin gelirine (145) kanaat etsin ve sermayesine dokunmasın.

* * *

Sonradan tüccarın küçük oğlu şöyle bir şey istedi:

- Ey baba! Artık malı nasıl elimizde tutacağımızı öğrendik ama onu hangi yerlere ve nasıl harcamalıyız? Bunu da bize öğretsene. Tecrüben ve bilginle buna dair bize (150) bilgi versene.

Tüccar şöyle dedi:

- Kendine hâkim olmak ve orta yoldan gitmeyi bilmek, yani her işi önceden ölçüp tartarak çözmek her konuda gereklidir. Özellikle zenginlik konusunda. Yani parayı çarçur ederek "İnne-l-mubezzirîne kânû ihvâneş şeyâtîn.[3]" ayetince şeytanın kardeşi olmayın ve paranızı gerekli yerlere (155) harcamayan ve sadaka vermeyen cimriler ehlinden biri olarak görülmeyin. Bunun için bir şeyi gereksiz yere israf etmek pişmanlıktan başka meyve vermez. Böyle bir cimri kişi, dünyada ve ahirette hakir görülerek parasının faydasını görmez. Sadece o da değil belki dünyadaki kötülüklerden ve belalardan kendine zarar geleceğinden malı mülkü de yok olmaktan kurtulmaz. Bunun örneği şudur: Birisi bir akarsuyu boğup engeline su gelip dursa da fazla suyu akıtma niyetiyle bir arık (160) yapmazsa elbette bir zaman sonra su engeli bir yerden deşip akıp gider veya güç ile engelin kendisini götürür. Bu şekilde israftan kaçınmak ve cimrilikten uzak durmak gerekir, diye tüccar sözünü bitirince oğulları elini öperek babalarından hayır duası istediler ve bugüne kadar yaptıkları israftan dolayı pişman olarak "Bundan sonra deliliği bir kenara bırakıp ticaretin peşinden gideceğiz." diye söz verdiler.

(165)Büyük kardeş, tüccar olmayı seçerek uzak yerlere gitmek istedi. Babasından izin alıp çoluk çocuğuyla vedalaşarak yola çıktı ve Allah'a sığınıp yolculuğa başladı. Onun iki tane güçlü öküzü vardı. Birine Şetrebe, diğerine ise Metrebe derdi.

Bir gün kervanla giderken bataklık bir yere vardılar. Şetrebe öküz arabasını çektiği yerden çamura girerek bataklığa düştü. Sahibi yoldaşlarıyla çıkarmaya çalıştı, (170) olmadı. Zayıf düşerek kendi kervanla gitti. Şetrebe'nin yanında yardımcılarından birini bırakarak ona şöyle dedi:

[3]Çünkü savurganlar şeytanların dostlarıdır. (İsra, 27)

-Sen birkaç gün bu hayvanın yanında kal. Onun önüne her zaman yiyecek koy. Eğer sıcak günler gelip ve bataklık kurursa ya da hayvan gücünü toplayıp buradan kendiliğinden çıkarsa şu yolun arkasından gelirsin ve bu hizmetin için ödüllendirilirsin, demiş.

(175) Öylece Şetrebe'yi orada bırakıp kendisi gidince o günün daha sabahında hizmetçi kervanının arkasından yetişip sahibine uydurduğu yalanı söyledi:

-Senin gitmenin üzerinden çok zaman geçmeden talihsiz Şetrebe can verdi ve gövdesi balçığa battı.

Efendisi başını biraz sallayıp sırtını silkeledi ve şöyle dedi:

-Küçük kardeşim, gözün de sözün de seni ele veriyor ki sen yalan söylüyorsun. Bozkırda yalnız kalmak (180) istemeyince onu bırakıp gittin, benim önümde şimdi boşuna konuşuyorsun. O çaresiz hayvanın başında beklemiş ve önüne yemek koyarak derdine çare olmuş olsaydın belki bataklıktan çıkıp benim çok işime yaramış olurdu.

Hizmetçi şöyle dedi:

-Ey efendim! Çok tuhaf bir söz söylüyorsun ve kader deneni düşünmüyorsun. Eğer bu (185) devirde biri başka birine eziyet ve ihanet ederse her ne kadar bu durumu hilelerle çözmeye ve saklamaya çalışsa bile bu faydasızdır. Çünkü o kaderde yazılanı yaşamadan olmaz. Belki bulduğu çözüm ona zarar getirir. Sakladıkları ve bu konudaki uğraşları onu mutsuz eder.

Buna örnek olarak bir hikâye anlattı.

Küçürek Öykü

(190) Bir yolcu sefere giderken gördü ki aç bir kurt gözlerini kocaman açarak geliyor ve onun kanını içmek istiyor. Çaresiz yolcu canını bu zalimden kurtarmak için bir çare ve bir yol aramaya başladı ve "Nereye sığınayım?" deyip etrafa bakınırken bir çukurun karşı tarafında bir köy gördü. Kurtulmak ümidiyle oraya doğru yürüdü. Bu çukur dediğimiz yere yakın olan şey geniş ve derin bir su oldu. Sudan geçmek için ne bir köprü ne de bir kayık yok. Yüzerek çıkayım dese pek (195) geniş, hiç mümkün değil. Çaresiz doğruca suya girdi. Beş altı kulaç yüzüp gitmişti eşyaları ıslanarak yüzmeye dermanı kalmadı ve batmaya başladı. Artık battı denecekken tesadüfen birkaç kişi onu görüp koşup yanına ulaştılar ve sudan çıkarıp dışarı bırakarak gittiler. Bir sonbahar günüydü, soğuk içine işledi. Kalkıp nasıl ısınayım diyerek doğrulduğunda orada bir ev görünce ısınayım diyerek oraya gitti. O eve girmeden burada kimler yaşarmış diye dışarıdan bir de baksa orada (200) kaplanlar bir tüccarı yağmalamışlar ve malını kendi aralarında bölüştürerek onu öldürmeye niyetlenmişlerdi.

Bu çaresiz bu durumdan korkarak bir zararları dokunmasın diye, az önceki köye gitti. Gücü bittiğinden bir damın yanına uzandı. O zamana kadar orada hiç kımıldamadan duran dam birdenbire bunun üzerine yıkılınca o orada öldü.

* * *

(205) -Ey efendim, bu yüzden ben öküzüne her ne kadar baksam ve her türlü çareyi bulmaya çalışsam da ölüm saatini geciktiremedim. Ve ölünce Allah'a yalvardım ama diriltemedim.

Böyle yalan sözlerle yalancı hizmetçi, efendisini kandırdı. Efendisi çaresiz kendi yoluna gitti. Bir süre sonra Metrebe denen öküzün de eceli gelerek bir şehirde öldü.

(210) Biz artık tüccarın oğullarının hikâyesine devam etmeyeceğiz. Çünkü onların her biri bir ticarete ve işe girişerek zenginleştiler. Babaları vefat edince kendi kendilerinin

akıl hocası oldular. Mutlulukla yaşadıktan sonra herkesin yaşadığı sonu gördüler, yani ecel gelince toprağın altına girdiler.

KELİLE VE DİMNE KISSASI

(ARSLAN İLE ÖKÜZ DESTANININ BAŞI)

(215) Gelelim Şetrebe kıssasına.

Şetrebe orada batıp kalmıştı. O arada havalar ısınıp sıcak rüzgarlar esti. Ve bu batak yer kuruyup Şetrebe balçıktan çıktı. Burada ot yiyip, sular içip hepsini yiyerek adamakıllıca semirip eskisinden fazla güçlü oldu. Besililiğinden bağırıp gürüldeyerek inekler aramaya başladı.

Oraya yakın bir ormanda, o bölge hayvanlarının padişahı Gazanfer adlı bir arslan yaşıyor (220) idi. Onun hizmetinde eşkıyalar, kaplanlar, kurtlar, çakallar, tilkiler ve başka yırtıcılar vardı. Ancak o "Dünyada sadece ben." deyip dursa da hayatında hiç öküz gördüğü veya onun sesini duyduğu yoktu.

Bir gün Şetrebe'nin gür sesi Gazanfer'in kulağına çalındı. "Bu hangi hayvanın sesi olmalı?" diye içine bir korku düştü. Böyle olsa da korktuğunu diğer (225)yırtıcılara belli etmemeye çalışırdı. Yaşlılığını ve büyüklüğünü bahane ederek hiç ava gitmez, evde otururdu.

Onun hizmetinde akıllı ve zeki iki çakal vardı. Birinin adı Kelile diğerinin adı ise Dimne idi. Dimne isimlisi büyük bir kişi olmaya ve büyük işler yapmaya aşırı istekliydi. Daima Arslan'ın durumunu yoklayıp yeri gelmişken yakınlaşmak için fırsat kolluyordu.

(230) Bu durumda Arslan'ın içinin huzursuz olduğunu anlayıp onun Öküz'den korktuğunu hissederek kardeşi Kelile'ye şöyle dedi:

-Ey sevgili kardeşim! Sen bunu nasıl buluyorsun? Padişahımızın zihni çok bulanık olup yüzünde endişe belirtileri görünüyor. Ve güya bir şeyden şüphelenip evden çıkmıyor.

Kelile şöyle dedi:

(235) -Ey Dimne! "Rahimü-l-lahi mer'e arefe kadrühü ve lem yeteadde tavrühü" yani "Kendi sınırını bilip haddini aşmayan insana Allah merhamet eder." buyurdular. Şimdi senin böyle sözler söylemeye ne hakkın var? Padişahlar hâlini düşünmek bizim gibi alt tabakada olan halkın neyine yarar? Eğer biri kendi vazifesini bilmeden makamına uygun olmayan işe girişse bir Maymun'un başına gelen bela onun başına da gelir.

(240) ***Küçürek Öykü***

Bir gün bir kişi ormanda ağacın üstüne oturup onu bıçakla kesmeye çalıyordu. İki kama vardı, bıçak hareket etmesi sıkı olmasın diye onu ağaç yarığına batırıp biri gevşeyince diğerini batırıp ötekini çıkarıyordu.

Bir Maymun bu kişinin yaptığı işi şaşkınlıkla izledi. O kişi başka bir tarafa gidince (245) hemen onun yerine gelip yumurtalarını yarığa bırakıp oturdu. Öyle ya da böyle uğraşıp dişi ve tırnağıyla çekip yarığa değen kamayı koparıverdi. O zaman öteki yarık kapandı ve maymunun yumurtaları da orada sıkışıp kaldı. Maymun korkunç ağrıdan bilincini yitirerek yere yığıldı. O arada öteki kişi geri dönüp Maymun'u kendi yerinde görünce: "Bu çirkin hayvan neden benim yerime oturmuş ve benim kamamı çıkarmış?!" diye öfkelenip tekmeleyerek fırlattı ve Maymun'un yumurtaları orada parçalanarak (250) dağıldı. Böylece Maymun deliliğinin meyvesini tatmış oldu.

* * *

-Böyle yapıp, ey kardeşim, basit isteklilerin sözünü söylüyorsun ve karın doyurmayı büyük zenginlik sanıyorsun. Benim bildiğime göre karın doyurmak ve ense yapmak için padişaha hizmet etmek gerekmez ama büyük görevlerde bulunup büyük dereceler elde ederek dostları (255) sevindirmek düşmanlarıysa üzmek için hizmet etmeli. Buna örnek olarak bir Arap şairi şöyle demiş: Yani "Dostları sevindirip düşmanların kulağını çekecek olmazsan dünyada neden yaşarsın?" "Her kaygısı karın doyurmak ve yiğitliği göstermekse o insan değil hayvandır." demişler. Bunun için "Yediğini kul söyler." şeklindeki örneği anlatırlar. (260) Bunun gibi, her kim yüksek bir konuma erişerek dünyada iyi bir ad bıraksa o çiçek gibi azıcık ömür sürüp ölse de diri sayılır. Ve birinin gayreti az olup karın tokluğuna razı olsa o dulavrat otu gibi uzun yaşasa da ölü hükmünde olur.

Kelile şöyle dedi:

-Mertebe aramak ve büyük fikirlerle iz bırakmak şöyle kişilere yakışır: Onlar iyi bir (265)soydan ve kıymetliler sülalesinden olurlar. Ve bu babadan oğula geçer. Bizse büyüklerin soyundan değiliz, öyleyse biz padişahın yanında nasıl yüksek bir rütbeye erişebiliriz?

Dimne şöyle dedi:

-Hayır, becerikliliğin temeli ve büyüklüğün esası soy sop değildir. Akıl ve bilimdir. Her kimin aklı olgun ve bilgisi çok olursa o alt tabakada kalmaz. Tüm (270) gayretiyle yukarı çıkar. Ama kimin aklı az ve bilgisi yetersizse gafleti ve cahilliğinden dolayı yüksek rütbelerde uzun süre kalmadan yıkılıp düşer. Ancak şöyle bir şey de var: Yukarı çıkmak zor, aşağı inmek kolaydır. Bu yüzden alçak tabiatlılar yücelik aramadan evlerinin karanlık bir köşesinde acizce otururlar. Ve yükselmeye çalışanlar zorluklara ve tehlikelere girip saygınlık ve zenginlik bulurlar. Söylediğimin doğruluğu işte şu hikâyeden anlaşılır.

(275) ***Küçürek Öykü***

Eski zamanlarda iki dost delikanlı varmış. Birine Selim diğerine ise Ganim derlerdi. Bir gün yolculuğa çıkıp uzak bir yere gittiler ve oraya giderken bir ara tepesi gökyüzüne değen bir büyük dağ dibine ulaştılar. O dağın eteğinde ölümsüzlük suyu kadar temiz bir göl buldular. Oraya buraya bakınıp etrafı seyrederken oraya yontma taştan bir arslan heykelinin yapılıp (280) yapıştırıldığını gördüler. Ve onun yanında beyaz mermerden bir tahta buldular. O tahtaya altın harflerle şöyle yazılmıştı: "Her kim bu mübarek yere ulaşsa ve bu tahtayı bulsa şu malum olsun: Biz misafirimize güzel bir yer hazırladık ve onu ağırlamak için mümkün olan bütün lezzetli yiyecekleri hazır kıldık. Ancak şu şartla: Başına geleceklere hazır olup bu derin göle girsin ve oradan yüzerek çıkınca bu taştan yapılmış arslanı kaldırıp hiç durup (285) dinlenmeden dağın tepesine çıkarsın ve karşılaştığı kan emici yırtıcılardan korkmadan ve ayağına batan dikenlere aldırmadan söylenen yere götürsün.

Bu yazıyı okuyup Ganim, Selim'e şöyle dedi:

-Ey kardeş! İşte Allah bizi nasıl bir yere getirdi ve böyle bir hikmete eriştirdi. Haydi, şu tehlikelere girişelim ve misafirlere nasıl bir ikram hazırlanmıştır, bilelim.

(290) Selim şöyle dedi:

-Bu yazıyı kimin yazdığı belli değil. Bu yüzden böyle asılsız sözlere güvenerek kendimizi tehlikeye atmak bir işe yaramaz. Akıllı insan, şifa bulunur diye zehir içmez ve olur olmaz kazanç ümidiyle kendini riske atmaz.

Ganim şöyle dedi:

(295) -Refah içinde sadece yatmak istemek alçaklık ve zavallılık olmaz mı? Ancak eziyet çekmek ve tehlikeli durumlara düşmek kişiyi zenginliğe eriştirmez mi? Böyle hazine

bulup da yolunda dulavrat otu vardır diye bırakıp gidersek nasıl da zavallı oluruz ve böyle kutsal bir tılsımla karşılaşıp aslına ulaşmadan böyle bir kenara bırakırsak hiç şüphesiz himmetsiz olarak adlandırılırız.

Selim şöyle dedi:

(300)- Sözün doğru ancak şunu da unutmamalı. "Kademü-l-hürüci ale-l-vülüci" işaretince ilk önce bu işin sonunu düşünerek hüküm ver hem zararını hem de faydasını ölçüp tart. Bu işte nasıl ihtimaller var: Ya bu yazıyı bir yaramaz kişi gülünçlük için yazmış ya da bunun anlamı anlaşılmayan bir sırra işaret olur. Ya suda girdap olup yüzerek çıkmak mümkün olmaz. Ya o taş o kadar ağır olur ki götürmek mümkün olmaz, ya da (305) dinlenemeden ve nefes almadan dağın zirvesine çıkaramaz. Düşünürsek bunların hiçbirini başaramaz, o zaman sonuç da ne olur orası da belli değil. Bu yüzden bu niyetini ve bu düşünceni mantıklı görmüyorum.

Ganim şöyle dedi:

-Bu lafları bırak, ben niyetimden vazgeçmem ve böyle kuruntularla bu yoldan (310) çıkmam. Sen bana bu yolda arkadaşlık etmezsen hiç olmazsa benim akılsızlığımın sonucunu gör de dua ve desteklerinle bana yardımcı ol.

Selim şöyle dedi:

-Gönlümün razı olmadığı şeyi görmek istemem ama senin ölümünü görmeye de gücüm yetmez. Allahu Teala'ya emanet ettim, bu işin hayrını gör, deyip Ganim'le (315) vedalaşarak kendi yoluna gitti.

Ganim gölün yanına gelip baktığında gördü ki göl göl değil de bir bela çukuru ve bir felaket girdabıdır. Böyle olsa da hiç afallamadan ve gayretinden vazgeçmeden o göle doğru atılıp karşıya yüzerek çıktı. Hemen o taş heykeli yerinden kaldırıp, her ne kadar ağır olsa da, hiç dinlenmeden, kaldırmış vaziyette dağın tepesine çıkardı. O sırada tam da bu taştan yüksek bir ses çıkıverdi ve bütün dağı taşı çınlattı. (320) Orada acayip güzel bir şehir görünüp o şehirden kalabalık bir halk çıkarak onun yanına gelmeye başladı. Büyükleri önden gelerek övgüyle ve saygıyla Ganim'in elini öptüler. Padişahlara has kıyafetler giydirip güler yüz göstererek ayaklarının altına altın, gümüş ve pırlanta serptiler. Ve ona boyun eğmeye söz vererek padişahlık tahtına oturttular. Ganim buna şaşırarak işin aslını sorunca böyle cevap verdiler:

(325) -Bu şehrin eski akıl hocaları, hikmet bilimiyle şu gölü ve şu arslanı inşa ederek tılsımlamışlar. Ne zaman padişahımız ölse bu tılsımın etkisiyle bir vakit sonra yüce yardımsever kişi buraya gelir, gölden yüzerek çıkar ve bu heykeli alarak dağ üstüne bindiriverir. Sonra o taş kendisini gördüğünde bize haber verir. O zaman biz onu kendimize padişah yaparız ve onun buyruğu altına gireriz. Sen artık bizim padişahımız oldun, (330) diyerek sözlerini tamamladılar.

* * *

Dimne bu hikâyeyi bitirince şöyle dedi:

- Yardımseverlik sahibi alt rütbede kalmaz ve bir hedefe ulaşayım dese tehlike ve zorlukları göz önünde bulundurmaz. Ben de Arslan hazretlerine yakın olmadan yaşayarak rahat yüzü görmem ve (335) çıkarlarıma göre bir vazifeye sahip olmadan yaşayarak gözüme uyku girmez.

Şimdi de padişah Öküz'ün sesinden huzursuzdur. Ancak bunu benden başka kimse görmüyor. Böyle bir fırsatın tümünde hizmet ederek ona yakınlaşmayı düşünüyorum.

Kelile şöyle dedi:

- Ey boş beyinli! Birincisi, padişah Öküz'ü bilmiyor mu? Ondan korkmuyor. İkincisi, (340) farz edelim ki korksa da bu uğurda ona hizmet edecek kimsesi yok mu? Bu vazife ona değil de sana mı düşer? Üçüncüsü, farz edelim ki sen hizmet ederek padişaha yakınlaşsan da onların hizmetini, düzenini ve ahlakını bilmiyorsun. Büyük zahmetlerle ulaştığın mertebeni en sonunda edepsizliğinle yok ettikten sonra ömrün boyunca pişmanlık yaşarsın.

Dimne şöyle dedi:

(345) -Bunun aslını açıkladım ve ona yakınlaşmanın yolunu da iyi biliyorum. Eğer birinin aklı ve zekâsı varsa onun elinden her iş gelir. Ve tüm zorluklar ona kolay olur.

Kelile şöyle cevap verdi:

-Elbette aklın var ama başkalarına yakın olmak için sadece bu yetmez, bundan başka soylulukla birlikte tanınmış olmak da gerekir. Sen ise büyüklerin soyundan mısın? Peki ona büyük (350) hizmetlerde bulundun mu?

Dimne şöyle dedi:

- Padişaha hizmet edeyim diyen kişiye bu beş kuralı benimsetmek gerekir: Birincisi, öfke ateşini sakinlik ve yumuşaklık suyuyla söndürmek gerekir. İkincisi, nefis ve gönül isteklerini düşünme ve sabır dizginiyle dizginlemek gerekir. Üçüncüsü, hırs ve aç gözlülüğü akıldan (355) çıkarmak gerekir. Dördüncüsü, memleket meselelerinde ve ülkenin ihtiyaçlarında insaf ve adillik gerekir. Beşincisi, her işi sükûnet ve güzellikle bitirmek gerekir. Bu beş şarta boyun eğip onlardan destek alarak kendimi ona tanıtınca ve tabiatıma uygun bir konuma erişince her şey hakkında ona canı gönülden hizmet edeceğim ve

emirlerini yerine getirmek için canla başla çalışacağım. Ne zaman o bir işe başlamamı isterse bakarım Eğer o işte memlekete bir fayda (360) varsa, faydaları önceden göstererek onu yapmaya ikna ederim. Eğer o iş faydasız olacak gibiyse, güzel ve yumuşak sözlerle hatasını anlatıp o işin gelecekteki zararlarını söyleyiveririm. Böyle yaparsam günden güne padişahın bana saygısı artar, kıymetimi bilerek kendine yakın tutar.

Kelile şöyle dedi:

(365) -Âlimler, padişahların hizmetini deniz yolculuğuna benzetmişlerdir: Birisi denizde yolcuk yaparak satış yapsa ya çok kazanç getirir ya da kendisi dalgalar altında kalır.

Beyit

(370) Yani "Deniz yolculuğunda sayısız çok kazançlar var ancak sağlık gerekse denize girme, kıyıda dur." demişler.

Dimne şöyle cevap verdi:

-Doğru söylüyorsun, padişaha yakın olmakta büyük tehlikeler var. Ancak gayret gösterip yolundan şaşmayarak hizmet edenlere eksiksiz bir güvence de var. Ben boşa böbürlenerek söylemiyorum. Allahu (375) Teala'nın nimetine şükrederek söylüyorum. Kendimi akıllı ve yardımsever buluyorum. Bu yüzden bu konuda cesaretli davranıyorum."

Kelile şöyle dedi:

Beyit

İşitmessin Çubandin heyrhahıñ

(380) Selamet bul, yör ve bar, mĕne rahın.

(Duymazsan Çolpan yıldızından güzel bir dilek, sağlıklı yaşa, var git, işte yolun.)

Madem sen yüksek bir mertebeye ulaşmaya bu kadar heveslendin ve benim nasihatlerimi ayaklar altına aldın, ne yapayım?! İsteğin hayırlı olsun ve başlanmış işin güzel sonuçlansın.

* * *

(385) Dimne, kardeşi Kelile'yle vedalaşarak gitti. Arslan'ın huzuruna girerek güler yüz ve tatlı dille padişaha dualarda ve iyi dualarda ve dileklerde bulundu.

Arslan:

-Bu kimdir, dedi.

Yanındaki:

(390) -Bu falan vakitte hizmetinde bulunan falanca Çakal kulunuzun oğludur, dedi.

Arslan, Dimne'ye saygı göstererek:

-Yakışıklı bir delikanlısın, ne işle uğraşıyorsun ve nasıl geçiniyorsun, dedi.

Dimne, yine az önceki güler yüzlü ve tatlı dilli tavrıyla cevap verdi:

-Yüce padişah hazretlerinin yakışıklı bir kulu ve kulunun oğlu olarak babam (395) gibi devletinin eşiğinde yaşıyorum ve eşik basamaklarını kendime kıble kabul edip birer hizmetle şereflendirilmez miyim diye emirlerine bir göz atayım. Gerçi yer yüzündeki tüm yırtıcı hayvanların padişahının zenginlik eşiğinde benden daha yüksek rütbeli hizmetçileri çoktur. Ama ben şunu düşünüyorum: Büyüklerin bitiremediği ancak küçüklerin bitirebildiği birçok iş var. Örneğin, iğne süngüye bakıldığında veya kalem çakısı kılıca bakıldığında ne küçük ve (400) hacimsiz olsalar da pek çok iş var. Onların hepsini iğne ve kalem çakısı yapabilir. Aynı şekilde süngü ve kılıç kımıldamadan durur. Aynı zamanda sıçandan uçsuz bucaksız büyük olan fil kaçar ve sadece küçücük bir kedi onu ezer. Bu yüzden ben her ne kadar küçük olsam da padişahın bir işine yararım diyorum. Ve tüm samimiyetimle elimden geldiği kadar ona hizmet eder miyim diyorum.

Gazanfer Dimne'nin güzel sözünü ve tatlı dilini duyup yakınlarına dönerek şöyle dedi:

(405) -Becerikli ve akıllı kişi alt tabakadan olsa bile aklını ve bilimini göstermeden durmaz, gerçek bir desman gibi ne kadar eşyalar altında yatsa bile güzel fikri ortaya çıkmadan durmaz.

Dimne buradan sihrinin Arslan'a etki ettiğini anladı ve daha fazla atılganlıkla padişahı uzaktan çekip kendisinin padişah huzuruna layık olduğunu ispatlamaya çalıştı. Kısa ve güzel ifadelerle bir şeyler anlattı:

(410) -Padişahın yakınları her işte bilgileri miktarınca düşünüp, bildiklerini doğruluk ve edeple padişaha ulaştırmalı, hiçbiri hakkında kendi iradelerini ve iki yüzlülüklerini göz önünde bulundurmadan ve ne varsa ona bildirmeli. Buna bakarak padişah kendi kullarını iyi

tanısın ve herkesin faydasına göre bir iş buyursun. Çünkü padişah eşiğinde hizmet edenler imtihan kılınıp bilgisi ve yeteneği görülmeyen zatlar olmasalar bir zaman (415) yukarıdan ağır bir iş verildiğinde onlar o işin kuralını bilmezler. Ne kadar çok olsalar da başa çıkamazlar. Her şeye rağmen büyük işler çoklukla hâlledilmez. Ancak ilim ve yetenekle halledilir. Örneğin, bir ağır taşı bir yerden başka bir yere geçirmek gerektiğinde yüzlerce güçlü yeteneksiz geçiremez ancak sadece birkaç yetenekli âlim ve ağır yük taşıma biliminde usta olanlar kolaylıkla geçirirler. Eğer padişah bilginleri (420) tanımadan altın yerine gümüş koysa ve âlimlerin yerine cahilleri oturtsa ülkeye gelecek faydalar durur ve bunun günahı padişahın boynuna olur.

Arslan Dimne'nin bu sözlerine daha çok hayranlık duyarak ona pek çok iltifat etti:

-Öyle bilgi ve yetenek sahibi olanları hangi ölçüyle tartıp nasıl dikkate almak (425) gerek? Ve onların yurda ne gibi faydalar getirmesi mümkün?

Dimne yine kendi bildiğine çevirerek cevap verdi:

-Bu durumda esas olan şey şudur: Padişahlar kullarının soyuna sopuna bakmadan onların sağladığı faydalara ve kabiliyetlerine bakmalı. Bilgisizlerin ve beceriksizlerin -her ne kadar çürümüş asilzadelerin ve toprağa karışmış büyüklerin çocukları olsalar da- büyüklerin huzurunda (430) yerini bilmesi gerek. Onun için adamlık ustalıkladır, babayla değil. Çünkü insana babasından can ve kan gelir. Bunlar olsa da onlar bilim kaynağı ve yetenek kuyusu değildir. İnsanın hayvandan üstünlüğü ve âlimin cahil seviyesinden yüksekliği can ve kanla değil ancak ilim ve bilgiyledir. Bu konuya Farsça bir beyit pek yakışır:

(Hayat ölenle ermez sona

Dinç ölenle kendini süsler

(440) Ey delikanlı! Ölmüş atanla boş boş konuşma

Köpek değilsen kemik senin neyine?)

Eğer padişah hünersiz asilzadeleri yüceltip bilgi sahiplerine saygı göstermezse ülkenin zarar görmesine neden olur.

Dimne bu sözleri söyleyip bitirince Arslan ona daha da çok saygı göstererek kendine (445) yakın tuttu. Dimne kendine verilen akıl ve zihin hediyesiyle hizmette gayret ederek kısa sürede efendinin yakını oldu. Hem vezirlik hem de sırdaşlık derecesine ulaştı.

Bir gün Dimne fırsatını bulmuşken tenhada padişaha şöyle dedi:

- Bu ne hikmet? Padişah hazretleri uzun zamandan beri avlanmak istemiyor. Elbette bunun bir sebebi olsa gerek. Eğer beni hoşgörülü kullarına anlayış (450) göstererek bu konuyla ilgili kendine sırdaş etse aklım ve bilgim yettiğince onun çaresine bakıp hizmetlerle bahtiyar olurdum.

Arslan az önceki Öküz'den ürkerek çıkmadığını Dimne'ye söylemek istememişti ama tam o sırada Öküz aniden böğürüverdi ve yüksek sesi ormanda yankılandı. Arslan bu sesten dehşete kapılınca korktuğunun başına gelmesinden başka çaresi kalmadı. Dimne'ye sırrını açarak şöyle (455) dedi:

-Ne zamandan beri bu ses kulağıma geliyor ve yüksekliği bütün gücümü alıyor. Gerçi hangi hayvanın sesi olduğunu bilmiyorum ama sesine göre kendi de büyük olsa gerek diye düşünüyorum.

Dimne şöyle dedi:

(460) -Büyükler dediler ki: Yüksek sese ve büyük gövdeye inanmak yanlıştır. Çünkü her görüntü aslına uymaz. Yaban kazı, mesela, ne kadar büyük gövdeli olsa da sadece bir

yumrukla şahin onu parçalar. Ve nasıl da yüksek sesli olan büyük ayıyı insanoğlu önüne katarak güder. Eğer siz yüce gönüllünün emri olursa gidip bu sesin sahibini görürüm ve durumunu iyice anlayarak doğru haber getiririm.

Dimne'nin sözü Gazanfer'e malum oldu. Çakal onun buyruğuyla hemen o tarafa doğru (465) koştu.

Dimne gidince Arslan evine girdi ve Dimne'nin dürüstlüğünü iyice sınamadan kendine sırdaş ettiğine ve korktuğunu anlattığına pişman olarak şöyle dedi:

-Ah! Ben nasıl acele ettim ve dikkat etmeden bunu kendime yakınlaştırdım. Bu Dimne zeki ve kurnaz bir Çakal'dır. Ne zamandır eşiğimizde olup bu zamana kadar kendine göre (470) bir mertebeye alamadan yaşadı. Tuhaf değil, keşke bir zamanlar bizden ona zulüm ve kınama erişip kalbi kırılmamış olsa…Öyleyse hemen bize ihanet ederek öcünü alır. Kalbi kırılmamış olsa da o sesin sahibi hayvanın gücünü ve ününü bizimkinden fazla görür ve bize ihanet etmeyi marifet sanır.

Kısacası, Arslan uzun bir süre bu fikirlerle huzursuz oldu. Ve şaşkınlığından (475) ne yapacağını bilemeyerek kâh oturup kâh oradan oraya yürüyerek Dimne'nin gittiği yola bakıp dururken uzaktan Dimne'nin koşarak geldiğini gördü. Bundan dolayı biraz rahatlayıp tekrar benzer şekilde yerine oturdu. O arada Dimne de gelerek padişaha dua ve övgülerden sonra bu beyiti okudu:

Felek her zaman belini büksün tapunda

(480) Saadet gün gibi doğsun kapında

Sana kötülük sunan bulmasın iyilik

Belalı başı boynuna olsun yük

(Gökler daima belini büksün hizmetinde

Şans Güneş gibi doğsun kapında

(485) Sana kötülük eden görmesin iyilik

Belalı başı boynuna olsun yük)

Ey yeryüzü hayvanlarının sultanı! O sesle sizi rahatsız eden Öküz denen hayvanmış. Bilmiyorum, nasıl yük taşımaktan kurtularak bu ormana gelmiş. Gerçi gövdesi iri, adımları ve bakışları güçlü, sesi çarpıcıdır ama yeteneği yük taşımak ve tüm (490) yaptığı karnını doyurmak olduğundan onda hiçbir yücelik ve saygınlık belirtisi görmedim. Ondan yüreğime hiç korku düşmedi. Yanında özensiz davrandım ve ona saygı göstermedim.

Arslan şöyle dedi:

- Sen onu çok sabırlı olduğu için güçsüz sanma ve sakin görütüsüne aldanma. Belki seni gözüne kestirmiştir ve ona denk olmadığından senin gücünü anlamamıştır. (495) Örneğin, sert rüzgâr zayıf buğdaylara zarar vermez ama büyük meşe ağaçlarını kökünden koparır.

Dimne şöyle dedi:

- Ben zekamla onun niyetini anladım ve dışından içini güzelce okudum. Eğer siz yüce gönüllünün emri olursa ben onu eşiğinize getirip yardımsever ve güvenilir (500) olduğunu göstereyim ve eşiğinize uysal bir köle yapıp bırakayım.

Arslan bu sözden mutlu olup onu getirmesini buyurunca Dimne Öküz yanına gidip selam vererek tüm cesaretiyle şöyle dedi:

- Ey kardeş! Sen doğduğun ahırdan nasıl çıktın ve yük taşımaktan hangi oyunla kurtuldun? Ve terbiyesizlik ederek padişahın tenhası olan bu ormana neden geldin?

(505) Öküz iyi niyetliliğinden başından geçenleri anlatınca Dimne daha da cesur olarak ona şöyle dedi:

- Tüm yırtıcıların büyüğü ve yer yüzündeki hayvanların padişahı Şir hazretleri beni sana gönderip huzuruna çağırmayı buyurdu ve senin yanında beni iradî kıldı. Eğer bir de onu bunu düşünmeden hemen padişahın eşiğine gidip hizmetinde dursan bugüne kadar kapısına (510) gelmeden ve kendi büyüklüğünü tanımadan yaşadığın benim yardımım sayesinde affedilir. Ve şimdi direnip söylediğimi yapmazsan ben derhal geri dönüp boyun eğmediğini ona haber veririm, o zaman padişah sana ne yapacağını kendi bilir.

Bu söz Şetrebe'yi çok etkilediğinden boyun eğmekten başka çare bulamadı ve Dimne'nin eteğine yapışarak ondan yardım istedi. Dimne ona güler yüz gösterip Arslan'dan hiçbir zarar (515) gelmeyeceğinin sorumluluğunu üstüne alarak Gazanfer huzuruna götürdü. Ulaştıklarında Arslan Şetrebe'nin hâl ve hatırını ve nasıl bu yere düştüğünü sordu. Öküz tekrar başından geçeni anlatıverdi. Arslan onun hâline acıyarak:

- Hoş geldin sefa getirdin. Artık bundan sonra bizim misafirimiz olursun ve nimet, merhametimizden nasibini alırsın, deyip sevecenlik gösterdi.

(520) Şetrebe bunu büyük bir merhamet sanıp tüm gücüyle çalışkanlık ve gayret gösterdi. Arslan bunu görüp akıllılığını ve büyük benzerliğini anlayıp Şetrebe'yi kendine yakın tuttu ve kendine sırdaş etti.

Dimne Şetrebe'nin padişahın yanında yer aldığını ve kendisinin unutulup mahrum bırakıldığını görünce Şetrebe'ye kıskançlık etti ve onu gözden düşürmek niyetiyle kardeşi

Kelile'nin yanına (525) akıl danışmaya geldi. Hem kendi vaziyeti hakkında şikâyet edip yani hayıflanıp hem de yaptığı işten pişman olarak şöyle dedi:

- Baksana kardeşim! Ben nasıl hataya düştüm de kötü bir iş yaptım. Çalışarak ve oyunlar kurarak Öküz'ü padişahın huzuruna getirerek yerleştirdim. Bununla kendim gözden düştüm.

Kelile buna kahkahalarla gülerek:

(530) -Öyleyse senin vaziyetin bir zahid hikâyesine ve maceran onun durumuna benzemiş, dedi.

Dimne:

- O hikâyeyi anlatsana, deyince Kelile anlattı.

Küçürek Öykü

(535) Bir zahid şehirden dışarda bir barakada yaşıyordu. Bir gün o civarda tuhaf giyimli bir adam gördü ve hisleriyle hırsız olduğunu anlayarak içinden şöyle geçirdi:

-Bu adama nasihatler vererek bakayım, belki doğru yolu bulur ve halk arasında falanca hırsız şeyhin terbiyesiyle doğru yola gelmiş diye ünlenir.

Bu niyetle hırsızı barakasına çağırıp nasihatler vermeye başladı.

(540) Ama zahide bir padişah değeri pahalı olan bir elbise vermişti. Hırsızın bunda gözü kaldı ve içinde hırs ateşi alevlendi. Bir aldatmacayla zahidin ibadethanesine girip edeple huzurunda durarak şöyle dedi:

- Ey bilgili şeyh ve bilim kaynağı! Ömrümü kötülükle geçirdim ve amel defterimi hatalarla doldurdum. Şimdi tövbe edeyim, sen elimden tutarak himayene al ve (545) güzel düşüncelerini bana aktar.

Zahid çok sevinerek onu ibadethanesine aldı, namaz ve dua alıştırmaları yapmasını ve zikretmeyi emretti. Hırsız da birkaç gün güya namazda ve ibadette yaşayıp sonra bir gün fırsat bularak sözü geçen elbiseyi alıp kaçtı.

Zahid kandırıldığını hissederek hırsızı takip edip arkasından gitti. Şehre vardığında (550) gördü ki o sırada yolda iki öküz birbiriyle dövüşüp boynuzlarıyla birbirlerini süserek çiğ kana susamışlar. Bir Tilki onların bu zorlu durumlarına bakıp seviniyor ve akan kanları bir zenginlik sanarak yalıyor. Kanın lezzeti Tilki'nin o kadar çok hoşuna gitmişti ki tamamen açgözlülükle sadece yere akan kanı değil belki öküzlerin bedenlerindekini bile yalardı. Böyle umursamazca kanı yalarken öküzlerin boynuzları arasına düştü ve bağırsakları parçalanarak içindeki (555) kanlar burnundan çıktı.

Zahid bundan ibret alarak yoluna devam etti. Akşam olduğunda şehre yaklaşıp cömert bir hatunun evine girdi. Ve bir şeyler yiyip içtikten sonra bir köşede uykuya yattı.

O kadının hizmetinde güzel bir cariye vardı ve o bir yakışıklı delikanlıya gönlünü kaptırıp büsbütün âşık olmuştu. Onlar birbiriyle tanışıp delikanlı onun yanına (560) geldiğinde bu hatunun da gözü delikanlıda kalmıştı ve onun aşkı yüreğinde derin bir iz bırakmıştı. Hatun onu cariyeden ayırıp kendisine bağlamaya çalıştı. Ama delikanlı önceki güzel sevgilisini bırakmak istemedi ve hatunun isteğini kabul etmedi. Hatun bundan çok utanarak delikanlıyı öldürmek için fırsat kolluyordu.

Bu zahidin geldiği gece ansızın şöyle bir olay oldu: Bu delikanlı sarhoş olup öteki (565) cariyenin yanına geldi. Cariye karşılayıp bunu hanımına söylememeye çalışarak onu karanlık bir odaya kapadı. Ve "Dişim sızlıyor, dayanacak hâlim kalmadı." diye hanımından izin alarak kendi de oraya gidip yattı.

Hanım, bunu anlayıp gece yarısı olduğunda eline bir kaseyle zehir alarak o karanlık odaya girdi ve zehri delikanlının ağzına koyayım dediğinde delikanlı sarhoş olduğundan inleyiverdi ve (570) hatun irkilerek ve afallayarak yere düştü. Çanaktaki zehir yüzüne gözüne bulaşıp cildini yakınca hatun öldü.

Zahid bu durumu görüp ibret alarak oradan çıktı ve bir misafirhane ararken bir kunduracı onu kabul etti ve karısından misafire ikramda bulunmasını isteyerek kendisi bir arkadaşının evine içki meclisine gitti.

(575) Kadının bir sevgilisi varmış. (Bunların arasında ara buluculuk yapan bir haccamın karısı şeytanmış.) Kadın, kocası gidince misafire yemek hazırlamayı dikkate bile almadan çabucak o şeytan aracıya gidip şöyle dedi:

-Kocam içki meclisine gitti, şafak sökmeden dönmez. Dönse de sarhoş olup döner, onu bunu anlamaz. Hemen gidip sevgilimi çağır ve biz iki aşığı birbirimize kavuştur.

(580) O ahlaksız kadın şeytanın kölesi olarak hemen delikanlıyı bulup getirdi. Ve kendisi dikkatle eve girip delikanlıyı kapının önünde bıraktı.

O sırada kocası dostlarıyla sarhoşluktan tartışıp meclisin bitmesini beklemeden öfkelenerek eve gelip kapısının önünde o delikanlıyı gördü. Ve karısının ihaneti kulağına

gelmişti bu delikanlı vakitsiz burada bulunduğundan şüphesi artıp delikanlıyı döverek, itip kakarak, tekmeleyip gönderdi. (585) Aracı kadın, bu durumu görünce bir yere kaçtı.

Kunduracı evine girip karısına da beş altı yumruk atınca bir direğe bağlayıp kendisi uyumaya gitti.

Az önceki şeytan kadın delikanlının peşinden gidip türlü uydurma ve yalanlar söyleyip tekrar geri döndürdü. Sonra kendisi usulca kunduracının karısının yanına girip ona şöyle öğüt vermeye başladı:

(590) - Sabret, bu sıkıntılarını bir kenara bırak, gül dikensiz, altın yılansız olmaz. İşte sevgilin senin aşkınla yaşayıp insafsız kocandan bu kadar işkence gördü. Yine de seninle kavuşmadan gitmek istemediğinden kapı önüne geldi. Allah'tan kork, insaf et, şu aşkınla yananın yanına çık!

Bu kadın şöyle dedi:

(595) - Ey iyi nasihat veren üstadım! Hâlime baksana. İşte merhametsiz kocam, o içime huzur verenimi kapının önünde görünce dünyayı bana dar etti ve dövüp kemiklerimi kırdıktan sonra işte böyle bağlayıp bıraktı. Bana merhamet edeyim dersen beni çözüp yerime bağlanarak otur ve beni gözümün nuruyla kavuştur.

Bu ahlaksız kadın iyilik yapmak isteyip bunu kabul etti ve onu çözüp göndererek kendi (600) orada bağlanıp kaldı.

O sırada kunduracı uyanıp karısına adıyla seslenerek yanına çağırdı. Arabulucu kadın sesimden anlaşılmasın deyip konuşmadan durdu. Yine seslendi yine konuşmadı. Daha sonra

gücünü toplayıp sarhoş olması daha da fazla cesaret vererek arabulucuyu kendi karısı diye bilip birkaç yumruk vurup bunun üstüne burnunu kesiverip:

(605) - Burnunu sevgiline kebap yapıp ikram et, dedi.

Bu şeytan ne olursa olsun dişini sıkıp sızlanmadı, dayanmaya çalışıp yattı. O esnada diğer kadın da dönüp onun kana bulanarak yattığını görüp işin aslını anladı ve o kendisine iyilik yapan kadından çok utanıp özürler dileyip hediyeler vererek çözüp gönderdi. Kendisi tekrar bağlanıp böyle bir hile yaptı.

(610) Bir zaman sonra ağlamaya başlayıp kederli bir sesle dualar etmeye başladı ve sesini yavaş yavaş arttırmaya başlayarak uyuyan kocasını uyandırdı.

Kocası:

- Ey orospu! Yine mırıldanarak yatıyorsun, sevgilin aklına mı geldi yoksa, deyip böyle çeşitli kötü sözlerle sövdüğünde kadın uzun süre cevap vermeden durup sonra sakinlikle diline hâkim olarak şöyle (615) dedi:

- Ey vicdansız helalim! Yerinden kalk, benim hâlime ibret gözüyle bakıp gör. Ben günahsıza sen iftira atıp işkenceyle burnumu kesip bir kenara attın. Ama Allah benim saflığımı ve iffetimi görüp burnumu iyileştirdi. Bu keramet sana yetmez mi? Bu ibret senin taş kalbini eritmez mi? Şimdi de beni haksız yere kırmaktan vazgeçmez misin? Ve de işlediğin (620) günahlara tövbe etmez misin?

Kunduracı bu sözleri duyarak yüreği cız etti ve kadının burnunun iyileştiğini görünce şaşırarak kendi kendine şöyle dedi:

- O zaman ben sarhoşken öfkeyle karıma gereğinden fazla kötülük edip bir köşeye fırlattım galiba. Başkasının sözüyle karıma iftira atıp "İnne ba'da-zzanni ismun. [4]" denildiği gibi günahkâr oldum galiba, (625) deyip karısının elinden tuttu ve alnından öperek özür diledi. Ve tövbe edip gelecekte böyle kötü düşünceyle incitmeyeceğine söz verdi.

Diğer taraftan haccam adamın karısı, adamın alkolün verdiği etkiyle sersemleşmiş olduğundan kesilmiş burnu eline alıp ne yapması gerektiğini bilmeden evine döndü. Kocasından bu konuda kurtulmak için oyun kurup bir odaya gidip yattı.

(630) Geceyi böyle burnunu tutarak geçirip şafak söktüğünde haccam gidip sakalını ve bıyığını tıraş etmek için ustura ve örtü istedi. Kadın kör bir ustura getirerek önüne koydu. Kocası usturayı sakalına sürttü, hiçbir kılı kesmedi.

- Kör ustura vermişsin, sakalı kesmiyor, ötekini ver, diye bağırdı. Kadın öncekinden de kör bir ustura getirip eline tutuşturdu.

(635) Bunu da kullanıp kirletti ve öncekinden de körünü bulup sinirlenip usturayı karısına doğru fırlatıverdi. Tam o sırada arabulucu acı bir sesle feryat ederek:

- Ey harap ettin, bana kıydın! Burnumu kesip düşürdün, deyip ortalığı ayağa kaldırdı.

Bu olaydan dolayı zavallı kocasının gözleri yerinden fırlayacak gibi olup aklı gitti.

[4] Zannın çoğundan sakının; çünkü bazı zanlar günahtır. (Hucurat, 12)

(640) O arada sesten dolayı komşuları ve kadının yakınları toplandılar ve haccam yakalayıp kadıya götürdüler.

Kadı ona bağırarak:

- Ey insafsız! Niçin karının burnunu kestin? Haddini aşarak boş yere onu incittin, dedi.

Çaresiz şaşırıp şeriatta kabul edilecek gibi bir delil gösteremeyince kadı kısas etmeyi (645) yani burun yerine burun kesmeyi emretti.

O sırada zehirden ölen az önceki kadının yakınları cariyeyle onun dostu delikanlıyı bağlayıp getirdiler ve kadının öldürülmesinde onlardan şüphelenerek kadıdan kan yerine kan çıkmasını istediler.

Kunduracının karısı sakin ve sabırlı görünmeye çalışıp kendisi gelmese de annesi ve babası:

(650) - Damadımız yersiz sözlerle inciterek tekme tokat dövüyor, deyip kadıya şikayet ettiler.

Bizim zahid bu olayların hepsini görerek şahit olmuştu ve bu işlerin sonucunu bekleyip duruyordu. Kadı bunlara şeriata göre ceza vermeyi emredince zahid kadının yanına gidip saygıyla diz çökerek şöyle dedi:

(655) - Ey halkın yol göstericisi ve şeriatın hâkimi! Bil ki benim kıyafetimi çalan hırsız değil tilkiyi öldüren öküzler değil kadını öldüren cariye ve bu delikanlı değil bu

kadının burnunu kesen kocası değil. Biz hepimiz kendi kendimize bu suçu işledik ve amellerimize ait ceza bulduk.

Kadı bu söylediğini açıklamasını ve o olayların nasıl meydana geldiğini sorunca zahid ne (660) gördüğünü tamamen doğruca söyleyiverdi. Sonradan bir sonuca vararak böyle dedi:

- Ben mürit arttırmak ve ünlenmek niyetiyle hırsızı ibadethaneme aldım ve bu kötü niyetim yüzünden kıyafetsiz kaldım. Tilki birinin belasına sevinip kan yalamak için hırslandı. O sırada boynuzlar arasında sıkışarak hayatını kaybetti. Ve o kadın, haddini aşarak delikanlıya zehir vermek istedi. Onun yerine zehirden vücudu yandı kül oldu. Ve haccamın karısı (665) yollular arasında laf taşıdı. Sonra bıçak onun burnunu kesti.

Bundan sonra kadı işin aslını anlayıp zahidin söylediğini doğru buldu ve o günahsızı serbest bıraktı.

* * *

Kelile bu hikâyeyi anlatıp bitirince:

(670)- İşte kardeş! Sen de bu kadar mertebe bulduğuna şükretmeden yine daha yüksek mertebelere ulaşmak için Öküz'ü Arslan'la tanıştırıp bu niyetinden dolayı fazla hırs yapınca kendini gözden düşürmüşsün.

Dimne şöyle dedi:

- Doğru söylüyorsun kendi oturduğum dalı kendim kestim. Böyle olduğunda artık sen bana ne (675) tavsiye ediyorsun?

Kelile şöyle dedi:

- Ben ta başından beri bu niyetine razı olmadım. Şimdi de sana verecek bir tavsiyem yok. Böyle olduğunda kendi işini kendin daha iyi bilensin. Söyle, ne yapmak istiyorsun?

Dimne şöyle söyledi:

(680) - Ben şimdi kendi işim hakkında şöyle bir şey buluyorum: Şu saman yiyen ve saban çeken koca işkembe Öküz, Şir'in hizmetinde oldukça benim eski gücüm ve kıymetim geri gelmez ve onu türlü oyunlar ve çözümlerle padişahın gözünden düşürmedikçe belki de onun boynunu vurdurmaksızın bu muradıma ermek mümkün olmaz. Ne zaman bu muradıma ersem başka yüksek vazifeler aramam. Var olan konumuma şükredip hizmet ederim ve her gün gelecek fayda ve (685) zararları erkenden görüp işimden şaşmam, dikkatli olurum. Ve her zaman edeple yaşayarak bağışlanırım derim. Çünkü padişah Şetrebe'yi bu kadar yükseltip böyle yakın edip sırdaş yapınca onun şanına ve saltanatına zarar gelir ve devlete kötü laf ve namussuzluk gelir.

Kelile şöyle dedi:

(690) - Ben kendi bildiğimce yalakalık yapmadan doğrusunu söyleyeyim, "ve-l-mösteşar memün" anlamına göre edeple tekrar söylüyorum: Kendi çıkarın için Şetrebe'ye kötülük ettin bunun vicdansızlığı şöyle dursun onu ispatlamaya gerek yok. Ama sen Şetrebe'nin değerli kalmasından ve padişaha sırdaş olmasından mala ve devlete, padişah ve onun halkına zarar gelir diye söylüyorsun. Ben bunu tartışmasız diye düşünmüyorum ve Öküz'ün Arslan veziri olmasında (695) hiçbir sakınca görmüyorum. Çünkü padişah kendi akıl sahibiyse veziri gerek Çakal gerekse Öküz olsun hepsi bir. Çünkü memleket padişaha ait, vezirlerse onun hizmetçileridir.

Dimne şöyle dedi:

- Hayır, şuna dikkat et, âlimler demişler ki devletin yıkılmasının en önemli sebebi şudur: Hükümdar "İnnallâhe ye'muru-kum en tueddû el emânâti ilâ ehli-hâ. [5]" emrine boyun eğmedikçe ve (700) destek almadan akıllı ve eğitimlilere beddua edip işe yaramazları kendine dost eder ve alimleri gözden düşürerek cahilleri yüceltir. O vakit ülkeden adalet gider, zalimler ve dedikoducular ortaya çıkar. Güçsüzler güçlülerin ayağının altında kalır. Sonra onların ahları göğe ulaşır ve yurda ayrılık düşer.

Artık yüce padişahımızın hâline ve hayatına baksak ve bulduğu çözümlere göz (705) atsak şunu görürüz: Öküz terbiye ve hünerden yoksun olduğu için sopa ve kırbaçtan başka bir şeyle iflah olamaz. Ve âlimlere yakışan iyilik ve güzellikten cahil nasibini almaz. Böyle olup da padişah ona güç ve değer verdi ve makamına layık olan rütbe ve görevler verdi. O hâlde bununla yeteneklileri hor görüp millete ihanet etti. Böylece o Öküz onun adını çıkarır iyilik ve insaflıların çevresinden uzaklaştırır elbette.

(710) Kelile şöyle dedi:

-İşte anladım. Kıskançlığı kendine rehber edip kötülük yoluna girmişsin ve Öküz'e zarar vermeyi kendine fayda diye biliyorsun. Ama şunu unutma: Hikmet sahipleri, kıskançlığı ateşe benzetmişler. "Haset yani kıskançlık düşmanı yakmadan önce yakın olduğu için kıskancın kendisini yakar." demişler. Eğer birisi dünyaya acele etmeden (715) baksa onu ne yapsın, onun karşılığını veren diyebilir. Ve her kim nasıl sadece kötülük saçsa onun meyvesini toplar. Böyle olunca kişinin hem dilini hem elini hem de gönlünü insanlara eziyet etmekten uzak tutması gerek, kendi eziyet çekmemesi için. Merhamet ve iyi niyet yolundan giderek herkesten dua ve iyi dilek alması gerek, sonradan rahat etmesi için. İşte bir padişah hikâyesi bu sözü daha da açık bir şekilde anlatır.

[5] Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. (Nisa, 58).

(720) ***Küçürek Öykü***

Eski zamanlarda öylesine zalim bir padişah vardı ki zulmünden tüm ülkesi kan ağlıyordu.

Bir gün ava çıkıp geri döndü. Ve tam da o sırada habercilerine emredip böyle haber saldırdı:

- Ey büyük ve küçük kahramanlar, ah uzak ve yakın ülkeler! İşitiniz ve biliniz: Ben bu (725) zamana kadar acımasızlık yolunda giderek size çok kötülükler ettim ve zulümle ülkeyi batırarak lanet ve nefrete layık oldum. Bu günahlarımı bağışlayınız. Allah sizin günahlarınızı bağışlar ve bana hakkınızı helal ediniz, Allahu Teala size merhamet eder. Allah'ı şahit gösterip sizin önünüzde söz veriyorum: Bugünden sonra zerre kadar size kötülük etmem ve zalimlerin zulüm tırnağını keserek size hiç de eziyet etmem.

(730) Mutluluk eseri olan bu haber bütün yurda sevinç verdi. Ve büyüğü küçüğü hepsi "Şükürler olsun, şükürler olsun!" deyip durdu.

O zaman padişah verdiği sözünde sıkıca durdu ve adalet gösterip ülkesini zenginleştirdi ve herkes huzur içinde yaşadı.

Bir gün vezirleri söz arasında:

(735) - Padişah ne sebepten dolayı böyle birden huyunu değiştirdi, zulüm ve eziyetten adalet ve insafa döndü, diye sorunca padişah cevap verdi:

- O gün ben ava çıkmıştım. İşte böyle tuhaf bir olay gördüm: Bir tilkiyi bir av köpeği kovaladı. Arkasından yetişip arka ayağından yakalayıp sinirini kopardı. Böyle olsa da tilki bir deliğe saklanarak iyileşti. Köpek geri dönüp geldiğinde biri ona taş atıp arka bacağını kırdı. (740) Bir saat geçmedi o kişiyi at tepip ayak kemiğini parçalayarak köpeğin öcünü aldı. At da uzağa gitmedi, arka ayağı bir köstebek yuvasına bastı ve ayağı çatlayarak parçalanıp gitti. Buradan "Cezâu seyyi-etin bimislihâ.[6] " ayetinin hikmetini anladım. Bunun için tövbe ettim ve doğruluk yolunu benimsedim.

* * *

(745) Bu hikâyeyi şunun için anlattım ey kardeş, bundan ibret alıp kıskançlık ateşini akıl suyuyla söndür ve Şetrebe'nin kuyusunu kazmaktan uzak dur.

Dimne şöyle dedi:

- Ben bu konuda zalim değilim, böyle olunca, zalimden öç almak için nasıl onun kuyusunu kazayım, belki o kendi kazdığı kuyuya kendi düşer diyorum.

(750) Kelile şöyle dedi:

- Artık doğruluk ve insaf konularını geçip senin amacına gelelim ve bu işin mümkün olup olmadığından bahsedelim. Şetrebe'nin gücü seninkinden on kadar fazla, uysallığı ve yardımseverliği de çok. Arslan hazretleri ona bu kadar değer verip başkalarından üstün tuttu ve iyi kalpliliğini anlayıp, (755) ihtiyacını görerek kendine yakın etti. Padişahlar birini değerlilik tahtına bindirince olur olmaz sözle küçük görüp alçaklar pazarına atmazlar. Hatta günah onlardan bilinse de aşağı sınıftakilere verilen cezayı onlara layık görmezler. Böyle olunca sen bu muradına nasıl ereceksin ve padişah kapısında onun gücünü neyle azaltacaksın?

[6] Bilerek ve isteyerek kötülük yapanlara gelince, kötülüğün karşılığı, dengi olan cezadır. (Yûnus, 27).

Dimne şöyle dedi:

(760) *Beyit*

Ölümden başkasına her türlü çare bulunur, dünyada düzelmeyecek hangi yara vardır?

(765) Zorlu işler gücün fazlalığı ve yardımcılarla çözülmez ancak derin düşünce ve doğru fikirle gerçekleştirilir.

Beyit

(770) Yani yüzlerce atlı askerin bitiremediği işleri bir akıllı ve eğitimli kişi bir sözle bitirir. Ve aklı sayesinde insanoğlu bir fili doğudan batıya ulaştırır. Sen bir hilekâr karganın zalim yılanı nasıl helak ettiğini duymadın mı?

Küçürek Öykü

Bir ağaç üstünde bir karga yuva yapıp oraya yavrulamıştı. Ve o tarafta yalnız (775) bir yılan yaşıyordu. Karga yavrulayıp yavrularını büyütüp artık uçar diye düşündüğünde Yılan bunu fırsat bilerek oraya çıkıyordu ve yavruları yiyip kargayı yavrularına hasret bırakıyordu.

Bu iş birçok kez tekrarlandı. Karga'nın yüreği kan ağlayıp içi acıyla doldu. Karganın bir çakal dostu vardı, ona bu durumu anlattı ve zalimi şikâyet etti.

Çakal şöyle dedi:

(780) - Herkes kendi işini kendi daha iyi bilir, sen kendin bu işi nasıl çözmek istersin?

Karga şöyle dedi:

- Onun uyuduğu sırada fırsatını bulup gözlerini gagalayıp çıkarmak istiyorum o zaman benim yuvamı görmez, böyle yapıp kötülüğünden kurtulurum diyorum.

(785) Çakal şöyle dedi:

- Hayır, bu yolla onun kötülüğünden kurtulman zor olur. Ancak o zaman yengeci öldüreyim diyen martının başına gelen bela senin de başına gelir.

Küçürek Öykü

Bir martı bir göl kıyısını mesken tutmuştu. Her gün o gölden birkaç balık avlayarak (790) besleniyordu. Birkaç yılı böyle geçirip sonra yaşlandı ve zayıflayarak balık avlamaya gücü yetmez oldu. Beceriklilikle balıklarını avlayamamaya başlayınca hileyle avlamak aklına geldi.

Bir gün kafasını aşağı daldırıp kanatlarını dökerek derin düşüncelere dalmış gibi duruyordu. Yanına bir yengeç geldi ve onun endişeli olduğunu görerek:

-Ey çevik kuş! Ne düşünüp duruyorsun? Niçin böyle kaygılanıyorsun?

(795) Martı cevap verdi:

-Kaygılanmayıp da ne yapayım? Ve nasıl unutayım. İşte bir gün balıkçılar buradan geçip gittiler ve bu göldeki balıkları tutmak isteyerek konuştular. Artık doymak bilmeyen insanlar tüm balıkları tutacaklar. Benim rızkım balık avlamaktan gelir, benim hâlim ne olsa gerek?

(800) Yengeç bu haberi duyunca abartmadan çabucak tüm balıklara gidip anlattığında onlar "Kötü olmuş." deyip korktular. Sonra onlar kendi aralarında fikir alışverişinde bulunarak "Her ne de olsa görmüş geçirmiş ve tecrübeli ihtiyar kuş, bize güzel öğütler verir." deyip Martı'nın yanına akıl almaya geldiler ve şöyle dediler:

- Şimdi Yengeç senden bize bir haber getirdi, o haber huzurumuzu kaçırıp bizi tasalandırdı. Gerçi sen bizim türümüzün düşmanısın ve çoğumuzu öldürensin ama (805) sana görmüş geçirmiş akıllı bir ihtiyardır diye akıl danışmaya geldik. Vaziyetimize dair öğüdünü bizden esirgemez misin?

Martı, eğer balıklara dosdoğru size iyilik yapmak istiyorum diye diğer göle götürerek göç ettireyim dese balıkların buna inanmayacağını anladı. Bir oyunla çıkarına göre hareket etmesi gerektiğini anlayarak amacına ulaşmak için başlangıç sözleri düşünerek şöyle dedi:

(810) - Evet, bu sözü balıkçılardan kendi kulağımla duydum. O zamandan beri üzüntüden eriyip bittim. Çünkü siz biliyorsunuz ki ben azla yetinip her gün bir iki balıkla beslenerek zamanımı geçiriyorum. Eğer bu göldeki balıkları bitirirseler ben rızık için nereye giderim? Bu yüzden aklıma şöyle bir fikir geldi: Buradan uzak olmayan bir geniş göl var, kendisi ayna kadar berrak, dibi çok derin, içinde bir sürü balıklar var ve etrafında sazlar yetişiyor. Eğer ulaşıp o göle girebilirseniz (815) insanoğlunun zararlarından korunursunuz ve hayatınızı rahatça yaşarsınız.

Balıklar çok şaşkın olduklarından "Peki bu Martı neden bu kadar endişeleniyor acaba, diğer göle gidip oradaki balıkları neden avlamıyor acaba? Bu zamana kadar bizim kanımızı emerek yaşlandı, neden bize birden acıdı acaba? diye düşünmek akıllarına bile gelmedi. (820) Hepsi bunu uygun gördüler:

- Ey aksakallı kahraman! Sen de biliyorsun ki biz karada yürüyemiyoruz, bizi oraya kim götürecek? Eğer sen olmasan bize yardım elini kim uzatacak, dediler.

Martı:

- Aslında onca yılı birlikte geçirdik, yoldaşlık ve komşuluk hakkı için size (825) iyilik yapayım ve sizi o göle götürerek yerleştireyim, dedi.

Balıklar bunun sözünü kendilerine yakın buldular ve hepsi beni al diye yarışa girip onun üzerine atılmak istediler. O hain ikişer üçer tanesini alıp uçuyordu ve bir dağa götürüp doyuncaya kadar yiyip kalanını kara güne destek olarak yerleştiriyordu. Kısacası günlerce Martı'nın işi bu oldu. Ve gök (830) bu biçarelerin düşman sözüne aldanıp kendilerini ateşe attıklarından dolayı gürleyip durdu. Sonra bir gün yüzünü Martı'nın kendisine çevirdi. Böyle az önce adı geçen göldeki balıklar azalınca Yengeç de Martı'nın huzuruna gelip o göle göçmesini istedi. Martı Yengeç'in bembeyaz yağını görünce içinde kötülük ateşi yandı ve ona da balıkların nasibini uygulamak istedi. "Güzel." deyip onu boynuna alıp yukarı kaldırıp gitti. Ve diğer (835) balıkları yiye durduğu yere ulaştı. Yengeç orada balık kılçıklarının yığılıp kaldığını görünce işin aslını anladı ve şu ümitsizlik hâlinde gönlünü ferahlatarak kendi kendine şöyle dedi:

- Aslında ben düşman sözüne inanıp onun hıyanetli eline yenik düştüm. Ve bu konuda aklımı kullanmadan büyük bir hata ettim. Ancak benim vazifem şudur: Takdire şayan olmak Allah'tan, ben bir çözüm bulayım ve daha önceden saldırarak bu yüzü karadan intikam alma işine (840) başlayayım. Eğer çözümüm başarıyla sonuçlanmazsa ölüm o zaman

yiğitlik ve gayretle gelince o sıfatlar benim arkamda kalır. Eğer Allah işimi rast getirirse canımı bu beladan kurtararak kalan balıkların boynuna iyiliğim dokunur.

Böyle deyip demir gibi ayaklarıyla martının boynunu sıkıverdi. O hain, direnemeyince havadan yere düştü. Yengeç onu canı çıkıncaya kadar bırakmadı, sonra martı öldü. Yengeç (845) gölüne geri dönüp kalan balıkları bu vakadan haberdar etti.

* * *

Çakal bu hikâyeyi anlattı:

- Bu kıssadan hisse yani netice şudur: Hiçbir zaman hileden düşmana hiç zarar ulaşmaz, hileci kendine zarar getirir ve insana kurduğu tuzağa kendi düşer. Sen de bu (850) Yılan'ın gözünü oyayım diye uğraşırken o bunu anlayıp kendini zehirlemesin ve öncekinden daha fazla zarar vermeye niyet etmesin. Ancak ben daha tehlikesiz ve daha doğru bir hile öğreteyim, onun sayesinde yok edeceksin. Sen şehre varıp insanların değerli bir şeyini al ve onlara göstere göstere uçarak gelip şu yılan yuvasına koy. Bundan sonra işin sonu neye varır (855) bakarsın.

Karga bu söylediğini makul görüp şehre uçarak vardı. Orada bir gölde kadınlar yüzüyorlardı. Bir zengin kadını, kendisi suya girip mücevherlerden oluşan bileziklerini, yüzüklerini ve küpelerini gölün kıyısında bir eşarba bağlayıp bırakmıştı. Karga bu bohçayı havaya kaldırıp uçtu. İnsanlar bunu görüp dört bir yandan bağrıştılar ve karganın peşinden gittiler. Karga onların (860) gözlerinin önünden saklanmaksızın uça uça gidip dinlene dinlene yılan yuvasına varıp bohçayı oraya koydu.

Her taraftan insanlar gelip saldırdılar ve yılan yuvasını kuşatıp aynı zamanda kendisini öldürdüler. Mücevherleri çıkarıp gittiler.

Bu şekilde insan eliyle ot kesince Karga rahatladı ve Çakal'a teşekkür ederek (865) duacı oldu.

Dimne:

- Demek ki bu hikâyenin neticesi şudur: Biri iyi bir tedbirle iş yapsa her ne kadar güçsüz olsa da düşmanlarını yenen olur, gayretle muradına erip huzur bulur, deyince Kelile buna karşı şöyle cevap verdi:

(870) -Bu kıssa senin durumunla denk geliyordu, eğer Şetrebe'nin kuvvetinden başka sadece aklı olmasaydı ve çok saf olup hile yollarını bilmeseydi. Oysa onun gücü o kadar büyük ki mertebesinin üstüne aklı ve duyguları, hilesi ve zekâsı da var. Sen ne kadar ona hileli tuzaklar kurup ölüm kuyuları kazsan da o buna düşmez. Belki seninkinden üstün oyunlar kurup ve kurduğu tuzaklarını bozup seni daha büyük tuzaklarla yakalar ve seni kazdığın kuyuya atar.

(875) Dimne şöyle dedi:

- Söylediğin doğru. Şetrebe akılsız fikirsiz değil. Ancak saf kalpli ve hile konusunda benim kadar yetenekli değil. Özellikle o şimdi de mutluluk içkisiyle sarhoş ve akılsızdır. Ve benden yana emin, düşmanlığımdan habersizdir. Biri ihtişam ve zenginlikle kibirlenip düşmanlarını dikkate almaksızın gafilse onu yere devirmek ister. İşte Arslan ile (880) Tavşan hikayesi bunu ispat eder.

Küçürek Öykü

Deniz adalarının birinde bir ormanın içinde bir Arslan yaşıyordu ve her gün buradaki hayvanların birini ikisini yakalayıp yiyordu. Hayvanlar onun işkencesinden dolayı zayıf

düşüp bir gün onun huzuruna toplanıp geldiler. Saygı gösterip özürler dileyerek ondan barış isteyip şöyle (885) dediler.

- Ey hayvanların padişahı! Ve yırtıcılar şahinşahı! Sen her gün eziyet çekerek bizi birer ikişer yakalıyorsun ve kalanlarımıza rahat vermeden korkutuyorsun. Eğer kabul edersen biz bir anlaşma yapalım. Bundan sonra sen zahmet çekmeden tok olursun, biz de rahat kalırız.

Arslan bu şartı kabul etti ve o biçarelerle anlaşıp garanti verdi. Onlar da (890) sözleşmeleri gibi Arslan'a her gün bir hayvan gönderip durdular. Kurada çıkanları ölse de kalanları dertsiz gün geçirdiler.

Bir gün kura zayıf bir Tavşan 'a çıktı. O, bu ümitsizlik durumunda kendine bir çözüm düşünüp hayvanlara şöyle dedi:

- Ben sizden rica ediyorum, biraz zaman verin, ben Arslan'ın huzuruna her günkü vakitten (895) biraz gecikerek gideyim. Sonradan aklıma gelen düşünceyi icraata geçirip halledeyim. Eğer o düşündüğüm çözüm rast giderse hepimiz Arslan'ın gazabından kurtuluruz. Olmazsa suçu kendim üstüme alırım, size bir zarar gelmez, bir tarafta kalırsınız.

Onlar bu söylediğine razı oldular ve bu biçare ne yapmak istiyor acaba diye bekleyip durdular. Tavşan gereken vakitten ziyadesiyle geç kaldı. Sonra elçiyi yolda bırakıp kendi inleyerek (900) düşe kalka Arslan'ın huzuruna vardı ve bir süre nefes alamadan durunca birazdan şöyle dedi:

-Ey padişahım! Ben hayvanlar tarafından gönderilmiş bir elçiyim, sana kurban getiriyordum bana yolda bir Arslan denk geldi ve yanımdaki kurbanlığı benden zorla aldı.

Ben ona demiştim, bu hayvan şahinşah Arslan hazretlerine kurbandır ve onun akşam yemeği için hazırlanmıştır, sen (905) terbiyesizlik etme, bu Tavşan'ı götürme diye.

O bu söze sinirlenerek: "Bu yer benim ve hayvanlar benim kullarım ve karnım acıktığındaysa azıklarım." Ve sana o kadar aşağılayarak sövdü onu geri döndürüp konuşturmaya benim dilim varmaz. Benim gözümün önünde huzurunuza gelen besili kurbanı parçalayıp yedi. Bana da saldırmak istemişti, güçlükle kaçıp kurtuldum ve işte böyle düşe kalka emniyetle (910) huzurunuza yetiştim.

Bunu duyunca Arslan kalbi hızla atmaya başlayıp ve öfkesinden vücudundaki tüyleri diken diken oldu. Ve Tavşan'a şöyle dedi:

- Haydi beni şunun yanına götür, ona dünyayı dar edeyim ve bu terbiyesizliğinin cezasını vereyim!

(915) Tavşan sonra onu tertemiz sulu dipsiz bir kuyunun yanına alıp götürüp:

- İşte düşmanınızın yuvası budur, deyip kuyuyu işaret etti.

Sinirden Arslan'ın gözünü kan bürümüştü, kuyuda kendi yansımasını görünce onu düşmanı sanıp kendini kuyuya attı ve baş aşağı düşerek oraya battı.

Zayıf Tavşancık böyle bir oyunla böyle büyük bir düşmanı öldürüp kendi sağ salim geri döndü.

(920) * * *

Bu masaldan şu anlaşılır: Düşman ne kadar akıllı ve hile yollarını bilen biri olsa bile gaflete düşse onu yok olma kuyusuna düşürmek mümkün olur.

Kelile şöyle dedi:

-Aslında, öküzü oyunla öldürebilir mi öldüremez mi anlayalım. Ben sana bildiğimce (925) kısa bir nasihat söyleyeyim, eğer bunu aklında tutarsan iyi. Tutmazsan da kendin bilirsin, ben kardeşlik vazifemi yerine getirmiş olurum. İşte o sözüm: Eğer senin oynayacağın oyununla padişaha ve memleketine zerre kadar bile zarar getirmeden Şetrebe'nin işini bitirsen bu oyun insafa karşı olsa da biraz daha kabul edilebilir olur. Çünkü Öküz yüzünden birçok kişi makamından düştü, bu iş onlara hoş görünür. Eğer bir nimet padişaha toz kadar zarar ve memlekete ziyan getirir gibi (930) olsa o işe girişme. Ve Öküz'ün akıbetini Allah'a bırak, onunla uğraşma. Çünkü padişaha gelen zarar tüm yurdu etkileyince sen halkın bedduasını alırsın. O zaman dünyada belanı bulup ahirette ondan da fazlasıyla karşılaşırsın.

Böyle deyip Kelile sözünü bitirdi. Dimne vedalaşıp kendi yoluna gitti.

Ondan sonra birkaç gün padişahın hizmetine gitmeden ve gözüne görünmeden durdu.

(935) Bir gün fırsat bulup endişeliler gibi belini bükerek ve başını öne eğerek padişahın huzuruna tenha bir yerde geldi. Adetine göre dua ve iyi dilekten sonra Arslan ona şöyle sordu:

-Ya Dimne! Neyin var? Çoktandır seni hizmetimde görmüşlüğüm yok, sebebi hayır olsun.

Dimne ağzından söz çıkar çıkmaz sadece:

(940) -Padişahın devletinde inşallah hayırlı olur, diye tamamladı.

Arslan:

- Yüzün değişmiş ya bir şeyden korkmuş olmalısın ya da kötü bir haber işitmiş olmalısın. Her ne olsa da söyle. İyisini kötüsünü birlikte anlarız ve mümkünse düşünüp bir çaresini buluruz, dedi.

(945) Dimne başını biraz sallayınca:

- Ah! Ben ne nasıl da bahtsızım. Böyle zor bir duruma düştüm de iki yasak arasında kaldım. Bu sözü söylemesem buna vicdanım izin vermeksizin tam da o zaman nimetine ihanet etmiş olurum. Söylesem sözüm padişaha sert gelerek bir sinek gibi can vermekten korkuyorum.

Arslan şöyle dedi:

(950)- Sen kendin bilirsin, doğru söz söyleyenleri ben severim ve öğütlerle hatalarımı anlattığıma -kim olursa olsun- ona uyup söyleyenlerden daha fazla saygı gösteririm. Sen ise uzun zaman tecrübeler kazanarak benim için iyi dileklerde bulunacağını biliyorum. Bunun için kıymetini arttırıp sırdaşım yaptım. Bu yüzden neden korkuya ve şüpheye kapılıyorsun da nasihatini söylemeye çekiniyorsun?

(955) Dimne şöyle dedi:

- Elbette sultanım! Söylediğiniz sözler doğru ancak bu söz öyle bir sözdür ki duyana pek ağır gelip onu kötü gösterir. Ve söyleyen ise edepsiz ve hain zannedilir. Yine de

söylemek gerek çünkü padişah hazretlerinin kulu ve kulunun oğlu olup onun nimetiyle boğazıma kadar batmışım ve kendimi onun yoluna adamışım. Sonra bu yerde kendimi anlatıp bildiğim (960) öğütleri söylemezsem nimetimi, ekmek ve tuz hakkını unutmuş olurum ve yalancılar defterine yazılırım. Artık kendimi unutup sizin çıkarınızı üstün tutayım. Sözümün size ağır ve yersiz gibi göründüğünü bilsem de onu söyleyeyim. Ey padişahım! Ömrün uzun olsun ve devletin sonsuza kadar yaşasın. İşte Şetrebe, kahraman askerleri ve memleket büyükleriyle kendi arasında konuşurken "Ben Arslan'ı denedim, zekasını ve çözüm (965) bulmada çabasını ve güçte miktarını anladım. Bu ortaya çıkanlarda o benden üstün değil, hatta kendimden bile eksik buldum. Ne de olsa bizim gibi bir hayvan. Ona padişahlık neden nasip olmuş?!" demiş. Bu sözün anlamı "Padişahlık soyla olmaz, ancak kimin gücü fazla ve aklı olgunsa o padişah olmaya layıktır." şeklindedir. Bununla kendinin padişaha faydasını ve gelecekteki kötü niyetini anlatmış olur. Ona saygı duyup onu (970) yüksek mertebeye oturttuklarından o hilekâr hain kibirlenmiş ve haddini aşarak yük taşıdığını unutmuş. Dahası nimetinin kutsallıklarını hiç düşünmeden içine böyle hayaller düşürmüş. Arslan şöyle dedi:

- Ey Dimne! Çok tuhaf bir söz söyledin, bu haberi nereden duydun ve doğruluğundan ne kadar emin (975) oldun? Dimne cevap verdi:

- Sizin zatınıza iyi dilekte bulunan emirlerden duydum da Şetrebe'nin hâl ve hareketlerini iyice sınayıp düşünerek bunun doğru olduğunu anladım, onun kendi hareketlerinden bu anlaşılıyor. O kendini seninle bir tutuyor ve padişah olma sebeplerini aklında kurup duruyor, der.

(980) Arslan:

- Böyle olduğunda buna nasıl çare bulmak gerek, dedi.

Dimne cevap verdi:

- Padişahlar hizmetçilerden birinin kendine denk görmekle meşgul olduğunu görseler ve hâl ve hareketlerinden hıyanetini şu gerektir ki sezseler onu hemen kapılarından kovsunlar. Eğer öyle yaparak (985) iş bitmeyecek olursa onun boynunu vursunlar ve böyle durumlarda hiçbir duygusallık ve sakinlik göstermeden ateşi kıvılcımken söndürsünler. Şetrebe toy, onun mertebesinin nasıl olduğu ve düşüncesinin vaziyeti ortadadır. Kalbinde bir karara varıp niyetine göre çözümler bulmaktadır. Eğer fırsat varken düşüncesini görüp onun işini bitirmezsen ve ona layık olduğu cezayı vermezsen sonra bunu düzeltmek zor olur. Allah korusun devlet elden gider. Âlimlerin söylediği insanoğlu (990) iki kısımdan oluşur: Biri aciz diğeriyse akıllı. Aciz şudur: Bela ve kötülüklere güvenip bugünkü işi ertesi güne bırakır ve başına bir bela gelince afallayıp çaresini bulmadan helak olur. Akıllı ise iki türlüdür. Biri şudur: Derin düşüncesi belaya düşmeden önce engel olup ona karşı mücadele eder. Bu tip akıllılara "ehzem" yani ileri görüşlü akıl derler. Ve diğeri şudur: Bela başına gelince artık iş işten geçti deyip hiç afallamaksızın ve acele etmeden bir yolunu bulup ondan kurtulur.

(995) Buna ise "hezim" yani sağlam, özgüvenli akıl derler. İşte üç balık hikayesi buna örnek olur.

Küçürek Öykü

Üç kardeş balık, biri Ehzem, biri Hezim ve biri de Aciz. Üçü de bir barajda yaşıyorlardı. (1000) Bir gün şuradan iki balıkçı geçip gitti. Baraja ve ırmağa bakıp parmaklarıyla göstere göstere kim bilir ne konuştular. Ehzem balık onların niyetini anladı ve bu ırmaktan tamamen bıktı.

Bu Hezim ile Aciz orada yüzdüğü sırada balıkçılar ırmağın ağzına ağ atıp yukarıdan balıkları oraya doğru sürmeye başladılar. Hezim baraja kaçayım deyip dibe yüzdü. Irmağın (1005) ağzındaki ağı görünce hemen nereye gideceğini anladı yine de ümitsiz olmadan bir çare bulmaya çalıştı ve ölmüş gibi yapıp su üstüne yükseldi. Balıkçılar onu görüp ölmüş

sanarak yavaşça tutuverdiler, çıkarıp uzakta değil orada suyun yanına bıraktılar. Ardından yukarı gittiler. Balık bunu fırsat bilip zıplaya zıplaya göle ulaştı ve suya atlayıp derine daldı. Biraz önceki Aciz balık ırmağın ağzındaki ağı görünce afallayarak bir oraya bir buraya yüzdü ve (1010) kurtulmak için hiçbir hile bulamadan ağa girdi. Sonra susuzluktan kuruyup öldü.

* * *

Dimne şöyle dedi:

- Bu hikaye içeriğine uygun şu Farsça beyiti söylemişler: Yani belaların ilacını, çaresini bulmadan önce onu gözlemlemek gerekir. İş işten geçtikten sonra pişman olmak fayda vermez. O hâlde padişah hazretleri de Öküz'ün fitnesinden habersiz olup onun işini kolay sanmasın ve fırsatını kollayıp onu öldürsün.

(1020) Arslan şöyle dedi:

- Çözümlerin mantıklı ancak ben Şetrebe'nin değerini yüceltip onu hiçbir nimetten eksik bırakmadım ve daima ona iyilik yaptım. Hiç kırmadım ve gelecekten umudunu kestirmedim. Böyle olunca ne sebepten karşı çıkıp yediği kaba tükürür yani ihanet ederek bize kötü niyet besler?

(1025) Dimne şöyle dedi:

- Evet padişahım! Onu sizin şu merhametliliğiniz kötü biri yapmıştır. Ve hak ettiğinden fazla nimet ve iyiliğiniz onu delirtmiştir. Çünkü içi çürük ve bozuk kişi bir üst (Dimne bu zamana kadar "aslına saygısı yok" diyordu. Bakınız şimdi. Bir yandan Öküz'ün aslını düşünmeye başladı.) mertebeye yükselince güvenilir ve iyi niyetli suretinde görünür. Eğer gökler yardım edip (1030) amacına ulaşsa ve güvende olup padişahın sırlarını bilse o zaman aslında dönerek kötü olur boş hayallere düşerek kendini unutur. Bunun için büyükler

şöyle demişler: Padişahların kötü ve cahil halkı sürekli korku ve ümitte tutmaları gerek. Ve onlara şöyle bir kural koyması gerek: Onları şefkat ve merhametten tamamen mahrum bırakmasınlar, düşmanın tarafına geçmesinler ve orada kıymetlerini arttırıp iltifatlarla havalanmasınlar ve (1035) kendilerini unutmasınlar. Bundan malum oldu ki karakteri kötü olan doğru yola gelmez ve tabiatı kötü hiçbir iyi özellik barındırmaz.

Bu masalı kanıtlamak için Kaplumbağa ile Çıyan kıssasından üstün bir delil bulunmaz.

Arslan:

- O hikayeyi anlat, dedi.

Dimne anlattı.

(1040) ***Küçürek Öykü***

Bir Kaplumbağa ile bir Çıyan arkadaş olup bir ormanda yaşıyorlardı. Bir ara bu ormanı bırakıp gitmek ve derin bir sudan boylu boyunca geçmek zorunda kaldılar. Çıyan yüzme bilmediğinden telaşlanıp Kaplumbağa'ya:

- Beni de su boyunca geçirsene, diye yalvardı.

(1045) O, dostluk hakkı üç güzelden, baş üstüne deyip geçirmek istedi. Çıyanı sırtına oturtup kendisi yüzdü. O sırada arkasında cırıldayan sesi duyup şöyle dedi.

- Ey birader ! Neden sızlanıyorsun? Böyle tehlikeli bir yerde ne yapıyorsun?

Çıyan şöyle dedi:

- Zehirli iğnemin ucunu senin arkandaki kabuğuna saplayıp kontrol ediyorum. Kendi (1050) silahımı ve senin zırhının nasıl olduğunu deniyorum.

Kaplumbağa buna sinirlenerek şöyle dedi:

- Ey kişiliksiz! Ben dostluk hakkına arkamı sana siper ettim ve kendimi bunca tehlikeye atıp seni üzerime oturttum. Eğer yaptığımın büyüklüğünü anlayıp bu yaptığım iyiliğimi anlamasan da hiç olmazsa kötülüğünle sert sırtıma zehirli iğneni batırma. Özellikle benim(1055) çelik gibi olan sırtıma silahınla zarar verebilmesini biliyorsun, yok yere düşmanlığını belli etme.

Çıyan şöyle dedi:

- Allah korusun kalbime öyle fikirler girmiş olursa. Bu istek düşmanlıktan değildir ancak benim doğal bir ihtiyacımdır. Ve bu konuda bana dostumun sırtıyla düşmanımın göğsü birdir.

(1060) Beyit

(1065) Kimin huyu kötüyse ister istemez o işe ulaşır. Nefretini taşa batırır Çıyan, Eğer yüze iğne batırmaya gücü yetmezse.

Padişahın ekmeğini ve tuzunu yiyerek yetişen ve nimetleri suyuyla susuzluğu giden (1070) bizim gibi kulların görevi şudur: Kalanımızın işlerine göz atıp onun günahını ve sevabını anlatmalı. Ve onun küçücük faydasını bile önemli görüp kendi bildiğimizce kim ona dost kim düşman onu söylemeli.

Padişahların en saygıdeğeri şu olur: Yanındaki hizmetçilerin yeteneklerini tekrar tekrar test ederek bilir ve iyilerini kendine yakın tutunca kötüler ondan uzak olur. Çünkü kötü yoldaş (1075) kötülüğe çeker ve kötülüğü sayesinde kurunun yanında yaş da yanar. Birinin yastığı ateş ise ve döşeğinde yılanlar yatıyorsa elbette onu uyku tutmaz. Bunun gibi birinin dostları kötüyse ve güvenilir sandıkları ihanetçi oluverse zamanı güzel geçmez ve içi rahat etmez. Padişahların acizi şudur. Önüne çıkan sorunları sadece o an görüp gelecekten gafil yani habersiz durur. Her gün olacak bela ateşlerini henüz kıvılcımken söndürmedikçe alevlenerek (1080) yanmasına izin verir. Ve bu beladan kurtulmakla ilgili zamanında bir önlem almazsa o bela başına gelip ondan kurtulamadığından yakınındakilere sinirlenir. Oysa iş işten geçmiş olur.

Arslan şöyle dedi:

- Ey Dimne! Çok konuşup başımı döndürdün ve ağır sözler söyleyerek haddini aştın. Artık şunu halledelim: Senin söylediğin gibiyse Şetrebe hain olup bana kötülük yapmayı düşünse bile (1085) o bana ne yapabilir? Hiç şüphesiz bana zarar gelmez çünkü kendi kanı dökülür!

Beyit

Benim düşmanım nasıl benimle mücadele edebilir, (1090) o durumda bir sivrisinek fil ile savaşmış gibi olur.

Ona senin yüzünden sığınacak bir yer verdim ve onu kendi ağzımla birçok mecliste övdüm. Eğer yeminimi bozarak onu öldürsem ve ağzından emdiği sütü burnundan getirirsem halk arasında ya yalancı ve zalim olarak anılırım ya da insanları doğru tanımayan bir ahmak zannedilirim.

Dimne şöyle dedi:

(1095) - Ey padişah! Gücüne güvenip gurur yapma. Eğer tek başına sana karşı duramazsa senin kahraman askerlerinden kendine yardımcı bulur. Sen onun için dişin ve tırnağınla çalıştıkça o seni hile ve kötülükle yıkar. Mesela tuzak kurup seninle askerinin arasına nifak sokar ve onları senin üstüne salar. Yalnız insan her ne kadar güçlüyse de çoğunu yenemez. Mesela bir yılan karınca yuvasına düşse oradan sağ çıkmaz ve sivrisinekler bir (1100) file saldırsa onun gücü bir işe yaramaz. Tıpkı bunun gibi diş insan için ne kadar gerekli ve faydalı bir organ olsa da sızlayarak eski hâlini kaybederse onu çekmekten başka deva yok. Bunun gibi biri padişahın en sevdiklerinden biriyse de kötüyse onun soyunu kurutmaktan başka çare yok. Böyle bir durumda padişah halk huzurunda affedilir. Hatta bu işi onun olgunluğundan sayılır.

(1105) Arslan şöyle dedi:

- Bu sözlerinle beni Şetrebe'den tamamen soğuttun ve de onu görmekten tiksindirdin. Artık ona haber göndereyim, değiştiğini anlatayım, bundan sonra her gün gözüme görünmesin, bana yaklaşmasın.

Dimne içinden şöyle düşündü. Bu söz Şetrebe'ye ulaşsa tam da o zaman gelip kendi masumiyetini (1110) ispatlar ve güzel sözlerle masumiyetine Arslan'ı inandırır. Ama o zaman yaptığı kötülüğü anlaşılıp Şetrebe için kazdığı kuyuya kendisi düşer. Sonra buna bir çare düşünüp ve padişahı bu fikrinden vazgeçirerek şöyle dedi:

- Ey padişah! Bu işi Şetrebe'ye anlatmak uygun olmaz ve niyetini ona hissettirmek siyaset kanunlarına denk düşmez. Çünkü Şetrebe bu sözü duyunca seninle savaşmaya (1115) başlar. O zaman kim bilir bu savaşın sonu nasıl olur? Veya gitse ülke içinde bir dedikodu yayar, o zaman bunu düzeltmek zor olur. O hâlde daha iyisi şudur: Onun gizlice kurduğu tuzağına gizlice ceza verilip işi ustalıkla çözmek gerek. Bunun için padişahlar gizli işlenmiş günahlara açıkça ceza vermezler ve açık işlenen günahın cezasını gizlemezler.

(1120) Arslan şöyle dedi:

- Padişah yakınlarından birinin suçu ispat edilmeksizin o kötü niyetle kötülük yapsa, siyaset kanunlarına uymamış olur. Fakat o zaman başkalarını huzursuz ederek kendi oturduğu dalı kesmiş gibi olur. Şimdi sadece senin onu bana anlatmanla, işin aslını bilmeden onu öldüreyim mi? Delilsiz onun kanına mı gireyim?

(1125) Dimne şöyle dedi:

- Eğer sen benim sözüme inanmazsan ve Şetrebe'nin ihanetinden şüphe duymazsan bu konuda hafızan sana şahitlik yapar. Çünkü onun görünüşünden durumu ve niyeti, davranışından kötü dileği ve ihaneti anlaşılır. Örneğin eğer senin huzuruna geldiğinde rengi değişip gözleri kızarıp eli ayağı titrese ve bir yukarı bir aşağı bakarak boynuzlarını sağa sola sallayıp güreşmeye (1130) hazırlanan yiğitler gibi davransa sen ondan anla ki içinde kötü bir niyet var. Ve gafil avlanma, aniden parçalar. O geldiğinde hazırlıklı ol ve böyle bir niyeti olduğu fark edilse hemencecik onun boynunu vur.

Arslan şöyle dedi:

- Mantıklı bir söz söyledin ve doğru bir delil gösterdin. O zaman o geldiğinde hâl ve hareketlerini (1135) inceleyip niyetini çözerim ve ihanetini anlasam boynunu keserim.

Dimne diğer taraftan fitneleriyle Arslan'ı iyice korkutup Öküz'e öfkelendirince ve onu parçalamaya hazır duruma getirince Öküz'ün yanına gidip onu da korkutarak savaşa hazır duruma getirip Arslan'la karşılaştırmak istedi. Ancak Arslan tarafından gönderilmeden kendi kendine gitse ihaneti ve yalanı anlaşılır diye Arslan'a şöyle bir ricada bulundu:

(1140) - Ey padişah! Eğer buyurursan ben Şetrebe'nin yanına gidip bakayım onun ne durumda olduğunu kontrol edeyim. Eğer bir şey anlarsam gelip onu size anlatırım.

Arslan, iyi olur deyip izin verdi.

Dimne Şetrebe'nin yanına gidip başını ve kaşlarını kaldırıp endişeli gibi yüzünü asarak onun yanına girdi. Öküz, onu saygıyla karşılayıp kendi yanından yer verdi ve hâlini hatrını (1145)sorarak:

- Çok acayip, kardeşim. Seni çoktandır göremedim ve sağlığını öğrenemedim. Neden beni unuttun, dedi.

Dimne şöyle dedi:

- Ey kıymetlim! Birinin hayatı ve tüm işleri bir yalancının seçimindeyse (1150) o kişi hastalanmasa bile sağlıklı sayılır mı? Bugün sağ olsa da ertesi gün yeterli olurum diye söyleyebilir mi?

Şetrebe şöyle sordu:

- Sana ne oldu? Ve neden böyle korktun?

Dimne şöyle dedi:

(1155)- Bu önceden belirlenmiş. Kaderde yazılan hayat değişmez ve nefis, isteklerinden pişman olamaz. Ayrıca yalancı aşağılık canlılardan bir medet uman bunun yokluğundan başka bir meyve elde edemez. Ve kötülere yoldaş olan neticede sağ kalmaz. Ve padişahlara hizmet eden onların zulüm ve azabından emin olmaz.

Şetrebe şöyle dedi:

(1160)- Sözünden anlıyorum ki sen Arslan tarafından korkunç haber işitmiş olmalısın. Bu sebepten mi huzursuz olarak ondan şüpheleniyorsun?

Dimne cevap verdi:

- Evet, buna aklın erdi. Ben ondan şüphe, kötülük ve zarar bekliyorum. Ancak kendim için değil canımdan çok sevdiğim dostum sen için. Çünkü aramızdaki dostluk binası, doğruluk ve (1165) alçakgönüllülük temeli üstünde sağlamca durmaktadır. Birbirimize iyi dilekte bulunmamız gayet olgunca ve daimidir. Özellikle benim yüzümden Arslan sana sığınma yeri verdiğinden birbirimize karşı bir dayanışmada bulunduk ve birbirimizi kollayarak üst makamlara çıkardık. Şimdi böyle bir zalim sana karşı kötü bir fikir beslediğinde seni kurtarmanın bir yolunu bulmazsam hainlerden sayılırım.

(1170) Şetrebe şöyle dedi:

- Azizim! Söylesene, benim hakkımda ne duydun? Ve işin aslını nasıl anladın?

Dimne cevap verdi:

- Bana doğru konuşan güvenilir bir dostum ve her konudaki olayı anlatan bir kardeşim böyle dedi ve kendi kulağıyla duyduğunu bana haber verdi. Arslan kendi yanında (1175) hizmet eden yırtıcılara böyle demiş: Öküz benim yanımda durup güçlenen ve gövdesi çok büyüyen kendi de karnını doyurmak en iyi şey deyip duran bir faydasız hayvan. Bir gün yanıma geldiğinde onu parçalamayı düşünüyorum hem semiz bir etle sizi doyurmak istiyorum, demiş. Ve şimdi ben arkadaşlık yaparak seni haberdar ettim. Durumu açıkça bildirdim. Artık gafil avlanma, (1180) önünü arkasını düşünerek hareket et, ondan kurtulma korkusunu gör.

Şetrebe önce Dimne ona acıyarak sığınma yeri verdiğinden, Arslan'ın doğası gereği yırtıcı ve kan akıtıcı olduğunu aklına getirip bu habere inandı. Şaşkınlık içinde kalarak ne yapacağını bilmedi. Sonradan bu sözleri kafasında ölçüp tarttı ve mantığa uyacak bir delil aradı. Ve ondan sonra böyle bir cevap bulup Dimne'ye şöyle dedi:

(1185)- Arslan bana neden kötülük ve kabalık yapıyor acaba? Oysaki hem ben kendisine hem de ülkesine hiçbir ihanet ettiğim yok. Şöyle oldu deyip onu kandırmışlığım yok. Fakat padişahın çevresinde yaramaz ve kötü insanlar var. Onlar benim konumumu kıskanıp haset ederek onu doldurmuşlardır. Benim doğruluğum ve adilliğim onların kötülüklerine engel olduğu için bana türlü iftiralar atarak beni yalancı göstermişlerdir. (1190) Padişah tekrar tekrar sınayarak yakınındakilerinin çoğunu hain gördüğünden bu konuda o edepsizlerin yalanına inanmıştır. Çünkü edepsiz vezirlerin işi padişahı tecrübelerinde hataya düşürmek ve onun doğruluğunu ve iyiliğini yok edip kendi ihanetlerini güzelmiş gibi göstermektir. Padişah toy çakalların hepsinin dürüstlüğünü anlayamayınca böyle vesveseler ve dolduruşların yüzünden tecrübesinde hataya düşer ve onların kötülüğünü anlamadan zulüm ve işkence eder. İşte mesela.

(1195) ***Küçürek Öykü***

Bir kaz suda hilal yansımasını görüp onu balık sanarak suya daldı. Dalınca o yansıma yok oldu. Bir veya iki kez bunu deneyip bir sonuç almayınca kendisinin yanıldığını anladı. Daha sonra suda gerçek balıklar görse de az önceki gibi hayal sanıp hiç ilgilenmez oldu. Bu şekilde deneyiminde yanılarak ömrünü aç geçirdi.

(1200) * * *

Artık eğer padişah böyle kötülerin dolduruşuyla bana karşı art niyet beslemişse bunun bir çaresi bulunur. Huzuruna gidip suçsuzluğumu göstersem ve onların kötülüklerini kanıtlasam sözüme inanır ve başım bu beladan kurtulur. Eğer bana art niyeti bir nedeni olmaksızın yırtıcılığından dolayı gelmişse buna bir çare bularak bundan kurtulmak zor olur. Evet! Kim (1205) birisiyle sohbet arkadaşı şeklinde gece gündüz birlikte dursa biraz edepsizlik etmez ve kalbini gerçek olmayan şeylerle oyalamaz. Ancak akıllı ve dürüst kişi kendi tabiatına ters bir iş yapsa da o bu işi yapabildi mi yoksa hata mı yaptı onu bilmeli. Sonradan bu hatayı affetse ve hatasına göz yumsa etraftan bir zarar gelir mi ve işler bozulur mu bunu düşünmeli. Eğer ben Arslan'ın huyunu bilmeden öğütlerimde ona ters bir düşüncede olsam ve söylediğini (1210) reddederek hatasını anlatsam ben bunu günah kabul etmem ve öğütlerimi versem bunun ayıp olduğunu düşünmem. Çünkü bu hayırseverlikten yani iyi niyetliliktendi, samimi bir dostluk ve yakınlıktandı. Ve ben bu sözleri onun vezirleri ve askerleri önünde söylemedim. Halka aklını kıt gösterip büyüklüğünü küçümsemedim. Fakat ıssız bir yerde terbiyeli bir şekilde söyleyerek hatasını gösterdim. Eğer böyle olmazsa, bana art niyeti kendi heybetini büyük (1215) beniyse hor görüp kibirlenmesinden olur. Bu yüzden âlimler padişahları ateşe benzetmişler. Neden dersen ateş kendi ışığıyla yakınındakilerin evlerini aydınlatır ve birçok ihtiyacına yardım eder. Ancak ona daha çok yaklaşanları yakar. Bunun gibi padişahların da laneti kendine yakın dost olanları harap eder. Bu masal Horoz'un Atmaca'ya verdiği cevabı çok iyi gösterir.

(1220) ***Küçürek Öykü***

Bir gün bir Atmaca bir Horoz'a rastlayarak:

- Ey dostum! Hayret, senin kalbinde huzur yok ve söylediklerinde de doğruluk yok, dedi.

(1225) Horoz şöyle dedi:

- Benim ne vefasızlığımı gördün? Nasıl böyle bir acı söz söyleyiverdin, dediğinde Atmaca şöyle dedi:

- Bundan üstün vefasızlık mı olur, sen insanlarla birlikte yaşadığından onlar sana acımalarından dolayı her zaman karnını zahmetsiz ve meşakkatsiz doyuruyorlar. Ve onlar kendilerinden çok seninle ilgilenerek senin yerini hazırlıyorlar. Sense onların davetini kabul etmeden seni çağırdıklarında kaçarsın ve yabani kuşlar gibi oradan oraya (1230) uçarsın. İşte biz Atmacalar onlardan bir kap yemek yesek bin bir güçlükle yakaladığımız avımızı onlara getiririveririz. Tesadüfen onlardan uzak düşsek bir çağırmalarıyla kollarına gelip konarız. Horoz şöyle dedi:

- Doğru söylüyorsun ama sizin insanlara boyun eğmeniz ve bizim karşılığımız şu (1235) sebeptendir: Siz hiçbir zaman bir tavada bir atmaca kebabı görmemişsiniz. Bizse tekrar tekrar görmüşüz. Sizi çağırsalar et yedirirler ama bizi çağırsalar tüylerimizi yolup kebap yaparlar.

Bunun gibi padişaha yakın olanlar başkalarından daha çok onun kızılcık şerbetini içerler. Ama onlardan uzak duranlar huzur içinde hayat sürerler.

Dimne şöyle dedi:

(1240) - Arslan'ın kötü niyeti kendini büyük gösterip seni hor görmesinden değil. Çünkü eğitimin iyi ve düşüncelerin olgun, senin ona her zaman ihtiyacın olmaz.

Şetrebe şöyle dedi:

- Belki bilgi ve yetenek bu şanssızlığıma neden olmuştur. Örneğin küheylanı zincirde tutarlar, beceriksiz atları geniş bir çölde güderler. Bülbülü güzel şakıması için (1245) tavus kuşunu zarif ve güzel görünmesi için kafeste tutarlar. Ancak yeteneksiz kargaya ve baykuşa uzak dursunlar diye taş atarlar. Tıpkı böyle hüner ve marifet sahipleri beceriksizlerden oldukça çok işkence görürler ve onların yalanlarına ve kötülüklerine maruz kalırlar. Eğer onun bana art niyetinde yine bu söylenenlerden biri yoksa bunun nedeni kaza ve kaderdir. Allah'ın takdiri sonsuzdur.

(1250) *Beyit*

(Atılsa eğer kaderden takdir mızrağı, kalkan ona karşı bir çare bulamaz.)

(1255) Dimne şöyle dedi:

-Evet! Kazaya ve kadere inancımız var. Ama akıllı insan kazaya güvenip bir şeylere gafil avlanmaz, zarar getirmenin ve fayda getirmenin nedenlerini araştırmadan durmaz.

Şetrebe:

- "İza câe'l-kaza umiye'l-basar ve iza enzele-l-ḳadrü-be-tıylü el-Hezerü", (1260) yani kaza gelse göz görmez ve takdir gelse ondan kaçmak faydasızdır, dedi.

Dimne şöyle dedi:

-Benim fikrimce Arslan'ın sana art niyeti bu söylediğin sebeplerden değil ancak doğası gereği zalim ve işkence edicidir, herkesi sebepsiz bir şekilde parçalamaya bakar, ilk başta konuşmaları çok iyi görünse de sonrası korkunçtur.

(1265) Şetrebe şöyle dedi:

- Ben şimdi hemen buna ibret gözüyle bakıp kendi hatamı göreyim ve nefsime uyarak nerede ne yaptığımı artık anlayayım. Onun yanındaki lezzetlere aldanıp kendi kendime işkence etmişim ve çeşitli haram işlere bulaşarak yaşamışım. Bunun için amelime layık olan ceza alayım ve onun işkencesiyle öldürüleyim. Evet, daima olana (1270) kanaat edip kendi yolunda yürüyenler huzur içinde yaşamışlar ama hırslılar harap olmuşlardır.

İşte bu anlam "Avcı ile Tilki" hikayesinden sonuç olarak çıkar.

Küçürek Öykü

Bir avcı, tilki avlamak için kötülük edip onun yuvasının yanında bir çukur kazdı. Şurada bir kokarca ölüsü getirip bırakarak kendisi pusuda durdu. (1275) Tilki yuvasından dışarı çıkınca burnuna gelen hoş koku yardımıyla ölüyü buldu. Ancak kendini dizginleyerek:

-Allah Allah! Böyle değerli bir nimeti benim çok yakınıma getirmişler, bunda bir iş olmasın, deyip geri döndü ve elindekine razı oldu.

O sırada buraya bir Kaplan gelip koku yardımıyla leşi bulup yemeye başladı. Avcı (1280) aç gözlülüğünden çukurda nasıl hayvan olduğunu iyice anlamadan ve yırtıcı olma ihtimalini bilmeden doğruca çukura atıldı.

Kaplan:

- Bu leşi elimden almaya gelmiştir, deyip onunla mücadele ederek avcının kendisini parçaladı.

* * *

Öykü bitince Şetrebe şöyle söyledi:

(1285) - Bunun gibi ben de ot yiyen bir hayvan olduğumu unuttum. Arslan'ın yırtıcılığını ve işinin sonunu düşünmeden aç gözlülük ederek onun yanındaki haram lezzetlere yenildim. Artık bu yüzden bu hâle geldim. Benim bu hâlim Kara Sinek'in hâline benzer. Güzel kokulu ve lezzetli yapraklarda ve çiçeklerde Allah'ın verdiği rızıkla yetinmeyip Fil'in kulağından akan sarı iltihap sıvılarını ister. Fil onu kulağıyla itip yaralayınca (1290) ezilip kalır.

Dimne şöyle dedi:

- Bu masalları ve öyküleri bırak da işine bak. Arslan'ın gazabından kurtulmak için bir yol ara.

Şetrebe şöyle sordu:

(1295)- Arslan senin söylediğin gibi bana karşı art niyet göstermiş olsa nasıl çare bulayım ve hangi yolla ondan kurtulayım ki? Ben biliyorum. Eğer Arslan bana iyilik

yapayım dese bile yanındaki kötü niyetliler beni kötü göstererek bu isteğinden vazgeçirirler. Ve her ne kadar açık delillerle suçsuzluğumu ispat etsem de ben yalnızım. Ama onlar birlik olup beni yenerler. Şöyle ki Karga, Kurt ve Çakal bir Deve'ye kötülük ederek onu yenmişler.

(1300) Dimne şöyle sordu:

- Bu nasıl olmuş? Ve onlar bir olarak nasıl onu yenmişler?

Şetrebe anlattı.

Küçürek Öykü

Bir sazlıkta bir Arslan yaşıyordu. Hizmetinde bir Kurt, bir Karga ve bir Çakal (1305) vardı. Bir gün çobanlar oradan develeri sürerek geçtiler. Orada bir Deve sürüden ayrılıp yolunu şaşırarak şu sazlığa girdi. Ne yapacağını bilmeden afallayarak korktu. Arslan Deve'nin korktuğunu anlayarak ona acıdı ve hâlini hatrını sorup:

- Hoş geldin sefa getirdin. Neden böyle buraya geldin, dedi.

(1310) Deve biraz kendine gelince nasıl yolunu kaybettiğini anlattı. Arslan'a Deve'nin dış görünüşü ve kılık kıyafeti, özellikle de sakinliği çok güven verdi. Kendi yanında böyle bir hayvan bulunmasını mantıklı bularak ona şöyle dedi:

- Ey Deve! Eğer istersen bizim yanımızda kal ve devletimizden payına düşeni al. Deve bunu kabul etti.

(1315)- Padişah her ne istese o benim muradımdır, onun her emrini kulağım dinleye durur, deyip Arslan'ın hizmetinde kaldı ve rahat günler geçirdi. Bir gün Arslan ava çıkıp dağlar arasında yürürken bir büyük Fil'e rastlayıp ona saldırdı. Fil de bunun üstüne bağırarak gelip bu iki pehlivan savaşmaya başladılar. Ve tüm güçlerini sarf ederek savaştılar. Sonunda Arslan güçsüzleşip Fil'den geride kaldı ve hortumunun darbelerine (1320) dayanamayarak yenildi. Bin bir güçlükle kaçıp evine sürünerek döndü. Tüm vücudu yaralanmıştı. Kana bulanıp bitkin düşmüştü. Birkaç gün böyle geçti, hiçbir yere çıkamadı ve yemek yiyip iyileşmek için bir tike et dahi bulamadı. Açlık ve hastalık Arslan'ın keyfini kaçırınca arkadaşlarına bakıp şöyle dedi:

- Siz de acıkmışsınız ve kovalama zahmetinden bıkmışsınız.

(1325) Onlar şöyle dediler:

- Biz kendimiz için çok düşünmüyoruz ama padişahın bu hâline çok üzülüyoruz, yemek bulamaz mıyız diye kendi aramızda konuşuyoruz.

Arslan onların bu içten sözlerine teşekkür ederek onlara şöyle tavsiye verdi:

- Ava gidip bakınız. Gücünüzün yeteceği ne görseniz avlayınız.

(1330) Onlar Arslan'ın yanından çıkıp kendi aralarında konuşarak şöyle dediler:

- Biz bu otla besleneni neden bu kadar ağırlıyoruz? O gücüyle kimi avlayabilir? Ve hangi akılla bir iş yapar? Yalnızca bizim bulduklarımızı yiyip yatar. Gidip Arslan'a söyleyerek onu öldürelim ve o etle hepimiz karnımızı doyuralım.

Çakal şöyle dedi:

(1335)- Bu iş bizim dilediğimizce olup bitmez çünkü Arslan ona sığınma yeri verip kendine misafir ettikten sonra yalancı olmadığı için onu parçalamaz.

Karga şöyle dedi:

- Ben bu sorumluluğu kendi üzerime alıyorum ve oyunumla Arslan'ı buna ikna edeceğim ve doğru delillerle onun aklına girip Deve'yi öldürmesine razı edeceğim.

(1340) Şöyle diyerek Karga Arslan'ın huzuruna gitti. Arslan bunu görünce belki yemek getirmiştir diye yerinden kalktı.

Karga şöyle dedi:

- Ey padişah! Kendin biliyorsun, biz hepimiz güçsüzüz ve avlanmada beceriksiziz. Ne kadar çalıştık, bir şey bile yakalayamadık. Ancak konuşurken bir faydalı şey bulduk.

(1345) Arslan:

- O nasıl faydalı bir şeydir, dedi.

Karga şöyle dedi:

- İşte, otla beslenen Deve bizim aramızda semirip duruyor, ne bir işe yarayarak bize fayda getiriyor ne de faydalı bir çözümle bir iş bitiriyor. Onun boynunu keselim ve etiyle (1350) sizi ağırlayalım.

Arslan bunu duyup arkasını döndü ve çok sinirlenerek Karga'ya şöyle dedi:

- Bu ne kadar saçma ve yersiz bir laf! Bu fikri söyleyen hiç şüphesiz acımasız ve üç kağıtçıdır. Ona sığınak verdiğimi bile bile ve onun bende misafir olarak kaldığını göre göre nasıl bu sözleri söylemeye cesaret edersin? Ve nasıl böylesine kötü bir vazifeyi benim omuzlarıma yüklersin? Sen âlimlerden (1355) duymadın mı veya okuyup öğrenmedin mi? Korkarak ve titreyerek ele geçen esire güvence vermekten iyi bir sadaka yoktur. Ve döktüğü kanı affetmekten daha iyi bir şey yoktur. Ben sadece ona verdiğim sözümden mi döneyim? Misafirime el uzatmayayım mı?

Karga şöyle dedi:

- Söylediğini anlıyorum ama bir kişi bir ev halkı için veya bir ev halkı bir soy ve (1360) sülale için ve bir sülale bir şehir için, bir şehir bir ülke için ve de bir ülke padişah için feda olmalı. Şu anda padişah bu hâldeyken bir kulu ona kendini kurban etse ve açık açık çıkarı ve canını onun sağlığı için yoluna feda etse bu ülke için pek mantıklı ve kutsal bir iştir. Ben bir çözümle onun etini senin önüne getiririm. Böylece sen pençeni ve dişini onun bedenine batırarak onu kendin de parçalamazsın ve onu birine öldürtüp (1365) yeminini bozmuş da olmazsın. Hem vefasızlık ve kötülük yapmış da olmazsın.

Karga bu sözünü söyleyince Arslan ona cevap vermedi. Çünkü çok acıkmıştı. Böyle bir fırsatı güzel buldu. Karga buradan anladı ki eğer yukarıda söylendiği gibi Deve'yi öldürse Arslan buna razı olacak, etini yiyip onlara da yedirecek.

Sonra uçarak arkadaşlarının yanına geldi ve onlara şöyle tavsiye verdi:

(1370)- Biz hepimiz Arslan'ın huzuruna gidelim. Onun böyle hastalığında aç durmasına acımış gibi yapıp her birimiz onun sağlığı için kendi etimizi bağışlayalım yani takdim edelim. Ve diğer ikimiz her biri kendini takdim ettiğinde senin etin padişaha yaramaz senin etin falanca diye kötüleyelim de böyle birbirimizi kurtaralım. Bizden görüp Deve de kendi etini padişaha takdim eder ve işte o zaman onun boynunu vururuz. Böyle yapsak Deve tutulur ve eti hepimize yemek (1375) olur. Arslan da memnun kalır.

Böyle bir anlaşmayla Arslan'a selam verip yanında durdular. Onun böyle bir hâl içinde, aç durduğuna üzüldüler ve gözyaşlarıyla ağlaştılar.

Karga diz çökerek:

- Ey padişahım! Senin eşiğinde yıllarca yaşadım ve senin merhamet denizine (1380) düşerek türlü nimetlerinle ağırlandım. Artık bunun şükranı için senin sağlığına kendimi feda ediyorum. Beni öldürsünler ve bir parçacık et bile olsa senin önüne koysunlar. Çünkü sensiz bize hayat haramdır, sen olmazsan dünya mutluluğu faydasızdır. Belki şu saf kulunun eti sana şifa olup iyileşirsin, ben ölsem de içtenliğimi aklına getirip hayır duası edersin.

-Kurt ile Çakal onun sözüne karşı çıktılar:

(1385)- Senin etinle padişah doymaz, hastalığına da şifa olamazsın, deyip onu kurtardılar.

Ondan sonra Çakal kendini takdim ederek:

- Benim etim padişaha tokluk verir, meclisindekilere bile yeter. Beni öldürüp yiyin ve ruhuma bir Fatiha Suresi bağışlayın, dedi.

Kurt'la Karga ona da:

(1390)- Senin tatsız etin padişaha layık olmaz, onu yiyince hiç de iyileşmez, deyip onu da kurtardılar.

Ondan sonra Kurt diz çökerek:

- İşte beni yiyin, benim etim padişaha yeter ve belki onun kalbine yarar, deyince Karga'yla Çakal buna karşı çıktılar:

(1395) -Tıp kitaplarında, her kim ölmek isterse kurt etini yesin, diye yazar, dediler.

Kurt da böyle kurtuldu. Ve sıra Deve'ye kaldı. Belki arkadaşları onu da kurtarırlar ve bu beladan çekip alırlar diye kendini takdim etti. Diğerleri gibi yaranmaya çalışma yolundan gitti ve şöyle dedi:

(1400)- İşte ben padişaha feda olurum ve onun sağlığı için nefis etimi ona bağışlarım. Benim etimi yiyerek beslenmek her türlü hastalığa iyi gelir.

Kurt, Çakal ve Karga üçü birden:

- Çok iyi! Teşekkürler sana, Barekallah iyi niyetine. Deve eti böyle hastalıklara deva olmuş, dediler. Tam da o sırada ona saldırıp boynunu kestiler.

(1405) * * *

Şetrebe bu hikâyeyi anlatıp bitirince şöyle dedi:

- Tıpkı bunun gibi Arslan bana her ne kadar şefkat göstereyim dese de meclisindeki vicdansızlar bana karşı birlik olsalar Arslan'ı kendi sözlerine razı ederler ve tuzak kurarak boynumu vurdururlar. Bu yüzden vezir sana düşmanlık etse padişahın dostu sana fayda vermez demişler. Ve eğer (1410) çok kindar ise bir iyi kişi seni kurtaramaz. Mesela su taştan daha yumuşak ise bile taşa sıkça damlayınca taş biraz oyulur. Şunun gibi haberciler bir dostun kulağına daima yalan söyleyip iftira atsalar onun kalbi bozulur.

Dimne şöyle dedi:

- Şimdi bu beladan nasıl kurtulmayı düşünüyorsun?

(1415) Şetrebe cevap verdi:

- Başka çarem yok, ölüm kesin. Afallamadan ona karşı durmak ve tüm gücümü sarf ederek onunla savaşmak istiyorum. Bununla ilgili olarak âlimler kitaplarda böyle yazmışlar: Zahidlerin ibadeti ve zenginlerin sadakası, doğruluk için, kendini ve ailesini korumak için savaşan kişinin ibadeti kadar değildir. Böyle insan "Men kutile dûne mâlihî fe-hüve şehîdün." (1420) anlamınca şehitlerden olurum. Eğer ölümüm Arslan'ın elinden olursa gayret ve namus hissi nedeniyle güzel anılırım.

Dimne şöyle dedi:

- Kavga ve savaş dediğin bir oyun değil. Barış ve iyi muamele yolları bulunmadığında onlara başvurmak gerekli değil. Akıllılar düşmanını zararsız ve güçsüz

sanmak istemezler. Çünkü (1425) gücüyle seni yenemezse belki hile ve kötülükle yener. Özellikle senin düşmanın Arslan'ın o gücü ve saygınlığı olsa ve onun yanında kahraman askerleri toplansa onunla savaşmanın sonu boş ve üzücü olur. Kendini anlatmadan onun işini bitirsen kimse seni yiğit ve namuslu diye övmez. Belki akılsızlığın ve yediği kaba tükürerek kendini yok ettirdi denen kötü namın kalır. Böyle olduğundan sen ilk önce (1430) güzellik ve iyilik yolundan git. Eğer hiçbir çözüm bulamazsan ondan sonra istediğini yap. Çünkü âlimler her durumda işi barışla bitirmeyi ve düşman edinmekten kaçınmayı öğütlemişler. Bu yüzden eskiler "Dost bin olsa da az, düşman bir tanecik olsa da çok." demişler.

(1435) Şetrebe:

- Ben hiçbir zaman Arslan'ın boyun eğdiği bir kul olmaktan çekinmem ve padişahıma onun nimetlerine hainlik etti diye nam salmam. Ondan bana kötülük gelmeden kalıp bu işe başlayarak savaşmam ne dışımdan ne de içimden hiçbir düşmanlık etmem. Ama ne zaman o bana art niyet göstererek parçalamaya başlasa, çaresiz, canımı korumak için ona karşı dururum ve tüm gücümle yardıma çağırıp boynuzlarımı vücuduna geçiririm ve o şekilde halk arasında (1440) padişahına düşmanlık etti denen kötü namdan kurtulurum.

Dimne, Arslan ve Şetrebe başlayınca Arslan'a kötü söz söylemeden karşı çıksın ve Arslan'ı görünce kendini öldürmeye hazırlayıp yüzü sert olsun diye Şetrebe'ye bu öğütleri verdi:

- Ey Şetrebe! Ne olursa olsun sen Arslan'ın huzuruna geldiğinde onun hareketlerinden gerçekten de (1445) seni öldürmeyi beklediğini anlamadan durup kendini savaşa gelmiş gibi gösterme, sakin dur ve rengini belli etme. Çünkü dikkat edip baksan onun hareketlerinden niyetinin dostluk mu yoksa düşmanlık mı olduğunu anlarsın. Ve sonra ona göre iş yaparsın. İşte eğer onun kuyruğunun üzerine oturup göğsünü sana doğru çevirdiğini görsen ve gözlerini fal taşı gibi açarak senin üstüne doğru baktığını görsen ve kâh oturup kâh kalksa ve tırnaklarıyla yeri pençeleyip kuyruğunu yere vurup kulaklarını oynatıp ağzını

açarak (1450) kükrediğini görsen anla ki o zaman onun niyeti kötüdür. Sana olan kini şüphesiz anlaşılır.

Şetrebe şöyle dedi:

- Mantıklı bir açıklama yaptın ve o belirtileri bana iyi anlattın. Gerçekten de böyle yaparsam kendi işimi hazırlarım ve onunla savaşıp Allah'ın yazdığını yaşarım.

Dimne, Şetrebe'ye bu kadar vesvese verdikten sonra tekrar Arslan'ın yanına gelerek:

(1455)- Şetrebe'yi deneyip falanca buldum, sana karşı art niyetini açıkça anladım, deyip türlü yalan söz ve iftiralarla suçladı ve Arslan'ı iyice kudurtup Şetrebe'yi görünce de parçalayacak hâle getirip bıraktı. Sonradan artık muradıma eriyorum galiba diye sevinerek arkadaşı Kelile'nin yanına geldi.

Kelile bunu görüp:

- Senin yüzün pek keyifli görünüyor ve gözlerinin içi gülüp duruyor, neyin var? Muradına (1460) erdin mi? Ve oyunlarınla Arslan'ın içini Öküz'den soğuttun mu, diye sordu.

Dimne şöyle dedi:

-Dostlarımın yardımı sayesinde o işin büyük bir kısmı hazır hâle gelip bitti. Haydi artık savaş maceralarını göster, işin sonu geldi, deyip Kelile'yi kolundan tutup Arslan'ın huzuruna getirdi.

(1465) O sırada Şetrebe de korka korka padişahın huzuruna gelip girdi. Arslan'a Dimne'nin dolduruşları pek tesir ettiğinden kalbi tamamen kararmış. Yüzünün rengi eskisi gibi değil, tamamen değişmiş. Öfkeli gözleri ateş gibi parlayarak sağa sola doğru dönerken dişlerini gıcırdatıyordu. Keskin tırnaklarıyla yeri pençeleyip kuyruğuyla yere vuruyordu. Kulaklarını oynatıp ağzını açarak kâh oturuyor kâh kalkıyordu. Kısacası bir bakışta birini parçalamaya hazır olduğu (1470) anlaşılıyordu.

Şetrebe bu hâli görür görmez Arslan'ın niyetini açıkça anladı. Onun da rengi değişip savaşa hazır hâle geldi. Arslan da Öküz'e bakarak Dimne'nin anlattığı belirtileri gördü ve şüphesiz savaşmaya gelmiş diye içindeki düşünceyi güçlendirdi ve üstüne atılarak parçalamaya başladı. Şetrebe de (1475) kendi kendine oturup kalmadan yenilmemeye çalıştı. Kısacası bu iki pehlivan arasında böyle tırnaklamalar, parçalamalar ve ısırmalar oldu. Vücutları yaralanarak ortalığı kan götürdü. Kelile bu savaş macerasını görüp işin nereye gittiğini anlayarak şaşkınlık içinde kaldı. Dimne'yi azarlamaya başlayarak şöyle dedi:

- Ey beceriksiz cahil! İş nereye varıyor görmüyor musun? Ey akılsız dedikocusu! Arslan'a ne (1480) oluyor anlamıyor musun? Senin kopardığın kıyamette ve ayağa kaldırdığın tufanda kaç türlü zararlar var bilmiyor musun?

Dimne:

- Öküz'ün ölmesinden Arslan'a ve bana ne olur? Ve bundan ne zarar gelir, dedi. Kelile şöyle dedi:

(1485)- Birincisi büyük nimetler veren padişahını gerekmeden böyle bir belaya düşürüp canına ve vücuduna çok zarar verdin. İkincisi padişahı yalancılık ve sözünde durmamakla kötüleyip onun adına ve namusuna leke sürdün. Üçüncüsü, sığınma yeri veren dostuna dedikoduculuğunla ihanet ederek kendin yalancılar defterine yazıldın. Dördüncüsü,

onu suçsuz yere parçalatıp günahını aldın ve biçarenin kanına girdin. Beşincisi, padişahın (1490) askerlerini onunla ilgili kötü düşünceli yaptın ve onların padişaha inancını bitirdin. Bundan sonra onlar böyle işlerden korkarak memleket meselelerini ve çoluk çocuklarını bırakıp giderler ve birinin ardından biri giderek dağılıp biterler. Altıncısı, padişahın askerî yöneticiliğini ve güçlü askerlerin yücesini yok ettin. Ve bunun etkisiyle padişahın ordusunu zayıflattın. Yedincisi, kendi akılsızlığını gösterdin, fitnesiz, iyi bir yolla amacına ulaştığında (1495) böyle büyük bir kavga çıkardın. "El-fitnetü naimetün la'ane allahu men eykazaha" anlamınca olay çıkararak lanet altında kaldın.

Dimne bu sözlerden utanarak yüzü kızardı. Ancak utanmış olduğunu göstermek istemeksizin söyleyeceğini esprili bir şekilde dile getirerek şöyle dedi:

Sen duymadın mı? Söylemişlerdir elbette, dedi.

(1500) Beyit

Yani "Bir sorun akıl yoluyla çözülmüyorsa onu delilikle çözmeli." demiş.

(1505) Kelile şöyle dedi:

- Sen bu konuda nasıl mantıklı ve gerekli bir çözüm buldun da ondan bir sonuç çıkmadı ve düşünceni hangi doğru yollarla harekete geçirdin ve amacına ulaştın mı? Neden olmayanı söylüyorsun? "Er-raiye ḳable şecaati-ş-şücegan." dendiğini bilmiyor musun? Ve amacına ulaşmada vicdan, akıl ve çözümler bulmaktan daha iyi yol olmadığını anlamıyor musun? Ey Dimne! Artık kendini çok akıllı (1510) sanıp kibirlendiğini ve yalancı dünyanın güvenilir olmayan zenginliğine gönül verdiğini çoktan biliyordum. Ancak yavaş yavaş kendi de bu hatasını anlar ve gaflet uykusundan uyanıp kibir içkisinden ayılır deyip sana bir şey söylemeden duruyordum. Sense gittikçe böbürlenmeni ve kibirlenmeni arttırıyorsun ve

tamamen aç gözlülükle dünyayı bırakıp kötü yola düşme bozkırında ve yanlış yapma çölünde yürüyorsun.

(1515) Dimne:

- Ben büyüyüp dünyayı tanımaya başladığımdan beri gereksiz bir söz söylemiyorum ve boş yere bir iş yapmışım diye düşünmüyorum. Eğer sen bende bir kabahat ve yanlış gördüysen kardeşlik hakkı için bana söylemeden durma ve beni tavsiyenden uzak bırakma, dedi.

(1520) Kelile şöyle dedi:

- Senin ayıpların ve kusurların o kadar büyük ki dille anlata anlata bitiremez ve yazmaya kalem yetmez. Onların ilki budur: Kendini suçsuz diye gösteriyorsun. İkincisi iki yüzlüler gibi sözlerini işinden daha iyi göstermeye çalışıyorsun. Şimdi bu olayda nasıl büyük bir hata ve akılsızlık ettin, bunu düşünmüyor musun sen? Vesvesenle Arslan tehlikeli bir işe (1525) girişti. Allah korusun ona bir zarar gelse ve ülkede bir dedikodu başlasa ve fakirlerin rahatı bozulsa bunun günahı kimin boynuna olur? Bunu da anlamıyor musun?

Dimne cevap verdi:

- Ben ona hiç kötülük etmedim, sadece tavsiye verdim, dost ve düşmanını gösterip onun faydası için uğraştım. Böyle olunca ben neden zan altında kalayım?

(1530) Kelile şöyle dedi:

- Eğer bir nasihat böyle bir sonuç veriyorsa o nasihatçinin ağzına acı biber! Eğer biri böyle bir dedikodu çıkarıyorsa onun çabasına teşekkür yok, binlerce kez lanet olsun! Biliyorum, senin tavsiyeymiş gibi söylediğin tatlı sözlerinin ve sempatik görünmeye çalışmalarının hiçbiri padişahın çıkarı için değil. Belki böyle hilelerle padişahın gönlünü tavlayıp gözünü boyayarak sadece kendin yüce olmak (1535) istiyorsun. Padişahın yakınına hiç kimseyi göndermeden dilediğince iş yapmak istiyorsun. Halbuki bu fikrin çok büyük bir aptallıktır ve sonsuz bir saçmalıktır. Çünkü padişahlar güzel kızlar gibidir. Güzel kızlara ne kadar çok âşık varsa o kadar iyidir. Bunun gibi padişahların yakınında ne kadar akıllılar toplansa bu o kadar zenginlik ve mutluluktur. Ey Dimne! Ben kaç kere sana acımam yüzünden tavsiyeler ve öğütler verdim. Ama sen söylediklerimi kafana sokup (1540) sözümü dinlemeyip doğru yolu seçmedin. Ey Dimne! Sen şunu açıkça bil ki insanın şansı ve mutluluğu onun sadece tanınmışlığına, yetenekliliğine ve hilekârlığına bakılarak olmaz. Ve az bilen cahil de mutluluktan mahrum kalmaz. Belki arada kurnazlık ve hile onun kendi sahibinin başına bela olur. Ve o sahibini beladan çekiverir. İşte iki ortak tüccarın hikâyesi bunu açıkça ispatlar.

(1545) ***Küçürek Öykü***

Eski zamanda iki tüccar ortak varmış. Biri o kadar kurnaz ve akıllıymış ki hile çözümüyle suyu zehirden arındırır ve havada uçan kuşu tutarmış. İsmi Tizhuş'muş. Ama diğeri bir o kadar akılsız ve cahilmiş. Tatarların söylediği gibi, iki koyunu bile güdemiyormuş. İsmi Hazim'miş.

(1550) Bir gün onlar arkadaş olup ticaret niyetiyle yolculuğa çıktılar. Bir gün yolda giderken cahil arkadaş bir sebeple daha arkada kaldı ve o yerde bir kese saf altın buldu. Akıllısı bunu anlayıp:

- Ey arkadaş! Biz yola çıktığımızda her türlü fayda ve zararımız ortak olur diye şart koşmuştuk. Böyle olunca bu altın aramızda ortak olup yarısı sana yarısı bana kalmalı.

(1555) Hazim gönül rahatlığıyla onun sözüne güvenip altının yarısını Tizhuş'a

vermek istedi. Ondan sonra Tizhuş bununla yetinmeyince altının hepsini cebine indirmek için bir oyun kurup şöyle dedi:

- Ey arkadaş! Allah bize "Min haysu la yahtesibu [7]" den bu kadar mal verdi. Şimdi biz neden bu kadar zahmet çekerek yabancı yerlerde geziyoruz? Ve neden bu soğuklarda donup sıcaklarda (1560) terliyoruz? Şehrimize dönelim ve tüm malımızın sefasını sürerek yaşayalım.

Hazim buna da inanınca kendi ülkelerine döndüler. Şehre indikleri sırada Tizhuş aç gözlülüğünden malı cebine indirmek için oyununa başlayarak Hazim'e şöyle dedi:

-Biz artık bu malı paylaşmayalım ve şehre de alıp götürmeyelim. Ama birazını ihracat için alıp kalanını bir yere gömelim. Çünkü malımız yerde kalırsa gönüllerimiz birbirimize bağlanır ve (1565) her geçen gün ortaklıkla dostluğumuz güçlenir. Hem şehirde malın başına türlü felaketler gelme ihtimali var. Ne zaman gerekse birlikte gelip alırız ve ikimiz beraber yardımlaşırız.

Bu cahil buna da razı olunca şehirden dışarda yaşlı bir meşe ağacının dibine bu malı gömüp bıraktılar ve kendileri şehre girdiler. Akıllı arkadaş, şehre döndüğü günün akşamında gece vakti o ağaç dibine gelip altınları (1570) kazarak aldı. Hepsini kesesine toplayıp işinin sonunu bekledi. Birkaç aydan sonra cahilin parası savrulup bitince arkadaşı yanına geldi. İhtiyacını söyleyerek:

- Haydi artık şu paradan biraz alalım, dedi.

Akıllı arkadaş:

[7] Ve ona hiç beklemediği yerden rızık verir. (Talâk,2)

- Pek iyi olur, benim de elimdeki para bitmeye yaklaşmıştı ama seni bekleyip duruyordum, dedi.

(1575) Hiçbir şey bilmiyormuş gibi davranıp ağaç dibine geldiler. Yeri kazıp altını aktardılar. Bir de ne görsünler! Ne altından ne de onu alan kişiden bir eser yok. Tizhuş kavgaya tutuşup Hazim'in yakasına yapışarak:

- Ey insafsız! Parayı sen kazıp almışsın, ihanet edip beni payımdan mahrum bırakmışsın, deyip sesini yükseltti.

Bu çaresiz, habersiz şaşkınlıktan inkâr edip söylenerek:

Vallahi billahi! Bundan hiç haberim (1580) yok, deyip baktı. Tizhuş elini onun yakasından çekmeden kavga çıkarınca soluğu kadının yanına gittiler ve bu işin şeriatın hükmünü sorarak diz çöktüler. Akıllı Tizhuş şikayetçi olup:

- Ey kadı! İşte bu adam vefasızlık ederek falanca yere gömdüğümüz ortak malımızı (1585) yalnız kendi almış ve beni payımdan mahrum ederek hakkımı yedi. Bizim aramızdaki davayı çözerek ve şeriat hükmünü uygula ve hak sahibine hakkını vererek zalimlerin iliğini kurut.

Kadı, cahile dönerek:

- Sen ne diyorsun? Onun söylediği gibi ortak olan malınızı yalnız gidip aldın mı, dedi.

O çaresiz, başını kaldırarak:

- Görmedim, almadım, diye cevap verdi.

(1590) Kadı akıllı tüccarın bu davasına şahit isteyince, hilekâr Tizhuş hıçkıra hıçkıra ağlayarak:

- Biz parayı oraya gömerken bir ağaçtan başka kimse yoktu. Bunun aldığını gören kimse var mı yok mu bilmiyorum. Ama benim şikâyetim doğru olduğu için Allah'ın kudretiyle belki ağaç dile gelir ve onun yalanını anlatıverir. Eğer zahmet edip şu ağaç yanına gidip ifadesini alsanız adaleti yerine getirmiş olursunuz ve benim doğruluğumu (1595) anlarsınız.

Kadıya söylediği sözler anlamsız gelse de onun hıçkıra hıçkıra çok ağladığını görünce:

- İyi, bugün saat geç. Yarın ağaç yanına gideriz bir şey söyleyecek mi duyarız, dedi.

O sırada Tizhuş "Artık oynadığım oyun anlaşılacak." deyip evine döndü ve nasıl bir işe yapıp nasıl bir oyun oynadığını yaşlı babasına anlatıverdi ve ona yalvararak şöyle dedi:

- Ey babam! Senin yardımına (1600) inanarak ben böyle ustalıkla bir oyun kurdum ve işi bu raddeye getirdim. Artık sen yardım edip şu ağacın içine iki kişilik bir kovuk oluştur, oraya gir. Kadı geliverirse elimizdeki malı saklarız ve tekrar bu gafilden alarak hayatımızı rahatça yaşarız.

İhtiyar şöyle dedi:

(1605) -Ey oğlum! Bu numaraları bırak, vicdanlı işler yap, kalbini temiz tut ve vefa yolundan git. Hilenin ve kötülüğün sonu kötü olur. Ve zulmedenin bu dünyada ve ahirette cezası olur. Ben dünyada çok yaşadım ve hilekârların kendi kurdukları tuzaklara düştüklerini gördüm.

Oğlu:

(1610)- Ey baba! Çok konuşma, sözümü dinle ve bu işimde bana yardım et. Aslında şimdi bu malı saklarız ama sonra bir kısmını vererek kabul ettiririz ve böylelikle ceza almaktan kurtuluruz.

Babası türlüce oğlunu bu niyetinden vazgeçirmeye çalıştı ama oğlu her söylediğine cevaplar bularak lafı ağzına tıktı ve babasını kendi tarafına çekti. Sonra ihtiyar bu söze inanarak gece olunca o ağaç kovuğuna (1615) varıp girdi. Tan ağarınca kadı da yardımcılarıyla oraya vardı ve tekrar davalarını görerek deminki Tizhuş'tan tanık istedi. Tizhuş ağacı göstererek:

- Allah'ın kudretiyle bu ağaç şahitlik yapar, dedi.

(1620) Kadı:

- Ey ağaç! Sen gözlerinle Hazim'in buraya gömdüğü altınları kazıp götürdüğünü gördün mü, dedi.

O sırada ağaçtan bir ses gelerek kadıya şöyle dedi:

- Ey kadı! Ben kendi gözlerimle oraya altın gömdüklerini, şartlarını ve yeminlerini (1625) duydum. Şimdi şahitlik ediyorum, işte bu adam yani Hazim, bir zamandan sonra bir gece gelip gömülen altını yalnız götürdü ve arkadaşının payından mahrum etti.

Kadı yaşlı bir kargaydı, hemen cesaret ederek biraz düşünmeye devam edip bekledikten sonra şöyle dedi:

(1630)- Şeriat, şahitlerin saflığını anlamak yani onların dışarıdan adilliğiyle yetinmeyip içlerindeki adalet duygusunu ve kalplerinin temizliğini bilmeyi emreder. Böyle olunca onun kalbi temiz miymiş diye düşündükten sonra bu kovuğu ateşe verip görürüz.

Ateşe verince çürük ağaç tutuşup ondan çaresiz ihtiyarın kıyafetine, sonradan sakalına gitti, bıyığı ve kirpiği de yandı. Zavallı adam daha fazla dayanamayınca pire gibi zıplayarak (1635) kovuktan çıktı ve kadı önüne getirilip cevap istendiğinde olayın hepsini şöyle anlatıverdi. Sonra kadı gafilin altınını geri çevirip verdirince akıllı tüccara gerektiği kadar ceza emretti ve toplanan halka ihanetini ilan etti. Biçare ihtiyar halktan utanıp ve az önceki yangının etkisiyle çektiği ağrılar canına yetip oracıkta öldü. Tizhuş hilesinin kazancı olarak altın alayım derken babasının cenazesini şehre alarak geri döndü. Cahil tüccar saf kalpliliği ve (1640) iyi niyetliliği sayesinde mutluluk ve zenginlik içinde bir hayat sürdü.

* * *

Kelile şöyle dedi:

- Bu kıssadan şu anlaşılmaktadır: Hile ve kötülük uzun vadede sahibine zarar verir, malından mülkünden ederek boynunu kestirir. (1645) Ey Dimne! Sen kendini ne kadar akıllı ve zeki görsen de önceden düşünülmüş bir çözümle sorunumu çözerim diye çene çalsan da aslında yalancı, akılsız ve dinsiz, imansız, güvensiz ve ortalığı karıştıran bir cahilsin. Büyük nimet veren Arslan'ı hangi hâle düşürdün ve fesatlığınla onun iyi vezirinin başını böyle bir belaya soktun! Bak, bu kötülüğün cezasını hemen kendin de görmeden kalmazsın ve çok daha kötü bir şekilde sana geri dönmeden kalmazsın. Sen kılıç gibi iki (1650) yüzlüsün ve

her yerde farklı bir yüzünü gösteriyorsun, kedi pisliğisin ve bir yılan gibi iki dillisin. Her kime dokunsan onu sokarsın.

Dimne şöyle cevap verdi:

- Yeter artık kes! Çok korkuttun ve azarladın, acı sözlerle kalbimi kırdın. Henüz hiçbir işin olmuşluğu yok, belki Arslan ve Öküz bu savaştan sağ çıkarlar ve birbirleriyle eskisi gibi dost olurlar.

Kelile şöyle dedi:

(1655) - Bu ihtimal mümkün değildir ve bu boş bir hayaldir. Akarsuların suyu bazen tatlanır denize karışmasa ve dostların arasında fitneye karşı birlik ve arkadaşlık olur dostların arasında o zamana kadar yalancı kötü ve ikiyüzlü bir fitneci olmasa. Bugün düşünüp baksan yani Öküz Arslan'ın elinden kurtularak özgür kalsa da onun iyiliğine ve cömertliğine güvenir mi ve kendi aralarındaki sohbet ve meclislerden zevk alabilir mi? Bunu bırakalım. (1660) Birbirleriyle kaynaşarak geçinsinler, dostluk ve kaynaşma olsun der ama onların bedenlerinde bu savaştan bir yara kalmaz mı? Ve içlerinde bu olaydan dolayı bir kırgınlık olmaz mı?

Dimne şöyle dedi:

- Sözlerin beni çok etkiledi, dünyadan kaçmaktan ve her şeye engel olmaktan vazgeçirdi. Artık Arslan'la irtibatta olmaktan vazgeçip ibadetinde olsam bu mantıklı mı? Veya sana uyarak (1665) seninle sohbet arkadaşı olmaktan faydalansam, sen bunu kabul eder misin? Kelile şöyle dedi:

- Ne yazık ki ben seni kendime yakınlaştırdım ve yanıma alıp birlikte duruyorum. Ancak bilginler ve âlimler buyurmuş ve bize şöyle nasihat vermiştir: Ahlaksız ve kötülük ehillerine yoldaş olup onlarla kaynaşmak yılanı terbiye edip büyütmek ondan iyi işler yapmasını (1670) bekleyen bir hizmetçi gibidir. Sen ne kadar terbiye etsen de onun zehirli dili seni ısırmadan durmaz. Ve ne kadar değer versen de senin iyiliğini anlamaz. Özellikle böyle pişmanlıklardan sonra nasıl dostluk ve doğruluk ümit edilmeli? Hangi padişah seni eşit konumda olduklarından üstün gördü de gücünü ve mertebeni en üst basamağa ulaştırdı? O halde yediğin kaba pisleyerek kendini böyle kötü bir duruma soktun ve kıskançlığınla böyle dürüst bir vezirden ayırdın. (1675) Senin bana yakınlığın ve sevgin Ayı'nın bahçıvana dostluğu gibidir.

Küçürek Öykü

Bir bahçıvanın şehirden uzakta bir dağ eteğinde bir bahçesi vardı. Çiçekleri ve gülleri çok seviyor, hayatını bu bahçede yalnız başına geçiriyordu. Dağ üstündeki ormanda bir Ayı vardı. Bir gün o Ayı ormandan çıkıp bahçıvanın (1680) yanına geldi ve ona saygı göstererek yanında oynadı. Bahçıvan da onun zararlı ve kötü olmadığını anlayarak sırtını okşadı ve kafasını sıvazladı. Kısacası onlar gide gele birbirlerine yarenlik ettiler. Hatta Ayı ormandan bal getirip bahçıvan da ağaçlardan meyve toplayıp birbirleriyle paylaşıyorlardı. Ve birlikte yatıp birlikte kalkarak yaşıyorlardı.

Bir gün bahçıvan bir ağaç altında uykuya yattı. Ayı onun ayağının altında duruyordu. (1685) Sinekler bahçıvanın yüzüne konarak onun uyumasına izin vermemişlerdi. Ayı sinekleri eliyle korkuttu. Ancak sinekler pek saldırınca Ayı onlardan güçsüz kaldı. Sinirlenerek onların hepsini birden bitireyim deyip bahçıvanın yüzüne vurdu. O zaman bahçıvan kafası ezilerek can verdi.

* * *

Dimne şöyle dedi:

(1690)- Çok abartıp gereksiz bir örnek verdin. Ben o kadar aptal ve cahil değilim, iyiliği ve kötülüğü anlarım. Ben dostumun faydasını ve zararını ayırt edemeyen Ayı gibi değilim.

Kelile şöyle dedi:

- Hey, sen o kadar da akılsız değilsin ama nefis batağı gözünü öyle bir bürümüş ki kendi çıkarından (1695) başka bir şey görmüyorsun. Kalbini kötü huyun öyle kaplamış ki insafın ne olduğunu dahi bilmiyorsun. Gün gelir nefsin seni yönetmeye başlar ve dostlarını ölüm kuyusuna atarsın. Sonradan gelip doğruluk ve dürüstlük isteyip asılsız kanıtlar göstermeye başlarsın. Bunun gibi Arslan'la Öküz'ün arasını bozarak böyle bir olay çıkardın. Ve hemen dostluk ve doğruluk isteyerek boş delillerle af diledin. Senin dostluğun o vefasız iki tüccarın dostluğu (1700) gibi olsa gerek.

Küçürek Öykü

Bir şehirde bir tüccar demirle ticaret yapıyordu. Bir gün başka yere gitmesi gerekip demirlerini bir dost tüccara emanet ederek yolculuğa çıktı. Bu dostu o gidince tüm demirleri satarak onun parasını cebine indirdi. (1705) Bir süre sonra dönüp dostundan demirleri geri vermesini isteyince o:

- Ey dostum! Allah'tan senin başına bir bela gelmiş. Senin demirlerini bir ambara bırakıp kilitlemiştim. Bir süre sonra bir de açıp baksam miskin fareler senin bütün hepsini yiyip bitirmişler, diye cevap verdi.

Tüccar bu söylenene şaşırarak şöyle dedi:

(1710) -Tuhaf, farelerin dişleri pek keskinmiş, deyip inanmış gibi görünüp başını öne eğerek dönüp gitti. Bu hakkını hile yaparak almaya niyetlendi. Bir gün dostluklarının eskice olduğunu bildiği için bu dostuna misafir oldu ve birkaç saat muhabbet kurarak oturdu. Geri dönerken kapı dibinde arkadaşının yalnız olan oğlunu gördü. Hemen aynı anda koltuk (1715) altına kıstırıp evine götürdü ve bir yere saklayıverdi. Bu tüccar bir süre sonra oğlunu aramaya başladı. Evden eve gezip bulamayınca o tüccara gidip durumunu anlattı. Tüccar şöyle dedi:

- Ben gece sizden çıkıp evime dönerken (?) falanca giyimli ve falanca gibi (1720) bir çocuğu yukarı kaldırıp gitti. Şunu gördüm ya artık bundan başka bir şey düşünemiyorum.

Bu dost ağlayıp ona kızarak:

- Sen beni aptal sanıp bana yalan söylüyorsun ve bu hâlimle dalga geçiyorsun. Yumruk gibi bir iki kilo gelen çocuğu nasıl kaçırsın, dedi.

Tüccar gülümseyerek:

-Hayır dalga geçmiyorum, doğru söylüyorum. Eğer bir yerin (1725) fareleri demir yerseler (?) çocuk kaçırabilirler. İlkini kanıtlayanlar bunu da mantıklı görürler. O zaman dostu işin aslını anlayarak:

-Endişelenme, fare demiri yememiştir, dedi

Tüccar da:

(1730) -Telaşlanma, çocuğu (?) kaçırmadı. Demiri getir ve çocuğunu alıp git, diye cevap verdi. Sonra demirin parası tüccarın eline geçtiğinde (?) çocuğunu elinden düşürdü, dedi.

* * *

-Ey Dimne! Bu kadar büyük nimetine ihanet eden kişinin dostluğunu kimse (1735) istemez. Çünkü vefasıza yarenlik etmek akılsız bir cahile bilim öğretmek ve sır tutmayan kişiye sır vermek yanlış. Kelile ile Dimne bu sözlerle konuşurken Arslan ile Öküz meydanda tozu dumana katarak kan akıtıp savaştılar. Sonra Arslan Öküz'ü yendi ve parçalayarak öldürdü. Sonra başka bir tarafa geçerek dinlenmek için oturdu. (1740) Biraz kendini toparlayınca öfkesi geçti. Şetrebe'nin yaralı gövdesine baktı ve o zaman içini merhamet kaplayarak ona acıdı düşünerek şöyle dedi:

-Ah miskin Şetrebe! Akıl, erdem, nitelik ve güzellikte mükemmel, güç ve yiğitlikte ise böyleydi. Ben onu nasıl parçalayıp bir kenara attım. Ve onun hakkında söylenen sözler doğru mu değil mi diye düşünmeden ona beddua ettim. (1745) Dimne, Arslan'ın yüzünde üzüntü ve pişmanlık etkisini görünce Kelile'yle konuşmayı bırakarak onun yanına geldi:

Ey padişahım! Allah senin düşmanını cezalandırıp yerle bir etti. Hayatına ve zenginliğine göz diken kişiye hak ettiği cezayı verince tertemiz dünya sana kaldı. Bundan dolayı şimdi neden endişeleniyorsun ve böylesine mutlu bir günde neden hayıflanıyorsun?

(1750) Arslan şöyle dedi:

- Şetrebe'nin hizmetinde edebini, işlerinde insafını, akıl yürütmede ve çareler bulmada yetenekliliğini aklıma getirip acıyorum. Ve böyle güvenilir bir sırdaşımı ve kahraman bir vezirimi öldürdüğüme pişmanım. Ah! Eğer bir suçu varsa araştırıp ispatlayarak öldürmeden durup sabretseydim! Ve suçu olsa da affederek suçu ortadan kaldırsaydım ya.

(1755) Dimne şöyle dedi:

- O iyilikten anlamayan kafirin insafa gelmesi mantıksızdır. Böyle düşmanı yendikten sonra mutlu olmak lazımdır. Çünkü bir kimseden cana ve mala zarar gelme ihtimali varsa o ne kadar değerli ve yakın olsa da onu affetmek büyük hatadır. Mesela insanın parmağı ve ayağı her ne kadar birbirine (1760) yakın ve kendi vücudundan olursa olsun hasta edip çürümeye başlarsa onu keserler. Ve diş ağrıyıp bu ağrı dinmezse onu yerinden çekip alırlar.

Arslan bu sözleri duyunca biraz rahatladı. Öyleyse günahı kendi boynuna deyip bakışlarını onun üzerinden çekti."

* * *

Ancak gök bir fırsat bularak Öküz'ün hakkını Dimne'den aldı. Ve işi ortaya çıkıp dünyaya (1765) ibret oldu. Buradan malum oldu ki aldatma ve hile her zaman cezalandırıldı. Bu işlerin sonu hayırsız ve uğursuzdur. Burada birinci bab tamamlandı.

İkinci bapta Dimne'nin hile ve ihanet edip Şetrebe'yi Arslan'a öldürttüğü ortaya çıkarak cezasını bulduğu ve bundan başka güzel hikâyeler de anlatılmaktadır.

(1770) *Açıklama:* "Şerḫ̆-l-ġuyun" kitabında -aslında bu Kelile ve Dimne kitabını Hintçeden tercüme eden kişi ilk bölümde yazıldığı gibi Sehl bin Harun bin Ebu Ömer olarak gösterilse de bu yanlıştır. Farsçaya çeviren kişi Enüşirvan döneminde yaşayan Verzuvya bin Ezher isimli tabiptir.

İKİNCİ BAP

(1775) Dedikocucuların laf uydurup iki dostun arasına nifak salınca kendi cezalarını nasıl bulduklarını ve kötülüklerinin sonunun nasıl olduğunu bildirir.

Dabşalim Arslan Padişah ve Öküz, hikâyesini duyan dedikoducular ve padişahı birine karşı dolduranlar, doğruyu ondan saklayıp hile yaparak onu hataya düşürüp onun dürüst olan (1780) vezirlerini öldürtmelerini ve o alçakgönüllülük ve vicdanlılık yolundan saptırıp yalancı ve sözünü tutmaz gösterip kötü anılmasına neden olup bununla padişahlığını zayıflatarak dünya ve ahirette onu pişmanlığa düşürdüğünü bilip böyle dedikoducuların sözlerini kafaya takmanın hata olduğunu anlayınca o melunların sonlarının nasıl olduğunu ve amellerine hangi cezanın layık olduğunu bildiği için:

(1785)- Ey efsunlu hekim! İkinci vasiyette böyle yazılmıştır: Padişaha dedikodu yapanlarla ve onu birine karşı dolduranlarla yakın olmaktan çok kaçınmak gerek. Eğer birinin böyle huyu olduğunu bilinirse hemen onu dedikodu kapanını ceza makasıyla kesmeli. Bunun gibi Dimne kötülüğüyle Şetrebe'yi öldürtünce ihaneti anlaşıldı mı? Arslan kafasını toplayarak Öküz'ün kandırıldığını anladı mı? Ve Dimne'den şüphelendi mi? Dimne yine oyunlar oynayarak kurtuldu mu yoksa (1790) kendi de yakalandı mı? Bu konuda şu ikinci vasiyeti açıklasaydık. Arslan ile Öküz'ün kavgasını anlatsaydık, diye rica etti.

Beydaba padişahın sözünü kabul edip şöyle dedi: (1795) -Allah'ın güzelliği olsun şahım, koruman, akıl ateşin ve yol göstericin.

Derin zekâ ve derin düşünce böyle öğretir: Padişahlar bozuk dilli dedikoducuların ustalıkla uydurarak söyledikleri gizli amaçlı sözlere yenik düşerek bir işe girişmesinler ve bir işin aslını bilmeden onun hüküm vermesinler. Eğer tesadüfen art (1800) niyetli söz sahibinin sözü kabul edilip bununla bir iş yapılırsa dedikoduculara anlatılmalıdır ki onlar bundan ibret alsınlar. Ve her gün padişahın huzurunda gizli niyetli söz söylemekten korksunlar. İşte Arslan ve Dimne hikâyesi bu meseleye örnek olur. Ve şu biri diğerinin ölümü için nasıl üzüldüğü bize ders olur.

(1805) ARSLAN İLE DİMNE HİKÂYESİ

Ne zaman Arslan Şetrebe'yi öldürdüyse, bir tarafa dinlenmek için oturdu. Orada onun kana bulanmış bedenini görüp yüreği cız ederek gözlerinde yaşlar birikti. İşin aslını iyice araştırmadan alelacele birinin sözüyle böyle parçalayıp bir kenara attığına pişman oldu ve canı sıkılıp başını önüne eğerek parmağını ezdi. Ve üzüntüden içi parçalandı. Çünkü Şetrebe güvenilir dostu, can yoldaşı, (1810) akıllı veziri, kuvvetli kahramanı, büyük işleri başından uzaklaştıranı ve memleket meselelerinde akıl hocasıydı. Hiçbir zaman onun elinin altındakilere zulüm ve işkencesi görülmedi. Padişaha ihaneti bilinmedi. Kısacası bu olaydan sonra Arslan, Şetrebe üzüntüsünden dünyaya hizmet edemeyip memleket işleriyle ilgilenemez oldu. Ve her kimi görse ona durumunu anlatıp sırrını vermezdi. Ve her gece vahşi hayvanlardan birini yanına alıp kıssalar ve öyküler (1815) anlattırıyordu. Ve onlardan ibret alarak biraz içini rahatlatıyordu.

Böyle bir gece Kaplan'ı çağırıp ona durumunu anlattı. Ondan akıl ve öğüt istedi. Çünkü Kaplan Öküz'ün haricinde yakın bir veziri, eli iş tutan, görmüş geçirmiş akıl hocası ve bir kahramanıydı. O Arslan'ın böyle yandığını görerek:

- Ey padişah! Geçmiş şeye pişman olunca yağan yağmuru örtüyle kovmak gibi olur. (1820) Ve olmayacak işi uzun süre düşünüp üzülmekten insan delirip gelecek kazançlarından yoksun kalır ve hayal peşinde koşan Tilki'nin öyküsü bunun benzeridir.

Küçürek Öykü

Günlerden bir gün bir Tilki ticaret için yuvasından çıktı. Yürürken burnuna bir leş kokusu gelip o konunun ardından giderek ormanda bir yırtıcıdan kalan etsiz bir leş (1825) buldu. Sevinerek eti olmasa da çorbası da işe yarar deyip derisini ağzına geçirip yuvasına gitti. Yolda bir köy yanında bir sürü otlak hindi yavrusu görünce gözünü hırs bürüdü. Bu durumu beklenmedik bir şekilde gönderilen bir nimet diye sayarak ağzındaki deriyi bırakıp oraya doğru giderken bir Çakal karşı gelerek:

- Neden böyle sevinçten havalara uçarak bir şey almaya gidermiş gibi yürüyorsun acaba, dedi.

(1830) Tilki:

- İşte nasıl ganimet gördüm, şuna gidip bir tanesini havaya kaldırıp getirmek istiyorum diye cevap verdi.

Çakal şöyle dedi:

- Ey canım! Boşuna uğraşma ve gözüne tuz bile değdirir gibi yapıp boşuna hareket etme. Ben (1835) ne zamandan beri burada pusuda bekleyerek artık birini kapsam mı diye fırsat kollamaktan gözlerim karardı ve bu hayalle yaşamaktan aklım gideyazdı. Onların böyle uyanık bir çobanları var. Hiç de gafil avlayamadım ki hayvanları alıp kaçmak nerede? Yakınlarına bile gidemedim. Sen en iyisi elindeki kanlı deriyi temizleyip onunla yetinerek sağ salim evine git.

Tilki:

(1840) -Niçin ben bu niyetten vazgeçerek azla yetineyim? Ve neden korkaklıktan aç kalayım? Ben bunların birisini yakalayıp getireyim de uyanık çobanın ruhu bile duymasın, deyip deri parçasını bırakarak o tarafa doğru gitti.

O sırada havada bir Kartal uçuyordu, bu kanlı deri parçasını tüyü bitmemiş bir kuş yavrusu sanarak korkuyla aşağı indi ve pençesine iliştirerek götürdü.

(1845) Öte yandan Tilki hindi yavrularının yanına gidememişti. Çoban saklandığı yerden Tilki'ye bir taş attı. O taş başına değip ağzını burnunu kan içinde bıraktı. Tilki kanlar içinde kalarak bin bir güçlükle çobandan kurtulup diğer deri parçasının yanına geri döndü. Ama Kartal onu çoktan götürmüştü. Onun en ufak bir izine dahi rastlayamadı. O zaman Çakal'ın öğüdünü dinlemediğine pişman oldu ancak bu fayda vermedi.

* * *

(1850) Bu masalı anlatmamın amacı şudur: Padişahlar hata yaparak akıllı vezirlerini öldürse de ne yapmalı? Ölen geri gelmez, onun yasından memleket meselelerini unutup bırakmasın ve her gün bu hataya düşmemek için bir çare bulsun. Bir vezirin yasıyla işlerine bakmayıp diğerlerini de kurban etmesin. Çünkü o yaşanan hatayı düzeltme vakti geçmiştir. Şimdi bunu fark ederek memleket meseleleriyle uğraşmaya başlamalı. Ve her zaman (1855) böyle işlerde çok dikkatli olmalı.

Arslan şöyle dedi:

-Bir daha böyle bir hataya düşmemek için hangi dikkat çözümü gerek?

Kaplan şöyle dedi:

-Bir padişah dedikoduculara huzurunda yer verip onların sözlerine kulak verse (1860) o zaman bu kişiler yukarı mertebelere yükselmek için yalan sözlerle padişahın dürüst vezirlerini ihanetçi gösterirler. Ve ülkeye hizmeti yararlı olan kişileri yok ederek padişahı böyle bir hâle düşürürler. Eğer her gün böyle bir hataya düşmek istemiyorsan Şetrebe'nin işinin doğrusunu iyice bil ve ona atılan iftiraların aslını öğren. Eğer Şetrebe gerçekten de ihanet ettiyse cezasını bulmuş, onun için kendini kahretme. Eğer ona iftira atarak ölümüne sebep oldularsa (1865) dedikoduculara çok işkence çektir. Kim olursa olsun hiç çekinme. Halk bundan hep ibret almış olur. Eğer Şetrebe hainse halk böyle kötü şeylerin kendi başlarına da gelebileceğini kafasına sokar ve padişaha kötülük etmez. Eğer dedikoduculuğun ayıp bir şey olduğu anlaşılırsa halk dedikodu yapmaya cesaret edemez.

Arslan şöyle dedi:

(1870) -Ey akıllı vezirim ve olgun nasihatçim! Bugüne kadar senin tavsiyen ile yaptığım işlerin hiçbirinden pişman olmadım. Üzerine yüklediğim sorumlulukları vicdanınla çözdün. Senden hiçbir zaman kötülük görmedim. Bu görevi de senin çalışkanlığına güvenerek sana veriyorum. Bu işin aslını çözerek beni bu kederden kurtaracağını ümit ediyorum.

Kaplan şöyle dedi:

(1875) -Ey benim sultanım! İsteğin ve duan bana yar ve yardımcı olsun, elimden geldiğince bu konu üzerinde çalışıp onu inceleyeyim. Ve mantığım yettikçe onu araştırıp soruşturayım, deyip Arslan'a selam vererek evine döndü.

Yol üstünde Kelile ve Dimne'nin evi vardı. Oradan geçerken bir ses duydu. Çünkü bir süredir Dimne'nin davranışlarından bir kötülük sezip ondan şüpheleniyordu. Bir de kulak (1880) kabartınca ne duysun! Kelile Dimne'nin yaptığı işlerden hiç hoşlanmayarak onunla kavga edip ardı ardına şu sözleri söylüyor:

- Ey Dimne çok kötü bir iş yaparak büyük bir olay çıkardın. Padişahı halkın gözünde sözünde durmayan ve anlaştığı şeyden cayan biri olarak gösterdin. Şetrebe'ye ihanet ederek haksız yere onun boynunu vurdurdun ve diğer vezirleri padişahın samimiyetinden soğuttun. Şimdi şunu bil ki zor bir işe bulaştın ve kötü bir yola girdin. Eğer Arslan'a senin yaptığın anlatılırsa ve oyunların (1885) duyulursa kim kötülük girdabında boğulmasın deyip de senin elinden tutar. Her kim senin ihanetini anlarsa yüzüne tükürerek senden daha da uzaklaşır. Ben senin kardeşin, biraderin ve yakın dostun olsam da artık senden korkuyorum. Seni dost olarak yakınımda barındırmam ve kötülüğünden sakınırım. Sırlarımı sana anlatmam ve mümkün olduğunca senden uzak dururum. Dönüp yüzüne bile bakmam. Sen bu işin sonunda

Arslan ihanetini anlamaz ve bir gün cezanı vermez mi (1890) diyorsun? Seninle arkadaşlık etmeye çalışırsam bunun zararı bana gelmez olur mu?

Dimne şöyle dedi:

-Geçmiş geçmişte kalsın, Allah'ın takdirine ve kazasına engel yok. Ne olduysa oldu. Şetrebe öteki dünyaya göçtü. Şimdi derhal geçmişi unutalım. Dünya tertemiz oldu. Mutlulukla konuşup yeni bir sayfa açarak yaşayalım.

(1895) Kelile: şöyle dedi:

-Sübhanallah! Bu kadar günah ve suç işlemene rağmen nasıl böyle rahatsın? Allah Allah! Son derece yanlış düşünceler ve yersiz hayaller bu!

Dimne şöyle dedi:

-Hayır öyle değil. İhanetin sonunun kötü olduğunu biliyorum. Ama makam ve mevki (1900) bulmak amacıyla bu günahı işleyip onu geri döndürmek mümkün olmadığı için son pişmanlık fayda etmez diyorum.

Kaplan bu sözleri duyunca ihanetin Dimne tarafından gerçekleştirildiğini anladı. Sonra çabucak geri dönerek Arslan'ın anasına gidip bu sırrı hiç kimseye söylemeyeceğine yemin edince ne gördüyse ve ne duyduysa eksiksiz fazlasız ona söyleyiverdi. Annesi bunu duyunca şaşkınlıktan bütün geceyi (1905) uyuyamadan geçirdi. Ve ertesi gün oğlunun yanına gittiğinde onu keyifsiz ve başını öne eğmiş bir vaziyette bulunca:

-Ey oğlum! Sana ne oldu ve kim seni kim yendi? Ve hangi üzüntü seni bu hâle getirdi, deyince.

- Ey sevgili anam! Görmüş geçirmiş ve bana çok büyük hizmetlerde bulunmuş iyi bir vezirimi kolay yoldan öldürdüm ve onun ihanetini açıklamamasına rağmen başkasının sözüne bakarak çılgına döndüm. Şimdi memleket sorunları önüme geldiğinde akıl danışacak bir vezir yok. Onu öldürdüğüme çok pişmanım ve (1910) ne kadar unutmak istesem de tekrar aklıma geldikçe kahroluyorum. Evet, pişmanlık duyulan bir şey geri alınmaz ve ölen Şetrebe bir daha asla dirilmez. Ancak şu var ki elimin altındaki halk Şetrebe olayı yüzünden bana vefasız ve zalim diyerek arkamdan türlü türlü konuşuyorlar galiba, Güya hepsinin bana inancı bittiğinden beni düşünüyorlar galiba. Bu yüzden doğruluğu ve adaleti göstermek için Şetrebe'yi suçlu göstermek istiyorum. Ama bunun için ne kadar uğraşsam da onu (1915) kötülemek içimden gelmiyor. Gerçekten de Şetrebe bir sürü iyi sıfatlarla bezenmiş bir vezirdi. Bilmiyorum, bana ihanet etmek ya onun aklındaydı ya da değildi. Şimdi bu hatamı düzeltmek ve Şetrebe'yi aklamak için bu işin iyice araştırılmasını istedim. Eğer suç gerçekten de ondaysa kendi cezasını bulmuş diye içimi rahatlatacağım. Eğer bu ona bir iftiraysa dedikodu yapıp onu bu hâle getirenin hakkını alırım. Böylece (1920) kendi adaletimi gösterip eleştirilmekten kurtulurum. Ey anam! Senin bu konuyla ilgili daha iyi bir çözümün yok mu? Ve bu konu hakkında benim bilmediğim bir şey bilmiyor musun?

Anası şöyle dedi: -Bir sır biliyorum, onu söylemem dinen uygun olmaz. Ve bir haber aldım binlerce kez yemin ettiğim için onu söylememeli.

(1925) Arslan şöyle dedi:

-Bir sırrı açığa çıkarmak dinimizde hiçbir zaman haram değildir. Bir sırrın açıklanmasından birine fayda sağlayacaksa onu gizlemek münasip değildir. Şeriat hükmüne göre anlatılması, yorumlanması gerekmektedir. Mesela bir kişi diğer kişiyi haksız yere öldürtmeyi düşünürse hiç şüphesiz o sır sahibi bu sırrı öldürülecek kişiye söylemelidir. Zalimin kötü niyetini (1930) anlatmalıdır. Yoksa kendi de zalimlikte ona ortak ve işbirlikçi

olur. Ve günaha girmiş olur. Bu sırrı sana söyleyip böyle yemin ettiren kişi kendisini aradan çıkararak tüm günahı senin boynuna bırakmıştır. Bu sırrı bana açıklamaya korkarak seni arada bırakmıştır. Bu yüzden o sırrı benden saklama. Her ne iyi fikrin varsa onu benden esirgeme. Anası şöyle dedi:

(1935) -Sırları açıklayanlara nasıl cezalar verildiğini âlimlerden duymuştum. Ve yeminini tutmamanın nasıl utanç verişi bir şey olduğunu bilginlerden öğrenerek anlamıştım. Sırları açıklamanın iki zararı var. Birisi şudur: Sırrını anlattığın kişi seninle düşman olur. İkincisi, dost ve düşman arasındaki değeri bitirip zan altında bırakır. Ancak bu iş böyle bırakılarak ihaneti kimin işlediği bilinmez ve işlediği suça göre ceza almazsa başkaları da onu örnek alıp onun yolundan (1940) giderler ve bu kötü işi marifet sanarak padişaha ihanet ederler. Bu yüzden bu sırrı sana söylemek gerektiğinden onu saklamak bana büyük zararlar verir, deyip Kaplan'dan duyduğunu anlatıverdi.

Ondan sonra Arslan tüm büyüklerini ve ordu komutanlarını toplayarak kendisi korkunç ve sevgi dolu bir görünümle tahtına oturdu. Dimne de diğerlerinin yanında ayakta durdu ve (1945) Arslan'ın endişeli olduğunu görünce hiçbir şey bilmiyormuş gibi yanındakilere dönerek:

- Padişaha ne olmuş, neden böyle endişeli görünüyor, dedi.

Arslan'ın anası bunu duyunca şöyle dedi:

-Ey kötülük sahibi! Sen sadece kendini akıllı sanıp diğer insanları aptal mı sanıyorsun? Ve senin hatanla haksız yere dökülen kan senin yanına kalır mı diye düşünüyorsun? İşte padişahın (1950) sevgili vezirine attığın iftiran ve ihanetin ortaya çıktı. Ve senin işlerin baştan sonra padişah tarafından açıkça anlaşıldı. Artık şeriat hükümlerince senin gibi zehirli bir otu memleket güllerinin arasına koymadan koparıp atmak gerekir. Senin kafanı dar ağacında sallandırarak diğer ihanetçi kötülük sahiplerine ders vermek gerekir." dedi. Dimne şöyle dedi:

(1955) -Sübhanallah! Eskiler hiçbir şey gizli bırakmamışlar ve her şeyin adaletini bulacağını düşünerek bize böyle vaaz vermişlerdir: Kötüden ne kadar uzak durursan sana o kadar yalan söylenir. Ve padişaha ne kadar samimilikle hizmet edersen onun kötülüğü o kadar çok olur. "El muhlisine alâ hatarin azim" anlamına göre samimiyeti ve dürüstlüğü ihanetmiş gibi görünür ve her kim padişahın hizmetinde kendine layık bir görev alırsa padişah dostları onun (1960) mertebesini kıskanır ve düşmanları onun çaresine bakarak ona kötülük ederler. Bu yüzden doğruluğu seven kahramanlar ve yetenek sahipleri görevlerini ve padişaha hizmetlerini bir kenara bırakıp kendilerini ibadete adayarak gönüllerini rahatlatırlar. Çünkü Allah katında hiçbir amel boşa gitmez, herkes kendi ameline göre cezalandırılacaktır. Ama dünya ülkesinin sahipleri adalet yolundan ve şeriat kanunlarından şaşarak böyle cezalar alması gerekenlere (1965) nimet verirler. Kadir kıymet bilinmesi gereken iyi niyetlilere belalar okuyarak işkence çektirirler. Bin tane miskin bundan haberim olduğu için dünya sahiplerinin sonlarının nasıl olduğunu görüp Allah'ın ibadetini halka hizmete dönüştürdüm ve mihrap ehlinden uzak durarak padişahın eşiğine yüz sürdüm. Bu yüzden Allah'ın gazabına uğradım. İşte böyle bir iftiraya uğradım! Ben padişahın hizmetinde durarak diğerleri gibi zulüm ve (1970) ihanet etsem ve kendimi yalanla daha iyi göstersem o zaman övülürdüm ve her yerde iyi olarak anılırdım." dedi. Dimne bu sözlerini bitince herkes onun tatlı diline ve açık tabirlerine şaşırdı. Hatta Arslan bile kendi kendine yenilmiş olarak başını önüne eğdi.

(1975) O sırada Karakulak bunu görüp Dimne'ye şöyle cevap verdi:

-Ey kendi ayıbını araştırırken kendini unutan hayvan! Ey lafı padişaha dokundurup kendi ayıba batan! Sen bilmez misin? Padişahlar "Es-sultanü-l-adil zıylle-l-lahu fi-l-ardıy"[8] tacını giymişlerdir ve ġadlün seġatün ḫeyrü ġan ġıybadeti sittin senetin" şerefine layık olmuşlardır. Birçok ilim ve hikmet sahibi olan âlimler ve nice akıl ve mucize (1980) sahibi olanlar "hidmetü--mülüki nisfü-s-sülüki[9]" diye samimiyetle hizmet etmişlerdir. Eğer kutsal peygamberin yolundan gidenler ve büyükler onun hizmetini kendine mertebe olarak görseler

[8] Adil sultan yeryüzünde Allah'ın koruması altındadır.
[9] Padişahlara hizmet eden.

sen bu kadar büyük konuşup onların hizmetlerinden iğreniyor musun? Ve dilini çok uzatarak kendini onlardan üstün mü görüyorsun?

Dimne şöyle dedi:

(1985) -Padişahların "zıylle-l-lahi li-l-alemin[10]" dediğin doğrudur ancak onlar şöyle olurlar. Yardımlarını ülke ihtiyaçları için harcayıp kendi ihtiyaçlarını hiç karıştırmadan adillik yaparlar. İlim ve hikmet sahiplerinin ve dürüst kullarının dürüstlükle çalıştıklarını görüp onları kendilerine yakın tutup cahillik, hile ve fitne sahibi olan yalancıları ve üçkağıtçıları yanına yaklaştırmayarak kovarlar ve bu söz doğrudur. Gerçek âlimler ve hikmet sahiplerinin (1990) bazıları padişahlara hizmet etmiştir. Ancak onların işi başkadır. Onların hepsi hizmetlerinde faydalı olacaklarını gördükleri ilhamın peşinden giderler. Bizim gibi hizmetçilere dünyevî ihtiyaçları nedeniyle çamur atmazlar.

Arslan'ın anası şöyle dedi:

-Bu söylediklerin doğru ama sana bir faydası yoktur, sen bir şeyler uydurarak ömür (1995) kilimini uzatmaya çalışıyorsun, güzel hikayeleri sıralayarak ettiğin ayıbın üstünü örtmeye çalışıyorsun. Fakat herkese göre bellidir ki Şetrebe padişahın dürüst vezirlerinden biriydi ve sen onun ölümüne sebep oldun ve bu hatandan dolayı tüm yurt kıtlık çekmeye başladı.

Dimne şöyle dedi:

-Herkese açık ki Şetrebe'yle benim aramda daima dostluk ve dayanışma olup (2000) birbirimizin hiçbir davası ve düşmanlığı yoktu. Şetrebe'nin mertebesi yüksek olduğundan ve kendisi padişaha benden daha yakın olduğundan dolayı gücü bana kötülük yapmaya yetiyordu. Ancak dostluğumuzun kıymetinden dolayı uzaklaştığında ben ona elçilik ederek

[10] Alemlerin sahibi olan Allah'ın himayesinde.

padişaha yakın olmasını sağladığımdan her zaman bana şefkat ve merhamet gösteriyordu. Benim mertebem Şetrebe'ninkinden biraz aşağıda olsa da padişahın hizmetinde tamamen aşağılık ve önemsiz (2005) değildim. Öyle olsaydım kendime başka bir yer bulmak için Şetrebe'ye kıskanırdım. Ama ne zaman onun ağzından padişaha karşı düşmanlık sözleri duydum ve kalbinde kötü niyet olduğunu bazı delillerle anladım işte o zaman padişahın verdiği ekmek ve tuzun hatrına – her ne kadar dostum olsa da- onun fikrine uymadan padişaha gördüğümü ve duyduğumu söyleyiverdim. Padişah da onu sadece benim sözüme güvenerek öldürmedi. Ve işin aslını öğrenmeden cezasını vermedi. Kendi (2010) doğruluğuna ulaşıncaya kadar araştırdı ve onun niyetinin kötü olduğunu anladıktan sonra kendi iradesiyle bu işi yaptı. Yoksa ben padişahın bu kadar ekmeğini yiyip de ona düşmanlık besleyenlere uyayım mı? Nimetini yok sayan düşmanları ne derlerse desinler deyip konuşmayan dilsiz bir şeytan gibi durayım mı? Böyle padişaha tahtının civarında bulunanlardan bazıları kendilerini ona yakın gösterirler ama içten içe kötü niyet beslerler. Ve ben de (2015) onlardan biri mi olayım? Ben gariban, padişahın nimetinin büyüklüğünü bildiğimden yeminimde ve sözümde durarak bunu ona yetiştirdim. Bu konuda yoldan çıkanlar, vaktiyle onların ihanetini de anlatmayayım diye bana karşı böyle kötü niyet beslediler ve kendilerini korumak için beni suçlu gösteriyorlar. Ben bu sözleri eziyetten ve ölümden korktuğum için söylemiyorum. Ben bin canım olsa binini de padişaha kurban etmekten (2020) çekinmem. Ama devlete zarar gelmesin diye böyle söylüyorum. Bu konuda doğruyu söyleyerek padişahın devletine bir hizmette bulunuyorum.

Dimne bu sözleri bitirip inci gibi dizince meclistekilerden biri onun ikiyüzlü sözlerini açıklamak ve onun yanlışını ve de kötülüğünü ispatlamak isteyerek şöyle dedi:

-Bu hain bu sözlerle kendi çıkarını gözetiyor. Hiç de padişaha gönül verdiği için (2025) söylemiyor. Günahını ancak bu şekilde gizleyerek kurtulmaya yer arıyor.

Dimne şöyle dedi:

- Ey biçare cahil ve akılsız hayvan! İnsana sözünden daha yakın olan bir şey var mı? Biri kendisinin iyiliğini isterse bu ayıp ve utanç verici mi? Kendi iyiliğini istemeyen

başkasına iyilik yapar mı? Kendimi haksız yere öldürülmekten kurtarmaya çalışıyorsam akıllı köle buna hiç ayıp der mi? (2030) Söylediklerinden fesatlık ve düşmanlık kokusu geliyor ve alçaklığın davranışlarından anlaşılıyor. Sen hileyle iyiliği ayıramayan aptal bir hayvan olduğun için bu hayvanların arasında kalmaya da layık değilsin. Zavallı, kendin gibi hainler sayesinde padişahın eşiğine gelerek hayatını devam ettiriyorsun. Padişah hazretleri senin gibi yerini yurdunu bilmeyen ve iki buzağıdaki pireyi ayıklayamayan bir ahmak değildir ve onun keskin zekâsı ve olgun hissiyatı sayesinde senin sözlerin daha ağzından çıkmadan (2035) hemen anlayıp onların tatsızlığını bilmiştir. Boş hayallerle padişahın huzurunda terbiyesizlik ederek kendi çıkarını göz önünde bulundurarak konuşuyorsun ve insanları kendi kafana göre ölçüp tartıp ahmaklar ve beyinsizler olarak düşünüyorsun." diye cevap verdi. Dimne'nin böylesine etkili laflarından dolayı o hayvanla alay edilince hayvan sesini kıstı ve ne diyeceğini bilemeyip cevap verecek söz bulamayınca utanarak meclisten çıktı.

(2040) Arslan'ın anası Dimne'ye dik dik bakarak:

-Ey edepsiz ve utanmaz hilekâr! Ve azgın yalancı murdar! Bu kadar ayıp ve hıyanet ederek iyiliği yok ediyorsun. Neden biraz olsun utanmıyorsun? Nasıl bu insafsızlığından çekinmiyorsun? Bu kadar insanın önünde gösterişe yenik düşüyorsun ve bu denli büyük bir günah işleyip hile yaparak azaptan kurtulmak mı istiyorsun? Hayır, hayır! Bunun olması mümkün değil. (2045) Ve senin günahın ortaya çıkmadan ve cezan kesilmeden olmaz!

Dimne şöyle dedi:

-Ey sultan! Sen saf kalpliliğinden oyun ne demek bilmiyorsun. Yalancıların sözüne inanarak bana düşman gözüyle bakıyorsun. Sözlerimde bir kusur bulmak için beni dinliyorsun. Bu yüzden padişah faydasına yetecek sözlerimi kabul etmeyince bu bana zarar veriyor ve benim sözlerim (2050) sana yalanmış gibi geliyor. Padişahın yakınları onun sonsuz nimetlerini sömürmüşlerdir ve doğruyu ortaya çıkarırsak onun nimetinden uzak kalırız deyip doğrunun ortaya çıkmasına izin vermezler. Konuşmaları gereken yerde ağızlarını kapatıp beklerler. Kıpırdamadan durmanın bir gereksinimi olarak sözde boş laflar

üretirler. Ve doğru söyleyenin sözüne kulak asmayarak onu bir tarafa çekerler. Padişaha düşmanlık yapan piçlerin ayıplarını örterler.

(2055) Dimne Arslan'ın anasının dediğini reddederek şöyle dedi:

-Herkes kendi sınırını bilip seviyesine uygun işlerle meşgul olsa dünyada kötülükler olmazdı. Ancak çoğu kişi güzel olmayan işe girişerek dünyayı sarsarlar. Halbuki tozlu yere gül yaramaz. Ve cahil âlimin yerini tutmaz. Ve kadınlar her ne kadar toplum önünde yüzlerini açarak otursalar da onlar kahraman olmazlar. Edepsiz diye ona şöyle derler: Kendini unutup (2060) halk arasında istenmeyeni söyler. Ve kendi anlamadığını düşünmeden ağzına geleni söyler. Ahmak şu demektir: İşin aslını anlamaz hem iki kişiyi birbirinden ayıramaz hem de başına gelen bela ve zarardan kurtulamaz. Ve hiçbir şeye fayda getiremez. Azgın kişi şudur: Kendi çıkarı için çalışıp başkalarına zarar verir. Yalancı diye şuna derler: Olmayanı olmuş gibi anlatır, doğruluğunu araştırmadan bu iş şöyle oldu diye lafı yetiştirir.

(2065) Dimne herkesin sözüne sert ve mantıklı cevaplar bulduğundan Arslan şaşkınlık içinde kaldı ve daha sonra şöyle dedi:

-Bunun işini şeriata bırakınca kadı araştırsın, eğer bir suçu varsa ona göre ceza versin. Çünkü memleket ve ceza belirleme işleri akıl ve sezinlemekle çözülmez. Falancaymış, demeyle yine ispatsız birinin kanını dökmemeli.

(2070) Dimne şöyle dedi:

-Ey padişahım! Ben bu işin dikkatlice araştırılmasını herkesten çok istiyorum. Padişahımız bundan rahatsızlık duymuş olsa da düşünce açıklayıcısı, tamamen araştırıp bu işi hakikate ulaştıran ve doğru söyleyen olduğum için sizin eşiğinizde benim düşmanım çoktur ve beni kıskananların haddi hesabı yoktur. Eğer her şey ortaya çıkarsa benim

masumiyetim ve (2075) suçun kimde olduğu anlaşılır. Eğer bir suç işlemiş olsam bu işi tamamen araştırmak ister miyim? Eğer padişah bu işi araştırmakla kendim uğraşmayayım derse bu işi güvenilir bir kişi olan şu kuluna versin. Ondan sonra o bu konuyu adaletli bir şekilde araştırarak hainin kim olduğunu padişaha anlatsın.

(2080) Arslan şöyle dedi:

-Endişelenme, bu iş iyice araştırılır, haksız yere ortadan kaldırılırım diye korkma. İhanet edenin kim olduğu gün gibi açık bir şekilde ortaya çıkana kadar incelenir.

Dimne şöyle dedi:

-Ben bu sözleri ölümden korktuğum için söylemiyorum. Eğer benim ölümüm devlet için (2085) faydalı olacaksa bir canım değil bin canım olsa bile hiçbirini feda etmekten kaçınmam. Fakat padişah için vermekten çekinmem. Ancak padişah doğruluğu münasip görürse o zaman kötüler bir yolunu bularak şeytanlık yaparlar. Ve padişahın güvenilir, iyi kişilerini ispiyonculuk ve iftiracılık ile birer birer öldürtürler. O zaman işe yarayacak kişiler günden güne azalıp devlet malı harap olur.

Arslan'ın anası şöyle dedi:

(2090) -Bu meclis yargı ve adalet divanıdır. Laf uydurup güzel ve geçerli örnekler vermek meclise göre değildir. Çok tuhaftır ki sen bu kadar ihanetin üzerine hiç afallamadan böyle bir şey söylemeye cesaret ediyorsun. Ve tatlı dilin ile insanları büyüleyip yeteneğinle insanların gözünü boyayarak kötülüğüne layık olan cezayı almaktan kurtulmak istiyorsun." Çok yazık, boş yere hayal kuruyorsun.

Dimne şöyle dedi:

(2095) -Bu meclis düğün meclisi değil. Ben neden diğerleri gibi yersiz sözler söyleyip durayım? Hem ben buraya sarhoş olup da gelmediğim için neden yapmadığım bir hatayı üstleneyim? Eğer ben hatalı olsaydım "el-ḫayinü ḫayi-fün[11]" denildiği gibi hiç konuşmadan dururdum. Veya meclisteki diğer kişiler gibi hatamın üzerini örtmek için ağzıma geleni söylerdim. Eğer doğru sözlerim kabul edilmeden ve bulduğum deliller dikkate alınmazken elbette (2100) benim ölümüm padişahın isteğiyse "leadde likazai-hü ve le mani li-hükmihü[12]" buyruğunca elinden ölüm şarabını içmeye hazırım. "Kullu men 'aleyhâ fân(in)[13]" hükmünce dünya ile vedalaşırım ve dostlarımdan ayrılarak şehitler camiasından biri olurum. Eğer benim ölümümün ona bir faydası olsaydı o zaman padişahım Allah katında affedilirdi, dedi.

(2105) Arslan Dimne'nin bu söylediklerini yumuşayarak dinledi ve "Bu biçarenin başına bir bela getirmezler mi acaba?" diye düşünerek oturdu. Sonra Dimne'yi zindana gönderip ertesi gün huzurunda divan yapmaya yani toplantıya çağırdı. Ve kendi evine geri döndü. Annesi Arslan'ın bu hâlinden nesi olduğunu anlayınca akşam onun yanına gelerek şöyle dedi:

-Bu Dimne'nin kötü ve hilekâr olduğunu çoktan duyuyordum. Ama bu kadar da zamane (2110) belası ve dünya kötüsü diye düşünmezdim. Nasıl böyle ihanet eden bir kişi hangi cesaretle ve yüzsüzlükle birçok makam sahibinin çenesini kapatıp gözünü boyayarak yanıltabilir bilmiyorum. Görmüyor musun, ihanetine türlü türlü biçimler vererek güzelmiş gibi gösterir. Ve zararına sunulan deliller karşısında hiç tökezlemeden nazikçe yoldan döndürenler gibi bulup cevap vermektedir. Eğer padişahın yanında keskin zekalarıyla Ülker yıldızına (2115) yetişen yüce zatları değil de saf insanlar olsalardı onları tatlı sözleriyle kandırıp kendisine esir ederdi. Ey oğlum! Onun ihaneti kesin, işini sona bırakma hemen şeriatın gereğince bir hüküm giydir. Onun masallarına kulak asma, dedi.

Arslan şöyle dedi:

[11] Her daim korkak.
[12] Onun takdirini geri çevirme ve hükmüne karşı gelme.
[13] Yeryüzünde bulunanların hepsi fânidir. (Rahmân,26).

-Ey anam! Padişahın etrafındaki makam sahiplerine kötülük ve düşmanlık edenler (2120) çoktur. Özellikle birileri becerikli olmadıkları hâlde erdemi ve liyakati sayesinde padişahtan değer görürler. Dimne'nin bilgisi, yetenekliliği belli ve benim görüşüme göre huyu suyu da belli ve soyu da alt sınıftan, ona kıskançlık etmeleri hiç tuhaf değil.

Beyit

(2130) Kıskançların âdeti şudur: Bir kişide şans ve mutluluk görse kıskançlık aynasını tutar, her zaman bir sivilce görür. Kıskançlık ateşiyle göğsü yanar. Her zenginlik sahibinin kıskanı olur. (2135) Kıskançlıktır şans ve zenginliği yakan odun.

Anası şöyle dedi:

-Onun ihanetini bütün halk anladı. Kim yapmadığı bir suçu ona atsın? Hem ona kıskançlık ve düşmanlık yapan olsa da onlar anca bir iki kişidir. Şimdi bütün vezirlerin ve komutanların bir olarak onun öldürülmesinin gerektiğini biliyorlar. Mümkün mü bu kadar (2140) yüce zatların yanlışa düşmesi?

Arslan şöyle dedi:

-Ey anam! Sözünde çelişki var. En başta Dimne Şetrebe'ye iftira atarak onu öldürttü diye şikayetçi oluyorsun. Sonra da Dimne'ye kim iftira atsın, bunu kimse yapmaz diyorsun. Ve yine o kişilerin birlik olma fikri bu duruma delil olurdu eğer Dimne (2145) falanca suçu işledi diye doğru dürüst ve ciddi kanıtlar gösterselerdi. Oysa onlar yalan yanlış sözlerle işi gizliyorlar ve azaltıyorlar. Şetrebe vakası bize ders oldu. Günlerce tamamen araştırmadan hiç kimseyi öldürtmem. Eğer Dimne suçluysa onu öldürmek için elimi çabuk tutmadığımdan dolayı o yüce zatlardan özür dilerim. Eğer suçsuzsa ve (2150) suçsuzluğu ispatlandığında onları yenmiş sayarım.

Beyit

Yani birinin günahını gözün ilişse iyice düşünerek ona ceza ver. Çünkü Bedahşan yakutunu parçalamak mümkün ama parçalananı tekrar tamamlayamazsın.

* * *

Diğer tarafta bağlanıp zindana gönderildi. Kelile bunu bildiğinden dostluk ve kardeşlik (2160) hakkı için onu görmeye gelerek onu zincirlerde ve prangalarda görünce mahvoldu. Çok üzülüp gözünden kanlı yaş akıtarak şöyle dedi:

Beyit

Beyle kürmekden meḫrüm uldım, keyaşkiy

Kilmiy iděm ġaleme, megdüm ula iděm, keyaşkiy

(İyi ki seni (2165) böyle görmekten mahrum kaldım yoksa dünyaya gelmezdim, üzüntüden ölürdüm.)

Ey Dimne! Oyunun ve kötülüğün yüzünden bu belaya düşüp kötülük gördün. Öğüt ve nasihatlerimi dinlemeyip işte bu hâllere düştün. Kendini çok bilmiş sanarak yalanlarını dürüstçe anlatıp Allah' boyun eğmediğinden böyle mahvoldun. Eğer ben sana önceden anlatarak (2170) bu yaramaz fikirlerden vazgeçirmiş olmasaydım ve bu işlerin sonunu önceden görmeden bir yere gidebilmiş olsaydım senin sıkıntılarını da yanımda götürmüş olacaktım. Artık işlediğin suçların cezasını göreceksin ve daima aşağılanarak azap içinde öleceksin.

Dimne de gözlerinden yaşlar akıtarak şöyle dedi:

-Ey kardeşim! Sen bana doğru yolu göstererek merhametini benden esirgemedin. Kardeşlik ve (2175) dostluk vazifelerini yerine getirdin. Bana zarar vermedin. Ama aç gözlülüğüm ve yükselmek için olan hırsım benim aklımı çeldi. Sözünü dinlemedim ve gaflete düştüm. Bu işin sonundan korkmadım. Acı bir zehir içmek gibi olan bu sonumu kendi kendime hazırladım. Mecburen içmem gerekir. Bu nifak tohumunu kendim ektim elbette kendim biçeceğim. Ama bu konuda kendimi bununla avutuyorum: Böyle büyük kişiler beni kıskanarak bana düşmanlık ettiler ve beni (2180) helak etmek için birleştiler. Çünkü üstün kişilerin düşmanları çok olduğundan her daim tehlike içinde olmalıdır. Ve kıymetsiz alt sınıf rahat ve huzurlu olmalıdır.

Kelile şöyle dedi:

- Peki şimdi bu kötülük silsilesinden ve bela uçurumundan nasıl kurtulup güvenlik kıyısına çıkmak istiyorsun?

(2185) Dimne cevap verdi:

-Hayat gemisi ne kadar ölüm dalgaları arasında sallansa da ben bundan kötü olup afallamam. Bu hile iplerim şimdi kopsa da ben yenilerini yapmaya çalışırım. Böyle yatıp durmam. Ancak korkum senin açındandır. Çünkü Allah korusun bizim dostluğumuzu ve kardeşliğimizi bilerek sana bu olayı sorsalar ben iki türlü belayla karşılaşırım. (2190) Biri şudur: Benim yüzümden senin huzurunu bozup sana işkence ederler. İkincisi şudur: Sen pek dini bütün ve dürüst olduğun için benim hakkında bildiğin her şeyi söyleyerek zararıma şahitlik etmekten çekinmezsin. Adaletini ve insafını her kime gün gibi açık edersen şahitliğini kabul ederek dilimi keserler ve bundan kurtulmak için olan hile halatlarımı birden koparırlar. O zaman tamamen aşağılık ve kötü nam salmış bir şekilde boynuma dolanır.

(2195) Kelile şöyle dedi:

-Bana sormaktan çok senin yaptığının padişaha anlatılması önemli. Ama senin infazına karar verilse de bu benim etkimle olmasın. Belki sen başka bir yol bulursun diye bekleyeyim. Eğer sorarsalar padişahın yanında yalan söylemem elbette doğru söylerim. Artık son nasihatim şudur ki suçunu kendi üstüne alıp padişahtan özür dile ve (2200) işlediğin günahlara tövbe edip ahiret azabından kurtulmaya çalış. Korun, kadı ile padişahın huzurunda yalan söyleyerek daha kötü bir işkenceye maruz kalma. Ve ahirette de kötülüğün ve yalanın için iki katı fazla ceza alma.

Dimne şöyle dedi:

-İyice düşüneyim de bu nasihatine göre bir fikir ve çare bulursam inşallah bundan sonraki (2205) hayatımda senin dediklerini uygularım ve sen her neyi yararlı görürsen öyle yaparım.

Ondan sonra Kelile, Dimne ile vedalaşıp onu Allah'a emanet ederek evine gitti. O gece geçerek şafak çöktü. Sonra kadı ulları ve ahaliyi toplayıp hepsine konumlarına göre bir yere oturmalarını emretti. Bu meclise Dimne'yi de getirtip karşısında ayak üstünde (2210) tutarak ahaliye şöyle seslendi:

-Siz hepiniz şüphesiz biliyorsunuz ki padişah Şetrebe'nin ölümünden beri çok üzüntü ve pişmanlık duyuyor. Ve onu iftiracıların sözüyle haksız yere öldürmedim mi acaba diye çok endişeleniyor. Dedikoduyla onun ölümüne sebep olan Dimne'nin doğru söyleyip söylemediğiyle ilgili olarak durumunun araştırılmasını ve bu suçu kimin işlediğinin anlaşılması için bu (2215) işin üzerindeki sır perdesinin aralanmasını bize emretti. Eğer Dimne bu olayda padişaha kötülük etmişse aradığı belasını buldu. Ve amacıyla ilgili olarak kendi cezasını buldu. Ve eğer Dimne yalan söylemişse ve Şetrebe'nin kanı haksız yere yere dökülmüşse ona şeriata göre hüküm verilir ve onun günahına göre bir ceza verilir. Hepiniz bu konuda kıyamet gününde tüm sırları ve gizli işleri bilen Allah'ın huzurunda cevap

vereceğinizi (2220) düşünerek ve birini öldürmenin günahların en büyüğü olduğunu bilircesine ne gördüğünüzü ve ne duyduğunuzu eksiksiz fazlasız tamamen doğruluk ve anlayışla bu mecliste söyleyin. Hiç kimseden korkmadan ve hiç kimseden hiçbir şey saklamadan ve hiçbir şeyden çekinmeden üzerinize düşen sorumluluğu yerine getirin. Ve hiç kimse bu işi hafife almasın. Çünkü öç almaktan ve kin tutmaktan uzak olarak adalete yardım edip doğruluk, dine düşkünlük ve yüce gönüllülükle övülürsünüz. Ve her zaman (2225) iftiracının fitnesinden uzak olursunuz. Dürüstlük için şahitlik yapmanın farz olduğunu biliyorsunuz. Bunu yerine getirince Allah'ın huzurunda sevaplı olursunuz. Yani eğer biriniz günah işlediyse bir karar versin. Çünkü suçu anlaşılan hemen affedilir. Ve biriniz bu işin aslını biliyorsa bildiğini dürüstçe anlatıversin. Çünkü doğruyu saklayan günaha ortak olur ve ihaneti sonunda anlaşılarak işkence altında kalır. (2230) Kadı bu sözlerini bitirince:

-Şimdi bildiğinizi söyleyiniz ve doğrunun açığa çıkmasına yardım ediniz, dedi. Ama ahaliden hiç kimse konuşmadı, hiç kimseden çıt çıkmadı çünkü herkes Dimne'nin hâlinden ihanet ettiğini biraz anlasalar da tam olarak bilmiyorlardı ve gün gibi apaçık olduğunu bilmediklerini söyleyerek boş yere kan dökülmesinden çekindiler.

O sırada Dimne'nin içine bir rahatlık geldi. Çenesi düşüp kendini temize çıkarmaya çalışarak şöyle dedi:

(2235) -Ey din büyükleri, ülke kahramanları ve komutanlar! Bakın, eğer ben suçlu olsaydım beni suçladığınızda ve korkuttuğunuzda sizin ses çıkarmadan durmanıza çok sevinerek fazla sözü uzatmadan kalırdım. Sessiz kalarak suçum anlaşılmasın diye çenemi kapatırdım. Ama bu işte suçsuz ve günahsız olduğum için cesurca kendimi aklıyorum. Ve size yemin ederek doğru şahitlik yapmak istiyorum. Eğer bende bir suç ve günah bulursanız (2240) bu mecliste söyleyiniz ve saklamayınız. Ama şahitliğinizi bir eşeğin ve bir kölenin sözüne dayanarak söylemeyiniz. "ve iza raytü misle-ş-şemsü-feşehede" hadisine uygun olarak güneş gibi açık olmayanı ağzınıza almayınız. Çünkü şahitliğiyle birinin ölümüne sebep olan köle onu öldür kendi öldürenle denk olur ve ahirette Allah'ın karşısında tutulur kalır. Dünyada çok iyi bilmediği bir şeyden hak iddia eden doktorun hâli gibi olur.

(2245) Meclis sahipleri bu hikâyeyi başlı başına anlatmasını istediler. Dimne de anlattı.

Küçürek Öykü

Bir şehirde tıp biliminden ve tecrübeden habersiz yalandan bir doktor vardı. Hastalıkların kaynağını bilmede o kadar tecrübesizdi ki sıtmayla bel ağrısını birbirinden ayıramıyordu. Şifa bulmakta şu denli bilgisizdi. Macun ve çinkoyu birbirinden ayırt edemiyordu. (2250) O şehirde cahillik dükkanını açarak ölüm tohumlarını kıymetliymiş gibi satıyordu. Birçok sağlıklı kişi onun ilaçlarından zarar görerek hayatını kaybediyordu. Yine bu şehirde başka bir usta tabip vardı, onun nefesi aynı İsa nefesi kadar tesirliydi. Ve kadehi Hızır kadehi gibi sağlık veriyordu. Kaderin düzeni ve gidişatı önceden bellidir. Akılsız, cahillere nimet (2255) verip ününe ün katmaktadır. Eğitimli ve yetenek sahiplerini insanların arasında önemsiz göstermektedir. Bir gün bu usta doktorun gözleri kör olmuştu ve kendisi çok yaşlanmıştı. Cahil doktor isyan bayrağını çekip doktorluğu sadece kendine aitmiş gibi göstererek sahte şöhretiyle tüm dünyayı bitirdi. O şehrin padişahının bir kızı vardı. Onu bir şehzadeyle nikahlayınca damat kız tarafına (2260) girdi. Ve kısa sürede kız hamile kalarak ağrılar çekmeye başladı. Padişah doktorlarını toplayarak kızını iyileştirmek için bir çare bulunmasını emredince yaşlı bir doktor bilgisiyle böyle dedi: -Bu hastalığın sadece bir devası var. Ona mehran derler. Ondan birkaç gramlık bir parça kadar alarak ufalayıp ipekten süzerek çıkarmalı. Ve falanca miktar misk karıştırarak (2265) içirmeli, inşallah hastanın durumu iyileşir de o bu eziyetten kurtulur. Ama bu ilaç padişahın eczanesinde olsa da ben şimdi kör olduğum için onu alamam. Başka biri bu ilacı ben araştırayım derse de hastanın vaziyeti nasıl olur bilmiyorum. Allah korusun, eğer o yanlışsa hastaya zarar gelir.

Bu sırada cahil doktor da oradaydı. Usta doktorun sözünü duyunca:

(2270) -Çok acayipsin! Sadece kendin bildiğini sanarak bizim gibi usta doktorları göz önünde bile bulundurmuyorsun. Ustalığınsa gözünü kör ediyor mu bunu hiç

düşünmüyorsun, dedi. O mehranın adını anlayınca doktordan çok iyi duymadığından mehran yerine mehram diye söylemeye başlayarak devam etti:

-İlacın ismini, cismini, niteliğini ve özelliğini kaç zamandan beri biliyorum, (2275) dedi. -Onun kaynamasını ve faydalanma yöntemlerini bu devirde benden iyi bilen kişi azdır, deyip isyan bayrağını çekti. Bilgiç doktora söz hakkı vermeden ağzına geleni söyleyiverdi. Padişah bundan dolayı mutluluk duyarak kızını iyileştirmesini ona bıraktı. Bu aptal eczaneye girip orada bir sürü şişe aktarıp bakınırken mehran denen ilacı bulamayıp yerlerini karıştırdı. Cesaret (2280) edip bir şişeyi alarak usta doktorun dediği gibi misk ve gat ile kaynattı. Ne şanssızlık ki o şişedeki mihran değil bir zehirmiş. Padişah onu kızına içirince kızı canından oldu ve öbür dünyaya göçtü. Padişah onun bu hâlini görünce kahroldu. Ve bu cahile kızını emanet etmesinden çok pişmanlık duydu. Kızının intikamını almak için o cahilin kendisine da kendi yaptığı ilaçtan içirdi. Zavallı cahil ondan içince iki (2285) gözü de yerinden fırladı ve o dakikada can verdi…

* * *

Dimne şöyle dedi:

-Kim bir olayı kesin olarak bilmeden sınırlı bir fikir ve kötü niyetle bir işe başlayıp birine zarar verirse onun kendisine de zarar gelir. Ve bu işin sonu onun için iyi olmaz ve yok (2290) olur.

Arslan'ın hizmetinde domuz cinsinden bir makam sahibi bey vardı. (Bilmiyorum Domuz Arslan'ın hangi işine yarıyordu ve niçin onun etrafında dolanıyordu, kendi cinsinin saygınlığını yükseltmek için mi? Yoksa pisliklerini temizlemek için mi? Ya da abdesthanesini temizlemek için mi? Yoksa başka bir hizmet için mi?) O söze başlayıp halka (2295) bakarak şöyle dedi:

-Ey yetenek ve erdem sahipleri! Ey akıllı topluluk! Bu terbiyesiz Dimne'nin kötülüğüne bakın. Yüzü ve dış görünüşü bu duruma delil oluşturmaktadır. Bunlardan başka delile gerekmez.

Kadı şöyle dedi:

-Bu şeriat ve adalet meclisinde yersiz sözler dikkate alınmaz. Yani (2300) ona bağlı olan suçların her birini anlatıp ispat etmezsen sözün geçerli olmaz.

Kadının bundaki amacı falanca ve falanca ihanet etti, ben gördüm deyince şeriata delil olacak bir yol çizerek ispatlatmaktı. İğrenç Domuz bunu doğru anlamayıp kıyafetini bırakıp söyle diye anlayınca söze girişti:

-Eski âlimler tecrübeleriyle kıyafetnameler düzenleyerek böyle yazmışlardır: Kimin (2305) burnu kısa ve sağ gözü soldakinden küçükse ve gözleri fıldır fıldır ederek bir sağa bir sola oynayıp dursa, gözleri çukurda bulunup alnı bir kepçe gibi çıkıksa ve gözlerini pörtletip alçakça bakıyorsa onun kişiliği kötülük yuvasıdır. Ve bu yuva kötülükle hile kaynağıdır. Onun varlığından herkese zarar gelir. Bakınız Dimne'de söylenen alametlerin hepsi var bu yüzden ahlaksızlık ve kötülüğü, hile ve düzenbazlığı hiç şüphesiz vardır, dedi.

(2310) Ahali kaş altından Dimne'ye bakarak gülüştü. Ama terbiyesizlik edip kahkahalar atarak gülmekten ve onun diline düşmekten korkarak çekindiler. Dimne böyle yersiz sözlerden -utanmak nerede- daha çok sevindi. Acaba Dimne kendisi de bu yüzü kara doğru söyledi deyip içinden bu iş biraz açığa çıkmış gibi hissetmemiş miydi? Acaba yazar bunu çok iyi bilerek mi söylüyordu? Çünkü böyle laflar hazırlayarak cevap verirse diğerleri seslerini keser diye düşündü ve hiç (2315) afallamadan güler yüzle cevap verdi:

-Şeriat divanında tamamen adalet sağlanıp birinin tarafına eğilim göstererek onun tarafı tutulmaz ve uydurma sözlere kulak asılarak önem verilmez. Ey kötü hayvan ve ey pisliğe batmış cahil! Eğer senin söylediğin sözler doğru olup gösterdiğin işaretler benim aleyhime şahitlik etmeye yarasaydı insanların haklı olduklarını ispatlamak için düşmanlarının (2320) dış görünüşlerini açıklamak yeterdi. Daha fazla şahitlik yapılmasına muhtaç olmazlardı. O zaman kadılar ve deliller tamamlanıp mahkeme bitirilerek kötülüğe ve adalete hüküm vermekten vazgeçerlerdi. Ve her kimin davranışı ve ahlakı dış görünüşünden geliyorsa o bazı işlere mecbur olduğundan onun iyiliği sevap kötülüğüyse günah olarak görülmezdi. Senin benim aleyhime kullandığın delil bana zarar vermez ancak fayda kazandırır. Ve beni sorgu sual altında kalmaktan kurtarır. Çünkü eğer böyle olursa (2325) farz edelim ki benim bir ihanetim olursa o günah benim elimde olmadan dış görünüşüm sebebiyle işlenmiştir. Böyle zoraki bir iş için neden ceza alınsın ve azar işitilsin ki? Çok edepsiz ve cahilsin. Kendini bilmeden böyle devlet büyüklerinin ve yetenekli kişilerin önünde terbiyesizlik ederek ağzını açıyorsun ve koca karıların anlattığı masalları anlatarak akılsızlığını gözler önüne seriyorsun. Kendin bu kadar çirkin bir adi olup hayatını çamur içinde debelenip (2330) pislik içinde yaşayarak geçirmene rağmen kendi fikrince bende suç buluyorsun. Kendi hâl ve hareketlerine bakmadan başkasının hâlini gözetliyorsun. Senin gözlerine demir çivi burnunaysa meşeden sopa! Sen bu kötülüğünle utanmadan padişahın huzuruna geldiğinde arkadaşların takılmayasın diye bacaklarını topluyorlar ve kötü kokundan iğrenerek mümkün olduğunca senden uzağa oturuyorlar. Senin bu kusurlarını sadece ben görmüyorum. Ve bu sözleri düşmanlık olsun diye söylemiyorum (2335) belki de bunu tüm insanlar görüyor. Acaba bu Allah'ın bize gönderdiği bir bela mı diye sabredip duruyorlar. Ben de bu zamana kadar senin utandırmayayım diye kusurlarını yüzüne vurmuyordum. Şimdi yalan sözler söylediğinden her gün böyle utanç verici sözler söyleyerek aptallığını belli etmeyesin diye sana acıyarak biraz kendine getiriverdim. Ve sadece bir kusurunu söyleyerek senin gözünü açtım. (Dimne yalan söyledi, aslında içinde ona karşı bir acıma duygusu yoktu.) Sen (2340) dikkatli ol, eğer padişah senin kusurlarını görerek suçlu olduğunu anlasa seni kendi meclisine sokmaz ve bu mecliste seni oturtarak bu kadar insana eziyet etmez. Domuz beyi Arslan'ın yanında yüksek bir mertebe sahibi olduğu için havalanarak ve koltukları kabararak Dimne'ye kötülük etmeye gücü yeteceğini anlatmaya çalışarak:

-Sen bu sözleri bana mı söylüyorsun? Ben kimim biliyor musun, dedi ve burnunu biraz (2345) yukarı kaldırdı.

Dimne şöyle dedi:

-Evet sana söylüyorum. Kim olduğunu çok iyi biliyorum. Sen çirkin suratlı, kötü tipli, yamuk baldırlı, davul işkembeli, salyalı ağızlı, pörtlek gözlü, kalın dudaklı, koca burunlu ve tüm hayvanlara iğrenç görünen bir domuzsun! Eğer şimdiye kadar kendini (2350) tanımadan yaşamışsın, artık tanı!

Bundan sonra Domuz'un dili tutuldu ve çok utandığından ne diyeceğini bilemeyerek yerine oturdu. Dimne böyle zehirli sözlerle Domuz'un çenesini kapatınca tüm meclistekiler ister istemez Domuz'un hâline gülüştüler. (Anlatıcı doğru söylüyorsa kadı bile her ne kadar ağırbaşlı olsa da (2355) istemsiz bu söze gülüvermiş güya. Ancak biz bu sözüne inanmadığımızdan metne yazmadık. Dipnotta bunun gibi sözler yazılmıştır bunun için belirttik.) O gün böyle konularla geçti.

Kadı izin vererek:

-Bunun işi bugün bitmedi, yarın bakarız, dedi.

(2360) Ahalinin hepsi dağıldılar. Ve mahkeme kâtipleri bugünkü olayı bölerek padişaha yazdılar. Dimne'yi yeniden zindana attılar. Dimne zindandayken Kelile'nin Ravzebe adlı bir kaplan bıraktığını görerek onu kendi yanına çağırdı ve Kelile'nin durumunu sorarak:

(2360) -Ya, benim aziz dostum niçin beni unuttu, yanıma gelmedi ve kardeşini buralara düşürdü? Bu zor günümde hiç gözüme gözükmüyor, dedi.

Ravzebe, Kelile adını duyunca ah çekerek gözünden yaşlar aktı.

Beyit

Yani "Dostumuzun ayrılıp gidişinden çok canımız yandı. Bu yaraya olacak hiçbir merhem yoktur. İçimizi alev alarak gönül ipliğimiz yanıp tutuştuktan sonra nefes (2375) alamayız." deyip Kelile'nin öldüğünü anlattı. Çünkü Kelile, Dimne'ye olan gizli şefkatinden ve bu işin sonucundan çok endişelenerek hastalandı. Hastalığı günden güne artarak ve Dimne'nin işinin günden güne kötüye gittiğini anlayarak sonunda can verdi.

Dimne bu yürekleri dağlayan haberi duyunca bilincini kaybederek baş aşağı düştü. Uzunca bir süre bilinçsiz yattıktan sonra tekrar aklına geldi. Kalbine üzüntü ateşi düşünce içi yandı. Gözlerinden kanlı (2380) yaşlar akıtarak bu Farsça beyitle ağıt yaktı.

Parça

Yani "Ah, yazık! Mutluluk çiçeklerinin kökü kesildi. Sevinç verecek dal kalmadı. Ey gönül, hüzünlen, can huzuru gitti… Ey göz, kan ağla. Gözünün nuru kalmadı.

-Ah, o hem merhametli dostum hem de akıl veren yoldaşımdı. Temiz yüreği eşsiz bir hazineydi. Ona hangi sır cevherlerini koyarsan koy onlar saklanıyordu. Onun doğru aklı sevecen bir (2390) ışıktı. Onun eline tutunan kişi doğru yoldan hiç çıkmadan hedefine ulaşıyordu. Nasıl yazık! Merhamet gölgesini benden aldı ve beni yalnız başıma bu dertlerle bıraktı.

Ravzebe onun bu kadar üzüldüğünü görünce ona güzel sözlerle nasihatler verdi. Doğru örnekler vererek onu biraz sakinleştirdi:

-Kelile'yi nasıl kardeş ve dost olarak gördüysen beni de öyle kabul ederek dostun ve (2395) kardeşin olarak gör. Her konuda sana yardımcı ve destekçi olarak bil, dedi. Dimne bu sözleri duyunca Ravzebe'ye sarılıp yüzünden ve gözlerinden öperek şöyle dedi:

-Allah'ın benim gibi kötü bir kuluna bağışladığı iyilikler ve güzellikler çoktur. Aslında Kelile gibi dürüst bir dostumu yanına alarak kalbimi yaralasa da onun yerine senin gibi canımdan üstün bir dost gönderdi. Yaralı gönlümü iyileştirdi.

(2400) Ravzebe de buna uygun yumuşak sözler söyleyince birbirlerinin elinden tutarak dostluk bağlarını kuvvetlendirdiler. (Bu dostluktan Dimne faydalandı mı yoksa faydalanmadı mı biz bilmiyoruz ancak anlatıcı böyle söyleyince biz yazıverdik.) Ölümlü dünyada birbirlerine yardımcı olacaklarına ve ahirette şefaatçi olacaklarına söz verdiler.

Ertesi gün yine divan toplanarak tüm devlet büyükleri yerli yerinde oturdular. Dimne'yi (2405) zindandan getirdiler. Kadı yine dünkü gibi halka bakarak:

-Bunun hıyaneti hakkında bir şey biliyorsanız söyleyiniz, diye rica etti.

Hiç kimse sesini çıkarmayınca kadı Dimne'nin yüzüne bakarak şöyle dedi:

-Ey Dimne! Aslında bu oturan halk senin hakkında doğrudan doğruya bir şey söylemiyor. Ama her biri içten içe ihanetini hissederek sana masum demiyor. Böyle olunca sen (2410) halk arasında yalnızsan ayakta duramazsın. Bu beladan şu an hilelerinle kurtulsan da bu işin sonunda birinin eline düşmeden kalmazsın. Sen artık suçunu kabul ederek şeriatın hükmüne boynunu eğ ve iki işkencenin birinden kurtul. Eğer şimdi günahını

söylemezsen, sen bunu kabul etmesen de, en sonunda fark edilir. O zaman padişahtan daha sert bir işkence görürsün. Ahirette bile yerin cehennem olur. Eğer suçunu kabul ederek ihanetini söyleyiversen bu sana üç türlü fayda sağlar. Birincisi, tövbe edip (2415) günahını kabul ettiğin için bu insanları uğraştırmaktan kurtarırsın. Ve bunların yardımı ile padişah sana acıyarak cezanı hafifletir ya da tamamen bağışlar. İkincisi, ahiret gazabından kurtularak dünya gazabına razı olduğun için Allah tarafından bağışlanarak ahiret zenginliğine ulaşırsın. Üçüncüsü, bu zekân, eğitimin ve tatlı dilin, bu zorluktan kurtulmak için oyunlar kurman ve verdiğin mantıklı cevapların, kabul edilirliğin ve pişmanlığını dile getirip (2420) de insafa gelerek kendi isteğinle şeriatın hükmüne razı olsan akıl ve bilim iyelerinin gözünde kendine mertlik, yiğitlik, insaf ve dindarlık sıfatlarını kazandırmış olursun. Dünyada iyi bir nam salarsın. Kendine açıkla: Zekâ sahipleri ve marifet ehilleri karşısında iyi bir namla ölmek kötü bir namla yaşamaktan iyidir. Dünyada iyi bir nam salmayan kişi yaşasa da ölüdür.

(2425) Dimne bu sözleri duyunca böyle cevap verdi:

- Ey kadı! Farz edelim. Gerçi sen türlü şüphelere düşerek içini karartıp gözünü bir şeylerle bürüdüğünden benim hakkımda kötü fikirlere sahipsin. Ama ben sana bir meseleyi sorayım. Bakalım ona ne fetva vereceksin?

Ben bu konuda masum, hiç suçsuz ve günahsız olsam da (2430) olmayanı ben falanca günahı işledim diye kabul mu edeyim? "velâ tulkû bi-eydîkum ilâ-ttehluketi[14] " ayetini işitmeme rağmen yok yere kendimi mi öldürteyim? Siz benim ihanetim hakkındaki düşüncelerinizi haklı çıkarmaya çalışsanız da şeriatta bir hükmün sonucuna ulaşmak için ya tanık ya da iki adaletli şahit olması şart olduğu için beni öldürmeye gerek görmüyorsunuz. Ben aslında bu konuda günahsız olduğumu bilsem bile haksız yere kanımı mı (2435) döktüreyim? Akıl ve şeriata dayanarak bir suçun başkalarına ait olduğunu bilmeden o suçu kendim üstlenerek cehenneme mi gideyim?

[14] Allah yolunda harcama yapın; kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. (Bakara, 195).

Ey kadı! Bu sözlerine nasihat diyorsun ama boşuna konuşuyorsun. Çünkü şu an yargı sandalyesine oturmuşsun, vaaz minberinde değilsin. Eğer bunun hile olduğunu düşünüyorsan hilenin büyüklerin üzerinde bir işe yaramadığını sen de biliyorsun. (Dimne kadıya bu kadar sert çıkışarak bağırdığı için onun (2440) öfkelenip haksız olsa da infazına karar vermesinden şüphelenerek biraz onu övmeye başladı.) Bu enteresandır! Kadının tüm işleri bu zamana kadar adalet, marifet ve doğrulukla anılmıştı. Yoksa bu olayda dikkat yolundan şaşıp benim üstüme iftiralar atmak istemesi ve haksız yere hüküm vermesi benim şanssızlığımdan dolayıdır. İşte bu koskoca cemaat bende bir suç bulamadan sessizce duruyor. Çünkü düşmanlıklarından (2445) dolayı biri yalanını ortaya çıkarsa kuşçunun başına gelen belanın kendi başına da geleceğini bilir.

Kadı:

-Bu örneği anlatarak bize göster de duyalım, deyince Dimne anlattı.

Küçürek Öykü

Mısır ülkesinde soylu ve tutumlu bir efendi vardı. Onun servi boylu, güzel yüzlü ve (2450) iyi huylu bir hatunu vardı. Bir de Belh bölgesinden esir düşmüş kuşçu bir kölesi vardı. Gönül gözü günah çamurlarına bulanmış, gönül aynasıysa ahlaksızlık ve taşkınlıktan paslanmıştı.

Bu ahlaksızın gözü efendinin hatununa kayarak gönün kuşu onun aşkına tutuldu. Ona ulaşmak için türlü yollar aradı ve tuzaklar kurdu. Ama hatun düzgün olduğundan ona gönül vermesi imkansızdı. Ancak bu kötülüğünü anladıktan sonra mümkün olduğunca ondan uzak durmuştu. Ve o her ne kadar ricalar, (2455) alçak gönüllülükler ve hizmetler etse bir o kadar nefret duyuyordu. Ara sıra bu çirkinin ümidi kesildi o her ne kadar uğraşsa da o hatunun tuzağına düşmesini bildi. Ahlaksız tabiatı yüzünden ona yalanlar ve iftiralar atarak onu namussuzmuş gibi göstermeye çalıştı. Bir oyunla onu kocasına kötü göstermek isteyip böyle

bir şeytanlık yaptı. Çölden iki papağan avlayıp getirerek ikisini de bir yere koydu. Gece gündüz terbiye edip (2460) onlara Belh dilindeki bu sözcükleri öğreterek altı ay içinde tamamen konuşmayı öğretti.

Papağanların biri:

-Ben efendinin karısıyla kapı bekçisini bir yatakta gördüm. Öfkemden ne yapacağımı bilemedim, şaşkınlık içinde kaldım, diye konuşuyordu.

Bir gün efendi zevküsafa içinde otururken kuşçu bu iki papağanı getirerek ona hediye etti (2465) ve onları hocanın karşısında konuşturdu. Hoca Belh dilini bilmiyordu ve kuşların ne dediğini anlamıyordu. Ama kuşçunun gönlünü kırmamak için onları kabul ederek hatununa verdi. Onlara iyi bir eğitim vermişçesine kuşçuya para verdi. Zavallı hatun da Belh dilini bilmediğinden bu papağanları eğitmeye başladı ve kocasının 2530 buyurduğu gibi yemek ve su vererek yetiştirdi. (2470) Efendi onların ne söylediklerini anlamasa da bağırışlarını ve seslerini çok sevdi. Ve onlara arkadaşlık ederek meclisinde konuşturmaya başladı. Bir süre sonra Belh halkından bir sürü misafir onun evine konuk oldu ve türlü zevküsefalara başladılar. Efendi konuklarının gönlünü hoş tutmak için papağanları meclise getirtti ve kafesleriyle misafirlerin arasında oturttu. Papağanlar kuşçudan duydukları sözleri ötmeye başlayınca misafirler (2475) birbirlerine bakarak gülüştüler ve utanıp kızardılar. Efendi bunu görünce sebebinin ne olduğunu sordu ve işin aslını çözmeye başladı. Misafirler her ne kadar özürler dileyerek bunu açıklamamaya çalışsalar da hoca işin peşini bırakmadı. İşin aslını öğrenmeden içi rahat etmedi. Sonra onların biri cesaret ederek şöyle dedi:

-Ey hoca! Doğruyu söylemek ayıp olmasın ve benim söylediğimden dolayı kalbin kırılmasın, (2480) bu papağanlar Belh dilince falancayı söylüyorlar ve bu söylediklerini tekrarlayarak ötüyorlar.

Efendi bunu duyunca utancından yer yarılmış da içine girmiş gibi yüzü kızararak şaşkınlık içine kaldı. Sonra konuklarından özür dileyerek şöyle dedi:

- Ey değerli konuklarım! Bağışlayınız, evimin böyle olduğunu bilmeden sizi misafirliğe çağırdım. Size zahmet verip evime getirdim. Bizim adetimizce edepsiz bir hatun yaşayan (2485) evde yemek yenmez, içki içilmez ve iğrenilerek o eve girilmez. Artık bana da bu evde durmak ve o edepsizin elinden tutmak haram oldu.

Kuşçu da meclisteydi. Bunu duyunca işte şimdi fırsat buldum ve isteğimi gerçekleştirdim diye böyle ses verdi:

-Ey efendim! Karının bu işini ben çoktandır biliyorum. Ve bekçiyle birlikte (2490) yattıklarını defalarca gördüm. Ama bu zamana kadar senden korkup sana söylemedim.

Artık efendi karısını öldürmeye niyetlenerek birine onun başını kesip getirmesini emretti.

Günahsız hatun suçu olmayan bir olaydan dolayı çılgına dönerek onu öldürmeye gelen kişi sayesinde kocasına bu sözleri iletti:

(2495) -Beni öldürsen ya da serbest de bıraksan bu seçim senin elindedir. Ama şunu düşün. Akıl sahipleri ve şeriat işleri kan dökmede çok dikkatli olmayı emreder. Bu işi iyi düşün. Eğer o zaman ben suçluysam öldürmeye fırsatın kalır ve öldürürsün. Ama öbür dünyada Allah'a ne cevap vereceksin?

Elçi bu haberi yetiştirince efendi hatununu o meclise çağırarak perde arkasına oturttu ve (2500) ona bu acı sözleri söyledi:

-Ey yüzü kara, terbiyesiz! Ahlaksız ve yalancı! Kuşlar, sözleri insanlar gibi sorup rica ederek söylemezler ve olmayan işi düşmanlık ya da dostluk olsun diye oldu deyip yalanlamazlar. Onlar bunu söylerken ve senin ahlaksızlığına şahit olmuşken sen hangi yolla kendini savunabiliyorsun? Ve kuşçu senin yaptığın işi söylerken sen hangi özürle (2505) azaptan kurtulursun?

Hatun şöyle dedi:

-Ben senden sadece bir şey istiyorum. Sakın bu işi iyice araştırmadan acele edip beni öldürme, pişman olursun. Araştırıp işin aslına ulaşamasan da beni öldürdüğün için Allah tarafından bağışlanırsın.

(2510) Efendi şöyle dedi:

- Bu kadar dürüst şahit senin ahlaksızlığını söyleyip dururken ben neden tekrar soruşturayım ve nasıl bundan başka delil bulayım?

Hatun şöyle dedi:

-O kuşlar Belh diliyle konuşarak benim aleyhime şahitlik ettiler diye söylüyorsun, (2515) onları konuşturup incele. Acaba bu dilde bunlardan başka kelime biliyorlar mı ve Belhli konukların ne anlattığını anlıyorlar mı acaba? Eğer biliyorsalar ve onların söylediklerini anlarsan benim canım sana helal olsun. Ve bu çirkin kuşçu benim masum bedenimi haram işlerle lekelemek istiyordu. Bir sürü kötülük ve hile yapsa da ben kabul etmeyince umudunu kaybetti. Düşmanlığından dolayı kötülük yaparak kuşlara bu sözleri öğretmiştir.

(2520) Efendi Belhli konuklara kuşlarla konuşarak anlaşmalarını rica etti. Onlar türlü sözler söylediler ve türlü sorular sordular. Ama kuşlar hiç de onların sözlerini anlamadılar ve cevap vermediler ancak öğrendikleri sözleri mantıksızca tekrarlayarak ses verdiler. Meclis ehli tarafından hatunun suçsuzluğu gün gibi açığa çıkmış oldu. Ve hepsi hiç şüphesiz bunda bir numara olduğunu anladı. Ondan sonra hatun kuşlarla uğraştığı esnada efendi kuşçuyu önüne (2525) çağırıverdi. Kuşçunun elinin üstünde alaca renkli bir atmaca vardı. Onu yana alarak hocasına vermeye geldi. Hatun evin diğer bölmesinden kuşçuya doğru bağırdı:

-Ey yüzü kara düşman! Sen mi benim ahlaksızlık ettiğimi gördün, bana iftira atıp sözlerini desteklesinler diye papağanlara böyle konuşmayı öğrettin?

Kuşçu şöyle dedi:

(2530) -Evet kuşların şahitlik etmesiyle ben seni buldum hatta bekçiyle yaptığın işleri kendi gözlerimle gördüm.

Kuşçunun böyle cevap vermesiyle elindeki atmacası zıplayarak kafasına kondu ve pençeleriyle onun gözlerini parçalayıverdi.

Hatun şöyle dedi:

(2535) -İşte insafsız, gerçeğin su yüzüne çıktığını anladın mı? “El hakku ya'lû ve la yü'lâ aleyhi.” sırrının açığa çıktığını gördün mü? Bu ceza tek ve kudretli olan Allah’ın cezasıdır, işte sen bunu yaşadın. Bu meyve bu yalancı şahitliğinin meyvesidir. İşte sen onu yedin.

* * *

Dimne bu olayı anlatıp bitirince kadıya bakarak şöyle dedi:

(2540) -Ey kadı! Bu örneği sana şunun için söyledim: Yalancı şahitlik yapanın dünyası berbat ve sonu azap olduğundan iyi okuyup anla.

Kadı, Dimne'den bu sözleri duyunca yerinden kalktı ve onu alıp götürerek padişahın kendi adaletine teslim etti. Padişah Dimne'nin yaptıklarını düşünerek aklını kaybetti ve anasını çağırarak ondan bir fetva vermesini istedi. (2545) Anası Dimne'nin işlerini ve söylediği sözlerini düşünerek şöyle dedi:

-Ey oğlum! Dimne'nin hile tuzağına yeniden düşme ve mantıklı ol. Onun kötülüğüne maruz kalma ve akıllı ol. Ahlaksızlığı ve ihanetiyle sevgili dostun Şetrebe'yi öldürttü. Korkarım ki bundan daha kötü bir iş yapmasın ve kendini öldürterek senin değerli bedenini bu dünya defterinden silmesin.

(2550) Padişaha böyle korkunç ve keskin sözler etki edince anasına şöyle dedi:

-Dimne'nin ihanetini ve ahlaksızlığını sana söyleyen kim? Bana de ki bileyim. Onu öldürmek için bir delil olsun. Şeriat karşısında onu öldürmek için bir çözüm bulunsun. Anası şöyle dedi:

-O kendisini bir kişiye bile söylemememi şart koşmuştu ve bu sırrı başka hiç kimseye (2555) söylememişti. Dimne'nin öldürülmesi için bu sırrı açıklamak istememesi halk karşısında dedikoducu olarak anılmaktan korkmasındandı. Böyle olsa da dürüstlüğün kazanması için ben onun yanına giderek ondan rica edeyim. Dimne'den ne öğrendiyse onu söylesin ve ne duyduysa onu anlatsın, deyip kendi evine döndü. Kaplan'ı çağırtarak Arslan'a gerçeği söylemesini ve gerçeğin ortaya çıkmasına yardım etmesini ve doğruluktan şaşmayarak boyun eğmesi gerektiğini öğütledi:

(2560) -Mazlumların adaleti bulması için yardım ederek dünyada da ahirette de doğruluğa delil olsun. Çünkü âlimler böyle demişlerdir: Eğer biri mazlumun yararına olan bir delili saklayarak bunu insanlarla paylaşmazsa kıyamet gününde kendi yararına olan deliller dikkate alınmaz, dedi.

Kaplan, hemen kendi yerinden kalkarak Arslan'ın huzuruna gitti ve Dimne'nin Şetrebe'yi öldürmesini anladığıyla ilgili olarak kendi duyduğu kadarıyla eksiksiz fazlasız şahitlik yaptı. Dimne'nin o (2565) anlattıklarını duyan Kaplan denen vahşi Yulbarıs'ın şahitliğini dinleyince zindandan Arslan hazretlerine birini gönderdi. Arslan'ın huzuruna giderek bu konuda ben de şahitlik edeyim diyerek bildiklerini anlattı. Sonra padişahın emriyle onu zindan çıkardılar ve çabucak kolundan tutup Arslan'ın huzuruna getirdiler. Kaplan orada diz çöküp yüzünü sürerek Dimne'nin yaptıklarını duyduğuyla ilgili şahitlik (2570) etti. Sonra Arslan Yulbarıs ile Kaplan'a seslenerek şöyle dedi:

–Ey siz şahitler! Dimne'nin meselesinin araştırıldığını görüp şu açıklamayı bildiğiniz hâlde neden daha önceden şahitlik etmediniz?

Onlar cevap verip şöyle dediler:

(2575) -Biz birbirimizin hâlini sormadığımızdan ve şeriatımızda da sadece bir kişinin şahitliğiyle kesin bir hüküm verilmediğinden şahitlik yapmaya cesaret edemedik.

Arslan cevaplarını mantıklı görüp şahitliklerini kabul ederek Dimne'nin ceza meydanına gönderilmesini buyurdu. Tüm şahitlerin, üst kattakilerin ve ahalinin önünde askıya astırılarak öldürülmesini emretti.

(2580) Padişah hazretlerinin emrini yerine getirdiler. Haberciler haber salarak şöyle dediler:

-Bu ceza şu şahısın cezasıdır. O şahıs padişahla onun elinin altındakilerin ve yakınlarının arasını yalan söyleyerek bozdurdu. Ve şeytanlık yaparak onları birbirine düşürdü.

* * *

Artık kim buna ibret gözüyle baksa anlar: Yalan ve hileyle başkalarına (2585) kötülük eden kişi kötülüğünün meyvesini tatmadan olmaz. Ve birisi için kazdığı kuyuya kendisi düşmeden olmaz.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GRAMATİKAL DİZİN

4.1. Gramatikal Dizinde İzlenen Yöntem

Metinlerde geçen bütün sözlerin dizini TürkSözDiz programı aracılığıyla hazırlanmıştır. Söz dizini hazırlanırken aşağıdaki yöntemler izlenmiştir:

1. Sözlerin kök veya gövdeleri madde başı yapılarak koyu puntolarla yazılmış, olumsuz gövdeleri ayrıca madde başı yapılmamıştır.

2. Alıntı sözlerin kökenleri kısaltmalarla gösterilmiş, Türkçe sözlerde ise herhangi bir köken gösterilmemiştir.

3. Sözler metinlerde kullanıldıkları anlamlarla açıklanmış ve birden fazla anlamı olan sözlerin anlamlarına numaralar verilmiştir.

4. Girintili hâldeki madde başlarının altında sözün ilk harfi yazılmış ve sözcüğe getirilen çekim ekleri alfabetik biçimde sıralanmıştır. Çekimli kullanılan sözler metinde geçtiği yere satır numaraları verilmek üzere belirtilmiştir.

5. Bir söz aynı satırda birden fazla geçiyorsa satır numarası tireyle ayrılarak o sözün kaç kez geçtiği rakamlarla açıklanmıştır.

7. Atasözü, birleşik söz ve deyim gibi birleşik yapılar madde başlarının en altında girintili bir şekilde açıklanarak gösterilmiştir. Yapıların ilk sözleri ana unsur kabul edilmiş ve yardımcı unsurun geçtiği yerler ve bu yapıların ilk geçtiği yerde madde başının aşağısında parantez içinde gösterilmiştir. Yardımcı unsurların birden fazla geçtiği yerlerde tekrara düşülmemesi amacıyla birden çok defa gösterilmemiştir.

8. Sözün metinde tek başına geçmeyip alt madde başı olarak geçtiği durumlarda alt madde başı asıl madde başı olarak verilmiştir.

9. Madde başlarının en alt kısmında sözün kullanım sıklığı köşeli parantez içinde gösterilmiştir.

10. Sözlüklerde tanıklanamayan sözler metinden hareketle anlamlandırılmaya çalışılmış ve anlamlandırılmadığı durumlarda sözün yanına (?) konularak boş bırakılmıştır.

4.2. Gramatikal Dizin ve Özel Adlar Dizini

A a

abzar: Ahır.
a.+ dan 503
[1]
aç: Aç, açlık hissi duyan.
a. 71,74,76, 142,190, 1199, 1370, 13771840
[9]
aç -: Açmak.
a.- arġa 1923, 1932,2555
a.- asıñ 2328
a.- ıp 454,1449, 1469, 1707, 2059,2250
a.- ıp birděm 2338
a.- ḳanda 907
a.- tım 2339
a.- uv 1736
a.- uvġa 2230
a.- uvnı 1941
a.- uvnıñ 1936
[17]
açı: Acı.
a. 636, 1224, 1651, 2177
[4]
açıḳ: Açık, anlaşılır.
a. 385, 409, 1118, 1118, 1179, 1241, 1297, 1362, 1459, 1540, 1544, 1972, 2121, 2145, 2315
a.+ tan 1118, 1362, 2408, 2408
ap a. 2232
a.+raḳ 12, 65, 719
açıḳ yöz: Güler yüz.
a. yöz 393
açıḳ běl-: Açıkça anlamak.
a. 1863
a. -dě 1471
a. -lděm 1455
a. -ěndě 1951
a. -megeněgězně 2242
açıḳ bul-: Açık olmak.
a. -a torıp 2076
a. -dı 2523
a. -ġançı 2082
a. -ġanġa 2192
a. -ġanın 2536
[34]
açıḳ -: Acıkmak.
a.- ḳan idě 1366
a.- ḳansız 1324
[2]
açıḳla -: Kesin ve açık olarak belirlemek**.**
a.- dım 345
a.- mıy torıp 1908
a.- vnı 2572
[3]
açıl -: Ortaya çıkmak, anlaşılmak.
a.- dı 1950
a.- ıp 1764,1768, 2215
a.- mıy 2045
a.- sın 2552

a.- uvında 1926

[7]

açlıḳ: Açlık.

a. 133, 139, 1323

a.+ tan 77

[4]

açuv: Çok derin nefret hissi, hiddet, kızgınlık, öfke.

a. 352

a.+ dan 777, 917

a.+ ı 1740, 1890

a.+ ım 623

a.+ ımnan 2462

a.+ ın 1067

a.+ ına 18

a.+ ınnan 911

[10]

açuvlan -: Kızmak, öfkelenmek.

a.- ıp 249, 635, 906, 1051, 1351, 1686, 2440

a.- ır 1081

[8]

açuvlandır -: Kızdırmak, öfkelendirmek.

a.- ġaç 1136

[1]

açuvlı: Öfkeli, kızgın.

a. 1467

[1]

adaş -: Yolunu kaybetmek, yoldan çıkmak.

a.- ıp 1307

adaşıp kil-: Yolunu kaybetmek, kaybedip gitmek.

a.- ıp kilgeněn 1310

a.- mıy 2390

[3]

adaşuv: Yoldan çıkma.

a. 1513

[1]

adem: *Ar.* İnsan.

a. 91, 258

a.+ ge 1100

a.+ něñ 1759

a.+ nerge 1234

a.+ nerněñ 853

adem uġlı: İnsanoğlu, fani.

a. 462, 771,989

a.+ları 797, 1226

a.nıñ 815

a. ulı 81

[13]

ademlěk: Adamlık.

a. 430

[1]

adım: Adım.

a. 75

[1]

afet: *Ar.* Bela.

a. 1525

afet kil-: Birinin başına bir bela gelmesi.

a. -üvden 158

a.-üv 1565

[3]

ağaç: Ağaç.

a. 68, 241, 774, 1569, 1575, 1593, 1597, 1614, 1619, 1621, 1684

a.+ ḳa 1618

a.+ lardan 1682

a.+ınıñ 1567

a.+ nıñ 1601

a.+ tan 1591, 1623

[18]

ağar -: Ağarmak.

a.- a başladı 27

[1]

ağız -: Akmasını sağlamak, akıtmak, dökmek.

a.- dı 2367

a.- ıp 2380

a.- ıp 1738,2161, 2173

a.- ırġa 159

[6]

ağuv: Zehir.

a. 568, 570, 664, 2177

a.+ dan 646, 664

a.+ dan tuḳtata 1547

a. iken 2281

a. ḳapmas 292

a.+ nı 569

[10]

ağuvlı: Zehirli.

a. 1049, 1670

[2]

ağyah: *Far.*

ağyah it-: Haberdar etmek.

a. tĕm 1179

[1]

ah: Ah, endişe anlatan ünlem.

a. 468, 946, 1742, 1753, 2386, 2388

a.+ ları 702

ah it-: Ah çekmek, üzülmek.

a. -ĕp 2367

a. -tĕ 2160, 2283

[10]

aḫır: *Ar.* Son.

a. 11, 19, 27, 142, 212, 547, 702, 790, 801, 830, 844, 1010, 1319, 1614, 1738, 2204, 2477

a.+ ı 854, 1115, 1264,1606, 1766, 1776, 1899, 1966, 2377

a.+ ın 301, 310, 652, 1286, 1570, 2170

a.+ ında 2289

a.+ ınnan 2176

a.+ ları 1783

aḫırına citĕş-: Bir sonuca ulaşmak.

a + ına citĕştĕ 1463

aḫırına citkĕr-: Bir sonuca ulaşmak.

a.+ ına citkĕrüv 2433

[38]

aḫırda: Sonunda.

a.1157, 1670, 1889, 2214, 2228, 2411, 2412, 2541

a.+ ġaça 1950

[9]

aḫırġı: Son, sonuncu.

a. 2199, 2376

[2]

aḫiret: *Ar.* Ahiret, öteki dünya**.**

a. 39, 41, 2200, 2282, 2416, 2417

a.+ ěn 104

a.+ leręn 93

a.+ ně 100

a.+ te 36, 156, 932, 1606, 1782, 2201, 2243, 2402, 2413, 2497, 2560

[20]

ahla -: İnlemek.

a.- p 569, 8997

[2]

aḫmaḳ: *Ar.* Ahmak, akılsız.

a. 1093, 1690, 2031,2033, 2061,

a.+ ḳa 1722, 1948

a.+ lar 2036

[9]

aḫmaḳlıḳ: Ahmaklık, akılsızlık.

a. 1536

a.+ ıñnı 2337

[2]

aḳ -: Akmak.

a.- ar 1075

a.- ıp 160

a.- ḳan 551, 553, 1289

[5]

aḳ: Beyaz.

a. 280

[1]

aḳayġan küz: Pörtlek göz.

a. 2348

[1]

aḳça: Para.

a. 153, 2467

a.+ dan 1572

a.+m 1573

a.+ nı 1577, 1591, 1621

a.+ sı 102,1571, 1732

a.+ sın 1704

[11]

aḳıl: *Ar.* 1. Akıl.

a. 268, 325, 346, 405, 445, 695, 746, 872, 964, 993, 995, 1183, 1331, 1349, 1503, 1508, 1742, 1751, 1796, 1797, 2420, 2422, 2435

a.+ dan 354, 838

a.+ ġa 109, 993, 1183

2. Zeka, zihin.

a.+ ı 269 270, 771, 870, 968

a.+ ım 450, 1836, 1876

a.+ ımnı 2176

a.+ ın 521, 1213

a.+ ıñ 348, 1241, 2418

a.+ ına 1788

a.+ ınnan 1103

a.+ lılar 1424

[44]

aḳıllı: Akıllı, akıllıca, mantıklı.

a. 18, 39, 227, 292, 375, 405, 700, 770, 805, 921, 990, 991, 1206, 1256, 1509, 1569, 1573, 1582, 1590, 1636, 1645, 1810, 1850, 1870, 1948, 2029

a. 1546

a.+ lar 1538

a.+ sı 1552

[29]

aḳılsız: Akılsız.

a. 876, 1479, 2027, 2254

[4]

aḳılsızlıḳ: Akılsızca yapılan iş veya davranış.

a.+ ınnan 1428

a.+ ıñnı 1494

aḳılsızlıḳ it-: Akılsızlık etmek.

a. -těñ 1524

[3]

aḳla -: Birinin suçsuzluğunu kabul etmek, aklamak.

a.- v 1917

[1]

aḳlanırlıḳ:

aḳlanırlıḳ bul-: Kabul edilebilir olmak.

a. -ır 928

[1]

aḳrınlap: Yavaşça, ağır ağır.

a. 589, 1006

[2]

aḳrınlıḳ: Sakinlik.

a. 614

[1]

aḳsaḳal: İhtiyar kuşaktan kişi bir obanın veya köyün ihtiyar başkanı, kavim lideri, saygı gösterilen yaşlı.

a. 821

[1]

aksöyek: Asilzade, soylu.

a.+ lerněñ 429

[1]

aḳtar -: Altını üstüne getirmek, düzenini bozmak, topluluk hâlindeki şeylerin içinden birini aramak.

a.- dılar 1575

a.- ıp 2279

[2]

aktarıl -: Takılıp gelmek, sökülüp çıkmak.

a.- ıp 554

[1]

al -: 1. Almak.

a. 826

a.- dı,903, 1570, 1762,1764

a.- ġan 1576

a.- ġa 1829

a.- ıp 568, 828,1563,1602,1638,1639, 1730, 1814, 1837, 2264, 2280, 2398

a.- ır 1543

a.- ırbız 1566

a.- ırġa 135

a.- ıyḳ 1572

a.- ırlar 1398

a.- ġanın 1591

a.- ġansıñ 1578

a.- dıñmı 1587

a.- madım 1589

a.- mas 707

2. Ele geçirmek.

a.- ġan 1584

a.- ıp 548, 1837

a.- ırġa 1282

3. Göreve almak, işe başlatmak.

a.- ıp, 1667

4. Sahip olmak.

a.- ırsıñ 931

a.- ıym 2097

5. Dahil etmek

a.- dı 546

a.- dım 661

6. Kabul etmek.

a.- 2395

7. Çıkarmak.

a.- maḳçı bulamın 783

8. Yardımcı eylem “yeterlilik”.

a.- a 1331

a.- adır 400

a.- ır 44, 1085, 2111

a.- ırmı 1151,1659

a.- ırsıñ 2504

a.- ırlar 1725

a.- mabızmı 1327

a.- madı 1322,1323

a.- madıḳ 1344, 2576

a.- madım 206, 206, 1146, 1146

a.- maġaç 644, 1081

a.- maġan 2031, 2033

a.- maġanġa 1193

a.- mam 2266

a.- mas 706, 1099,1254, 1410, 1813, 2062, 2062

a.- masa 1095, 1425

a.- masañ 2508

a.- masın 1055

a.- maslar 416, 418

a.- massıñ 2157,2410

a.- mıy 60, 143, 398, 791,1010, 1320, 2248, 2279, 2444

a.- mıybız 821

a.- mıyça 844, 1634

a.- mıymın 1837, 1837,1915

a.- saġız 814

a.- sıñ 2418

9. Yardımcı eylem “tamamlama.”

a.- dı 843,

a.- salar 798

10. Yardımcı eylem “tezlik”.

a.- dı 246, 327, 2525, 2533

a.- dılar 1007, a.- ıp 862, a.- ıp 604

(alḳış) a.- maḳ 718

(ayırım) a.- ġanda 2002

(ceza) a.- sın 2326

(fayda) a.- sınnar 82
(gönah) a.- dıñ 1489
(ġazap) a.- ma 2202
(ġıybret) a.- ıp 556, 572, 745, 1815, a.- ır 1866, a.-sınnar 1801
(ḫaḳın) a.- ırġa 1711, a.- ırmın 1919, **(ḫeracetke)** a.- ıp 1564,
(ḫıyallar) a.- ġan 972
(iġtibarġa) a.- maḳ 424, a.- ınmas 2562
(iśěměn) a.- uvdan 2556
(iśěñe) a.- mıy 576, a.- mıysıñ 1842,202
(kiñeş) a.- mıy 838
(küñělěn) a.- ır 2473
1338
(ḳan) a.- ġan idě 917
(ḳarşı) a.- ıp 565, 1144
(ḳolaḳına) a.- masın 8
(ḳolaḳḳa) a.- mıy 2053, a.- sa 1859, a.- uv 1783
(ḳulına) a.- ıp 628
(muyınıma) a.- amın, a.- ırmın 897
(ölěş) a.- 1313, a.- ırsıñ 519
(östěne) a.- ıp 515, 2199
(röḫset) a.- ıp 166, 566
(şahedetěn) a.- saġız 1594
(şefḳat) a.- ıp 1741
(tělěgězge) a.- maġız 2242
(tın) a.- mıy 305
(ut) a.- ıp 2374
(üç) a.- uv 748, 839
(üçěn) a.-dı 740, a.- ır 471, a.- uv 2284
(vaziyfa) a.- sa 1959
(yanı) a.- ıp 2525
(yoḳı) a.- mas 1076
(yulın) a.- dım 743 1859
ala al-: Alabilmek.
a.-maġan 900
a.-mıy 470,770
a.- mıybız 2374, 2375
a.- adır 456
alıp bar-: Alıp götürmek.
a.- ıp 915, 2542
alıp kit-: Götürmek.
a.- er 161
a.- ken idě 1847
a.- keněn 1621
a.- me 905
a.- tě 515, 1626
[173]
al: Ön, ön tarafında.
a. 544, 853
a.+ dan 152, 360, 993, 1155, 1645
a.+ ġa 412
a. +raḳ 839
a.+ dıġızda 728
a.+ dıma 1909
a.+ dımda 180
a.+ dına 172, 181, 1635, 2524
a.+ dıña 1180, 1363, 1381

a.+ dına kilgen 1078

a.+ dında 908, 1212, 2043, 2059, 2579

a.+ġarak 321

[26]

alar: " o" zamirinin çokluk şekli.

a. 210, 264, 341, 415, 425, 431, 800, 889, 898, 1226, 1298, 1325, 1491, 1657, 1669, 1985, 1990, 2145, 2503, 2520, 2574

a.+ dan 647, 756, 1230, 1231, 1238, 1815, 1983

a.+ ġa 33,37, 757, 853, 928, 1032, 1231, 1369, 1980, 2149, 2460, 2471

a.+ nı 400, 1033, 1098, 2115, 2146, 2150, 2465, 2466, 2515

a.+ nıñ 37, 702,1158, 1188, 1194, 1202, 1228, 1247, 1328, 1490, 1522, 1630, 1836, 1859, 1981, 1982, 1990, 2017, 2477, 2516, 2521

a.+ ñardan 2557

[71]

alart -:

küzlerĕn alart-: Gözlerini patlatıp çirkin çirkin bakmak.

k. – ıp 2306

[1]

alay: Öyle.

a. 245, 591, 981, 1899

a. bulsa 224, 530, 1761, 2096

[8]

alda -: Yalan söylemek, kandırmak, ihanet etmek.

a.- ġanım 1186

[1]

aldaḳçı: Yalancı.

a. 208, 970, 1093

a.+ larnı 1988

[4]

aldan -: İnanmak.

a.- ġanın 549, 1197

a.- ıp 1199, 1267

süzĕne a.- ıp 830

a.-ma 493

[6]

aldarlıḳ: Cesaret.

a. 1628

[1]

aldav: Aldatma.

a. 1765

[1]

alıştır -: Değiş tokuş etmek, değiştirmek.

a.- dı 735

[1]

alḳa: Küpe.

a.+ ların 858

[1]

alḳış: Alkış, iyi dilek, dua.

a. 718

a.+ lar ittĕ 386

a.+ tan 936

[3]

almaştır -: bk. alıştır-.

a.- dım 1967

[1]

altı: Altı.

a. 195, 586, 2460

[3]

altın: *Moğ.* Altın.

a. 280, 322, 420, 590, 1551, 1553, 1624, 1638

a.+ ın 1636

a.+ ınnan 1576

a.+ nı 1569, 1575, 1626

a.+ nıñ 1555, 1556

[15]

altıncı: Altıncı.

a.+ dan 1492

[1]

aman: *Ar.*

aman bir-: Emniyet ve güvence vermek.

a. -üvden 1355

[1]

ambar: *Far.* Ambar, erzak deposu.

a. 124, 141

a.+ ġa 135, 141, 1706

a.+ nıñ 124, 134

[7]

ana: Ana, anne.

a.+ m 1907, 1920, 1926, 2119, 2142

a.+ sı 649, 1922, 1934,1947, 1993, 2040, 2089, 2107, 2136, 2545, 2553

a.+ sın 2055, 2544

a.+ sına 1903, 2550

[20]

anısı: Şuradaki.

a. 306

[1]

anda: "o" zamirinin bulunma durumu şekli. a.+ nda 175, 199, 284, 490, 821, 835, 1034, 1503, 1591, 2279, 2569

a.+ ndağı 818

[12]

andıy: Öyle, onun gibi.

a. 17, 424

[1]

anı: "o" zamirinin yapma durumu şekli.

a. 9, 43, 72, 110, 113, 148, 180, 241, 282, 328, 360, 402, 461, 493, 499, 501, 509, 524, 546, 561, 691, 565, 573, 578, 589, 599, 642, 682, 709, 715, 844, 879, 907, 917, 922, 957, 962, 1021, 1026, 1027, 1096, 1076, 1081, 1091, 1092, 1101, 1106, 1116, 1123, 1137, 1141, 1177, 1196, 1207, 1289, 1299, 1301, 1332, 1336, 1364, 1385, 1390, 1397, 1488, 1741, 1743, 1744, 1758, 1760, 1779, 1780, 1782, 1847, 1900, 1905, 1909, 1914, 1923, 1924, 1927, 1941, 2008, 2053,2078, 2143, 2212, 2226, 2243, 2259, 2302, 2363, 2457, 2458, 2542, 2552, 2568

[96]

anıñ: “o” zamirinin ilgi durumu şekli.

a. 7, 10, 18, 43, 56, 116, 120, 143, 166, 172, 220, 227, 230, 239, 245, 280, 329, 346, 360, 464, 498, 530, 560, 646, 665, 682, 687, 693, 696, 758, 783, 786, 827, 837, 871, 904, 926, 930, 958, 959, 978, 984, 985, 986, 988, 1018, 1019, 1069, 1070, 1071, 1102, 1103, 1116, 1127, 1130, 1144, 1206, 1212, 1237, 1247, 1267, 1269, 1273, 1286, 1315, 1349, 1362, 1363, 1364, 1370, 1371, 1376, 1393, 1400, 1412, 1417, 1427, 1427, 1436, 1444, 1446, 1453, 1471, 1487, 1503, 1525, 1529, 1532, 1541, 1593, 1648, 1658, 1684, 1743, 1746, 17611766, 1779, 1799, 1806, 1811, 1821, 1851, 1864, 1890, 1916, 1939, 1957, 1959, 1960, 1996, 2006, 2008, 2010, 2022, 2023, 2034, 2050, 2108, 2116, 2117, 2137, 2139, 2206, 2213, 2244, 2251, 2275, 2289, 2292, 2306, 2307, 2311, 2316, 2390, 2398, 2449, 2452, 2491, 2533, 2552,2557, 2581

[143]

annan: “o” zamirinin uzaklaşma durumu şekli.

a. 11, 56, 113, 339, 340, 490, 514, 572, 854, 884, 932, 994, 1074, 1130, 1161, 1163, 1180, 1184, 1191, 1296, 1392, 1430, 1436, 1506, 1507, 1633, 1669, 1768, 1779, 1816, 1878, 1879, 1918, 2263, 2544, 2551, 2571

[37]

añ:

añ bul-: Akıllı olmak.

a. – 2547

[1]

aña: “o” zamirinin yaklaşma durumu şekli.

7, 8, 29, 48, 72, 77, 79, 97, 100, 129, 130, 171, 185, 186, 281, 323, 337, 340, 346, 349, 357, 358, 413, 421, 444, 470, 491, 494, 506, 511,514, 707, 748, 754, 778, 872, 873, 913, 951, 966, 969, 992, 1022, 1071, 1091, 1107, 1113, 1181, 1209, 1211, 1241, 1252, 1254, 1308, 1312, 1317, 1335, 1352, 1389, 1416, 1424, 1438, 1490, 1528, 1611, 1816, 1863, 1864, 1904, 1919, 1930, 2009, 2011, 2014, 2016, 2028, 2103, 2122, 2137, 2144, 2156, 2217, 2263, 2300, 2317, 2339, 2373, 2427, 2445, 2452, 2457, 2464, 2500

[93]

añla -: Anlamak.

a.- 1130

a.- dım 742

a.- dımı 1789

a.- ġaç 1783

a.- ġanımnı 115

a.- ġannan 2010

a.- madılar 2521

a.- maġanın 2060

a.- masa 2470

a.- masañ 1054

a.- mıy idě 2466

a.- mıyça 52

a.- p 809, 1308, 1727, 1879, 2035, 2108, 2302, 2303

a.- rmın 1141

a.- salar 2516

a.- sam 1135

a.- ylarmı 2516

a.- ymın 1160, 1359

[26]

añlan -: Anlanmak, düşünülmek.

a.- a 978

a.- ır 1450

a.- sa 1131

[3]

anlaşıl -: Anlaşılmak, belli olmak.

a.- ır 274

a.- mıy torġan 303

[2]

añlat- : Anlatmak, açıklamak.

a.- adır 41

a.- am 115

a.- ıp 361a.- ır 719

a.- ırġa 2343

a.- ḳan bula 969

a.- ḳan bulsam 1210

a.- ḳannı 951

a.- ması 1927

a.- masın 659

a.- sana 150

a.- sın 14

a.- tıñ 1452

[13]

annarı: Sonra, ardından.

a. 1007

[1]

ansat:

ansat bul-: Kolay olmak.

a. bulır 346

[1]

ansatlıḳ: Kolaylık.

a. 419

[1]

añsız: Akılsız, zekasız.

a. 1548, 1694, 1735

[3]

ant: Yemin.

a. 1882

ant bir-: Yemin etmek.

a. -ĕp 2239

a. -geç 1903

a. -geněm 1924

antımda tor-: Sözünde durmak.

a.-ıp 2016

a.+ ında 732

a.+ ınnan 84

ant it-: Yemin etmek.

a. -ĕp 76, 323

[9]

ap-açıḳ: Apaçık.

a. 2232

[1]

ap-aḳ: Apak, bembeyaz.

a. 833

[1]

aptıra -: Şaşırıp kalmak, telaşlanmak.

a.- ġaç 1042

a.- ġanınnan 474

a.- p 1307

[3]

ara: 1. Ara, mesafe.

a.+sına 554

a.+ sında 663

2. Toplu bulunan nesnelerin ve kimselerin içi, iç.

a.+ bızda 1348, 1553

a. +dan 1931

a.+ bızdağı 1164, 1584

a.+ ların 21

a.+ mda 1999

a.+ sın 1698, 2582

a.+ sında 128, 537, 575, 665, 946, 1093, 1317, 1439, 1475, 1656, 1937, 2031, 2060, 2255, 2410

3. İki olayı, iki olguyu birbirinden ayıran zaman, fasıla.

a.+ da 142, 203, 216, 247, 319, 453, 477, 582, 601, 606, 639, 646, 663, 734, 862, 1030, 1046, 1279, 1465, 1598, 1623, 1843,1975

a.+ sına 1952, 2474

4. Kişi veya toplulukların birbirine olan ilgisi.

a.+ sına 20, 1097, 1775,

a.+ sında 1657, 1944

[57]

aradaşçı: Aracı.

a. 585, 601, 636, 1932

a.+ ġa 577

a.+ nı 603

[6]

arala-: Korumak, kollamak.

a.+ lar 2018

[1]

aralaş -: İlişkide durmak, görüşmek.

a.- ıp 1894

a.-uv1660

a.- uvdan 1664, 1786

[4]

arba: At veya öküz arabası.

a.+ nı 168

[1]

arġamaḳ: Çok hızlı koşan at, küheylan.

a.+ nı 1243

[1]

arġı: Şu, karşıdaki, öndeki.

a. 192

[1]

arıbirĕ: Oraya buraya, öteye beriye.

a. 278,1009, 1129, 1467

[4]

arıḳ: Arık, su kanalı.

a. 159

[1]

arındır- : Temizlemek.

a.- uv 2293

[1]

arḳa: 1. Sırt, arka.

a.+ ma 1054, 1055

a.+ mnı 1052

a.+ ñdağı 1049

a.+ sı 1058

a.+ sına 1045

a.+ sınnan 1681

2. Bir şeyin ters tarafı, arkamda.

a.+ mda 2190

arḳasında: Sebebiyle, vasıtasıyla.

a. 771, 1046, 1193, 1075, 2325

[13]

arḳılı 1. Boylu boyunca, bir baştan bir başa, tamamen.

a. 1042, 1044

2. Faydasıyla, … sayesinde, tesiriyle.

a. 510, 852, 1075,1091, 1166, 1493, 2032, 2120, 2167, 2197, 2493

[13]

arlı-birlĕ: Sağdan sola, oradan oraya, bir oraya bir buraya.

a. 475

[1]

art: Arka.

a. 738, 739, 741

a.+ ımda 841, 1912

a.+ ıña 1180

a.+ ında 2499

a.+ ınnan 18, 62,163, 174, 176, 225, 549, 588, 738, 859, 1491, 1821, 1824, 1991, 2087

a.+ ḳaraḳ 1551

[23]

art -: Artmak, çoğalmak.

a.- ır 362, 1565

a.- tırmıy 2564

artıp ḳal-: Artıp yetmek.

a.- ıp ır 1387

a.- ıp ḳalamı 340

[5]

artıḳ: 1. Gereğinden fazla, artık.

a. 472

a.+ tır 2423

2. Çok, fazla.

a. 120, 159, 218, 671, 850, 951, 968, 1027, 1228, 1237, 1355, 1672, 1720, 2071, 2236, 2297, 2320, 2512

a.+ ın 623, 642, 663

a.+ ına 932

a.+ raḳ 407, 603

3. Üstün.

a. 92, 753, 965, 1037, 1226, 1509, 1983, 2399

[34]

artıḳsız-kimsĕz: Eksiksiz fazlasız.

a. 1904, 2221

[2]

arttır -: Arttırmak, çoğaltmak.

a.- adır 2255

a.- asıñ 1513

a.- ıp ciberděñ 1690

[3]

arula -: Aklamak.

a.- ymın 2238

[1]

aruv: Güzel, iyi, temiz, pak**.**

a. 278, 813, 915, 2388

aruvġa çıġar-: Temize çıkarmak, suçsuzluğunu ispatlamaya çalışmak.

a.- ırġa 2234

aruv küñěllělěk: İyi yüreklilik.

a.-ěnnen 505

[6]

aruvlıḳ: Masumiyet.

a.+ ın 1109

[1]

asıl: *Ar.* Asıl, öz.

a. 2, 2449

a.+ ġa 1028

a.+ ı 1027

a.+ ın 324, 345, 607, 836, 1028, 1123, 1727, 1799, 1807, 1863

a.+ ın bělmes 2061

a.+ ın bělmiyçe 2477

a.+ ın bělse 2227

a.+ ın bělüvde 2248

a.+ ına 461, 1030, 1171, 1873, 2009, 2508

a.+ ına citerge kěrěştě 2476

a.+ ına citmiyçe 298

[26]

asılzade: *Ar.*+ *Far.* Asilzade.

a.+ lerně 442

[1]

asḳaḳ: Askı.

a.+ ḳa 2579

[1]

asra -: Hayvan yetiştirmek.

a.- p 2469

[1]

asrav: Hizmetçi.

a. 1670

[1]

ast: Alt, aşağı.

a.+ ımdaġı 1911

a.+ ına 322, 1135, 1684,1715

cir a.+ ına 212

a.+ ına ḳaldıñ 1496

a.+ ına kitěp barır 366

a.+ ına saldı 1747

a.+ ına saldıñ 383

a.+ ına töştěm 1969

a.+ ına töşüvden 2311

a.+ ında 124, 702, 1930, 1938, 2186,2229

a.+ ında ḳalıym 1529

a.+ ında yatsa 406

a.+ ındaġılar 2581

a.+ ındaġılarġa 1811

a.+ ınnan 2310, 2324

[24]

astır -: Asma işini yaptırmak.

a.- ıp 2579

[1]

aş: Yemek, aş.

a. 72, 576, 2469, 2485

a.+ a 2264

a.+ ıma 1023

a.+ ına 904

a.+ lar 2426

[8]

aş -: 1. Aşmak, geçmek.

ĕşke a.- adır 766

a.- ar 1066

2. Ulaşmak.

a.- mıy ḳalmas 1155

[3]

aşa -: Yemek yemek.

a.- dıñ 2537

a.- ġaç 828

a.- ġanın 259

a.- ġız 1388

a.- maġandır 1728

a.- maḳ 2486

a.- mas 1157

a.- mıy 60

a.- mıylar 2485

a.- p 217, 776, 811, 970, 1069, 1322, 1368, 1390, 1401, 1707, 2426

a.- p yata 1332

a.- r 127

a.- rġa 1327

a.- rġa kitĕrgendĕr 1340

a.- saḳ 1230

a.- sın 1395

a.- vçı 1285

salam a.- vçı 680

ülen a.- vçı 1348

a.- vçını 1330

a.- y başladı 1279

a.- y idĕ 883

a.- y torġan 835, 1725

aşap ĕç-: Yiyip içmek.

a.- kennen 557

[35]

aşat -: Yemek yedirmek.

a.- açaḳ 1368

a.- adır 70

a.- alar 1236

a.- ḳan 1092

[4]

aşıḳ -: Acele etmek.

a.- ıp 1807, 2507

a.- ıp kile yatḳanın 476

a.- maġanım 2149

a.- mıy 714

[5]

aşır -: Gerçekleştirmek, yapmak.

a.- ıp 895

[1]

at: Ad, nam, şöhret.

a. 740, 2422

a.+ ı 227,227

a.+ nı 1436

at ḳaldır-: Nam salmak.

a. ırmın 1421

a. -ırsıñ 2422

a. -maġan 2423

a. -sa 260

[10]

at -: 1. Atmak.

a.- alar 1246

a.- ar 874,1023

a.- ıp 739

a.- ḳannarınnan 830

a.- mas 293

a.- mıylar 756

a.- tı 918, 1846

atıp ber-: Atıvermek.

a.- dě 636

tañ at-: Tan atmak, şafak sökmek.

a.- ḳaç 1616

tañ a.- ḳanda 630

tañ a.- tı 2208

tañ a.- mıy 578

[14]

ata: Baba.

a. 47, 96, 109, 148, 440, 649, 1610

a.+ dan 265

a.+ ġızdan 45

a.+ ġızınıñ 42

a.+ ları 211

a.+ larınıñ 31

a.+ larınnan 162

a.+ m 394, 1599

a.+ ñ 441

a.+ sı 1613

a.+ sın 1614

a.+ sına 46, 108, 1599

a.+ sınıñ 1639

a.+ sınnan 165, 430

[24]

ataḳlı: Ünlü, tanınmış.

a. 1541

ataḳlı bul-: Tanınmış olmak.

a.- uv kirek 349

[2]

atal -: Adlandırılmak, ismi olmak.

a.- ırbız 298

a.- ırmın 1093

[2]

atav: Ada.

a.+ larınıñ 882

[1]

atıl -: Atılmak, saldırmak.

a.- sa 1251, 1253

[2]

atla -: Adımlamak, adım atmak.

a.- mam 75

(ayaḳ) a.- dı 1893

[2]

atlı: Adlı.

a. 219, 770, 1971, 2363

[4]

av: Av.

a. 225, 448, 1343

a.+ ġa 723, 737, 1329

a.+ ıbıznı 1230

av ětě: Av köpeği.

a. 738

2. Ağ, balık ağı.

a.+ ġa 1010

a.+ nı 1005, 1009

av ḳor-: Ağ atmak.

a. -ıp 1003

[12]

av -:

av avla-: Avlamak.

av a.- larġa 448, 1343

[1]

avçı: Avcı.

a. 1271, 1273, 1279, 1317

a.+ nı 1282

[5]

avıl: Köy, oba.

a. 193, 1826

a.+ ġa 202

[3]

avır: 1. Ağır, hafif olmayan.

a. 304, 318, 417, 419

2. Zor, meşakkatli. a. 415

[5]

avır -: Hasta olmak, bir hastalıkla karşılaşmak, bir tarafı ağrımak.

a.- ġan idě 2376

a.- ıy başladı 2260

a.- masa 1150

a.- uvın 2248

[4]

avırlıḳ: Zorluk, kötülük.

a. 716

[1]

avırtuv: Ağrı.

a.+ dan 247

a.+ ı 1638

[2]

avıruv: Hasta, sağlıksız, ağrılı.

a. 1323, 2282

a.+ ġa 2267

a.+ larġa 1403

[4]

avız: Ağız.

a. 2348

a.+ ın 1449, 1468, 1846

a.+ ına 68, 1825, 569

a.+ ındağı 70, 1827

a.+ ınnan 939, 2006

a.+ ıñnan 2034

a.+ ıma kilgenně 2098

avızın yom-: Sessiz kalmak.

a.-dırdı 1614

avızına kilgenně eyt-: Ağzına geleni söylemek.

a.-tě 2060, 2276

avızına tufraḳ: "Ağzına acı biber" şeklinde kalıplaşmış bir söz öbeği.

a. 1531

avızıñnı aç-: Söze başlamak, konuşmak.

a.- asıñ 2328

avızların yom-: bk. avızın yom-.

a.-ıp 2052

[19]

avızlıḳla-: Gemlemek, dizginlemek.

a.- rġa kirek 354

[1]

avla -: Avlamak.

a.- ġız 1329

a.- mak 791

a.- mıy iken 818

a.- p 789, 1331, 2115, 2459

a.- rġa 790, 1273

a.- vdan 798

a.- y almıy başlaġaç 791

(av) a.- rġa 1343

(küñĕlĕn) a.- p 1534

[13]

avlaḳ: Tenha.

a.+ ı 504

a.+ ta 447, 936, 1213

[4]

avna -: Ağnamak, debelenmek, yerde yuvarlanmak.

a.- p 2329

[1]

ay -: Söylemek.

a.- ap 959

[1]

ay: Bir ay.

a. 2460

a.+ dan 1571

yaña ay: Yeniay.

y. 1196

[3]

ay hay: Bir ünlem.

a. hay 1277, 1896

[2]

aya -: Merhamet etmek, acımak, esirgemek, şefkat göstermek.

a. -ma 1933

a.- mıyça 1427

a.- mıymın 2085

[3]

ayagöstĕ:

ayagöstĕ tor-: Ayakta durmak.

a. -dı 1944

[1]

ayaḳ: Ayak.

a. 740, 1893,2209

a.+ ı 741,1684 1759, 2253, 2253

a.+ ıma 674

a.+ ın 739

a.+ına 285, 1122

a.+ ınnan 738

a.+ ları 843

ayaḳ astı: Gidilen yol, ayak altı.

a.+ na 322

ayaḳ astına sal-: Yenmek, ayaklar altına almak.

a-.dıñ 382, a.-dı 1747

ayağı astında ḳal-: Ayakları altında kalmak, düşük seviyede olmak.

a.-ır 702

ayağına baş or-: Selamlamak.

a.-ıp 1680

ayaḳtan yıḳ-: Yıkmak, devirmek.

a.-ar 1097, a-arġa 879

[22]

ayet: *Ar.* Kur'an surelerini oluşturan kısımlardan her biri.

a.+ ĕn 2431

a.+ ĕnçe 154

a.+ ĕnĕñ 742

[3]

ayın -: Ayılmak.

a.- ıp 1854

a.- ır 1512

[2]

ayır - 1. Ayırmak.

a.- ıp, 2303, 2360

a.- mas 2061

2. Uzaklaştırmak.

a.- almaġan 2033

a.- dıñ 1674

a.- ıp 561, 1644

3. Fark etmek, sezmek.

a.- a almaġan 2031

a.- almıy idĕ 2248

a.- mıy torġan 1691

a.- a bĕlmiy imĕş 1548

[11]

ayırıl -: 1. Ayrılmak, bırakmak.

a.- ıp 1664, 2102, 2373

2. Mahrum olmak.

a.- abız 2051

3. Başkalarından farklı olmak.

a.- ıp 101

[5]

ayırım: Ayrı, tek başına, başlı başına, münferit.

a. 2245

ayırım al-: Ayrılmak, uzaklaşmak.

a. -ġanda 2002

[2]

ayu: Ayı.

a. 1679, 1682, 1684, 1685, 1686, 1692

a.+ nı 462

a.+ nıñ 1675

[9]

ayyine : *Far.* Ayna.

a.+ sĕnĕ 2126

[1]

az: Az, biraz.

a. 116, 260, 445, 611, 1432, 1541, 2260

[8]

az -: Azmak, ahlaksızlaşmak, kötüleşmek.

a.- ıp 1964

[1]

azaḳ: Bir bütünün en son parçası bitmeden önceki son kısmı.

a.+ ında 342

[1]

azat: *Far.*

azat bul-: Serbest bırakılmak.

a. -sa 1658

azat it-: Serbest bırakmak.

a. -erge 51

a. -tě 666

[3]

azay -: Azalmak.

a.- ıp 2088

a.- ır 121

a.- ġaç 832

[3]

azġın: Azgın, yoldan çıkmış.

a. 2041, 2062

[2]

azġınlıḳ: Azgınlık, yoldan çıkma.

a.+ ına 105

a.+ tan 2451

[2]

azıḳ: Azık, yiyip içmek için hazırlanmış maddeler.

a. 172, 1374

a.+ larım 907

azıḳ sal-: Yemek koymak.

a. -ıp 181

[4]

azmı-küpmě: Biraz.

a. 1205

[1]

B b

bab: *Ar.* Bölüm, kısım.

b. 1, 3, 1774

[3]

baba: Ata, baba.

b.+ m 394

[1]

baġışla -: Affetmek.

b.- ġız 726, 1388

b.- r 727,2416

[4]

bahadir: *Far.* Bahadır, yiğit.

b. 1096, 1426, 1752

b.+ ı 1810

b.+ ları 964, 2235

[6]

bahadirlıḳ: Yiğitlik, kahramanlık.

b.+ ta 1743

[1]

baḳ -: Bakmak.

b.- mam 1889

[1]

baḳça: *Far.* Bahçe, sebze veya meyve bahçesi.

b.+ da 1678

b.+ sı 1677

[2]

baḳçaçı: Bahçıvan.

b. 1680, 1682, 1684

b.+ ġa 1675
b.+ nıñ 1677, 1679, 1685, 1687
[9]
baḳır -: Bağırmak.
b.- ıp 218
b.- ır 1450
[2]
bal: Bal.
b. 1682
[1]
bala: Çocuk.
b. 166, 775, 1491, 1725
b.+ ları bulsalar 429
b.+ ların 774, 776s
b.+ nı 1720, 1723, 1732
b.+ ñnı 1730
b.+ sı 69, 1844
b.+ sın 71
[15]
balçıḳ: Çamur, balçık.
b.+ ḳa 169, 177
b.+ tan 217
[3]
balıḳ: Balık.
b. 789, 790, 798, 811, 835, 995, 998, 1001, 1007, 1009, 1196
b.+ çılar 1006
b.+ ı 1825
b.+ lar 814, 816, 826, 834, 1198, 832
b.+ larġa 800, 807, 845
b.+ larnı 791, 797, 812, 818, 835, 1004
b.+ larnıñ 808, 842
b.+ nı 798
[31]
balıḳçı: Balıkçılıkla uğraşan kimse.
b. 1000
b.+ lar 796, 1003
b.+ lardan 810
[4]
ballı tĕl: Tatlı dil.
b. 2092
[1]
balta: Balta.
b. 674, 1123
[2]
bar: Var, mevcut.
b. 59,237, 271, 302, 348, 370, 373, 374, 398, 400, 660, 684, 694, 798, 813, 814, 872, 937, 1130, 1187, 1256, 1318, 1320, 1393, 1416, 1439, 1459, 1481, 1560, 1566, 1836, 1911, 1937, 2142, 2191, 2263, 2308
b.+ dır 297, 763, 764, 2309
b. idĕ 25, 31, 167, 221, 227, 242, 721, 778, 1304, 1677, 1679, 1878, 2248, 2252, 2259, 2291, 2449, 2450, 2525
b. iken 276, 558, 575
b. ikeněn 1753
b.- ġanın 1005
b.+ mı 1592, 2027

bar bul-: Varolmak.

b.-ıp yörse 2423

b.-sa 2266

[70]

bar -: 1. Gitmek, belli bir yöne hareket etmek.

b. 381,1479

b.- a idě 1843

b.- açaķ bulıp 630

b.- dılar 1575

b.- ġan 1547

b.- ġanda 1827

b.- ġanday 1829

b.- ġanın 2377

b.- ıp 463,501, 509, 567,577, 579, 629, 653, 800, 814, 818, 853, 1008, 1137, 1140, 1202, 1329, 1332, 1594, 1656, 1717, 1824, 1831, 2557, 2566

b.- ırbız 1597

b.- ırmın 812

b.- sa 194, 1138

2. Belli bir düşünce taşımak, iddiada bulunmak.

b.- asıñ 953

3. Varmak, ulaşmak.

b.- dı 900, 1616, 1842, 2563

b.- ıyķ 1370

4. Gelmek.

b.- ġanda 739,1719

b.- mıy 934

5. Zaman geçmek.

b.- ġan1512

b.- uvçan 29

6. Yardımcı eylem.

kitěp b. 366

bětěp b.- a idě 1573

kitěp b.- dı 385

oçıp b.- dı 856

kitěp b.- dılar 863

kitěp b.- ġaç 175, 466

tanımıy b.- ġan 1093

uzıp b.- ġanın 2363

alıp b.- ıp 915, 2542

kütere b.- ıp 611

kiçěkěp b.- ıym 895

(tělěm) b.- mıy 908

bara tor- (barıp): Gidedurmak

b.- ġaç 168, 277

b.- ġan 212

b. -ġanda 549, 1550

barıp al-: Gidebilmek.

b.-dıñmı 1587

barıp cit-: Varmak, ulaşmak.

b.-e almıymın 1837

b.- keç 516

barıp kěr-: Uğramak, yoklamaya gitmek, ziyaret etmek.

b.-dě 1615

b.-geněmně 1267

[76]

baraban: Davul.

b. 2348

[1]

bara-bara: Gittikçe, gide gele.

b.- 121, 1511, 1681

[3]

barça: Hepsi, tamamı.

b. 346, 507, 1149, 1462, 2349, 2353, 2578

b.+ bız 896, 1370

b.+ bızġa 1374

b.+ lardan 2071

b.+ sı 730, 820

[12]

barı: Hepsi, bütün, tamamen.

b.+ bız 1343

b.+ n 1556

b.+ na 1278

b.+ na bereket 137

b.+sı 1991

b.+ sınıñ 134

barı tik: Ancak, muhtemelen.

b. 400, 1331

[6]

barıbĕr: Bir derecede, hepsi bir, aynı.

b. 696

[1]

barınça: Ne varsa, tamamıyla, tümüyle.

b. 412, 1635

[2]

barında: Var olduğunda, bulunduğunda.

b. 337, 988

[2]

barlıḳ: Bütün, hepsi, her.

b. 2219, 2578

[2]

barmaḳ: Parmak.

b. +ı 1759

b.+ ın 1809

b.+ ları 1000

[3]

bas -: Ayakta durmak.

b.- adır 402

yulġa b.- mas 1035

b.- tı 741

[3]

basıl -: Dinmek, kesilmek.

b.- dı 1740

b.- mıy 61

[2]

basḳıç: Merdiven.

b.+ ḳa 1673

[1]

baş: 1. Baş, kafa.

b. 935,1045

b.+ı 482,486,1687

b.+ ım 1203

b.+ın 178, 792, 945, 1143, 1710, 1747, 1808, 1905, 1973, 2491

b.+ ına 1081,1846,991, 993

b.+ ınnan 1681

2. Akıl, zekâ.

b.+ larına 1866

3. Asıl, esas.

b. 698

b.+ınnan 1810

4. Bir şeyin ilki.

b.+ı 96

5. Başlangıç

b.+ ı 2, 214

b.+ ta 55, 1429, 2142

b.+ tan 301, 677, 1950

6. Bir topluluğu yöneten kimse, başkan; hakan, komutan.

b.+ tağı 1263

baş bul-: Engel olmak, insaf ettirmek.

b.-uvdan 1663

baş or-: Saygı göstermek.

b.-ıp 1680

baş tart-: Karşı gelmek, kabul etmemek.

b.-ıp 84, 1588

b. -mıyça 2559

b. -mıymın 2019

başına çıġa al-: Başa çıkabilmek.

b.-maslar 187, 416

başına kil-: Beklenmedik, şaşırtıcı bir olay ya da durumla karşılaşmak.

b.-ěr 239, 787,2244

b.-gen 239

b.-megen 2493

başınnan kiç-: Başından geçmek.

b.-erge 283

başınnan üt-: Başından geçmek.

b.-kennerně 505

b.-kenně 517

başıñnı darġa as-: Başını dar ağacında sallandırmak, öldürmek.

a.-ıp 1952

[51]

başķa: Başka, özge, öteki, öbür.

b. 156, 220, 348, 683, 870, 1102, 1372, 1416, 1702, 1768, 1883, 1952,1990, 2098, 2223, 2267, 2294

b.+ ġa 2584

b.+ lar 1939, 1944, 1969, 2314

b.+ lardan 754

b.+ larġa 89, 348, 2063, 2435

b.+ ların 2187

b.+ larnı 1122

[29]

başķar -: Bir işi yerine getirmek, icra etmek, yapmak, başarmak.

b.- ıp 306

[1]

başla -: 1. Başlamak, girişmek.

b.- ġan 383

b.- p 108, 2294

b.- rġa 359

2. -A ve -y zarf-eylem eklerinden sonra gelerek eylemde bildirilen iş veya hareketin bağlanma anında olduğunu belirtir.

b.- dı 28, 126,196, 218, 589,1029, 1279, 1474, 1716, 2260

b.- dılar 321,1004

b.- ġanımnan 1516

b.- ġaç 791

b.- p 2273

b.- rsıñ 1697

b.- sa 1760

başlap: İlkin, önce.

b.-lap 915, 1437

[23]

başlangıç: İlk, birinci, başlangıç.

b. 115

b.+ ı 268

[2]

başlıḳ: Başkan, yönetici.

b.+ ın 1492

b.+ larınıñ 1943, 2139

[3]

başmaḳçı: Kunduracı.

b. 573, 586, 589, 601, 621, 649

[6]

başsızlıḳ: Akılsızlık.

b.+ ımnıñ 310

[1]

baştüben: Baş aşağı.

b. 918

[1]

bat -: Batmak.

b.- a 196

b.- ıp 1380

b.- ıp ḳalġan idě 216

b.- ḳan 1977, 2318

çaḳlı b.- ḳanmın 958

b.- tı 196, 918

[8]

batır: *Moğ.* Kahraman, cesur.

b. 821, 1428

b.+ day 1130

[3]

batır -: Batırmak, saplamak.

b.- ıp 1364

b.- ırmın 1439

[2]

batıray -: Yüreklenmek, cesaretlenmek.

b.- ıp 57

[1]

batırlıḳ: Cesurluk, kahramanlık.

b. 603

[1]

batḳaḳ: Bataklık.

b. 168, 173, 217

b.+ ḳa 169

b.+ tan 181

[5]

bay: Malı mülkü çok olan, zengin.

b. 857

b.+ larnıñ 1418

[2]

bayağı: Deminki, biraz önceki.

b. 134, 141, 202, 452, 548, 646, 834, 1009, 1637, 1847

b. 393, 1617

b.+ day 1198

[13]

bayı -: Zenginleşmek.

b.- dılar 211

[1]

bayıt -: Zenginleştirmek.

b.- tı 732

[1]

baylıḳ: Zenginlik.

b. 552, 1538, 1640

b.+ ına 1510

b.+ ḳa 253

[5]

bayraḳ: bk. deġva bayraḳın küter-.

b. 2257, 2276

[2]

baytaḳ: Çokça, pek çok, ziyadesiyle.

b. 899, 1246

[2]

baz: *Far.* Kazılmış büyük çukur.

b. 746,748,1273

b.+ da 1280

b.+ ġa 874, 749, 1111,1281

b.+ ına 1696

b.+ ları 873

[10]

bazar: *Far.* Pazar, çarşı.

b.+ ına 756

[1]

bebke: Kaz veya ördek yavrusu.

b.+ lerĕ 1826

b.+ lerněñ 1845

[2]

behalĕ: Pahalı.

b. 540

[1]

beḫes: *Ar.* Tartışma, çekişme, bahis.

b. 752

b.+ ĕn 751

b.+ ler 2357

[3]

beḫessĕz: Tartışmasız, çekişmesiz.

b. 694

[1]

beḫĕt: *Far.* Şans, talih, baht.

b. 484, 2129, 2131, 2135

b.+ ĕ 1540

[5]

beḫĕtlĕ: Şanslı, talihli.

b. bulır iděm 451

b. bulırġa 36

[2]

beḫĕtsĕz: Bahtsız, şanssız.

b. 2284

b.+ měn 946

[2]

beḫĕtsĕzlĕk: Şanssızlık.

b.+ ĕm 2442

b.+ ĕme 1243

b.+ ke 2281

[3]

beḫilleş -: Vedalaşmak.

b.- ĕp 315

[1]

bela: *Ar.* Bela.

b. 239, 316, 787, 990, 991, 993, 1079, 1080, 1320, 1543, 1648,1847, 2062, 2167, 2189, 2244, 2445

b.+ den 842, 1203, 1414, 1543, 2410

b.+ den tartıp alırlar 1398

b.+ ge töşĕrĕp 1485

b.+ lerĕnnen 158

b.+ lerněñ 1016

b.+ ně töşmesten 992, 1080

b.+ něñ 2183

b.+ sĕ 2110,2335

b.+ sĕne 662

b. yaḳıp 1965

b. yapmıylarmı 2105

[34]

belalĕ: Belalı.

b.+ 482, 486

[2]

belki: *Ar.*+ *Far.* Belki, fakat, ancak.

b. 104, 116, 118, 157, 186, 254, 268, 416, 432, 553, 657, 682, 749, 765, 786, 873, 966, 967, 1058, 1103, 1122, 1164, 1204, 1213, 1243, 1263, 1428, 1533, 1542, 1563, 1885, 2197, 2281, 2324, 2334, 2453, 2522

[37]

bende: *Ar.* Kul, köle.

b. 2029, 2240, 2243

b.+ lerĕne 449

[4]

ber -: bk. bir-.

b.- dĕ 636

[1]

beraber: *Far.* Beraber.

b. 979, 1566

[2]

bereket: *Ar.* Bolluk, bereket.

b. 137

b.+ ĕnde 1638

[2]

bes: Demek ki şu hâlde, imdi.

b. 78, 140, 193, 195, 236, 333, 424, 464, 541, 561, 665, 708, 867, 959, 1018, 1100, 1111, 1116, 1131, 1209, 1248, 1369, 1414, 1577, 1636, 1643, 1673, 1837, 1841, 1854, 1857, 1862, 1879, 1883, 1902, 1916, 1968, 2016, 2027, 2095, 2177, 2208, 2218, 2278, 2288, 2323, 2326, 2491, 2526, 2555, 2568

[51]

beyan: *Ar.*

beyan itĕl-: Bildirilmek, söylenmek.

b. -ederĕ 1768

beyan it-: Bildirilmek, söylenmek.

b. -tĕ 1717

b. -ĕñ 1452

b.-sĕn 12

b. -üv 2320

beyan ḳıl-: Bildirmek, söylemek.

b. -ıp 2020

[6]

beye: *Far*. Fiyat, eder.

b.+ ge 2250

[1]

beyĕt: *Ar*. Beyit.

b. 433, 1060, 1086

b.+ ĕ 2380

b.+ ně 477, 1013

[6]

beyle -: Bağlamak, düğümlemek.

b.- p 586, 597, 647,1534, 2093, 2111,2159

[7]

beyle: Böyle.

b. 2163

[1]

beylen -: Bağlanmak.

b.- e 81

b.- ĕp 82, 597, 608

b.- ĕp ḳaldı 600

b.- megende 1423

[6]

beyleněşlĕ:

beyleněşlĕ bul-: İlişkili olmak.

b.-ġan 2300

[1]

bĕl -: 1. Bilmek, haberli olmak.

b. 64, 1540, 1883, 2350, b.- dĕm 498, 711, 965, 978, 2007, 2489

b.-e 1115

b.- eler 2139, 2445

b.- elermĕ 2515

b.- emĕn 345, 952, 1296, 1532, 1691, 1899, 1923,1935, 2347

b.- esĕz 811, 2211, 2226

b.- ĕgĕz 724

b.- ĕnse 756

b.- ĕp 236, 362, 374,754, 1053, 2159, 2189, 2220, 1477, 2056

b. -ĕr 43,512,1784, 2215 b.- gĕç 2276 b.- gen 25, 1210, 1541, 1817,2270, 2275,2557

b.- gen bulsalar 1982

b.- genděr 2035

b.- geně 2261

b.- geněbĕzçe 1071

b.- geněgĕzně 2230

b.- geněm 450

b.- geněmçe 690, 924

b.- geněmnen 114, 2016

b.- geně 2010

b.- geněn 2228

b.- geněñně 149, 2191

b.- geněnnen 2454

b.- genge ḳuyıp 1539

b.- gennerĕn 410

b.- megen 2033

b.- megenně 2244

b.- megennen 2468

b.- megennerĕn 2233

b.- mek kirek 35

b.- mese idĕ 871

b.- mesegĕz 35

b.- mesler 415

b.- mevĕ 270

b.- miy 238, 475, 628, 1209, 2047,2039, 2351

b.- miy idĕ 2249,2465

b.- miy iděler 2232

b.- miy iděm 2112

b.- miyběz 2401

b.- miyçe 1123, 1307,2288,2477

b.- miymĕ 339

b.- miyměn 457, 488, 1517, 1592, 1916, 2267, 2291

b.- miyseñ 342, 1696

b.- miyseñmĕ 1481, 1508, 1526, 1921

b.- miyseñměni 1977

b.- miy 2483

b.- seler 2516

b.- sem 962

b.- üv kirek 54, 1207

b.- vçĕlerně 2255

b. vçĕsĕ 2219

b.- üvçĕ bulsa 921

b.- üvĕmçe 253

2. Anlamak.

b. 1863, 1863,2395

b.- dĕ 28, 137, 607, 808, 836, 1367, 1471, 1902,2314, 2456, 2524

b.- děm 1455

b.- děñmĕ 2536

b.- e iděm 1511

b.- ĕp 83, 230, 463, 521, 536, 666, 1019, 1552, 1782, 2313,2377

b.- ĕr 2584

b.- ĕrge 1630, 1631, 2214

b.- ĕrseñ 925, 1446

b.- ĕrsĕz 1595

b.- ĕrměn 1135

b.- geç 2272,1886

b.- iyk 289

b.- iym 2551

b.- medĕ 1183

b.- meděm 1720, 2463

b.- meděñmĕ 1355

b.- megen 1756, 1921

b.- megendey 1945

b.- megeněgĕzně 2242

b.- megenge 1575

b.- mes 579, 1671,2061

b.- se 1030, 1787,2227

b.- segĕz 2406

b.- üvde 2248

3. Bilgi edinmek, öğrenmek.

b.-dĕ 407

b.- děk 109, 148

b.- megenlĕkten 1042

b.- meseñ 1126

b.- miy 132

b.- miyçe torıp 1799

4. Kabul etmek, saymak.

b.- ĕp 604, 1844, 1941, 1948

b.- ĕr 715

b.- eseñ 712, 821, 950, 1055, 1343, 2439

b.- miy 1281

b.- sem 2434

b.- sĕn 413

5. Yardımcı eylem.

tapa b.- ĕrbĕz 266

uḳıp b.- eseñ 2541

ayap b.-gen 959

ayıra b.- miy imĕş 1548

b.- miy ḳalmaġannar 1955

b.- miy torıp 1445

dip b.- señ 2438

tota b.- üv 113

bĕle al-: Bilebilmek

b.-madım 1146

b.-maġanġa 1193

bĕle tor-: Bilmek, biledurmak.

b.-ġan bula 780

b.-ġan 1176

b.- ġansıñdır 678

b.- ıp 1353, 2572

bĕlĕp tor-: Bilmek, biledurmak.

b.- 655

b.- ır 1074

[212]

bĕlděr -: Bildirmek, belirtmek.

b.- dĕ 2375

b.- dĕm 1179

b.- dĕmĕ 1789

b.- e 4

b.- em 1107

b.- ĕp 1813

b.- ĕr 1777

b.- ĕrge 452, 1497

b.- ĕrmĕn 1141

sĕrĕn b.- gen 1937

b.- genděr 63

b.- geněne 467

b.- megen bulır 494

b.- megeyĕñ 2337

b.- dĕrmek kirek 412

b.- mekçĕ 2023

b.- mese idĕ 2017

b.- meseñ 2412

b.- meske 225, 565, 2554

b.- sĕn 2079

b.- üv 1113

b.- üv kirek 1930

[25]

bĕlděrt -: Bildirmek.

b.- eděr 1219

b.-me 1055

b.- tĕñ 1494

b.- üv kirek 1071

[4]

bĕlĕk: Bilgi, bilim.

b. 433, 442

[2]

běläklě: Bilgili.

b. 543, 2168

[2]

bělěksěz: Bilgisiz, cahil.

b. 428

b. idě 2249

[2]

bělěm: Bilgi, bilim.

b. 414, 419,424, 1243, 2420

b.+ děr 269

b.+ ě 269, 2121

b.+ ěn 405

b.+ nerě 410

[10]

bělen: İle, beraber.

b. 13, 20, 21, 40, 41, 45, 70, 72, 81, 104, 116, 118, 129, 149, 152, 160, 166, 168, 169, 170, 193, 208, 211, 241, 246, 270, 281, 283, 293, 309, 314, 321, 325, 326, 342, 343, 349, 353, 354, 356, 359, 361, 385, 386, 393, 396, 403, 408, 409, 411, 419, 424, 430, 432, 438, 449, 440, 445, 451, 464, 474, 476, 487, 498, 502, 503, 520, 524, 528, 536, 538, 539, 541, 542, 544, 550, 553, 559, 568, 580, 582, 591, 598, 601, 604, 610, 614, 616, 617, 623, 624, 626, 636, 646, 650, 654, 661, 671, 682, 685, 691, 706, 708, 718, 725, 741, 746, 756, 758, 765, 766, 771, 786, 791, 808, 810, 841, 843, 864, 867, 868, 874, 877, 879, 889, 909, 919, 924, 930, 950, 964, 967, 968, 984, 1000, 1003, 1034, 1037, 1041, 1069, 1089, 1090, 1091, 1096, 1097, 1106, 1110, 1114, 1117, 1121, 1123, 1136, 1144, 1174, 1177, 1201, 1205, 1213, 1216, 1226, 1230, 1231, 1266, 1269, 1271, 1275, 1279, 1289, 1296, 1298, 1320, 1331, 1338, 1339, 1349, 1363, 1376, 1380, 1384, 1389, 1394, 1417, 1425, 1427, 1431, 1449, 1453, 1460, 1468, 1486, 1488, 1494, 1503, 1513, 1521, 1524, 1534, 1547, 1550, 1551, 1555, 1593, 1600, 1605, 1606, 1616, 1619, 1621, 1624, 1630, 1640, 1645, 1648, 1649, 1651, 1652, 1653, 1659, 1660, 1664, 1665, 1669, 1670, 1674, 1685, 1698, 1702, 1711, 1737, 1745, 1779, 1781, 1786, 1787, 1788, 1797, 1800, 1808, 1819, 1823, 1836, 1844, 1847, 1850, 1853, 1860, 1870, 1871, 1877, 1890, 1893, 1910, 1915, 1944, 1949, 1957, 1970, 1980, 1987, 1992, 1999, 2007, 2010, 2017, 2024, 2030, 2035, 2036, 2044, 2056, 2069, 2071, 2078, 2087, 2092, 2102, 2108, 2111, 2114, 2115, 2146, 2172, 2179, 2197, 2206, 2212, 2213, 2221, 2224, 2238, 2242, 2243, 2248, 2249, 2262, 2280, 2288, 2302, 2304, 2315, 2332, 2342, 2353, 2357, 2380, 2392, 2410, 2416, 2420, 2421, 2422, 2423, 2441, 2451, 2457, 2462, 2473, 2489, 2502, 2504, 2514, 2517, 2520, 2524, 2530, 2531, 2532, 2533, 2547, 2568, 2571, 2576, 2581, 2582, 2584

b. bulsağız 2239

b.+ děr 430, 433

b. ḳaraysıñ 2048

b. ḳılınır 417

b. ḳılınmas 416

[356]

bělěn -: Bilinmek.

b.- dě 1951

b.- děmě 1788

b.- e 2030

b.- ěp 2229

b.- ěr 1128

b.- ěr idě 2075

b.- medě 1812

b.- mese 1939

b.- se 1884

[9]

bělěş -: Hâl hatır sormak.

b.- megeněbězden 2575

[1]

bělěştěr -: Tanımak**.**

b.- e 1516

[1]

bělezěk: Bilezik.

b.+ leręn 857

[1]

běr: 1. Bir.

b. 12, 20, 36, 58, 65, 67, 68, 69, 72, 75, 76, 81, 91, 114, 121, 124, 128, 139, 142, 159, 160, 168, 170, 188, 190, 192, 193, 198, 200, 203, 209, 219, 239, 241, 244, 255, 277, 278, 279, 280, 302, 303, 318, 319, 320, 333, 335, 359, 394, 402, 415, 417, 449, b. 500, 530, 535, 540, 551, 552, 556, 557, 558, 565, 573, 575, 585, 586, 629, 631, 719, 728, 737, 739, 740, 741, 770, 771, 774, 775, 778, 789, 793, 802, 803, 811, 813, 828, 839, 851, 853, 856, 857, 858, 882, 883, 887, 890, 892, 897, 903, 925, 942, 994, 998, 1041, 1042, 1090, 1115, 1149, 1165, 1166, 1168, 1173, 1176, 1196, 1197, 1221, 1230, 1273, 1277, 1279, 1293, 1299, 1304, 1306, 1317, 1322, 1331, 1344, 1348, 1349, 1352, 1359, 1360, 1361, 1363, 1381, 1410, 1411, 1432, 1469, 1503, 1506, 1516, 1517, 1525, 1531, 1551, 1564, 1567, 1591, 1626, 1672, 1677, 1679, 1684, 1702, 1703, 1706, 1714, 1715, 1720, 1723, 1724, 1739, 1757, 1798, 1806, 1816, 1817, 1823, 1824, 1826, 1827, 1843, 1846, 1852, 1859, 1878, 1879, 1889, 1907, 1921, 1923, 1926, 1959, 2021, 2053, 2077, 2125, 2131, 2138, 2171, 2197, 2240, 2247, 2252, 2259, 2263, 2280, 2281, 2291, 2294, 2338, 2363, 2367, 2389, 2390, 2406, 2411, 2427, 2432, 2435, 2444, 2445, 2449, 2450, 2457, 2462, 2507, 2523, 2525, 2536

b.+ děr 1059

2. Sadece kendi, yalnız.

b. 102, 105, 141, 2085

3. Bir kere.

b.475, 1129, 1231

4. Biraz.

b.1027

5. Aynı.

b. 1298, 1301

6. Kesin.

b. 1416

7.Tamamen.

b.2413

bĕr de: Hiç, hiç de, hiçbir, asla.

b. 284, 508 2314

bĕrden: Aniden, birden, birden bire.

b.203, 735, 819, 1402, 1687, 2193

bĕrbĕrĕ (bĕrbĕrsĕ): Birbirleri, her biri karşılık olarak.

b. 550, 559,1653, 1659,2582

b.+ bĕzge 579, 1564, 2000

b.+ bĕzně 1167,1373

b.+bĕzněñ 2575

b.+ ne 82,1682, 2402, 2475

b.+ nnen 82

b.+ ĕn 167, 1121, 1814

b.+ ĕnde 882

b.+ ĕne 276

b.+ ĕnnen 2412

b. +n 1683

b. +něñ 2400

b.+ sĕ 37, 242, 1803, 1937

b.+ sĕn 36, 243, 1831, 1835, 1841

[332]

bĕraz: Biraz.

b. 125, 178, 476, 610, 894, 895, 928, 945, 1310, 1411, 1572, 1628, 1740, 1761, 1815, 2004, 2042, 2204, 2232, 2310, 2313, 2338, 2344, 2393, 2440

b.+ dan 900

b.+ ın 117

[27]

bĕrdem: Hep beraber, el birliğiyle, birlikte.

b. 2139, 2144

[2]

bĕrĕ: bk. bĕrev.

b. 18, 990, 990, 992, 993, 998, 1546, 1491, 1492, 1548, 1653, 1659,2015, 2190, 2461,2477

b.+ bĕzge 1165, 1167

bĕr b.+ bĕzně 1373

bĕr b.+ bĕzněñ 2575

bĕr b.+ ne 1682, 2402, 2475

b.+ něñ 227

[10]

bĕrĕnçĕ: Birinci.

b. 1, 3, 6, 1766, 1771

b.+ den 339, 1485

[7]

bĕrer: Birer.

b. 395

b.+ ĕgĕz 2226, 2227

[3]

bĕrev: Birisi, herhangi biri, bazı.

b. 8, 64, 104, 159, 238, 365, 714, 739, 867, 878, 1101, 1204, 1531, 1928, 2022, 2445, 2561

b.+ ge 184, 2554,2585

b.+ ler 2120

b.+ ně 6, 755, 2491

b.+ něñ 101, 102, 119, 261, 345, 983, 1075, 1076, 1149, 1786, 2069, 2156, 2242, 2316

[38]

bĕrge: Beraber, birlikte.

b. 824, 943, 1566, 2489, 2525

b. toram 1667

b. torıp 1226, 1683

b. torsa 1205

b. yatıp 1683

[10]

bĕrgelĕk: Beraberlik, birliktelik.

b. 1656

[1]

bĕrḳader: Bir miktar, biraz.

b. 900

[1]

bĕrḳatlı: Hayat tecrübesi olmayan, toy, saf, hilesiz.

b. 2115

[1]

bĕrkĕt -: Bağlamak, bağlayarak, yapıştırarak tutturmak.

b.- tĕler 2401

[1]

bĕrkĕtĕl -: Yapıştırılmak.

b.- geněn 280

[1]

bĕrkön: Bir gün, gelecekte bir vakit.

b. 33, 67, 134, 168, 223, 241, 277, 447, 535, 547, 723, 734, 792, 796, 831, 884, 892, 935, 1000, 1177, 1221, 1306, 1317, 1550, 1679, 1684, 1702, 1712, 2464

[29]

bĕrlen: bk. belen.

b. 1377

[1]

bĕrleş -: Birleşmek, bir bütün olmak.

b.- tĕler 2180

[1]

bĕrnerse: Bir şey.

b. 1141, 1344, 2408

b.+ den 233, 2222

[5]

bĕrniçe: Birkaç.

b. 172, 197, 209, 418, 547, 604, 789, 790, 824, 829, 934, 1571, 1625, 1705, 1707, 1713, 1716, 2471

b.+ sĕn 1611, 1563

[21]

bĕrniḳader: Uzun bir süre.

b. 474

[1]

bĕrsĕ: bk. bĕrev.

b. 1248, 2087, 2087,2414

bĕr b. 2582

bĕr b.+ n 1683

bĕr b.+ nĕñ 2400

[7]

bĕrtörlĕ: Aynı, eş.

b. 1131

b.+ rek 2356

[1]

bĕrvaḳıt: Bir ara, bir vakit.

b. 160, 277, 414, 470, 1041, 1550, 1696, 2256

[8]

bĕt -: Bitmek, tamamlanmak.

b.- e 1598

b.- ĕp 1913,1938,2321

b.- ĕp bara idĕ 1573

b.- er 160, 1504

b.- erdey bulmasa 1503

b.- ĕrĕp bulmas 1521

b.- ĕrgeç 86, 1406

b.- ĕrgenner 1708

b.- erler 1492

b.- ĕrmiy 1349

b.- keç 1284

b.- keç 1571

b.- ken idĕ 1321

b.- keněn 582

b.- kennen 203

b.- medĕ 2359

b.- mes 1335

b.- mestey bulsa 985

b.- tĕ 663,1462

b.- tĕm 811

[25]

bĕtĕr -: Bitmesini sağlamak, sona erdirmek, tüketmek, tamamlamak, sonuçlandırmak.

süzĕn b.- dĕ 933

b.- dĕler 330

b.- dĕñ 1490, 1871

b.- e almıy 398

b.- e torġan 398

b.- em 1687

b.- ĕp 131, 803

b.- ĕr 771

b.- ĕrge 1431

b.- geç 95, 162, 332, 445, 669, 1972, 2022, 2229

b.- mek kirek 356

b.- meseñ 988

b.- rseñ 927b.- seler 812

b.- üv kirek 1117

[24]

bĕz: “biz” birinci çokluk kişi zamiri.

b. 210, 265, 282, 328, 579, 657, 821, 887, 888, 1230, 1326, 1330, 1335, 1343, 1370, 1552, 1559, 1563, 1591, 2401, 2402, 2575

b. bulsaḳ 1235

b.+ den 470, 805, 1373

b.+ dey 237, 966, 1070, 1991, 2270

b.+ ge 110, 149, 328, 471, 472, 802, 803, 819, 822, 1024, 1348, 1381, 1558, 1668, 1803, 1956, 2147, 2214, 2335
b.+ ně 288, 803, 821, 1236, 2188
b.+ někěnnen 472
b.+ něñ 329, 518, 652, 804, 818, 886, 1234, 1313, 1332, 1348, 1584, 2484
[70]

bılbıl: *Far.* Bülbül.
b.+ nı 1244
[1]

biçara: *Far.* Çaresiz.
b. 180, 191, 638, 644, 898, 1579, 1588, 1633, 1637, 2027, 2282, 2468
b.+ ġa 2105
b.+ lar 889
b.+ larnıñ 830
[15]

big: Bey.
b. +ě 2342
[1]

bik: Pek fazla, çok.
b. 100, 118, 135, 169, 194, 358, 433, 513, 546, 562, 608, 813, 816, 871, 915, 956, 978, 1175, 1176, 1219, 1264, 1277, 1311, 1351, 1362, 1366, 1403, 1459, 1466, 1509, 1544, 1573, 1596, 1663, 1678, 1686, 1710, 1768, 1786, 1863, 1917, 1936, 1983, 2071, 2081, 2093, 2156, 2160, 2191, 2212, 2236, 2256, 2272, 2291, 2313, 2314, 2347, 2351, 2376, 2496
b. +rek 153, 422, 1217, 1690, 2312, 2473
[66]

bike: Hanım, hanımefendi.
b. 568
b.+ sěne 565
b.+ sěnnen 566
[3]

bikle -: Kilitlemek, kapatmak.
b.- dě 138
b.- p 1707
[2]

bil: Bel.
b. 2248
biléñ bök-: Belini bükmek, eğdirmek.
b.- ěp 935
b.-sěn479, 483
[3]

bilgěle -: Belirlemek, işaretlemek.
b.- v 2068
[1]

bilgělě: Belli, belirli.
b. 291, 1999, 2121
b.+ děr 1996, 2254
[5]

bilgělen -: Belirlenmek, işaretlenmek.
b.- gen 1155
[1]

billehi:bk. vallahi billehi.
b. 74, 1579

[2]

bina: *Ar.* Yapı.

b.+ sı 1164

b.+ sınıñ 16

[2]

bir -: 1. Vermek, eline tutuşturmak.

b.- dě 2467

b.- ěgěz 894

b.- eler 1965

b.- ěp 1611, 2255

b.- ěr 822

b.- děm 1091

b.- geç 2282

b.- geněmně 1353

b.- medě 77

b.- mekçě buldı 1556

b.- üvçě 1647

b.- 633

2. Yardımcı eylem “tezlik”.

b.- dě 517, 660 1599, 1636 1904, 1942, 2277

b.- děk 2402

b.- děm 2008, 2338

b.- eběz 1231

b.- ěr 1593 2098

b.-ěrměn 362 2199

b.- geç 505

b.-gen 540, 2335

b.- genšěñ 633

b.- šěn 2078

b.- señ 2228, 2414

b.- e torıp 2469

3.Bırakmak.

b.- ěrge 30

4.Sunmak.

b.- ěrměn 1400

b.- gen 1485

b.- megenner 1685

b.- miy 2276

5. Yardımcı eylem “devamlılık”.

(can) b.- dě 177, 1687, 2285, b.- gen idě 2377

(ceza) b.- 2156, b.- medě 2009 b.- miyler 1118, b.- šěn 2068, b.- üv 2577

(cavap) b.- dě 347, 393, 426, 736, 795, 976, 982, 1162, 1172, 1415, 1589, 1708, 1731, 1832, 1975, 2026, 2185, 2315, 2425 b.- děler 324 b.- eçegěgězně 2219 b.- eděr 2114 b.- ěp 2574**,** b.- ěrge 2039b.- se 2314 b.- ěršěñ 2498, b.- ešěñ 98 b.- gen 1219, b.- meděler 2522

(cavapnı) b.- geç 107, b.- üvě 2532

(ḫeber) b.- dě 845 b.- ěr 328, 2064 ,b.- gen 2551

(iminlěk) b.- dě 889

(ḳuvanıç) b.- dě 730 b.- e torġan 2386

(mal) b.- dě 1558

(nesiḫet)b.- děm 1528, b.- ěp 33, b.- genner 1432, b.- e torġan 2388, b. -üvçě 595

(nesiḫetlerně) b.- dě 1443

(nesiḫetler) b.- děm 1539

(röḫset) b.- dě 1142, b.- ěp 2358

(süz) b.- dě 626,b.- děler 164, b.- em 728

(şahitlıḳ) b.- dě 2564, 2570,b.- děler 2514, b.- gende 2503, b.- gençě 2530, b.- üvněñ 2225, b.- ěr 2566, b.- ěrge 2239, 2576

(tavış) b.- dě 2488, b.- děler 2522

(urın) b.- dě 1144

(vaziyfalar) b.- dě 708

(soravlar) b.- děler 2521

(zeḫmet) b.- děñ 1486

(delil) b.- eděr 2297

(fayda) b.- eděr 2324, b.- medě 1848, b.- mes 137, 186, 1017, 1100, 1901, 1260

(cezasın) b.- em 914

(tanıḳlıḳ) b.- eděr 179 b.- eměn 1625 ,b.- ěr 1127,b.- üvçěněñ 2540, b.- üvěñ 2537

(ant) b.- ěp 2239, b.- geç 1903, b.- geněm 1924

(batırlık) b.- ěp 603

(bülekler) b.- ěp 608

(iltifat) b.- ěp 754

(selam) b.- ěp 502, 1376

(terbiyege) b.- ěp 2467

(tösler) b.- ěp 2112

(urını) b.- ěp 1335, b.- gen 1487, b.- geněn 1181, b.- geněnnen 1166

(yardem) b.- ěp 2224, 2560

(yul) b.- ěp 1859, b.- mes 2051

(ġıybadet) yulına b.- ěp 1962

(irěk) b.- ěr 1080

(kiñeş) b.- er 802, b.- eseñ 675

(şahedet) b.- ěr 1619, b.- meděgěz 2573

(zarar) b.- ěr 687

(yardem) b.- ěrge 2559

(aġuv) b.- mekçě buldı 664

(nasıybın) b.- mekçě buldı 834

(iza) b.- mes 2341

(tınıçlıḳ) b.- miy 887

(cezasın) b.- meseñ 988

(küñěl) b.- meske 97, b.- se 105, b.- üv 2453

(urın) b.- meske kirek 429

(cezañnı) b.- miy ḳalır 1889

(netice) b.- se 1531

(bulışlıḳ) b.- sek 2051

(sabak) b.- üv kirek 1953

(aman) b.- üvden 1355

(şifa) b.- e idě 2252 b.- e torġan 2373

(kiñeş) b.- e torġan 677

(fetva) b.- ěrseñ 2428

(ciměş) b.- mes 156

(suret) b.- üvděr 1192

[178]

birděr -: Vermesini sağlamak.

b.- geç 1636

[1]

birěl -: Yenilmek, teslim olmak.

b.- děm 837, 1287

b.- ěp 100, 1031, 1798,2047,2484

b.- ěrge 307

b.- ěrler 1940

b.- eseñ 2043

b.- gen 30 b.-gen 732, 445, 1156

(ceza) b.- ěr 2218, b.- ěp 1117,b.- mekçě bulasıñ 52, b.- miy ķalmas 2045

[16]

birěş-: Tesir altında kalmak, yenilmek, teslim olmak.

b. -meske 1475

[1]

birlě: Beri, itibaren.

b. 448, 456, 810, 1516, 1835, 1879, 2211, 2274

[9]

biş: Beş.

b. 195, 352, 357, 586

[4]

bişěnçě: Beşinci.

b. 355

b.+ den 1489

[2]

bit: 1. Bir şeyin yanı, yüzü.

b.+ ěñe 1886

2. Kısım.

b.+ te 1771

[2]

bit (II): *Rus.* 1. Elbette tabii ki.

b. 709, 1499,

2. Şüphesiz.

b. 1897

[3]

biyěk: Yüksek.

b. 271

[1]

biz -: Bezmek, bıkmak, usanmak.

b.- dě 1002

b.- er 439

[2]

bizděr -: Bezdirmek, bıktırmak, usandırmak.

b.- děñ 1106

[1]

bizel -: Bezenmek, süslenmek, güzelleşmek.

b.- gen 1915

[1]

bizgek: Sıtma, sıtma nöbeti.

b. 2248

[1]

bolar: "bu" zamirinin çokluk şekli.

b. 431,559, 1301, 1330, 1550, 1681

b.+ dan 1686, 1970

b.+ ġa 653, 1368

b.+ nı 1686

b.+ nıñ 38, 305, 551, 575, 859, 1001, 1624, 1841, 2415, 2470
b.+ lay 589, 1369, 1370
[24]

boday: Buğday.
b. 126, 140
b.+ nı 131
[3]

boġav: Pranga.
b.+ larda 2160
[1]

bolay: Böyle, bu şekilde.
b. 42, 128, 136, 281, 324, 502, 608, 626, 660, 723, 735, 794, 809, 816, 869, 1139, 1147, 1153, 1175, 1184, 1309, 1376, 1623, 1668, 1743, 1785, 1797, 1808, 1829, 1866, 1931, 1946, 1956, 1975, 2017, 2165, 2169, 2187, 2210, 2262, 2304, 2425, 2458, 2488, 2580
b. birüvĕ 2532
b. idĕ 1743
b. itĕp 245
[48]

bolġa -: Sallamak.
b.- p 1129
[1]

bolġan -: Bulanmak.
b.- ıp 1268
[1]

bolġat -: Sarsmak.
b.- alar 2057
[1]

bor -: Bir şeyi ters tarafa doğru bükmek, acıtmak.
muyının b. 1132
uyına b.- dı 1614
yaḳına b.- ıp 1498
ḳolaḳın b.- ırday bulmasañ 257
muyının b.- sınnar 985
[5]

borader: *Far.* Ey dost, arkadaş" anlamında kullanılan bir seslenme sözü.
b. 1047
[1]

borça: Pire.
b. 1634
[1]

bordır -: Vurdurmak.
b.- mıyça 683
[1]

borın: Evvel zamanda, çok eskiden.
b. 645, 713, 992, 1016, 2034, 2348
b.+ ġıça 1712
b.+ ı 2305
b.+ ımnı 617, 618, 637
b.+ ın 604, 621, 628, 630, 642, 657, 665, 1019, 1846, 2344
b.+ ına 1275
b.+ ıña imen 2331
b.+ ına kĕrĕp 1824
b.+ ınnan 555, 1092
b.+ ıñnı 605

[28]

borıngı: Eski zamanlardaki, pek eski.

b. 25, 325, 721, 1546, 2304

b.+ dan 2254

b. ġıday 84

b.+ lar 1432, 1955

[9]

botaḳ: Ağaç dalı, budak.

b. 2386

[1]

boyır -: Buyurmak, emretmek.

b.- dı 508, 547, 645, 2107, 2209, 2214, 2492, 2579

ceza b.- dı 1637

b.- ġaç 501, 653, 2261

b.- ġan iděm 1917

b.- ġança 2469

b.- ġanına 98

b.- ġannar 1668

b.- ġannarına 396

b.- ıp 723

b.- sañ 1140

b.- sın 413

[20]

boyırıḳ: Emir.

b.+ ı 72, 464, 2568

b.+ ın 358, 1315, 2580

b.+ ına 329

b.+ ınça 2101

[8]

boyırıl -: Buyrulmak, emredilmek.

b.- ġan 63

[1]

boz -: Bozmaki tahrip etmek, parçalamak.

b.- arġa 80

b.- armınmı 1357

b.- dı 21

b.- ıp 1092, 1698, 2190

b.-uvçı1882

b.- massıñ 1365

[8]

bozav: Buzağı.

b.+ ġa 1548, 2033

[2]

bozıḳ: Ahlaksız, namussuz.

b. 20, 580, 599, 1027, 1031, 1187, 1657, 2456, 2501, 2548

b.+ larnıñ 1201

b.+ nıñ 2452

[12]

bozıḳlıḳ: Bozukluk, düzensizlik.

b. 1668, 2307, 2308, 2451

b.+ ı 2547

b.+ ına 443, 2297

b.+ ınnan 2551

b.+ ıñnı 2196, 2511

[10]

bozıl -:1. Bozulmak.

b.- ırmı 1208

2. İyi ve değerli niteliğini kaybetmek.

b.- ġan 1466

b.- ır 1412

[3]

bozıştır -: Kötü duruma getirmek.

b.- dı 2582

[1]

bölděr -: Batırmak, iflas ettirmek.

b.- ěp 725

[1]

börkět: Kartal.

b. 1843, 1847

[2]

bötěn: Tam, eksilmemiş, sağlam, hepsi, tamamen.

b. 81, 82, 116,319, 396, 489, 730, 931, 2138, 2157,2257

[11]

bötěnley: Tam, tamamen, sonuna kadar.

b. 132, 1002, 1033, 1466, 2004, 2416

[6]

böyěk: Büyük önemi olan, yüce, büyük.

b. 254, 327, 429, 2000

[4]

bu: 1. İşaret sıfatı, bu.

b. 10, 12, 13, 16, 19, 38, 58, 65, 69, 81, 86, 95, 107, 129, 130,133, 139, 140, 144, 149, 172, 173, 174, 191, 202, 244, 248, 274, 281, 283, 287, 291, 302, 306, 307, 309, 310, 325, 332, 340, 352, 357, 422, 427, 444, 450, 454, 456, 463, 468, 469, 474, 477, 488, 501, 504, 513, 516, 537, 550, 560, 564, 572, 583, 585, 590, 594, 599, 603, 606, 618, 621, 627, 628, 638, 652, 656, 657, 659, 669, 671, 677, 683, 686, 719, 724, 726, 728, 730, 745, 748, 751, 754, 757, 777, 778, 780, 786, 797, 800, 810, 812, 813, 816, 818, 830, 837, 839, 841, 845, 847, 848, 849, 856, 867, 870, 889, 892, 898, 904, 905, 906, 913, 921, 928, 930, 947, 956, 959, 965, 967, 974, 1003, 1013, 1028, 1037, 1041, 1047, 1053, 1057, 1080, 1103, 1106, 1109, 1111, 1113, 1114, 1126, 1136, 1150, 1161, 1182, 1183, 1190, 1203, 1207, 1218, 1243, 1248, 1262, 1271, 1279, 1282, 1287, 1292, 1309, 1318, 1326, 1328, 1330, 1335, 1338, 1352, 1353, 1366, 1398, 1406, 1414, 1442, 1454, 1471, 1475, 1477, 1497, 1506, 1511, 1523, 1536, 1553, 1558, 1559, 1563, 1567, 1579, 1583, 1590, 1596, 1625, 1600, 1605, 1610, 1611, 1613, 1614, 1619, 1643, 1648, 1652, 1655, 1660, 1661, 1674, 1704, 1709, 1712, 1716, 1721, 1737, 1742, 1754, 1761, 1790, 1802, 1812, 1818, 1826, 1836, 1840, 1843, 1845, 1850, 1870, 1872, 1876, 1880, 1885, 1896, 1900, 1902, 1903, 1913, 1917, 1920, 1921, 1929, 1931, 1932, 1938, 1940, 1960, 1972, 1982, 1989, 1994, 1997, 2011, 2018, 2020, 2022, 2024, 2041, 2043, 2044, 2064, 2071, 2072, 2075, 2077, 2081, 2084, 2090, 2091, 2092, 2095, 2102, 2105, 2108, 2109, 2110,

2139, 2148, 2159, 2167, 2170, 2177, 2178, 2179, 2183, 2187, 2189, 2204, 2213, 2214, 2215, 2218, 2221, 2223, 2226, 2227, 2229, 2235, 2238, 2240, 2245, 2256, 2263, 2265, 2269, 2275, 2278, 2283, 2296, 2299, 2308, 2312, 2318, 2329, 2331, 2334, 2335, 2341, 2344, 2349, 2360, 2366, 2378, 2380, 2391, 2392, 2396, 2401, 2408, 2409, 2410, 2415, 2418, 2425, 2429, 2434, 2437, 2439, 2442, 2444, 2452,, 2455, 2460, 2464, 2468, 2480, 2485, 2489, 2490, 2494, 2496, 2499, 2507, 2511, 2519, 2536, 2537, 2539, 2540, 2542, 2548, 2554, 2581

2. İşaret zamiri, bu.

28,116, 136, 223, 228, 230, 348, 382, 388, 390, 433, 448, 591, 670, 735, 978, 1058, 1211, 1234, 1351, 1480, 1770, 1772, 1897, 1911, 1919, 2016, 2044, 2441, 2454,

b.+ dır 144, 158, 698, 838, 848, 867, 916,1070, 1116, 1522, 1850, 2124, 2199

[449]

buġay: Galiba, sanki.

b. 623, 624, 1457

[3]

buġaz: Boğaz.

b.+ ıma 958

[1]

bul -: 1. Var olmak, yaşamak.

b.- ġan 504, 1035, 1546, 1853,1988 2484, 2299

b.- ġanı 705

b.- ġanda 1757

b.- ġanın 1712

b.- ıp 261, 1999, 2180,2424

b.- ır 9,1427, 1958

b.- ırġa 408

b.- maġaç 1197

b.- maġannı 49,2063 b.- maḳtan 2423 b.- masalar 414

b.- masañ 441, 822, 1382

b.- mıy 590967, 2115

b.- sa 346, 449, 461,2266, 1101, 1381, 1426,1432, 1432, 1758, 1758,1865, 1885 1933, 2067, 2271 2325

b.- salar 416, 2115

b.- sam 1664, 2005

b.- sın 482, 486, 963,1795

b.- uvı 765

b.- uvnı 2031

b.- uvınnan 2307

2. Bulunmak, denk gelmek.

b.- a idĕ 2454

b.- ġan 390, 977, 1772

b.- ġanda 981

b.- ġanı 2001

b.- ıp 469, 2306

3. Meydana gelmek, olmak.

b.- a 1480

b.- açaķ 1079

b.- açaġın 1991

b.- am 2344,1407

b.-dı 140, 194, 226, 447,564, 819, 829, 1153, 1892,1906,1476, 2064,2502

b.- ġan 1946, 1981, 1301

b.- ġanda 2409

b.- ġanın 659,1784, 1966,2476

b.- ıp 157, 303,490,630, 707,1335,1777,2168

b.-ır 262, 306 992, 854, 868,879,1115, 1215, 1483,1819, 1930, 2134, 2267,2307

b.- ırġa 165

b.- ırmı 1226

b.- ırmın 1420,2102

b.- ıymmı 2015

b.- madı 170

b.- maġan 2502

b.- masa 1825

b.- mavınnan 752

b.-sa 224, 431, 606, 738, 801, 943, 966, 1084,1444,318, 2007 ,317, 1759, 2004,2556 1892

b.- salar 93,400

b.- sam 402

b.- sın 1442 696, 1660,1796, 1875

b.- uv 752, 979, 1280

b.- uvı 1655

b.- uvında 694

b.- uvdan 1665

b.- ırmı 1890

b.- maġız 154

b.- maġayı 1278

b.- mas 37, 186, 406,1541, 2044, 2057,2585

b.- masa 896,1054, 1214,1248

b.- masın 242,

b.- maslar 2059

b.- masmı 924,1661

b.- mıymı 295

4. …. gibi görünmek.

b.- dı 2481

b.- ıp 1710

b.-ır 1090, 1123

b.- masa 1503

b.- masañ 257

b.- sa 361, 930,985,2085

5. Gelmek, ulaşmak (zaman).

b.- ġanda 556, 568

b.- ıp 173

6. Sahip olmak, ait olmak.

b.- dı 127, 218

b.- dım 624

b.- dıñ 329

b.- ġan 1714,1979, 2375

b.- ġanı 2342

b. -ıp 101

b.- ır 421, 842, 1031,

b.- ır iděm 452,1971

b.- ırġa 36

b.- ırlar 265

b.- masa 37,106
b.- masa idě 871
b.- maġan 2096, b.- maġannı 2430
b.- mıy 2120
b.- sa 72, 102, 405,2019, 2085, 2226, 2440,2497
b.- uvdan 1435
7. Yardımcı eylem.
b. 411, 746, 2340, 2546, 2547,3812
b.- a 90,388 1247
b.- açaķ 1368
b.- adır 1643
b.-dı 474, 465, 599, 889,865, 1035, 1042,1186, 1314,1319, 1440,1686, 1765, 1766, 2066, 2147, 2486,2523
b.- adır 2049
b.- dılar 211, 726,898, 2165,2179, 2463,2472
b.- dım 1968
b.- dıñ 1997,2169
b.- ġaç 211
b.- ġan 282, 429, 559,708, 1157,1189, 15871592,1754, 1918,1929,2052,2054, 2213,2243,2300,2518,2561
b.- ġançı 2082
b.- ġanda 373,1494
b.- ġandır 1243
b.- ġanġa 2191,2192,2453
b.- ġanım 2073,2238
b.- ġanımnan 2003
b.- ġanı 1245,2433
b.- ġanın 230, 1235,1497, 1899,2006, 2417,2523,2536
b.- ġanıñ 2031
b.- ġanına 1269
b.- ġanıññı 1510
b.- ġannar 1237,1270
b.- ġannarġa 1964
b.- ġannarnı 1218
b.- ıp 13, 128, 170, 216, 232,247,283, 622, 627, 638, 644,777,790, 871, 879,883, 990, 1018, 1030,1041, 1084, 1182, 1271, 1298, 1301,1383, 1550, 1553, 1567,1598, 1669,1709, 1712,1765,1820, 1973,2260,2186, 2278,2318, 2322,2378
b.-ır 21, 49,65, 182,303, 304,346, 443,494, 538,701,786, 921, 928,940, 989, 991, 996, 1074, 1116, 1142, 1204, 1375, 1387, 1450, 1543, 1553, 1573, 1606, 1607, 1657,1696,1803, 1804, 1896,1937, 2088, 2243, 2265,2290, 2413,2414
b.- ırbız 297
b.- ırday bulsa 361,2085
b.- ır idě 2144
b.- ır iděmě 2271
b.- ırġa 228, 348, 983,1534, 1855, 1935, 2107, 2139,2319,2403
b.- ırlar 18 360,1653,1985
b.- ırmın 685,1400, 1888
b.- ırsıñ 518,888
b.- ırsız 815, 2225,2226

b.-ma 64, 65, 1179, 1730, 1095,220

b.- madı 77,142, 562,1506

b.- madım 677

b.- maġaç 2518

b.- maġan 238, 1186,2057,2247,2325

b.- maġanı 1900

b.- maġanıñ 494

b.- maġannı 2137

b.- mammı 396

b.- mas 304, 438,1036, 1078,1114,1158,1257, 1336,1390,1419

b.- mas idě 2323

b.- masa 310,840

b.- masañ 310

b.- masın 144, 2479

b.- maslar idě 2320

b.- massıñ 1385

b.- mıy 1005,2099

b.- mıyça 1556

b.- mıydır 55

b.-sa 261, 360, 457,463, 499, 921,927, 944, 1150, 1361,1362,1658, 1927,2096,2103, 2354

b.- saġız 2239

b.- sam 2429

b.- sam idě 2097, 2236

b.- sañ 2420,2517, 2528,2552, 2561

b.- sın 116, 282, 383, 718,938, 951, 1875

b.- uv 752

b.- uvdan 1663

b.- uvıbız 1165

b.- uvına 2002

b.- uvında 693

b.- uvnıñ 698

8. *-sa kirek, kirek,* -v *kirek* ve – *mAK kirek* yapılarıyla birlikte kullanıldığında gereklilik ve olasılık anlamı katar.

b.- ġanda 418 b.- sa 1554, 2180 799,b.- salar 429 b.- sam 1887 b.- uv 161, 349 b.- maḳ 224, 943, 1160,1700

9. -rGA yapısından sonra kullanıldığında gereklilik anlamı katar.

b.- mas 2069

b.- dılar 827

b.- ıp 1703

b.- ır 922,1672

b.- mıydır 1924

10. -maḳçı/ mekçě, maK, vçI eklerinden sonra gelerek istek çekimi yapar.

b.- a 898

b.- adır 191

b.- amın 783,1417

b.- asıñ 52, 678,781,2184

b.- dı 165, 664,834, 1045,1138,1556 b.- dılar 107

b.- ıp 599,797,2023

b.- ır 2157

b.- sa 2138

b.- masa 1657

11. *-r* ve *mAs* ekleriyle beraber alışkanlık eylemi meydana getirir.

b.- dı 791, 1198, 1813, 2470

b.- ġannar 2051

12. -GAn ekinden sonra gelerek öncelik görevinde kullanılan birleşik eylemler oluşturur.

b.- a 780,968, 969,2356

b.- amın 947

b.- dı 2063

b.- ıp 1371

b.- ır 106, 302,494, 1081,1122, 1191,2228, 2244,2519

b.- ırlar 1188,1189

b.- ırmın 749,926, 960

b.- ırsıñ 942

b.- ırsız 1594

b.- sa 42,47, 471,471, 1057, 1201, 1204, 1420,1864, 1295,1800, 1851,1864 1918, 2216 2217,2217

b.- salar 1725,1982,2122

b.- sam 1209, 1210, 2171

b.- sam idě 2075

b.- sañ 952, 1518

b.- sañ idě 181

b.- mas 1240,2144

b.- masam idě 2170

b.- massıñ 1365

b.- uvı 603

13. Bildirme eki görevinde kullanılır.

b.-ır 1073,b.- lır 1078, b.- ır 2061, 2062, 2138

14. Yardımcı eylem. “yeterlilik”.

başḳarıp b.-mas 305,306,

1205,1521 tapıp b.- ır 40

üterĕp b.- ırmı 924

moratḳa citĕp b.- mas 683

ükĕnmiy b.- mas 1156

kiçĕrĕp b.- sa 2072

15. Ana yardımcı eylem “imek”.

b.- sa 8, 120, 258, 269, 270, 370, 695, 867, 1065,530, 968, 1098, 1102, 1076, 1077, 1102,1149, 1410,1537, 1566, 1761, 1771, 1866, 1919,2078, 2100, 2148,2149, 2305

b.- ırġa 968

b.- saḳ 1235

b.- sañ 349, 1228, 1512

bula al-: Olabilmek. b.- a almas 706

b.- a 1254

bula tor-: Oladurmak, sürekli olmak.

b.- a 41, 1928, 1966,2042, 2076, 2091,2119, 2329,2419

bulıp: … hâlinde, şeklinde, olarak.

b.93, 394, 506,580, 958, 1077,1161,1205, 1973, 2139

bulıp tor-: Olup durmak, oladurmak.

b.- ıp 900, 1131,1353, 1656,2013,2056,1312

bulır bulmas: Olunca, olmasından hemen sonra.

b. 292,293,755,756,1820

(şulay) b.- ġaç 44, 55, 74, 205, 266, 291, 306, 402, 674, 678, 716, 748, 757, 953, 1023, 1429, 1529, 1553, 1632, 1748, 1932, 2308

[696]

buldıḳlılıḳ: Beceriklilik, yeteneklilik.

b. 791

[1]

buldır -: Yaptırmak.

b.- ġanı 490

[1]

bulġanlıḳ: Çalışkanlık.

b.+ ıña 1872

b.+ larına 428

[2]

bulın -: Bulunmak.

b.- uv 87

[1]

bulış –(I): 1. Yardım etmek, yardımlaşmak.

b.- ırbız 1566

b.- uvım 510

[2]

bulışçı: Yardımcı.

b. 2395

b.+ m 1875

[2]

bulışlıḳ: Yardım.

b. birsek 2051

b.+ ı 753, 2415

[3]

bulış –(II): Birisine musallat olmak, bulaşmak.

b.-ma 930

[1]

bura: Ambarın tahıl bölmesi.

b.+ larda 135

[1]

burıç: Görev, borç.

b.+ ın 926

[1]

busaġa: *Moğ.* Kapı eşiği.

b.+ bızda 469

b.+ ġızda 2073

b.+ ġızġa 499, 910

b.+ ların 395

b.+ larınnan 1989

b.+ sına 509, 959, 2563

b.+ sında 758, 1962

[11]

buş: Boş.

b. 339, 1699, 2052

b. itmeděñ 2174

b. itmesšěñ 806

b.+ ḳa 1075

b.+ ḳa bulır 49

b.+ ḳa kitmiyděr 1963

b. ḳaldırmadım 1021

b.+ nı 180

[10]

buşa -: Güçsüzleşmek, gevşemek.

tamırları b.- dı 28

b.- ġaç 242

[2]

buşat -: Serbest bırakmak.

b.- mıy 317

[1]

buv -: Boğmak, nefes almasına mani olmak.

b.- ıp 159

[1]

buva: Baraj.

b.+ da 998

b.+ ġa 1000, 1004

b.+ nı 160

b.+ nıñ 160

b.+ sına 159

[6]

buvın: Eklem yeri, boğum.

b.+ narı 28

[1]

buy: Boy.

b.+ ı 1311, 1834

buyġa cit-: Boy atmak, büyümek.

b.-ĕp 1516

[3]

buya -:

(ḳanına) b.- sın 1019

[1]

buyal -:

(ḳanġa) b.- ġan 1807, b.- ıp 607, 1321, 1846

[4]

buyınça: 1. Süresince.

b. 343

2. Göre.

b. 1951, 2218

3. Ötürü. b. 2457

[4]

buylı: Boylu.

b. 2449

[1]

buysın -: Boyun eğmek, egemenlik altına girmek, tabi olmak.

b.- abız 329

b.- uvıġız 1234

b.- ıp 357

b.- ırġa 323

b.- mavıññı 511

b.- mıyça 699, 2169

b.- uvdan 513

[8]

buysınuvçan: İtaatkar.

b. 1435

[1]

buysınuvçanlıḳ: İtaatkarlık.

b.+ ı 753

[1]

bügĕn: İçinde bulunulan gün.

b. 1597, 2359

[1]

bügĕngĕ: Bugünkü.

b. 990

[3]

bül -: Bölmek, parçalara ayırmak.

b.- ĕp toralar 200

b.- miyk 1563

[2]

bülek: Armağan, hediye.

b.+ ĕ 445

b.+ ler 608

bülek it-: Hediye etmek.

b.-tĕ 2464

[3]

bülgen -: Bölünmek, ayrılmak.

b.- üv 702

[1]

bülme: Oda.

b.+ ge 566,568

b.+ sĕnnen 2526

[3]

bürĕ: Kurt, canavar.

b. 190, 1299, 1304, 1384, 1389, 1392, 1395, 1397, 1402

b. +ler 220

[10]

C c

cahil: *Ar.* Belli bir konuda yeterli bilgisi olmayan.

c.+ sĕñ 1647

[1]

can: *Far.* Can.

c. 30, 2387

c.+ ġa 198, 1757

c.+ ı 844

c.+ ıbız 2373

c.+ ıġızını 56

c.+ ım 359, 841, 1834, 2019, 2085

c.+ ımnan 2399

c.+ ımnı 2085

c.+ ın 191,1362

c.+ ına 1486

c.+ ına töşĕp 1638

c.+ ınnan 2282

c.+ nardan 1156

c.+ narına 826

c. saḳlav 1438

can bir-: Can vermek, yaşamını yitirmek.

c. -dĕ 177, 1687, 2285,

c. -gen idĕ 2377

canıma cereḫet sal-: Kalbini yaralamak.

c-sa 2398

canım oçuv-: Can vermek.

c.-dan 948

can ten belĕn: Tamamen, bütünüyle.

c. 559

[29]

canvar: *Far.* Vahşi hayvan.

c. 2329, 2565

c.+ lardan 1814

[3]

cavap: *Ar.* Cevap.

c. 1184, 1635, 2324, 2419, 2522

c.+ ı 1219

c.+ lar 1613, 2065

c.+ ların 2577

c.+ nı 107, 2532

cavap bir-: Karşılık olarak bildirmek veya söylemek.

c.-dě 347, 393, 426, 736, 795, 976, 982, 1162, 1172, 1415, 1589, 1708, 1731, 1832, 1975, 2026, 2185, 2315, 2425

c. -děler 324

c. -eçegĕgĕzně 2219

c. -eděr 2114

c. -ĕp 2574

c. -ĕrge 2039

c. -ĕrsĕñ 2497

c. -eseñ 98

c. -se 2314

cavap ķaytar-: Cevap vermek.

c.- dı 372, 869, 1527, 1651

[42]

cavaplılıķ: Cevaplılık, mesuliyet.

c.+ nı 515

[1]

ceběr: *Ar.* Cebir, zulüm, zorlama.

c.+ den 735

ceběr it-: İşkence etmek.

c.-vçě 1263

ceběr ķıl-: İşkence etmek.

c.- ır 1194

[3]

cefa: *Ar.* Cefa, eziyet.

c.+ larnı 590

c.+ sı 1811

cefa kür-: Eziyet çekmek.

c. -genner 1247

c. -se 185

[4]

cěger:

cěgerě bět-: Gücü kalmamak.

c.- kennen 202

[1]

cehennem: *Ar.* Cehennem.

c. 2413

c.+ ge 2436

[2]

cemal: *Ar.* Güzellik.

c.+ da 1742

[1]

cemeġat: *Ar.* İnsan kalabalığı, topluluk.

c. 2043, 2059, 2444

c.+ ě 126, 1359

c.+ ěn 103

[7]

ceñ: *Ar.* Cin, şeytan, iblis.

c. 2126

[1]

cěnaza: Cenaze.

c.+ sın 1639

[1]

cěněs: *Ar.* Cins, cinsiyet.

c.+ ěbězge 804

c.+ ěněñ 2293

c.+ ěnnen 2291

c.+ ten 72

[4]

cěněsteş: Hemcins.

c.+ lerě 128

[1]

cěntěklep: Dikkatlice, iyice, tamamen.

c. 1917, 2072, 2075, 2147

[3]

cěp: *Ar.* Yün, pamuk, ipek veya ketenden yapılmış ip, iplik, urgan.

c.+ leręm 2187, 2193

[2]

cereḫet: *Ar.* Yara, cerahat.

c. 1660

(canıma) cereḫet sal- c. 2398

[2]

cevher: *Ar.* Cevher, pırlanta, mücevher.

c. 322

c.+ lerden 857

c.+ lerě 2389

c.+ lerně 863

[4]

ceyme: Çarşaf.

c.+ ler 631

[1]

ceza: *Ar.* Ceza, yaptırım.

c. 658, 1269,1636, 1776, 1784,1787, 1939,2068, 2326, 2536, 2581, 1963

c.+ dan 1612, 2093

c.+ nı 757

c.+ ñnı 932

c.+ sı bulır 1606

c.+ sıdır 2536, 2581

c.+ sın 1118, 1648, 1748, 1768,1864, 1918,2216,2172

ceza bir-: Ceza vermek, cezalandırmak.

c. 2156

c.-em 913

c. -medě 2009

c.-meseñ 988

c.-miy ḳalır 1889

c. -miyler 1118

c. -sěn 2067

c. -üv 2577

ceza birěl-: Cezalandırılmak.

c. ěp 1117

c. -ělěr 2218

c.-miy ḳalmas 2045

ceza bul-: Ceza almak.

c. -ırın 1935

c. -mas idě 2323

ceza ḳıl-: Cezalandırmak.

c.-ırġa 653

[41]

cılı: Sıcak.

c. 2234

[1]

cılın -: Isınmak, üşüdükten sonra kendini ısıtmak.

c.- ıym 198, 199

[2]

cıy -: Bir yere toplamak, yığmak.

c.- ar 716

c.- ġaç 1740

c.- ġan idě 27

c.- ıp 173, 1310, 2208, 2333

ḫel c.- mıyça 285

[8]

cıydır -: Toplamak.

c.- ıp 1943, 2261

[2]

cıyıl -: Toplanmak.

c.- dılar 639

c.- ġan 1637, 2327

c.- ıp 884

c.- ırġa 2107

c.- sa 1538

[6]

cıyırçıḳ: Sivilce.

c. 2132

[1]

ciber -: 1. Belli bir maksatla birini göndermek, yollamak.

c.- dě 79, 2566 2399

c.- ěp 599, 508, 2106

c.- miy 1535

2. Uzaktaki biri için bir şey göndermek, yollamak.

c.- dě 249, 453, 569, 1690, 2494

c.- gen 2355

3. Gitmesine izin vermek, müsaade etmek.

c.- dě 608

4. Yardımcı eylem "Tezlik".

c.- ěp 78, 890

c.- em 1107

5. Bırakmak, kaçırmak.

c.- medě 844

c.- mesěn 1852

c.- miy 1581

6. İzin vermek, müsaade etmek.

c.- miy 947

[21]

ciberěl -: Gönderilmek.

c.- gen 902

c.- miy 1138

[2]

ciděnçě: Yedinci.

c.+ den 1493

[1]

cil: Yel, rüzgar.

c.+ ler 216

[1]

cild: *Ar.* Bir eserin ayrı ayrı basılan bölümlerinden her biri.

c. 1766

c.+ te 1767

[2]

cilke: Arka, sırt.

c.+ leręn 178

[1]

ciměręl -: Yıkılmak, harap edilmek.

c.- ĕp 204

[1]

ciměş: Yemiş.

c. 156,1157, 1682, 2537

c.+ ĕ 1197

c.+ ĕdĕr 2537

c.+ ĕn 250,716, 2585

[9]

ciñ -: Yenmek, galip gelmek, üstünlük sağlamak.

c.- dĕ 1738, 1906,2176

c.- e almas 1099

c.- e almasa 1425

c.- er 1425

c.- erler 1298

c.- genner 1299, 1301

c.- üv bulġanda 1757

c.-vçĕ 868

[10]

cinayet: *Ar.* Adam öldürme.

c.+ nĕ ķıldıķ 657

[1]

ciñdĕr -: Çıkarmak, uzaklaştırmak.

c.- üv kirek 355

[1]

ciñĕl -: Yenilmek, mağlup olmak.

c.- dĕ 1320

c.- ĕp 107

c.- gen bulıp 1973

c.üvçĕ 2150

[3]

ciñĕl: 1. Kolay.

c.1908

c.+ dĕr 272

c. +ge 1018,2223

2. Zararsız.

c. 1424

ciñĕl it-: Hafiflemek.

c. -er 2416

[7]

cir: Yer.

c. 62, 193, 212,217, 396, 507, 906,2481

c.+ de 76, 198, 1551, 1564, 2052

c.+ den 26, 160, 169, 417, 1306

c.+ ĕ 2076

c.+ ĕñ 503

c.+ ĕnnen 203

c.+ ĕnde 2404

c.+ ĕne 358, 420, 2081

c.+ ĕne citkĕrdĕler 2580

c.+ ĕne kitĕrgen 1594

c.+ ĕñnĕ 1228

c.+ ge 26, 138, 165, 168, 277, 286, 288, 417, 516, 553, 844, 1279, 1309, 1322,

1449, 1468, 1564, 1583, 1702, 1715, 2459, 2481

c.+ lerde 111, 1559

c.+ lerge 32, 43,148, 154

c.+ ně 1449, 1468, 1575, 2033

c.+ něñ 192, 1724

[62]

ciren - : Pislikten iğrenmek, kusacağı gelmek.

c.- ĕp 2333, 2485

c.- esĕñmĕ 1982

[3]

cirenděr -: İğrendirmek.

c.- děñ 1107

[1]

cirengĕç: İğrenç, tiksinti uyandıran.

c. 2302, 2349

[2]

cirlĕ:

cirlĕ cirĕnde: Uygun, yakışır bir biçimde, gerektiği gibi.

c. 2404

[1]

ciryözĕ: Yeryüzü.

c. 487

[1]

cisĕm: *Ar.* Madde, malzeme.

c.+ ĕ 2274

[1]

cit -: 1. Yakınlaşmak, yanına gelmek.

c.- ĕp 176,1956

c.- keně 1845

c.- tĕ 1634

c.- tĕm 910

2. Ulaşmak, varmak.

c.- em 333,1457

c.- er 10, 809, 1561,

c.- erge 2476

c.- erseñ 758

c.- ĕp 254, 556, 588, 683, 702, 738, 860, 868, 1873

c.- e idĕ 2390

c.- se 281, 1030, 1109, 1260

c.- sem 683

c.-kençe 2010

c.- keněn 1477

c.-miy 2009 c.- miyçe 298

c.- tĕler 168, 278

c.- tĕ 140, 446, 835, 1008

c.- tĕm 2487

c.- tĕñ 1171

c.- tĕñmĕ 1507

c.- tĕñmĕ 1460

c.- üvde 1508

4. Vakti gelmek.

c.- ĕp 209

c.- keç 212

c.- kenděr 29

5. Belli bir dereceye kadar yükselmek, artmak.

c.- kençĕ 1029

6. Baliğ olmak, yetişmek, büyümek.

c.- ĕp 1516

6. Yeterli gelmek, yetmek.

c.- eçegĕn 2343

c.-er 1651

c.- er idĕ 2320

c.- erdey 1329

c.- erměn 1150

c.- ĕştĕ 1163

c.- ken 2049

c.- kençe 1876

c.- mes 314, 790, 1522

c.- mese 1068

c.- miy 348

c.- miymĕ 618

c.- se 59

7. Yardımcı eylem "tamamlama".

c.- e 1837, 2115, 2508

c.- keç 516

c.- mes 1206,

c.- se 1601

c.- těler 197

[70]

citekçĕ: Yönetici, şef, lider.

c. 711

c.+ sĕ 655

[2]

citekçĕlĕk: Yöneticilik.

c. 268

[1]

citekle -: Birini kolundan tutup götürmek, yanında götürmek.

c.- p 1463, 1696, 2569

[3]

citerlĕk: Yetecek kadar, yeterli.

c. 1393

c. bulġanda 1494

köçĕ c. idĕ 2001

[3]

citĕş -: Vaktinde gelmek, ulaşmak.

c.- ĕp 260

c.- ĕr 20, 1957

c.- ĕrge 2452

c.- mes 37

c.- seçĕ 2073

c.- tĕ 1463

[7]

citĕşlĕk: Varlıklılık, her şeyi tam olma hali, refah.

c.+ ĕ 2121

c.+ ĕn 1752

[2]

citĕz: Çevik.

c. 794

[1]

citken: Yetişkin.

c. 31

[1]

citkĕr -: Yakınlaştırmak, yakınına kadar getirmek.

c.- dĕ 22, 803,831, 1673

ciréne c.- děler 2580

c.- děm 1600,2016

c.- ĕp 1585,2081

c.- ĕr 771,821,2293

c.- ĕrge 358

c.- geç 1454,2499

c.- mek 411, 2196

c.- miyçe 2302

c.- üv 2433

[19]

citmevçĕlĕk: Kovalama.

c. 1324

[1]

cofar: Desman.

c. 406

[1]

cömle: *Ar.* Herkes.

c.+ sĕnnen 155

[1]

cuy -: Yitirmek, kaybetmek.

c.- dıñ 1487

c.- masın 2549

[2]

Ç ç

çaba: Herhangi bir işi yapmak için ortaya konan güç.

ç.+ sıñ 1650

[1]

çaġa: Çocuk.

ç.+ ların 1491

ç.+ sı 166

[2]

çağılış: Yansıma.

ç. 1197

ç.+ ın 917, 1196

[3]

çağıştırğısız: Eşsiz, benzersiz.

ç. 2389

[1]

çağuv: Dolduruş, dedikodu.

ç.+ ı 1201

[1]

çaḳ: Belli bir vakit, süre.

ç.+ ında 306, 783, 986, 1079

ç.+ ta 1003, 1561, 2524

[7]

çaḳ -: Çağırmak, sesle veya işaretle gelmesini istemek.

ç.- a 1067

ç.- asıñ 1651

ç.- ḳan bulırlar 1188

ç.- masın 850

ç.- mıy ḳalmas 1670

ç.- uv 1057

ç.- uvçılar 1779, 1786

ç.- uvıñ 1123

[9]

çaḳır - : Çağırmak, gelmesini emretmek.

ç. 579

ç.- dı 33, 601, 2363

ç.- dım 2484

ç.- ġannarında 1229

ç.- ıp 539, 1439, 1816, 2499, 2525, 2544

ç.- ırğa 508,1068

ç.- salar 1236

ç.- uvları 1231

[17]

çaḳırt -: Çağırtmak.

ç.- ıp 2558

[1]

çaḳḳaç: O zamana kadar.

ç.+ a 469, 1028, 1656, 1870

[4]

çaḳlı: Kadar.

ç. 958,2044, 2091, 2336

[4]

çama:

çamasın běl-: Niyetini anlamak.

ç.-dĕm 498

[1]

çamalap: Niyetiyle.

ç. 159

[1]

çamalı: Sınırlı, mahdut.

ç. 2288

[1]

çamasız: Sınırsız miktarda, çok.

ç. 228

[1]

çap -: Kesmek, doğramak, yarmak.

ç.- ḳanday bulır 1123

ç.- tım 674

[2]

çara: *Far.* Bir maksada erişmek üzere yapılan hareketlerin bütünü, çare.

ç. 191, 761, 763, 867, 892, 1102, 1111,1254,1349, 1363, 1416, 1645, 1921

ç.+ dır 36

ç.+ ġa kĕrĕştĕ 1005

ç.+ lar 682, 2453

ç.+ larıñ 1021

ç.+ larına 704

ç.+ larında 1810

ç.+ m 840, 896

ç.+ mnı 841

ç.+ sı 186, 454, 1202,1503, 1547, 1857

ç.+ sın 944, 991,1168, 2261

ç.+ sın töşmes 1016

ç.+ sına kĕrĕşĕp 1960

çara it-: Çare bulmak.

ç.-tĕñ 1506 ç.-sem 205

çara ḳıl-: Çare bulmak, çözüm bulmak.

ç.-ıp torır 987

ç.-ıym 839, 1295

ç.-maḳçı bulasıñ 780

ç. -sam 2204

ç. -sın 1852

çara kür-: Maksada ulaşmak için çalışmak.

ç.-ĕp 450

ç.-ĕrge kirek 981

ç.-mese 1080

ç.-se 185

ç.-üvde 1751

ç.-üvden 1509

çara tap-: Çare bulmak.

ç.-ıp 1204

ç. -madı 513

ç. -masañ 1430

ç. -uvda 964

[53]

çarasız: Çaresiz.

ç. 195, 208, 1438

[3]

çatḳı: Kıvılcım.

ç. 986, 1079

[2]

çayḳal -: Su veya rüzgar tesiriyle silkelenmek, sallanmak.

ç.- sa 2186

[1]

çěběn: Sinek.

ç. 1287

ç.+ dey 948

ç.+ ner 1685, 1686

ç.+ nerně 1685

[5]

çeç: Saç.

ç.+ ě 27

[1]

çeç -: Saçmak, dağıtmak.

ç.- ěp 1116

ç.- miy 59

ç.- se 716

ç.- těm 2178

[4]

çeçek: Çiçek.

ç.+ lerde 1288

ç.+ leřněñ 2386

ç.+ lerně 1677

[3]

çeçěl -: Dağılmak.

ç.- gen 133

[1]

çeçmiy: bk. tükmiy-çeçmiy.

tükmiy ç. 800

[1]

çěkreyt -: Şaşırma veya korkma sebebiyle gözleri büyüyüp açılmak.

ç.- ěp 190, 1448

[2]

çenç -: Batırmak, sivri bir şeyle dürtmek, saplamak.

ç.- ěp 1049

[1]

çeněçkě: Diken.

ç.+ lerge 286

ç.+ sěz 590

[2]

çěrě -: Çürümek, hastalanmak.

ç.- gen 428

ç.- y 1760

[2]

çěrěk: Çürük.

ç.+ ke 1633

[1]

çĕrki: Sivrisinek.

ç. 1090

ç.+ ler 1099

[2]

çeyne -: Çiğnemek, ezip parçalamak.

ç.- dĕ 1809

[1]

çıda -: Tahammül etmek, sabırlı olmak.

ç.- p 2335

ç.- p yattı 606

ç.- r 566

ç.- y almıy 1320

ç.- y almıyça 843, 1634

[6]

çıġanaḳ: Kaynak.

ç.+ ı 431, 543

ç.+ ı bulır 2307

[3]

çıġar -: Ortaya çıkarmak, meydana getirmek.

ç.- a 709

ç.- a idĕ 243, 774

ç.- dı 319

ç.- dılar 2568

ç.- dıñ 1493

ç.- ġa 304, 2418

ç.- ġan 249

ç.- ıp 197, 775, 863, 1007, 1496,1780,1931

ç.- ıp bulmas 305

ç.- ırġa 169,2234,2432

ç.- maḳçı buldı 1045

ç.- sa 1532

ç.- sana 1044

ç.- sın 285

ç.- uv 2556

ç.- uv kirek 2264

ç. -uvçı bulmasa 1657

ç.- uvġa 2443

ç.- uvıñ 1427

[29]

çıġım: Masraf, gider, harcama.

ç.+ ı 119

ç.+ narına 118

[2]

çıḳ -: Ortaya çıkmak, görünmek.

ç. 593

ç.- a 2030

ç.- a almadı 1322

ç.- a almaslar 416

ç.- ar 173, 939, 1271

ç.- ıp 141, 181, 320, 327, 1306, 1317, 1330, 1679, 1719, 1845

ç.- ḳaç 284, 1275

ç.- ḳan 1069

ç.- ḳan bulır 1122

ç.- ḳan iděm 737

ç.- ḳançı 844

ç.- ḳanda 1552

ç.- ḳanın 2535

ç.- ḳannarı 890

ç.- madı 2231

ç.- maġan 236, 1843

ç.- maġanın 452

ç.- maḳçı bulasıñ 2184

ç.- mam 310

ç.-mas 939

ç.- mastan 2034

ç.- mıy bulmas 406

ç.-mıy 1241

ç.- mıy toradır 233

ç.- sa 1077,1101

ç.- tıñ 503, 1084

ç.- uvçısı 1810

yuḳḳa ç.- uvdan 158

2. Bir yere gitmek, çıkmak.

ç.- ıp 277,2443

ç.- ıp kittĕ 319

ç.- ıp torsa 2306

ç.- ıp yörĕp 723

ç.- ıym 194

ç.- tı 217, 317,555, 572, 892, 1635, 1823,2039, 2285

[58]

çıḳar -: Çıkarmak.

ç.- adır 2324

[1]

çıḳılda -: Cırıldamak.

ç.- ġan 1046

[1]

çılan -: Islanmak, rutubetlenmek.

ç.- ıp 196

[1]

çılbır: Zincir, pranga.

ç.+ da 1243

ç.+ larda 2160

[2]

çın: Hakiki, gerçek.

ç. 358, 406, 1198, 1989

[4]

çınlap: Hakikaten, gerçekten.

ç. 1444, 1452, 1863, 1918

[4]

çınlıḳta: Gerçekte, hakikatte.

ç. 1915, 2434

[1]

çıraġ: *Far.* Çerağ.

ç.+ ı 1794

[1]

çıray: Yüz, sima.

ç.+ ıñ 942

çırayın sıt-: Yüzünü asmak.

ç.-ıp 1143

[2]

çiber: Yakışıklı.

ç. 392

[1]

çik: Hudut çizgisi sınır.

ç.+ ĕ 2074

ç.+ ĕn

ç.+ ke 21

çikĕn bĕl-: Kendi sınırını bilmek.

ç.-ĕp 236, 2056

[4]

çik -:

(zeḫmet) ç.- ĕp 886, 1593, ç.- miy 888

(meşeḳat) ç.- üv 295

[4]

çiksĕz: 1. Uçsuz bucaksız.

ç. 401

2. Sonsuz. 1536, 2050

[3]

çina -: Sızlanmak.

ç.- madı 606

[1]

çir: Hastalık, vücutta meydana gelen bir maraz.

ç.+ ge 2263

ç.+ lerněñ 2248

[2]

çirat: Nöbet.

ç. 1397

üz çiratında: Kendi sırasınca, kendi içinde.

ü. 1475

[1]

çistalıḳ: Temizlik, saflık.

ç.+ ın 1630, 1631

[2]

çiş -: Bağlı bir şeyin iki ucunu ayırmak.

ç.- ĕp 597, 599, 608

[3]

çit: Kenar, kıyı.

ç.+ lerĕnnen 62

[1]

çiten: Amaçlanan duruma getirilmesi, elde edilmesi, çözümlenmesi, işlenmesi güç veya engeli çok olan, güç (II), zor, müşkül.

ç. 786, 1116

[2]

çitlĕk: Kuş benzeri hayvan yetiştirmek için yapılmış ağaç veya metal kafes.

ç.+ lerĕ 2473

ç.+ te 1245

[2]

çiy: 1.Olgunlaşmamış, ham.

ç., 986, 1192,

2. Boş, yersiz.

ç. 374,1031, 2035

çiy kanġa töş-: Öldürme hırsı duymak.

ç.- 550

[6]

çoḳır: Çukur.

ç.+ da 2306

ç.+ ġa 2585

ç.+ ı 316

[3]

çolġa -: Kuşatmak.

ç.- p alıp 862

[1]

çönki: *Far.* Şundan dolayı, şu sebeple, zira.

ç. 17, 36, 43, 58, 413, 430, 460, 686, 695, 696, 811, 928, 930, 957, 1027, 1074, 1114, 1127, 1164, 1191, 1211, 1240, 1335, 1366, 1381, 1424, 1431, 1446, 1536, 1564, 1735, 1757, 1809, 1817, 1853, 1878, 1962, 2068, 2073, 2223, 2227, 2228, 2231, 2242, 2313, 2324, 2375, 2437, 2444, 2561

[50]

çöy: Bir şeyi yarmak için kullanılan kama.

ç.+ ĕ 241

ç.+ ĕmnĕ 249

ç.+ nĕ 246

[3]

çuḳı -: Gagalamak.

ç.- p 783

ç.- ym 850

[2]

çum -: Suya dalmak, gömülmek, batmak.

ç.- dı 1196

ç.- dıñ 1489

ç.- ġaç 1196

[3]

çuval -: Karışmak, dolaşmak.

ç.- ıp 2524

[1]

çuvar: Alaca renkli.

ç. 2525

[1]

çük -: Diz çökmek.

ç.- ĕp 2569

ç.- tĕler 1582

[2]

çüměç: Kepçe.

ç. 422,2306

[1]

çün: *Far.* Eğer.

ç. 1251

[1]

çünki: bk. çönki.

ç. 2156, 2180, 2188

[3]

D d

da: dahi, da/de; ve.

d. 12, 21, 34, 40, 49, 54, 72, 75, 81, 82, 89, 90, 93, 102, 109, 110, 114, 116, 149, 157, 159, 178, 205, 221, 224, 229, 262, 300, 306, 307, 317, 318, 340, 341, 345, 400, 402, 405, 406, 416, 429, 431, 444, 461, 471, 505, 560, 578, 586, 591, 603, 606, 635, 719, 738, 741, 753, 787, 812, 833, 868, 871, 873, 889, 921, 927, 932, 943, 957, 966, 971, 1005, 1054, 1071, 1099, 1101, 1102, 1137, 1150, 1218, 1343, 1368, 1375, 1381, 1385, 1389, 1390, 1397, 1410, 1432, 1471, 1473, 1526, 1553, 1561, 1567, 1611, 1616, 1645, 1646, 1649, 1658, 1670, 1680, 1698, 1726, 1758, 1759, 1764, 1772, 1789, 1825, 1837, 1845, 1851, 1865, 1885, 1887, 1890, 1914, 1926, 1991, 1997, 2004, 2007, 2019, 2031, 2059, 2072, 2085,

2105, 2122, 2138, 2186, 2266, 2354, 2389, 2398, 2410, 2412, 2429, 2432, 2440, 2450, 2456, 2468, 2470, 2477, 2485, 2487, 2508, 2518, 2556, 2560, 832

d. başladı 1474

d. kiləř 239

[162]

daim: *Ar.* Daima, her zaman.

d. 479, 483, 2180

d.+ děr 1166

[4]

daimen: *Ar.* Daima.

d. 1022, 1411

[2]

daire: *Ar.* Çevre, alan.

d.+ sěnnen 709,1083

[2]

dala: Bozkır, kır.

d.+ da 179

d.+ sında 1514

[2]

dan: *Ar.* Şan, şöhret.

d.+ın 472

d.+ ına 687

[2]

dane: *Far.* Tane, adet.

d. 141

[1]

danlav: Övgü.

d. 83

d.+ lar 129

[2]

dar:

darġa as-: Dar ağacında sallandırmak, idam etmek.

d.-sıp 1952

[1]

daru: İlaç, şifa.

d. 2265

daru bul-: Şifa bulmak.

d.-ıp 1382

d. -massıñ 1385

daru tap-: Şifa bulmak.

d.-ılır 292

[4]

daruv: bk. daru.

d.+ ın 2284

d.+ ınıñ 2271

d.+ lar 2249

d.+ larınnan 2251

d.+ nı 2279

d.+ nıñ 2274

[6]

daruvẖane: Eczane.

d.+ge 2278

d.+ sěnde 2266

[2]

dastan: *Far.* Destan.

d.+ ınıñ 214

[1]

davıl: Yağmurla gelen kuvvetli rüzgar

d. 495

[1]

de: bk. da.

d. 20, 35, 55, 59, 61, 74, 82, 91, 105, 109, 115, 140, 141, 154, 161, 184,185, 205, 206, 209, 246, 261, 284, 305, 306, 334, 336, 402, 457, 472, 477, 509, 553, 567, 569, 576,619, 625, 634, 635, 649, 670, 677, 682, 756, 811, 819, 849, 872, 877, 888, 890, 909, 927, 962, 966, 1018, 1044, 1106, 1176, 1183, 1198, 1207, 1248, 1264, 1285, 1296, 1298, 1318, 1324, 1344, 1364, 1365,1373, 1383, 1387, 1395, 1397, 1407, 1454, 1465, 1474, 1511, 1542, 1563, 1565, 1573, 1596, 1634, 1648, 1667, 1671, 1695, 1729, 1754, 1768, 1790, 1844, 1848, 1853, 1872, 1886, 1910, 1944, 1973, 1989, 2014, 2017, 2103, 2171, 2173, 2187, 2197, 2201, 2209, 2232, 2267, 2270, 2284, 2289, 2312, 2314, 2335, 2394, 2400, 2408, 2413, 2424, 2434, 2439, 2455, 2504, 2517, 2554, 2560, 2566, 2575

[139]

defter: *Ar.* Defter.

d.+ ĕmnĕ 544

d.+ ĕne 961

d.+ ĕne 1488

d.+ ĕnnen 2548

[4]

değva: *Ar.* Dava.

d. 2000

d.+ ların 1616, 1699,2319

d.+ m 1592

d.+ nı 1584

d.+ sına 1590

değva bayraḳın ḳaldır- (küter-): İsyan bayrağını kaldırmak, karşı çıkmak.

d.- 2257, 2276

değva it-: Hak iddia etmek.

d.-eseñ 2143

değva ḳıl-: Dava etmek.

d.-ġan 2244

d.-ıp 1582, 1697

[13]

değvet: *Ar.* Davet.

d.+ ĕn 1229

[1]

delil: *Ar.* Delil, kanıt, belge, ispat.

d. 644, 1037,1134,2297, 2297, 2512

d.+ ĕñ 2323

d. ĕzledĕ 1183

d.+ ler 1297, 1339, 1697,1699, 2007

d.+ lerĕ 2562

d.+ lerĕm 2099

d.+ lerge 2113

d.+ nĕ 2561

delil bul-: Delil olmak.

d.-ır idĕ 2144

d. -ır 65

d. -ırlıḳ 2302

d. -sın 2552, 2560

[22]

delilsĕz: Delilsiz, ispatsız.

d. 1124, 2069, 2440, 2443

[4]

derece: *Ar.* Aşama, basamak.

d. 38, 266,1899

d.+ de 333,1426

d.+ degĕlerge 757

d.+ ler 254

d.+ lerde 271

d.+ ñnĕ 342

d.+ sĕne 238, 707

d.+ sĕnnen 1026

[12]

derman: *Far.* Güç, takat, moral gücü.

d. 181

d.+ ı 142,196

[3]

derviş: *Far.* Derviş.

d. 65, 67, 68, 70, 83

d.+ ke 78

[6]

derya: *Far.* Deniz.

d. 370

[1]

deva: *Ar.* Deva, ilaç, tedavi.

d. 1101, 2263

d. iken 1404

[3]

devam: *Ar.*

devam it-: Devam etmek, başlanmış bir iş sürmek.

d.-tĕ 2273

[1]

devlet: *Ar.* Mal, mülk, zenginlik.

d. 211, 473, 877, 989, 1640, 2088, 2128, 2129, 2134, 2235, 2327

d.+ ĕ 1382

d.+ ĕbĕzden 1313

d.+ ĕñ 963

d.+ ĕn alırsıñ 2418

d.+ ĕnde 940

d.+ ĕne 2021

d.+ ĕñe 1748

d.+ ĕnnen 1644

d.+ ĕnĕñ 1963

d. işĕkleręnde 395, 397

d.+ ke 39, 296, 687, 693, 878, 2020, 2084

d.+ nĕ 2135

d. tapalar 274

d.+ ten 1542

d.+ tĕr 1538

[33]

devletlĕ: Zengin.

d. 93

[1]

di -: Söylemek, demek, haber vermek.

d.- dĕ 388, 390, 392, 502, 531, 605, 643, 660, 672, 809, 825, 907, 944, 981, 1038, 1147, 1222, 1309, 1346, 1388, 1483,

1519, 1572, 1574, 1587, 1597, 1619, 1622, 1632, 1723, 1728, 1829, 1946, 2230, 2262, 2275, 2309, 2344, 2359, 2366, 2395, 2562

d.- dě 1260

d.- děler 236, 822, 1404, 2580

d.- geç 533, 868, 1224, 1394, 1906, 2447

d.- gen 97, 134, 209, 259, 352, 487, 787, 1429, 1436, 1440, 2069, 2279, 2565

d.- gen bula 968

d.- gen bulsa 1771

d.- gen iměş 967

d.- gençe 624, 2097

d.- gende 196, 569, 775, 1216, 1639

d.- geněbězge 193

d.- geněñ 1423, 1985

d.- genně 184, 1508, 2303

d.- genner 259, 371, 714, 1409, 1433

d.- mek 41, 102, 2226

d.- miyler 2409

d.- p 11, 51, 62, 64, 76, 79, 83, 135, 136, 137, 141, 161, 163, 174, 192, 199, 202, 224, 242, 249, 292, 297, 314, 330, 396, 458, 519, 538, 566, 602,603, 613, 625, 633, 637, 650, 694, 712, 715, 736, 801, 802, 805, 807, 819, 826, 834, 843, 898, 905, 916, 933, 979, 994, 1004, 2212, 2430, 25021028, 1044, 1045, 1139, 1142, 1150, 1176, 1178, 1186, 1211, 1246, 1278, 1282, 1316, 1327, 1329, 1340, 1341, 1373, 1385, 1390, 1395, 1398, 1428, 1455, 1457, 1460, 1463, 1474, 1504, 1512, 1517, 1522, 1553, 1578, 1580, 1589, 1598, 1646, 1687, 1708, 1710, 1730, 1761, 1791, 1825, 1827, 1831, 1835, 1842, 1844, 1876, 1885, 1912, 1918, 1941, 1949, 1980, 1982, 2012, 2017, 2020, 2037,2051, 2059, 2063, 2064, 2081, 2106, 2109, 2110, 2112, 2143, 2144, 2145, 2197, 2237, 2272, 2276, 2301, 2312, 2314, 2332, 2335, 2336, 2337, 2375, 2395, 2406, 2440, 2463, 2487, 2514, 2558, 2566

d.- p bělseñ 2438

d.- se 194, 333, 808, 1296, 1407, 2077, 2267

d.- señ 1862

diy- 1660

d.- yer idě 167

d.- yerler 993, 995, 2263

d.- yerler idě 276

d.- yměn 403, 686, 749, 784, 1901

d.- yseñ 597, 2437

d.- yseňmě 1890, 1896

dip ķuy-: Deyivermek.

ķ-dı 940

dip tor- , (diye tor-): Deyip durmak.

d.-dı 731

d.- torġaç 850

d.-ġanda 198

d.-sa 221

[278]

digen: Adında, isimli, denen.

d.+ ě 228

[1]

diķķat: *Ar.* Dikkat, özen.

d. 2071

[1]

dimle -: İkna etmek.

d.- rměn 360

[1]

din: *Ar.* Din.

d. 2235

[1]

dindarlıķ: Dindar olma.

d. 2421

[1]

diñgěz: Deniz.

d. 365, 882

d.+ de 365

d.+ ěñe 1379

d.+ ge 56, 371, 1656

[7]

diniy: Dinî, dinsel.

d. 2191

[1]

dinlělěk: Dindarlık.

d. 2224

[1]

dinsěz: Dinsiz.

d. 1646

[1]

divan: *Ar.* Meclis, divan.

d. 2107, 2404

d.+ ıdır 2090

d.+ ında 2316

[4]

divana: *Far.* Deli, divane.

d. bulıp 1820

[1]

divanalıķ: Delilik.

d. 1503

[1]

divar: *Far.* Duvar.

d.+ dan 1229

d.+ ġa 1229

[2]

diyěş -: Deyişmek, söyleşmek.

d.- těler 1396

[1]

doġa: *Ar.* Dua.

d. 162, 311, 386, 477, 546, 610, 718, 936

d.+ ñ 1875

doġa ķıl-: Dua etmek.

d.-ırsıñ 1383

[10]

doġaçı:

doġaçı bul-: Birine dua etmek.

d.-dı 865

[1]

doşman: *Far.* Düşman.

d. 804, 830, 837, 921, 1033, 1058, 1072, 1431, 1432, 1757, 1937, 2527

d.+ ġa 848

d.+ ı 917

d.+ ığıznıñ 916

d.+ ım 1089, 2073

d.+ ın 1528

d.+ ıñ 1425

d.+ ıññı 1747

d.+ narı 1960, 2012, 2180

d.+ narın 868, 879

d.+ narınıñ 2319

d.+ narnı 255

d.+ narnıñ 13, 257

d.+ nı 713, 919, 1424

doşman bul-: Düşman olmak.

d.-dılar 2179

d. -ġan 2053

d. -ır 1937

[35]

doşmanlıḳ Düşmanlık.

d. 1098, 1775, 2006, 2011, 2048, 2444, 2502

d.+ ıbız 2000

d.+ ımnan 878

d.+ ın 1446

d.+ ınnan 2519

d.+ ıññı 1055

d. isě 2030

d.+ tan 1057, 2334

doşmanlıḳ it-: Düşmanlık etmek.

d.-mem 1437

d. -üvçě bulsa 2138

d. -üvçě 2119

[18]

dönya: *Ar.* İnsanlık alemi.

d. 16, 25, 41, 96, 100, 101, 102, 104, 106, 131, 156, 157, 1382, 1606, 801, 805, 1748, 1782, 1817, 1893, 1907,1961, 1963, 1966, 1992, 2102, 2110, 2417,2548

d.+ da 35, 37, 221,257, 260, 762, 764, 931, 1607, 1812, 2056, 2244, 2402, 2421, 2423, 2560

d.+ ġa 714, 1764

d.+ nı 97, 101, 2257

d.+ nıñ 1510

d.+ sı 2540

dönya ḳuv-: Hayatını kazanmak, iş güç peşinde koşmak.

d.- ıp 1513

d. -uvdan 1663

dönyanı tar kıl-: Birisine dünyayı dar etmek.

d.-596, 637, 1516, 2057

dönyanı tar it-: Birisine dünyayı dar etmek.

d.-em 913

[60]

dörěs: Gerçek, doğru.

d. 300, 463, 1605, 1994, 2228, 2312

d.+ ěn 690, 1193, 1724, 2198

d. ikeněn 978

d.+ rek 851

[12]

dörĕsle -: Doğrulamak.

d.- mi 1744

d.- p 1753

[2]

dörĕslĕk: Gerçeklik, doğruluk.

d.+ ĕn 2064

d.+ ĕne 2010

d.+ ke 2225

[3]

dörudĕ: (?)

d. 2129

[1]

döye: Deve.

d. 1306, 1310, 1313, 1314, 1348, 1373, 1374, 1403

d.+ ge 1299

d.+ ge ḳaldı 1397

d.+ ler 1306

d.+ ně 1367

d.+ něñ 1307, 1311

[14]

duçar:

duçar bul-: Uğramak, maruz kalmak.

d.-a 1247

d. -dım 1968

d. -ırlar 18

d. -ma 2201

[4]

dulḳın: Dalga.

d.+ ınnan 2183

d.+ nar 366

d.+ narı 2186

[3]

duñġız: Domuz.

d. 2291, 2292, 2302, 2342, 2354

d.+ nıñ 2351, 2353

d.+ sıñ 2349

[8]

dus: *Far.* Yakın arkadaş, dostluk.

d. 276, 646, 1058, 1071, 1222, 1432, 1528, 1703, 1721, 1727, 1937

d. bulġannarnı 1218

d. bulıp 1041

d. bulırlar 1653

d. ciberdĕ 2399

d.+ ı 1704

d. itĕp 1887

d. iter 700

d.+ ları 582, 1959

d.+ larımnan 2102

d.+ larımnıñ 1462

d.+ larıñnı 1696

d.+ larnı 254, 257

d.+ nıñ 1411, 1775

d.+ tı 1457

d. totıp 1987

[29]

duslaş -: Arkadaş olmak.

d.- tılar 130

[1]

duslıḳ: Dostluk.

d. 1045, 1052, 1164, 1179,1212, 1446, 1656, 1660, 1672, 1682,1698, 1735, 1890, 1999, 2159, 2175, 2400, 2471, 2502

d.+ a 2394

d.+ ı 1675, 1699, 1712

d.+ ıbız 1565, 2002

d.+ ıbıznı 2189

d.+ ıñ 1699

d.+ ına 1734

d.+ tan 2401

[29]

dust: bk. dus.

d.+ ı 778, 1809

d.+ ıbıznıñ 2373

d.+ ım 1164, 1173, 1706, 2007, 2388

d.+ ımnı 2398

d.+ ımnıñ 1691

d.+ ıñ 1887, 2394, 2547

d.+ ına 1712, 1721

d.+ ıña 1487

d.+ ınıñ 573, 1714

d.+ ınnan 1705

[19]

dündĕr -: Döndürmek, çevirmek.

d.- dĕñ 1883

d.- ĕp 1967

d.- ĕrler 1297

[3]

dünya: bk. dönya.

d.+ ga 2166

[1]

dürĕslep: Dürüstçe, doğruca.

d. 2169

[1]

dürt: Dört.

d.638, 2076

[2]

dürtĕnçĕ: Dördüncü.

d. 355

d.+ den 1488

[2]

E e

e: 1. Soru vurgusuyla şaşma ve merak anlatan ünlem.

e. 69, 540, 583, 1698, 1996, 2014, 2052,

2. Buna rağmen, yine de.

e.418, 617, 829, 906, 930

3. Fakat, ama.

e.72, 87, 102, 261, 270, 273, 280, 313, 336, 398, 400, 401, 495, 510, 957, 1118, 1179, 1212, 1236, 1238, 1245, 1270, 1298, 1364, 1383, 1397, 1506, 1507, 1543, 1548, 2121, 2181, 2227, 2360

4. Oysa…, e gelince, ise.

e.295, 523

[48]

ecel: *Ar.*Ecel.

e.+ ěm 1420

ecel cit-: Eceli gelmek.

e.-ěp 209

e.-keç 212

[2]

ecěr: Çok, bol.

e. 90

e.+ ěn 715

[2]

eçě: Acı.

e. 2500

[1]

edep: *Ar.* Edep, terbiye.

e. 541, 654, 705, 1083, 1213

e.+ ěn 342, 1751

[7]

edepsěz: Edepsiz, terbiyesiz.

e. 957, 2041, 2059, 2349

[4]

edepsězlěk: Edepsizlik, terbiyesizlilk.

e. 504, 905, 1205,2035, 2310, 2327

e.+ ěñ 342

e.+ něñ 913

[8]

efsün: *Far.* Efsun, sihir.

e.+ ě 407

[1]

eger: *Far.* Eğer, şayet.

e. 8, 17, 41, 104, 119, 184, 238, 345, 359, 360, 419, 441, 442, 449, 462, 498, 508, 714, 807, 812, 814, 822, 840, 841, 870, 887, 895, 926, 929, 984, 987, 1029, 1053, 1068, 1092, 1095, 1126, 1128, 1140, 1201, 1203, 1209, 1214, 1247, 1253, 1296, 1313, 1367, 1420, 1430, 1447, 1452, 1517, 1531, 1593, 1724, 1753, 1759, 1786, 1799, 1863, 1864, 1866, 1867, 1884, 1918, 1919, 1938, 1981, 2075, 2077, 2084, 2097, 2099, 2103, 2114, 2144, 2148, 2149, 2169, 2198, 2215, 2217, 2235, 2239, 2318, 2340, 2412, 2414, 2438, 2496, 2516, 2561

[94]

eġza: *Ar.* Üye, uzuv, organ.

e. 1101

e.+ ların 2333

e.+ sı 1129

[3]

ehěl: *Ar.* Ehil, erbap.

e.+ ě 1246, 1988, 2296, 2327, 2353, 2422

e.+ ěn 419,424, 1987

e.+ ěne 1669, 2124, 2130, 2523

e.+ ěnnen 265, 1967, 2022

e.+ lerě 712, 1961,1980, 2245

e.+ leröněñ 1966

e.+ leröennen 1989

[22]

eḫlaḳ: *Ar.* Ahlak, töre.

e.+ ı 2322

[1]

eḫval: bk. eḫvel.

e.+ ĕn 237

[1]

eḫvel: *Ar.* Haller, bulunuşlar, durum.

e.+ ĕn 1144, 1308, 2363

e.+ ně 139

[4]

ekĕnçe: İkinci.

e. 1774

[1]

ekiyet: *Ar.* Hikâye.

e. 2317

e.+ ler 2328

e.+ leréne 2117

[3]

elbette: *Ar.* Elbette, hiç şüphesiz.

e. 17, 38, 48, 73, 160, 449, 1076, 1085, 1352, 1928, 2099, 2177, 2178, 2198

[14]

elĕ: 1. Şimdi, şu an, hemen.

e. 1028, 1652

2. Daha, bunun dışında.

e. 348

3. Ara sıra anlamı veren bir zarf.

e. 1448, 1448,1469, 1469,1964, 1965

[9]

elĕgĕ: Şimdilik, geçici olarak.

e. 564, 588, 646, 2555, 832

[5]

elek: Haber, jurnal.

e. 1787, 2087

[2]

elekçĕ: Jurnal meraklısı, haberci.

e. 1479, 1865,2556

e.+ ler 1411

e.+ lerněñ 1775, 1783,1797

[7]

elekçĕlĕk: Jurnalcilik.

e.+ ĕñ 1488

[1]

elle: Yoksa, acaba.

e. 613, 1001, 1829

[3]

emanet: *Ar.* Emanet.

e. 1703

[1]

emanetsĕz: Emanetsiz.

e. 1646

[1]

emĕr: *Ar.* Emir, buyruk.

e.+ ĕ 463, 499

e.+ ĕne 699

[3]

emir: *Ar.* Araplarda veya Müslümanlarda bir kavim, şehir veya ülkenin başı.

e.+ lerden 977

[1]

emma: *Ar.* Ama, fakat.

e. 35, 48, 53, 76, 89, 100, 113, 117, 148, 221, 271, 300, 348, 370, 373, 398, 457, 489, 561, 712, 804, 838, 1110, 1217, 1234, 1256, 1326, 1437, 1667, 1694, 1847,

1914, 1963, 1994, 2005, 2109, 2157, 2231, 2238, 2240, 2310, 2409, 2427, 2453, 2466, 2490, 2495, 2497, 2521

[49]

eñgeme: Konuşma, sohbet, görüşme, mülakat.

e. 1659, 1713

[2]

eñgemedeş: Sırdaş, arkadaş, dost.

e. 1205, 1665

[2]

erlen: Köstebek.

e. 741

[1]

eser: *Ar.* İz, işaret.

e. 1576

e.+ e 730

e.+ ě 490

e.+ ěn 1745, 1848

e.+ lerě 233

eser it-: Etki etmek.

e.-ěp 513

eser ḳıl-: Etkilemek.

e.-dı 1663

[8]

esir: *Ar.* Esir, tutsak.

e.+ ge 1355

esir ḳıl-: Esir etmek.

e.-ır idě 2116

esir töş-: Esir düşmek.

e.-ken 2450

[3]

eşekě: Kötü, çirkin.

e. 248, 957, 1031, 1065, 2317, 2347

[6]

eşekělěk: Kötülük, çirkinlik.

e.+ ěñ 2332

e.+ ěnnen 784

[2]

eteç: Horoz.

e. 1223, 1233

e.+ ke 1221

e.+ něñ 1219

[4]

evliya: *Ar.* Ermiş.

e.+ lar 92

[1]

evvel: *Ar.* Evvel, önce.

e. 352

e.+ de 2169

e.+ de kürěp 2170

[3]

evvelgě: Evvelki, önceki.

e. 681

e.+ den 218, 633, 635, 850

e.+ sě 1522

e.+ sěn 1725

[7]

evvelgěçe: Önceki gibi.

e. 1653

[1]

ey: Ey (ünlem).

e. 6, 487, 613, 616, 637, 642, 724, 794, 821, 886, 1052, 1313, 1379, 1444, 1479, 1558, 1577, 1583, 1610, 1621, 1694, 1706, 1747, 1948, 1976, 2027, 2041, 2116, 2142, 2235, 2296, 2317, 2326, 2408, 2426, 2437, 2483, 2501, 2527, 2572

[42]

eyde: Haydi.

e. 289, 913, 1463, 1572

[4]

eyĕ: Evet, elbette.

e. 810, 956, 1026, 1163, 1204, 1256, 1269, 1910,2347, 2530

[10]

eylen -: Kendi ekseni etrafında dönmek.

e.- dĕ 1351

e.- ĕp 404, 1586, 1889,1945

[5]

eylenděr -: Döndürmek, çevirmek.

e.- ĕp 426

[1]

eyt -: 1. Söylemek, demek.

e. 2303, 2551

e.- e 2339

e.- eseñ 97

e.- em 375, 691, 925, 962

e.- emĕn 1724, 2020

e.- ĕp 95, 588, 1083, 1332, 2233, 2338, 2400, 2494

e.- ĕrge 1802, 2038, 2276,2351

e.- ĕrge kirek 957

e.- ĕrler 2059, 2063

e.- eseñ 373,674, 694, 1587, 2144, 2437, 2514

e.- eseñmĕ 2344

e.- keç 800, 1366, 2439

e.- ken 64, 256, 956, 1175, 1262, 1352, 1473, 2318

e.- ken iděm 903

e.- kençe 1295, 1587, 2280

e.- kençe bulsa 1084

e.- kende 89

e.- kendey 1548

e.- kenĕñ 876

e.- kenner 91, 698, 1013, 1031, 1499, 2561

e.- kennerĕ 989

e.- kennerĕn 2465, 2470, 2516

e.- medĕm 1213, 2490

e.- megen idĕ 2555

e.- mem 1888

e.- mesem 960

e.- meske 2476

e.- miy iděm 2336

e.- miy ḳalma 1518

e.- miy yörĕy iděm 1512

e.- miymĕn 374, 2019, 2334

e.- seler 2012

e.- sem 1211

e.- sĕn 2557

e.- sene 1171

e.- sënner 2012

e.- tĕ 5, 15, 33, 46, 50, 79, 86, 95, 99, 108, 112, 151, 171, 178, 183, 231, 234, 263, 267, 287, 290, 294, 299, 308, 312, 332, 338, 344, 351, 364, 377, 404, 423, 447, 455, 459, 467, 492, 497, 506, 526, 542, 577, 594, 615, 622, 654, 673, 676, 689, 697, 710, 747, 750, 759, 779, 782, 785, 836, 847, 875, 893, 901, 912, 923, 949, 955, 973, 1012, 1020, 1025, 1046, 1048, 1051, 1056, 1082, 1094, 1105, 1112, 1120, 1125, 1133, 1148, 1154, 1159, 1170, 1184, 1225, 1233, 1239, 1242,1255, 1261, 1291, 1312, 1323, 1334, 1337, 1342, 1347, 1351, 1358, 1399, 1406, 1413, 1422, 1451, 1461, 1478, 1484, 1498, 1505, 1520, 1530, 1552, 1557, 1562, 1599, 1604, 1609, 1623, 1629, 1642, 1654, 1662, 1666, 1689, 1693, 1718, 1741, 1750, 1755, 1792, 1818, 1833, 1839, 1856, 1858, 1869, 1874, 1891, 1895, 1898, 1922, 1925, 1934, 1947, 1954, 1984, 1993, 1998, 2023, 2040, 2046, 2055, 2066, 2070, 2080, 2083, 2089, 2094, 2108, 2118, 2136, 2141, 2161, 2173, 2182, 2195, 2203, 2234, 2287, 2295, 2298, 2346, 2396, 2407, 2478, 2482, 2500, 2506, 2510, 2513, 2529, 2534, 2539, 2545, 2550, 2553, 2571

e.- tĕler 461, 802, 885, 1325, 1330, 2574

e.- tĕñ 1134

e.- üv kirek 1929

e. üvçĕ 957

e.- üvçĕnĕñ 2053

2. Anlatmak, öğretmek, açıkça beyan etmek.

e.- ĕgĕz 2406

e.- emĕn 2347

e.- ĕp 259, 444,1521, 2300

e.- ĕr 2063

e.- ĕrge 954

3. Konuşmak, bir şey hakkında konuşmak.

e.- rge 907

(reḫmet) e.- ĕp 864, 1328

eyte al-: Söyleyebilmek.

e.-ırmı 1151

eytĕp bir (eyte) -: Söyleyivermek, deyivermek.

e.-dĕ 1636,2277

e.-ĕr 1593

e.-ĕr iděm 2098

e.- ĕrmĕn 2198

e.- señ 2414

eytĕp ḳuy-: Söyleyivermek, deyivermekç

e.-dıñ 1224

eytĕp tor-: Söyleyip durmak, söyleyedurmak.

e.-ġanda 2504, 2511

e.- maḳ kirek 1072

e.- -uvçı 1173

e.- sĕn 2228

[304]

eytĕl -: Söylenmek.

e.- gen 286, 2308

e.- gençe 1367

e.- gennerněñ 1248

[4]

ezĕr: *Ar.* Hazır, tamam.

e. 1137, 1442,1453,1469

e.+ měn 2101

ezĕr bul-: Hazır olmak, hazır durumda bulunmak.

e.-ıp tor 1131

e. -ıp 283

ezĕr it-: Hazır etmek.e.ĕp ḳuyalar 1228

e. -ĕp ḳuyġaç 1137

ezĕr ḳıl-: Hazırlamak.

e.-dıḳ 283

[10]

ezĕrle -: Hazırlamak, yapmak.

e.- dĕk 282

e.- dĕm 2177

e.- genděr 289

e.- vně 576

[4]

ezĕrlen -: Hazırlanmak, hazır durmak.

e.- dĕ 1472

e.- ĕp 1462

e.- gen 1130, 1288

e.- genděr 904

[5]

Ĕ ĕ

ĕç -: İçmek.

ĕ.- ĕp 217

e.- eler 1237

ĕ.- erge 2101

ĕ.- erge birgeç 2282

ĕ.- ĕp 818

ĕ.- keç 2284

ĕ.- ken 554, 603, 627

ĕ.- kennen 557

ĕ.- kenšĕñ 804

ĕ.- mekçĕ buladır 191

ĕ.- miyçe 61

ĕ.- miyler 2485

ĕ.- sem kirek 2177

[15]

ĕç: İç taraf.

ĕ.+ ĕ 777, 1601, 1632,1808

ĕ.+ ĕn 498

ĕ.+ ĕnde 141, 814, 882, 1115, 1130, 1377, 1826,2330, 2460

ĕ.+ ĕne 2234

ĕ.+ ĕnnen 536, 2313

ĕ.+ lerĕnnen 62

ĕ.+ ten 1437, 2014, 2409

[21]

ĕçek: Bağırsak.

ĕ.+ lerĕ 554

[1]

ĕçĕmlĕk: İçecek.

ĕ.+ ĕn 2177

[1]

ĕçĕr -: İçirmek.

ĕ.- dĕ 2284

ĕ.- ĕrge kirek 2265

[2]

ĕçkĕ: İçki.

ĕ. 573, 578, 1631, 2485

ĕ.+ sĕnnen 1512

[5]

ĕçteleĕk: İçerik, muhteva.

ĕ.+ ĕne 1013

[1]

ĕl -: Tutturmak, iliştirmek.

ĕ.- ĕp 1844

ĕ.- gen bulır 494

küzĕne ĕ.- mes 334

küzge ĕ.- miy 879

de ĕ.- miysĕñ 2270

[5]

ĕlek -: Hareket eden bir şeye tutulup kalmak.

ĕ.- ĕr 849

ĕ.- keneñ 1607

ĕ.- kensĕñ 2032

[3]

ĕleĕk: Önce, evvel.

ĕ. 1181

ĕ.+ rek 2573

[1]

ĕleĕkkĕ: Önceki, evvelki, eskisi.

ĕ. 276

ĕ.+ dey 1466

[2]

ĕlgerĕdey: Erkenden, önceden.

ĕ. 685

[1]

ĕncĕlerneĕ tĕz-: Bir konuda önemli, anlamı ve güzel söz söylemek.

t.-geç 2022

[1]

ĕndeş -: Söz söylemek, konuşmak.

ĕ.- ĕp 641

ĕ.- medĕ 602, 1366, 2231

ĕ.- megeç 2407

ĕ.- miy tordı 602

ĕ.- miy torġanığızdan 2236

ĕ.- miy torıp 614

ĕ.- miy torır iděm 2097

ĕ.- miyçe 2012

ĕ.- tĕ 2210

[11]

ĕnĕ: Küçük erkek kardeş, birader.

ĕ.+ m 179

ĕ.+ ñ 1886

[2]

ĕrĕn: İrin.

ĕ.+ nerge 1289

[1]

ĕrĕt -: Eritmek.

ĕ.- ĕp 1192

ĕ.- mesmĕ 619

[2]

ĕssĕ: Sıcak, kızgın.

ĕ. 173, 216

ĕ.+ lerde 1559

[3]

ĕş: İş, meşgale, hizmet.

ĕ. 113, 346, 359, 360, 777, 800, 928, 985, 994, 1016, 1207,1277,1335, 1349,1423, 1463, 1479, 1503, 1652, 1598,1817,1910, 1938, 2064, 2081, 2326, 2517

ĕ.+ leřn 2545

ĕ.+ ĕ 829, 1103, 1191, 1990, 1764, 1819, 2359,2377

ĕ.+ ĕm 680

ĕ.+ ĕmde 1453, 1610

ĕ.+ ler 765, 1208, 2056

ĕ.+ lerde 1855

ĕ.+ lerden 1491

ĕ.+ lerĕ 1149, 2068

ĕ.+ lerĕmde 685

ĕ.+ně1931

2. Vazife, görev.

ĕ.+ ĕn 780, 927, 930, 988, 1018, 1863, 2067, 2206, 2489, 2572

ĕ.+ ĕñ 383, 1884

ĕ.+ ĕne 244, 525

ĕ.+ ĕñe 2503

ĕ.+ ĕne kĕrĕşiym 839

ĕ.+ ĕnĕñ 1570

ĕ.+ ĕñnĕ 678, 1292,2116, 2504, 2530

ĕ.+ ĕñnen 1523

ĕ.+ ĕñnĕñ 314

ĕ.+ ke 766, 895,930, 1524, 1820, 1884, 2087

ĕ.+ leřn 10, 1491, 1813, 1852, 1853, 2544

ĕ.+ leřne 1854

ĕ.+ nĕñ 2219

ĕ. lerde 985

ĕ.+ leřn 1880

ĕ.+ leřñ 1950

ĕ.+ leřnde 355, 1256, 1751

ĕ.+ leřne 1070

ĕ.+ lerně 770, 1078

ĕ.+ lerněñ 652, 1810, 2061, 2170

ĕ.+ ně 152, 356, 991, 1113, 1117, 1186, 1207, 1354, 1431, 1600, 1872, 1917, 1940, 2075, 2077, 2146, 2223, 2435, 2496, 2502, 2507

ĕ.+ nĕñ 301, 324, 361, 607, 751, 835, 854, 1171, 1286, 1462, 1477, 1727, 1798, 1807, 2071, 2072, 2176, 2215,2227, 2376, 2476

ĕ.+ te 53, 302, 359, 410, 780, 1921, 2238

ĕ.+ tĕr 1363

ĕş it-: Yapmak, çalışmak.

ĕ.1605

ĕ. -e 1331

ĕ. -kençĕ 1096

ĕ. -kenmĕn 1517

ĕ. -mekçĕ buldılar 107

ĕ. -se 867

ĕ. -tĕm 527

ĕş ķıl-: İş yapmak.

ĕ-amın 1645

ĕ. - 64ĕ. -sıñ 1047

ĕ. -dı 2010

ĕ. -dıñ 1881

ĕ. -ġan bulsa 1800

ĕ. -ıp 1870

ĕ. -ırġa 1535

ĕ. -ırsıñ 1447

ĕ. -mak 103

ĕ. -masın 2548

ĕşke kĕrĕş-: İşe girişmek, işe başlamak.

ĕ -ĕgĕz 44

ĕ.-ĕp 110,211, 2057

ĕ.-mesĕnner 1798

ĕ.-se 238, 2288

[175]

ĕşle -: Meydana getirmek.

ĕ.- gen bulsam idĕ 2075

ĕ.- p 623

ĕ.- señ 715 ĕ.- y aladır 400

ĕ.- ym 383

[5]

ĕşsĕz: İşsiz.

ĕ. 42

[1]

ĕt: Köpek, it.

ĕ. 739

ĕ. 441

ĕ.+ nĕñ 740

av ĕtĕ: Av köpeği.

a. 738

[4]

ĕzle -: Kayıp bir şeyi bulmaya çalışmak, aramak, bakınmak.

ĕ. 1293,2200

ĕ.- dĕ 192,1184

ĕ.- geněn 2216

ĕ.- gĕz 62

ĕ.- mek kirek 1016

ĕ.- mem 684

ĕ.- miy 272

ĕ.- miy bulmas 37

ĕ.- p 75,549, 572, 1876

ĕ.- y idĕ 229

ĕ.- p kittĕ 84

ĕ.- v 264

ĕ.- y başladı 218, 1716

ĕ.- ydĕr 2025

ĕ.- yměn 2267

[21]

ĕzlen -: Aranmak.

ĕ.- ĕp 279

[1]

F f

faḫişlĕk: *Ar.* Namussuzluk.

f. 2527

[1]

faniy: *Ar.* Fani, ölümlü, geçici.

f. 28

[1]

faraz: *Ar.*

faraz it-: Varsaymak.

f.-iyk 2426

faraz ḳıl-: Farz etmek.

f.-ıp 89, 305

[3]

farazan: *Ar.* Farzen.

f. 340, 341, 2325

[3]

farız: *Ar.* Farz, zorunlu.

f. ikeněn 2225

f. ikeněněñ 52

[2]

faş: *Far.*

faş it-: Ortaya çıkarmak.

f.-mek 1926

faş ḳıl-: Ortaya çıkarmak.

f.-uvçılarġa 1935

faş bul-: Belli olmak, açığa çıkmak.

f.-ıp 128

faş itěl-: Belli olmak ortaya çıkmak,

f.-üvěn 2313

[4]

fayda: *Ar.* Fayda, kazanç.

f. 82, 91, 181,293, 366, 425,684, 712, 1260, 1348,1362, 1552, 1927

f.+ ġa 1991

f.+ ġızını 961

f.+ lar 370, 420, 1257

f.+ ların 360

f.+ larına 1986

f.+ larınnan 1820

f.+ ñ 691

f.+ nı 2062

f.+ ñnan 1694

f.+ sı 116, 118, 808, 1533,1994

f.+ sın 157,301, 1071,1691,2024

f.+ sına 1529, 2062, 2562

f.+ sına bulġan 2561

f.+ sına citken 2049

f.+ sınnan 117

f. tiygeně 90

fayda bir-: Fayda vermek.

b.-eděr 2324

f. -medě 1848

f. -mes 137, 186, 1017, 1100, 1900

fayda bul-: Fayda bulmak.

f.-ır 2414

f. -sa idě 2103

f. -rday bulsa 2085

f. -ırlıḳ bulsa 359

[50]

faydalan -: Bir ihtiyaç için kullanmak, faydalanmak.

f.- dımı 2401

f.- ır 130

f.- sam 1665

f.- uv 2275

[4]

faydalı: Yararlı, kazançlı.

f. 802, 1100, 1344, 1346, 1349, 2205

[6]

faydasız: Yararsız, boşuna.

f. 360, 1176

f.+ dır 1382

[3]

fazıylet: *Ar.* Erdem.

f. 2120, 2296

[2]

feḳıyr: *Ar.* Fakir, muhtaç, yoksul.

f. 2015

[1]

felek: *Ar.* Gök, gökyüzü, sema.

f. 479

[1]

felen: *Ar.* Tarih, yer, kişi vb.nin önüne gelerek tekrarlanmak istenmeyen sözlerin yerine kullanılan kelime.

f. 390

[1]

felençe: Falanca.

f. 390, 537, 1186, 1373, 1455, 1583, 1719, 2145, 2264, 2301, 2430, 2480

f. iměş 2069

[15]

fen: *Ar.* Bilim.

f. +ěnde 419

[1]

ferman: *Ar.*

ferman ḳıl-: Ferman vermek.

f.-dı 2578

[1]

fětne: *Ar.* Fitne, dedikodu.

f. 1115, 1525, 1988

f.+ ler bulmas idě 2057

f.+ lerden 990

f.+ lerě 157

f.+ lerge 2167

f.+ ñ 2201

f.+ něñ 2183

f.+ sě 1110, 2110

f.+ sěnnen 1018, 2225

fětne çıġar-: Dedikodu çıkarmak.

f.-ıp 1496

f. -sa 1532

f. -uvçı bulmasa 1657

fětne ḳubar-: Kavga çıkarmak.

f.-dıñ 1698, 1881

f. -uvçı 1647

fětne orlıḳı: Fitne tohumu.

f.+ n 2178

[20]

fětneçě: Dedikoducu.

f.+ ler 701

[1]

fětnesěz: Fitnesiz.

f. 1494

[1]

fetva: *Ar.* Fetva.

f. 2544

fetva bir-: Fetva vermek.

f.-ërsëñ 2428

[2]

fida: *Ar.*

fida bul-: Uğrunda yok olmak.

f.-ırmın 1400

f. -sa 1361

fida it-: Kıymak, gözden çıkarmak.

f.-se 1362

fida ḳıl-: Feda etmek.

f.-am 1381

[4]

fiǧıl: *Ar.* Fiil, davranış.

f.+ ĕ 2322

[1]

fikĕr: *Ar.* Fikir, düşünce.

f. 766, 813, 1351, 2204

f.+ den 1112

f.+ ĕ 992, 2144

f.+ ĕn 988

f.+ ĕñ 1536,1933

f.+ ĕne 1916, 2008

f.+ ĕnĕñ 987

f.+ ĕññĕ 1507, 2168

f.+ ge 792, 2544

f.+ ler 474, 1866

f.+ leréñnen 2170

f.+ nĕ 1352

fikĕrĕne kil-: Aklına gelmek.

f.-dĕ 791

fikĕr it-: Akıl etmek, düşünmek.

f.- 2495

f. -tĕ 1109

[23]

fikĕrle -: Düşünmek.

f.- p 2545

[1]

fil: *Ar.* Fil.

f. 401, 1090, 1289, 1318

f.+ den 1319

f.+ ge 1100, 1317

f.+ nĕ 771

[9]

forsat: *Ar.* Fırsat.

f. 337, 562, 988, 1764, 2497

forsat ĕzle-: Fırsat aramak.

f.-y idĕ 229

forsat köt-: Fırsat kollamak.

f.-ĕp 1835

f.+ nı 1019, 1366

forsat tap-: Fırsat bulmak.

f.-ıp 548, 775, 783, 935, 1008

f. -tım 2487

[15]

G g

gerçe: Gerçi, her ne kadar…, ise de.

g. 34, 58, 396, 428, 457, 488, 804, 837, 1610, 1770, 2007, 2398, 2408, 2426

[14]

gevde: Gövde, vücut.

g.+ ge 460

g.+ sĕ 177, 488, 1176

g.+ sĕne 1740

[5]

gevdelĕ: Cüsseli, boylu poslu.

g. 461

[1]

giz -: Gezmek, dolaşmak.

g.- ĕp 26

[1]

gĕl: Her zaman, sık sık.

g. 2132

[1]

gĕne: Daha; sadece; yalnızca; oldukça; hemen; tamamen.

g. 43, 102, 221, 318, 401, 418, 715, 775, 984, 1071, 1078, 1098, 1121, 1123, 1356, 1534, 1630, 1808, 1948, 2069, 2179, 2257, 2263, 2264, 2270, 2288, 2334, 2338, 2507

g. bulġan 1714

g. bulsa 1432

[31]

göl: Çiçek.

g. 260, 590, 2058

g.+ lerĕ 1952

g.+ lerně 1677

[5]

gönah: *Far.* Günah.

g. 756, 1210, 1489,1529, 1896, 1918, 1930, 2075,2239, 2325, 2044,2430,2444, 2451, 2497

g.+ ı 421, 1121, 1753,1754, 1761

g.+ ın 84,2025,2227

g.+ ıñ 2045

g.+ ına 2156, 2218

g.+ ıña 2411

g.+ ıñnı 2412, 2414, 2415

g.+ ıñnı östĕñe 2199

g.+ ısı 1526

g.+ ķa ķatnaşķan bulır 2228

g.+ ķa töşĕrgeç 1900

g.+ larġa 1118

g.+ larığıznı 727

g.+ larımnı 726

g.+ larıña 620, 2200

g.+ larnıñ 2220

g.+ nı 896

g.+ nıñ 96, 1118

[43]

gönahlı: Suçlu, günahlı.

g. 624,1914,2018,2226

[4]

gönahsız: Suçsuz, günahsız.

g. 1489, 2493

g. bĕlsem 2434

g. bulsam 2429

g.+ ġa 617

g.+ nı 666

[5]

gönahsızlıḳ: Suçsuzluk.

g.+ ı 2523

g.+ ımnı 1202, 1298

[3]

görĕlde -: Bağırarak gürüldemek.

g.- p 218

[1]

güyaki: *Far.* Sanki.

g. 233, 547

[2]

güzel: Güzel, pek alımlı.

g. 81, 433, 1192, 1768, 2112

[5]

güzelĕk: Güzellik, hüsün.

g. 706

[1]

Ġ ġ

ġacep: *Ar.* Şaşılacak şey, acayip, tuhaf, ilginç.

ġ. 81, 184, 320, 470, 737, 974, 1146, 1222, 1710, 1881, 2091, 2122, 2326

ġ.+ sĕñ 2270

ġ.+ tĕr 2441

[15]

ġaceplen -: Şaşırmak.

ġ.- ĕp 70, 244, 323, 422

[4]

ġaciz: *Ar.* Aciz, zayıf.

ġ. 990, 998, 1003, 1009

ġ.+ ĕ 1078

ġaciz bul-: Aciz olmak.

ġ. -dı 1319, 1686

ġ. -ıp 170, 883

[10]

ġadĕl: *Ar.* Adil, eşit, adaletli.

ġ. 735, 1920, 2433

[5]

ġadĕlĕk: Adillik.

ġ. 355, 701, 732, 743, 1913, 1964, 1986, 2078, 2090, 2299, 2316, 2321, 2441

ġ.+ ĕ 1630

ġ.+ ĕm 1188

ġ.+ ĕñ 2192

ġ.+ ke 2224

ġ.+ lerĕn 1631

[18]

ġadet: *Ar.* Gelenek, görenek, örf, adet.

ġ. 2124, 2130

ġ.+ ĕ 1065

ġ.+ ĕbĕzde 2484

ġ.+ lerĕnçe 129

[5]

ġadetĕnçe: Adeti gereğince, adetince.

ġ. 936

[1]

ġadetiy: *Ar.* Basit, gündelik, rutin.

ġ. 899

[1]

ġadiy: *Ar.* Adi, başkalarından üstün olmayan, sıradan, basit, normal.

ġ. 2208, 2578

[2]

ġafil: *Ar.* Gafil, cahil.

ġ. 879, 144,1018,1078, 1130,1179, 1257,1542, 1548, 1551, 1567, 1579, 1639, 1836,1841

ġ.+ den 1602

ġ.+ dĕr 878

ġ.+ ge 140, 1586, 1636

ġ.+ nĕñ 1571

[21]

ġafilsĕz: Akılsız.

ġ. 1646

[1]

ġaflet: *Ar.* Gafil olma, dikkatsizlik.

ġ. 1511, 2176

ġ.+ ĕ 270

ġ. küzĕññĕ 2339

ġ.+ te torsa 922

[5]

ġafu: *Ar.* Af, bağışlama.

ġ. 625,2199,2482

ġ.+ lar 608, 884,1699,2476

ġafu it-: Affetmek, bağışlamak.

ġ.-ĕgĕz 2483

ġ.-ĕlĕr 510, 1103

ġ.-ĕp 1754

ġ.-erměn 35

ġ. -mek 1758

ġ. -se 1208

ġafu itĕl-: Affedilmek.

ġ -ĕrměn 2149

ġ. -ĕrsĕñ 2508

ġafu ḳıl-(ḳılın-): Affetmek.

ġ. -ır 2227

ġ.- uvdan 1356

[18]

ġaile: *Ar.* Aile.

ġ.+ sĕn 1418

[1]

ġaḳıl: bk. aḳıl.

ġ. 2495

ġ. ulsın 1794

[2]

ġalem: *Ar.* Alem, bütün kainat.

ġ. 58, 81

ġ.+ e 2164

[3]

ġalemet: *Ar.* Alamet, iz, işaret.

ġ.+ ler 2308, 2318

ġ.+ lerĕn 1452

ġ.+ lerně 1473

[4]

ġalicenap: *Ar.* Alicenap, yüce gönüllü.

ġ.+ larnıñ 499

ġ.+ nıñ 462

[2]

ġalim: *Ar.* Bilgin, alim.

ġ. 420, 2058

ġ.+ nĕñ 432

ġ.+ ner 418, 1215, 1417, 1668, 1979, 1989, 2561

ġ.+ nerden 1354, 1935

ġ.+ nerge 706

ġ.+ nerně 700

[14]

ġaliy: *Ar.* Yüce, büyük.

ġ. 2115

[1]

ġamel: *Ar.* İş, amel, niyet.

ġ. 543, 1963

ġ.+ ěme 1269

ġ.+ ěne 1939, 1963

ġ.+ ge 1066

ġ.+ lerě 2496

ġ.+ lerębězge 658

ġ.+ leręnde 2322

ġ.+ leręne 1784

ġ.+ leręññněñ 2171

[11]

ġanimet: *Ar.* Bir rastlantı sonucu ele geçen kazanç veya imkân.

ġ. 1831

[1]

ġar: *Ar.* Utanç verici.

ġ.+ mı 2028

[1]

ġarız:*Ar.* Arz.

ġ.+ ın 2293

ġarız ḳıl-: Arz etmek.

ġ-ıyḳ 1371

[2]

ġarlěk: Utanç.

ġ. 1936

[1]

ġarlen -: Utanmak, arlanmak.

ġ.- ěp 562

[1]

ġasır: *Ar.* Asır, yüzyıl.

ġ.+ ında 1772

[1]

ġasker: *Ar.* Asker, ordu.

ġ. 770, 963, 1492,1943, 2139, 2235

ġ.+ ě 1212

ġ.+ ěñ 1097

ġ.+ ěne 1493

ġ.+ ler 1492

ġ.+ lerě 1426

ġ.+ leręn 1490

ġ.+ leręññnen 1096

[12]

ġaşıyk: *Ar.* Aşık, seven.

ġ.+ lar 1537

ġ.+ nı 579

ġaşıyḳ bul-: Sevmek, tutulmak. ġan iken

ġ.-559

[2]

ġavġa:

ġavġa ḳıl-: Kavga etmek.

ġ.- ıp 1577

ġavġa ḳubar-: Kavga çıkarmak.

ġ.- dıñ ġ. 1495

ġavġa sal-: Kavga çıkarmak.

ġ. -ıp 1581

[3]

ġayet: *Ar.* Pek çok, fazlasıyla, ziyadesiyle.

ġ. 1536

ġ. te 1165

[2]

ġaybet: *Ar.* Dedikodu, yalan haber.

ġ. 8

[1]

ġaybetçĕ: Dedikoducu.

ġ. 1782

ġ.+ lerge 1865

[2]

ġayĕp: *Ar.* Suç.

ġ. 1211, 1521, 1867, 2028, 2215, 2239

ġ.+ ĕm 2237

ġ.+ ĕmnĕ 2098

ġ.+ ĕn 1976

ġ.+ ĕñnĕ 1995, 2338

ġ.+ ke batḳan 1977

ġ. küreseñ 2330

ġ.+ leręñnĕ 2334

ġ.+ leręñnĕ kürĕp 2340

ġ.+ leręñnĕ yözĕñe 2336

ġ.+ lerneñ 2300

ġ.+ nı 2096

ġayĕp bul-: Ayıp olmak.

ġ. -masın 2479

ġayĕp it-: Ayıp etmek.

ġ. -ermĕ 2029

[20]

ġayĕple -: Suçlamak, itham etmek.

ġ.- v 1969

ġ.- vde 2235

[2]

ġayĕplĕ: Suçlu, kabahatli.

ġ. 1915,2097, 2148,2236

[4]

ġayĕpsĕz: Suçsuz, günahsız.

ġ. 1522, 2149

[2]

ġayĕpsĕzlĕk: Suçsuzluk, günahsızlık.

ġ.+ ĕ 2150

[1]

ġayıp: bk. ġayĕp.

ġ.+ ı bulsa 2067

ġ.+ ıñ 2041

ġ.+ ın yapalar 2054

[3]

ġayrĕ: Başka, ayrı.

ġ. 1591

ġ.+ ge 763

ġ.+ ye 761

[3]

ġayret: *Ar.* Güç, kuvvet.

ġ. 840, 965, 1282,1421

ġ.+ ke kilĕp 603

[5]

ġazap: *Ar.* Zorluk, cefa.

ġ. 1649, 2202,2229

ġ.+ ına 1968, 2417

ġ.+ ınnan 39, 1158, 2200, 2417

ġ.+ ıñnı 2416

ġ. ikeněn 2541

ġ. iteler 1965

ġ. itse 1121

ġ.+ ḳa 1964, 2201

ġ. ḳıl 1865

ġ. kürěrsěñ 2413

ġ.+ nıñ 2412

ġ.+ ta 2172

ġ.+ tan 36, 2019, 2044, 2505

[23]

ġaziz: *Ar.* Aziz, kutsal kişi.

ġ. 232, 1277, 2365, 2483

ġ.+ ěm 1149, 1171

ġ. kürěp 1071

ġ. +rek 1164

[7]

ġına: bk. gene.

ġ. 157, 260, 271, 295, 348, 461, 553, 714, 774, 925, 1526, 1541, 1556, 2042, 2063, 2068, 2264, 2310, 2316

ġ. bulsa 1381

[20]

ġıybadet: *Ar.* İbadet.

ġ. 1962

ġ.+ ě 1418

ġ.+ ěn 1967

ġ.+ ěnde 1664

ġ.+ te 547

[5]

ġıybadetḫane: *Ar.*+*Far.* Tapınak.

ġ.+ me 661

ġ.+ sěne 541, 546

[3]

ġıybare: *Ar.* İbare, deyim.

ġ.+ ler 393, 409, 2090

[3]

ġıybaret: *Ar.* İbret, ders.

ġ.+ ler 1995

[1]

ġıybret: *Ar.* İbret, ders.

ġ. 144, 618

ġ. alıp 556, 572, 745, 1815

ġ. alır 1866

ġ. alsınnar 1801

ġ. bulıp ḳaldı 1765

ġ. küzě 2584

ġ. küzěm 1266

ġ. küzěñ 616

[12]

ġıyffet: *Ar.* İffet, namusluluk.

ġ.+ ěme 618

[1]

ġıylec: *Ar.* İlaç.

ġ.+ ěn 1016

[1]

ġıylěm: *Ar.* Bilim.

ġ. 417, 433, 1735, 1979, 1987

ġ.+ ě 325

ġ.+ ěnnen 2247

[7]

ġıyṣḳ: *Ar.* Sevgi duygusu, aşk.

ġ.+ ı 560

ġ.+ ına 2452

ġ.+ ıñda 591, 592

[4]

ġıyzzet: *Ar.* Değer, kıymet.

ġ. 274, 755, 878

ġ.+ ke 1965

ġ. + ĕm 681ġ. ḳıldı 707

ġ. tapalar 2120

ġ.+ te ḳaluvında 692

[8]

ġoměr: *Ar.* Ömür, hayat, can.

ġ. 1747, 1994

ġ.+ ĕ 663, 1149

ġ.+ ĕbĕzně 1602

ġ.+ ĕgĕzně 815

ġ.+ ĕm 2186

ġ.+ ĕmde 2205

ġ.+ ĕmně 543

ġ.+ ĕn 1199, 1678

ġ.+ ĕñ 343, 963

ġ.+ ĕnde 221

ġ.+ ĕññě 2329

ġoměr it-: Yaşamak.

ġ.-eler 1238

ġ. -ĕp 260

ġ. -iyk 1560

ġ. -tĕm 1607

ġoměr sör-: Hayat sürmek.

ġ. -dĕ 1640

ġ. -dĕk 824

ġ. -dĕm 1379

ġ. -ĕp 212

ġ. -gen 801

ġ. -genměn 1268

ġ. -genner 1270

[26]

ġorurlıḳ: Kibir.

ġ. 1512

ġ.+ ıññı 1513

[2]

ġozĕr: *Ar.* Özür.

ġ. 2504

[1]

ġud: *Ar.* Gat bitkisi.

ġ. 2280

[1]

H h

haman: *Far.* Daima, hep.

h. 120, 228, 1032, 1269, 1698, 1871, 1999

[7]

hava: *Ar.* Gökyüzü.

h.+ da 1547, 1720,1843

h.+ dan 844

[4]

havalan -: Kibirli, gururlu, çalımlı davranışlarda bulunmak.

h.- ıp 2342

[1]

hay: bk. ay hay.

ay h. 1277, 1897

[2]

helak: *Ar.* Ölüm.
h. 873, 922, 1885
helak bul-: Yok olmak, ölmek.
h.-ır 21, 991, 2289
h. -ırġa 2139
helak it-: Öldürmek, ortadan kaldırmak.
h.-ĕp 2147
h. -erge 2179
h. -ersĕñ 852
h. -keněn 772
helak ittĕr-: Yok ettirmek, öldürtmek.
h. -ĕrgeně 1767
h. -iymmĕ 2431
helak ḳıldır-: Helak ettirmek, yok ettirmek.
h.-ıp 1364
[14]
helaket: *Ar.* Afet, facia.
h. 316, 1696
h.+ ĕm 2100
h.+ ĕñ 2197
h.+ ĕññě 313
h.+ ke 56, 293,830, 1429
[9]
hem: *Far.* Ve.
h. 3, 7, 10, 16, 18, 26, 27, 28, 29, 32, 33, 37, 38, 42, 43, 44, 52, 54, 55, 57, 73, 76, 79, 82, 84, 93, 100, 103, 105, 119, 121, 129, 133, 135, 136, 149, 154, 157, 161, 162, 166, 174, 177, 186, 191, 192, 200, 216, 220, 227, 228, 230, 252, 254, 258, 264, 265, 268, 269, 270, 277, 279, 282, 284, 285, 289, 292, 296, 297, 301, 309, 310, 319, 321, 323, 325, 327, 329, 333, 335, 345, 346, 353, 355, 358, 382, 386, 399, 401, 407, 408, 411, 415, 421, 422, 425, 432, 446, 462, 466, 468, 474, 477, 489, 493, 498, 499, 500, 503, 508, 513, 516, 518, 521, 524, 525, 527, 536, 537, 541, 544, 554, 560, 566, 569, 570, 572, 579, 580, 588, 598, 599, 603, 607, 611, 619, 621, 625, 627, 631, 639, 647, 649, 652, 658, 659, 663, 664, 666, 680, 681, 684, 685, 686, 687, 693, 694, 700, 704, 705, 706, 707, 708, 711, 715, 716, 717, 723, 724, 725, 727, 729, 730, 732, 746, 751, 753, 754, 758, 765, 771, 774, 776, 790, 793, 796, 797, 802, 804, 814, 815, 825, 826, 828, 833, 836, 837, 839, 840, 851, 853, 859, 860, 862, 864, 871, 872, 874, 882, 887, 889, 898, 900, 903, 906, 909, 911, 913, 918, 926, 934, 936, 943, 946, 950, 959, 962, 969, 970, 974, 977, 983, 985, 991, 993, 998, 1000, 1001, 1006, 1007, 1008, 1009, 1019, 1022, 1026, 1030, 1032, 1034, 1036, 1042, 1047, 1052, 1058, 1069, 1071, 1074, 1075, 1076, 1077, 1091, 1092, 1098, 1099, 1106, 1110, 1111, 1113, 1126, 1127, 1130, 1131, 1135, 1140, 1144, 1155, 1156, 1157, 1158, 1167, 1173,

1174, 1175, 1177, 1181, 1183, 1184, 1185, 1187, 1188, 1191, 1194, 1196, 1202, 1205, 1206, 1210, 1212, 1216, 1227, 1229, 1247, 1257, 1266, 1268, 1278, 1280, 1285, 1292, 1308, 1315, 1316, 1318, 1319, 1322, 1324, 1331, 1332, 1339, 1343, 1349, 1351, 1353, 1354, 1356, 1362, 1365, 1369, 1372, 1373, 1374, 1377, 1388, 1393, 1399, 1400, 1402, 1408, 1409, 1416, 1418, 1426, 1428, 1430, 1435, 1437, 1438, 1439, 1442, 1449, 1452, 1453, 1456, 1459, 1473, 1474, 1477, 1480, 1483, 1490, 1491, 1493, 1506, 1508, 1509, 1510, 1513, 1525, 1541, 1547, 1551, 1559, 1560, 1563, 1565, 1566, 1568, 1577, 1581, 1584, 1585, 1590, 1593, 1594, 1598, 1599, 1600, 1602, 1605, 1606, 1607, 1610, 1614, 1616, 1631, 1635, 1637, 1639, 1646, 1647, 1649, 1650, 1653, 1655, 1656, 1659, 1663, 1667, 1668, 1669, 1671, 1673, 1674, 1680, 1682, 1683, 1691, 1697, 1712, 1715, 1721, 1722, 1738, 1741, 1742, 1743, 1749, 1752, 1754, 1765, 1768, 1780, 1781, 1798, 1801, 1803, 1810, 1814, 1815, 1821, 1841, 1852, 1863, 1882, 1887, 1907, 1908, 1909, 1912, 1913, 1923, 1930, 1935, 1939, 1940, 1943, 1944, 1950, 1952, 1955, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961, 1964, 1966, 1967, 1970, 1971, 1972, 1979, 1981, 1982, 1986, 1989, 1999, 2004, 2009, 2010, 2015, 2018, 2019, 2022, 2023, 2030, 2034, 2036, 2038, 2043, 2045, 2049, 2053, 2058, 2060, 2061, 2066, 2068, 2072, 2074, 2086, 2090, 2092, 2096, 2099, 2102, 2105, 2107, 2113, 2116, 2121, 2127, 2137, 2138, 2145, 2146, 2169, 2170, 2172, 2174, 2175, 2176, 2179, 2183, 2192, 2193, 2199, 2201, 2204, 2205, 2206, 2208, 2209, 2212, 2216, 2217, 2218, 2220, 2222, 2224, 2228, 2232, 2238, 2243, 2247, 2253, 2260, 2275, 2283, 2288, 2289, 2307, 2314, 2317, 2321, 2324, 2328, 2329, 2333, 2334, 2338, 2341, 2344, 2351, 2363, 2376, 2377, 2388, 2391, 2392, 2412, 2415, 2419, 2421, 2429, 2435, 2443, 2454, 2456, 2457, 2465, 2468, 2470, 2472, 2473, 2475, 2476, 2479, 2480, 2481, 2486, 2489, 2496, 2500, 2502, 2503, 2504, 2511, 2516, 2517, 2521, 2523, 2530, 2532, 2542, 2544, 2545, 2548, 2554, 2557, 2558, 2563, 2568, 2569, 2577, 2578, 2582, 2585

[646]

hemme: *Far.* Hepsi, bütün.

h. 1943, 1972, 2137, 2335

h.+ n 305, 652, 1570, 1707

h.+sě 19, 2308, 2360

[11]

her: *Far.* Her, hepsi, bütünü, tek.

h. 31, 38, 53, 131, 152, 282, 346, 356, 358, 410, 460, 789, 862, 882, 886, 890, 1173, 1431, 1565, 1613, 1650, 1814, 1865, 1971, 2128, 2134, 2395

[28]

herběr: Bir grup teşkil edenlerin hepsi, tek tek, her biri.

h. 96, 2404

h.+ ěběz 1371

[2]

herběrsě: bk. herběr.

h.+ n 2300

[1]

herkěm: Herhangi birisi, herhangi birisi.

h. 260, 281, 715, 733, 780, 1959, 1963, 2056, 2288, 2584

h.+ ge 47, 413, 716, 1469, 1650, 1927, 1996, 1999, 2192, 2307

h.+ ně 1263, 1813

h.+ něñ 258, 269, 718, 2065, 2322

[27]

herḳayda: Her nerede.

h.+ 134

[1]

herḳaysı: Herhangi biri, her biri.

h. 9, 128, 130, 139, 210, 826, 2409, 2523

h.+ bız 657,1332, 1372

h.+ ġız 2211, 2218

h.+ na 2208

h.+ nıñ 1913

[15]

hernerse: Her şey, her nesne, her varlık.

h. 80

h.+ ge 59

h.+ ně 58

h.+ něñ 54, 87, 1193, 1955

[7]

herni: bk. hernindiy.

h. 801, 943, 1315, 1444,1892

[5]

hernindiy: Her ne.

h. 1933

[1]

hertörlě: Her türlü, her çeşit.

h. 205, 1401, 1552, 1915

[4]

hervaḳıt: Her zaman, hep.

h. 116, 172, 1227, 1241, 1403, 1765, 2003, 2305, 2495

h.+ ta 1926

[1]

hiç: *Far.* Hiç, hiçbir şekilde.

h. 195, 310, 455, 491, 729, 848, 994, 1010, 1022, 1054, 1198, 1390, 1430, 1528, 1579, 1836, 1865, 1871, 1986, 2024, 2113, 2122, 2231, 2390, 2429, 2521

[26]

hiçběr: Hiçbiri.

h. 39, 514, 632, 695, 985, 1021, 1186, 1322, 1437, 1811, 1962, 2000, 2373

h.+ě 1533

[14]

hiçběrev: Hiçbiri.

h. 411

h.+ něñ 2222

[2]

hiçkĕm: Hiç kimse.

h. 77, 144, 336, 1428, 1591, 1734, 2223, 2231, 2407

h.+ ge 1903, 2554

h.+ ně 1535,2148

h.+ nen 2221

h.+ něñ 75

[15]

hiçnerse: Hiçbir şey.

h. 10, 1575, 1945, 1955

h.+ge 971

[4]

hiçvaḳıt: *Ar.*+ *Far.* Hiçbir zaman.

h. 1235, 1435

[2]

himmet: *Ar.* Yardım, iyilikseverlik.

h. 333, 1991

h.+ ĕ 261, 1462

h.+ ĕn 317

h.+ ĕñ 1875

h.+ ĕñe 1403

h.+ ĕñnĕ 311

h.+ ĕnnen 1951

h.+ lerĕn 1986

himmet ḳıl-: Yardım etmek.

h. ıp 373

[11]

himmetlĕ: Yardım, iyiliksever kişi.

h. 327, 375

h.+ ler 273

[2]

himmetsĕz: Merhametsiz.

h. 298, 499

[2]

hind:

hind tĕlĕ: Hintçe.

h. +nnen 1770

[1]

höbbĕ: *Ar.* Çok.

h. 761

[1]

höcüm: *Ar.*

höcüm it-: Hücum etmek, saldırmak.

h.-ĕp 839, 1404

h.-mekçĕ idĕ 909

h. -tĕ 1317

[4]

höner: *Far.* El ustalığı gerektiren beceri.

h. 93, 417, 424, 430, 431, 1243, 1246, 2255

h.+ den 705

h.+ ĕ 414, 489

höner it-: Bir işi marifet sanmak.

h.-ĕp 1940

[12]

hönerlĕ: Hünerli.

h. 2146

[1]

hönermend: *Far.* Hünerli, becerikli.

h. 405, 418, 1541

h.+ lerně 708

[4]

hönersěz: Beceriksiz.

h. 442, 1244, 1245

h.+ ler 418

h.+ lerden 1246

h.+ lerge 428

[6]

Ḫ ḫ

ḫacet: *Ar.* Gerek, ihtiyaç.

ḫ. 692, 2052

[2]

ḫafa: *Ar.* Endişe, telaş.

ḫ. 233

ḫ.+ da 1749,1945

ḫafa bul-: Telaşlanmak.

ḫ.-ma 1730

[4]

ḫeměr: *Ar.* Şarap.

ḫ.+ den 627

[1]

ḫaḳ: 1. *Ar.* Gerçek, doğru.

ḫ. 950, 1585, 1592, 1779, 2049, 2051, 2053,2318

ḫ.+ ı 824, 1045, 1518, 2160

ḫ.+ ığızını 727

ḫ.+ ıma 1584

ḫ.+ ımda 1171

2. *Ar.* Pay, hisse.

ḫ.+ ın 960, 1585,1711, 1764,1919

ḫ.+ ıñ 237

ḫ.+ ına 1052

ḫ.+ ḳa 2051, 2169

ḫ.+ ların 2175

ḫ.+ nı 1192, 1594, 2020, 2228

[29]

ḫaḳḳında: … hakkında, konuda, dair.

ḫ.7, 411, 680, 1080, 1743, 1789, 1799, 1994, 2406, 2564, 2565

ḫ.+ ıñda 2408

[12]

ḫaḳta: bk. ḫaḳḳında.

ḫ.121, 1790, 2016

[3]

ḫaḳıyḳat: *Ar.* Hakikat, doğru, gerçek.

ḫ.+ ěne 2073

ḫ.+ te 1646

[2]

ḫakim: *Ar.* Başta gelen, başta olan.

ḫ. +ě 655

[1]

ḫaḳlı:

ḫaḳlı tap-: Emin olmak.

ḫ.-tıñ 974

[1]

ḫaḳlıḳ: Doğruluk, adalet.

ḫ. 751, 1418, 1914,1697, 1987, 1961,2535,2560

ḫ.+ ım 1188

ḫ.+ ına 1955

ḫ.+ ḳa 2559

ḫ.+ nı 666, 2086, 2230, 2556

[14]

ḫaḳsız: Hak ve adalete uygun olmayan.

ḫ. 2212, 2217

ḫ.+ ġa 1928, 2243, 2434

[5]

ḫalet: *Ar.* Hal, durum.

ḫ.+ ěnnen 1101

ḫ.+ ně 1826

[2]

ḫalıḳ: *Ar.* Halk, millet.

ḫ. 320, 537, 859, 862, 1092, 1103, 1439, 1865, 1866, 1867, 1881, 1967, 1972, 2060, 2137, 2255, 2310, 2335,2360, 2408, 2410, 2555

ḫ.+ ḳa 19, 237, 708, 1213, 1637, 2210, 2294, 2319, 2329, 2341, 2405, 2562

ḫ.+ lar 2181

ḫ.+ nı 717, 1032, 2036, 2208, 2415

ḫ.+ nıñ 931, 2092, 2578

ḫ.+ tan 405,1637, 2231

[46]

ḫalḳ: bk. ḫalıḳ.

ḫ.+ ım 1911

ḫ.+ ına 693

(belḫ) ḫ.+ nnan 2471

[1]

ḫarap:*Ar.* Harap, bozuk.

ḫ. 800, 2541

ḫarap bul-: Harap olmak.

ḫ.- dıñ 2169

ḫ. -ġannar 1270

ḫ. -ır 2088

ḫ. -uvnıñ 698

ḫarap it-: Harap etmek.

ḫ eděr 1218

ḫ. -těñ 637

[8]

ḫartum: *Ar.* Hortum.

ḫ.+ ınıñ 1319

[1]

ḫas: *Ar.* Özgü.

ḫ. 322

[1]

ḫasil: *Ar.*

ḫasil it-: Ortaya çıkmak.

ḫ.- kennerěnde 965

ḫasil ḳıl-: Ortaya çıkarmak.

ḫ.- gan idě 26

[2]

ḫasiyet: *Ar.* 1. Özellik.

ḫ.+ ě 2274

2. Üstünlük, olumluluk sıfatları.

ḫ. 1036

[2]

ḫasta: *Far.* Hasta.

ḫ. 1370

ḫ.+ sı 2376

ḫ.+ sına 1385

[3]

ḫaşiye: *Ar.* Dipnot.

ḫ.+ de 2356

[1]

ḫat: *Ar.* Yazı, el yazısı.

ḫ.+ nı 302

[1]

ḫata: *Ar.* Hata, yanlışlık.

ḫ. 1070, 1351, 1524,1783

ḫ.+ dır 100, 1759, 1772

ḫ.+ lar 544

ḫ.+ larımnı 951

ḫ.+ mnı 1266,1917

ḫ.+ nı 1208, 1853

ḫ.+ sın 83,361, 1210, 1214, 2023

ḫ.+ sına 1511

ḫataġa töş-: Hataya düşmek, yanılmak.

ḫ.- ěrěp 1779

ḫ.- meske 1852, 1857

ḫ.-miym 1862

ḫata it-: Hata etmek.

ḫ. -ěp 1850

ḫ. ittěrmek 1191

ḫata ḳıl-: Hata yapmak.

ḫ. -dım 838

[25]

ḫatalan -: Hata etmek.

ḫ.- uv 1514

[1]

ḫatın: 1. Kadın.

ḫ. 561, 562, 570, 571, 580, 585, 588, 594, 599, 602, 606, 614, 631, 633, 663, 2453, 2468, 2493, 2506, 2513, 2524, 2526, 2534

ḫ.+ ı 576, 589, 627, 649, 664, 857, 2450, 2462

ḫ.+ nan 608

ḫ.+ nar 856, 2058

ḫ.+ nı 656

ḫ.+ nıñ 557, 558, 560, 562, 575, 639, 646, 657, 2456, 2523

2. Hanım, eş.

ḫ. 576, 2484

ḫ.+ ı 603,

ḫ.+ ıma 623, 624

ḫ.+ ın 2491, 2499

ḫ.+ ına 573, 586, 601, 635, 2452, 2466

ḫ.+ ınıñ 583, 621, 625

ḫ.+ ıñnıñ 642, 2489

ḫ.+ nı 647

[64]

ḫayin: *Ar.* Hıyanet eden kimse.

ḫ. 828, 843, 957, 970, 1084, 1190, 1866,2024, 2078

ḫ.+ ner 2032

ḫ.+ nerden 1168

[11]

ḫayvan: *Ar.* Hayvan.

ḫ. 172, 248, 890, 904, 966, 1177, 1312,1976, 2027, 2038, 2317, 2326

ḫ.+ dır 259

ḫ. iken 488

ḫ. ikeněmně 1285

ḫ. ikeněn 1280

ḫ.+ nan 432

ḫ.+ nar 82, 883, 886, 906, 2031

ḫ.+ nardan 902

ḫ.+ narġa 893, 2349

ḫ.+ narınıñ 219, 487

ḫ.+ narnıñ 507, 883

ḫ.+ nıñ 180, 224, 457, 472

[33]

ḫeber: *Ar.* Haber, bilgi malumat.

ḫ. 78,463, 730, 803, 803,942, 1107,1160, 1576, 1921,1923

ḫ.+ ě 2247

ḫ.+ ěm 1579,1966

ḫ.+ ge 1182

ḫ.+ ně 800, 974, 2378,2499

ḫeber bir-: Haber vermek.

ḫ.-dě 845

ḫ.-ěr 328, 2064

ḫ. -gen 2551

ḫeber it-: Haber etmek.

ḫ.- erměn 511

ḫ. -tě 1174

ḫeber yört-: Haber ulaştırmak.

ḫ.- tě 665

[26]

ḫebersěz: Habersiz, bilgisiz.

ḫ. 1079

ḫ. idě 2248

[2]

ḫedis: *Ar.* Hz. Muhammed'in söz ve davranışları.

ḫ.+ ě 41, 63

ḫ.+ ěnçe 57, 90

ḫ.+ ěne 2241

ḫ.+ ke 97

ḫ.+ te 61

[7]

ḫekim: *Ar.* Doktor, hekim.

ḫ. 6, 1785

ḫ.+ ge 5

ḫ.+ ner 91, 365, 698, 989, 1431, 1668,2304

ḫ.+ nerden 1936

[11]

ḫel: *Ar.* 1. Hâl, durum.

ḫ. 516, 1308, 2533

ḫ.+ leřěn 132

ḫ.+ leřěne 551

ḫ.+ ně 572, 585, 778, 1179, 1471, 2283

ḫ.+ de 230, 636, 1140, 1838, 1905

ḫ.+ den 202

ḫ.+ ě 525, 1127, 2265

ḫ.+ ěbězge 805

ḫ.+ ěm 798, 1287

ḫ.+ ěmde 1722

ḫ.+ ěme 595, 616

ḫ.+ ěn 229, 463, 1073, 1717, 1813, 1816,2213, 2331, 2575

ḫ.+ ěñ 530

ḫ.+ ěne 121,517, 704, 1287

ḫ.+ ěnnen 1326, 2232

ḫ.+ ge 946,1919

2. Güç, takat.

ḫ.+ ĕ 77

ḫ.+ ĕm 566

ḫ.+ ĕmnen 1875

3. Sosyal durum

ḫ.+ ĕnde 836, 892, 1361

ḫ.+ ĕñe 870

3. Hayatta beklenmedik durum.

ḫ. 140, 1377

ḫ.+ ge 1287,1647, 1862,1906

ḫ.+ ĕñ 937, 1459

ḫel cıy-: Dinlenmek, güçlenmek, canlanmak.

ḫ.- ġaç 1740

ḫ. -mıyça 284

[61]

ḫelbuki: *Ar.*+ *Tr.*+*Far.* Oysa.

ḫ. 80, 871, 1081, 1185, 1535, 2058, 2145

[7]

ḫelel: *Ar.* 1. Dinin kurallarına aykırı olmayan, dinî bakımdan yasaklanmamış olan, haram karşıtı.

ḫ. 40, 101

2. Nikahlı eş.

ḫ.+ ĕm 616

ḫelel bulsın: "Hakkımı helal ediyorum." anlamında kullanılan bir söz.

ḫ. 2517

ḫelel it-: Helal etmek.

ḫ. -ĕgĕz 727

[5]

ḫelsĕzlĕk: Halsizlik, güçsüzlük.

ḫ.+ ten 143

[1]

ḫesed: *Ar.* Kıskançlık.

ḫ. 2124, 2126

ḫ.+ dĕr 2129

[3]

ḫeracet: *Ar.* İhracat.

ḫ.+ ke 1563

[1]

ḫeram: *Ar.* Haram.

ḫ. 1286, 1489,1926, 2517

ḫ.+ dır 1382

ḫ.+ narġa 1268

ḫeram bul-: Haram olmak.

ḫ.-dı 2486

[7]

ḫeramzade: *Ar.*+*Far.* Piç.

ḫ.+ lerněñ 2054

[1]

ḫereket: *Ar.* Davranış, tutum.

ḫ. 1134

[1]

ḫesret: *Ar.* Keder, üzüntü, mutsuzluk.

ḫ. 1906

ḫ.+ ke 1427

ḫ.+ te 1326

ḫesrette tor-: Özlemek.

ḫ. -adır 2212

[4]

ḫesretlĕ: Kederli, üzüntülü.

ḫ. 776

[1]

ḫesüd: bk. ḫesed.

ḫ. +ĕ 2128

[1]

ḫeter: Tehlike, korku.

ḫ. 333, 1163, 1758

ḫ.+ ĕ 1957

ḫ.+ ler 373

ḫ.+ lerde 2180

ḫ.+ lerge 273, 289, 296

ḫeterge sal-: Korkutmak, şüpheye düşürmek.

ḫ.-dıñ 1674

ḫ.-ıp 1053

ḫ.-rġa 292

[12]

ḫetĕr: *Ar.* Hatır, hafıza.

ḫ.+ ĕ 232

ḫ.+ ĕme 895

ḫ.+ ĕn 516, 2222

ḫ.+ leréne 819

ḫetĕrĕ ḳal-: Alınmak, gücenmek, kırılmak.

ḫ. maġan bulsa 471

ḫ. -maġan 470 ḫ.-masın 2479

[8]

ḫeterlĕ: Tehlikeli.

ḫ. 942, 1047, 1524

ḫ. yulġa 1884

[4]

ḫetersĕz: Korkusuz.

ḫ. +rek 851

[1]

ḫetta: *Ar.* Hatta.

ḫ. 21, 756, 1682, 1973, 2530

[5]

ḫevĕf: *Ar.* Korku.

ḫ. 1032

[1]

ḫevĕflĕ: Korkulu.

ḫ. 2550

ḫ.+ dĕr 1264

[2]

heveslĕ: Hevesli, istekli.

h. idĕ 228

[1]

ḫeyĕr I: *Ar.* Mamafih, aslında, yine de.

ḫ. 824, 924

[2]

ḫeyĕr II: *Ar.* Sadaka.

ḫ. 155, 162

ḫeyĕrĕn kür-: Bir işin hayırlı gitmesi için söylenen bir söz.

ḫ.- 314

[3]

ḫeyĕrḫahlıḳ: İyilikseverlik.

ḫ.+ tan 1211

[1]

ḫeyĕrlĕ: Hayırlı, iyi, sevaplı.

ḫ. 940, 1383

ḫeyĕrlĕ bulsın: Hayırlar getirsin anlamında kullanılan bir söz.

ḫ. 937

[3]

ḫeyĕrsĕz: Hayırsız, kötü.

ḫ. 1766

[1]

ḫeyle: *Ar.* Hile, aldatma, düzen.

ḫ. 9, 13, 21, 192, 503, 541, 588, 628, 682, 791, 808, 851, 871, 872, 876, 919, 921, 924, 1010, 1097, 1425, 1542, 1546, 1606, 1643, 1711, 1765, 1767, 1779, 1988, 2030, 2047, 2167, 2187, 2193, 2307, 2309, 2419,2438, 2439, 2457, 2523, 2546, 2584

ḫ.+ den 848

ḫ.+ ge 1562

ḫ.+ ler 528, 873, 1534, 1789, 2518

ḫ. +lerĕ 186

ḫ.+ leröñ 1884, 2410

ḫ.+ leröññĕ 1605

ḫ.+ m 1338,1598

ḫ.+ ñ 926,2044

ḫ.+ sĕne 1117

ḫ.+ sĕnĕñ 1638

ḫeyle it-: Hile yapmak.

ḫ. -se 185

ḫ. -tĕ 609

ḫeyle ḳıl-: Hile yapmak.

ḫ.-ġanın 1599

ḫ. -ıp 1408

ḫeyle ḳor-: Oyun kurmak, tuzak kurmak.

ḫ. -dı 2453ḫ.- dım 1600

ḫ. -ıp 1097, 1557

[69]

ḫeyleçĕ: Hileci, hilekar.

ḫ.+ nĕñ 849

[1]

ḫeyleker: *Ar.+Far.* Hilekar, düzenbaz.

ḫ. 772, 1590, 2041, 2109

ḫ.+ ler 1607

[5]

ḫeylekerlĕk: Düzenbazlık.

ḫ.+ ĕne 1541

[1]

ḫeyran: *Ar.*

ḫeyran bul-: Hayran olmak, çok beğenmek.

ḫ. -dı2065

ḫ. -dım 2463

ḫ. -ıp ḳaldı 1973

ḫ. -ıp 622, 644, 1182, 1709

ḫeyran ḳal-: Hayran kalmak, çok beğenmek.

ḫ.- dı 1477, 2481

ḫ. -ıp 1904

[10]

ḫeyranlıḳ: Hayranlık.

ḫ.+ tan 1579

[1]

ḫezěr: 1. Şimdi, şu an.

ḫ. 109, 544, 677, 877, 1123, 1179, 1563, 1909, 2187,2266, 2336, 2410, 2412

ḫ.+ de 680, 1523, 1610, 1625, 1657, 1854,1917

2. Hemen, derhal.

ḫ. 329, 336, 471, 511, 1266, 1893, [25]

ḫezěrgě: Şimdiki, bugünkü.

ḫ. 1361, 1652,2138, 2437

[4]

ḫezine: *Ar.* Mal varlığı, zenginlik.

ḫ. 296

ḫ. idě 2389

[2]

ḫězmet: *Ar.* Görev, iş.

ḫ. 337, 413, 415, 2294

ḫ.+ ěm 1053

ḫ.+ ěmde 937

ḫ.+ ěn 365, 1961, 1981

ḫ.+ ěñ 174

ḫ.+ ěn kürěp 755

ḫ.+ ěnde 220, 227, 509,558, 1304, 1316,1751, 1959, 1969,2004, 2291

ḫ.+ ěñde 390,483

ḫ.+ ěne 402, 934, 1861, 1967, 2292

ḫ.+ ěněñ 341

ḫ.+ ěnnen 1982

ḫ.+ ler 350, 398, 400, 416, 451,1907,2455

ḫ.+ lerě 396, 2441

ḫ.+ lerěnde 1990

ḫ.+ lerně 1871

ḫ.+ ně 1338

ḫ.+ něñ 415

ḫ.+ te 445

ḫ.+ teseñ 392

ḫězmet it-: Hizmette bulunmak, çalışmak.

ḫ. -em 352

ḫ. -eměn 2021

ḫ. -ěp 341

ḫ. -er 340

ḫ. -erge kirek 255

ḫ. -erge 254

ḫ. -kennerděr 1980, 1990

ḫ. -kennerge 374

ḫ. -señ 1957

ḫ. -sěn 48

ḫ. -üv 54

ḫ. -üvçě 1175

ḫ. -üvçěler 414

ḫězmet ḳıl-: Hizmet etmek.

ḫ. -ġannarına 1987

ḫ. -ırmın 358, 684

ḫ. -ırmınmı 403

ḫ. -uvçı 1158

[64]

ḫězmetçě: Hizmetçi.

ḫ. 175

ḫ.+ lerě 397

ḫ.+ lerěděr 696

ḫ.+ leréněñ 1073

ḫ.+ sěn 170

[5]

ḫězmetker: *Ar.+Far.* Ücretle iş gören genellikle erkek işçi, uşak.

ḫ.+ lerden 983

ḫ.+ lerě 1616

[2]

ḫezret: *Ar.* Yüce kabul edilen kimselerin adlarının başına saygı, övme, yüceltme amacıyla getirilen unvan.

ḫ.+ ě 617

ḫ.+ ěgězge 908

ḫ.+ ěne 2566

ḫ.+ lerě 448, 507, 754, 1018, 2033, 2211

ḫ.+ leréne 334, 904

ḫ.+ leréněñ 394, 958, 2580

ḫ.+ leréннen 11

ḫ.+ něñ 446, 2536

[17]

ḫıyal: *Ar.* Hayal, rüya, düş.

ḫ. 1198, 1821,1836, 2035, 2093

ḫ.+ dır 1655

ḫ.+ ġa 1031

ḫ.+ lar 971,1897

[9]

ḫıyanet: *Ar.* Hıyanet, ihanet.

ḫ. 1872,1879, 1958, 2075, 2082, 2232, 2551

ḫ.+ ě 583, 1128, 1139, 1788,1812, 2116, 2229,2406, 2547

ḫ.+ ěm 2325,2432

ḫ.+ ěn 984, 1126, 1135, 1593, 1637, 1908, 2017, 2137

ḫ.+ ěñ 1950, 2091,2042

ḫ.+ ěne 2112

ḫ.+ ěñně 1886,1889, 2409,2414

ḫ.+ leréne 1192

ḫ.+ něñ 1899, 1902

ḫıyanet it-: İhanet etmek.

ḫ. -ěp 471, 1488, 1767

ḫ. -mek 1916

ḫ. -se 185

ḫ. -sem idě 1970

ḫ. -üvně 472

ḫıyanet ḳıl-:İhanet etmek.

ḫ. -dı 709, 2145, 2301

ḫ. -ġan bulamın 947

ḫ. -an bulsa 1863

ḫ.-ġan 1734, 2110

ḫ. -ġanım 1186

ḫ. -ġanın 1788

ḫ. -ıp 1023, 1578, 1882, 1896

ḫ. -ırlar 1940

[58]

ḫıyanetçě: İhanetçi.

ḫ. 1077, 1189,1861, 1938, 1953

[5]

ḫıyanetlě: Suçlu, ihanet etmiş.

ḫ. 837

[1]

ḫıyanetsěz: Suçsuz, ihanet etmemiş.

ḫ. 2238,2429

[2]

ḫıyanetsězlěk: Suçsuzluk.

ḫ.+ ěne 1110

[1]

ḫıyssa: bk. ḳıyssadan ḫıyssa.

ḳıyssadan ḫ. 848

[1]

ḫikeye: *Ar.* Hikaye, öykü.

ḫ. 1284

ḫ.+ ler 1768

ḫ.+ tě 995

[3]

ḫikeyet: *Ar.* Küçürek öykü.

ḫ. 24, 66, 121,123, 188, 189, 240, 275, 534, 720, 773, 778, 788, 881, 997, 1013, 1040, 1195, 1220, 1272, 1303, 1545, 1676, 1701, 1822, 2246, 2448

ḫ.+ ě 880, 1821

ḫ.+ ěn 86

ḫ.+ ěne 210

ḫ.+ ěnnen 1271

ḫ.+ ler 1814

ḫ.+ leréñně 1292

ḫ.+ ně 332, 669, 745, 847, 1038, 1406

ḫ.+ ten 274, 867

[42]

ḫikmet: *Ar.* Hikmet, bilgelik, akıllı olma.

ḫ. 325, 448, 712, 1979, 1987, 1989

ḫ.+ ěm 80

ḫ.+ ěmně 80

ḫ.+ ěn 52,742

ḫ.+ ěne 59

ḫ.+ ke 288

ḫ.+ leréne 67

[14]

ḫikmetlě: Hikmetli, bilge, akıllı.

ḫ. 297

[1]

ḫilaf: *Ar.* Aykırı, karşıt, ters.

ḫ. 1209

[1]

ḫırıs: *Ar.* Hırs.

ḫ. 354, 541,1826

ḫ.+ ım 2175

ḫırıs it-: Hırslanmak.

ḫ.-ěp 671

ḫ. -tě 662

[6]

ḫırıslılar: Hırslılar.

ḫ. 1270

[1]

ḫisaplı: Hesaplı.

ḫ. 2449

[1]

ḫisapsız: Sayısız, hesapsız.

ḫ. 370

[1]

ḫolıḳlı: Herhangi bir huyu olan.

ḫ. 2450

ḫ. ikeněn 1786

[2]

ḫolıḳ: *Ar.* Huy, tabiat, karakter.

ḫ.+ ı 1035,2121

ḫ.+ ın 735,1209

ḫ.+ ına 1207

ḫ.+ ıñ 1695

[6]

ḫosus: *Ar.* Konu madde.

ḫ.+ ta 340, 450, 628, 837, 1058, 1190, 1876, 1920, 2226, 2429, 2566

[11]

ḫosusan: *Ar.* Özellikle.

ḫ. 877, 1054, 1166, 1311, 1425, 1671, 2120

[7]

ḫozur: *Ar.* Ön, yan, kat, makam, yamaç

ḫ.+ da 429

ḫ.+ ına 385, 508, 515, 528, 935, 1202, 1444, 2566, 2568, 832

ḫ.+ ıña 1128, 1463, 2077

ḫ.+ ına 1370,1376, 2332

ḫ.+ ına

ḫ.+ ında 17, 408,523, 542, 681,1802, 1859, 2035, 2107, 2198, 2201

[28]

ḫozursız: Tedirgin, rahatsız.

ḫ. 474

[1]

ḫökĕm: *Ar.* Hüküm.

ḫ. 1582,2090,2218

ḫ.+ ĕ 1951

ḫ.+ ĕn 1585

ḫ.+ ĕnçe 2101

ḫ.+ ĕnde 262

ḫ.+ ĕne 2411, 2420, 2543

ḫ.+ ĕněñ 1927

ḫ.+ ně 2433

ḫökĕm it-: Hükmetmek, yargılama sonucu bir karara varmak.

ḫ.-ĕlděler 1765

ḫ. -ĕlmegenlĕkten 2576

ḫ. -mesĕn 2440

ḫ. -üv 2438

ḫökĕm yörĕt-: Hüküm vermek.

ḫ.- 2117

ḫ. -ĕrge 2443

ḫ. -mesĕnner 1799

[19]

ḫökĕmdar: *Ar.+Far.* Padişah.

ḫ.+ ġa 2196

[1]

ḫörmet: *Ar.* Hürmet, saygı.

ḫ. 321

ḫörmet it-: Saymak, saygı göstermek.

ḫ.- ĕp 969

ḫ.-señ 1671

ḫörmet ḳıl-: Saymak, saygı göstermek.

ḫ.-amın 951

[4]

ḫörmetlĕ: Saygıdeğer.

ḫ. 61

[1]

ḫösĕt: *Ar.* Kıskançlık, çekememezlik, fesatık.

ḫ. 713, 2030, 2119, 2130, 2132

ḫ.+ ĕñ 1647

ḫ.+ tĕr 2135

ḫöset it-: Kıskanmak.

ḫ. -ĕp 1187, 2142

ḫ. -kennerñĕ 2074

ḫöset ḳıl-: Kıskanmak.

ḫ.- ġan bulsalar 2122

ḫ. -ıp 2179

[12]

ḫuca: *Ar.*1. Sahip, malik, efendi.

ḫ 178, 184, 2449, 2452, 2462, 2464, 2465, 2470, 2472, 2475, 2477, 2479, 2481, 2491, 2499, 2510, 2520, 2524

ḫ.+ m 205, 2489

ḫ.+ sına 2525

ḫ.+ ġa 176

ḫ.+ ları 1964

2. Şahsi mülkü olan.

ḫ.+ nı 129

3. Rab, Tanrı.

ḫ. 28

ḫuca bul-: Sahip çıkmak.

ḫ.-dılar 211

[27]

ḫur: *Far.* Hor, hakir, aşağılık.

ḫ. 157,1240, 2004

ḫur it-: Aşağılamak, hor görmek.

ḫ. -ĕp 708

ḫur ḳıl-: Hakir görmek.

ḫ. -ıp 1747

ḫur kür-: Hor görmek.

ḫ. -ĕp 1215

[6]

ḫurla -: Sövmek, birisine bağırıp çağırmak.

ḫ.- ġanda 614

ḫ.- p 907

[2]

ḫurlıḳ: Hor görme, aşağılama.

ḫ. 2172, 2194

ḫ.+ ta 273

[3]

ḫuş: *Far.* Hoş, güzel, sevinçli.

ḫ. 406, 1077, 1275, 1288, 2450

ḫ.+ ın 1310

ḫuş kilděñ: Gelen kişiye söylenen selamlama sözü.

ḫ. 518, 1308

[8]

huşsız: Çirkin, güzel olmayan.

h. 2378

[1]

ḫürmetsĕz: Saygısız.

ḫ. 2181

[1]

I ı

ıçḳın -: Çıkmak, kopmak, fırlamak, sökülmek.

ı.- ır 989

[1]

ırılda -: Kükremek, hırlamak.

ı.- r 2061

ı.- ysıñ 180

[2]

ısul: *Ar.* Usul, yöntem.

ı.+ ın 2275

[1]

ışan -: Güvenmek, inanmak.

ı.- dı 1182

ı.- ġanday 1710

ı.- ıp 837, 1600, 1872

ı.- ır 1203

ı.- maġanıbızdan 2355

ı.- masañ 1126

ı.- masın 808

ı.- uv 53, 460

[10]

ışandır -: Güven vermek, inandırmak, ikna etmek.

ı.- dı 208

ı.- ır 1110

[2]

ışanıç: Güven, itimat, inanç.

ı.+ ı 1913

ı.+ ıbız 1256

ı.+ ın 1490

[3]

ışanıçlı: Güvenilir, sağlam, mutemet.

ı. 6, 1173, 1809, 2077, 2086

[5]

ışanıçsız: Güvensiz, güvenilir olmayan.

ı. 1510

[1]

ışḳı -: Bir şeyin üzerini sürterek temizlemek.

ı.- dı 632

[1]

İ i

i -: 1. İmek, ana yardımcı eylem, birleşik eylem çekimi yapar.

i.- dě 27, 27,167,181, 182, 195,216,220, 225,229, 241,243, 276, 281, 452, 535, 563,583, 652,653,722,774,775,776, 789,790, 792, 828, 829,870,871, 871, 882,883, 909, 917, 1028, 1212,1304, 1320,1321,1366, 1467,1468, 1469,1470,1573, 1678,1702,1743, 1785,1790,1791, 1814,1815, 1815,1843,1848, 1879, 1916,1970, 1970,2003,2017, 2057, 2074,2075, 2075,2097,2103, 2104,2115,2116,2144, 2145,2170,2236,2249, 2249, 2250, 2253, 2253, 2292, 2292,2302, 2319,2320, 2320, 2321,2323,2376, 2377, 2389,2390,

2442,2451, 2454,2455, 2463,2465,2466, 2471,2518, 2518,2554,2555

i.- děk 1553

i.- děler 32, 32,999,1041,1683, 1683,2232, 2251

i.- děm 452, 737, 902,903,1511, 1512, 1574, 1707,1917,1971, 1971,2005,2098, 2099, 2109, 2110,2112, 2164, 2164,2166, 2166, 2171, 2237,2237 2336, 2566

i.- děmě 2076,2077,2271

i.- ken 199, ,531, 538, 540, 559, 560, 816,818,819, 857,858,898, 1185,1296, 1547,1474,1706, 1710,2099

i.- měş 967,1549, 1912, 1913,2355

i.- se 1806

2. Ana yardımcı eylem, isim bildirmesi yapar.

i.- dě 25, 31, 167, 198,221, 222, 227, 228, 228,242, 721, 776,778, 1212,1305, 1591,1628,1677, 1679, 1811,1817, 1845, 1878, 1916, 1916, 1996, 2000, 2001, 2196,2248, 2248,2249,2252, 2259, 2269,2291, 2339,2388,2389, 2390,2449, 2450, 2487,2525,2556

i.- děm 2005

i.- ken 110,276, 488,558, 575, 576,1404,1546, 1548, 1548, 1549,2281

i.- keně 692,1938, 2075,2082

i.- keněmně 1285

i.- keněn 137,457,500,536, 808,978, 1182,1280, 1509,1695, 1744, 1783,1787, 1902,2047, 2220,2483

i.- měş 2069,2145

i.- keněñně 2215,2347

i.- se 265, 627, 957,2256

i.- sen 2410

3. Olmak, yardımcı eylem.

i.- ken 801,2214

i.- keněn 408,1753,2225,2541

i.- keněněñ 52

[265]

ictihad: *Ar.* Bütün gücü ile çalışma, gayret, çaba.

i. 520

i.+ ı 269

ictihad it-: Gayret etmek, gayretle çalışmak.

i. -ěp 445

[3]

iden: Tahta veya taştan taban döşemesi, yer.

i. 124, 125

[2]

igělěk: İyilik, engin gönüllülük.

i. 485

[1]

igěn: Ekin.

i.+ ě 135

i.+ ěn 135, 138

i.+ ner 133

[4]

iġlan: *Ar.*

iġlan it-: İlan etmek.

i. -tĕ 1637

[1]

iġtibar: *Ar.* Dikkat, itibar.

i. 1028

iġtibarġa al-: Dikkate almak.

i.- ınmas 2562

i.-maḳ kirek 424

iġtibar ḳılın-: Dikkat edilmek, önem verilmek.

i.- mas 2317

[4]

iġtibarsız: Önemsiz.

i. 2240,2255

[2]

iḫlas: *Ar.* Gönül saflığı, doğruluk.

i. 403, 520, 1165, 1212, 1328, 1382, 1957, 1980

i.+ ı 1958

i.+ ımda 2015

i.+ ımnı 1383

i.+ ınnan 2024

i.+ tan 1883

[13]

iḫtıyac: *Ar.* İhtiyaç, gerek, zaruret.

i.+ ımdır 1058

i.+ ın 1571

[2]

iḫtıyar: 1. İrade.

i.+ ımda 2325

i.+ ında 1149

2. Tercih etme.

i.+ ı 1249

i.+ ıñ 2420, 2495

iḫtıyar it-: Seçmek, birini beğenmek.

i. -ĕp 165

i. -miyděr 448

i. -señ 1313

[8]

iḫtıyarlı: İradi, istemli.

i. 508

[1]

iḫtıyarsız: Mecburen, zorla.

i. 1066, 2354, 2355

[3]

iḫtimal: *Ar.* İhtimal, olasılık.

i. 493, 1655

i.+ ı 1565,1758

i.+ ın 1280

i.+ lar 302

[6]

iḫtiram: *Ar.* Hürmet, saygı.

i. 1144

iḫtiram kürset-: Saygı göstermek.

i.-medĕm 491

[2]

ikĕ: İki.

i. 114, 167, 227, 241, 276, 550, 579, 638, 811, 946, 990, 991, 1000, 1197,

1318, 1475, 1544, 1546, 1601, 1649, 1650, 1699, 1723, 1775, 1936, 2033, 2138, 2189, 2284, 2412, 2433, 2459, 2464

i.+ běz 1372

i.+ bězge 1566

i.+ bězně 887

i.+ sě 38

i.+ sěn 883, 2459

ikě bozavġa kibek te ayıra běl-: İki koyunu güdememek, yeteneksiz ve başarısız olmak.

i.-miy 1548

[41]

ikělete: İki defa, iki katı fazla.

i.- 2202

[1]

iken: Acaba.

i. 60, 2106, 2212, 2313, 2335, 2214,2515, 2516

[9]

ikěnçě: İkinci.

i. 138, 317, 353, 417, 807, 1522, 1767, 1785, 1790, 1928, 1937, 2416, 2526

i.+ den 339, 1486

i.+ ně 633

i.+ sě 38, 2190

i.+ sěn 167, 242

i.+ sěněñ 1803

[21]

ikěşer: İkişer.

i. 828

[1]

ikětěllě: Yalancı, bir söylediği diğerini tutmayan.

i. 1657

[1]

ikěyözlě: İki yüzlü, riyakar.

i. 1657, 2023

i.+ ler 1523

[3]

ikěyözlělěk: İki yüzlülük, riyakarlık.

i.+ ně 412

[1]

ikmek: Ekmek.

i. 75, 134

ikmek-toz: Ekmek, yemek, rızık.

i.+ın 960,1069,2007

[6]

ikrar: *Ar.* Beyan.

i.+ ın 2565, 2569

ikrar ķıl-: Beyan etmek, söylemek.

i.- ıp 2411

i. -ıymmı 2430

[4]

il: Belli bir hükümeti olan devlet, memleket, ülke.

i. 355

i.+ ěnde 2449

i.+ ler 724

[3]

ilahi: Tılsımlı, esrarengiz.

i. 6, 1785

[2]

ilçě: Elçi.

i. 2499

i.+ měn 902

[2]

ilçělěk: Elçilik.

ilçělěk it-: Elçilik yapmak.

i. ěp 2002

[1]

ilemsěz: Çirkin.

i. 10, 2329, 2347

[3]

ilěr -: Bağıra bağıra ağlamak, feryat etmek.

i.- ěp 636

[1]

ileslen -: Şaka yapmak.

i.- děñ 382

i.- ěp 1829

[2]

ilham: İlham, esin, heyecan.

i. 1991

[1]

ilt -: Alıp gitmek, çekiştirerek götürmek.

i. 913

i.- ěp 828

i.- ěrge 2578

i.- sěn 286

i.- těler 640, 2159

[6]

iltifat: *Ar.* 1. İltifat.

i. 754

i.+ lar 1034

2. Saygı, yüceltme.

i.+ ı 362

iltifat it-: Saygı göstermek.

i. -mes buldı 1198

i. -mese 442

iltifat ḳıl-: Saygı göstermek.

i. ıp 422

iltifat kürset-: Saygı göstermek.

i.- ěp 391

i.-ěp 444

i.-se 7

[9]

iltifatsız: Önemsiz.

i. 491

[1]

imen: Meşe ağacı.

i. 1567, 2331

i.+ nerně 495

[3]

imin: *Ar.* Güvenli, emniyetli.

i. 878, 1029, 1077, 1752

imin bul-: Emin olmak.

i. -ıp 990, 1030

i. -ırsız 815

i. -mas 1158

[8]

iminlěk: Güvence, emniyet.

i. 374, 889,909, 2183

[4]

imtiḫan: *Ar.*

imtiḫan ḳıl-: Sınamak, imtihan etmek.

i. ınıp 414

[1]

iñ: En çok.

i. 16, 698, 1102, 1176, 1673, 2142, 2220

[7]

iñ -: İnmek, aşağıya girmek.

i.- dě 844

i.- gen 126

[1]

inan -: bk. ışan.

i.- ġan bulır 1191

[1]

indě: 1. Çeşitli ifadelerle kullanılarak hareketin tamamlandığını bildirir.

i. 87, 109, 110, 148, 196, 210, 329, 518, 704, 751, 775, 797, 961, 994, 1084, 1107, 1179, 1201, 1267, 1380, 1457, 1462, 1509, 1598, 1600, 1664, 1835, 1887, 1893, 1951, 2171, 2199, 2350, 2485, 2584

2. Şimdi, şu anda.

i.510, 619, 674, 1168, 1266, 1287,1559, 2183, 2230, 2411, 2487,

[46]

ine: Yazı kamışı, divit.

i. 399, 400

[2]

insaf: *Ar.* İnsaf, edep, mazbutluk.

i. 355, 411, 685, 691, 709, 751, 1508, 1540, 1605, 1780, 1871, 2221, 2421,2450

i.+ ım 947

i.+ ın 1751

i.+ ıñ 2192

i.+ ḳa 736, 927

i.+ nıñ 1695

insaf it-: İnsaf etmek.

i.- 592

insafḳa kil-: İnsafa gelmek.

i.- ěp 2420

[22]

insafsız: İnsafsız.

i. 591, 616, 642, 1577, 2535

[5]

insafsızlıḳ: Edepsizlik, terbiyesizlik.

i. 692

i.+ ıñnan 2043

[2]

inşalla: *Ar.* İnşallah, dilek anlatan bir söz.

i. 940, 2204, 2265

[3]

ipteş: Çok yakın dost, arkadaş.

i.+ lerě 1077

i.+ leréne 1323

[2]

ir: 1. Erkek.

i. 2059

i.+ ě 576, 582, 612, 631, 657, 2468

i.+ ě idě 1817

i.+ ĕm 578, 595

i.+ ĕn 611

i.+ ĕne 2458, 2493

i.+ ĕnĕñ 638

i.+ ĕnnen 628

i.+ ĕñnen 591

2.Kahraman.

i.+ ler 724, 1961

i.+ lerĕ 2235

[19]

irĕk:

irĕk bir: Rahat vermek, serbest bırakmak, alıkoymamak.

i.-ĕr 1080

[1]

irĕn: Dudak.

i. 2348

[1]

irĕş -: Erişmek, ulaşmak.

i.- ĕp 470,1760

i.- ĕr 48

i.- ĕr 2190

i.- ken iken 1706

i.- kenděr 30

i.- mes 897

i.- mes 1085

i.- mesĕne 515

i.- miy 849

i.- miy ḳalmas 74

i.- se 1525

i.- üv 40

irĕşe al-: Erişebilmek, ulaşabilmek.

i.-ır 44

[14]

irĕştĕr -: Ulaştırmak, yetiştirmek.

i.- dĕ 288

i.- miymĕ 296

[2]

irkĕn: Geniş, yayvan.

i. 1244

[1]

irte: Erken.

i.+ n 1597

i.+ sĕn 1905

[2]

irtege: Ertesi gün, yarın.

i.+ ge 991,2359

[1]

irtegĕsĕ: bk. irtege.

i. 2404,2106

i.+ nde 175

[3]

irtengĕ: bk. irtege.

i.1150

[2]

is (I): 1. Koku.

i.1275, 1279, 1824

i.+ ĕ 406, 1824

2. Alamet, iz.

i.- sĕ 2030

[6]

is (II): Akıl, hafıza, zihin.

isĕ kit-: Hayret etmek, şaşmak.

i.-ĕp 2493

i.-tĕ 638

isĕme töş-: Aklına gelmek.

i.-ĕp 1910

isĕñe töş-: Aklına gelmek.

i.-tĕmĕ 613

isĕñe töşĕr-: Aklına getirmek.

i.-ĕp 1182,1383

isĕn-ḫuşın cıy-: Aklını toplamak 1310

isĕ ḳal-: Aklı kalmak, merak etmek

i.-mas 2289

isĕne al-: Aklına getirmek, akılda tutmak.

i.-mıy 576

i.-mıysın 184

isĕne kil-: Aklına gelmek, hatırlamak.

i.-dĕ 2379

[11]

is -: Esmek.

i.- tĕ 216

[1]

isbat: *Ar.*

isbat it-: İspat etmek.

i. -e 880, 1544

i. -er 1110

i. -erge kĕrĕştĕ 408

i. -erge 2319

i. -meseñ 2300

i. -sem 1203, 1298

i. -tĕrmek idĕ 2302

i. -üv 1037

isbat ḳıl-: İspatlamak.

i.- ġannar 1725

i. -ġanda 2150

i. -maḳçı bulıp 2023

[13]

isbatla -: İspatlamak.

i.- p torırġa 692

[1]

isĕm: *Ar.* Ad, isim.

i. 1487

i.+ ĕ 601, 1547, 1549, 2274

i.+ e 1752

i.+ ĕn 103, 2271, 2367,2556

i.+ ĕnnen 1138

[11]

isĕmlĕ: Adlı.

i. 1773

[1]

isenleş -: "İsenmĕsĕz" diyerek selamlaşmak, birbirine selam vermek.

i.- ĕp 385, 1877

[2]

iseple -: Hesaplamak.

i.- p 152

[1]

isĕr -: Sarhoş olmak, mest olmak.

i.- ĕp 564,578,2096

[3]

isĕrĕk: Sarhoş.

i. 877

[1]

isĕrĕklĕk: Sarhoşluk.

i.+ ĕnnen 569

i.+ te 582, 623

[3]

iskĕ: Eski.

i. 561

[1]

iskerme: Dipnot, hatırlatma.

i. 1770

[1]

iskit -: Eskitmek.

i.- mev 2455

[1]

islĕ: Güzel kokulu.

i. 1288

[1]

israf: *Ar.* İsraf.

i. 119

i.+ tan 161

israf it-: İsraf etmek.

i.- üv 156

israf ḳıl-: İsraf yapmak.

i.-ġanlarına 163

[4]

israfçılıḳ:

israfçılıḳ it-: İsrafçılık etmek, boşa harcamak.

i. -ken 121

[1]

issĕz: Akılsız, ahmak.

i. 247,2379

[2]

işaret: Kaz, göz işareti, mimik.

i.+ ĕnçe 301

işaret bul-: İşaret etmek, alamet olmak.

i. -ır 303

işaret ḳıl-: İşaret etmek, göstermek

i.- dı 916

[3]

işek: Eşek, merkep.

i.+ ke 2240

[1]

işĕk: Kapı.

i. 395,509, 581,592,596

i.+ ĕ 583

i.+ ĕgĕzde 500

i.+ ĕn 75

i.+ ĕnde 413

i.+ ĕñde 1379

i.+ ĕne 1968, 2032

i.+ lerĕnde 395, 397

i.+ lerĕnnen 984

[15]

işĕt -: İşitmek, duymak.

i.- e iděm 2109

i.- ĕgĕz 724

i.- ĕp 404, 621, 1046, 1351, 1625, 1778, 1935, 1947, 2481, 2487, 2565

i.- ĕrbĕz 1597

i.- ĕrge 23

i.- iyk 2447

i.- keç 800, 911, 1114, 1904, 2269, 2367, 2378, 2396, 2425, 2542

i.- ken 942, 1160, 2557, 2565

i.- keně 222

i.- keněmně 2008

i.- keněn 1904, 1941, 2220

i.- keněnçe 2564

i.- keněne 2569

i.- kenně 1174

i.- meděñmĕ 772, 1355, 1499

i.- messĕñ 381

i.- tĕ 1878

i.- tĕm 810, 977, 1923,2006

i.- tĕñ 974, 1171

i.- üvçĕge 956

işĕte tor-: İşitedurmak.

i.-ıp 2431

işĕtĕp tor-: İşitipdurmak.

i.- ıp 1902

[52]

işĕtĕl -: Duyulmak.

i.- dĕ 134, 223

i.- eděr 456

[3]

işĕtmegenlĕk: Duymamak, sağırlık.

i.+ ten 2272

[1]

it -: Yardımcı eylem: "Etmek, yapmak."

i. 311,590, 592, 1431,1605, 1610,2495

i.- e 92,709,880, 1331, 1544

i.- e idĕ 776, 1702,2003

i.- e iděler 32,1683

i.- eběz 329

i.- eděr 1217,1218

i.- ĕgĕz 727, 2230,2483

i.- ĕlĕp 2193

i.- ĕlĕr 510, 1103

i.- eler 1236,1238,1965,2014

i.- ĕlse 2197

i.- em 352, 597,913, 1296,1841

i.- emĕn 1873,2021

i.- ĕp 19, 73,76, 79,87, 92,113, 165, 225,245, 252, 261,323, 341, 366,395, 445,471, 504, 513, 537,605, 671, 684,687,687,708, 709, 711, 784, 811, 829,839, 969, 1029, 1074,1181, 1187, 1189, 1270, 1273,1282, 1319, 1348, 1363, 1386,1404, 1417, 1445,1488, 1583,1584, 1601,1611,1670,1673,1754, 1767, 1781,1792, 1834, 1838,1850,1887, 1890, 1940, 1986,2002,2035, 2142, 2145, 2147, 2150, 21692310, 2328, 2367, 2394, 2416, 2466, 2471, 2491,2519, 2571,2577, 2582

i.- er 103,236,340, 363,700, 727,1110, 1374,2416

i.- erge 45,51, 59,91, 254, 408,475, 539, 610, 628, 644, 1182, 1523,1672,1739, 1806,2180,2319, 2343,2457,2462
i.- erge kirek 149,255
i.- erler 1960, 1986
i.- ermĕ 2029,2029
i.- ermĕn 35, 511,2205
i.- ersĕñ 758,852
i.- ersĕñmĕ 1665
i.- eseñ 1723, 1995,2092,2143
i.- iyk 1371,1560,2426,2550
i.- keç 2539
i.- ken 121,181, 485,487,607,1053, 1365,2585
i.- ken bulsa 2216
i.- ken idĕ 2554
i.- kençĕ 1096
i.- kende 1372
i.- kendĕr 1026,1932
i.- kenĕn 407,772
i.- kenĕne 467
i.- kenĕnnen 1215
i.- kenge 1466
i.- kenmĕn 959,1517
i.- kennen 1336
i.- kenner 93,326
i.- kennerdĕr 1980, 1990
i.- kennerĕn 1781
i.- kennerĕnde 965
i.- kennerge 374,2011
i.- kennerneñ 2074
i.- me 905
i.- medĕm 1213,1528
i.- medĕñ 1540,2174
i.- mek 1758, 1916,1926
i.- mek kirek 1851
i.- mekçĕ buldılar 107
i.- mekçĕ idĕ 909
i.- mem 729,1437
i.- mes 44,1868
i.- mes buldı 1198
i.- mese 442
i.- mesĕn 851,1853,2440
i.- meseñ 806,2300
i.- mesĕnner 1033
i.- messĕñ
i.- messĕñmĕ 620
i.- miy 305,670, 986, 1205,1229, 2324
i.- miyçe 155,318
i.- miydĕr 449
i.- miym 2147
i.- se 7,185, 185, 450,867, 1122,1208,1362, 1374,2289
i.- sek idĕ 1790
i.- sem 205, 362,1203, 1298
i.- sem idĕ 1970
i.- semçĕ 1754
i.- sĕn 12,48, 119,145
i.- señ 1313,1671,1957,2394
i.- tĕ 386, 445,522,573, 609, 618, 663,667, 733, 754, 778,1109, 1139, 1174,

1318, 1328, 1369, 1398,1627, 1628,1637, 1711,1717,2160, 2273,2283, 2392,2406, 2458,2464

i.- těler 201, 651,826,1682,2018

i.- těm 468,527, 1022, 1052,1179,1607

i.- těmě 1207

i.- těñ 637, 691,1452, 1490,1506,1524

i.- těrmek 1191

i.- üv 38,54, 100, 113,156,1037,1735,2320, 2438

i.- üv kirek 111

i.- üvçě 1175,1263,2119,2138

i.- üvçěler 9,414

i.- üvěgěz 42

i.- üvně 472,712

ite al-: Yapabilmek.

i.-madıķ 2576

i.- masın 1055

i.- massıñ 2157

i.- mıymın 1837

itěp ķuy-: Ededurmak.

i.- alar 1228

i.- dı 1456

i.- ġaç 1137

i.- ıym 500

[341]

it: Et.

i. 68, 1177, 1230, 1236, 1323

i.+ ě 1349, 1374, 1382, 1403

i.+ ěbězně 1371

i.+ ěm 1387, 1393, 1401

i.+ ěmně 1400

i.+ ěn 1363, 1368, 1374, 1395

i.+ ěñ 1372,1373, 1390

i.+ ěñnen 1385

i.+ ně 70

i.+ ten 1332

[24]

itek: 1. Etek.

i.+ ěnde 278

i.+ ěne 513

i.+ leręn 1991

2. Dağ eteği.

i.+ ěnde 1677

[4]

itěl -: Yapılmak, edilmek.

i.- děler 1765

i.- eděr 1768

i.- ěp 1800,2038

i.- ěrdey 644

i.- ěrlěk 2419

i.- ěrměn 2149

i.- ěrsěñ 2509

i.- megenlěkten 2576

i.- miyçe 2049

i.- se 17

i.- üvěn 2313

[12]

itělge: (?)

i. 1719, 1723, 1730, 1732

i.+ lerĕ 1725

[5]

itsĕz: Zayıf, kuru.

i. 1824

[1]

ittĕr -: Başkası vasıtasıyla yapmak veya başkasının yapmasına yol açmak, yapmasını sağlamak anlamıyla kullanılan yardımcı eylem.

i.- genĕ 1767

i.- iymmĕ 2431

i.- mek idĕ 2302

[3]

iy: Ey, hey.

i. 34, 47, 51, 96, 109, 148, 184, 205, 232, 235, 252, 288, 339, 440, 503, 543, 595, 655, 745, 902, 963, 974, 1047, 1083, 1095, 1113, 1140, 1149, 1222, 1343, 1509, 1538, 1540, 1552, 1599, 1605, 1624, 1645, 1734, 1785, 1819, 1834, 1870, 1875, 1881, 1906, 1907, 1920, 1926, 2047, 2071, 2119, 2167, 2174, 2387, 2479, 2489, 2540, 2546

[60]

iy -: Eğmek, bükmek.

i.- ĕp 1710

[1]

iye: Sahip, malik.

i.+ lerĕ 325, 1246, 2327, 2420, 2422, 2496

i.+ leréne 442, 1953, 2119

i.+ sĕ 134, 169, 208, 333, 472, 695,1929, 1948, 1979,2082, 2120,2291,2342

i.+ sĕn 208, 463, 1543

i.+ sĕne 115, 1585, 1643

i.+ sĕnĕñ 1542, 1800, 2128, 2134

[32]

iyĕlĕk: İyilik**.**

i. 481

[1]

iyer -: Birinin peşine takılıp gitmek, yanına katılmak.

i.- ĕp 126, 1664

i.- iymmĕ 2012

i.- miy 2008

[4]

iza: *Ar.*

iza bir-: Ceza vermek.

i. -mes 2341

iza ḳıl-: İşkence etmek.

i.- uvdan 717

[2]

izalan -: Eza çekmek, azaplanmak.

i.- masın 717

[1]

izgĕ: İlahi, mübarek, mukaddes.

i. 1363,1981

[2]

izgĕlĕk: Kutsiyet, el sürülmez olma.

i.+ ĕ 2397

i.+ lerĕn 971

[2]

izre -: İçi geçmek, rahat uyumak.

i.- p 2105

[1]

K k

kebab: *Ar.*

kebab bul-: Pişirmek, köfte yapmak.

k. -ġanın 1235

kebap it-: Pişirmek, yiyecek hale getirmek.

k. eler 1236

k. -ĕp 605

[3]

kefĕr: *Ar.* Kâfir, acımasız, zalim kimse.

k.+ nĕñ 1756

[1]

kekrĕ: Eğri, yamuk.

k. 2348

[1]

kemal: *Ar.* Olgun.

k.+ da 1742

[1]

kenizek: Cariye.

k. 558, 565, 646, 656

k.+ ten 561

[6]

keprey -: Kurum satmak, kurulmak.

k.- ĕp 2342

[1]

keramet: *Ar.* Olağanüstü durum.

k. 618

[1]

kervan: *Far.* Uzak yerlere yolcu ve ticaret eşyası taşıyan yük hayvanı katarı.

k. 168, 170, 174, 176

[4]

kesĕp: Ticaret.

k. 48, 52, 54, 62, 63, 64, 103, 107, 115, 163, 1823, 2120

k.+ ĕnĕñ 144

k.+ ke 32,44, 90, 110, 211

k.+ nĕñ 63

k.+ te 89

k.+ ten 51

kesĕp it-: Ticaret yapmak.

k. -ĕp 113, 1348

k. -kenner 93

k. -üv 100

[25]

kesĕpsĕz: İşsiz, mesleksiz.

k. 89, 109

[2]

ketip: *Ar.* Katip.

k.+ lerĕ 2360

[1]

keyaşkiy: (?)

k. 2163, 2164

[2]

keyĕf: *Ar.*

keyĕf safa ķıl: Sefa sürmek, keyif yapmak.

k. -ıp 2464
k. -ırġa 2472
[2]
këbëk: Gibi…, benzer şekilde.
k. 20, 40, 255, 260, 262, 395, 406, 484, 813, 935, 962, 1076, 1100, 1101, 1143, 1217, 1237, 1246, 1285, 1398, 1407, 1467, 1523, 1537, 1634, 1649, 1650, 1692, 1698, 1700,1787, 1819,1951, 1969, 2013, 2032, 2033, 2082, 2192,2242,2252, 2253, 2275, 2306,2398, 2399, 2405, 2501, 2523
k.+ tër 1536, 1670, 1675
[54]
këbi: bk. këbëk.
k. 480
[1]
këçë: Küçük.
k. 147
k.+ ler 398
[2]
këçëk: bk. këçë.
k. 724, 730
[2]
këçëlëk: Alçak gönüllülük.
k.+ ler 2455
[1]
këçkëne: 1. Küçük.
k. 399, 401, 2305
2. Az miktarda.
k.1071
3. Önemsiz, ciddiyetsiz.
k. 394
[5]
këlem:
ġoměr këlemë: Ömür, hayat.
k.+ ñnë 1995
[1]
këm: Kim.
k. 291, 388, 821,822, 951,1071, 1072, 1115, 1204, 1395, 1865, 1885, 1885, 1906, 2078,2137,2143, 2344,2551
k.+ de 2075,2215
k.+ ge 1526
k. ikenë 1938, 2082
k. ikenëñnë 2347
k.+ në 1331
k.+ nëñ 270, 967, 1065, 2304
k.+ ner 199
[32]
këmse: Kimse, birisi.
k.+ ne 405, 1098, 1150, 1206, 1748,2028, 2110,2275, 2423, 2554, 2585
k.+ ne bulır 2138
k.+ nede 2125
k.+ neden 1757
k.+ neneñ 1919, 2575
[16]
këne: bk. ġına.
k. 1528
[1]
kër -: Girmek.
k. 56, 1601

k.- dě 135, 141, 195, 466, 569, 936, 1010, 1144, 1307, 1465,1615,1639, 2107, 2234,2260, 2525

k.- děler 212, 1568

k.- děñ 1884

k.- e alsaġız 814

k.- ĕp 20, 76, 169, 273, 385, 541, 581, 586, 589, 739, 857, 1339,1376,1716, 1824,1903, 1905, 2279

k.- ĕrdey buldı 2481

k.- ĕştĕ 539

k.- eměn 73,1639

k.- geç 1441,1732

k.- geç

k.- gen 1275

k.- gen idĕ 583, 1916

k.- gende 1128, 1131, 1134, 1444,2332

k.- geněmně 1267

k.- genšěñ 711

k.- iyk 289

k.- iymmĕ 2436

k.- miy 199

k.- miyk 1563

k.- miyler 2485

k.- šěn 284

(küñělĕme) k.- gen bulsa 1057

(yulġa) k.- dě 166 k.- ĕr 537

[65]

kĕrĕm: Gelir.

k.+ ĕne 120

östeme kĕrĕm: Ek gelir.

k.+ ně 118

[2]

kĕrĕş -: Girişmek, kalkışmak, başlamak.

k.- ĕgĕz 44

k.- ĕp 23,110, 211, 1478,1562,1960,2057

k.- ĕr 1115

k.- iym 840

k.- keç 2474

k.- me 57, 371,930

k.- mek kirek 1854

k.- mešĕnner 1798

k.- miy 32,1257

k.- miyběz 210

k.- miym 2077

k.- se 238, 2289

k.- seçĕ 2072

k.- tĕ 125,408,610, 1006,1525, 2303, 2440, 2468,2476

k.- tĕler 1318,2472

k.- üv 54, 1424

[36]

kĕrĕş: Giriş, başlama.

k. 809, 1462

[2]

kĕrfĕk : Kirpik.

k.+ ĕ 1634

[1]

kĕrt -: 1. Birinin girmesine, geçmesine izin vermek.

k.- ĕp 72

k.- mek 1032

2. Yerleştirmek, sokmak.

k.- ĕp 1866

k.- mes 2340

[4]

kĕse: Cep.

k.+ den 120

k.+ sĕne 1570

[2]

kĕşĕ: İnsan, kişi, şahıs.

k. 12, 36, 39, 43, 60, 104, 156, 197, 212, 241, 244, 247, 292, 302, 327, 536, 623, 627, 662, 770, 864, 1027, 1093, 1256, 1359, 1419, 1540, 1583, 1592, 1601, 1625, 1716, 1771, 1808, 1820, 1908, 1937, 1976, 2062, 2078, 2267, 2331, 2390, 2493, 2566

k.+ de 2131

k.+ den 92, 1576

k.+ den ayırmas 2061

k.+ ge 91, 103, 236, 352, 430, 537, 630, 1364, 1736, 1929, 2027, 2028, 2289

k.+ ge ķorġan 849

k.+ ler 1187, 2057, 2088, 22512501

k.+ ler bulsalar idĕ 2115

k.+ lerden 6

k.+ lerdey 2098

k.+ lerĕn 1861,2087

k.+ lerge 264

k.+ lerně 1948

k.+ lerněñ 2144

k.+ ně 3,296, 740, 1928, 2061

k.+ ně çaġuvçılar 1778, 1786

k.+ něñ 105, 244, 431, 1419, 1734, 2111

k.+ sĕ 340

[90]

ki: *Far.* Ki (bağlaç).

k. 494, 1801

ükĕněç k. 91, 1667

[4]

kibek: bk. ikĕ bozavġa kibek ayıra bĕl-.

k. 1548, 2033

[2]

kibĕt: Dükkan, satış mağazası.

k.+ ĕn 2250

[1]

kiç -: Geçmek.

k.- erge 194, 283

k.- mek 1042

[3]

kiç: Akşam.

k. 556, 1597, 2108

[3]

kiçe: Akşam.

k. 1719, 1814, 1816

k.+ nde 1569

kiçe könděz: Her zaman, ara vermeden, aralıksız.

k. 2459

[5]

kiçegĕ: Dünkü.

k. 2405

[1]

kiçĕk -: Gecikmek.

k.- ĕp 895

kiçĕkĕp ḳal-: Gecikmek.

k.-dı 899

[2]

kiçĕr - : Herhangi bir durumu yaşamış olmak

k.- dĕ 1316

k.- ĕp 2072

[2]

kiçĕrĕl -: Baştan geçirilmek, görülmek.

k.- ĕr idĕ 2104

k.- ĕrmĕn 686

[2]

kiçkĕ: bk. kiçe.

k. 904

[1]

kifayet: *Ar.* Bir işi yapabilecek yetenekte olma, yeterlik, liyakat.

k.+ ĕ 2120

[1]

kil -:1. Gelmek, ulaşmak, yetişmek.

k.- dĕ 133, 525, 565, 592, 793, 1369, 1457, 1571, 1680, 1746, 1847, 1997

k.- dĕler 802, 884

k.- dĕk 805

k.- dĕñ 504, 1309

k.- ĕp 159,245, 197,248, 316, 321, 477, 559

583, 688, 787, 798, 832,854, 862, 1109, 1141, 1232, 1279 1318, 1454, 1465,1566, 1569, 1601, 1623, 1626, 1697, 2032, 2108, 2160

k.- ĕr 327, 431

k.- ĕr iděmmĕ 2077

k.- ĕrĕn 2445

k.- iyk 215, 751

k.- e 798, 813

k.- eděr 190,2326

k.- geç 1909

k.- gen 168, 488, 538, 1078 1204, 1474 2445, 1827

k.- gende 1177

k.- gendĕr 1282

k.- geněn 1310,2060

k.- genně 2098, 2276

k.- medĕ 2365

k.- megenmĕn 2096

k.- mes 1911

k.- miy 510, 2164

k.-se 1260

k.- sĕn 2197

k.- üv 1565

k.- üvden 158

2. Bir maksatla bir yere gitmek.

k.- ĕrsĕñ 174

k.- ĕp 281

k.-gen 564

k.- gendey 1445

3. Denk gelmek, tesadüf etmek.

k.- ěr idě 870

4. Açılmak, ortaya çıkmak.

k.- se 2322

5. Yardımcı eylem.

(açuvı) k.- miy 1890

(başına) k.- gen 239, 787, k.- ěr 239,2244 k.- megen 2493, 2493

(bula) k.- genner 1247

(bulup) k.- dě 1712

(ceza) k.- geněn 1784

(dünyaga) k.- mes iděm 2166

(ḫelěmnen) k.- gençe 1876,1308

(ḫeleěne) k.- ěr 121

(fikěrěne) k.- dě 791

(ġayretke) k.**-ěp** 603

(ḫetěrleréne) k.- medě 819, k.- gen 895

(ḫuş) k.- děñ 518, 1308

(insafḳa) k.- ěp 2420

(iseěne) k.- dě 2379

(küçe) k. -ěr 265

(küre) k.- geněgězçe 45

(ḳarşı) k.- ěp 46, 95

(ḳulınnan) k.- ěr 346 k.- se 91

(merḫemetě) k.- dě 1308

(merḫemetke) k.- üvě 1756

(ras) k.- se 896

(tělge) k.- ěr 1593

(yaḳın) k.- gennerně 1217k.- mesěn 1108

(uñayı) k.- gende 229

(zarar) k.- ěr 19, 1483,2268, 2289, 2307 k.- ěrmě 1208 k.- gen 895,931 k.- mesěn 2020

6. -ası/esě yapılarıyla istek çekimi yapar.

k.-miy 592

k.- medě 562

kile başla-: Gelmeye başlamak.

k.-dılar 320

kile tor-: Geledurmak.

k.-ġan 908,2061

kile yat-: Gelmek.

k.-ḳanın 476

[139]

kileçek: Gelecek, müstakbel.

k. 420, 684, 1820

k.+ ěnnen 144

k.+ te 625

k.+ tegě 361, 969

k.+ ten 1022, 1078

[9]

kilěr: Gelir, kazanç.

k.+ ěne 144

[3]

kilěrlěk: Kazançlılık.

k. 1927

[1]

kilěş -: Dost olmak, birbirini anlamak, beraber yaşayabilmek.

k.- ěp 889

k.- ěr 264

k.- ken 552, 706

k.- tě 1311

[5]

kilěş: Dış görünüş, görüntü, hâl.

k. 318, 977, 983

k.+ ěñně 2330

k.+ ěnnen 1127, 1444, 1446

k.+ ěñnen 2030

[8]

kilěşěnüv: Anlaşma.

k.+ ně 1882

[1]

kilěşüv: Anlaşma.

k.+ ěn 2401

k. 888

[2]

kim: Eksik, yetersiz, az.

k. 270

kim it-: Eksik etmek, eksik bırakmak.

k. -erseñ 758

k. -meděm 1213

kim tap-: Eksik bulmak.

k. -tım 966

[4]

kimçělěk: 1. Eksiklik, kusur.

k. 2175

k.+ leréñ 1521

2. Zarar, ziyan.

k. 929,1997

[4]

kimě -: Azalmak, küçülmek.

k.- gen 136

[1]

kiměr -: Kemirmek, kemirip parçalamak.

k.- ěrge kěrěştě 124

[1]

kimět -: Azaltmak.

k.- miy 2564

[1]

kimsět -: Hor görmek.

k.- üv 756

[1]

kimsěz: bk. artıḳsız- kimsěz.

k. 1904, 2221

[2]

kiñ: Geniş, enli.

k. 60, 194, 195, 813, 1042, 2076

kiñ küñěllělěk: Engin gönüllülük, konuk sever.

k. 2224

[7]

kiñeş: Öğüt, nasihat.

k. 1376, 1817

k.+ ěm 677

k.+ ěmně 1210

k.+ ěñ 1870

k.+ ke 525, 802, 805

k.+ lerde 1209

kiñeş al-: Fikir almak.

k. -mıy 838

kiñeş bir-: Tavsiye vermek, akıl vermek.

k. -er 802

k. -eseñ 674

kiñeş tĕle-: Akıl istemek.

k.-dĕ 1816

kiñeş it-: Tavsiye etmek.

k. -tĕ 1328, 1369

[15]

kiñeş -: Danışmak.

k.- ĕp 801,1330, 1344

k.- ĕrge 1909

[4]

kiñeşçĕ: Öğüt veren, nasihatçı.

k. 687

k.+ lerĕ 18

k.+ sĕ idĕ 1811

[3]

kiñeşleş -: Birisinden fikir veya nasihat almak.

k.- eběz 1327

[1]

kinetten: Ansızın, aniden, apansız, birden.

k. 453, 1131

[2]

kip -: Kurumak, ölmek.

k.- ĕp 217, 1010

k.- er 173

[3]

kirĕ: Geri.

k. 739, 845, 1278,1910

kirĕ eylen-: Geri dönmek.

k. -dĕ 1351

kirĕ ḳaḳ-: Geri çevirmek, reddetmek, karşı koymak.

k.-ıp 1112, 1210, 1613, 2055

k. -ḳan bulmasam idĕ 2170

k. -tılar 1384

kirĕ ḳaytar-: Geri döndürmek, vazgeçirmek.

k. -dı 589

k. -aruv 1080

[13]

kirek: 1. Gerek, gerekli, lazım.

k. 47, 48, 154, 161, 355, 695, 951, 1033, 1100, 1503, 1857

k.+ ĕ 1992

k.+ lerĕnde 355

k.+ leřne 1217

k.+ tĕr 984

2. Bir şeye ihtiyacı olma .

k. +ĕñ 1241

3. “Uv, mAḳ, rġA, sA” yapılarından sonra gereklilik çekimi yapar.

k. 35, 54, 87,111, 111,149, 161, 224,255,354, 355,356, 349, 352,353,412, 417,425, 428, 430,450,458, 717, 718,798,799,957,981, 1016, 1032,1071,1072,1117,1207, 1209,1361, 1554,1700, 1786,1801, 1851,1854, 1855,1787,1929,1930, 1952,1953, 2052,2177, 2178,2180, 2181,2264,2265

kirek bul-: Gerekmek, gerek olmak.

k. -ıp 1703

k. -sa 370,1566

[75]

kirek -: Gerekmek, gerekli olmak.

k.- megenge 1485

k.- mes 254, 300,2297

k.- sěñ 943, 1160

[6]

kirt -: Kertmek, çentmek.

k.- e bulġan 1188

k.- eler 1892

[2]

kis -: Kesmek.

k.- eler 1760

k.- ěp 617, 637, 729, 2491

k.- erge 645

k.- iyk 1349

k.- ken 657

k.- medě 632

k.- meděm 1023

k.- tě 665

k.- těñ 642

k.- üv kirek 1787

kisěp al-: Kesebilmek.

k.-ıp 604

[14]

kisek: Bütünün bir parçası, bölüm, kısım.

k.+ ě 68

k.+ ěn 1842, 1843

[3]

kisěl -: Kesilmek.

k.- dě 2386, 2456

k.- ěr 2193

k.- gen 627

[4]

kit -:1. Gitmek.

k. 1838

k.- těler 1550

k.- em 1841

k.- ěp 860, 1143, 1739, 2237

k.- esě kilmiy 592

k.- keç 177, 244, 576, 1704

k.- ken 475

k.- ken idě 195

k.- kennerděr 1991

k.- medě 741

k.- meděñ 1540

k.- mekçě buldı 165

k.- mesěnner 1034

k.- miy 225

k.- miyděr 1963

k.- se 1115

k.- tě 556,170, 199, 202, 549, 574, 578, 1340, 1703, 1825, 2207, 2282

k.- üv 152

k.- üvěnnen 2373

k.- těler 197, 277, 1007, 1581

2. Bitmek, yok olmak.

k.- ěp 1492

k.- er 701

k.- kennen 1017

3. Batmak, gömülmek.

k.- tĕ 1008

4. Devam etmek.

k. 1606

k.- ĕp 1628

k.- tĕ 208, 315

5. Yardımcı eylem.

siskeněp k.- ĕp 454

töşĕp k.- ĕp 918

alıp k.- er 161

citeklep k.- er 1696

küçĕp k.- erge 29

taşlap k.- ĕp 180, k.- erler 1491

alıp k.- ken idĕ 1847

alıp k.- keněn 1621

alıp k.- me 905

ķuyıp k.- mek 1042

taşlap k.- sek 297

tatlap k.- erge 1913

alıp k.- tĕ 515, 1626

çıķıp k.- tĕ 319

ĕzlep k.- tĕ 84

ķaytıp k.- kende 1714 k.- tĕ 1711, 1877

ķurķıp k.- tĕ 1307

ķuvıp k.- tĕ 738

küterĕp k.-rge 1831, k.- tĕ 834, 1720, 1844 k.- sĕn 1723

sĕñĕp k.- tĕ 169

sınıp k.- tĕ 741

söylep k.- tĕ 409, 533

ütĕp k.- tĕ 1000

yabılıp k.- tĕ 246

yözĕp k.- tĕ 1046

ķaytıp k.- tĕler 1561

ütĕp k.- tĕler 797

bulıp k.- tĕñ 2168

(isĕ) k.- ĕp 2493 k.- tĕ 638

(fikĕrge) k.- tĕ 2544 k.- kendey tora idĕ 792

(reḫetĕ) k.- se 1526k.- tĕ 2387

(yıraķ) k.- sĕnner 1246

(yulınnan) k. 1430 k.- tĕ 1399

kite al-: Gidebilmek.

k.-ırlar 1725

kite bar-: Gitmek. k.-dı 385

k.- rdılar 863

k.- ġaç 175, 466

k.- ır 366

kite bul-: Gidebilmek.

k.- ken bulsam 2171

kitĕp tor-: Gidedurmak.

k.-ıp 77

kite yaz-: Gideyazmak.

k.-dı 1836

[103]

kitap: *Ar.* Kitap.

k.+ ın 1770

k.+ ında 1770

k.+ ınıñ 2

k.+ larda 1417

k.+ larında 1395

[5]

kitĕk: Kırık, parçacık.

k. 2048

[1]

kiter -: Gidermek, arıtmak, temizlemek.

k.- e almağaç 1081

k.- ge 1702

[2]

kitĕr -: Getirmek.

k. 1730

k.- dĕ 288, 580,1464

k.- dĕler 647,2405, 2569

k.- dĕm 2484

k.- dĕñ 518, 1308,1493,1699

k.- e almas 2062,2062

k.- e idĕ 2253

k.- e idĕm 902

k.- edĕr 1644

k.- ĕp 77, 448,499, 528, 631,634, 1231, 1274,1277,1682, 1764,2459, 2464

k.- ĕr 187, 187, 849, 366,1098,2063

k.- ĕrdey bulsa 929

k.- ĕrge 425,501, 2491

k.- ĕrler 419

k.- ĕrmĕn 463, 1135, 13,63

k.- gen 182,1594, 1919,2099, 2318, 2323

k.- genděr 1340

k.- mem 1887

k.- miy 927,1349

k.- se 841

k.- sem 1092

k.- üvde 1257,1257

(misal) k.- dĕñ 1690 k.- ĕp 13

(misallar) k.- ĕp 2393

(misalnı) k.- üvden 1850

(şahitlıḳ) k.- ĕrge 2320

(yöz) k.- dĕm 1968

[64]

kitĕrĕl -: Getirilmek.

k.- ĕp 1635

k.- gen 2113

[2]

kitĕrĕrlĕk: Getirme.

k.+ ĕñ bula torıp 2419

[1]

kitĕrt -: Getirtmek.

k.- ĕp 1782,2209

k.- tĕ 2473

[3]

kiy -: Giymek.

k.- gennerdĕr 1978

[1]

kiyĕk: Yabani hayvan.

k. 461

[1]

kiyĕm: Giyecek, elbise, kıyafet, giyim, giysi, üst baş.

k. 540

k.+ ĕmnĕ 655

k.+ ĕne 1633

k.+ nĕ 548

k.+ ner 322, 406

k.+ nerě 196

[7]

kiyĕmlĕ: Kıyafetli.

k. 1719

[1]

kiyĕmsĕz: Kıyafetsiz.

k. 662

[1]

kiyĕrt -: Giydirmek.

k.- ĕp 322

[1]

kiyev: Güvey, damat.

k. 2259

k.+ ĕbĕz 650

[2]

köbe: Zırh.

k.+ ñe 1049

[1]

köç: Güç, enerji.

k. 160, 173,765

k.+ ĕ 753, 871, 967,1331, 1424, 1426

k.+ ĕgĕz 1329

k.+ ĕmnĕ 1439

k.+ ĕñe 1095

k.+ ke 909

k.+ leren 1318

k.+ mnĕ 1416

k.+ te 1742

köçĕ cit-: Gücü yetmek, üstesinden gelebilmek.

k.-ecegĕn 2343

k.-erlĕk idĕ 2001

k.-mes buldı 790

k.-mese 1068

k.-se 59

[20]

köçey -: Güç kazanmak, güçlenmek.

k.- yĕp 584,2377

[2]

köçle -: Birisini bir iş yapmaya mecbur etmek.

k.- p 903

[1]

köçlĕ: Güçlü, kuvvetli.

k. 167, 218,418, 489, 1098,1492, 1810

k.+ lerněñ 702

[8]

köçlĕlĕk: Güçlülük.

k.+ ĕ 1100

[1]

köçsĕz: Güçsüz, zayıf.

k. 867, 1343

k.+ ler 702

[3]

köçsĕzlen -: Güçsüzleşmek.

k.- ĕp 1319

[1]

köfĕrlĕk:

köfĕrlĕk it-: Kötülük yapmak.

k. -ĕp 1673

köfĕrlĕk ķıl-: Kötülük yapmak.

k. -dı 1436

k. -ıp 1023, 1429, 2012

[5]

köl-: Gülmek, neşelenip kahkaha atmak

k.- ĕp 529, 2355

k.- erge 2311

kölĕp tor-: Güledurmak, gülmek.

k.-a 1459

k.- dı 830

[5]

kölĕmsĕre -: Gülümsemek.

k.- ep 1724

[1]

kölĕş - : Gülüşmek.

k.- tĕler 2354, 2475

[2]

kölkĕ: Komik, gülünç, güldürücü.

k. 302, 1498

[2]

köměş: Gümüş.

k. 322

[1]

kön: Gün.

k. 76, 131, 142, 172, 480, 547, 737, 789, 811, 882, 886, 890, 934, 1150, 1565, 1823, 1889, 2232, 2357, 2376, 2404

k.+ ĕ idĕ 198

k.+ de 131

k.+ degĕ 894

k.+ ĕmde 2366

k.+ ĕnde 1749, 2219

k. +gĕ 2360

k.+ ge 829, 1150

k.+ nen 728,

k.+ nde 2562

k. +nĕ 2106

k.+ nĕñ 175, 1569

k.+ ner 117, 125, 173, 216, 829, 1322

k.+ nerden 1823

kön it-: Gün geçirmek, yaşamak.

k. -erge 45

k. -tĕ 733

kön kĕbĕk: Açık, aşikar.

k. 2082, 2523

kön kiçĕr-: Gün geçirmek, yaşamak.

k.-dĕ 1316

kön -können: Günden güne.

k. 2088,2376

können könĕ: Günden güne, gece gündüz, her geçen gün.

k. 28, 120, 362

tönĕ könĕ: Gece gündüz.

k. 1205

können-kön: bk. kön-können.

k.28, 120, 362

kön kür-: Geçimini temin etmek, yaşamak.

k. -dĕler 891 k. -esĕñ 392

kön sayın: Her gün.

k.684, 1079, 1107, 1801, 1852, 1854, 1862, 2147, 2225, 2337

kön-tön: Gece gündüz.

k.105

(ḳara) k.+ ge 135

[71]

könbatış: Batı.

k.+ ḳa 771

[1]

köngč: Kıskanç.

k.+ něñ 714

k.+ sě 2134

[2]

köngčělěk: Kıskançlık.

k. 713, 745, 2133, 2137

k.+ ěñ 1674

k.+ ně 711, 713

köngčělěk it-: Kıskançlık etmek, kıskanmak.

k.-üvçěler 8

köngčělěk ḳıl-: Kıskanmak.

k.-dı 524

k. -ır iděm 2005

[10]

köngçığış: Doğu.

k.+ tan 771

[1]

könděz: bk. kiçe könděz.

kiçe k. 2459

[1]

köngěçe: Her günkü gibi.

k. 725

[1]

könleş -: Rakip olmak, kıskanmak, imrenmek.

k.- ěp 1188

k.- ěrler 1960

[2]

köreş -: Mücadele etmek, savaşmak.

k.- ěrge 1129

[1]

körey -: Gürleşmek, gürbüzleşmek.

k.- gen 1175

[1]

körlěk: Besililik.

k.+ ěnnen 218

[1]

köt -: Beklemek, olmasını veya gelmesini beklemek.

k.- eler 1244

k.- ěp 1835

k.- ěp yörgen idě 653

k.- ken 1156

k.- megende 1827

k.-miy 582

k.- üv 88 üvçěler 1306

kötěp ḳal-: Bekleyedurmak.

k.-dı 1570

kötěp tor-: Bekleyedurmak.

k.- a iděm 1573

k.- amın 1163,2197

k.- dılar 898

[13]

köttĕr -:

köttĕrĕp tor-: Bekletedurmak.

k.-ġannan 1628

[1]

kötüçĕ: Çoban.

k. 1845

k.+ den 1847

k.+ lerĕ 1836

k.+ leren 1841

[4]

kötüv: Otlak.

k. 1826

[1]

köy -: Yanmak.

k.- dĕ 664, 1634

k.- geněn 1818 k.- gennen 2374

(yörekĕ) k.- dĕ 2379

[5]

köy: Ahenkli ses, türkü, şarkı, ezgi.

k.+ leren 2470

[1]

köydĕr -: Yakmak.

k.- edĕr 1217

k.- gen 1638

[2]

köyĕn -: Kaygılanmak, endişe duymak, üzülmek.

k.- eměn 1910

k.- ĕp 2376

k.- me 1864

[3]

köyĕndĕr -: Endişelendirmek.

k.- ĕr 255

[1]

köyĕněç: Üzüntü, tasa, özlem.

k. 1745

[1]

köyle -: Bir ezgide türkü söylemek, bir melodiyi mırıldanmak.

k.- yler 2480

[1]

köyme: Kayık, sandal.

k. 55

k.+ sĕ 2186

köyme it-: Siper etmek.

k.-tĕm 1052

[3]

köymesĕz: Kayıksız, sandalsız.

k. 57, 60

[2]

köz: Güz, sonbahar.

k. 197

[1]

közgĕ: Ayna.

k.813 k.+ sĕ 2451

k.+ sĕnde 2132

[3]

kübeyt -: Miktarı veya sayısı artmak, güçlenmek.

k.- mek 661

[1]

kübrek: Daha çok, çoğunlukla.

k. 1218

k.+ ěn 1190

[2]

küç -: Göçmek, geçmek, başka bir yere gidip yerleşmek.

k.- ěp 29

k.- e iděler 2251

k.- e kilěr 265

k.- ěrim 825

[4]

küçěr -: Göçürmek, taşımak, götürmek.

k.- em 808

k.- ěp 138

k.- ěrge 833

k.- üv kirek bulġanda 417

küçěre al-: Taşıyabilmek.

k.-maslar 418

[5]

küger -: Göğermek, yeşermek.

k.- dě 1836

[1]

kük: Gök, gökyüzü.

k. 829, 1764

k.+ ke 277, 702

k.+ ler 483, 1029

k.+ ně 2033

k.+ ten 126, 140

[9]

kükey: Yumurta.

k.+ lerě 247, 249

k.+ lerěn 245

[3]

kükre -: Kükremek, gürüldemek.

k.- p 1318

[1]

kükrek: Göğüs, meme, sine.

k.+ ě 1058, 2133

k.+ ěn 1447

[3]

kül: Göl.

k. 278, 316, 789, 813, 858

k.+ de 856, 832

k.+ degě 797

k.+ den 327, 789, 812

k.+ ěne 845

k.+ ge 284, 317, 807, 814,818, 825, 1008, 832

k.+ ler 1476

k.+ ně 325

[23]

külege: Gölge, gölgeli yer.

k.+ sěn 2391

k.+ sěnde 1462, 1640

[3]

küm -: Gömmek.

k.- ěp ķuydılar 1568

k.- gen 1583, 1621

k.- gende 1591

k.- gennerěn 1624

k.- iyk 1564

[6]

küměl -: Gömülmek.

k.- gen 1626

[1]

kün -: Razı olmak, tasdik etmek.

k.- ěp 1561, 1614, 1555

[3]

kün: bk. kön.

k. 2192

[1]

künděr -: Razı etmek.

k.- ěrler 1408

k.- ěrměn 1339

[2]

küněkme: Alıştırmalardan sonra yapılan idman, antrenman.

k.+ leréne 546

[1]

küñěl: Gönül, ruh dünyası, hissiyat.

k. 353, 595,2387, 2451, 2452

k.+ den 358

k.+ ě 230, 336, 876, 1077, 1206, 1412, 1466, 1555, 1807,2388, 2477

k.+ ěběz 2374

k.+ ěbězně 2374

k.+ ěm 313

k.+ ěme 490, 813,1057

k.+ ěmně 1918,2399

k.+ ěn 11, 717, 836, 1460, 1741, 1815,2473

k.+ ěñ 1896, 2426

k.+ ěnde 560, 987, 1109, 1973, 2006, 2339

k.+ ěndegě 1474

k.+ ěne 224,971, 1339, 1393,2379

k.+ ěñně 619, 1695

k.+ ěnnen 2105

k.+ leréběz 1564

k.+ leréń 1962

k.+ leréńde 1661

k.+ leréńěñ 1631

küñěl bir-: İstemek. k. -meske 97

k. -se 105

k. -üv 2453

küñěl ķuy-: Gücenmek, alınmak, darılmak.

k.-ġanıñnı 1510

k. -ıp 558

küñělěmně ķaldır-: Vazgeçirmek.

k.-dı 1663 k.+ ěn ķaldırmas 2466

küñělěn avla-: Gönlünü çelmek.

k.-p 1534

[61]

küñěllě: Kalpli, gönüllü.

k. 131, 1683

k. 1639

[3]

küñělleěk: Kalplilik, gönüllülük.

k.+ ěñnen 2047

[1]

küñěllěléěk: Kalplilik, gönüllülük.

k. 1165, 1780,2224

k.+ ĕnnen 505

k.+ ĕn 754

[5]

küñĕlsĕz: Gönülsüz.

k. 1905

[1]

küñĕlsĕzlĕk: Gönülsüzlük, isteksizlik.

k. 187

[1]

küp: Çok fazla, sayısı ve miktarı fazla.

k. 19, 27, 93, 174, 181, 320, 342, 349, 366, 370, 373, 448, 614, 725, 753, 814, 1083, 1091, 1216, 1326, 1409, 1410, 1433, 1486, 1521, 1539, 1607, 1610, 1643, 1651, 1907, 1941, 1956, 1997, 2057, 2279, 2378, 2518, 2520

k. bula torġan 2119

k. bulıp 2180

k. bulır 9, 1958

k. bulsa 1537

k. bulsalar 416

k.+ ler 928, 1099

k.+ lerněñ 804

k.+ ten 937, 1146, 1511, 2109, 2489

k.+ tĕr 397, 2074, 2398

[58]

küpĕr: Köprü.

k. 194

[1]

küplĕk: Bolluk.

k. 416

k.+ ĕ 765

k.+ ĕnnen 1193

[3]

küpmĕ: bk. azmı küpmĕ.

k. 1205

[1]

küptörlĕ: Çok çeşitli, türlü.

k. 763

[1]

kür -: 1. Görmek, bakmak.

k.71, 310 314, 616, 1180

k.-dĕ68,190, 193, 476, 536, 550, 583, 1714

k.-dĕm1831, 2301, 2462, 2490

k.- dĕñ 2527

k.- dĕñmĕ1622

k.- ĕp 197, 607, 585, 198, 572,1622 685, 793, 833, 859, 1006, 1078, 1196, 1340, 1818, 1826, 1975, 2160, 2279, 2283, 2363, 2392, 2475,2340

k.- ĕr 2132

k.- ĕrge 313, 1106,2160

k.- ĕrmĕn 463,1453

k.- e 979, 1596, 2125

k.- e kilgeněgĕzçe 45

k.- geç 248, 523, 596, 621, 835, 917, 1005, 1009, 1442, 1456, 1471, 1745, 1945

k.- gen 1591

k.- iym 1876

k.- megensĕz 1235

k.- mekden 2163

k.- mem 335

k.- mes 784,1260

k.- mesem 1168

k.- miyler 757

k.- miym 307

k.- se 1198, 1813, 2131

k.- seler 983

k.- señ 1448

k.- üvçen 993

k.- üvden 2165

2. Anlamak, sezmek.

k.- dĕ 316

k.- dĕler 280

k.- dĕm 1608, 2531

k.-ĕp 521, 988, 1585,1617, 1991,2011,2170

k.- ebĕz 705

k.- emĕn 1266

k.- miy torıp 2435

k.- miysĕñmĕ 1921

k.- miydĕr 1923

k.- medĕ 1848

k.- miymĕn 2334

k.- miysĕñ 1695

k.- miysĕñmĕ 1479, 2112

k.- se 2086

3. Sanmak, kabul etmek.

k.- ĕp 1240, 1312, 1373, 2436,2577

k.- ĕrler 1726

k.- esĕñmĕ 1983

k.- mesegĕz 2434

k.- señ 2205

k.- ĕr 472,957

k.- ĕrbĕz 944

4. Yaşamak, baştan geçirmek.

k.- dĕm 737, 1720

k.- dĕñ 1224

k.- ĕp 1477

k.- ĕrsĕñ 174

k.- genbĕz 1236

k.- gençe 328

k.- geně 221

k.- geněm 937

k.- geněmně 2008

k.- geněn 660, 1903

k.- geněn 2220

k.- medĕm 490, 1589 k.- miy bulmas 186

k.- miy ḳalmassıñ 1649

k.- se 1207

5.Bir şeye maruz kalmak, baştan geçirmek, eziyet çekmek.

k.- ĕp 34, 43

k.- dĕ 591 k.-emĕn 1941

k.- genner 1247

küre al-: Görebilmek. k.-madım 1146

küre tor-:Görüp durmak, göredurmak.

k.-ġan bulsañ 1518

k.- ıp 1353, 1966, 2043, 2572

kürĕp tor-: Görüp durmak, göredurmak.

k.-alar 2335

k.- dım 1625

k.- ġan idĕ 652

(ceza) k.- emĕn 1269 k.- mese 1939

(cezasın) k.- dĕ 2217k.- eçekšĕñ 2172

(çara) k.- ĕrge kirek 981

(çaralar) k.- se 185 k.- üvde 1751 k.- üvden 1509

(çarasın) k. 451k.- mese 1080

(dönya) k.- gen 25, 801,805, 1817, 1907

(faydasın) k.- mes 157

(kön) k.- dĕler 891 k.- esĕñ 392

(meġķul) k.- dĕler 820

(ġayĕp) k.- esĕñ 2330

(ġazap) k.- ĕrsĕñ 2413

(ġaziz) k.- ĕp 1071

(ḫĕzmetĕn) k.- ĕp 755

(ḫıyanet) k.- medĕm 1872

(ḫur) k.- ĕp 1215

(ķabul) k.- señ 887

(meġķul) k.- ĕp 856

(meşeķat) k.- ĕp

(reḫetĕn) k.- ĕp 1560

(zarar) k.- miym 695

[178]

küre: Göre.

k. 59, 335, 413, 457, 618, 987, 1678, 1939, 1963, 1987, 2191

[11]

kürĕklĕ: Güzel.

k. 1245

[1]

kürĕn -: Görünmek, gözükmek.

k.- e 1459

küreĕne k.- e 854

k.- e idĕ 1469

k.- e küreĕne 854

k.- edĕr 233

k.- ĕp 320k.- ĕr 929, 1029

k.- ĕr 1959

k.- ĕr idĕ 2074

k.- ĕrĕn 962

k.- gen 2349 k.- ĕrge 649

k.- medĕ 1811

k.- megen 414

ġayĕpĕm k.- mesĕn 2237

k.- mesĕn 1108

k.- miy tordı 934

k.- miy torıp başlap 1436

k.- miydĕr 2366

k.- se 1867,1264, 1596

[23]

kürke: Hindi.

k.1826

[1]

kürkem: Görkemli, muhteşem.

k. 10, 2449

[2]

kürset -: Göstermek, ortaya çıkarmak, takdim etmek.

k.- e 1001

k.- e almaġaç 644

k.- e başlarsıñ 1697

k.- e idĕ 2455

k.- eděr 2112

k.- eler 2014,2018

k.- ĕp 322,337, 360, 451,884,1167, 1213,1228,1297, 1528, 1618, 1781,1920, 2174

k.- ĕrge 1914,2458

k.- ĕrler 10, 1861

k.- eseñ 1522, 2329

k.- iym 500

k.- ken bulırlar 1189

k.- me 1445

k.- medĕm 491

k.- medĕñ 2175

k.- mekçĕ bulıp 599

k.- miy 468

k.- miy ḳalmas 405

k.- se 2445

k.- se 2455

k.- seler idĕ 2145

k.- sem 1202

k.- sem idĕ 1970

k.- tĕ 519

k.- tĕm 1214

k.- tĕñ 1134

k.- tĕñmĕ 350

k.- üv 1757,1914,2091

k.- üvlereñ 1533

(iltifat) k.- ĕp 391

(iltifatlar) k.- ĕp 444 k.- se 7

(yöz) k.- ĕp 514, 2189

(cefa) k.- se 185k.- ĕr 1712

(ictihad) k.- tĕ 520

[57]

kürşĕ: Komşu.

k.+ lerĕ 639

[1]

kürşĕlĕk: Komşuluk.

k. 824

[1]

küse –: Kesmek, biçmek.

k.- p 864

[1]

küter -: 1.Yukarı çıkarmak, yükseltmek, arttırmak.

k.- dĕ 1578

k.- e barıp 611

k.- ĕrge 2440

2. Yükseltmek, derece arttırmak.

k.- dĕ 2345

k.- ĕp 7, 953,1021,1034

k.- dĕ 2391

k.- ĕp 442, 686

k.- ĕr 701

k.- mem 1436

k.- mesĕnner 1034

3. Taşımak.

k. 590

k.- dĕ 2276

k.- ĕp 284, 808, 825, 853, 858, 1723, 1725, 1831, 2257

k.- ĕr iděm 2171

k.- ĕrbĕz 943

k.- gen 318

k.- megendĕr 1730

k.- üv 304, 419

küterĕp kit-: Çıkarmak.

k.-tĕ 834, 1720, 1844

[34]

küz: Göz.

k. 396,797, 1260, 1377,1912, 2036,2348, 2387,2578

k.+ den 672

k.+ ĕ 540,560, 638,911,1128, 2048, 2285,2584,2305, 2451,2452

k.+ ĕm 598, 908, 1266,1624, 2531

k.+ ĕme 1107,2366

k.+ ĕmnĕ 2176

k.+ ĕn 850,917, 1208, 1534, 2092,2111, 2426

k.+ ĕñ 179, 616, 1621, 2156,2271

k.+ ĕnde 1882

k.+ ĕne 334,570, 934,1807

k.+ ĕñe 1694,2331

k.+ ĕññĕ 1834,2339

k.+ ĕnnen 682, 2161, 2367, 2396

k.+ ge 494, 879,2270

k.+ lerĕ 1467, 2256, 2305

k.+ lerĕm 1835

k.+ lerĕn 190, 783, 1448, 2533,2306

k.+ lerĕñ 1459

k.+ lerĕnnen 860, 2173, 2379

küzden töş-: Gözden düşmek.

k.-ĕp 18

k.-keněn 13

k.-tĕm 528

küzden töşĕr-: Gözden düşürmek.

k.-ĕp 700

k.-ĕrge 9

k.-üv 524

küz sal-: Göz atmak.

k. -a torıp 1070

k. -dı 1740

k. -saḳ 704

[80]

küzet -: Gözetlemek.

k.- e idĕ 563

[1]

Ḳ ḳ

ḳabaḫet: *Ar.* Uygunsuz hareket, çirkin, yakışıksız davranış, suç, kusur, töhmet.

ḳ. 1517

[1]

ḳabaḫetlĕk: Suçluluk, kötülük.

ḳ.+ ĕññĕ 2340

[1]

ḳabatla -: Yinelemek, tekrarlamak, ısrar etmek, tutturmak.

ḳ.- p 691, 2480, 2522

[3]

ḳabatlan -: Tekrarlanmak, yinelenmek.

ḳ.- dı 777

[1]

ḳabĕrstan: *Ar.+ Far.* Mezarlık.

ḳ.+ ġa 2251

[1]

ḳabile: *Ar.* Kabile, boy, uruk.

ḳ. 1360

[2]

ḳabul: *Ar.*

ḳabul bul-: Kabul olmak.

ḳ. -mıy 2099

ḳabul itĕl-: Kabul edilmek, karşılanmak.

ḳ. ĕp 1800, 2193

ḳ. -ĕrdey 644

ḳ. -ĕrlĕk 2419

ḳ. -miyçe 2049

ḳ- se 17

ḳabul it-: Kabul etmek.

ḳ. -ĕp 395, 1792, 2394, 2466, 2577

ḳ. -erseñmĕ 1665

ḳ. -medĕñ 1540

ḳ. -miy 1229

ḳ. -tĕ 573

ḳ. -tĕler 826

ḳabul kür-: Kabul edilmek.

ḳ. -señ 887

[18]

ḳaç -: Kaçmak, sıvışmak.

ḳ.- adır 401

ḳ.- am 1004

ḳ.- asıñ 1229

ḳ.- ıp 909, 1320

ḳ.- mam 1435

ḳ.- tı 548

ḳ.- uv 1837

ḳaça al-: Kaçabilmek.

ḳ.- mıy 143

[9]

ḳadaḳ: Çivi.

ḳ. 2331

[1]

ḳadal -: Saplanmak, batırılmak, kesilmek.

ḳ.- ġan 286

[1]

ḳader: 1. Kadar, gibi.

ḳ. 382, 403, 450, 591, 728, , 1331, 1419, 1454,1646, 1674, 1690, 1694, 1742, 1818, 1888, 2264,2333, 2439, 2454

ḳ.+ ĕ 1636

2. -a kadar, değin, denli.

ḳ. 670, 686, 754, 877, 927, 929,1558, 1559, 1896, 1982, 2011, 2041, 2043, 2091, 2109, 2110, 2139, 2179, 2329, 2341, 2392, 2418, 2444, 2511

[44]

ḳadĕr: *Ar.* Kadir, kıymet, değer.

ḳ. 681, 707, 1673, 1965

ḳ.+ ĕ bĕtĕp 1938

ḳ.+ ĕmnĕ 362

ḳ.+ ĕn 7, 35,43, 758,1021,1053,1213, 2015

ḳ.+ ĕññĕ 953

ḳ.+ lerĕn 1034

[15]

ḳadĕrlĕ: Değerli, saygıdeğer.

ḳ. 853

[1]

ḳaġıl -: Değmek, dokunmak, temas etmek.

ḳ.- ġan 246,1584

[1]

ḳaġıyde: *Ar.* Kaide, kural, esas.

ḳ.+ nĕ 352

[1]

ḳaher: *Ar.* Kahır, kızgınlıkla verilmiş ceza, sert davranış.

ḳ.+ ĕ 1218

ḳ.+ ĕnnen 1292

ḳaher şerabın ĕç-: Çok sıkıntı ve üzüntü çektiği hâlde durumunu iyi göstermek, şikayetçi olmamak, suskun kalmak.

ḳ. -eler 1237

[3]

ḳaḳ -: 1. Kapı çalmak.

ḳ.- mam 75

2. Kazıkla deşmek.

ḳ- ıp 242, 242

kirĕ ḳaḳ-: Geri dönmek, geri çevirmek.

k.- ıp 1112, 1210, 1613, 2055

k.- ḳan bulmasam idĕ 2170

ḳ.- tılar 1384

bĕr yaḳḳa ḳaḳ-: Bir sözü başka bir tarafa çekerek anlamak.

ḳ.- alar 2053

[10]

ḳal -:1. Kalmak.

ḳ. 172,1313

ḳ.- dı 1397,1551

ḳ.- dım 947

ḳ.- dıñ 1496

ḳ.- ġan 137, 842, 845,1824

ḳ.- ġanıbıznıñ 1070

ḳ.- ġanın 828

ḳ.- ġannarı 891

ḳ.- ġannarıbızġa 887

ḳ.- ıp181, 1741,1938

ḳ.- ır 702,841, 868,1375, 1429,1820, 1938,1931, 1949,2229

ḳ.- ırġa 179

ḳ.- ırsıñ 343

ḳ.- ırsız 897

ḳ.- ıym 1529

ḳ.- madı 2387

ḳ.- mas269,333, 1099,1157

ḳ.- masmı 1661

ḳ.- sın 1892

2. Değişmeden durmak.

ḳ.- sın 692

3. Mahrum olmak.

ḳ.- dım 662

ḳ.- madı 2387

ḳ.- mas 1542

ḳ.- mıy 271

ḳ.- sa 262

4. Yardımcı fiil olarak: “devamlılık, mümkünlük, netice, belli bir hâle geçme” bildirir.

ḳ.- adır 1290

ḳ.- adır 2497

ḳ.- amı 341

ḳ.- dı 204, 209, 247, 250, 571, 600, 844, 899,1316,1477,1570, 1638, 1684, 1748, 1765, 1893,1973, 2482

ḳ.- ġan idĕ 216

ḳ.- ġanın 523,1564,1777

ḳ.- ġannar 2050

ḳ.- ıp 142, 1278,1904

ḳ.- ır 8421,1387,1889

ḳ.- ır iděm 2237

ḳ.- ırbız 888

ḳ.- ma 151

ḳ.- madı 196,455,566

ḳ.- maġan 471

ḳ.- maġan bulsa 471

ḳ.- maġannar 1955

ḳ.- mam 2188

ḳ.- mas 74,406,1155, 1670,2045,2289,2586

ḳ.- masın 2479

ḳ.- massıñ 1649, 1649,2411

ḳ.- mıy 1475

ḳ.- salar 2189, 2198

ḳ.- uvında 693

[101]

ḳala: Hariç, dışında.

ḳ. 1817

[1]

ḳalca: Doğranmış et parçası.

ḳ. 1381

[1]

ḳaldır -:1. Belli bir yere koymak, bırakmak.

ḳ.- adır 2256

ḳ.- dı 581

ḳ.- dır 309

ḳ.- dırdı 2257

ḳ.- dırıp 171

ḳ.- dırsaḳ 298

ḳ.- dı 2391

ḳ. -ma 2116

ḳ.- madım 1022

ḳ.- ġan iken 858

ḳ.- ġannar 259

ḳ.- ıp 899,1122

ḳ.- ır 991,1116

ḳ.- ırbız 1611

ḳ.- ırlar 1652

ḳ.- ırmın 2150

ḳ.- samçı 1754

(at) ḳ.- ırmın 1421 ḳ.- ırsıñ 2422 ḳ.- maġan 2423 ḳ.- sa 260

(küñĕlĕmnĕ) ḳ.- dı 1663

(küñĕlĕn) ḳ.- mas 2466

ḳaldıra al-: Bırakabilmek, faydalanması için verebilmek.

ḳ.- madım 206

[26]

ḳalem: *Ar.* Kalem.

ḳ. 399, 400, 1522

[3]

ḳalıḳ -: Yukarı çıkmak, yükselmek.

ḳ.- tı 1006

[1]

ḳalın: Kalın.

ḳ. 2348

[1]

ḳalınayt -: Kalınlaştırmak.

ḳ.- uv 253

[1]

ḳalḳan: Kalkan.

ḳ. 1254

ḳ.+ ıñnıñ 1050

[2]

ḳaltıra -: Titremek.

ḳ.- p 198

[1]

ḳamçı: Kamçı, kırbaç.

ḳ.+ dan 705

[1]

ḳamış: Kamış, saz, kargı.

ḳ.+ lar 814

[1]

ḳamışlıḳ: Sazlık.

ḳ.+ ḳa 1304,1307

[2]

ḳamıt: Hamut, at boyunluğu.

ḳ.+ ı 1543

[1]

ḳamil: *Ar.* Kamil, olgun, erişmiş.

ḳ. 269, 732, 968,1103, 1166, 1241, 1870, 2034

[8]

ḳamilĕk: Olgunluk.

ḳ.+ ĕnnen 2002

ḳ.+ tĕr 1537

[2]

ḳan: Kan.

ḳ. 431,432, 647, 662, 1182, 1738,1949

k.+ ġa 550,607, 1321, 1489,1806,1846

ḳ.+ ı 1075, 1085, 2217

ḳ.+ ıbızını 818

ḳ.+ ım 2516

ḳ.+ ına 1019

ḳ.+ nan 1476

ḳ.+ narı 555

ḳ.+ narın 551

ḳ.+ nı 553, 1356

ḳ.+ nıñ 552

ḳan aluvçı: Sağlığı koruma veya tedavi amacıyla kan alan kişi, haccam.

ḳ. 630, 664

ḳ. +nı 639

ḳ. +nıñ 575, 627

yörekĕ ḳan bul-: Derinden acı duymak, çok üzülmek.

y.-ıp . 777

küzĕn ḳan al-: Gözünü kan bürümek, adam öldürecek kadar öfkelenmek.

k.-ġan idĕ 917

ḳan tük-: Kan dökmek, öldürmek .

ḳ. -erge 2552

ḳ.-erge bulmas 2069

ḳ.-iymmĕ 1124 ḳ. -üv 2220

ḳ. -üvde 2496

ḳan tüktĕr-: Ölüme yol açmak, cana kıymak.

ḳ.-iymmĕ 2434

ḳ.- 191,554, 804

ḳ.-üvden 2233

ḳan yıla-: Kan ağlamak, büyük bir üzüntü duymak.

ḳ.- 2387

ḳ. -r idĕ 721

[45]

ḳanat: Kanat.

ḳ.+ ların 792

[1]

ḳanat -: Kanatmak.

ḳ.- tı 1846

[1]

ḳanatsız-töksĕz: Kanatsız ve tüysüz.

ḳ. 69,71

[2]

ḳanĕçkĕç: Kan içici.

ḳ. 285

[1]

ḳaneġat: *Ar.*

ḳaneġat bul-: Razı olmak.

ḳ. -mıyça 1556

k. -sın 116

ḳaneġat it-: Razı olmak, yetinmek.

ḳ. -ĕp 811, 1270, 1838

ḳ. -sĕn 145

ḳaneġat ḳal-: Razı gelmek.

ḳ.- ıp 1278

ḳaneġat ḳıl-: Yetinmek.

ḳ. -ıym 1840

ḳ. -mıy 1288

[8]

ḳaneġatlen -: Yetinmek.

ḳ.- miyçe 1631

[1]

ḳanıḳ -: Olmayacak sebeplerle birisine musallat olmak, kin duymak.

ḳ.- sa 1410

[1]

ḳanlı: Kanlı, vahşi.

ḳ. 1837, 1843, 2161, 2379

[4]

ḳanun: *Ar.* Kanun, yasa.

ḳ. 1032

ḳ.+ ınnan 1964

ḳ.+ narına 1114

ḳ.+ narınnan 1122

[4]

ḳap -: Yemek veya yutmak için bir şeyi ağzına götürmek.

ḳ.- ammı 1835

ḳ.- ıp 68,738,1633, 1825, 1841

ḳ.- laġan 1695

ḳ.- mas 292

[8]

ḳap: Kese kağıdı.

ḳ.+ ım 72, 1230, 1322

[3]

ḳapçıḳ: Bez veya kağıttan yapılmış torba, kese.

ḳ. 1551

[1]

ḳapḳa: Kapı, cümle kapısı, avlu kapısı.

ḳ. 1714

ḳ.+ ñda 484

ḳapḳa ḳaravılçısı: Kapı bekçisi.

ḳ.+ n 2462

[3]

ḳapla -: Kaplamak, sarmak, döşemek.

ḳ.- dı 2176

[1]

ḳaplan: Eserde geçen kahramanlardan biri, kaplan.

ḳ. 1279, 1281,2363, 2565, 2569

ḳ.+ ġa 2571

ḳ.+ nar 220

[7]

ḳaplan -: Kaplanmak, kapanmak.

ḳ.- ġan 2451

ḳ.- ġanıñnan 2427

[2]

ḳapmaḳarşılıḳ: Karşıtlık.

ḳ. 2142

[1]

ḳapu: bk. ḳapḳa.

ḳ.+ ñda 480

[1]

ḳara -:1. Bakmak, görmek.

ḳ. 698, 1648

ḳ.- çı 527,595 1580

ḳ.- mıyça 2331

ḳ.- p 412, 551, 616, 1000, 1129, 1266, 1323, 1473, 1541,1807, 2218, 2295, 2310, 2405, 2407, 2475, 2539

ḳ.- sa 316, 2584

ḳ.- saḳ 704

ḳ.- sam 1707

ḳ.- vdan 1469

ḳ.- ydır 2024

ḳ.- ysıñ 2048

2. Dikkatlice gözlemek, takip etmek.

ḳ.-2515

ḳ.- ġız 2235, 2296

ḳ.- mıy 1280

ḳ.- p 1141, 1447

ḳ.- sa 69, 199, 2306,

3. Gözden geçirmek, kontrol etmek.

ḳ.- dı 1613

ḳ.- rmın 359

4. Hüküm vermek, halletmek.

ḳ 1038, 2447

ḳ.- rbız 2359

ḳ.- ym 537

5. Saymak, hesaplamak.

ḳ.- dı 1183

ḳ.- mıy 1286, 1853

ḳ.- sa 715

ḳ.- v 152

6. Çalışmak, bir şeyi yapmak için çaba sarf etmek.

ḳ. 1292

ḳ.- dı 170

ḳ.- ġız 1329

7. Düşünmek, farz etmek.

ḳ.- ġız 1028, 2308

ḳ.- p 1180

ḳ.- saḳ 305

ḳ.- v kirek 428

ḳ.- ydır 1263

ḳ.- yḳ 1084

8. Yardımcı eylem olarak işin sınanma,tecrübe edilme yoluyla yerine getirildiğini bildirir.

ḳ.- ġız 1632

ḳ.- rġa 2520

ḳ.- sañ 1446, 1658

ḳ.- sın 301

ḳ.- ym 895,1876

ḳ.- ym 1140

ḳ.- ymın 1049

9. Dikkate almak, itibar etmek.

ḳ.- mıy 286

ḳ.- mıyça 427

ḳ.- p 1908

ḳ.- sa 1880

ḳ.- sam 205

ḳarap tor-: Bakıp durmak, bakadurmak.

ḳ.- 1841

ḳ.-dı 244

ḳ.-ġanda 475

ḳ.- ıp 1429

ḳ.- ırġa 313

ḳ.- ırsıñ 854

ḳaray al-: Bakabilmek.

ḳ.- mas buldı 1813

[81]

ḳara: Siyah, kara.

ḳ. 1287,2312,2501, 2527

ḳara kön: Üzüntülü, sıkıntılı zaman.

ḳ. +ge 135

(yözĕ) ḳ.+ dan 839

[6]

ḳaraġanda: Nispeten, nazaran, göre.

ḳ. 120,399

[2]

ḳaraḳ: Hırsız.

ḳ. 536,538, 547, 656

ḳ.+ nı 539, 549, 661

ḳ.+ nıñ 540

[8]

ḳaral -: 1. Kirlenmek.

ḳ. 635

ḳ.- ıp 2426

2. Bakılmak, görüşülmek.

ḳ.- ır 2218

[3]

ḳaraltı: Ev eklemeleri olarak, kümes, dam, hamam, ambar vb. çeşitli binalar.

ḳ. 203

[2]

ḳaran -: Sağa sola bakınmak, aranmak.

ḳ.- ıp 192, 1467

[2]

ḳarañġı: Karanlık.

ḳ. 117, 273, 565, 568, 829

[5]

ḳarar: *Ar.*

ḳararġa citkĕr-: Karara ulaşmak.

ḳ.-dĕm 1600

ḳarar itĕl-: Karar verilmek.

ḳ.- se 2197

ḳarar ḳıl-: Karar vermek.

ḳ.- ıp 987

ḳ. -sın 2227

[4]

ḳaraş: Fikir.

ḳ.+ ı 489

ḳ.+ ımda 2121

ḳ.+ ın 1761

ḳ.+ ıñnı 545

[4]

ḳarata: Hakkında, dair, ait, üzerine, ilişkin.

ḳ. 658, 805, 1490, 2067, 2216, 2427, 2526

[7]

ḳaravılçı: Kapıcı, bekçi, nöbetçi.

ḳ. 2489, 2530

(ḳapḳa) ḳ.+ sın 2462

[3]

ḳarçıḳ: Yaşlı kadın.

ḳ.+ lar 2328

[1]

ḳarĕndeş: Aileden olan kişi.

ḳ. 165, 503, 527, 670, 745, 998, 2394

ḳ.+ ĕ 154, 231, 385, 524

ḳ.+ ĕm 232, 252, 1174

ḳ.+ ĕñ 1886

[15]

ḳarĕndeşlĕk: Dostluk, arkadaşlık.

ḳ. 925, 1518, 2159, 2174

ḳ.+ ĕbĕzně 2188

ḳ.+ ke 2395

ḳ.+ ně 2365

[7]

ḳarġa -: Beddua etmek, nefretle yad etmek.

ḳ.- dım 1744

ḳ.- p 700

ḳ.- v kirek 1801

[3]

ḳarġan -: Beddua etmek, lanet etmek, ilenmek, söylenmek.

ḳ.- ıp 1579

[1]

ḳarın: Karın.

ḳ. 253, 258,490

ḳ.+ ıbızını 1333

ḳ.+ ım 907

ḳ.+ ına 552

[6]

ḳarış -: Boyun eğmemek, dinlememek, baş kaldırmak, direnmek.

ḳ.- ıp 510

[1]

ḳarşı: 1. Karşı.

ḳ. 1023, 1408,1828, 2281

ḳ.+ sında 2209

2. Ön.

ḳ.+ nda 2243,2417, 2465, 2552, 2555

3. Karşıt.

ḳ. 869, 1447,1438

4. …e karşı.

ḳ 992, 1207, 1254

ḳarşı al-: Karşılamak.

ḳ. -ıp 565, 1144

ḳarşı bul-: Karşı olmak, muhalif olmak, karşısında olmak.

ḳ. -mıydır 55

ḳ. -sa 927

ḳarşı kil-: Karşı gelmek, karşı çıkmak.

ḳ. -ĕp 46, 95

ḳarşı tor-: Direnmek, karşı durmak.

ḳ. – a almasa 1095

ḳ. -maḳçı 1416

ḳarşı töş-: Rızasızlık bildirmek veya sert bir şekilde karşı gelmek, karşı olmak.

ḳ. -mes 39

ḳ. -těler 1394

[26]

ḳarşılıḳ: Karşılık, karşıtlık, aykırılık, terslik.

ḳ.+ ıbız 1234

[1]

ḳart: Kart, koca.

ḳ. 801, 805, 1567,1599, 1604, 1614, 1628, 1637, 2261

ḳ.+ nıñ 1633

[10]

ḳartay -: İhtiyarlamak, yaşlanmak.

ḳ.- dı 790, 819,2256

[3]

ḳartlıḳ: Yaşlılık, ihtiyarlık.

ḳ.+ ın 225

[1]

ḳasas: *Ar.*

ḳasas it-: Bir suçluya başkasına yaptığı kötülüğü aynı biçimde uygulamak.

ḳ.-erge 644

[1]

kase: *Far.* Kase.

k. 568

k.+ ně 831

k.+ sěněñ 140

[3]

ḳaş: Kaş.

ḳ. 2310

ḳ.+ ı 1634

ḳ.+ ın 1143

[3]

ḳat: 1. Yan, taraf.

ḳ.+ ıma 1177

ḳ.+ ına 33, 320, 509, 565, 653, 884, 894, 1144, 1340, 1465, 1581, 1746, 2108, 2259, 2363

ḳ.+ ında 266, 491, 1103, 2103, 2149, 2219, 2226, 2342, 2421, 2422, 2508

ḳ.+ ındağı 1267

ḳ.+ ınnan 1330

2. Kere, defa.

ḳat ḳ. 1073, 1189, 1235

[35]

ḳatı: 1. Katı, sert. ,

ḳ. 495, 948, 956, 961, 1083, 1596

2. Güçlü, acımasız.

ḳ. 1865, 2172

ḳ. +raḳ 1649, 2201, 2413

[11]

ḳatılıḳ: Zorluk, güçlük.

ḳ.+ lar 34

[1]

ḳatış -: Karışmak, iç içe olmak, alışveriş halinde olmak.

ḳ.- ıp 1660

ḳ.- uv 1669

[2]

ḳatıştır -: Yersiz kullanmak, karıştırmak.

ḳ.- ıp 2264

ḳ.- mıy 1986

[2]

ḳatlav: Katlam, kat, tabaka.

ḳ. 2578

[1]

ḳatnaş -:

ḳ.- masın 2275

gönahḳa ḳatnaşḳan bul-: Günaha girmek.

g.-ır 2228

[2]

ḳatnaşuvçı: Katılımcı.

ḳ. 1930

[1]

ḳavdarlan -: Telaşlanmak, acele etmek.

ḳ.- dım 468

ḳ.- mıy 994

[2]

ḳavış - : Rastlaşmak, görüşmek.

ḳ.- mıy 591

[1]

ḳavıştır -: Kavuşturmak, beraber yaşama imkanı vermek.

ḳ. 579, 598

[2]

ḳavıştıruvçı: Kavuşturucu, görücü.

ḳ. 575

[1]

ḳavşa -: Kuvvetli bir tesir altında kalıp ne yapacağını bilememek, afallamaki şaşakalmak.

ḳ.- ġannarınnan 816

ḳ.- mam 2187

ḳ.- mıy 317, 994, 2091, 2315

ḳ.- mıyça 1416

ḳ.- p 570, 991, 1009

[10]

ḳay: Hangisi, hangi.

ḳ. 1650

[1]

ḳaya: Nereye, ne tarafa.

ḳ. 192, 1005

[2]

ḳayběr: Bazı, kimi.

ḳ. 398, 400

ḳ.+ lerě 1990, 2014

[4]

ḳayçan: 1. Ne zaman.

ḳ. 326, 359, 382, 683, 878, 1437, 1566,1672,1806, 2005

2. Ara sıra, bazen. zaman zaman.

ḳ. 2455

[11]

ḳayçı: Makas.

ḳ.+ sı 1787

[1]

ḳayda: Nerede, hangi yerde.

ḳ. 812, 1267, 1829, 1837, 2312, 2453

[6]

ḳaydan: Nereden.

ḳ. 974

[1]

ḳayġı: Endişe, gam, tasa, üzüntü.

ḳ. 2379

ḳ.+ da 810

ḳ.+ dan 1809, 1873

ḳ.+ sı 258

ḳ.+ sın 1180

ḳ.+ sınnan 1812

ḳayġıġa sal-: Kederlendimek.

ḳ.- dı 804

[8]

ḳayġılı: Kaygılı, üzüntülü.

ḳ.+ lar 935, 1143

[2]

ḳayġır -: Endişelenmek, kaygılanmak.

ḳ.- adır 2213

ḳ.- asıñ 794,1749

ḳ.- ġanın 2392

ḳ.- ma 2081

ḳ.- ma- 1728

ḳ.- mıy 796

ḳ.- uvdan 1820

ḳ.- uvı 1803

ḳayġırıp tor-: Endişelenedurmak.

ḳ.- ra iken 816

ḳ.- a 1946

[11]

ḳayġırtuvçanlıḳ: Endişelilik.

ḳ. 1228

[1]

ḳayġısız: Kaygısız.

ḳ. 891

[1]

ḳayna -:

(yörekĕ) ḳ.-p 911 ḳ.- dı 1809

[2]

ḳaynat -: Kaynatmak, pişirmek.

ḳ.- tı 2280

[1]

ḳaysı: Hangi, hangisi.

ḳ. 848

[1]

ḳayt -: Gelmek, geri gelmek, dönmek.

ḳ.- aruv 1080

ḳ.- ıp 248, 583, 511, 606, 739, 845,1030, 1561,1705, 1711, 1714, 1719,1877,1788, 1840, 1903, 2107

ḳ.- ır 578

ḳ.- ḳan 1569

ḳ.- mas 578, 681,1911

ḳ.- massıñmı 619

ḳ.- sa 578

ḳ.- tı 628, 723, 736, 919, 1278, 1320,1598, 2558

[33]

ḳaytar -: Geri çevirmek, geriye göndermek.

ḳ.- dı 589

ḳ.- ıp 907

ḳ.- ıp birdĕrgeç 1636

ḳ.- ıp birĕrge 30

ḳ.- ırġa 1705

ḳ. -ıyḳ 1560

ḳ.- uv 1900

ḳ. -uvçı 715

(cavap) ḳ.- dı 372, 869, 1527, 1651

[12]

ḳaytış: Hacmi, boyu veya önemi bakımından az veya ufak olan.

ḳ. 400

[1]

ḳayvaḳıt: Bazen, kimi zaman. -

ḳ.+ ta 1542

[1]

ḳaz: Kaz.

ḳ. 461,1196
[1]
ḳaz -: Kazmak, maden kazmak.
ḳ.- ıġan 749
ḳ.- ıġan bulırmın 749
ḳ.- ıp 1570,1575, 1621
ḳ.- uvdan 746
[6]
ḳaza: *Ar.* Büyük afet, zarar, ziyan.
ḳ. 1248, 1256, 1260,1706
ḳ.+ dan 1251
ḳ.+ ġa 1256
ḳ.+ sına 1892
[7]
ḳazı -: Kazı yapmak, yer altından çıkarmak.
ḳ.- dı 1273
ḳ.- ġan 874, 1111,2585
ḳ.- ġan bazġa
ḳ.- p 1578
ḳ.- sañ 873
[6]
ḳazıy: *Ar.* Eskiden şeriatı uygulayan kadı.
ḳ. 641, 644, 653, 653, 659666, 1581, 1583, 1585, 1590, 1601, 1616, 1620, 1624, 1628, 1635, 1636, 2067, 2200, 2208, 2229, 2298, 2320,2354, 2358, 2405, 2407, 2426, 2437, 2441, 2446, 2540, 2542
ḳ.+ dan 647
ḳ.+ ġa 640, 650, 1596,1623, 2439,2539
ḳ.+ nıñ 2301
[41]
ḳıçḳır -: Bağırıp çağırmak, çığlık atmak.
ḳ.- dı 602, 633, 2526
ḳ.- ıp 601, 1596, 2311
[6]
ḳıçḳırış -: Tartışmak.
ḳ.- ıp 582
ḳ.- tılar 859
[2]
ḳıl -: Yapmak, etmek, kılmak.
ḳ. 64, 1463,1865
ḳ.- a 650
ḳ.- a alır 1085
ḳ.- a almıy 770
ḳ.- a torġan 757
ḳ. -açaḳ 926
ḳ.- açaġın 512
ḳ.- am 1381
ḳ.- amın 79,376, 544,951,1646
ḳ.- asıñ 1047,1354
ḳ.- dı 508, 524, 596, 707,709, 755,916, 1436,1663,2011, 2145,2301, 2380,2430, 2559,2567,2578
ḳ.- dıḳ 283, 657
ḳ.- dım 725,742,838,1539
ḳ.- dımı 1207
ḳ.- dıñ 1881, 1882
ḳ.- ġan 163,186, 525, 619, 704, 1118, 1118, 1418,1734, 1771,

1772,1748,1907,1950, 1995,2110,2171, 2200,2244,2504
ķ.- ġan bulamın 947
ķ.- ġan bulmas 2143
ķ.- ġan bulsa 1201, 1295,1800, 1864
ķ.- ġan bulsalar 2122
ķ.- gan idě 26
ķ.- gan iděk 1553
ķ.- ġanda 1168
ķ.- ġanġa 1606
ķ.- ġanı 79
ķ.- ġanım 1186
ķ.- ġanımnı 2527
ķ.- ġanın 1599,1789
ķ.- ġanmın 953,1268
ķ.- ġannar 1726
ķ.- ġannarına 1987
ķ.- ġansıñ 1578
ķ.- ınġan bulsa 1420
ķ.- ınır 417
ķ.- ınmas 416
ķ.- ıp 89, 126, 279,305, 373, 375, 422, 517, 525, 625, 728,732, 952,987, 1023, 1024, 1578, 1179, 1197,1299, 1408, 1429, 1438, 1487,1577,1582, 1605, 1669, 1697, 1699, 1747,1870, 1882, 1896, 2012,2020, 2044,2179, 2200, 2259, 2280,2411, 2414,2459,2464,2478
ķ.- ıp torır 987
ķ.- ır 1194, 2146
ķ.- ır idě 2116
ķ.- ır iděm 2005
ķ.- ır iken 1185
ķ.- ırbız 1611
ķ.- ırġa 360, 807, 6531307,1535,1915, 2001,2468
ķ.- ırġa kěrěştěler 2472
ķ.- ırlar 1940,2086
ķ.- ırmın 358,684,1339
ķ.- ırmınmı 403
ķ.- ırsıñ 1383,1447,2421
ķ.- ıyķ 752,1371
ķ.- ıym 825,839, 1295,1840
ķ.- ıymmı 2430
ķ.- maġanın 1681
ķ.- maġız 2241
ķ.- mak 104
ķ.- maķ bulasıñ 678
ķ.- maķçı bula iken 898
ķ.- maķçı bulasıñ 780
ķ.- maķçı bulıp 2023
ķ.- masın 2548
ķ.- maslar 1867
ķ.- mıy 1289
ķ.- mıymın 1724
ķ.- sa 366,2518
ķ.- sam 2204
ķ.- sañ 1670
ķ.- sın 1852,2227
ķ.- sınnar 83
ķ.- uv 53, 109,838

ḳ.- uvçı 1158

ḳ.- uvçılarġa 1935

ḳ.- uvdan 717,1356, 2019

[191]

ḳıl: Kıl.

ḳ. 927

[1]

ḳılan - : Davranmak, hareket etmek.

ḳ.- ıp 642

[1]

ḳılanış: Davranış, hareket tarzı.

ḳ.+ ın 978

ḳ.+ ınnan 984,1127, 1879

[4]

ḳıldır -: Ettirmek, yardımcı eylem.

ḳ.- ıp 1364

[1]

ḳılıç: Kılıç.

ḳ. 401, 1649

ḳ.+ ḳa 399

[3]

ḳılın -: Edilmek, yardımcı eylem.

ḳ.- ġan bulsa 47

ḳ.- ġanda 2150

ḳ.- ıp 414,2316

ḳ.- ır 2227

ḳ.- mas 2317

ḳ.- mıydır 765

[7]

ḳına: bk. ġına.

ḳ. 715, 939, 2009

[3]

ḳır -:

saḳal mıyıḳ ḳır-: Tıraş olmak.

ḳ.- ırġa 631

ḳ.- mıy 633

[2]

ḳırdır -: İki kişiyi birbirine düşürmek.

ḳ.- ıp 1861

ḳ.- ırlar 2087

[2]

ḳırġıy: Yaban, vahşi.

ḳ. 1229

[1]

ḳırmısḳa: Karınca.

ḳ. 1099

[1]

ḳıs -: Sıkmak.

ḳ.- ıp 111, 118

ḳısıp al-: Sıkıvermek.

ḳ.-dı 843

(tĕlĕn) ḳ.- tı 2038

(tĕllerĕn) ḳ.- arlar 2314

(tĕşĕn) ḳ.- ıp 606

[6]

ḳısıl -: Sıkışmak.

ḳ.- ıp 663

ḳısılıp ḳal-: Kısılmak.

ḳ.- dı 247

[2]

ḳısḳa: Kısa.

ḳ. 409, 925, 2305

[3]

ḳısḳası: Kısacası, hülasa, uzun lafın kısası.

ḳ. 474, 829, 1469, 1475, 1681,1812

[9]

ḳısḳart -: Devam süresini azaltmak.

ḳ.- alar 2146

[1]

ḳıstır -: Sıkıştırmak.

ḳ.- ıp 1715

[1]

ḳıyafet: *Ar.* Dış görünüş, kıyafet, hâl.

ḳ. 1944

ḳ.+ ě 2297

ḳ.+ ĕm 2325

ḳ.+ ĕn 2302, 2320

ḳ.+ ĕñnĕ 2330

ḳ.+ ĕnnen 2322

[7]

ḳıyafetlĕ: Kıyafetli.

ḳ. 535, 2348

[2]

ḳıyafetname: *Ar.*+ *Far.* Yüze veya dış görünüşe bakılarak ruhsal durumu anlama bilgisinden söz eden kitap.

ḳ. 2304

[1]

ḳıyamet: *Ar.*

ḳıyamet könĕ: Kıyamet günü.

ḳ. 2562

ḳ. nde 2219

[2]

ḳıybla: *Ar.* Kıble.

ḳ. 395

[1]

ḳıyıl -: Oyulmak, parçalanmak.

ḳ.- ıp 1844

[1]

ḳıyın: Başarılması için çok güç isteyen zor, çetin.

ḳ. 113, 591,272, 650, 989

[5]

ḳıylan -:

artığın ḳıylan-: Haddini aşmak.

ḳ.- ıp 663

[1]

ḳıymmet: *Ar.* Kıymet, değer.

ḳ. 540, 2250

[2]

ḳıyna -: İşkence etmek.

ḳ.- p 584

[1]

ḳıyssa: *Ar.* Ders çıkarılması gereken anlatı, olay.

ḳ. 870

ḳ.+ dan 144, 1643

ḳ.+ lar 1814

ḳ.+ nı 533

ḳ.+ sı 65, 213, 719,1544

ḳ.+ sına 215, 530

ḳ.+ sınnan 1037

ḳıyssa ḫıyssa: Anlatılan bir hikâyeden, olaydan alınacak ders.

ḳ. 848

[13]

ḳıyuvçılıḳ: Kahramanlık.

ḳ. 407, 502, 2111, 2238

ḳıyuvçılıḳ it-: Cesaret etmek.

ḳ. -e almadıḳ 2576

ḳ. -eseñ 2092

ḳ. -mes 1868

ḳıyuvçılıḳ ḳıl-: Cesaret etmek, kahramanlık yapmak.

ḳ. amın 376

ḳ. -asıñ 1354

ḳ. -ıp 2477

[10]

ḳıyuvraḳ: Cesaretli.

ḳ. 506

[1]

ḳız -: Havanın ısınması.

ḳ.- uv 216

[1]

ḳız: Kız.

ḳ. 2259

ḳ.+da 2260

ḳ.+ ı 2259

ḳ.+ ına 2281

ḳ.+ ınıñ 2283

ḳ.+ lar 1536

ḳ.+ larġa 1537

ḳ.+ nı 2278

[8]

ḳızar - : Rengi kızarmak, kırmızılaşmak.

ḳ.- dı 911,1497

ḳ.- ıp 1129, 2481

[4]

ḳızarış -: Utançtan rengi kızarmak.

ḳ.- tılar 2475

[1]

ḳızġan -: Merhamet etmek, acımak, şevkat göstermek.

ḳ.- dı 1741

ḳ.- ġan 1371

ḳ.- ıp 1752,2160

ḳ.- ıştılar 1377

ḳ.- ma 1865

ḳ.- mıy 11

[7]

ḳızġanıç: Acınacak hâlde, zavallı.

ḳ. 2032, 2093

[2]

ḳızıḳ -: Bir şeye sahip olmayı arzulamak, canı çekmek.

ḳ.- adır 1289

ḳ.- mas 1735

[2]

ḳoçaḳla -: Kucaklamak, kucağa alıp sarılmak.

ḳ.- p 2396

[1]

ḳodret: *Ar.* Kudret, güç.

ḳ.+ ě 1592, 1619

ḳ.+ ěn 71

[3]

ḳodretlĕ: Güçlü.

ḳ. 2536

[1]

ḳol: *Ar.* Kul, köle.

ḳ. 259

ḳ.+ ı 394, 958, 1361, 1435,2450

ḳ.+ ıġıznıñ 390

ḳ.+ ına 2397

ḳ.+ ınıñ 394, 958

ḳ.+ ıñnıñ 1382

ḳ.+ larım 906

ḳ.+ ların 413, 1987

ḳ.+ larınıñ 427

ḳ.+ larnıñ 1070

ḳol it-: Köle yapmak.

ḳ. -ĕp kuyıym 500

[17]

ḳolaç: Kulaç.

ḳ. 195

[1]

ḳolaḳ: Kulak.

ḳ.+ ı 1174, 1289

ḳ.+ ım 810, 1315

ḳ.+ ına 583, 1411

ḳ.+ ların 1468

ḳolaḳıma işĕtĕl-: Kulağına çalınmak, duymak.

ḳ.-ederˇ 456

ḳ.-dĕ223,

ḳ.+ ımnı 1083

ḳ.+ ınnan 1289

ḳ.+ ların 1449

ḳolaḳın borırday bul-: Uyarmak için hafif bir ceza vermek.

ḳ.-masañ 257

ḳolaḳına al-: Önem vermek, dinlemek

ḳ.-masın 8

ḳ.-sa 1859

ḳ.+ ḳa almıy 2053

ḳ.+ ḳa aluv 1783

ḳolaḳ sal-: Merak edip dinlemek, işitmeye çalışmak.

ḳ. -ınıp 2317

ḳ. -ıp 1879

ḳ.-ma 2117

[20]

ḳomsızlan -: Tatmin olmamak.

ḳ.- ıp 1286

[1]

ḳomsızlıḳ: İhtiras, tamah, aç gözlülük.

ḳ. 118,553, 1513

ḳ.+ ım 2175

ḳ.+ ınnan 1280, 1562

ḳ.+ nı 354

[7]

ḳor -: Kurmak, düzmek, yapmak tanzim etmek, meydana getirmek.

ḳ.- ġan 849,874, 1116, 1607

ḳ.- ıp 1713

ḳ.- ıp tora 979

(av) ḳ.- ıp 1003

(ḫeyle) ḳ.- dım 1600 ḳ.- ıp 9, 528,873, 1097,1557

(ḫeyleler) ḳ.- dı 2453

[14]

ḳoral: Silah.

ḳ.+ ımnıñ 1050

ḳ.+ ıñ 1055

[2]

ḳorban: *Ar.* Kurban.

ḳ. 902

ḳ.+ dır 904

ḳ.+ nı 908

ḳorban bul-: Kurban olmak.

ḳ. -sa 1361

ḳorban it-: Kendini kurban etmek, canını feda etmek.

ḳ. -mesěn 1853

ḳorban ḳıl-: Kurban etmek, öldürmek. ḳ. uvdan 2019

[6]

ḳorbanlıḳ: Kurbanlık.

ḳ.+ nı 903

[1]

ḳorı -: Kurumak.

ḳ.- p 133

[2]

ḳorı: Boş, bir şeyi olmayan.

ḳ. 1655,1820

ḳ.+ da 821

[3]

ḳorıç: Çelik.

ḳ.+ tay 1055

[1]

ḳorıl -: Kurulmak, yapılmak, inşa edilmek.

ḫeylem ḳ.- ıp 1598

[1]

ḳorıt -: tamırın ḳorıt-.

(tamırın) ḳ. 1585

[1]

ḳorsaḳ: Kursak, mide, işkembe.

ḳ. 681, 2348

[2]

ḳoş: Kuş.

ḳ. 794, 802, 1843

ḳ.+ ı 2452

ḳ.+ lar 2501, 2520,2521

ḳ.+ larday 1229

ḳ.+ largа 2519

ḳ.+ larnıñ 2465

ḳ.+ nı 1547

[11]

ḳoşçı: Kuşçu, kuşbaz.

ḳ. 2450, 2464, 2487, 2517, 2529, 2532

ḳ.+ dan 2474

ḳ.+ ġa 2445,2467, 2526

ḳ. ḳılġan 2504

ḳ.+ nı 2524

ḳ.+ nıñ 2466, 2525

[14]

ḳotıl -: Kurtulmak, savuşturmak, atlatmak, beladan uzaklaştırmak, azat olmak.

ḳ. 2412

ḳ.- dı 1397

ḳ.- dım 909

ḳ.- dımı 1789

ḳ.- dıñ 504

ḳ.- ıp 39, 488, 842, 1658, 1847, 2183, 2417

ḳ.- ır 994, 1203, 2265

ḳ.- ırbız 896,1612

ḳ.- ırġa 36, 628, 1010, 1293, 1414, 2025, 2044, 2093, 2193

ḳ.- ırmın 784, 1440, 1920

ḳ.- ırsıñ 2505

ḳ.- ıym iken 1296

ḳ.- mas 102, 158

ḳ.- sañ 2410

ḳ.- uv 193, 1180,1204

ḳ.- uvıñ 786

ḳ.- uvnı 2200

[39]

ḳ.

ḳotır - : Kudurmak.

ḳ.- dım 1908

[1]

ḳotırt -: Kudurtmak.

ḳ.- ıp 1456

[1]

ḳotırtuv: Doldurma, tahrik etme.

ḳ.+ lar 1193

ḳ.+ ları 1136, 1466

[3]

ḳotḳar -: Kurtarmak, azat etmek, serbest bırakmak.

ḳ.- dılar 1385, 1391

ḳ.- ırġa 191,2029

ḳ.- ırlar 1397

ḳ.- ırsıñ 2415

ḳ.- ıyḳ 1373

ḳ.- sañ 2495

ḳ. -uv 1168

ḳ.- uvıññı 1873

ḳotḳara al-: Kurtarabilmek.

ḳ.- mas 1410

[11]

ḳotoçḳıç: Müthiş, korkunç.

ḳ. 247

[1]

ḳoyaş: Güneş.

ḳ. 484,2241

[2]

ḳoyı: Kuyu.

ḳ. 915

ḳ.+ da 917

ḳ.+ ġa 916,918

ḳ.+ sı 431

ḳ.+ sına 922

[6]

ḳoyın -: Yüzmek.

ḳ.- ıp 856

[1]

ḳoyrıḳ: Kuyruk.

ḳ.+ ı 1447, 1468

ḳ.+ ın 1449

[3]

ḳoytı: Kötü, berbat.

ḳ. 402

[1]

ḳubar - :1. Sağlamca ve sabit duran bir şeyi koparıp almak.

ḳ.- ıp 318, 1449, 1468

2. Kavga başlatmak.

ḳ.- ġan 1480

ḳ.- dıñ 1495

fĕtne ḳubar-: Kavga çıkarmak.

ḳ.- dıñ 1698, 1881 ḳ.- uvçı 1647

[8]

ḳul: El.

ḳ. 1811, 1911, 2525, 2581

ḳ.+ dan 989, 1016, 1908

ḳ.+ miy ḳalmassıñ 2411

ḳ.+ ı 864, 1685, 1850

ḳ.+ ıbızdaġı 1602

ḳ.+ ımnan 544,1282

ḳ.+ ın 162, 321, 716, 822,1581

ḳ.+ ına 568, 628, 634,837, 1732,2078, 2390

ḳ.+ ında 37

ḳ.+ ıñdadır 2495

ḳ.+ ındaġı 2532

ḳ.+ ıñdaġı 1837

ḳ.+ ınnan 625, 2101, 2400,2486

ḳ.+ ıñnan 1885

ḳ.+ larına 1231

ḳulġa töş-: Ele düşmek.

ḳ.- ġa töşken 1355

ḳulınnan kil-: Elinden gelmek, yapabilmek.

ḳ.- ĕr 346 ḳ.-se 91

ḳul sĕlte-: Rızasızlık işareti olarak el silkmek.

ḳ.- p 2282

ḳul suz-: El uzatmak, yardım etmek.

ḳ. -armınmı 1357

[41]

ḳullan -: Kullanmak, yararlanmak.

ḳ.- ıp 635

[1]

ḳultıḳ astı: Kolun omuzla birleştiği yerin altındaki çukurluk. Koltuk, koltuk arası.

ḳ. +na 1714

[1]

ḳun -: Konmak.

ḳ.- a 860

ḳ.- abız 1232

ḳ.- dı 2532

ḳ.- ıp 1685

(oça) ḳ.- a 854

[6]

ḳunaḳ: Misafir, konuk, ziyaretçi.

ḳ. 572

ḳ.+ ıbızġa 282

ḳ.+ ıma 1357

ḳ.+ ḳa 576,2483

ḳ.+ lar 2474, 2476

ḳ.+ larġa 289, 2520

ḳ.+ larım 2483

ḳ.+ larınnan 2482

ḳ.+ larnıñ 2473, 2515

ḳ.+ nı 573

ḳunaḳ bul-: Konuk olmak, misafir olmak.

ḳ. buldılar 2472

ḳ. -ıp kildě 1712

ḳ. -ıp torġannı 1353

ḳ.+ ıbız bulırsıñ 518

ḳunaḳ it-: Misafir etmek, ağırlamak.

ḳ.-kennen 1335

[20]

ḳurġaşın: Kurşun madeni.

ḳ. 420

[1]

ḳurıḳ -: bk. ḳurḳ.

ḳ. 592

ḳ.- ḳan 942

ḳ.- ḳanın 224, 230, 454, 467, 1308

ḳ.- ma 2081

ḳ.- madım 2177

ḳ.- mıy 285, 339, 2221

ḳ.- sa 340

[13]

ḳurḳ -: Korkmak.

ḳ.- a 1465

ḳ.- amın 948, 1887, 2547

ḳ.- ıp 1307,1355, 1491, 1932, 2019, 2084, 2311, 2490

ḳ.- uvınnan idě 2556

ḳurḳıp tor-: Korkadurmak.

ḳ.- sınnar 1802

[15]

ḳurḳaklıḳ: Korkaklık.

ḳ.+ tan 1840

[1]

ḳurḳın -: Korkmak, korkuya kapılmak.

ḳ.- ıp 202

[1]

ḳurḳınıç: Tehlikeli, korku veren, korkunç.

ḳ. 1943

[1]

ḳurḳınıçlı: Korkulu, tehlikeli.

ḳ. 1160

[1]

ḳurḳınıçsız: Güvenli, emin, emniyetli.

ḳ. 499

[1]

ḳurḳıt -: Korkutmak.

ḳ.- asıñ 887

ḳ.- ıp 1136, 1137,1686

ḳ.- tılar 801

ḳ.- tıñ 1651

[6]

ḳurḳuv: Korku.

ḳ.+ım 2188

ḳurḳuv töş-: İçine kuşku düşmek, korkmaya başlamak.

ḳ. -miy 491

ḳ. -tĕ 224

[2]

ḳuş -: Birisine bir iş yapmasını buyurmak, emretmek.

ḳ.- a 1631

ḳ.- ıp 573

ḳ.- adır 2496

2. İstemek.

ḳ.- mıylar 1424

[4]

ḳuş – (II): Ayrı olanları kavuşturmak.

ḳ.- tım 528

ḳuşa tor-: Ekleyedurmak.

ḳ.- a torsın 117

[2]

ḳuşıl -: Karışmak.

ḳ.- masa 1656

[1]

ḳuv -: Kovmak, belli bir yerden gitmeye mecbur etmek.

ḳ.- a başladılar 1004

ḳ.- arlar 1989

ḳ.- ġan 1819

ḳ.- ıp 44, 163, 751

ḳ.- ıp kittĕ 738

ḳ.- sınnar 984

(dönya) ḳ.- ıp 1513ḳ.- uvdan 1663

[10]

ḳuvan -: Sevinmek, büyük bir mutluluk duymak, kıvanç duymak.

ḳ.- a 551

ḳ.- ıp 662, 1825

[3]

ḳuvandır -: Sevindirmek.

ḳ.- ıp 257

ḳ.- ır 255

[2]

ḳuvanıç: Kıvanç, sevinç.

ḳ. 730,2386

[2]

ḳuvet: *Ar.* Kuvvet, gayret, güç.

ḳ. 472, 2528

ḳ.+ ĕmĕ 456

ḳ.+ ĕn 494

ḳ.+ ĕnnen 870

ḳ.+ te 965

[6]

ḳuvetlĕ: Güçlü.

ḳ. 2113

[1]

ḳuvış: Boşluk, kovuk.

ḳ.+ ḳa 1632

ḳ.+ ına 1614

ḳ.+ tan 1635

ḳ.+ tır 1601

[4]

ḳuy -: 1. Koymak, yerleştirmek.

ḳ. 1292, 1605, 1651,412, 1952

ḳ.- dılar 1007,2403

2. Yapmak, yerine getirmek.

ḳ.- ası kilmedĕ 561

ḳ.- ar 992

ḳ.- dı 2366, 2459

ḳ.- ġan iděm 1707

ḳ.- ıp 175, 587, 834, 1539,1746, 1961

ḳ.- ıyḳ 924, 1659

ḳ.- madı 2477

ḳ.- sa 420

ḳ.- sañ 2389

ḳ.- sınnar 1381

ḳ.- mam 309

3. Yardımcı eylem.

itĕp ḳ.- a idĕ 829

ḳ.- alar 1228

ḳ.- ġaç 1137

k.- ıym 500

ḳ.- ıp kitmek 1041

beylep ḳ.- dı 597

dip ḳ.- dı 940

kitĕrĕp ḳ.- dı 631

yeşerĕp ḳ.- dı 1715

yırtırday itĕp ḳ.- dı 1456

kümĕp ḳ.- dılar 1568

eytĕp ḳ.- dıñ 1224

yasap ḳ.- ġandır 59

kitĕrĕp ḳ.- ġannar 1277

(aç) ḳ.- mas 74 ḳ.- mıy 71

(emanet) ḳ.- ıp 1703

(küñĕl) ḳ.- ıp 558 ḳ.- ġanıñnı 1510

(yul) ḳ.- arġa 2140

(yöz) ḳ.- asıñ 1650

[45]

ḳuyan : Tavşan.

ḳ. 880 899, 915

ḳ.+ ġa 892, 912

ḳ.+ nı 905

[6]

ḳuyançıḳ: Tavşancık.

ḳ. 919

[1]

ḳuyı: Kapalı, karanlık.

ḳ. 1054

[1]

ḳuzġal -: Silkinip kalkmak, hareketlenmek, davranmak.

ḳ.- asıñ 1047

[1]

L l

laçın: Laçın, şahin, doğan.

l. 461

[1]

laf: *Far.*

laf or-: Laf söylemek.

l.-asıñ 2042

l. -lar 2052

l.-ma 440

l. -sañ 1646

[4]

layaḳıl: *Ar.* Akılsız.

l.+ dır 877

[1]

layıḳ: *Ar.* Layık.

l. 357, 469, 968, 988, 1269, 1784, 1959, 1965, 2031,2056, 2093, 2209

l. ikeněn 408

layıḳ bul-: Layık olmak.

l.-ġan 707

l. -maġan 238

l. -mas 1390

[16]

leġıl: Yakutun bir türü.

l.+ ěn 2157

[1]

leġnet: *Ar.* Lanet.

l. 726, 1496,1532

l.+ ěn 931

[4]

lekin: *Ar.* Lakin, ama, ancak, fakat; gerçi, ne var ki oysa ki.

l. 283, 452, 692, 851, 876, 956, 1021, 1138, 1163, 1206, 1276, 1344, 1359, 1497, 1511, 1573, 1592, 1613, 1660, 1686, 1764, 1772, 1899, 1911, 1938, 1985, 1990, 1995, 2001, 2020, 2025, 2057, 2085, 2103, 2175, 2178, 2188, 2196, 2265, 2355, 2401

[41]

lezzet: *Ar.* Lezzet, tat.

l.+ ě 552

l.+ lerge 1267, 1286

[3]

lezzetlě: Tatlı, keyifli.

l. 283, 1288

[2]

lotf: *Ar.* Lütuf.

l.+ ě 1793

[1]

M m

mi -: bk. iměş

alar iměş mi.-měş 2145

[1]

macara: *Ar.* Macera, serüven.

m.+ ların 1463

m.+ ñ 530

m.+ sın 1477

[3]

mahir: *Ar.* Becerikli, yetenekli.

m. 877

[1]

maḫmırlı: Sersemlemiş.

m. 627

[1]

maḳsat: *Ar.* Hedef.

m. 89

m.+ ına 44,809, 1030,2390

m.+ ıñnı 2036

m.+ ıña 751

m.+ ḳa 333,1494, 1507,1508

[11]

maḳsatlı: Bir amacı olan.

m. 1798

[1]

maḳta -: Övmek, daima iyi taraflarından bahsetmek.

m.- dım 1091

m.- mas 1428

[2]

maḳtal -: Övülmek, daima iyi taraflarından söz edilmek.

m.- ır iděm 1970

m.- ırsız 2224

[2]

maḳtan -: Övünmek, böbürlenmek.

m.- ıp 374

[1]

maḳtav: Övgü, beğenmek.

m.+ lardan 477

maḳtav danlav: Övgü.

m. 83

m. lar 129

[3]

maḳtavlı: Övülen, beğenilen.

m.+ sı 1073

[1]

mal: *Ar.* Mal, mülk, zenginlik.

m. 27, 34,40, 41, 43, 101, 104, 110, 113,153,1558

m.+ ġa 1565

m.+ ı 37,101,158

m.+ ıbızını 1583

m.+ bız 1564m.+ ıbızınıñ 1560

m.+ ıġızını 1587

m.+ ın 30,31

m.+ ınıñ 157

m.+ ınnan 1644

m.+ nı 116, 148, 154, 200, 1562,1563,1567, 1602,1611

m.+ nıñ 34

[31]

malsız: Malsız, mülksüz.

m. 38

[1]

mañgay: Alın.

m.+ ı 2306

m.+ ınnan 625

[2]

masayuv: Övünme, böbürlenme.

m. 1513

[1]

mataş -: Çabalamak.

m.- sam 1890

[1]

matem: *Ar.* Yas.

m.+ ě 1853

m.+ ěnnen 1851

[2]

matur: Güzel, hoş, latif.

m. 320, 386,393, 558, 1245,1995, 2090

[7]

may: *Rus.* Yağ, tereyağı.

m.+ ı 2374

m.+ ın 833

[2]

mecbür: *Ar.*

mecbür bul-: Mecbur olmak.

m.-ıp 2322

[1]

mecbüriy: *Ar.* Mecburî.

m. 2326

[1]

meclĕs: *Ar.* Meclis, toplantı.

m. 582, 2022, 2090, 2095, 2245, 2353, 2522

m.+ ĕ 2091, 2095,2299

m.+ ĕnde 2471

m.+ ĕndegĕ 1407

m.+ ĕñdegĕlerge 1387

m.+ ĕne 574, 578, 2340

m.+ ke 2209, 2473, 2499

m.+ ler 1659

m.+ lerde 1091

m.+ te 2221, 2240, 2341

m.+ te idĕ 2487

m.+ tegĕ 2098

m.+ ten 2039

[27]

meclĕsteş: Aynı meclise veya toplantıya katılan arkadaş.

m.+ lereñ 2332

[1]

meçĕ: Kedi.

m. 401

m.+ ge 142

[2]

megdüm: *Ar.*

megdüm ul-: Ölmek.

m.-a idĕm 2164

[1]

meger: *Far.* Meğer, fakat, lakin.

m. 416, 1187

[2]

meġarif: *Ar.* Bilim, kültür.

m. 543

[1]

meġḳul: *Ar.*

meġḳul kür-: Uygun görmek.

m.-dĕler 820

m. -ĕp 856

[2]

meġlüm: *Ar.* Malum, belli, tanıdık.

m. 306, 2422

m.+ dĕr 987, 2274

meġlüm bul-: Belli olmak, açığa çıkmak.

m. -adır 1643

m. -dı 464, 1035, 1765

m. -ır 921

m. -sın 282

meġlüm ḳıl-: Belli etmek, açığa çıkarmak.

m.- dı 2567

[11]

meġne: *Ar.* İfade, meram, anlam, mana.

m. 1271

m.+ sĕ 303, 967

m.+ sĕnçe 691, 1420, 1496, 1958

[7]

meġnesĕzlĕk: Anlamsızlık.

m.+ tĕr 1536

[1]

meġrifet: *Ar.* Bilim, kültür.

m. 431,1246, 1961, 2296, 2327, 2422, 2441

m.+ ĕm 403

[8]

meġrifetsĕz: Kültürsüz.

m. 1479

[1]

meġrur: *Ar.*

meġrur bul-: Kibirli.

m.-ıp 878

m. -ma 1095

[2]

mehabet: *Ar.* Haşmetli, büyük.

m. 1944

m.+ ĕ 456,1426

[3]

mehabetlĕ: Heybetli.

m. 223, 453, 460

m.+ dĕr 489

m. bulsa kirek 457

[4]

meḫebbet: *Ar.* Sevgi.

m.+ ĕñ 1675

[1]

meḫkeme: *Ar.* Mahkeme.

m. 2321,2360

[2]

mehram: bk. mehran.

m. 2272

[1]

mehran: Bir çeşit ilaç.

m. 2263, 2271, 2272, 2279, 2281

[5]

mehrem: *Ar.* Merhem.

m. 2374

[1]

meḫrüm: *Ar.*

meḫrüm bul-: Mahrum kalmak.

m.-dım 2165

meḫrüm it-: Mahrum bırakmak.

m.- ĕp 1584

m.-mesĕnner 1033

m. -tĕ 1626

meḫrüm ḳal-: Mahrum kalmak.

m.-mas 1542

meḫrüm ḳıl-: Mahrum bırakmak, yoksun bırakmak.

m.-ġansıñ 1578

meḫrüm ul-: Mahrum olmak.

m.-dım 2163

[7]

meḫrümlĕk: Mahrumiyet, yoksunluk.

m.+ ten 1157

[1]

mekĕr: *Ar.* Kötülük, hileli iş veya fikir.

m. 1097, 1185, 1643, 1948, 1953, 2307, 2518

m.+ ě 1425, 1787, 2309

m.+ ěñ 1949, 2167

m.+ ěn 1194

m.+ ěne 2546

m.+ ěñe 2093

m.+ ěñnen 1997

m.+ leréñ 1460

m.+ leréne 1247

m.+ néñ 1606, 1648

mekěr it-: Hile yapmak.

m.-ěp 2519

[21]

mekěrlě: Hileli.

m. 2109

[1]

melġun: *Ar.* Kötü değersiz, melun.

m. 136, 1707, 2517

m.+ néñ 2456

m.+ nernéñ 1783

[5]

melike: *Ar.* Kadın hükümdar.

m. 2047

[1]

memleket: *Ar.* Ülke, memleket.

m. 696, 964, 1115, 1360, 1362, 1810,1813, 1851, 1854, 1909, 1952, 2068

m.+ ěne 927, 1186

m.+ ke 929, 1525, 1758

[18]

meñgě : Ebedî, daimî, aralıksız.

m. 963

[1]

meñgělěk: Sonsuzluk, ebedîlik.

m. 39

m.+ tér 1249

[2]

merḫemet: *Ar.* Merhamet, acıma.

m. 717, 1379

m.+ ě 1308

m.+ ler ite idě 2003

m.+ leréğěz 1026

m.+ leréннen 1227

m.+ ten 1033

merḫemet it-: Acımak.

m.-ěp 1181, 2416

m.-er 727

merḫemetke kil-: İnsafa gelmek.

m.-üvě 1756

merḫemet ḳıl-: Merhamet göstermek, acımak.

m.-ıym 825

[12]

merḫemetlě: Merhametli.

m. 819

[1]

merḫemetsěz: Şefkatsiz, merhametsiz.

m. 595, 1352

[2]

mermer: *Ar.* Mermer.

m.+ den 280

[1]

mersiye: *Ar.*

mersiye ḳıl-: Ağıt yakmak.

m.-dı 2380

[1]

mertebe: *Ar.* Otorite, derece, mertebe, rütbe.

m. 357, 670,708, 1899, 1981, 2111, 2119, 2291, 2342

m.+ de 269

m.+ den 928

m.+ ge 1029

m.+ ge měner 1860

m.+ ler 264,671,777

m.+ lerge 1167

m.+ m 2003

m.+ me 684, 1187

m.+ ñně 1673

m.+ sě 872, 986, 2000

m.+ sěne 446,1960, 2056

mertebe ala al-: Mertebe sahibi olabilmek.

m.-mıy tordı 470

[28]

mertebelĕ: Dereceli, saygın.

m. 397

[1]

mertebelĕlĕk: Derecelilik.

m. 490

[1]

mesel: *Ar.* Masal.

m.+ den 921

m.+ leréññně 1292

m.+ ně 259, 2540

[4]

mesele: *Ar.* Mesele, sorun.

m. 2427

m.+ ge 1803

m.+ ně 1037

m.+ sěnde 876

[4]

meselen: *Ar.* Mesela, örneğin, söz gelimi, söz gelişi.

m. 59, 399, 417, 461, 495, 1097, 1099, 1128, 1194, 1243, 1410, 1759, 1928

[13]

mesḫere: *Ar.*

mesḫere it-: Maskara etmek, soytarıya çevirmek.

m.-eseñ 1722

mesḫere ḳıl-: Rezil etmek.

m.-mıymın 1724

[2]

meşeḳat: *Ar.* Meşakkati zorluk, eziyet.

m. 49, 1230,1559

m.+ ler 273

m.+ lerně 334

m.+ ten 2415

meşeḳat çik-: Eziyet çekmek.

m.-üv 295

meşeḳat kür-: Zorluk görmek.

m.-ĕp 43

[8]

meşeḳatlen -: Uğraşmak, çabalamak, zorluk çekmek.

m.- ĕp 48

[1]

meşeḳatsĕz: Zahmetsiz, kolay.

m. 1227

[1]

meşġul: *Ar.*

meşġul bul-: Meşgul olmak.

m.-ıp torsa 2056

[1]

metĕn: *Ar.* Metin, parça.

m.+ ge 2355

[1]

metrebe: Eserde geçen bir karakter adı.

m. 167, 209

[2]

mey: *Far.* Şarap.

m.+ ĕ 877

[1]

meydan: *Ar.* Alan.

m.+ da 1737,2535

m.+ ına 2578

[3]

mezek : Fıkra, anekdot.

m. 1498

[1]

mezlum: *Ar.* Mazlum.

m. 2561

m.+ nerge 2560

[2]

mĕn -: Yukarı doğru çıkmak.

m.- e idĕ 776

m.- er 270,1860

m.- erge 271

[4]

mĕñ: Binlerce.

m. 1320, 1432,1847, 2019, 2085

m. leġnet 1532

m.+ nen 2338

[7]

mĕnder -: Yukarı çıkarmak.

m.- dĕk 1167

m.- ĕr 328

m.- geç bulır bulmas 755

[3]

mĕne: İşte, şimdi, şu anda.

m. 65, 69, 114, 121, 274, 288, 302, 381, 456, 550, 590, 595, 597, 670, 711, 719, 737, 796, 803, 879, 909, 916, 926, 963, 995, 1194, 1230, 1271, 1348, 1393,1400, 1447, 1544, 1583, 1625, 1802, 1831, 1841, 1862, 1949, 1968, 2168, 2213, 2271, 2415, 2429, 2444, 2535, 2536, 2537

[49]

mĕskĕn: Miskin, görünüşü acınacak halde olan.

m. 177, 202, 1634, 1742, 1966

mĕskĕn bul-: Bahtsız, çaresiz olmak.

m.-ıp 2186

m. -ırbız 297

[7]

měsḱěnlěḱ: Zavallılık, miskinlik.

m. 295

[1]

mırılda -: Mır mır etmek.

m.- p yatasıñ 613

[1]

mısḳal: 4.26 grama eşit bir ağırlık ölçüsü.

m.+ nıñ 2263

[1]

mısḳıl:

mısḳıl itěl-: Hor görülmek, aşağılanmak, küçümsenmek.

m.-ěp 2038

[1]

mıyıḳ: Bıyık.

m. 631

m.+ ı 1634

[2]

mihěrban: *Far.* Şefkat, sevecenlik.

m. 1407,1950

[2]

mihěrbanlıḳ: Şefkatlilik, sevecenlik.

m. 519,607

[1]

miḫnet: *Ar.* Eziyet, zahmet.

m.+ lerně 2171

m.+ te 2391

[2]

miḫnetlě: Cefalı, zorlu.

m. 551, 2366

[2]

miḥrab: *Ar.* Mihrap.

m. 1967

[1]

miḳdar: *Ar.* Sayı.

m.+ ın 965, 2264

m.+ ınça 410

[2]

miken: Acaba,… mi imiş, … mı ki.

m. 1632

[1]

milk: *Ar.* Mülk.

m.+ ě 2088

[1]

millet: Millet, ulus.

m.+ něñ 655

[1]

million: *Fr.* Bin kere bin.

m.+ nar 101

[1]

min: Ben, birinci kişi zamiri.

m. 35, 72, 114, 205, 221, 309, 334, 374, 398, 402, 468, 498, 499, 511, 527, 617, 623, 661, 677, 680, 690, 694, 724, 737, 748, 811, 812, 837, 839, 851, 894, 896, 902, 903, 924, 925, 946, 950, 964, 1021, 1052, 1140, 1163, 1179, 1185, 1209, 1210, 1212, 1266, 1285, 1296, 1298, 1338, 1356, 1363, 1383, 1400, 1435, 1516, 1528, 1529, 1538, 1558, 1600, 1607, 1624, 1667,

1690, 1719, 1743, 1834, 1840, 1886, 1921, 1923, 1965, 1969, 2002, 2011, 2014, 2015, 2018, 2071, 2075, 2084, 2096, 2097, 2169, 2177, 2235, 2301, 2334, 2335, 2344, 2397, 2427, 2429, 2430, 2434, 2462, 2489, 2507, 2518, 2530, 2556, 2566

m.+ de 1224, 1353, 1517, 2239, 2330, 2444, 2497

m.+ ě 74, 449, 450, 507, 508, 597, 619, 826, 913, 1044, 1106, 1147, 1215, 1297, 1298, 1381, 1387, 1393, 1578, 1584, 1722, 1873, 1900, 1912, 1913, 2179, 2324, 2365, 2391, 2394, 2433, 2495,2507, 2508

m.+ ěkěděr 906

m.+ ěm 80, 180, 248, 253, 310, 382, 510, 616, 617, 655, 681, 784, 798, 838, 841, 877, 878, 906, 907, 908, 1055, 1058, 1089, 1126, 1166, 1171, 1175, 1187, 1188, 1262, 1287, 1315, 1387, 1393, 1401, 1573, 1592, 1594, 1875, 1999, 2003, 2009, 2073, 2074, 2084, 2100, 2103, 2121, 2190, 2191, 2193, 2197, 2442, 2266, 2275, 2319, 2323, 2325, 2365, 2432, 2443, 2479, 2514, 2516, 2517, 2527

m.+ nen 92, 174, 336, 397, 903, 965, 1932, 1933, 2001, 2196

m.+ nen küterdě 2391

[232]

miña: Ben zamirinin yaklaşma durumu şekli.

m. 12, 13, 79, 83, 181, 310, 311, 362, 545,596, 952, 597, 674, 726, 727, 902, 1023, 1058, 1085, 1108, 1123, 1173, 1174, 1185, 1189, 1201, 1203, 1214, 1247, 1277, 1295, 1296, 1354, 1407, 1408, 1436, 1438, 1452, 1554,1483, 1518, 1610, 1663, 1675, 1875, 1890, 1913, 1916, 2001, 20032017, 2048, 2074, 2174, 2179, 2189, 2274, 2323, 2344, 2427, 2485, 2527, 2551, 2554

[65]

minber: *Ar.* Minber.

m.+ě 2438

[1]

minut: *Rus.* Dakika.

m. 2285

[19]

misal: *Ar.* Misal, örnek.

m. 188

m.+ ı 158

m.+ nı 23, 1218, 2245, 2447

misal bul-: Örnek olmak.

m.-ır 995, 1803

misal kitěr-: Örnek vermek

m.-děñ 1690

m. -ěp 13

m.-ěp 2393

m.-rüvden 1850

[12]

mišěk: *Ar.* Misk, güzel kokulu bir madde.

m. 2264, 2280

[2]

monda: Bu zamirinin bulunma durumu şekli.

m.199, 1277, 1310, 1621, 1766, 1835, 2096, 2223, 2299, 2523

[10]

monı: Bu zamirinin yapma durumu şekli.

m. 40, 149, 197, 232, 336,468, 509, 520, 521, 568, 578, 635, 694, 698, 850, 859, 880, 911, 915, 988, 1006, 1210, 1211, 1340, 1351, 1458, 1544, 1552, 1659, 1904, 1939, 1947, 1975, 2029, 2159, 2475, 2481, 2487, 2503

m.+ nısın 1726

m.+ nı ķılġan bulmas 2143

[41]

monıñ: Bu zamirinin ilgi durumu şekli.

m. 104, 128, 158, 191, 203, 246, 303, 320, 345, 421, 449, 517, 559, 607, 664, 691, 708, 793, 826, 883, 884, 978, 1202, 1248, 1318, 1384, 1493,1526, 1555, 1581, 1591, 1596, 1632, 1680, 1711, 1781, 1872, 1972, 2067, 2178, 2284, 2359, 2392, 2406, 2472

m.buluvı 1655

[42]

monnan: Bu zamirinin uzaklaşma durumu şekli.

m.19, 70, 75, 163, 173, 348,407, 476, 518, 529, 556, 562, 602, 666, 741, 745, 796, 813, 888, 934, 1001, 1035, 1107, 1226, 1367, 1386, 1483, 1490, 1556, 1579, 1720, 1765, 1801, 1854, 1865, 1866, 1943, 1966, 2193, 2278, 2297, 2301, 2351, 2512, 2515, 2524, 25412547 monnan arı: 75,163, 518, 602, , 2547.

[55]

moña: Bu zamirinin yaklaşma durumu şekli. m. 188, 323, 376, 540, 599, 641, 739, 833, 868, 981, 995, 1051, 1111, 1204, 1314, 1338, 1394, 1556, 15671561, 1937, 2278, 2453, 2475, 2584

[25]

moġciza: *Ar.* Mucize.

m. 1979

[1]

moḫtac: *Ar.*

moḫtac bul-: Muhtaç olmak.

m.-maslar idě 2320

[1]

moḫtaclıḳ: Muhtaçlık.

m.+ ların 83

[1]

moñarçı: Bu güne kadar bu vakte kadar.

m. 162

[1]

moñay-: Kaygılanmak, bunalmak.

m. 2387

[1]

mondıy: Bunun gibi, bu şekilde, böyle.

m. 126, 135, 237, 288, 291, 296, 297, 309, 337, 706, 737, 919, 946, 985, 993, 1032, 1052, 1057, 1103, 1168, 1224,

1277, 1311, 1354, 1361, 1366, 1403, 1485, 1491, 1495, 1531, 1600, 1648, 1698, 1722, 1749, 1752, 1756, 1782, 1855, 1862, 1881, 1906, 2110, 2146, 2311, 2314, 2327, 2336, 2337, 2353, 2500, 2550
m. ikeněn 2483
[55]

moñınçı: (?)
m. 509
[1]

moñlı: Kederli, hüzünlü, melankolik.
m. 610
[1]

morad: *Ar.* Murat, istek, arzu.
m.+ ı 2301 m.+ıña 758,1459
m.+ ım 1850
m.+ ıma citem 683,1457
m.+ ımdır 1315
m.+ ına 868
[8]

morat: bk. murad.
m.+ ķa citĕp bulmas 683
[1]

mordar: *Far.* Murdar adam.
m. 2041
[1]

mosannif: *Ar.* Yazar.
m. 2313
[1]

möbarek: *Ar.* Mübarek, kutlu.
m. 281

möbarek bul-: Kutlu olmak.
m.-sın 383
[2]

möġamele: *Ar.* Davranma, davranış.
m. 1423, 1430
m.+ sĕne 493
[3]

mögĕz: Boynuz.
m.+ ĕmnĕ 1439
m.+ ler 663
m.+ lerĕ 550, 554
m.+ leren 1129
[5]

möllĕk: bk. milk.
m. 693
[1]

mömkin: *Ar.* Mümkün, olası.
m. 425, 1888, 2333, 2454
m.+ mĕ 2139
mömkin bul-: Mümkün olmak.
m.-ġan 282, 1929
m. -maġanı 1900
m. -mas 304
m. -uv bulmavınnan 751
[11]

mömkinlĕk: İmkan.
m. 195
m.+ ĕ 943
[2]

mönecet: *Ar.* Münacat.
m.+ ler 610

[1]

möreceġat: *Ar.*

möreceġat it-: Rica etmek.

m.-ĕp 2571

m. -tĕ 2406

[2]

mörevvet: *Ar.* Sevinç.

m. 2421

[1]

mörevvetsĕz: Mürüvvetsiz.

m. 1052

[1]

mörit: *Ar.* Mürid.

m. 661

[1]

mösafir: *Ar.* Konuk.

m. 191

m.+ lar 2472

[2]

möşkĕl: *Ar.* Güç, zor, çetin.

m. 113, 765, 1204,1883

m.+ dĕr 114

m.+ ler 346

[6]

möşkil: bk. möşkĕl.

m.+ lerĕ 1909

[1]

mul: Bol, pek çok.

m. 90

[1]

mullıḳ: Bolluk, bereket.

m.+ ta 128

[1]

muvafıyḳ: *Ar.* Uygun.

m. 1013, 2065, 2392, 2400, 2419

muvafıyḳ bul-: Uygun olmak.

m.-mas 1114

m. -masa 840

muvafıyḳ ḳıl-: Uygun olmak.

m.-uv 838

[8]

muyın: Boyun.

m.+ ın 682, 1135, 1349

m.+ ına 482, 486, 834, 1542, 1761

m.+ ında 842

m.+ ındağı 2222

m.+ ınnan 843

muyıma al-: Suçu üstlenmek.

m.-amın 1338

m.-ırmın 896

muyının bor-: Öldürmek, boynunu kırmak.

m.- 1131

m.-sınnar 985

muyın ḳalınayt-: Ense yapmak.

m.-uv 253

muyının or-: Öldürmek.

m.-dılar 1404

m.-ırbız 1374

muyınınnan töşĕr-: Boyun eğmek.

m.-ĕrge 2559

muyınıña sal-: Sorumluluk yüklemek, görev vermek.

m.-amın 1872

m.-ġan 1871

m.-ġandır 1932

muyınım ordır-: Öldürmek.

m.-ırlar 1408

muyının özdĕr-: Öldürmek.

m.-edĕr 1644

m.-dĕñ 1883

muyınıma ural-: Üzerine kalmak.

m.-ır 2194

[26]

N n

naçar: *Far.* Kötü, çirkin.

n. 1490

[1]

naçarlıḳ: Kötülük.

n. 1365

n.+ ınnan 786

n.+ lar 32

[3]

nadan: *Far.* Cahil.

n. 64,432, 707, 1032, 1479, 1690, 2027, 2058,2256, 2269, 2284, 2318

n.+ ġa 1735, 2283

n.+ narġa 2254

n.+ narnı 701

n.+ nı 420

n.+ sıñ 2327

[18]

nadanlıḳ: Cahillik, bir konuda bilgisi olmayan.

n. 2250, 1988

[1]

naḫaḳ: *Far.+Ar.* Haksız yere.

n. 619, 1949, 2029, 2081

n.+ ḳa 642, 1882

[6]

namaz: *Far.* Namaz.

n. 546

n.+ da 547

namaz uḳı-: Namaz kılmak.

n.-rġa 77

[3]

namus: *Ar.* Namus.

n. 1421

n.+ ın 1487

[2]

namuslı: Namuslu.

n. 1428

[1]

namussızlıḳ: Namussuzluk.

n. 688

[1]

nasıyb: *Ar.* Nasip, yazgı, takdir.

n.+ın 834

nasıybım irĕş-: Mutluluk veren bir şeye ulaşmak.

n.-miy ḳalmas 74

[2]

nĕçke: Belli belirsiz.

n. 946

[1]

nem: (?)

n. 2110

[1]

necĕs: *Ar.* Pis, kirli.

n. 2330

n.+ke 2318

[2]

nefĕs: *Ar.* Öz varlık, kişilik.

n. 31, 105, 353, 1155, 1694, 1986

n.+ ĕm 1266

n.+ ĕñ 1696n.+ lerĕn 411

[9]

nefis: *Ar.* İnsanın yeme vb. ihtiyaçlarının bütünü.

n. 1400

[1]

nefret: *Ar.* Nefret.

n. ,2455

n. +ke 726

[2]

nerse: Ne, nesne, şey.

n. 114, 427, 706, 715, 1176, 1329, 1344, 1346, 1356, 1720, 2027, 2507

n. bĕlsegĕz 2406

n.+ den 942

n.+ ge 313, 441, 1840

n.+ lerden 1206

n.+ ně 1695,2205

n.+ něñ 36

n.+ sĕn 853

[22]

neseĕl: *Ar.* Kuşak.

n. 967, 1359

n.+ den 264

n.+ ĕnnen 265

n.+ ĕnnenmĕ 349

neseĕl nesep: Soy sop.

n. 349

n.+leréne 427

[7]

nesep: bk. neseĕl nesep.

neseĕl n. 349

n.+ ĕ 2121

[2]

neseplĕ: Soylu, nesilli.

n. 2449

[19]

nesiḫet: *Ar.* Nasihat, öğüt.

n. 925, 950, 1528, 1531, 1532, 1668,2437

n.+ ĕm 2199

n.+ ĕmnĕ 960

n.+ ĕmnĕ totmıy 2168

n.+ ĕñçe 2204

n.+ ĕñnĕ 805, 954

n.+ ĕñnen 1519

n.+ ler 539,1539

n.+ lerĕmnĕ 382

n.+ lernĕ birdĕ 1443

nesiḫet bir-: Öğüt vermek.

n.-e torġan 2388

n. -ĕp 33

n. -genner 1432

n. -üvçĕ 595

nesiḫet it-: Nasihat etmek.

n.-ĕp 2169

n.-tĕ 2392

nesiḫet ḳıl-: Nasihat etmek.

n.-dı 2559

[25]

nesiḫetçĕ: Nasihatçi.

n.+ m 1870

n.+ nĕñ 1531

[2]

netice: *Ar.* Sonuç.

n. 306, 848, 867

n.+ nĕ 87

n.+ sĕnnen 2376

netice bir-: Sonuçlanmak.

n.-se 1531

netice bul-: Sonuçlanmak.

n.-ıp 1271

n. -madı 1506

netice yasa-: Sona erdirmek, sonuçlanmak.

n.-p 86, 660

[10]

nevbet: *Ar.* Sıra.

n. 19

n.+ ĕ 140

[2]

nezĕk: *Far.* Narin, hassas ince.

n. 2113

[1]

nezĕr: *Ar.*

nezĕr it-: Bakan, görevli yapmak.

n.-kenmĕn 959

[1]

nıġıt -: Güçlendirmek.

n.- tı 138, 1474

[2]

nıḳ: Güçlü.

n. 493, 732, 995,2145

n. toradır 1165

[6]

nıḳlap: Sağlamca, gereğince**.**

n. 2148

[1]

ni: 1. Ne.

n. 97, 98, 140, 237, 248, 306, 383, 425, 448, 512, 606, 628, 642, 659, 674, 678,762, 764, 475, 780, 794, 816, 898, 1023, 1047, 1085, 1115, 1140, 1146, 1153, 1171, 1182, 1185, 1224, 1307,1330, 1414, 1459, 1479, 1483,1587, 1695, 1749, 1840, 1851, 1903, 1904, 1906, 1946, 2012,2038, 2047,2095, 2220, 2220,2292, 2326, 2351, 2365, 2462,2465, 2470, 2475,2497, 2557, 2557,2572

2. Hangi.

n. 392,503, 735, 937, 953, 1001, 1331,2503

3. Nasıl.

n.758, 981, 1295, , 1351, 2427, 2515,

ni … ni: Ne… ne Bağlama.

n. 194, 1348, 1349, 1437, 1575,1576

nige: Niye, neden?

n. 1477,1479,2249

(elle) ni: Birleşik söz yapılarında kullanılır.

n.1829

[95]

niçe: Pek çok, fazlasıyla, birçok.

n. 25, 131, 142, 326, 418, 456, 469, 770, 777, 952, 1322, 1379, 1480, 1538, 1559, 1835, 1879, 1979, 2274, 2490

n.+ lerĕ 93

[21]

niçĕk: Nasıl?

n. 110, 148, 198, 232, 238, 266, 392, 412, 424, 468, 488, 503, 516, 527, 597, 659, 660, 748, 758, 772, 796,798, 819, 854, 1089, 1171, 1301, 1301,1309, 1310, 1353, 1598, 1635, 1672, 1723, 1777,1783, 1803, 19662042, 2096, 2168,2183, 2267,2394, 2511

[49]

niçĕklĕk: Nicelik, sayı, adet, tane.

n.+ ĕn 1050

[1]

niçeme: bk. niçe.

n. 125, 2111, 2250

[3]

niden: Neden?

n. 136,966, 1153, 1749

[3]

nigĕz: Asıl, esas.

n.+ ĕ 16, 268, 1165

[3]

nigĕzlen -: Dayanmak, esaslanmak.

n.- mes 2068

[1]

nigĕzsĕz: Temelsiz, zayıf.

n. 1697

[1]

nigmet: *Ar*. Nimet, rızık, yiyecek.

n. 27, 518, 1027, 1756, 1827

n.+ ĕbĕzden 2051

n.+ ĕmnĕ 960, 1092

n.+ ĕñ 929

n.+ ĕn 2011

n.+ ĕne 375, 958, 1428, 1436, 1673, 1734, 2012

n.+ ĕñe 947

n.+ ĕnĕñ 2015

n.+ ĕñnĕñ 971

n.+ ke 1288

n.+ ler 82,1485

n.+ lerĕ 1069

n.+ leréñ 1380

n.+ lerĕnnen 2050

n.+ nĕ 1277

n.+ ten 1021

nigmet bir-: Rızık vermek.

n.-eler 1965

n. -ĕp 2254

n. -üvçĕ 1647

[31]

nik: Niçin, neden, ne maksatla?

n. 257, 818, 1047, 1216, 1224, 1507, 1529, 1743, 2365

[9]

niḳader: Ne kadar?

n. 49, 185, 205, 297, 318, 399, 402, 406, 415, 461, 867, 872, 921, 974, 1098, 1297, 1344, 1407, 1537, 1538, 1645, 1671, 1758, 1759, 1910, 1914, 1956, 1957, 1979, 2058, 2186, 2354, 2397, 2454, 2456, 2476

[36]

niḳaderlĕ: Her ne kadar.

n. 1670

[1]

nikaḫ: *Ar.*

nikaḫ ḳıl-: Nikah kıymak.

n.-ıp 2259

[1]

nindiy: Hangi.

n. 47, 111, 148, 223, 288, 289, 302, 424, 457, 462, 715, 946, 1100, 1280, 1295, 1346, 1483, 1506, 1507, 1523, 1647, 1776, 1784, 1831, 1857, 1906, 1935, 1936, 1968, 2067, 2292, 2388, 2389, 2390, 2504, 2512

[37]

nindiylĕk: Nasıl olma.

n.+ ĕ 986

[1]

nişle -: Ne yapıyorsun anlamında kullanılan soru fiili.

n.- ym 796

[1]

nişlep: Niçin, neden, ne sebeple?

n. 504

[1]

niyet: *Ar.* Niyet, tasarı.

n. 539, 1436, 1980, 2288

n.+ ĕ 524, 661, 1127, 1130, 1214, 1450, 1550, 1823, 2339

n.+ ĕ 1240,1262

n.+ ĕm 662

n.+ ĕmnĕ ḳuymam 309

n.+ ĕn 969, 1135, 1455, 1471, 1929, 2010

n.+ ĕñ 383

n.+ ĕnde 1248

n.+ ĕñde 307, 671

n.+ ĕne 987, 2216

n.+ ĕñe 677

n.+ ĕññĕ 1113, 1605

n.+ ĕnnen 1297

n.+ lerĕn 1001

n.+ te torır 1024

n.+ ten 1613, 1840

niyet bul-: Niyet etmek.

n.-ġanın 2006

niyet it-: Niyet etmek.

n.-eler 2014

n.-ĕp 2491

n. -ken bulsa 2216

n. -kennerge 2011

n. -mesĕn 851

n. -tĕ 1711

n. -tĕler 200, 2017

n. -tĕñ 691

niyet ķıl-: Niyet etmek.

n.-ġan bulsa 1201, 1295

n. ķ-ġan 1748

n. -ıp 1299, 1438

n. -maslar 1867

[54]

niyetlĕ: Niyetli, istekli.

n. 1800, 1802

[2]

niyetlĕk: Niyetlilik.

n.+ ĕ 1640

[1]

nur: *Ar.* Nur.

n.+ ı 598, 1216

n.+ ıñ 2387

[3]

O o

oç -: Uçmak, boşlukta yüzmek, havada gitmek.

o.- a 860

o.- a idĕ 828

o.- a ķuna 854

o.- ar 775

o.- asıñ 1230

o.- ıp 1369

o.- tı 858

2. Yok olmak.

o.- uvdan 948

oçıp bar-: Uçuvermek, uçarak gitmek.

o.- dı 856 o.- a idĕ 1843

o.- ġan 1547

[11]

oçra -: Rastlamak, karşı karşıya gelmek, tesadüf etmek.

o.- ġan 285

o.- p 297, 1317,1828

o.- sa 1329

[5]

oçraķlı: Tesadüfi, rastgele.

o. 196, 564, 1231, 1799

[4]

oḫşa -: Benzemek.

o.- gan iken 530

o.- ydır 1287

[2]

oḫşaş: Benzer, denk.

o.+ ıdır 1821

[1]

oḫşat -: Benzetmek, benzerlik kurmak.

o.- ķannar 365, 713, 1216

[3]

olı: Ulu, büyük.

o. 46, 165, 228, 228, 254, 264, 266, 278, 319, 401, 460, 461, 462, 476, 489, 495, 520, 521, 838, 919, 1317, 1485, 1495, 1524, 1534,1647, 1734, 1759, 1780, 1810, 1881, 1936, 1982, 2120, 2140, 2149, 2175, 2342

o.+ lar 398, 2404

o.+ lardan 64

o.+ ları 964

o. +raḳ 2548

o.+ sı 2220

[44]

olıla -: Yüceltmek, saygı göstermek.

o.- v 321

[1]

olılıḳ: Yücelik.

o. 268, 272, 490

o.+ ın 225

o.+ ḳa 260

[5]

oluġ: bk. olı.

o. 23, 394, 397, 416, 704, 724, 730

o.+ ı 507

o.+ ın 1492

o.+ lar 265, 349, 460, 1031, 1981, 2179

o.+ largа 2439

o.+ ları 321, 2235

o.+ ların 1943

o.+ larnı 2208

o.+ larnıñ 429

[21]

oluġlıḳ: bk. olılıḳ.

o. 382

o.+ ıñnı 510

[2]

on: Toz hâlinde.

o. 2058

[1]

onıt -: Unutmak.

o.- ıp 961, 1852, 2059

o.- ır 1031

o.- ırġa 300, 1910

o.- ıyḳ 1893

o.- ıym 796

o.- ḳan 960, 971, 1976

o.- ma 712

o.- masınnar 1035

o.- mıy 72

o.- tı 2365

o.- tım 1285

o.- tıñ 1147

o.- uv 100

[18]

onıtıl -: Unutulmak.

o.- ıp ḳalġanın 523

[1]

or -: Bir şeyi birinin üstüne atmak, fırlatmak.

o.- dı 1687

o.- ıp 1449

o.-ma 58

(baş) o.- ıp 1680

(laf) o.- sañ 1646 o.- alar 2052 o.- ma 441 **(lafın)** o.- asıñ 2042

(muyının) o.- dılar 1404, o.- ırbız 1374

[8]

ordır - :

(muyınıma) o.- ırlar 1409

[1]

orın -: Takılmak.

o.- mağıyı 2332

[1]

orış -: Çok kızıp dövüşmek.

o.- ıp 550, 1880

o.- ır 1089

[3]

orış: Kavga, dövüşme, vuruşma.

o. 1423

o.+ ķa 1318

[2]

orlıķ: Tohum.

o.+ ın 2178,2250

[2]

osta: Usta, ehil, becerikli, mahir.

o. 2146, 2252, 2256, 2269, 2270, 2280

o.+ lar 419

[7]

ostalıķ: Ustalık.

o. 1117, 1600, 1797

o.+ ıñ bulsa 2271

[4]

ostaz: *Far.* Üstat, pir, hoca.

o.+ ım 595

[1]

oya: Hayvan yuvası.

o. 124, 774

o.+ da 69

o.+ mnı 784

o.+ sı 2307

o.+ sın 862

o.+ sına 125, 1099

o.+ sınnan 141

[9]

oyal -: Utanmak, çekinmek, ar duymak.

o.- ġanınnan 2351

o.- ıp 608, 1497, 1637, 2039, 2475

o.- mıy 2332

o.- mıysıñ 2042

o.- uv 2312

[9]

oyalt -: Utandırmak, mahçup etmek.

o.- mıym 2336

[1]

oyat: Utanç, utanma.

o. 2337

o.+ ınnan 2481

[2]

oyatlı: Utanması, namusu olan, arlı.

o. 1497,2457

[2]

oyatsız: Utanmaz, arsız, namussuz.

o. 2041, 2326, 2501

[3]

oyatsızlıḳ: Arsızlık, utanmazlık, edepsizlik.

o. 2111

[1]

oyış -: Oluşmak, düzenlenmek, meydana gelmek.

o.- a 81

o.- salar 1408

[2]

oyıştır -: Düzenlemek, örgütlemek, kurmak, bir araya getirmek.

o.- ġan 176

[1]

ozaḳ: Uzun.

o. 262, 271,1820

[3]

ozaḳlamıy: Çok geçmeden, hemen ardından.

o.177

[1]

ozat -: Uğurlamak, göndermek.

o.- tı 584

o.+ vçını 899

[2]

ozayt -: Uzatmak.

o.- asıñ 1995

o.- ıp 1983

(süz) o.- mıy ḳalır iděm 2237

[3]

ozın: 1. Uzun, uzun boylu.

o. 348

2. Uzun süren.

o. 963

[2]

Ö ö

öç: Üç.

ö. 31, 36, 76, 995, 998, 1045, 2414

ö.+ ěsě 31, 998, 1402

ö.+ erěn 828

[11]

öçěn: İçin, … sebebiyle, … bakımından.

ö. 8, 10, 61, 73, 79, 90, 103, 117, 119, 130, 155, 174, 188, 210, 248, 253, 255, 259, 302, 376, 430, 493, 494, 642, 662, 671, 691, 705, 714, 717, 719, 742, 745, 748, 794, 809, 812, 816, 824, 952, 953, 1031, 1034, 1035, 1037, 1117, 1146, 1163, 1164, 1185, 1189, 1215, 1244, 1245, 1268, 1287, 1326, 1330, 1336, 1359, 1360, 1361, 1362, 1380, 1400, 1409, 1417, 1418, 1432, 1438, 1442, 1518, 1533, 1592, 1712, 1756, 1784, 1803, 1840, 1860, 1864, 1900, 1914, 1917, 1924, 1968, 2001, 2005, 2018, 2031, 2048, 2073, 2095, 2098, 2215, 2238, 2284, 2292, 2299, 2326, 2356, 2365, 2417, 2433, 2466, 2473, 2508, 2528, 2540, 2555, 2556, 2560, 2573

ö.+ mě 2293, 2294

[123]

öçěnçě: Üçüncü.

ö. 354

ö.+ den 341, 1487

ö.+ sĕ 39,2418

[5]

ölĕş: Kısım, bölüm, pay, hisse.

ö. 2263

ö.+ ĕ 1462

ö.+ ĕmnen 1578, 1584

ö.+ ĕñ 64

ö.+ ĕnnen 1626

ö.+ ten 990

ölĕş al-: Pay almak, bölüşmek.

ö.- 1313

ö. -sıñ 519

ö. -mas 707

[10]

ölĕşsĕz: Talihsiz, yoksun.

ö. 705

[1]

ölgĕr -: Vaktinde yetiştirmek, hazırlamak.

ö.- dĕ 739

[1]

ömĕt: *Far.* Ümit, umut.

ö.+ ĕ 193, 293, 2456

ö.+ ĕn 1022

ömĕt it-: Umut etmek.

ö.-emĕn 1873

ö. -ĕp 1669

ö. -erge bulır 1672

ö.-eseñ 1995

ömĕtte tot-: Umut içinde olmak.

ö.-uv kirek 1032

[9]

ömĕtsĕz: Umutsuz.

ö. 1005,2518

[2]

ömĕtsĕzlĕk: Umutsuzluk.

ö. 836, 892

[2]

ön: İn, hayvan yuvası.

ö.+ ĕ 916, 1273

ö.+ ĕne 741, 854,860, 1825

ö.+ ĕnnen 1275, 1823

[8]

örk -: Ürkmek.

ö.- ĕp 452

[1]

öst: Üst, üzeri, yukarı.

ö.+ ĕ 1045

ö.+ ĕme 1053, 2443

ö.+ ĕnde 774, 1165, 1878, 2438, 2525

ö.+ ĕndegĕ 1679

ö.+ ĕne 56, 190, 204, 241, 305, 327, 515, 827, 872, 1006, 1318, 1447, 1474

ö.+ ĕñe 1098, 1448

ö.+ ĕnnen 1757, 1762,2354

ö.+ evĕne 604

öste al-: Kabullenmek, kabul etmek.

ö.-ıym 2097 ö.- ıp2199

(ayak) ö. ĕnde 2209

[31]

östeme: Ek, ilave.

ö. kěrěmně 118

[1]

östěn: Üstün, yüksek.

ö.+ nen 432

östěn çığar-: Üstün çıkarmak. ö.-ırġa 2432

ö. -uv 2556

östěn it-: Üstün etmek.

ö.-tě 754

östěn tot-: Üstte görmek.

ö.-am 961

[5]

östěnlěk: Üstünlük, hakimiyet.

ö.+ ě 432

ö.+ ěn 63

[2]

östěre -: Sürüklemek.

ö.- p 462

[1]

östěrel -: Sürüklenmek.

ö.- ěp 320

[1]

öy: Ev, yaşanan yer.

ö. 198, 1359

ö.+ de 225,2485,2485

ö.+ den 73, 1716

ö.+ ě 572, 1878

ö.+ ěme 1719, 2484

ö.+ ěmněň 2483

ö.+ ěnde 48, 2472

ö.+ ěne 466, 557, 573, 586, 628, 1320, 1598, 1715, 1877, 2107, 2206, 2558

ö.+ ěňe 1838

ö.+ ge 73,199,581, 1716, 2485

ö.+ leřěn 1216

ö.+ leřěněň 272

ö.+ ěnnen 233

ö.+ něň 2526

[37]

öyěl -: Yığılmak, kümeleşmek.

ö.- ěp 835

[1]

öyěrěl -: Eşinmek.

ö.- ěp 68

[1]

öyren -: Ustalık kazanmak.

ö.- ěp 1936

ö.- gen 2474, 2522

[3]

öyret - : Öğretmek, bilgi vermek.

ö. 110

ö.- eděr 1797

ö.- em 114, 851

ö.- ěp 2460

ö.- ken bulır 2519

ö.- sene 149

ö.- tě 2460

ö.- těň 2528

ö.- üv 1735

[10]

öz -: Koparmak, ayırıp almak.

ö.- dĕ 738

ö.- ĕp 874, 908

[3]

özdĕr -:

(muyının) ö.- dĕñ 1883

(muyının) ö.- edĕr 1644

[2]

özĕl -: Parçalanmak, kopmak.

ö.- ĕr 2194

ö.- se 2187

özĕlĕp ḳal-: Parçalanıvermek.

ö.-dı 249

[1]

P p

padişa: bk. padişah.

p.+ sına 1440

[1]

padişah: *Far.* Padişah, sultan.

p. 6, 17, 23, 266, 339, 394, 408, 412, 413, 419, 442, 448, 509, 511, 523, 528, 540, 682, 686, 693, 695, 699, 707, 719, 721, 732, 735, 736, 758, 902, 934, 935, 940, 958, 963, 968, 979, 1018, 1095, 1103, 1113, 1121, 1140, 1187, 1189, 1192, 1201, 1315, 1343, 1361, 1385, 1465, 1533, 1535, 1672, 1747, 1801, 1819, 1859, 1950, 1959, 1961, 1968, 1969, 2004, 2008, 2013, 2020, 2032, 2035, 2049, 2071, 2072, 2077, 2085, 2100, 2119, 2198, 2200, 2211, 2261, 2278, 2281, 2283, 2332, 2340, 2416, 2544, 2568, 2580, 2581

dabşalim p. 5

enüşirvan p. 1772

p. dabşalim 1778

p.+ ı 219,507, 886

p.+ ıbız 326, 329

p.+ ıbıznıñ 232, 704

p.+ ım 1026, 1379, 2103

p.+ ına 12, 1435

p.+ ınıñ 397, 2259

p.+ ıñnı 1485, 1486

p. iteběz 329

p.+ ḳa 253, 341, 352, 386, 411, 447, 477, 693,926, 929, 931, 948, 1372, 1387, 1390, 1393, 1400, 1490, 1778, 1785, 1811, 1867, 1940, 1946, 2001, 2002, 2006, 2008, 2014, 2015, 2019, 2024, 2053, 2078, 2216, 2360, 2550

p.+ lar 237, 365, 427, 755, 983, 1117, 1536, 1537, 1797, 1850, 1977,1985

p.+ larda 373

p.+ larġa 322, 1031, 1158, 1237, 1957, 1976, 1990

p.+ larnı 1215

p.+ larnıñ 1073, 1078, 1218

p.+ nı 1111, 1191, 1861, 1881

p.+ nıñ 11, 20, 336, 362, 402, 410, 421, 504, 1030, 1069, 1102, 1326, 1361, 1489, 1492, 1493, 1534, 1792, 1860, 1949,

1996, 2007, 2011, 2050, 2086, 2114, 2266, 2542

p.+ tan 1883, 2120, 2199, 2413

[210]

padişahlıḳ: Padişahlık.

p. 16, 323, 966, 967

p.+ ına 1781

p.+ ḳa 969

p. +nıḳı 696

[8]

pak: *Far.* Pak, temiz.

p. 1632,2238, 2409, 2429, 2517

[4]

pakl̆ĕk: Saflık, temizlik.

p.+ ĕm 2074

p.+ ĕme 618

[2]

pehl̆ĕvan: *Far.* Güreşçi.

p. 1318, 1475

[2]

pekĕ: Çakı.

p. 631, 633, 634

p.+ nĕ 631,635

p.+ sĕ 399, 400

[8]

penah: *Far.* Bekçi, muhafız, nöbetçi.

p.+ ıñ 1793

[1]

perde: *Far.* Perde.

p. 2215, 2499

[2]

peyda: *Ar.*

peyda bul-: Peyda olmak, ortaya çıkmak, gözükmek.

p.-ġan bulsa 1918

p.-ıp 2260

p.-ır 701

[3]

peyġamber: *Far.* Peygamber.

p. 1981

p.+ ĕne 78

p.+ ler 92

[3]

pıçaḳ: Bıçak.

p. 665

[1]

pıçḳı: Bıçkı, testere.

p. 241, 242

[2]

pıçraḳ : Çamurlu, bulaşık.

p.+ ta 2329

[1]

pıçrat -: Lekelemek.

p.- ırġa 2517

p.- maġannardır 1992

[2]

poçmaḳ: Evin bir kısmı, oda.

p.+ ında 273

p.+ ḳa 557, 586, 629

[4]

posu: Pusu, saldırıya hazır durumda olmak.

p.+ da 1274

p.+ dan 1845

posuda tor-: Pusuda beklemek.

p.-ıp 1835

[3]

poş -: Canı sıkılmak.

ĕçĕ p.- ıp 1808

[1]

pot: 16.3 kilograma denk gelen eski bir ağırlık ölçüsü, yaklaşık bir teneke.

p. 1723

[1]

R r

rahıḫ: *Far.* Yol.

r. 1794

[1]

ras: *Far.* Doğru, gerçek, hakikat.

r. 373,674, 876, 956, 1134, 1173, 1234, 1985, 1989, 2214, 2354

r.+ mı 1744

ras kil-: Rast gelmek, karşılaşmak.

r.-se 896

ras kitĕr-: Rast getirmek.

r.-se 841

ras tap-: Doğru bulmak.

r.-tı 666

[15]

raslan -: İspat etmek.

r.- mıy torıp 1121

[1]

raslıḳ: Doğruluk, gerçeklik.

r.+ ı 274

r.+ ımnı 1594

r.+ ın 974

r.+ nı 1779

[4]

raviy: *Ar.* Rivayet eden.

r. 2354, 2401

[2]

ray: *Far.* Hüküm.

r. 1252

[1]

razıy: *Ar.* Razı.

r. 1567

razı bul-: Razı olmak, kabul etmek.

r.-dı 1314

r. -ldılar 898

r. -madım 677

r. -maġaç 2518

r. -sa 261

r. -sañ 2420

razı ḳal-: Razı kalmak, memnun kalmak.

r.-ır 1375

razı ḳıl-: Razı etmek, kabul etmek.

r.-ır 2146

r. -ırbız 1611

r. -ırmın 1339

[11]

razıylıḳ: Razılık.

r.+ ı 1555

[1]

reḫet: *Ar.* Rahat, huzur.

r. 48, 1602

r.+ ĕn 1560

r.+ te 1316

reḫetĕ kit-: Rahatı kaçmak, keyfi kaçmak.

r.-tĕ 2387

r.-se 1526

reḫette ḳal-: Rahat olmak.

r.-ır 868

reḫette tor-: Raha olmak.

r.-sa kirek 2181

[8]

reḫetlĕk: Rahatlık.

r. 334

[1]

reḫim:*Ar.*

reḫim it-: Bağışlamak.

r.-er 236

[1]

reḫimlĕ: İyi kalpli, sevecen, şevkatli, merhametli.

r. 2389

[1]

reḫmet: *Ar.*1. Teşekkür.

r. 1403

2. Merhamet.

r.1532

reḫmet eyt-: Teşekkür etmek.

r.-ĕp 864, 1328

[4]

rencĕş: *Far.* Kırgın.

r. 1661

[1]

rencĕt -: Üzmek, hakaret etmek, eziyet etmek, kırmak, gücendirmek.

r.- ĕp 650

r.- meděm 1022

r.- mem 729

r.- meske 626

r.- tĕñ 642

r.- üvden 619

[6]

rencüv: Zahmet, eziyet.

r.+ den 2265

rencüv bir-: Zahmet vermek.

r.-ĕp 2484

[2]

resĕm: *Ar.* Resim.

r. 2124

[1]

reşk: *Far.* Kıskançlık.

r. 2127

[1]

ret: Fayda.

r.+ ĕ 77

r.+ ĕn 25, 415

r.+ ten 1306

[4]

revĕş: Dış görünüş, şekil.

r.+ te 196, 564, 1140,1182, 1231, 1799, 2241

[7]

revĕşçe: Gibi, benzer.

r. 130, 250,864

[2]

revĕşlĕ: Gibi.

r. 156, 425

[2]

rişte: *Far.* İplik.

r.+ sĕ 2374

[1]

riza: *Ar.*

riza bul-: Razı olmak.

r.- 2411

r. -açaḳ 1367

r. -dı 599, 889

r. -ġanıñ 2417

r. -madı 562

[6]

rizıḳ: *Ar.* Rızık, azık, yiyecek, içecek şey, nimet.

r. 72, 75,77,84, 812

r.+ ım 798

r.+ ḳa 126

r.+ larnı 283

r.+ nı 62

[9]

röḫset: *Ar.* İzin.

r. 1356

röḫset al-: İzin almak.

r.-ıp 165, 566

röḫset bir-: İzin vermek.

r.-dĕ 1142

r. -ĕp 2358

[5]

röşd: *Ar.* Doğru yolu bulma.

r. 2125

[1]

ruḫ: *Ar.* Ruh.

r.+ ıma 1388

[1]

S s

sabaḳ:

sabaḳ bir-: Ders vermek, yola getirmek.

s.-üv kirek 1953

sabaḳ bul-: Ders olmak, aklı başına almak. s.-dı 2147

s. bulır 1803

[3]

saban: Saban, pulluk.

s. 680

[1]

sabır: *Ar.* Sabır.

s. 354

sabır it-: Sabretmek. s.- 590

s.-semçĕ 1754

sabır kürĕn-: Sabır göstermek.

s.-ĕrge 649

[4]

sabırlıḳ: Sabır.

s.+ ı 493

[1]

sadaḳa: *Ar.* Sadaka, ihtiyaç sahiplerine verilen para.

s.+ sı 1418

[1]

sade: *Ar.* Hilesiz, saf, yapmacıksız.

s. 871

[1]

sadelĕk: Sadelik.

s. 1543

[1]

saf: *Ar.* Saf, temiz, pak, pür, arı, duru, halis, yalın.

s. 876,1551

saf ḳal-: Masum kalmak, saf olmak.

s.-dı 1748, 1893

saf küñĕllĕ (küñĕlĕk): Saf kalplilik.

s. 1639 s. ĕñnen 2047

[6]

safa: *Ar.* Sefa, keyif, rahatlık.

s. 1222

safa ḳıl-: Sefa etmek.

s.-ıp 2464 s.ırġa 2472

safa kitĕr-: Hoş geldin anlamında kullanılan karşılama sözü.

s.-dĕñ 518, 1308

[5]

saḫra: *Ar.* Çöl.

s.+ da 1244

s.+ dan 2459

s.+ sına 1893

s.+ sında 1514

[3]

saḳ: Çok dikkatli davranan kimse, dikkatli.

s.+ lan 2200

saḳ bul-: Dikkat etmek, sakınmak.

s.-2340, 2546

s. -ırġa kirek 1855

s.-ırmın 685

[5]

saḳal: Sakal.

s.+ ı 27

s.+ ına 632, 1634

s. mıyıḳ ḳırırġa 630

s.+ nı ḳırmıy 633

[5]

saḳçı: Bekçi, muhafız, nöbetçi.

s.+ ñ 1796

[1] .

saḳla - : Saklamak, zarara karşı emniyetli bir yerde tutmak.

s.- lamıy torġan 1735

s.- mavdan 1936

s.- mıy 2222

s.- p 148

s.- r 1418

s.- rġa 29

s.- v 103,1438

s.- vdan 2223

(alla) saḳlasın s.989, 1057, 1525, 2188, 2267

[14]

saḳlan -: Kendini korumak, sakınmak.

s.- a idĕ 2389

s.- ġan 135

s.-ıp 1206

s.- ırġa 1431, 2496

s.- ırmın 1888

s.- maḳ kirek 1786

s.- sañ 1956

s.- uv 161,1260

s.- uvı 185

[11]

saḳlıḳ: Tasarruf, tutumluluk, dikkat.

s. 187, 580, 1857, 2442

s. kürsetmiy 468

[5]

saḳsız: Tutumsuz, dikkatsiz.

s. 553

[1]

sal -: 1.Koymak, yerleştirmek.

s. 854

s.- am 569

s.- dı 166, 804,861, 1429,1747

s.- dılar 2362

s.- ġaç 1633

s.- dıñ 1648,1674

s.- ıp 181, 1053,1274,1570, 1706,2067

s.- ıp tor 172

s.- ırġa 292

3. Salmak, göndermek.

s.- ıp 1454,2580

4. Çıkarmak.

s.- ıp 1581

5. Ayırmak, pay ayırmak.

miña s. 545

6. Bina etmek, kurmak.

s.- ġaç 1776

7. Eğmek, bükmek.

s.- dı 1974

s.- ıp 792, 935,1143, 1808

s.- ġan 1905

(aḳıl ülçevĕne) s.- ıp 1183

(ayaḳ astına) s.- dıñ 383

(cereḫet)s.- sa 2398

(küz) s.- a torıp 1070 s.- dı 1740 s.- saḳ 705

(ḳolaḳ) s.- ıp 1880 s.-ma 2117

(muyınıña) s.- amın 1872 s.- ġan 1871s.- ġandır 1932

(ut) s.- ıp 1632

[42]

sal: Sal, bir çeşit deniz veya ırmak taşıtı.

s. 194

[1]

salam: *Rus.* Saman, ot.

s. 680, 970

[2]

saldır -:

(yar) s.- dı 723

[1]

salın -:

(ķolaķ) s.- ıp 2317

[1]

salındır -: Sarkıtmak, indirmek, daldırmak.

s.- ıp 245

[1]

salış -: Davranmak.

s.- ıp 610,1575

[2]

sana -: Bir şey hakkında bir fikir sahibi olmak, bir fikri olmak, sanmak.

s.-ar 473

s.- ġannarı 1077

s.- ıysıñ 253

s.-ma 493

s.- masın 1018,2223

s.- mıy 971

s.- mıym 694, 1210

s.- p 520, 552, 918, 1006, 1196, 1510, 1722, 1827, 1198, 2168, 2270

s.- rġa ķuşmıylar 1424

s.- ysıñmı 1948

[23]

sanal -: Farz edilmek.

s.- ır 261, 957, 1104

s.- ırmı 1150

s.- ırmın 1093, 1169

s.- maġız 155

[7]

saran: Cimri, bir paraya ve mala çok düşkün, pinti.

s. 156

s.+ nar 155

[2]

saranlıķ: Cimrilik.

s. 117, 119

s.+ tan 161

[3]

sarı: Sarı.

s. 1289

[1]

sarıf: *Ar.*

sarıf it-: Harcamak, masraf etmek.

s.-ĕp 1319, 1416, 1986

s. -erge kirek 149

s. -mes 43

s. -miyçe 155

s. -üv kirek 111

s. -üv 113

[8]

sası: Kötü kokulu, pis kokan.

s. 1390

[1]

sasıġan: Kokarca.

s. 1273

[1]

sasılıķ: Kötü koku.

s.+ ıñnan 2333

[1]

sat -: Satmak.

s.- a idĕ 2250

s.- ıp 1704

[2]

satuçı: Tüccar.

s. 165

[1]

satuv:

satuv it-: Satış yapmak.

s.-e idĕ 1702

satuv ḳıl-: Satış yapmak.

s.-sa 366

satuv aluv: Alışveriş.

s. 45

s.+nıñ 25

[4]

sav:

sav bul-: Sağ olmak, sağlıklı olmak.

s.-sa 1150

[1]

savap: *Ar.* Sevap.

s. 2323

s.+ ı 1419

s.+ ın 1070

[3]

savaplı: Dindar, mümin.

s. bulırsız 2226

[1]

savbullaş -: Ayrılırken "savbul" diyerek karşılıklı esenlik dilemek, vedalaşmak.

s.- ıp 166, 933, 2206

s.- ırmın 2102

[4]

savıt: Kap, kacak.

s.+ tağı 570

[1]

savlıḳ: Sağlık, selamet.

s.+ ı 1400

s.+ ına 1371

s.+ ıña 1380

[3]

sayın: İsimlerden ve -ġan ekli fiillerden sonra "her" anlamı bildiren edat.

s. 684, 1079, 1107, 1512,1801, 1852, 1854, 1862, 2147, 2225, 2337

[11]

sayra -: Kuş ötmek.

s.- rġa 2474

s.- vı 1244

[2]

sebep: *Ar.* Sebep, neden.

s. 59,1551, 2475

s.+ ĕ 698, 937, 1248

s.+ ĕnde 87

s.+ ĕne kĕrĕşüv 54

s.+ ĕnnen 2445, 2502

s.+ ĕnnenmĕ 2442

s.+ ke 81

s.+ lerden 1262

s.+ leren 979

s.+ leréne 1257

s.+ ten 272, 735, 1023,1161, 1913, 1940, 1960

s.+ tenděr 1235

sebep bul-: Neden olmak.

s.-dıñ 1997

s. -ġan 2213, 2243

s. -ġandır 1243

s. -ır 443

s.-sa kirek 450

[29]

sebepçě: Sebep olan etken.

s. 2003

[1]

sebeplě: Etken, faktör.

s. 271, 928, 1421, 1912, 2266, 2415

[6]

sebepsěz: Sebepsiz.

s. 58, 87, 1203, 1263

[5]

sedaḳa: bk. sadaḳa.

s. 1356

s.+ ġa 155

[2]

sefer: *Ar.* Sefer, gezi, yolculuk.

s.+ de 190

s.+ ěnde 370

s.+ ěne 365,2282

sefer it-: Sefer yapmak.

s.-ěp 365

seferge çıḳ-: Sefere çıkmak.

s.-ıp 277

seferge kit-: Yola çıkmak.

s.-tě1703 s.-těler 1550

[8]

seġadet: *Ar.* Mutluluk, saadet.

s. 480, 2125, 2131

s.+ ě 1541

[4]

seġat: *Ar.* Bir saat süre.

s. 740, 1713

s.+ ěnnen 206

[3]

selam: *Ar.*

selam bir-: Selam vermek.

s.-ěp 501, 1376

[2]

selamet: *Ar.* Sağ, salim, diri, sağlıklı.

s. 621, 919, 1150, 1838, 2250

selamet bul-: Esen kalmak.

s.-381

selamet it-: İyileştirmek.

s. -tě 618

selamet ḳal-: Esen kalmak.

s.-mas 1157

[8]

selametlěk: Sağlık, dirilik.

s. 370

s.+ ěñně 1146

s. kitěre idě 2253

[3]

seletsěz: Yeteneksiz, beceriksiz.

s.+ lerběz 1343

[1]

selim: *Ar.* Doğru, dürüst, kusursuz.

s. 276, 290, 299, 312

s.+ ge 287

[5]

selpĕreyt -: Kuruyup dökülmek.

s.- ĕp 792

[1]

senġat: *Ar.* Sanat, estetik.

s.+ ĕñ 2092

s.+ leręne 67

[2]

senġatĕ: Estetik, güzel.

s. 2057

[1]

seper: *Far.* Siper, kalkan.

s. 1252

[1]

sermaye:*Far.* Sermaye, servet.

s.+ ge 117, 145

s.+ ně 115

s.+ sĕ 120

[4]

sevde: *Far.* Alışveriş, ticaret.

s. 1550

[1]

sevdeger: *Far.* Tüccar, esnaf.

s. 25, 33, 50, 86, 95, 99, 107, 112, 151, 162, 210, 1546,1639, 1702, 1709, 1718, 1724, 1729, 1732

s.+ ge 1636, 1703, 1717

s.+ ně 200

s.+ něñ 27, 31, 147, 1544, 1590, 1699 [29]

sevdegerlĕk: Tüccarlık.

s.+ te 26

[1]

seyeset: *Ar.* Siyaset.

s. 1113, 1122

[2]

sĕlegey: Salya.

s. 2348

[1]

sĕlĕk -: Silkmek, silkelemek, çırpmak.

s.- ĕp 178

s.- ĕp torġaç 945

[2]

sĕlkĕt -: Kımıldatmak, hareketlendirmek, titremek.

s.- tĕ 637

[1]

sĕlte -:

ḳul sĕlte-: Elinin tersiyle itmek, uzak tutmak, reddetmek.

s.-p 2282

[1]

sĕñ -: Çok eğilip yatarak gizlenmeye çalışmak.

s.- dĕ 177

s.- ĕp kittĕ 169

[2]

sĕñdĕr -: Sindirmek, hazmetmek.

s.- ĕp 1611

s.- ĕrbĕz 1602

[2]

sĕñĕr: Sinir.

s.+ ĕn 738

[1]

sĕr: *Ar.* Giz, sır.

s. 1735, 1923,1926, 1928, 2389

s.+ ĕ 2536

s.+ ĕn 1813

s.+ ĕn bĕldĕrgen 1937

s.+ ge 303

s.+ ler 2219

s.+ lerĕmnĕ 1888

s.+ leren 1030

s.+ lerne 1935

s.+ ně 1903, 1929, 1931, 1932, 1933, 2554

s.+ něñ 1926

sĕr aç- (sĕrnĕ): Sırrını açıklamak.

s.-uv 1736

s. -uvnıñ 1936

s.-ġa 2555

s.-uvnı 1940

s.-ıp 454

[25]

sĕrdeş: Sırdaş.

s. 693

s.+ ĕm 953

s.+ ĕmnĕ 1752

sĕrdeş it-: Sırdaş yapmak.

s.-keněne 467

s. -se 450

s. -tĕ 521

[6]

sĕrdeşlĕk: Sırdaşlık.

s. 446

[1]

sĕz: İkinci çokluk kişi zamiri.

s. 34, 462, 499, 811, 1235, 1324, 2211, 2432, 2572

s.+ den 894, 1719

s.+ ge 114, 115, 725, 726, 727, 728, 807, 824, 897, 961, 1141, 2239,2484

s.+ ně 35, 487, 729, 825, 1177, 1236, 1350

s.+ něñ 728, 961, 977, 1026, 1234, 2236

[37]

sıdırıl -: Sıvışmak, kaybolup gitmek.

s.- ıp 2292

[1]

sıltav:

sıltav it-: Bahane etmek.

s.-ĕp 225

[1]

sıluv: Güzel, güzel yüzlü.

s. 558, 561, 1536, 1537

[4]

sımaḳlıḳ: Benzerlik.

s. 476

s.+ ın 521

[2]

sın: *Ar.* Heykel, yontu.

s.+ ı 279

s.+ nı 318, 327

[3]

sın -:

sınıp kit-: Kırılıvermek.

s.-tĕ 741

[1]

sına -: Sınamak, denemek.

s.- mıy torıp 466

s.- p 114, 964, 1073, 1190, 1446, 1455

s.- p yörep 229

s.- p yörĕp 978

s.- ym 1141

s.- ymın 1050

[11]

sındır -: Kırmak, yarmak.

s.- dı 739

s.- uvçı 1882

[2]

sırḫav: Hasta.

s. 1760

s.+ larġa 1401

s.+ nıñ 2265

[3]

sıt -: Çok sıkarak bir şeyin suyunu çıkarmak, ezmek.

s.- ıp 1143

[1]

sıtıl -: Ezilmek.

s.- ıp 1687

s.- ıp ḳaladır 1290

[2]

sıy: Ziyafet, ikram meclisi.

s. 289

[1]

sıyarlıḳ: Sığınacak yer.

s. 1183, 1601

[2]

sıyfat:*Ar.* Özellik, kalite, nitelik.

s. 1518, 1742, 2421

s.+ ı 1311, 2274

s.+ ınnan 119,

s.+ lar 841, 1915

[8]

sıyfatlan -: Adlandırılmak.

s.- ġan idĕ 2442

[1]

sıyın -: Sığınmak.

s.- ıym 192

[3]

sıyınuv: Sığınacak yer.

s. 1091,1166,1181, 1335, 1352,1487

[4]

sıyır: İnek.

s.+ lar 218

[1]

sıyla -: İkram etmek, ağırlamak.

s. 605

s.- dı 1673

s.- p 604

s.- rġa 282, 573, 1177

s.- y iděler 1683

s.- ybız 1331

s.- yḳ 1350

[9]

sıylan -: Bir ziyafette ağırlanmak, ikram edilmek.

s.- dım 1380

[1]

sıypa -: Okşamak, elle sıvazlayıp sevmek.

s.- dı 1681

[1]

sıyraḳ: Bacağın diz alt kısmı, baldır.

s. 2348

[1]

sız -: Sıvışmak, kaçmak.

s.- dılar 139

[1]

sızla -: Sızlamak, ağrımak, acımak.

s.- p 1101, 1760

s.- y 566

[3]

siḫěrle -: Büyülemek, sihir yapmak.

s.- p 2092

[1]

siḫet: *Ar.* Sıhhat, sağlık.

s.+ ke 2251

[1]

sikěr -: Sıçramak, zıplamak, hoplamak.

s.- e 1008

s.- ěp 1008, 1474, 1634, 2532

[6]

sikěrt -: Zıplatmak, sıçratmak.

s.- ěp tordı 178

[1]

siměr -: Semirmek, yağ bağlamak.

s.- ěp 217

s.- ěp ḳalġannar 2050

s.- ěp yata 1348

s.- üv bulsa 258

[4]

siměz: Semiz, dolgun, yağlı.

s. 908, 1177

[2]

sin: Sen.

s. 51, 55, 172, 177, 179, 232, 310, 329, 341, 382, 493, 503, 617, 670, 671, 674, 692, 757, 771, 780, 804, 822, 849, 853, 872, 886, 888, 904, 926, 950, 952, 1084, 1096, 1126, 1130, 1160, 1164, 1226, 1262, 1295, 1354, 1363, 1429, 1444, 1480, 1499, 1506, 1517, 1524, 1539, 1540, 1577, 1587, 1600, 1621, 1645, 1646, 1649, 1665, 1722, 1862, 1871, 1920, 1948, 1977, 1982, 1994, 1996, 2030, 2047, 2091, 2174, 2191, 2199, 2318, 2331, 2339, 2347, 2410, 2411, 2426, 2503, 2536, 2537

s. bulmasañ 1382

s. bulsañ barġan sayın 1512

s. bulsañ 349, 1228

s.+ ě 494, 805, 874, 907, 937, 1053, 1097, 1146, 1240,1168, 1179, 1410, 1425, 1428, 1445, 1539, 1573, 1667, 1670, 1672, 1696, 1906, 1932, 2336, 2340, 2341, 2409 ,2530

s.+ ěň 237, 313, 508, 530, 591, 751, 787, 870, 1049, 1050, 1091, 1095, 1097, 1098, 1114, 1123, 1128, 1222, 1240, 1241, 1363, 1372,1372,1379, 1380, 1385, 1390, 1425, 1448, 1459, 1521, 1532, 1599, 1665, 1671, 1675, 1699, 1706, 1747, 1870, 1872, 1884, 1885, 1886, 1889, 1890, 1931, 1949, 1950, 1951, 1952, 1994, 2033, 2034, 2045, 2188, 2190, 2196, 2205, 2318, 2323, 2333, 2398, 2408, 2503, 2511

s.+ kěnnen 753,873

s.+ mě 2527

s.+ nen 92, 803, 1871, 1887, 1888, 2171, 2189, 2333, 2427, 2490, 2507

s.+ sěz 1381

[202]

sine: *Far*. Gönül, yürek.

s.+ sěně 2127

[1]

siña: Sen zamirinin yaklaşma durumu şekli.

s. 307, 340, 441, 481, 485, 508, 512, 618, 677, 902, 924, 979, 1052, 1095, 1153, 1166, 1168, 1226, 1228, 1262, 1403, 1447, 14501455, 1553, 1664, 1706, 1748, 1888, 1906, 1931, 1957, 2050, 2169, 2190, 2338, 2347, 2395, 2414, 2517, 2540

[41]

sip -: Serpmek, yaymak.

s.- ěp 153

s.- těler 323

[2]

sirek: Seyrek, ender, nadir.

s.+ těr 2276

[1]

sisken -: İrkilmek, sıçramak.

s.- ěp 570

s.- ěp kitěp 454

[2]

siz -: Sezmek, hissetmek, duymak.

s.- dě 1001, 1005

s.- děňmě 2535

s.- eměn 1267, 1936

s.- ěp 139, 231, 568, 850,2409

s.- gen 2137

s.- mesěn 602

s. - dě1197

s.- miy 1194,1889

s.- miyděr 337

s.- miysěň 2271

s.- miysěňmě 1480, 1509

s.- se 2340

[20]

sizěl -: Sezilmek, duyulmak, hissedilmek.

s.- ěp 1111

s.- ěr 2413

[2]

sizĕn -: Birisinin niyetini sezmek, sırrını anlamak.

s.- seler 2232

[1]

solıḫ: *Ar.* Barış, sulh, anlaşma.

s. 884, 1423, 1431

[3]

soltan: *Ar.* Sultan, padişah.

s.+ ġa 8

s.+ ı 487

s.+ ım 16, 956, 1875

[5]

soltanet: *Ar.* Görkemlilik, heybet.

s.+ ĕn 1214

s.+ ĕne 687

[2]

son -: Vermek, takdim etmek.

s.- an 481

[19]

soñ (I): Kuvvetlendirme edatı.

s.1632

[1]

soñ (II): 1. Geç.

s.+ ġa 2116

2. Sonra. (son çekim edatı)

s. 56, 209, 326, 477, 557, 597, 610, 666, 728, 853, 888, 934, 936, 1017, 1107, 1336, 1386, 1392, 1430, 1490, 1556, 1571, 1626, 1629, 1671, 1705, 1707, 1716, 1812, 1943, 2010, 2078, 2206, 2351, 2374, 2454, 2471, 2524, 2571

s.+ ınnan 128, 147, 660, 717, 718, 895, 1139, 1183, 1207, 1447, 1457, 1611, 1633, 1697, 1732, 2106, 2143, 2482

s. +raḳ 1198, 2066

[59]

soñra: Sonra, sonradan.

s. 328, 343, 589, 614, 899, 988

[6]

sora -: İstemek, talep etmek.

s.- dı 147, 631, 936, 1152, 1294, 1300, 1460, 1617,2544

s.- dılar 2245

s.- ġaç 659, 736, 1590,1705

s.- ġanda 1635

s.- maġannı 2060

s.- mıy 2196

s.- p 884, 1582

s.- v 2501

s.- y ḳalsalar 2189, 2198

s.- ylar 2480

s.- ym 2427

s.- ymın 2239, 2507

[26]

soraş -: Tekrar tekrar istemek.

s.- ıp 1145, 1308, 2364

s.- ıp küriym 1876

s.- ḳaç 324

s.- tı 516, 2476

[7]

sorav: Soru.

s. 2324

s.+ lar 2521

[2]

söñgĕ: Süngü, mızrak.

s. 401

s.+ ge 399

s.+ leren 1049

s.+ ñnĕ 1054

s.+ sĕ 1253

[5]

sör -: Sürmek, gütmek.

s.- ĕp 1306

(ġoměr) s.- dĕ 1640 s.- děk 824 s.- děm 1379 s.- ĕp 212 s.- gen 801 s.- genměn 1268 s.- genner 1270

(yöz) s.- dĕ 2569

[9]

sört -:

(başınnan) s.- tĕ 1681

[1]

söy -: Sevmek.

s.- eměn 950

s.- gen bulır 106

s.- megen 313

s.- mes 102

s.- üv 97, 100, 104

s.- üvçĕ 1961

s.- üvden 101

[9]

söyek: Kemik.

s. 441

s.+ ĕn 740

s.+ lerĕ 835

s.+ lerĕmnĕ 596

[4]

söyĕklĕ: Sevgili, sevimli.

s. 1758, 2547

s.+ lerĕnnen bulsa 1102

[3]

söyĕn -: Sevinmek.

s.- dĕ 2312

s.- ĕp 546, 2236

[3]

söyerke: Nikahsız sevgili, metres, oynaş.

s.+ ñ 590, 613

s.+ ñe 605

s.+ sĕ 575

[4]

söyle - : Söylemek, demek.

s. 678, 943

s.- dĕ 23, 176, 188, 679, 1039, 1174, 1284, 1302, 1310, 1816, 2245, 2312, 2447

s.- děler 2521

s.- děm 745, 2540

s.- dĕmĕ iken 2214

s.- dĕñ 974

s.- geç 2337, 2402

s.- gen 1533, 1798

s.- gen bulsa 2217

s.- genměn 1517

s.- gennerně 950

s.-me 1610

s.- mem 2198

s.- mesem 947

s.- meske 1903

s.- miyděr 2025

s.- miyler 2409, 2502

s.- miyměn 2084

s.- p 332, 409, 533,669, 1038, 1083, 1214, 1412,1571, 1931, 1982, 2191, 2201, 2328, 2337, 2447, 2514, 2539, 2582

s.- r 2060

s.- se 2354

s.- sek idě 1791

s.- sem 948

s.- sěn 2221, 2558

s.- y idě 1028

s.- ym 690

s.- yseñ 179, 184, 252, 1234, 1507, 1722, 2036

2. Anlatmak, bildirmek.

s.- çě 533

s.- r 122, 259

s.- p 86, 1406, 1972

s.- y başlap 2272

s.- gěz 2230, 2240

s.- r idě 2463

s.- v 2479

s.- vçě bulġanım 2073

s.- rge bulmıydır 1924

s.- rge kirek 2052

s.- rmě 1597

s.- rge 237, 1354, 2092, 2245, 2528, 2558

s.- yler 2480

s.- yler iměş 1912

s.- ymě 2313

söylep bir-: Söyleyivermek.

s.-dě 517, 660, 1599, 1904, 1942

s.- děm 2008

s.- ěrměn 362

s.- geç 505

söylep tor-: Anlatıp durmak.

s.- p torġanda 2503

s.- ıym 2095

söyliy tor-: Söyleyedurmak.

s.-ġan 2328

[104]

söylen -: Söylenmiş olmak.

s.- gen 7, 1743

[2]

söyleş -: Konuşmak.

s.- ěp 1894, 2520

s.- ěrge 2460

s.- ken 2545

s.- kençe 1737

s.- kende 964

s.- těler 797, 1001

s.- üvlerě 1264

s.- üvně 1746

[10]

söylet -: Anlatmak.

s.- ĕp 2515

s.- ĕr idĕ 2471

s.- ĕr idĕ 1814

s.- tĕ 2465

[4]

söylevçĕ: Hikayeci, anlatan.

s. 1173

s.+ lerden 951

[2]

söyüvçĕlĕk: Sevme.

s.+ ten 102

[1]

söz -: Tos atmak, boynuz vurmak, süsmek.

s.- ĕp 2264

[1]

sözĕş -: Birbirine tos vurmak, toslaşmak.

s.- ĕp 550

[1]

su: 1. Akarsu, ırmak.

s. 159, 160, 194, 1006, 1007, 1044,

s.+ da 303, 1196, 1198

s.+ dan 194, 197, 1042

s.+ ġa 57, 195, 857, 1008, 1196

2.Su.

s. 1410, 2469

s.+ lar 217

s.+larda 60

s.+ nı 159,1547

[23]

suġarıl -: Sulamak.

s.- ġan 1069

[1]

suġış -: Savaşmak, mücadele etmek, harp etmek.

s.- ıp 1453

s.- ıp tordılar 1738

s.- ırġa kĕrĕşĕr 1114

s.- ırġa kilgen iken 1473

s.- kanday 1090

s.- maḳçı bulamın 1417

s.- mam 1437

s.- tılar 1319

[8]

suġış: Vuruş, dövüş.

s. 1418,1423, 1427, 1463, 1475, 1477

s.+ ḳa 1137, 1445,1472

s.+ nı 1652

s.+ nıñ 1115

s.+ tan 1660

[12]

suġıştır -: Savaştırmak, kavga ettirmek.

s.- dı 2582

[1]

suġuv: Vurma, vuruş.

s.+ ına 1319

s. ḳıla 650

[2]

suḳ -: Sertçe vurmak, itip kakmak.

s.- ıp 584, 596

s.- ḳaç 1289

suḳır bul-: Gözünü kör etmek.

s.-ır iděmě 2271

[4]

suḳıra -: Körleşmek.

s.- ydı 2256

[1]

suḳırlıḳ: Körlük.

s.+ ım 2266

[1]

suḳḳal -: Debelenmek, dövünmek.

s.- ıy idě 1468

[1]

sul -: Zayıflayıp beti benzi solmak.

s.- ıp 27

[1]

sul: Sol.

s.+ ınnan 2305

[1]

sulı: Sulu.

s. 915

[1]

sulış: Soluma, soluk, nefes.

s.+ ı 2252,2252

sulış ala al-: Nefes alabilmek.

s.-mıybız 2374

[3]

suret: *Ar*. Görünüş.

s. 304, 460, 1192, 2297

s.+ ě 987, 1442

s.+ ěnde 1029, 1532

s.+ te 10, 471,786, 931, 1103, 1137, 1431, 1439, 1441,1754, 1800, 1865, 2074, 2103, 2112, 2194, 2215, 2324

[26]

suretlě: Görünümlü.

s. 2347

[1]

susa -:

susavı basıl-: Susuzluğu gitmek.

s.-mıy 61

[1]

susız: Susuz.

s. 76

[1]

susızlıḳ: Susuzluk.

s.+ ta 1010

[1]

suv: bk. su.

s.+ ı 353, 746, 1069, 1655

s.+ ıday 278

[5]

suvıḳ: Soğuk, soğumuş.

s. 198

s.+ larda 1559

[2]

suvır -: Soğurmak, içine çekmek, emmek**.**

s.- adır 496

s.- ıp 246,327, 1760, 1952

s.- uvdan 1101, 1102

(yalalar) s.- ıp 2443

[8]

suvıt -: Soğutmak.

s.- ırlar 11

s.- tıñmı 1460

[2]

suy -: Boğaz kesip, kan akıtmak.

s.- arġa 1339

s.- dı 1282

s.- ıġız 1393

s.- ıp 1236, 1387

s.- sınnar 1381

[6]

suydır -: Öldürtmek.

s.- ıyķ 1332

[1]

suz -: Uzatmak.

s.- armınmı 1357

s.- ma 1834

[2]

sük -: Sövmek, küfretmek, hor görüp tenkit etmek.

s.- tě 907

[1]

sünděr -: Söndürmek, yok etmek.

s. 746

s.- mek kirek 353

s.- miyçe 1079

s.- sěnner 986

[4]

süret: bk. suret.

s.+ te 1090

[1]

süz: Bir düşünceyi eksizsiz olarak anlatan kelime dizisi, lakırdı, kelam.

s. 184, 330, 513, 734, 756, 770, 956, 974, 1109, 1134, 1224, 1352, 1456, 1516, 1596, 1800, 1802, 2039,2053, 2146, 2236,2276, 2337, 2457 s.+ ě 17, 464, 624, 925, 939, 1800, 1808, 2115, 2212

s.+ ěm 926, 948, 961

s.+ ěme 65, 1126, 1203

s.+ ěmně 511, 1540, 1610

s.+ ěmnen 2479

s.+ ěmněñ 274

s.+ ěn 162, 252, 404, 666, 826, 1209,1384, 1792, 2053, 2273

s.+ ěñ 179, 300, 933,1989

s.+ ěñde 2142

s.+ ěñně 1359, 1523, 2034

s.+ ěñnen 1160, 2030

s.+ ge 23,39, 291, 898, 1614, 2051, 2303

s.+ ler 208, 237, 361, 614, 650, 809, 1083, 1110, 1651, 1743, 1860, 1912, 2024, 2095, 2356, 2400, 2515, 2520, 25502299, 2353, 2392

s.+ lerden 2312

s.+ lerě 13, 21

s.+ lerěm 2049,2099

s.+ lerěm

s.+ lerně 2500

s.+ lerěmně 2048

s.+ lerĕn 3, 8, 1783, 1859, 2006, 2023, 2105 2269, 2521, 2522, 2545

s.+ lerĕne 1328, 1408,1798

s.+ lerĕññě 2337, 2344, 2437

s.+ lerĕnnen 422, 2038

s.+ lerge 2314, 2317

s.+ lerně 95, 309,444, 621, 1183, 1212, 1353, 1737, 1880, 1902, 1972, 2018, 2022, 2084, 2229, 2334, 2396, 2425, 2460, 2474, 2494, 2519, 2542

s.+ ně 719, 810, 856, 947, 1114, 1366, 1497, 2016, 2479, 2480, 2501

s.+ něñ 659, 967

s.+ ĕne 837, 1613, 1908, 2047, 2065, 2355

s.+ ĕñe 830,2528

2. Kelime, söz.

s. 950

s.+ den 501, 906, 1497, 1709, 1761

s.+ dĕr 956

3. Konuşma, sohbet.

s. 108, 2294

s.+ lerĕñ 956, 1106, 1533, 1663, 1994, 2318

süz bir-: Söz vermek.

s.-dĕ 626

s. -dĕler 163

s. -em 728

bĕr süzde bul-: Birlik olmak, anlaşmak.

s.-ıp 1298

süz ķuy-: Söz vermek.

s.-dılar 2403

süz töz-: Laf uydurmak.

s.-ĕp 1994, 2090

süz yört-:Söz taşımak, dedikodu yapmak.

s.-ĕp 1775, 1919

s. -ĕrge 1867

s. -üvçĕlĕk 1867

s. -üvçĕler 1778, 1785

s. -üvçĕlerge 1859

s. -üvçĕlerněñ 3

s. -üvçĕně 1800

s.-tüvĕ 2213

süzĕme tayan- (süzĕne): Sözüne güvenmek.

s.-ıp 2009

s.-ıp ķılmaġız 2240

süzĕne kün-: Sözüne güvenmek.

s.-ĕp 1555

süzĕññě tot-: Sözünde durmak.

s.-armın 2205

s.-ılmas 2300

s.-madım 2176

[203]

bĕr süzlĕ bul-: Bir olmak, birlik olmak.

s.-ıp 1301

[1]

süzsĕz: Sessiz, sözsüz.

s. 2237

[1]

Ş ş

şağıyr: *Ar.* Şair.

ş.+ ı 256

[1]

şah: *Far.* Şah, padişah.

ş.+ ım 1795

[1]

şahedet: *Ar.* Tanıklık.

ş.+ ě 2565

ş.+ ten 2559

şahedet bir-: Tanıklık yapmak.

ş.-ěr 1619

ş. -meděgěz 2573

şahedetěne al-: İfade almak.

ş.-sağız 1594

[5]

şahinşah: Şahlar şahı.

ş. 904

ş.+ ı 886

[2]

şahit: *Ar.* Bir suçun şahidi, tanık.

ş. 1590,2433

ş.+ lar 2321, 2511, 2572

ş.+ larnıñ 1630, 2578

şahit bul-: Şahit olmak.

ş-ırğa 2319

[8]

şahitlıḳ: Şahitlik, tanıklık.

ş.+ ı 2242, 2576

ş.+ ığızını 2240

ş.+ ıñ 2193

ş.+ ıñnı 2192

ş.+ ların 2577

şahitlıḳ bir-: Şahitlik yapmak.

ş.-dě 2564, 2570

ş.-děler 2514

ş.-ěr iděm 2566

ş. -ěrge 2239, 2576

ş. -gençě 2530

ş. -gende 2503

ş. -üvněñ 2225

şahitlıḳ kitěr-: Şahitlik yapmak.

ş.-ěrge 2320

[16]

şahzade: *Far.* Şehzade.

ş.+ ge 2259

[1]

şaḳḳat -: Şaşırmak, şaşa kalmak, ne yapacağını bilememek.

ş.- tı 2279

[1]

şalaş: Baraka, salaş.

ş.+ ına 539

ş.+ ta 535

[2]

şapıldat -: Şapırdatmak.

ş.- ıp 1289

[1]

şarḳılda -: Şarıldamak, çağlayıp akmak.

ş.- p 529

[1]

şart: *Ar.* Şart.

ş. 283, 1624

ş.+ ḳa 889

ş.+ larġa 357

şart bul-: Şart olmak.

ş.-ġanı 2433

şart it-: Şart etmek.

ş.-ken idĕ 2554

şart ḳıl-: Şart koşmak.

ş.-gan iděk 1553

[7]

şartla -: Patlamak, çatlamak.

ş.- p 741,2285

[2]

şaş -: Şaşmak, sersemlemek.

ş.- mam 685

[1]

şat: *Far.*

şat bul-: Sevinçli olmak.

ş.-ıp 2278

[1]

şatlan -: Sevinmek, mutlu olmak, saadet bulmak.

ş.- ıp 501, 1457

[2]

şatlıḳ: Sevinç, mutluluk.

ş. 730, 1749, 1893, 2386

ş.+ lar 322,1757

[6]

şayaruv: Oyun, aldatmaca.

ş.+ ı 2254

[1]

şayat: *Far.* Eğer.

ş. 172, 181, 450, 537, 802, 805, 1141, 1324, 1340, 1382, 1393, 1397, 1425, 1511, 1593, 1652, 1919, 2349, 2518

[19]

şaytan: *Ar.* Şeytan,iblis.

ş. 154, 576, 577, 580,588, 606,2013

[7]

şaytanlıḳ:

şaytanlıḳ it-: Şeytanlık yapmak.

ş.-ĕp 2582

ş.-tĕ 2458

şaytanlıḳ ḳıl-: Şeytanlık yapmak.

ş.-ırlar 2086

[3]

şefeġatçĕ: Şefaatçi.

ş. 2403

[1]

şefḳat: *Ar.* Sevecenlik.

ş. 70, 520, 1033, 1539, 2003, 2338, 2339, 2391

ş.+ ĕbĕzden 519

ş.+ ĕnnen 2376

ş.+ ĕñnen 2174

şefḳat it-: Şefkat göstermek.

ş.-em 597

şefḳat ḳıl-: Şefkat göstermek.

ş.-ıp 517

küñĕlĕn şefḳat al-: İçini sevgi kaplamak.

ş.-ıp 1741

[14]

şefḳatlĕ: Şefkatli, sevecen.

ş. 1907, 2388

[2]

şeher: *Far.* Şehir, kent.

ş. 320, 1360, 2259

ş.+ de 209, 1565, 1702, 2247, 2250, 2252

ş.+ den 26, 73, 320, 535, 1567,1677

ş.+ ĕbĕzge 1560

ş.+ ge 26, 73, 549,556, 853, 856, 1561, 1563, 1568, 1569, 1639

ş.+ nĕñ 325

[29]

şeḫĕs: *Ar.* Kişi.

ş. 2581

ş.+ nĕñ 2581

[2]

şehit: *Ar.* Şehit.

ş.+ ler 2102

ş.+ lerden 1420

[2]

şĕlte: Azarlama, kınama.

ş. 470

şĕlte astında ḳal-: Zan altında kalmak.

ş.-ır 1938

şĕlte it-: Uyarmak.

ş.-ĕp 79

[3]

şĕltele -: Azarlamak, kızmak.

ş.- dĕñ 1651

ş.- rge kĕrĕşĕp 1478

ş.- vden 1920

[3]

şĕltelen -: Azarlanmak.

ş.- sĕn 2326

[1]

şemġ: *Ar.* Mum.

ş.+ ı 1794

[1]

şerab: *Ar.* Şarap.

ş.+ ın ĕçerge 2101

(ḳaher) ş.+ın 1237

[1]

şeref: *Ar.* Şeref, onur.

ş.+ ĕn 1978

[1]

şereflĕ : Şerefli.

ş. bulmammı 396

[1]

şerĕḫ: *Ar.*

şerĕḫ it-: Açıklamak.

ş.-sek idĕ 1790

[1]

şerif: *Ar.* Kutsal, şerefli.

ş. 2548

[1]

şeriġat: *Ar.* Şeriat.

ş. 1585, 1630, 1923, 1927, 1951, 1964, 2218, 2299, 2316, 2411, 2420, 2496, 2552

ş.+ ěbězde 2575

ş.+ ke 109, 2067,2435

ş.+ něñ 655

ş.+ te 644, 1926, 2301, 2432

ş.+ ten 1582

[723]

şeriġatçe: Şeriata göre.

ş. 653, 2116

[2]

şeriḳ: *Ar.* Ortak.

ş. 1544, 1550,1546, 1551, 1552, 1558, 1569, 1573, 1930

ş.+ ě 1571

ş.+ ěn 1626

[11]

şeriḳlěk: Ortaklık.

ş.+ ten 1565

[1]

şěşe: *Far.* Şişe.

ş.+ de 2281 ş.+ ler 2279

ş.+ ně 2280

[3]

şeyěẖ: *Ar.* Şeyh.

ş. 543

ş.+ něñ 538

[2]

şığırdat-: Gıcırdatmak, kıtırdatmak.

ş. 1467

[1]

şıl -: Sıvışıp gitmek, kaçıvermek.

ş.- dı 585

[1]

şifa: *Ar.*

şifa bir-: Şifa vermek, iyileştirmek.

ş.-e idě 2252

ş. -e torġan 2373

[2]

şik: *Ar.* Şüphe.

ş. 953, 1163,1789

ş. bělděrděmě

ş.+ ě köçeyěp 584

ş. totuvda 2236

[5]

şikayet: *Ar.*

şikayet it-: Şikayet etmek.

ş.-tě 778

ş.-těler 650

şikayet ḳıl-: Şikayet etmek.

ş.-ıp 525

[3]

şikěllě: Gibi, benzer.

ş. 1299, 1411, 2232

[3]

şiklen -: Kuşkulanmak, şüphelenmek.

ş.- děler 2311

ş.- e idě 1879

ş.- ěp 233, 647, 2440

ş.- eseñ 1161

[6]

şikšĕz: Şüphesiz.
ş. 298, 348, 1126, 1450, 1473, 2116, 2211, 2232, 2288, 2309, 2524
[11]
şobaġa: Kura.
ş. 890, 892
[2]
şom: *Far.* Kötülük.
ş.+ dır 1766
[1]
şöbhe: *Ar.*
şöbhege bar-: Şüphe duymak.
ş.-asıñ 953
[1]
şöbhelĕ: Şüpheli, kuşkulu.
ş. 2426
[1]
şöh: bk. şah.
ş.+ a 1793
[1]
şöhret: *Ar.* Şöhret, nam, ün, şan.
ş. bulır 538
ş.+ ĕ 2257
ş.+ leren 2255
şöhret tap-: Şöhret sahibi olmak.
ş.-maḳ 661
[4]
şökĕr: *Ar.* Şükür, Allah'a hamdetme.
ş.+ ler 126
şökĕr it-: Şükretmek.
ş.-miy 670
[2]
şökrana: *Ar.* Şükran.
ş.+ sı 1380
şökrana it-: Şükretmek.
ş.-ĕp 684
şökrana ḳıl-: Şükretmek.
ş.-ıp 375
[3]
şu: Bu, şu.
ş.+ lar 1187
ş.+ larnıñ 2015
ş.+ ña 412, 454, 1447, 1524, 1831, 2059, 2063, 2067, 2400
ş.+ nda 76, 193, 197,199 204, 216, 217, 219, 249, 279, 320, 327, 551, 567, 600, 723, 774, 776, 856, 860, 918, 1003, 1004, 1007, 1273, 1306, 1601, 1616, 1624, 1638, 1806, 1827, 2491, 2524
ş.+ nda idĕ 2269
ş.+ nda ikenĕn 808
ş.+ nda torġanınnan 584
ş.+ ndaġı 883
ş. ndaraḳ1842 ş.+ nı 23, 35, 41, 54, 105, 110, 300, 398, 712, 820, 1072, 1084, 1208, 1526, 1540, 1720, 1883, 2214, 2271, 24952536, 2537, 2557, 2558
ş.+ nıñ 8, 20, 40, 61, 119, 155, 210, 255,259, 260, 375, 430, 528, 715, 716, 742, 745, 851, 913, 952, 968, 1031, 1076, 1100, 1101, 1117, 1215, 1217, 1237, 1246, 1268,

1285, 1287, 1299, 1380, 1407, 1409, 1411, 1417, 1432, 1537, 1697, 1787, 1800, 1968, 2013, 2048, 2356, 2540

ş.+ nısı 271

ş.+ nnan 810, 853, 1000, 2078, 2206, 2362

ş. ña 1838.

ş+ şı 121, 2572

şunda uḳ: Hemen, şu vakitte, derhal.

ş. 723, 1109, 1404, 1633,2491

[135]

şul: bk. şu.

ş. 6, 70, 76, 83, 105, 115, 130, 156, 173, 180, 198, 216, 246, 272, 283, 284, 289, 325, 326, 328, 464, 535, 539, 564, 568, 577, 680, 685, 701, 732, 740, 774, 783, 789, 817, 825, 829, 836, 854, 858, 864, 926, 968, 984, 1026, 1030, 1066, 1073, 1134, 1306, 1307, 1426, 1551, 1567, 1569, 1572, 1593, 1601, 1632, 1643, 1678, 1790, 1800, 1803, 1824, 1848, 1940, 2016, 2190, 2234, 2269, 2284, 2285, 2487, 2517, 2533, 2537, 2581, 832

ş. bulır 1078, 2061, 2062

ş.+ dır 427, 990, 992, 993, 1937, 2130, 2190

ş. revĕşçe 250

şul uḳ: Aynen, tam öyle.

ş. 131, 319, 453, 636,874, 1687, 2252, 2499

[100]

şulay: Şöyle, öyle, şu şekilde.

ş. 19, 80, 87, 175, 252, 298, 362,549, 553, 630, 660, 680, 686, 692, 707, 709,738, 790, 784, 812, 834, 843, 844, 933, 957, 1005, 1155, 1174, 1197, 1198, 1322, 1340, 1363, 1373, 1374,1397, 1452, 1475, 1611,1635, 1695, 1801, 1816, 1846, 1919, 1938, 1949,2025, 2205,2394, 2402, 2522, 2528, 832

şulay bulġaç: Öyle olunca, demek ki.

ş. 44, 55, 74, 205, 266, 291, 306, 402, 674, 678, 716, 748, 757, 953, 1023, 1429, 1529, 1553, 1631, 1748, 1932, 2308

şulay bul-: Şöyle ya da böyle olmak. ş. -dı 2064

ş.-ġanda 2409

ş. -masa 1214

ş. -sa 316, 2556

ş. -am 2005

şulay uḳ: Aynı şekilde.

ş. 161, 401, 947,1734,

[86]

şulçaḳlı: bk. şulḳader.

ş. 2249

[1]

şulḳader: Şu kadar, öylesine, öyle.

ş. 304, 552, 721, 871, 907, 1521, 1537, 1538, 1546, 1548, 1602, 1681, 1694, 1956, 1957, 2248, 2455

[17]

şulpa: Çorba.

ş.+ sı 1825

[1]

şundıy: Şöyle, böyle.

ş. 208, 264, 564, 613, 919, 956, 971, 1193, 1201, 1212, 1376, 1419, 1531, 1534, 1671, 1674, 1786, 1836, 1852, 1857, 2018, 2038, 2289, 2357

ş. bulırlar 1985

[25]

T t

ta: bk. da.

t. 13, 101, 118, 296, 297, 547, 707, 740, 1444, 1452, 1863, 1896, 1918, 2008, 2044, 2269, 2330, 2420,2522

[19]

taba: -e doğru.

t. 193, 636, 1004, 1827

[4]

taba: Tava, kızartma kabı.

t.+ da 1235

[1]

tabarlıḳ:

ḫeyleler tabarlıḳ: Pusu kurma.

t.+ ıñ 2419

[1]

tabıl -: Bulunmak, ele geçmek.

malsız t.- mas 38

yam t.- mıy 1813

maḳsat t.- sın 89

[3]

tabiyb: *Ar.* Tabip, doktor, hekim.

t. 2247, 2252, 2256, 2261, 2269, 2280

t.+ ḳa 2244, 2276

t.+ larnı 2261, 2270

t.+ nıñ 2256, 2269

t.+ tan 2272

t.+ tır 1773

[14]

tabiyblıḳ: Hekimlik.

t.+ nı 2257

[1]

tabiyġat: *Ar.* Yaratılış, huy.

t.+ ě 1036, 2457

t.+ ěme 357

t.+ ten 1263

[4]

tabiyġatlě: Tabiatli, yaratılışlı.

t.+ ler 272

[1]

tabiyġıy *Ar.* Tabii, doğal, insan yapımı olmayan.

t. 1058,1181

[1]

tac: *Ar.* Taç.

t.+ ın 1978

[1]

tağı: Tekrar, yine, tekrardan, yeniden.

t. 444, 505, 603, 971, 2511

[5]

tağın: Tekrar, yine, tekrardan, yeniden.

t. 12, 517,613, 719, 1572, 1602, 1649, 1789, 2252, 2450

[10]

taḳta: *Far.* Tahta.

t. 280

t.+ da 280

t.+ nı 281

t.+ sın 124

[4]

tala -: Hücum etmek, saldırmak.

t.- ġannar 200

[1]

talep: *Ar.*

talep it-: İstemek.

t.-e 92

[1]

tam -: Damlamak, damla damla düşmek.

t.- a torġaç 1411

[1]

tamaḳ: 1. Mide.

t.+ ı 252, 261,1176

t.+ ıñnı 1227

2. Bir ırmağın başka bir denize veya ırmağa dönüştüğü yer.

t.+ ına 1003

t.+ ındağı 1005, 1009

[7]

tamaşa: *Far.* Bakmak, seyretmek.

t.+ sın 1791

tamaşa ḳıl-: Bakmak, seyretmek.

t.- 1463

t. -ıp 279

[3]

tamġañnı terte buyı suz-: Boşuna uğraşmak.

t.-ma 1834

[1]

tamġı: Kötülük.

t. 833

tamġı it-: Kötülük etmek.

k.-ĕp 1273

[2]

tamır: 1. Kök, bitkinin kökü.

t.+ ı 2386

2. Soy sop, nesil.

t.+ ın 1102

t.+ ınnan 495

3. Sinir

t.+ ları 28

tamırın ḳorıt-: Kökünü kurutmak, soyu sopu yok olmak. t.- 1585

[5]

tañ:

tañ at-: Tan atmak, şafak sökmek.

t.-ḳaç 1616

t. -ḳanda 630

t. -mıy 578

t. -tı 2208

[4]

tanı -: 1. Tanımak, bilmek.

t.- ysıñmı 2344

2. Anlamak, farkına varmak.

t.- dı 84

t.- ġan 2227,2415

t.- ġanlığı 2564

t.- masañ 2412

t.- mıy 420, 2327

t.- mıy barġan 1093

t.- mıy yörgeněñ 510

t.- mıy yörgensěñ 2350

t.- p 84,1579, 2414

[14]

tanıķ ķıl-: Şahit göstermek.

t.-ıp 728

[1]

tanıķlıķ: Tanıklık, şahitlik.

t.+1617

tanıķlıķ bir-: Şahitlik yapmak.

t.-ědĕr 179

t.-emĕn 1625

t. -ĕr 1127

t. -üvçěněñ 2540

t.-üvěñ 2537

[6]

tanış -: Tanımak, tanışmak.

t.- ıp 559

[1]

tanıştır -: Tanıtmak, tanıştırmak.

t.- ıp 671

[1]

tanıt -: Tanıtmak.

t.- ķaç 357

[1]

tanuv: Tanık.

t. 2433

[1]

tap -: Bir şeyi bulmak.

t.- adır 1963

t.- alar 274,2121

t.- amın 375, 680

t.- ar 671, 1096,2005,2048

t.- arġa 49, 104, 228,382,2187

t.- asıñ 232

t.- ıp 129, 136, 254, 296, 994,1279, 1905, 2086,2114

t.- ıp bulır 40

t.- ıp kitĕrdĕ 580

t.- ıym 2512

t.- ķaç 342,358,635

t.- ķan 43

t.- ķanıbızını 1332

t.- ķanın 42, 523

t.- ķanıña 670

t.- ķannardır 1979

t.- madı 141

t.- maġaç 1716

t.- mam 334

t.- masaġız 34

t.- masın 481, 485

t.- mıy 1909,2039

t.- mıy torıp 335

t.- sa 281

t.- saḳ 110

t.- sam 1453

baḳırır t.- sañ 1450

t.- tı 136, 1275, 1473, 1551,1825

t.- tıḳ 1344

t.- tılar 278, 280

t.- tım 966,1455,2530

t.- uv 101, 113,1900

(cavap) t.- ıp 1184

(cavaplar) t.- ıp 1613 t.- ḳanınnan 2065

(ceza) t.- tıḳ 658

(cezañnı) t.- ıp 932

(cezasın) t.- ıp 1748 t.- ḳan 1864 t.- tı 1918

(çara) t.- ıp 1204 t.- madı 513 t.- masañ 1430 t.- uvda 965

(çarasın) t.- mıy 991

(çarası) t.- ılır 1202

(çarasın) t.- arġa 2261

(ezĕr) t.- ıp 1442

(forsat) t.- ıp 548, 776, 783, 935, 1008 t.- tım 2487ĕzlegeněn t.- tı 2216

(ḫaḳlı) t.- tıñ 975

(ḫayin) t.- ḳanınnan 1190

(ḫeyleler) t.- ıp 1789

(şöhret) t.- maḳ 661

(ras) t.- tı 666

(yaḫşı) t.- tı 1367

(zarar) t.- ıp 2251

tapa al-: Bulabilmek.

t.- mıymın 1915

t.-ırmı 1659

t.-mabızmı 1327

t.- madı 1323

t.- mam 2266

t.- amıy 1010, 2279, 2444

tapa bĕl-: Bulabilmek.

t.-ĕrbĕz 266

[102]

tapıl -: Bulunmak.

t.- ır 292

t.- mas 1037

[2]

tapḳır: Kez, defa, kere.

t. 1538,2490

[1]

tapşır -:1. Hukuk ve kanun bakımından verilmesi gereken hakkı vermek.t.-dı 2543

2. Birine başarması için bir iş vermek, vazife yüklemek.

t.- asıñ 1354

t.- dı 2278,2466

t.- ġanına 2283

3. Tanrıya sığınmak, Allah'a havale etmek.

t.- 930

t.- amın 51

t.- dım 314

t.- ıp 56,166, 2206

t.- ıp yörĕvge 55
t.- ıp yörüvde 92
[13]

tar:

(dönyanı) t. item 913
(dönyanı) t. ḳıldı 596
[2]

taraf: *Ar*. Taraf, yön.

t. 219
t.+ ı 2316
t.+ ımnan 878
t.+ ınnan 1138, 1160, 2450
t.+ ıñnandır 2188
t.+ ta 2159
t.+ tan 133, 415, 1845, 2231
[12]

taral -: Etrafa saçılmak, yayılmak.

t.- dılar 2360
t.- ıp 1492
t.- ırlar 19
[3]

tarat -: Dağıtmak, yaymak.

t.- ıp 42
t.- masa 2562
[2]

tarḳav: Dağınık, düzensiz.

t. 232
[1]

tarlıḳ: Kıtlık, sefalet.

t.+ tan 2418
[1]

tart -: Çekmek, kendine çekmek.

t.- ıp 246, 408
baş t.- ıp 84, 1588
meşeḳat t.- ıp 1559
t.- ıp alır 1543
beladen t.- ıp alırlar 1398
t.- ıp kilgen 168
t.- ır 1075,1564
t.- rġa 561
t.- ḳan 1723
t.- sa 49

2. Taşımak.

t.- ḳanın 970
t.- maḳ 489
t.- uvdan 488, 503
t.- uvçı 680
(baş) t.- mıyça 2559 t.- mıymın 2020
(cezasın) t.- ḳanı 1768
(ceza) t.- ḳanın 1776
[22]

tartın -: Çekinmek, utanmak.

t.- asıñ 954
t.- dılar 2233
t.- mıy 2222
[3]

taş: Taş.

t. 304, 318, 328, 619, 739, 1023,1246, 1411, 1846
t.+ ḳa 1067
t.+ nı 319, 417

t.+ tan 279,284, 319, 1410

[17]

taşla -: Bırakmak, terk etmek, fırlatmak.

t.- dım 623, 1743

t.- dıñ 617

t.- ġanına 1808

t.- maġız 57

t.- maḳ kirek 1952

t.- p 180, 197, 1827, 1842

t.- p kiterler 1491

t.- p kitsek 297

t.- rlar idĕ 2321

t.- rsıñ 1696

t.- sañ 1428

t.- ylar 1760

[16]

taşlan -: Atılmak, fırlatılmak.

t.- dı 1281

t.- ıp 317

t.- ırġa buldılar 827

[3]

tatı -: Bir şeyin tecrübesini yaşamak, acısını tatlısını görmek, bilmek.

t.- dı 250

t.- dıñ 2537

t.- mıy 2585

[3]

tatlap – (?)

t.- p 1913

[1]

tatlı: Değerli, sevimli.

t. 1533,1655

[2]

tav: Dağ, tepe.

t. 76, 278, 285, 305, 318, 319, 327, 1677,1679

t.+ ġa 828

t.+ lar 1317

t.+ nıñ 278

[12]

tavış: Ses, seda, gürültü.

t. 319, 385, 456, 472, 487, 610, 636, 1046, 1623, 1878, 2231

t.+ ı 134, 223, 224,453, 489

t.+ ı ikeněn 457

t.+ ımnan 602

t.+ ın 221, 611

t.+ ına 457

t.+ ınnan 336

t.+ ḳa 461, 639

t.+ ların 2470

t.+ nıñ 463

t.+ tan 454

tavış bir-: Kendisinin var olduğunu veya nerede olduğunu bildirmek için ses vermek.

t.-dĕ 2488 t.-děler 2522

tavış küter-: Sesini yükseltmek.

t.-dĕ 1578

[30]

tavışlı: Sesli.

t. 462
[1]
taviys: *Ar.* Tavus kuşu.
t.+ nı 1245
[1]
tayaḳ: Sopa, tahta.
t. 705, 2331
[2]
tayan -: Bir yerden destek almak, güvenmek.
t.- amın 51
t.- ıp 291, 357, 1095,1256, 2009,2435
süzĕne t.- ıp ḳılmağız 2241
t.- ırmı 1659
t.- mıyça 700
[10]
tazart -: Temizlemek.
t.- ıp 836, 1838
t.- ır 2294
[3]
te: bk. da.
t. 153, 206, 374, 576, 729, 1165,1323, 1390, 1456, 1548, 1836, 2011, 2024, 2284, 2521
[15]
tecriybe: *Ar.*
t. 2304
t.+ den 2247
t.+ ler 26
t.+ lerĕnde 1191
t.+ ñ 149
t.+ sĕnde 1194, 1199
tecriybe ḳıl-: Tecrübe etmek.
t.-ıp 952,1197
[9]
tedbiyr: *Ar.* Tedbir, önlem.
t. 1252
[1]
teĕsiyr: *Ar.* Tesir, etki.
t. 407
t.+ ĕ 326
teĕsiyr it-: Etki etmek.
t.-keç 2550
t.-kenge 1466
[4]
teġbir: *Ar.* İfade, deyim, tabir.
t.+ ĕne 1973
[1]
teharetḫane: *Ar.*+*Far.* Abdesthane.
t.+ sĕn 2294
[1]
teḫĕt: *Far.* Taht.
t.+ ĕne 323, 755
t.+ ĕnĕñ 2013
t.+ ke 1944
[4]
teḳdiym: *Ar.*
teḳdiym it-: Takdim etmek, sunmak.
t.-ĕp 1386
t. -er 1374

t. -iyk 1371

t. -kende 1372

t. -tĕ 1398

[5]

teḳdiyr: *Ar.* Takdir, kader.

t. 184, 1251, 1253, 1260

t.+ de 49,186, 1155

t.+ ĕne 1892

t.+ ge 838, 840

t.+ ge tayanamın 51

t.+ nĕ 54

t.+ nĕñ 53

teḳdiyr ḳılın-: Değerlendirilme.

t.-ġan bulsa 47, 1420

[15]

tekebbĕr: *Ar.*

tekebbĕr bul-: Kibirli olmak.

t.-ġanıññı 1510

[1]

tekebbĕrlĕk: Kibirlilik.

t. 1215

[1]

tekebbĕrlen -: Kibirlenmek, gururlanmak.

t.- gen 970

[1]

tekelllĕf: *Ar.* Gösteriş.

t.+ ke 2043

[1]

tertiyp: *Ar.* Tertip, düzen, nizam.

t. 81

t.+ ĕn 342

t.+ ĕnĕñ 16

[3]

tem: Keyif, neşe, hoşluk.

t. 1659

[1]

temam: *Ar.* Tam, bütün, eksiksiz.

t. 14, 217, 374, 422, , 502, 520, 552, 721, 1106, 1136, 1456, 1466, 1513, 1904, 2072, 2172, 2194, 2221, 2316, 2460

temam bul-: Tamamlanmak.

t.- 438

t. -dı 1766

temam it-: Tamamlanmak.

t.-keç 2539

[23]

temlĕ: Tatlı, lezzetli.

t. 2115, 2418

t. tĕlĕn 404

[3]

ten: *Far.* Gövde, vücut.

t. 430, 432,559

t.+ ĕ 664, 1320,1759

t.+ ĕn 570

t.+ ĕndegĕ 911

t.+ ĕne 1364, 1439, 1486, 1807

t.+ nerĕ 1476

t.+ nerĕnde 1660

t.+ nerĕnnen 553

[15]

tepu: Hizmet, huzur.

t.+ ñda 479

[1]

terbiye: *Ar.* Terbiye, eğitim, yetiştirme, görgü.

t.+ ge 2467

t.+ ñe 544

t.+ sĕ 538

terbiye ḳıl-: Terbiye etmek.

t.-ıp 1669, 2459

t. -ırġa 2468

t. -sañ 1670

[7]

terbiyele -: Terbiye vermek, eğitmek.

t.- v 103

[1]

tercĕme: *Ar.*

tercĕme ḳıl-: Tercüme etmek.

t.-ġan 1771, 1772

[2]

terte:

tamġañnı terte buyı suz-: Boşuna uğraşmak. t.-ma 1834

[1]

tevbe: *Ar.*

tevbe it-: Tövbe etmek.

t.-messĕñmĕ 620

tevbe ḳıl-: Tövbe etmek.

t.-amın 544

t. -dım 742

t. -ıp 625, 2200, 2414

[6]

tevekkel: *Ar.* Büyük cesaret, kendine güven, tevekkül.

t. 995

tevekkel it-: Cesaret etmek.

t.-tĕ 1628

tevekkel ḳıl-: Cesaret etmek.

t.-amın 79

t. -ġanı 79

t. -ıp 2279

t. -uv 53, 109

[7]

tevfıyḳ: *Ar.* Terbiyelilik, mazbutluk, edepli olma.

t.+ ḳa 538

[1]

tĕgĕ: Öteki, diğer.

t. 246, 247, 606

t.+ ler 1398

[4]

tĕk -:

(küz) t.- ep toramın 396

[1]

tĕkel -: Gözleri dikmek, dikkatle bakmak.

t.- ĕp 69

t.- geneñ 1448

[1]

tĕl: Dil.

t. 386,1521

t.+ de 2515

t.+ ĕ 2311, 2351

t.+ ĕm 1091, 2193

t.+ ĕmnĕ 2237

t.+ ĕñ 2092, 2418

t.+ ĕn 404, 614, 716,2038,

2111,2353 t.+ĕne 1972

t.+ ĕññĕ 1982

t.+ lerĕn2314

tĕlge kil-: Dile gelmek, konuşmaya başlamak.

t.-ĕr 1593

tĕlĕgĕzge al-: Ağza almak, bir şeyi dile getirmek.

t.-mağız 2242

tĕlĕm bar-: Dili varmak, bir şeyi söylemek.

t.-mıy 908

tĕl tiyĕr-: Dil uzatmak.

t.-ĕp 1976

[24]

tĕle -: Dilemek, istemek.

t. 2199

t.- dĕ 1816

t.- geç 23

t.- gen 89

t.- gen idĕ 2518

t.- gençe 127

t.- gĕnçe 31

t.- gençe bulıp 1335

t.- geneme 2487

t.- geneñçe 1535

t.- geneññĕ 1430

t.- megen 2028

t.- megen idĕ 452

t.- mevĕ 2555

t.- miy 1497

t.- miyçe 180

t.- p 2458

t.- p tordılar 648

t.- p torsa 105

t.- se 359, 1315,1395, 2028

t.- sem 1910

t.- yděr 2443

t.- ym 807

t.- yměn 1178, 1831, 1914, 2071

t.- yseñ 52, 1535, 2093

t.- yseññmĕ 80,2044

[35]

tĕlĕ:

(belḫ) t. 2514

t.+ n 2465, 2468

t.+ nçe 2480

t.+ nde 2460

(hind) t.+ nnen 1770

, [7]

tĕlek: Dilek, istek, amaç, gaye, arzu.

t.+ ĕ 1128, 1131, 1203, 1900,2100

t.+ ĕm 313

t.+ ĕne 562

t.+ te bulġan 977

t.+ te buluvnı 2031

t.+ te toruvıññı 952

t.+ tegĕlerge 1965

t. 295, 381, 718

t.+ ěn 1986

t.+ ěne 1267

t.+ leręn 353

t.+ leręne 10,1156

t.+ te 1165

t.+ ten idě 1211

[21]

tęleklę: İstekli.

t. 1029

t.+ ler 252,1297

[3]

tęlekteş: Sempatizan, dayanışmacı.

t. 2014

[1]

tęlekteşlęk: Yardımcılık, dayanışmacılık.

t. 1533, 1657,1999

t.+ te tordıḳ 1167

[4]

tęlen -: İstemek.

t.- dě 514

t.- ěp 75

[2]

tęllę: Dilli.

t. 1797

t.+ sěñ 1650

[2]

tęllen -: Dillenmek, dile gelmek, dil sahibi olmak.

t.- ěp 2234

[1]

tęlsęz: Dilsiz.

t. 2013

[1]

tęlençęlęk: Dilencilik.

t. 73

[1]

tęñkesęne tiy-: Canını sıkmak, keyfini kaçırmak.

t.-geç 1323

[1]

tęrę: Diri, canlı, zinde, dinç.

t. 261, 1099, 1722,2423

[4]

tęręk: bk. tęrę.

t. 439

[1]

tęręklęk: Canlılık, hayat.

t. 38,278, 1382

[3]

tęręl -: Dirilmek, canlanmak, kendine gelmek, sağlığına kavuşmak.

t.- ěp kilmes 1911

t.- ěrsěñ 1383

t.- mes 1390, 1851

t.- tüvně 2278

t.- üvě 1362

[6]

tęręlt -: Diriltmek, canlandırmak.

t.- e almadım 206

t.-üv 2261

[2]

tęş: Diş.

t. 1096, 1100, 1760

t.+ ĕ 245, 1670

t.+ ĕbĕz 1069

t.+ ĕm 566, 1049

t.+ ĕññĕ 1364

t.+ lerĕ 1710

t.+ lerĕn 1467

tĕşĕn ķıs-: Sıkıntıya dayanmak, katlanmak.

t.-ıp 606

[12]

tĕşle -: Dişlemek, ısırmak.

t.- p torır iděm 2237

[1]

tĕşleş: Isırma.

t. 1476

[1]

tĕşlet -:

tĕlĕn tĕşlet- : Çenesini kapatmak, susturmak.

t.-keç 2353

[1]

tĕtre -: Titremek.

t.- p 1355

t.- se 1129

[2]

tĕz: Diz.

t. 1582, 2569

[2]

tĕz -: Dizmek, sıralı yerleştirmek.

t.- ĕp ķılġan 1995

t.- ĕp tora 1880

t.- geç 2022

[3]

tĕzlen -: Diz çökmek.

t.- ĕp 654, 1378, 1392

[39]

tıġız: Sıkı.

t. 242

[1]

tılsım: *Ar.* Tılsım.

t.+ ġa 297

t.+ nıñ 326

tılsım it-: Büyülemek.

t.-kenner 326

[3]

tın al-: Solumak, teneffüs etmek.

t. -mıy 304

t.-ın almaġan bulıp torġaç 900

[2]

tın -:

küñĕlĕ tın-: İçi rahat etmek.

t.- madı 2477

[1]

tınıç: Sessiz, sakin, rahat.

t. 2181, 2190

tınıç bul-: Rahat olmak.

t.-ır 1896

t. -ırsız 2225

t. -mas 1077

t. -sın 718

tınıç ķal-: Rahat etmek.

r.-ırbız 888

[7]

tınıçlan -: Rahatlamak, sakinleşmek, yatışmak.

t.- dı 864

t.- ıp 476

[2]

tınıçlandır -: Yatıştırmak, sakinleştirmek, rahatlatmak.

t.- ġannar 1962

[1]

tınıçlıḳ: Esenlik, ferahlık, huzur, barışi rahatlık, güvenç.

t. 887

t.+ ıbızını 803

t.+ ta 295, 733, 815,1238, 1270

[7]

tınıçsız: Huzursuz, rahatsız.

t.+ dır 336

tınıçsız bul-: Huzursuz olmak.

t.-ġanın 230

t. -ıp 1161

tınıçsız it-: Huzursuz etmek.

t.-ken 487

[4]

tınıçsızlıḳ: Huzursuzluk.

t.+ ta ḳaldırıp 1122

[1]

tıñla -: Dinlemek, kulak vermek.

t. 1610

t.- masañ 511

t.- p tordı 2105

t.- p torır 1316

t.- rġa 3

t.- ysıñ 2048

[6]

tıñlan -: Dinlenmek.

t.- mas 2299

t.- mıy iken 2099

[2]

tırış -: Gayret etmek, çabalamak, uğraşmak, çalışmak.

t.- asıñ 1523

t.- ıġız 45

t.- ıp 527, 565, 649, 1956, 2063, 2234, 2343

t.- ıp ḳaradı 169

t.- ıp ḳaraym 1876

t.- ır 9

t.- ır idě 225

t.- ırmın 359,2187

t.- ḳaç 125

t.- sa 2456

t.- saġız 2432

t.- salar 2477

t.- sam 1914, 2029

t.- tı 561, 1475, 2457

t.- tıḳ 1344

t.- tım 1529

t.- uv 1398

t.- uvı 49

t.- uvına 1532

t.+ uvları 187

, [30]

tırışlıḳ: Çalışkanlık, gayret, çaba.

t. 520, 868, 992

[3]

tırnaḳ: Tırnak, pençe.

t. 1096, 1363

t.+ ı 245, 1844

t.+ ın 729

t.+ ına 143,1427

t.+ ınnan 1420, 1658,1732

t.+ ları 1449, 1468, 2532

[13]

tırnaş: Tırnaklama, yaralama.

t. 1476

[1]

tış: Dış.

t. 1567

t.+ ınnan 498

t.+ ḳa 1275

t.+ ta 535

t.+ tan 1437

[5]

tışḳı: Dış.

t. 1630

[1]

tıy -: Yasaklamak, önlemek, tutmak, uygun görmemek, izin vermemek.

t.- ıp 992

t.- uv kirek 717

[2]

tıyb: *Ar.* Tıp.

t. 1395, 2247

[2]

tıyıl -: Tasdik edilmemek, izin verilmemek, yasak edilmek.

t.- ıp 1276

t.- mıysıñ 2043

t.- uv 152,946

[4]

tıynaḳ: Mütevazı, alçakgönüllü, mazbut, edepli.

t. 649

[1]

tigenek: Dulavrat otu, dulkadın otu, kel otu.

t. 262, 296

t.+ ně 1951

[3]

tik: Hareketsiz.

t. 2444

tik tor-: Dikelip durmak, boş boş durmak.

t.-adır 401

t. -alar 2052

t. -ırġa 2052

[4]

tik (II): Sadece, yalnızca.

(barı) tik. 400, 1331

[2]

tikşĕr -: Bir şeyi araştırıp gerekli bilgiyi edinmeye çalışmak.

t. 2496

t.- dě 2010

t.- e başladı 1028

t.- ěp 136, 1135, 1753, 1976, 2078, 2148, 2508

t.- ěrge 1917, 2072, 2076, 2214

t.- ěrge kěrěşmiym 2077

t.- eseñ 2331

t.- genně 2572

t.- iym 2511

t.- mi 1744

t.- miy 1807, 2064, 2148

t.- miyçe 2507

t.- sěn 2067

t.- üv 237

t.- üvně 2321

[26]

tikşěrěl -: Görüşülmek, çözüm yolu aranmak.

t.- ěr 2081, 2082

t.- üvěn 2071

, [3]

tilělěk: Delilik.

t.+ ěněñ 250

t.+ ně 163

t.+ těr 88

[3]

tilěrt -: Delirtmek.

t.- kenděr 1027

[1]

timěr: Demir.

t. 1702, 1725, 1732, 2331

t. +dey 843

t.+ ěñně 1728

t.+ lerěn 1703, 1705

t.+ leréñně 1706

t.+ ně 1704, 1730

[11]

tiñ bul-: Denk olmak, eşit olmak.

t.-ır 2243

t. -ırġa yörgeněn 983

[2]

tiñdeş: Denk.

t. 494

t.+ leréñnen 1672

[2]

tiñleştěr -: Denkleştirmek.

t.- sěn 301

[1]

tip -: Tepmek, tekmelemek.

t.- ěp 740

t.- ěp ciberdě 249

[2]

tipkele -: Tepelemek, uzaklaştırmak.

t.- p 584

[1]

tire: Etraf, çevre, civar.

t.+ de 535

t.+ sěnde 814, 1187, 2013,2292 t.+ ndegě 2119

[3]

tiren: Derin.

t. 194, 765, 792, 814, 992

t.+ ge 1008

t. uy 1797

[7]

tirĕ: Deri, hayvan derisi.

t. 1251, 1842, 1843, 1847

t.+ nĕ 1825, 1827, 1838

[7]

tirĕs: Hayvan pisliği, tezek.

t.+ lerĕnnen 2293

[1]

tirle -: Terlemek.

t.- yběz 1560

[1]

tiryaḳ: *Ar.* Zehirlenme ve bazı ilaçların tedavisinde kullanılan macun, ilaç.

t. 2249

[1]

tiş -: Delmek.

t.- ĕp 1607

[1]

tişĕk: Delik.

t.+ ĕne 76

t.+ ke 739

t.+ nĕ 136

t.+ ten 125, 141

[5]

tişĕl -: Delinmek, deşilmek.

t.- ĕp 125

[1]

tiy -: 1. Değmek, temas etmek.

t.- ĕp 1846

t.- megeyĕ 202

t.- mesĕn 145

t.- señ 1650

t.- gen 277, 967

2. Faydası dokunmak.

t.- geně 90

(těñkesĕne) t.- geç 1323

[8]

tiydĕr -: Değdirmek, çarpmak.

t.- miydĕr 495

[1]

tiyĕn: "Sum"un yüzde biri değerinde para, kuruş.

t. 102

t.+ ĕ 105

[2]

tiyĕr -:

(tĕl) t.- ĕp 1976

[1]

tiyĕş: Gerekli.

t. 1424, 1636, 1748

t.-dım 726

t. kürse 2086

t.+ tĕr 153, 1757

tiyĕş bul-: Layık olmak, payına düşmek.

[7]

tiyĕşlĕ: Gerekli, lüzumlu, uygun.

t. 115, 411, 757, 1506, 1941,1964

t.+ dĕr 53

t. idě 2196

tiyěşlě kür-: Gerekli görmek.

t.-ěp 2436

t. -mesegěz 2434

t. -miy torıp 2435

t. -miyděr 1923

t. -miyseñmě 1921

[13]

tiyěşlěk: Gereklilik.

t.+ ěn 2139

[1]

tiyěşsěz: Gereksiz.

t. 1516, 1690

t.+ ge 156

[3]

tiz: Çabuk, hemen, tez.

t. 244, 317, 464, 509, 579, 580, 800, 1628, 1714, 1787, 2563

t.+ den 1648

t.+rek 40, 576, 1131, 1902, 2116, 2227

[18]

tizlěk: Hız, çabukluk, sürat, serilik.

t. 2568

[1]

tor -: 1. Belli bir yere basar hâlde durmak, durmak.

t.- a torġan 203

t.- adır 1165

t.- dılar 1376

t.- ġanı 714

t.- ıp 542, 547

t.- ıp 1684

t.- ırġa 2031

t.- ırmın 1438

t.- sa 922

2. Bulunmak.

t.- dıḳ 1167

t.- ġanda 681,2362

t.- ġanınnan 584

t.- ġannardan 2013

t.- ıp 77, 334,335,467,614, 1070, 1121, 1175, 1353, 1353, 1429, 1437,1445, 1902,1908,1966, 1966, 1969, 2009,2042, 2043, 2076, 2091,2329, 2419,2431, 2435,2469,2572,2572

t.- mavçı 1781

t.- ır 987,1074, 1316,1656,2097

t.- ır iděm 2237

t.- ırġa 313,692

t.-sa 1084,1564

t.- sañ 509

t.- uvıññı 952

3. Ayağa kalkmak, doğrulmak.

t. 616

t.- a 900,909, 1469, 2410

4. Durmak, beklemek.

t. 371,1445

t.- a 1095

t.- a idě 792

t.- adır 401,2212

t.- alar 2052

t.- asıñ 1749

t.- dı 732

t.- ġanın 1370, 1445,1377

t.- ġanı 1469

t.- ġanın, 1945

t.- ıp1835

t.- ır 1024,1079

t.- ırġa 2052

t.- ırmın 1453

t.- ma 1130

t.- maḳ 2485

t.- maḳçı 1416

t.- sa 879, 1205

5. Yaşamak, hayat sürmek.

t.- a idě 219,535, 882, 1304

t.- am 1667

t.- a iděler 998, 1041

t.- a 199

t.- dı 76, 131

t.- ġanı 128

t.- ġanın 1141

t.- ġannar 1238

t.- ıp 810,1226, 1683

t.- sa kirek 2181

t.- sın 963

6. Oluşmak, meydana gelmek.

t.- a 990

t.- dı 912,1341, 2542

t.- ıp 1448, 2563

7. -i yardımcı eylemi olarak kullanılır.

t.-sa 1130

8. Yardımcı eylem “Süreklilik”.

t. 172,655, 1131,1841

t.- a 816,979, 1331,1459, 1880,1946

t.- alar 200

t.-dı 602

t. -ġaç 168

t.- a idě 241

t.- a iděm 1574

t.- adır 101, 233 2333,2335

t.- amın 396, 1163,1752, 2198

t.- asıñ 794

t.- dı 178,244, 470,731, 830, 934, 1680,1686,2105

t.- dılar 648,890, 898, 1625,1738

t.- ġaç 277, 303,572,850, 900,945, 1411, 1725, 1823

t.- ġan 42, 203,212,398, 527, 677,757,770, 780, 835, 908,1176, 1517, 1518,1692, 1735, 1928,1861,2062,2115, 2120, 2328, 2356,2373,2386, 2388,2524

t.- ġan idě 652

t.- ġanda 67,198, 475,549, 554,1551, 2503,2504, 2511

t.- ġanıġızdan 2236

t.- ġannan 1628

t.- ġannı 1353

t.- ġansıñdır 678

b.-ıp1799

ḳarap t.- ırsıñ 855

t.- ıym 2095

t.- ıymmı 2013

t.- maḳ kirek 1072

t.- mas 1241,1257

t.- masın 1441

t.- mıy 2113

t.- sa 105, 221, 1427,2056, 2305,2306

t.-sın 117

t.- sınnar 1802

t.- uvçı 1173

t.- uvın 1312

(antımda) t.- ıp 2016

[206]

torġız -: Ayağa kaldırmak.

t.- ġan 1480

[1]

torış: Duruş, poz.

t.+ ın 1134

[1]

tormış: İnsanların sosyal yaşayışı, hayat, yaşama.

t. 438

t.+ ına 704

t.+ ıñnı 2190

t.+ ḳa 1155

t.+ ta tordı 131

tormış it-: Yaşamak, aile kurup yaşamak. -e iděler 1683

[6]

tot -: 1.Tutmak, kavramak.

t.- a bělüv 113

t.-ar 1885,2126

t.- asıñ 2427

t.- ıp 544, 625,630, 2400

t.- ıp aldılar 1007 t.- sañ 925

2. Alıkoymak.

t.- alar 1244, 1245

t.- ıp 2210

t.- ıp alsalar 798

3. Yakalamak.

t.- a almadıḳ 1344

t.- a iken 1547

t.- asıñ 887

t.- ıp 883

t.- ḳan 1230

t.- maḳçı bulıp 797

4.Davranmak, hareket etmek.

t.- a iděler 32

t.- ar 874

t.- ıp 2036

t.- ḳan 2244

t.- ḳanın 1448

t.- masañ 925

t.- masın 118

t.- sañ 1645

t.- tı 2469

t.- uv kirek 1032

5.Tutmak, gerçekleştirmek.

t.- ḳannar 93

t.- madım 2176

t.- maġanına 1848

t.- mıy 2168

t.- tı 521

t.- uv kirek 352

6. Biriktirmek, tasarruf etmek.

t.- arġa 105, 148, 1573

t.- arġa kirek 110

t.- ıp 116

t.- mıyça 155

t.- sın 119

(urın) t.- a idě 789 t.- mas 2058

(östěn) t.- am 961

(süzěññě) t.- armın 2205

(dus) t.- ıp 1988

(ürnek) t.- ıp 1939

(yulın) t.- uvçılar 1981

(şik) t.- uvda 2236

[51]

totaş -: Bağlanmak, birleşmek, muttasıl olmak, daim olmak.

t.- tı 541

[1]

totıl -: Tutulmak.

t.- dı 2351

t.- dımı 1790

t.- ır 1374

t.- mas 2317

2. Engellemek, durdurulmak.

t.- sa 120

3. Yakalanmak.

t.- dı 143

t.- ır 1139

ġıyşķına totıl-: Aşık olmak.

t.- dı 2452

süzěñ totıl-: Sözünde durmak.

s.- mas 2300

[9]

totın -: Tutunmak.

t.- ġan 2390

t.- sa 1438

[2]

totış: Hareket tarzı, görgü.

t.+ ınnan 978

[1]

totnaķlı: Sabırlı, düzgün, mütevazı.

t. 2453

[1]

tottır -: Tutturmak.

t.- dı 634

[1]

toy -: Duymak, dokunarak duymak, sezmek, hissetmek.

t.- ġansız 1324

t.- ıp 549

yavız ķılmaġanın t.- ıp 1681

t.- madımı 2313

t.- salar 984

[5]

toydır -: Duyurmak.

t.- uv 1113

[1]

toyġı: Duygu, his.

t.+ sı 1421

[1]

toyıl -: Duyulmak, hissedilmek, algılanmak.

t.- adır 2050

t.- ıp 948, 957

t.- sa 1885

[4]

toyım: His, sezgi.

t.+ ı 536, 872, 2034

[3]

toyımla -: Sezinlemek.

t.- vġa 2068

[1]

toz:

(ikmek) t.+ ın 960, 1069,2007

küzĕññĕ tozday it-: Değmeyecek olan bir şey için kendine zarar vermek.

t.-1834

[4]

tozaḳ: Tuzak, kapan.

t. 874

t.+ ın 1787

t.+ ına 2456,2546

t.+ ḳa 849, 1607

t.+ ları 873

t.+ ları ḳorıp 9

t.+ larıññı 874

[9]

tozsızlıḳ: Tatsızlık.

t.+ ın 2035

[1]

töbe -: Gözleriyle odaklanmak, gözünü dikip bakmak.

t.- p 2040

[1]

töçĕ : Tatlı.

t. 1797, 1972

[2]

tök: Tüy, kıl, saç teli.

t. 728

t.+ lerĕ 912

t.+ nĕ 632

[3]

tökĕr -: Tükürmek.

t.- ĕp 1886

[1]

töksĕz:

(ḳanatsız) t. 69,71

[2]

tön: Gece.

t. 2208

t.+ de 564, 1626

t.+ ĕ könĕ 1205

t.+ nĕ 630,1904

t. urtası 568

(kön) t. 105

[8]

tönle: Geceleyin, gece vakti.

t. 1569, 1614

[2]

töp: 1. Dip.

t.+ ĕdĕr 17

t.+ te 2339

2. Ön taraf, yan.

t. 427

t.+ĕne1567

t.+ ĕnde 581, 583, 596, 1684,1714

t.+ ĕne 278, 592,1569, 1575

3. Su altı.

t.+ ĕ 813

[13]

töplĕ: Ciddi, derin.

t. 1797

[1]

töpsĕz: Esassız, delilsiz.

t. 291, 915

[2]

törme: Zindan, cezaevi, mahpushane.

t.+ge 2106

[1]

törkĕm: Topluluk, camia.

t.+ ĕ 2296

t.+ ĕnnen 2102

[2]

törlĕ: Türlü, çeşitli.

t. 9, 32, 588, 613, 682, 992, 1189, 1268, 1380, 1437, 1455, 1480, 1565, 1912, 1927, 2189, 2414, 2426, 2453, 2472, 2521

törlĕ t. 2112

t.+ çe

t. törlĕ 2112

[23]

törlĕçe: Türlü türlü, türlü şekillerde.

t. 130,1613

[2]

tört -: Dürtmek, dikkat çekmek için dürtmek.

t.- ĕp 584

t.- ĕr 1886

t. - me 1054

[3]

tös: Renk.

t.+ ĕ 1466, 1471

t.+ ler 2112

tösĕ üzger-: Beti benzi atmak, rengi değişmek.

t.-ĕp 1128

t.-tme 1446

[5]

töslĕ: Belli bir biçimi olan.

t. 1719

[1]

töş -: 1. Düşmek.

t.- er 271,749

t.- mes 873,1016

t.- mesĕn 1885

t.- miy 491

t.- miy ḳalmas 2586

t.-rge 272

t.- se 1099

t.- tĕ 554, 1844

t.- tĕler 928

t.- tĕm 946

2. Hasıl olmak, varlık bulmak.

t.- ken 433

3. Bir yere girmek.

t.- tĕ 557

t.- keněn 516

4. Bir durumu değiştirmek.

t.- ĕp 931

t.- ĕrĕrge 2559

t.- er 703, 1526

t.- sek 1231

t.- tĕm 1969

t.- üvden 2311

5. Yardımcı fiil.

t.- ĕp 2379, 2452

t.- kenner 551

t.- üv 296

(belaně) t.- mesten 992

(başına) t.- ĕp 1081 t.- keç 991, 994

(canına) t.- ĕp 1638

(esir) t.- ken 2450

(fĕtne) t.- se 1525

(iseme) t.- ĕp 1910

(ḫataġa) t.- meske 1852, 1857 t.- miym 1862

(ḫelge) t.- ĕrdĕñ 1647 t.- tĕm 1287

(iseñe) t.- tĕmĕ 613

(küzden) t.- ĕp 19 t.- keněn 13 t.- tĕm 528

(küzĕ) t.- ken iken 560 t.-tĕ 541

(küzĕñ) t.- se 2156

(ḳarşı) t.- mes 39 t.- tĕler 1394

(ḳurḳuv) t.- tĕ 224

(ḳulġa) t.- ken 1355 t.- miy ḳalmassıñ 2411

(tozaḳına) t.- mesĕn 2456 t.- me- 2546

töşĕp kit-: İnmek, düşüvermek.

t.-ĕp 918

[55]

töş: Yer.

t.+ te 2052

[1]

töşĕn - : Kavramak, anlamak, idrak etmek.

t.- ĕp torġanda 67

t.- ĕr 1511

t.- miy 2060

t.- miyseñmĕ 1524

t.- üv kirek 1208

[5]

töşĕr -: Aşağı indirmek.

t.- dĕ 1732

t.- dĕñ 637

t.- ĕp 1683

t.- ĕrge bulır 922

t.- gen bulırmın 926

(belage) t.- ĕp 1485

(doşmanlıḳ) t.- ĕr 1098

(ḫelge) t.- dĕ 1906 t.- ĕrler 1862

(ḫataġa) t.- ĕp 1779

(iseme) t.- ĕp 1752

(iseñe) t.- ĕp 1182, 1383

(küzden) t.- ĕp 701 t.- ĕrge 9 t.- genseñ 672 t.- miyçe 682 t.- üv 524

(gönahḳa) t.- geç 1900

(ükĕnĕçke) t.- gennerĕn 1782

[20]

töyĕn: Bohça, çıkın.

t.+ nĕ 858, 860

[2]

töyne -: Düğümlemek, düğüm atmak.

t.- p ḳaldırġan iken 858

[1]

tözĕ -: Örgütlemek, kurmak, düzenlemek.

t.- p 874,1798, 1994, 2090,2304

t.- r 104

t.- yk 888

[7]

tözĕk bul-: Sağlama almak, garanti altına almak.

t. 41

[1]

tözel -: Düzelmek, iyileşmek.

t.- mes 764

[1]

tözĕl -: Kurulmak, inşa edilmek.

t.- ĕp 2404

[1]

tözet -: Düzgün hale getirmek, düzeltmek, onarmak.

t.- ĕp 614

t.- kenner 94

t.- mek 1853

t.- tĕ 2399

t.- üv 1116,1917

t.- üvĕ 989

[7]

tufan: *Ar.* Tufan.

t.+ da 1480

[1]

tufraḳ:

tufraḳ bul-: Toprak olmak, ölmek.

t.-ġan 429

(avızına) t. 1531

[2]

tuġ -: bk. tuv.

t.- sın 480

[1]

tuġan: Akraba, kardeş, hısım.

t. 288, 1146

t.+ ım 2174, 2365

t.+ ım idĕ 2388

[5]

tuġrı: bk. turı.

t. 766, 2073, 2145, 2239, 2389, 2511 [6]

tuġrılıḳ: Doğruluk, sadakat.

t. 410, 1164, 1222, 1672, 1697, 1698, 2221, 2224, 2441

t.+ ı 1958

t.+ ın 466

t.+ ḳa 2560

[12]

tuġrılıḳlı: Doğru, dürüst.

t. 1206, 1674, 1779, 1860, 1987, 1996, 2398

t. bulġanġa 2191

[8]

tuġrılıḳsız: Yalancı, dürüst olmayan.

t. 1156, 1486, 1646, 1780, 2501

t. bulmas 1336

t.+ dır 1352

t.+ lar 1488

t.+ lar defteřěne 960

t.+ nıñ 1149

[10]

tuḳ: Tok.

t. 888

[1]

tuḳta -: Hareketi durdurmak, dinmek, bitmek, sona ermek.

t.- masa 1760

t.- p 284

[2]

tuḳtal -:

tuḳtalıp ḳal-: Durup kalmak

t.-ır 421

tuḳtalıp tor-: Durup kalmak.

t.-mıy 2113

[2]

tuḳtat -: Kesintiye uğratmak, dindirmek. sona erdirmek.

t.- a 1547

[1]

tul -: Dolmak.

t.- dı 777,1807

t.- ġan 1694

t.- ı bulsa 269

t.- ıp torsa 1426

[5]

tuñ -: Çok üşümek.

t.- ıp 1559

[1]

tuplan -: Toplanmak, bir araya gelmek.

t.- ġan 116

[1]

tup-turı: Dosdoğru, doğruca.

t. 125, 807

[2]

turı: 1. Direkt, doğrudan doğruya, doğruca.

t. 195, 1281

2. Dürüst, doğru, hakiki.

t. 537, 1035, 2479

t.+ sın 2558

t.+ sına 426

turı kil-: Denk olmak.

t.-ěr idě 870

[8]

turıda: Dair, üzere, hakkında, ilişkili.

t.+ da 149, 152, 433, 748, 1127, 1173, 1506, 2020,2178, 2218, 2395, 2434

[12]

turında: bk. turıda.

t. 358, 525, 2191

t.+ ndağı 2432

[1]

turısında: bk. turıda.

t. 153

[1]

tut -: Dolmak.

t.- ırdı 2258

[1]

tutıḳ -: Paslanmak.

t.- ḳan idĕ 2451

[1]

tutır -: Doldurmak.

t.- dım 544

[1]

tutıy: Papağan.

t. 2459

t.+ lar 2474, 2480,2514, 2524, 2530

t.+ larnı 2468, 2473, 2528

t.+ nı 2464

[10]

tutıya: *Ar.* Çinko.

t.+ nıñ 2249

[1]

tuv -: 1. Doğmak, dünyaya gelmek.

t.- ġan 503

2. Ufuktan gönmek, çıkmak.

t.- sın 484

[2]

tuy -: Doymak, iştahı bitmek.

t.- ġançı 828

t.- ġanġa 261

t.- mas 1385

t.- mıy 60

[4]

tuy: Düğün.

t. 2095

[1]

tuyarlıḳ: Doygunluk.

t. 1387,1401

[2]

tuydır -: Doyurmak, beslemek.

t.- alar 1227

t.- ıyḳ 1333

t.- uv 253, 258

t.- uv bulıp 490

t.- uvnı 252, 1176

[7]

tuymas küz: Açgözlülük.

t. 797

[1]

tuz -: Savrulmak, saçılmak.

t.- ıp 1571

[1]

tuzan: Toz.

t. 929

t.+ da 1480

t.+ ı 1694

t.+ narı 2451

tuzan tuzdır-: Toz uçurtmak, tozu dumana katmak.

t.-ıp 1737

[5]

tuzdır -:

(tuzan) t.- ıp 1738

[1]

tübe: Herhangi bir şeyin üstü.

t.+ sĕ 277

t.+ sĕne 285, 319

[3]

tüben: 1. Alt, aşağı, alttaki.

t. 269, 272, 333, 757, 1004, 1143,1808,1129, 1156, 1710, 1905,1973,2306 t.+en 792

2. Avam. t. 237, 252, 261, 405, 2122, 2181

[22]

tübençĕlĕk kürset-: Saygı göstermek.

t. ĕp 884

[1]

tübençĕlĕklĕ: Hoşgörülü, saygılı.

t. 449

[1]

tübenlĕk: Alçaklık, namussuzluk.

t. 295, 756

t.+ ĕñ 2030

[3]

tügĕl: 1. İsim ve ad- eylemin olumsuzunu yapar.

t. 258, 291

t.+ dĕr 104, 268, 431, 1926, 2034, 2091,306, 470, 656, 657, 813, 876, 877, 965, 1262, 1423, 1424, 1466, 1533, 1899, 1927, 2095, 2122, 2281

t.+ bĕz 266

t. iděm 2004

t. iken 110

t.+ mĕ 2076

t.+ mĕ ikeněn 1744

t.+ měn 748, 1691,1692

t.+ sĕñ 1694, 2032,2438

2. Karşıt bağlama işlevinde kullanılır.

t. 157, 316, 430, 432, 553, 1007, 1057, 1164, 2085

[48]

tügĕl - : Dökülmek, akmak, saçılmak, serpilmek.

t.- ĕp 570

t.- ĕr 1085

t.- gen 1949

t.- gen bulsa 2217

[4]

tük -:

(ḳanın) t.- erge 1356,2552 t.- erge bulmas 2069, t.- iymmĕ 1124

(ḳan) t.- üv 2220 t.- üvde 2496 t. üvçĕ ikeněn 1182

[7]

tükmiy- çeçmiy: Tümüyle, tamamıyla.

t. 800

[1]

tüktĕr -

(ḳanımnı) t.- iymmĕ 2435

ḳan t.- üvden 2233

[2]

tündĕr -: Döndürmek.

t.- děñ 1083

[1]

tüş-: Olumsuz bir duruma düşmek.

t.+ těñ 2167

[1]

tüşek: Döşek, yatak.

t.+ ĕnde 1076

t.+ te 2462

[2]

tüz -: Katlanmak, sabretmek, tahammül etmek, dayanmak.

t.- ĕmĕm citmes 314

[1]

tüz: Düz, doğru.

t. 2174

[1]

U u

u: *Ar.* Ve.

u. 1252

[1]

u: bk. ul (I).

u.+ nnan 2263

[1]

ud: bk. ut.

u.+ ı 2129

[1]

uġıl: Oğul, erkek evlat.

u.+ ı 394, 95

u.+ ım 2116, 2546

u.+ ın 1714, 1716

u.+ ġa 265

(adem) u.+ ı 462, 771,989

u.+ ları 797, 1226 u.+ nıñ 815

[4]

uğlan: Oğul, oğlan.

u.+ narım 34

[1]

uḳ: 1. Pek, çok.

u. 47, 677, 2244, 2252

2.Tam şu vakitte hemen

u. 1469 2035, 2196,

(şul) u. 131, 319, 454, 636 874, 1687, 2252, 2499

(şulay) u. 161, 401, 947,1734,

(şunda) u. 723, 1109, 1404, 1633,2491

[24]

uḳı -: Okumak.

u.- dı 478

u.- dım 498

u.- p 287, 1355, 1388,2541

(namaz) u.- rġa 77

[7]

uḳımışlı: Okumuş, mürekkep yalamış.

u. 770, 2255

u.+ larnı 700

[3]

uḳımışlıḳ: Okumuşluk, öğreticilik.

u.+ ıñ 1241,2418

[1]

uḳımışlılıḳ: Okumuşluk.

u.+ ı 270

[1]

ul: "o" zamiri.

u. 23, 35, 48, 78, 121, 124, 125, 133, 136, 139, 142, 157, 175, 193, 194, 199, 203, 204, 209, 216, 219, 238, 244, 247, 258, 265, 278, 280, 301, 304, 306, 317, 318, 319, 320, 327, 328, 359, 360, 361, 415, 471, 472, 477, 487, 511, 530, 533, 558, 561, 580, 582, 583, 592, 595, 598, 601, 606, 607, 623, 639, 646, 659, 662, 663, 666, 709, 737, 749, 786, 803, 814, 828, 840, 841, 843, 850, 862, 873, 877, 889, 892, 895, 906, 926, 929, 931, 965, 966, 970, 978, 1001, 1038, 1045, 1046, 1080, 1085, 1090, 1096, 1110, 1115, 1116, 1131, 1134, 1149, 1190, 1196, 1263, 1279, 1301, 1315, 1331, 1332, 1346, 1353, 1374, 1397, 1438, 1439, 1447, 1450, 1452, 1462, 1465, 1587, 1588, 1598, 1614, 1623, 1646, 1655, 1656, 1679, 1690, 1694, 1699, 1704, 1705, 1716, 1727, 1740, 1756, 1783, 1800, 1803, 1817, 1843, 1846, 1853,1860, 1904, 1928, 1933, 1970, 1975, 2007, 2038, 2074, 2086, 2087, 2103, 2144, 2149, 2194, 2208, 2209, 2215, 2250, 2259, 2261, 2265, 2271, 2281, 2294, 2320, 2324, 2325, 2357, 2413, 2447, 2464, 2485, 2486, 2497, 2514, 2515, 2536, 2551, 2554, 2564, 2566, 2581

[198]

ul (II): bk. **uġıl.**

u.+ ı 31, 46, 95, 108, 147, 1609, 1613, 1905

adem u.+ ı 81

u.+ ıdır 390

u.+ ım 51, 1605, 1906

u.+ ın 1613

u.+ ına 86

u.+ ları 107, 162

u.+ ların 33

u.+ larınıñ 210

[19]

ul -: bk. bul-.

u.- ır 2128

u.- mas 1252

u.- sın 1793,1794

(megdüm) u.- a iděm 2164

(meḫrüm) u.- dım 2163

[6]

unlap -: On kadar.

u. 753

[1]

uñ -: Güzel netice vermek.

u.- sın 383

[1]

uñ: Sağ taraf.

u. 2305

[1]

uñalmas: Şifasızlık.

u. 762

[1]

uñay:

uñay kilgende: Yeri gelmişken, fırsatı çıkmışken, uygunken.

u.- 229

uñayın kitĕr-: Fırsat bulmak, uygun zamanı bulmak.

u.-ĕp 447

[2]

uñaysızlıḳ kiçĕr-: Rahatsızlık duymak.

u.-ĕp bulsa 2072

[1]

up -: Oburca yemek.

u.- tı 908

[1]

upḳın: Girdap.

u. 303

u.+ ıdır 316

u.+ ına 1885

u.+ ınnan 2183

[4]

upḳınlı: Girdaplı.

u. 283

[1]

ur -: Ekin biçmek.

u.- mıy 60

u.- sam kirek 2178

[2]

ural -: Dolanmak.

u.- ır 2194

[1]

urın: 1. Yer, mevki

u. 282, 429,1228, 1144, 2005

u.+da 959, 1047

u.+ ġa 281, 835

u.+ ı 1166, 1335, 1487,1181

u.+ ıma 248, 597

u.+ına 245, 477, 2058, 2351

u.+ ında 248

u.+ ınnan 318, 1760

u.+ ıñnan 616

u.+ ınnan 1341, 2542, 2563

2. Meydan, alan.

u.+da 2209, 2327

3. İşte erişilen derece.

u. 523

u.+ ġa 2175

u.+ ıña 970

4. Durum, konum.

u.+ da 427, 1971,

u.+ına420

u.+ narġa 111

5. Sebep, esas.

u.+ ına 113

6. Kim veya şey yerine.

u.+ına 645, 647, 664, 2272, 2398

urın tot-: Mesken tutmak, yerleşmek.

u.-a idĕ 789

urının tot-: Bir şeyin yerini tutmak, onu aratmamak.

u.-2058

[44]

urındıḳ: Koltuk.

u.+ ına 2438

[1]

urınlı: Yerinde.

u. 307, 361, 404, 1021, 1110, 1134, 1339, 1362, 1452, 1506, 1726, 1927, 2099, 2393

u. kürĕp 1312, 2577

u.+ mı 1664

[17]

urınsız: Gereksiz, boş yere, haksız, sebepsiz.

u. 57, 79,650, 962, 1352, 1596, 1655, 1897, 2004, 2093, 2095, 2299, 2311, 2328, 2413, 2437, 2522

u.+ dır 1756

u.+ ġa 153

[19]

urla -: Çalmak, soymak, aşırmak.

u.- ġan 655

[1]

urman: Orman.

u. 882

u.+ da 67, 219, 241, 1041, 1679, 1824

u.+ ġa 488, 504

u.+ nan 1679, 1682

u.+ nı 453, 1041

[13]

urnaş -: Tesir etmek, iz bırakmak.

u.- ķan 560

[1]

urta: Orta.

tön u.+ sı 568

[1]

urtaķ: Ortak, birlikte yapılan.

u. 1552,1553,1583,1587

[4]

urtalıķ: Çevre, etraf.

u. 152

[1]

urtançı: Ortanca.

u. 108

[1]

usal: Acımasız, kötü.

u. 1191, 1354, 1940, 2503

u.+ lar 1407

u.+ larnıñ 1190

[6]

usallıķ: Merhametsizlik, kötülük, yaramazlık.

u. 1185,1960

u.+ ın 2454

u.+ ıñnan 1887

u.+ lar 725

[5]

ut (I): Ateş.

u. 621, 1076,1216, 1467, 1632,1633, 16331637,2374, 2379

u.+ ı 541, 833,1826

u.+ ı bulsın 1796

u.+ ın 352,745, 2135

u.+ ına 2127

u.+ ında 2133

u.+ ķa 57, 713,1215

u.+ ların 1079

u.+ nı 986

[24]

ut(II) : Ot.

u. 864

[1]

utır -: Oturmak.

u. 56

u.- a 860

u.- a idě 1469

u.- alar 2333, 2335, 2444

u.- amın 395

u.- dı 76, 245, 477, 1274, 1713, 1739, 1806, 1944, 2106,2352

u.- dılar 2404

u.- ġan 248, 2408

u.- ġanda 2464

u.- ġansıñ 2438

u.- ıp 241, 475, 1447, 1448,2330

u.- ıp ḳalmıy 1475

u.- ır 597

u.- ır buldı 226

u.- ırġa 2209

u.- ırlar 273

u.- ıym 1841

u.- salar 2059

[34]

utırt -: Oturtmak.

u.- ıp 1045, 2341

u.- ḳanıñnan 970

u.- sa 420

u.- tı 2474, 2499

u.- tılar 323

u.- tım 1053

[8]

uv -: Parçalayıp ezmek.

u.- ıp 2264

[1]

uval -: Ufalanmak, parçalanmak.

u.- ġannı 2157

[1]

uy: Akıl, fikir .

u. 626, 765, 1121, 1168,1441, 1797,2288,2427

u.+ da 793,1084

u.+ġa1741

u.+ ın 1474, 2108

u.+ ına bordı 1614

u.+ lar 264, 1057, 1897

u.+ nı 895,2432

uyġa birěl-: Derin düşüncelere dalmak.

u.-307

uyġa kit-: Derin düşncelere dalmak.

u.-ěp 1628

[20]

uyan -: Uyanmak.

u.- ıp 601, 1512

[2]

uyat -: Birisinin uykusunu bölmek, uyandırmak.

u.- tı 611

[1]

uyav: Uyanık, zeki.

u. 1836, 1841

[2]

uyıl -: Oyulmak.

u.- ır 1411

[1]

uyın: Oyun.

u. 1423

[1]

uyla -: Düşünmek, fikretmek.

u.- dı 536

u.- ġan bulsam 1209

u.- mıy 509, 1441

u.- mıy iděm 2110

u.- mıybız 1326

u.- mıymın 1211

u.- p 301, 410, 628, 714, 809, 893, 1111,1180, 1658, 1749, 1820, 2106, 2156, 2220, 2544

u.- sa 1928

u.- v 264, 819

u.- vımça 1262

u.- vıñça 2330

u.- ydır 2444

. u.- ylar iměş 1913

u.- ym 2204

u.- ymın 337, 398,458, 1177

u.- ysıñ 1414, 1535, 2037

ḫıyal u.- ysıñ 2093

u.- ysıñmı 1949

uylap tor-: Düşünüp durmak.

u.-asıñ 794

[40]

uylan -: Derin düşüncelere dalmka, efkarlanmak.

u.- ġan 895, 1645

u.- uv 354

[3]

uylaş - : Fikir alışverişinde bulunmak.

u.- ıp 944

[1]

uylı: Endişeli, kaygılı.

u. 339,1490

[2]

uyna -: Kımıldamak.

u.- p tordı 1680

u.- p torsa 2305

[2]

uynaşçı: Kolay elde edilen, düşük ahlaklı kadın.

u. 613, 2484

u.+ lar 665

u.+ nıñ 2486

[4]

uynat -: Hareket ettirmek, oynatmak.

u.- ıp 1449, 1468

[2]

uysu: Çukur, su dolu küçük çukur, batak yer.

u. 192, 193

[2]

uz -: Geçmek, geride bırakmak, aşmak.

u.- ġan 1819, 1910

u.- ġan bulır 1081

u.- ġanda 1878

ěş u.- ġanı 1652

u.- ıp 2208

u.- ıp barġanın 2363

[8]

uzdır -: Vakti veya ömrü geçirmek, yaşamak.

u.- dı 1199

u.- ırbız 1603

[2]

uzış -: Yarışmak.

u.- ıp 827

[1]

Ü ü

ü: bk. ve.

ü. 2124, 2125

[2]

üç: Öç, intikam, kin.

ü. 2223, 2223

üç al-: Öç almak, intikam almak.

ü.-uv 748, 839

ü.-dı 740

ü.-ır 471

ü.-uv 2283

[8]

üçěn: bk. öçěn.

ü. 2146, 2149, 2160,2202

[4]

ügět: Öğüt, nasihat.

ü. 33, 1816

ü.+ ěn 1848

[3]

ügětle -: Öğüt vermek, öğütlemek, nasihat etmek.

ü.- y başladı 589

[1]

ük: bk. uķ.

ü. 173, 175, 245, 800, 966, 1033, 1442, 1471, 1569, 1628, 1704, 1714, 1787, 2272, 2282, 2563

[16]

ükěn -: Pişman olmak, nadim olmak.

ü.- dě 1808, 1848, 2283

ü.- eměn 1753, 1909

ü.- ěp 163, 467, 526, 1819

ü.- ěrsěñ 2508

ü.- meděm 1871

ü.- miy bulmas 1156

ü.- üv 137, 1017

[14]

ükěněç: Pişmanlık, hayıflanma, nedamet.

ü. 1745, 2211, 2386, 2390

ü.+ ke 1427, 1782

ü. ki 91, 1667

ü.+ lerden 1671

ü.+ te ķalırsıñ 343

ü.+ ten 156

ü.-üv 1900,1910

[13]

ükĕrĕp ciber-: Böğürüvermek.

ü.- dĕ 453

[1]

üksĕ -: Hıçkırarak ağlamak.

ü.- p 1591

[1]

ül -: Ölmek, vefat etmek, helak olmak.

ü.- dĕ 1010

ü.- eçekseñ 2172

ü.- ĕp ḳaldı 204, 209, 571, 844, 1638

ü.- er iděm 2166

ü.- geç 206

ü.- gen 438, 439, 440, 646,1851, 1911

ü.- gençĕ 2402

ü.- geněn 2375

ü.- genge 1006

ü.- gennen 1483

ü.- mek 2422

ü.- se 261, 326, 890

ü.- sem 1383

[25]

ülçe -: Ölçmek.

ü.- p 152, 301, 424, 1183, 2036

[5]

ülçev: Ölçü.

ü. 424

ü.+ ĕñ 2036

ü.+ ĕnçe 118

ü.+ ĕne 1183

[4]

ülekse: Leş, ölü.

ü. 1274, 1824,1824

ü.+ ně 1275, 1279, 1282

[6]

üleḱ: Ölü.

ü. 262

ü.+ tĕr 2424

[2]

üleḿ: Ölüm.

ü. 206, 840, 1395,1416, 1893, 2101, 2186, 2250

ü.+ ĕ 1803

ü.+ ĕmnen 2084, 2103

ü.+ ĕne 2213, 2242

ü.+ nen 761, 763, 2018, 2029, 2084

[18]

ülen: Ot.

ü. 217, 1285, 1330,1348

ü.+ ner 60

ü.+ nerge 495

[6]

üp -: Öpmek.

ü.- ĕp 162, 625, 2396

ü.- tĕler 321

[4]

üpkele -: Birisine veya bir şeye kızmak.

ü.- p 582, 1721

[1]

ür -:

üre tor-: Diken diken olmak.

ü.-dı 912

[1]

ürnek: Örnek**,** emsal.

ü. 1939

[1]

üs -: Büyümek, boy atmak, yetişmek.

ü.- e 814

ü.- miy 60

[2]

üstĕr -: Büyütmek, yaşatmak, besleyip büyütmek, yetiştirmek, bakmak.

ü.- ĕp 775

ü.- üv 1669

[2]

üt -:1. Geçmek.

ü.- ĕp 28, 796,841,1000

ü.- kenně 517

ü.- kennerně 505

ü.- tě 994

ü.- tĕler 1306

2. Zamanı geçmek, sürmek.

ü.- kenděr 1854

ü.- medě 740

ü.- tě 1322,2357

3. Bir şeye girmek ya da çıkmak.

ü.- ĕp 1339

ü.- tě 198

ü.- těñ 1652

[16]

üte: Aşırı, son derece, çok.

ü. 1897

[1]

üte -: İfa etmek, uygulamak, gerçekleştirmek, yerine getirmek, yapmak, başarmak.

ü.- děñ 2175

ü.-p 2226

ü.- sĕn 2222

[3]

ütĕn -: Rica etmek, istekte bulunmak.

ü.- dě 625,833, 1791, 2520

ü.- děler 162

ü.- emĕn 12, 894

ü.- ĕp 608, 884,2476, 2482

ü.- ĕr iděmmě 2076

ü.- iym 2557

ü.- üv 2502

[14]

ütĕnĕç: Rica, istek.

ü.+ ler 2419

ütĕnĕç it-: Rica etmek.

ü.-tě 1139

[2]

ütĕr -: Öldürmek, cana kıymak, yok etmek.

ü.- dě 1738

ü.- dě ise 1806

ü.- děler 863

ü.- děm 1908

ü.- děñ 637

ü.- em 787

ü.- ĕp 919, 924,2548

ü.- ĕrge 1928, 2433, 2440, 2491, 2493, 2497, 2552, 2579

ü.- ĕrge 200, 562

ü.- ĕrsĕñ 2497

ü.- geç 1788

ü.- gen 656, 656,2243, 2508

ü.- gende 1367

ü.- gen bulsa 1851

ü.- gennen 2211

ü.- geněme 1753, 1909

ü.- iymmĕ 1124

ü.- me- 2508

ü.- medĕ 2009

ü.- medĕmmĕ 2212

ü.- miy 1753

ü.- sem 1092

ü.- señ 2495

ü.- üvde 647,2149

ü.- üvĕn 2564

[40]

ütĕrĕl -: Öldürülmek, yok edilmek.

ü.- eměn 1269

ü.- ĕrge 1929

ü.- miy ḳalmassıñ 1649

ü.- üvĕ 2555

ü.- üvěne 1996

[5]

ütĕrt -: Öldürtmek.

ü.- ĕp 21

ü.- ken 2143

ü.- kenner bulsa 1864

ü.- kennerĕn 1780

ü.- miym 2148

ü.- tĕ 2547

[6]

ütken: Geçmiş, mazi.

ü. 1892

ü.+ de 1892

ü.+ ge 137

ü.+ ně 1893

[4]

ütkĕn: Keskin.

ü. 1467, 1710, 2034, 2038, 2065, 2090, 2114, 2550

2. İyi, zeki.

ü. 469

[9]

ütker -: Zaman geçirmek.

ü.- dĕ 1905

ü.- dĕm 543

ü.- e idĕ 1678

ü.- eměn 812

ü.- ĕp 630, 790, 2314, 2439

ü.- ĕrsĕz 815

[8]

ütmes: Keskin olmayan, kör, bilenmemiş.

ü. 631, 633

ü. rek 634

ü.+ rekĕn 635

[4]

üz: 1. Kendisine ait, kendininki.

ü. 103, 187, 411, 412, 603, 622, 780, 808,917, 978, , 1144, 1216, 1338, 1371, 1373, 1561, 1761, 2293, 2330, 2340, 2420, 2530, 2543

2. Kendi. ü. 33, 129, 208 236, 238, 315, 426, 510, 521, 678, 680, 691, 810, 836, 896, 933, 1019, 1091, 1101 1174, 1192, 1206, 1266, 1268, 1311, 1138, 1408, 1453, 1542, 1614, 1694, 1759, 1850, 1270,1918, 2010, 2024, 2035, 2036, 2056, 2062, 2096, 2106, 2107, 2363, 2562

ü.+ ě 43, 126, 170, 173, 175, 366, 457, 512, 523, 566, 573, 580, 587, 589, 599, 608, 649, 695, 717, 718, 780, 813, 817, 849, 857, 899, 919, 1010, 1045, 1111, 1176, 1274, 1282,1448, 1511, 1584,1738, 1790, 1930, 1943, 1973, 1976, 2000, 2009, 2072, 2077, 2243, 2284, 2312, 2557, 2586

ü.+ ě ise 2256

ü.+ ěběz 657, 1326

ü.+ ěbězge 328, 657

ü.+ ěbězně 292

ü.+ ěgěz 34, 328

ü.+ ěm 114, 528, 674, 1163, 2177, 2178,2429

ü.+ ěmde 2096

ü.+ ěme 395, 909, 1084, 1268, 1667, 1907, 2005, 2049, 2147, 2177, 2435

ü.+ ěmně 357, 375,959, 961, 1052, 1380, 1920, 1970,2018, 2029, 2178, 2238, 2431, 2434

ü.+ ěmnen 966,1164

ü.+ ěmněñ 1049

ü.+ ěn 119, 160, 200, 293, 439, 714, 862, 918, 978, 979, 1031, 1240, 1372, 1386, 1398, 1418, 1429, 1674, 1931,1976, 2059, 2234, 2554

ü.+ ěñ 678, 780, 821, 874, 925, 950, 1343, 1364, 1488, 1489, 1534, 1648, 2032, 2329, 2439

ü.+ ěne 7, 20, 124, 158, 363, 421, 444, 445, 469, 473, 521, 607, 622, 755, 831, 836, 849, 892, 983, 1074, 1096, 1335, 1442, 1702, 1959, 2027, 2028, 2208, 2257, 2284, 2289

ü.+ ěñe 711, 712, 1512,2422

ü.+ ěne 561

ü.+ ěne kile torġan 2061

ü.+ ěněñ 34, 408, 525, 968, 1085, 1109, 1197, 1214, 1494, 2060, 2558

ü.+ ěñně 51, 57, 672, 850, 1427, 1445, 1509, 1522, 1539, 1645, 1948, 1983, 2168, 2270, 2327, 2338, 2349, 2421,2504, 2548 ně

ü.+ ěñnen 1227, 2027

ü.+ lerě 130, 1568, 1607, 1776, 1860

ü.+ leręn 830, 1035, 1962, 2014, 2018

ü.+ leręne 1218, 1981, 1988

ü.+ leręněñ 83

üz çiratında: Kendi adına, cevap olarak.

ü. 1474

üz ayaḳıma üzĕ balta çap-: Kendi oturduuğu dalı kesmek, kendisine boş yere zarar vermek.

ü.- tım 674 ü.-day bulır 1122

üzĕ ḳazıġan bazġa üzĕ töş-: Başkası için hazırladığı tuzağa kendi düşmek.

ü.-er 749

[295]

üzal: Kendi kendine, tek başına, yalnızca.

ü.+ larına 211

[1]

üzara: Kendi aralarında, içlerinde, karşılıklı.

ü. 200, 801, 964, 1330, 1659

[5]

üzge: Başka.

ü. 336,513, 705, 1101, 1157, 1695, 2197, 2515

ü.+ ler 1801

ü.+ lerden 1237

ü.+ lerdey 2095

ü.+ lerĕn 1853

[12]

üzger - :Bir hâlden başka hâle geçmek, değişmek, başkalaşmak, dönüşmek.

ü.- ĕp 1128,1471

ü.- gen 942, 1467

ü.- geněn 1107

ü.- mevěne 53

[6]

üzgert -: Değiştirmek, dönüştürmek.

ü.- me 1446

ü.- miyděr 55

[2]

V v

vacip: *Ar.* İslam dinine göre yapılması gerekli olan.

v.+ nı 2222

[1]

vafa: *Ar.* Vefa, verilen sözde durma.

v. 1222, 1605

[2]

vafasız: Vefasız, hain.

v. 1699, 1912

v.+ ġa 1735

[3]

vafasızlıḳ: Vefasızlık.

v. 1224, 1365,1583

v. bulırmı 1226

[4]

vafat: *Ar.*

vafat bul-: Ölmek, vefat etmek, mevta olmak.

v.-ġaç 211

[1]

vaḳıt: 1. Vakit, zaman.

v. 83, 131, 139, 173, 246, 328, 474, 511, 614, 623, 701, 732, 783, 811, 894,900, 1030, 1081,1110, 1115, 1116, 1374, 1450, 1597, 1740, 1811, 1848, 1860, 1970, 2007, 2086, 2087, 2148, 2234, 2378, 2497
v.+ ı 30,1077, 1854, 2017
v.+ ında 1080, 1370
v.+ ḳa 2336
v.+ kaça 818
v.+ ḳaça 1655, 2349, 2441, 2490
v.+ lar 469, 952
v.+ tan 209, 326, 448, 456, 610, 894, 899, 1626, 1705, 1707, 1716, 1835, 1879, 2274, 2471
2. An, esna, sıra.
v.+ ta 390, 445, 685, 840, 848, 1134, 1361, 1643, 2138, 2260, 2269, 2320, 2413, 2437
vaḳıt cit-: Vakti gelmek.
v.-kenděr 29
[81]
vaḳıtlıça: Geçici, zaman zaman, devamsız, süreksiz.
v. 29
[1]
vaḳıtsız: Vakitsiz.
v. 584
[1]
vaḳıyġa: *Ar.* Olay, vaka, durum.
v. 564, 737
v.+ da 1523, 2216, 2442
v.+ dan 638, 845, 1661, 1812, 2493
v.+ larnıñ 652, 659
v.+ nı 1173, 1635, 2189, 2288, 2360, 2539
v.+ sı 1912, 2147
v.+ sına 530
[21]
vallahi billehi: "Allah'a ant olsun ki" anlamında kullanılan bir yemin sözü.
v. 74, 1579
[2]
var: Mevcut, elde bulunan.
v.+ dır 761, 762
[2]
vasıyet: *Ar.* Vasiyet.
v. 16
v.+ ně 12, 13, 1790
v.+ te 6, 1785
[6]
vat -: Parçalamak, bozmak, kırmak.
v.- ıp 740
v.- ḳannan 596
v.- maḳ bulır 2157
[3]
vatan: *Ar.* Vatan, memleket, yurt.
v.+ narına 1561
[1]
vay: Bir ünlem.
v. 724, 1976, 2027, 2041, 2317, 2501
[6]

vaziyfa: *Ar.* Vazife, görev, iş.
v. 228, 335,340
v. alsa 1959
v.+ lar 683
v.+ larġa 254
v.+ ların 1961
v.+ m 838
v.+ sı 1070
v.+ sın 238
vazıyfalar bir-: Görevler vermek.
v.-dĕ 708
[11]
ve: *Ar.* Ve.
v. 9, 12, 18, 25, 27, 28, 31, 36, 41, 48, 51, 53, 54, 64, 67, 69, 74, 75, 76, 87, 97, 100, 103, 107, 111, 114, 117, 126, 142, 148, 155, 156, 158, 179, 181, 185, 186, 187, 191, 194, 205, 206, 218, 225, 227, 233, 245, 249, 253, 268, 273, 274, 276, 281, 285, 288, 295, 311, 316, 317, 322, 333, 342, 346, 353, 354, 355, 356, 357, 361, 373, 375, 381, 383, 386, 392, 393, 394, 395, 400, 403, 404, 405, 410, 411, 413, 414, 417, 419, 420, 424, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 445, 450, 453, 456, 460, 463, 467, 469, 470, 472, 489, 494, 504, 507, 508, 510, 516, 520, 527, 530, 539, 543, 546, 547, 550, 551, 557, 570, 572, 573, 588, 596, 618, 625, 639, 653, 655, 656, 661, 681, 682, 684, 687, 693, 704, 705, 707, 709, 718, 724, 726, 735, 751, 765, 770, 778, 801, 824, 849, 872, 874, 877, 878, 886, 904, 907, 912, 921, 929, 935, 953, 957, 958, 960, 963, 964, 965, 968, 977, 979, 984,985, 986, 988, 990, 994, 1027, 1032, 1033, 1070, 1075, 1077, 1080, 1083, 1093, 1096, 1097, 1099, 1100, 1127, 1128, 1129, 1134, 1139, 1143, 1146, 1149, 1153, 1158, 1163, 1164, 1166, 1171, 1182, 1185, 1192, 1194, 1203, 1208, 1212, 1214, 1222, 1227, 1234, 1243, 1244, 1245, 1246, 1247, 1248, 1256, 1260, 1263, 1269, 1286, 1288, 1292, 1295, 1297, 1299, 1301, 1304, 1311, 1313, 1323, 1349, 1352, 1355, 1360, 1363, 1379, 1381, 1398, 1421, 1423, 1424, 1425, 1427, 1428, 1449, 1460, 1476, 1483, 1486, 1487, 1489, 1491, 1492, 1498, 1513, 1514, 1517, 1518, 1521, 1524, 1528, 1534, 1538, 1539, 1540, 1541, 1542, 1552, 1579, 1606, 1624, 1626, 1643, 1644, 1645, 1651, 1657, 1658, 1659, 1660, 1661, 1668, 1672, 1675, 1681, 1690, 1691, 1698, 1719, 1730, 1735, 1742, 1745, 1747, 1751, 1752, 1758, 1759, 1760, 1764, 1765, 1766, 1767, 1779, 1780, 1782, 1784, 1785, 1789, 1808, 1809, 1811, 1813, 1814, 1816, 1820, 1834, 1836, 1854, 1861, 1876, 1883, 1884, 1888, 1889, 1892, 1896, 1897, 1903, 1905, 1906, 1911, 1912, 1943, 1950, 1969, 1979, 1987, 1988, 2000, 2003, 2006, 2008, 2016, 2023, 2028, 2030, 2033, 2034, 2036, 2039, 2041, 2045, 2062, 2065, 2076, 2087, 2092, 2101,

2109, 2110, 2111, 2119, 2120, 2129, 2138, 2144, 2160, 2167, 2181, 2189, 2191, 2194, 2200, 2201, 2204, 2212, 2219, 2221, 2222, 2238, 2239, 2254, 2255, 2257, 2264, 2265, 2274, 2280, 2292, 2294, 2296, 2297, 2299, 2301, 2306, 2308, 2309, 2321, 2322, 2330, 2331, 2342, 2394, 2395, 2396, 2397, 2402, 2418, 2420, 2422, 2429, 2441, 2451, 2453, 2455, 2470, 2480, 2485, 2487, 2501, 2502, 2515, 2518, 2536, 2541, 2547, 2551, 2581, 2584

[492]

veġaz: Öğüt, nasihat.

v. 539, 1956, 2167,2438

veġazler it-: Öğütlemek.

v.-ĕp 537

veġazler ḳıl-: Öğütlemek.

v.-dım 1539

[6]

veġde: *Ar.* Vaat, söz.

v. 30, 1931, 1935,2016

v.+ de 1781

v.+ lerĕn 1624

v.+ lerĕnçe 890

v.+ mnĕ bozıp 1092

v.+ ñde 1222

v.+ ñnĕ 1364

[10]

veġdesĕzlĕk: Sözünde durmama.

v. 1486

[1]

veḳarlĕ: Ağırbaşlı.

v. 2354

[1]

vesvese: *Ar.* Vesvese, kuruntu, işkil.

v.+ ler 309, 1193, 1454

v.+ ñ 1524

[4]

ve ye: Veya.

v. 173,1115, 2293

[3]

vezir: *Ar.* Vezir.

v.+ ĕ 694, 695, 1810, 1817

v.+ ĕm 1870

v.+ ĕm idĕ 1916

v.+ ĕmnĕ 1753, 1908

v.+ ĕn 1648, 1850

v.+ ĕne 1950

v.+ ĕnnen 1674

v.+ ler 696

v.+ lerĕ 18, 734, 1212

v.+ lerĕn 1780, 1861

v.+ lerĕnnen idĕ 1996

v.+ lernĕ 1883

v.+ lerněñ 1191, 2138

v.+ nĕñ 1852

[23]

vezirlĕk: Vezirlik.

v. 446

[1]

vöcüd: *Ar.* Vücut, beden.

v.+ ĕmnĕ 2517

v.+ ĕñnĕ 2548

[2]

Y y

yabalaḳ: Baykuş.

y.+ ḳa 1245

[1]

yabıḳ -: Zayıflamak, süzülmek.

y.- ıp 811

[1]

yabıl - : Kapanmak.

y.- ıp 2321

yabılıp kit-: Kapanıvermek.

y.-tĕ 246

[22]

yabınça: Örtü, duvak.

y. 1819

[1]

yabırıl -: Saldırmak.

y.- dılar 862

y.- ıp 1686

y.- sa 1100

[3]

yabış -: 1. Öfkelenip saldırmak.

y.- ıp 1577

2. Bir işe gönülden bağlanmak.

y.- ıp 514

y.- tıñ 1884

[3]

yafraḳ: Yaprak.

y.+ larda 1288

[19]

yağımlı: Sevimli, güzel, gönül okşayıcı, hoş.

y. 545, 1430

[2]

yağımlılıḳ: Güzellik, hoşluk.

y. 449

[1]

yağniy: *Ar.* Yani, demek ki.

y. 28, 62, 96, 115, 140, 152, 153, 212, 236, 257, 370, 525, 645, 713, 770, 848, 993, 995, 1016, 1023, 1079, 1211, 1260, 1371, 1503, 1625, 1630, 1930, 2107, 2156, 2299, 2373, 2386

[34]

yaḫşı: İyi, güzel, olumlu.

y. 12, 17, 37, 103, 131, 260, 264, 282, 345, 381, 413, 463, 595, 706, 718, 754, 834, 867, 925,928, 943, 952, 977, 1019, 1029, 1036, 1045, 1142, 1165, 1176, 1211, 1219, 1244, 1367,1403, 1410, 1421, 1423, 1452, 1494, 1507, 1573, 1597, 1640, 1648, 1799,1807, 1863, 1907, 1915, 1933, 1965, 1970,1971, 2010,2031, 2087, 2265,2272, 2313,2347,2421, 2422, 2423, 2449, 2466, 2469, 2496, 2507, 2541

y. raḳ 678,780, 1356, 1523, 1920

y.+ ı 1116

y.+ ların 1074

y.+ nıñ 1075

[78]

yaḫşılap: İyice.

y. 138, 466, 498,1280, 2204

[5]

yaḫşılıḳ: İyilik, iyi olma, güzellik.

y. 174,356, 599,709, 807,1022,1296,1430, 1156,1669, 1756, 2028, 2028, 2028,2042, 2397

y.+ ı 1658

y.+ ı bulsın 1795

y.+ ıġız 1027

y.+ ım 842

y.+ ımnı 1053

y.+ ına 2322

y.+ ıñnı bĕlmes 1671

y.+ nı 1691

y.+ nı ĕrĕtĕp 1192

y.+ tan 706

[26]

yaḳ: 1. Yer.

y. 192, 859

y.+ ın 193

y. ḳaraḳ 1739

2. Taraf, yan.

y.+ ḳa 139, 244, 317, 464, 585, 1650, 1806, 2053, 2171

y.+ ımda 2076

y.+ ḳa 192

y.+ ına borıp 1498, 2316

y.+ ında 192, 774

y.+ ına 1033

y.+ ta 627, 897

y.+ tan 859, 862, 1136

[25]

yaḳ -: 1. Yakmak.

y.- ar 2127

2. Dert vermek, üzmek, kızdırmak.

y.- ıp 1965 y.- sın 2137

(yala) y.- ıp 617, 624,1864, 2143, 2457, 2527 y.- salar 1412 y.-sın 2143 y.- tı 1456

[12]

yaḳa: Yaka.

y.+ sına 1577

y.+ sında 789, 858

y.+ sınnan 1581

[4]

yaḳala -: Yakalamak.

y.- p 639

[1]

yaḳın: Yakın, yakındaki.

y. 219, 713,724, 826, 1218, 1277, 1535,1759, 1809, 1817, 1886, 2027

y.-mesĕn 1108

y.+ narı 410, 639, 646, 2050, 2582

y.+ narına 404, 1837

y.+ narınnan 1121

y.+ dağılarġa 1081, 1945

y.+ dağılarnıñ 1216

y.+ ı buldı 446

y.+ ıma kitĕrmem 1887

y.+ ında 1538

y.+ ındağılarnıñ 1190

y. + raḳ 2001

yaḳın bul-: Yakın olmak.

y.-ġanda 373

y. -ġannar 1237

y. -ıp 12

y. -ırġa 348

y.-sa 8, 1758

y. -uvına 2002

yaḳın it-: Yakınlaştırmak, yakın etmek.

y. -ĕp 686, 1074

y. -er 363

y.-se 7

y. -tĕ 445

y. -tĕm 468

yaḳın ḳıl-: Yakınlaştımak.

y.-dı 755

yaḳın kil-: Yakın olmak.

y.-gennerně 1217

[43]

yaḳınlaş -: Yakınlaşmak.

y.- ırġa 229, 337

y.- mıy torıp 334

y.- sañ 341

y.- tılar 129

y.- uvnıñ 345

[6]

yaḳınlaştır -: Yakınlaştırmak.

y.- dım 1667

y.- mıy 1988

[2]

yaḳınlıḳ: Samimiyet, yakınlık, dostluk, sevgi.

y.+ ıñ 1675

y.+ tan idĕ 1212

[2]

yaḳla -:

yaḳlıy al-: Savunabilmek.

y.-ırsıñ 2504

[1]

yaḳtı: Işıklı, aydınlık.

y. 514

[1]

yaḳtırt -: Işıklandırmak, aydınlatmak.

y.- adır 1216

yul yaḳtırtuvçı: Yol gösterici.

y.+ñ 1796

[1]

yaḳtırtḳıç: Aydınlatma cihazı.

y. idĕ 2390

[1]

yal:

yal it-: Dinlenmek, istirahat.

y.-erge 1739, 1806

y. -miy 305

y.-miyçe 318

[4]

yala -: Yalamak, dil değirmek.

y.- p torġanda 554

y.- rġa 662

y.- ydır 552, 553

[4]

yala: Yalan, iftira, dedikodu.

y. 1919,1950, 2087, 2143

y.+ lar 2443

y.+ larnıñ 1863

yala yaḳ (yap-): Haksız yere suçlamak, töhmet altında bırakmak, çamur atmak.

y.-tı 1456

y. -ıp 617, 624, 1189,1864, 2142, 2457, 2527

y. -salar 1412

yala yaġuvçı: İftiracı, kara çalan.

y. 2212

y.+ nıñ 2224,2225

[18]

yalaġaylan -: Yaltaklanmak, yılışmak, dalkvukluk etmek, yalakalık yapmak.

y.- ıp 130

y.- mıyça 690

[2]

yalçı: Irgat, hizmetçi.

y. 183, 208

y.+ sı 580

[3]

yalġan: Yalan, yanlış, hatalı.

y. 29, 179, 208, 1247, 1411,1455, 1860, 1969, 1970, 2050, 2168, 2198, 2201, 2217, 2247, 2257, 2336, 2457, 2537, 2540, 2582, 2584

y.+ ı totılır 1139

y.+ ıñ 2202

y.+ ın 176

y.+ ına 1190

y.+ mı iken 2214

y.+ nar 588

y.+ nı 1722, 2339, 2445

[31]

yalġançı: Yalancı, hilekâr.

y. 1510, 1988, 2041, 2063

y.+ lar 2047

[5]

yalġanla -: Yalan söylemek, hile yapmak, aldatmak.

y.- mıylar 2503

[1]

yalġanlıḳ: Yalan.

y. 1957

[1]

yalġa -: Bağlama,yapıştırma, dikme vb. gibi bir yolla parçaları birbirine kavuşturmak, sağlamlaştırmak.

y.- rġa 1322

[1]

yalġış -: Yanlış yapmak, hata etmek, yanılmak.

y.- ır 1194

y.- sa 2267

y.- tım 527

[3]

yalġış: Yanlış, hatalı.

y. 1207,1897

y.+ ına 1208

y.+ ḳa 2140

[4]

yalġıştıra al -: Yanıltabilmek.

y.- ır 2111

[1]

yalġız: Yalnız, tek.

y. 1098, 1583, 1587, 1626, 1678, 2391, 2410,2575

y.+ ı 1095

y. ḳalırġa 179

y.+ mın 1298

[11]

yalınıç: Rica, dilek.

y. 2454

[1]

yalḳav: Tembel, üşengeç, miskin.

y. 64

[1]

yalḳavlıḳ: Tembellik.

y. 42,91

y.+ ḳa 52

y.+ nı 44

[4]

yalḳınlan -: Coşmak, şevklenmek.

y.- ıp 1079

[1]

yalvar -: Yalvarmak.

y.- dı 1044

y.- dım 206

y.- ıp 1599

[3]

yam:

yam tabal-: Hizmet edebilmek.

y.-mıy 1812

[1]

yaman: Kötü, faydasız, yaramaz.

y. 535, 626, 662, 691, 725, 969, 1026,1027, 1074, 1075, 1075, 1077,1084,1121, 1127, 1130, 1201, 1203, 1262, 1295, 1297, 1410, 1436, 1441, 1442,1450, 1455, 1606, 1695, 1866, 1867, 1881, 1899,1929, 2006, 2014, 2017, 2216, 2288, 2397,2458

y.+ da 1036

y.+ ġa 2377

y.+ ımnı 1357

y.+ ın 943

y.+ nan 1956

y.+ nar 1074, 2086

[49]

yamanat: Kötü şöhret.

y. 687, 2172, 2194, 2423

y.+ ıñ 1429

y.+ tan 1440

[6]

yamanatlı: Adı çıkmış, kötü namlı.

y.709, 1487,1781

[3]

yamanla -: Kötülemek.

y.- p 97

y.- vçılarnıñ 3

y.- yḳ 1373

[3]

yamanlıḳ: Kötülük.

y. 711, 1528, 2001,2343, 2585

y.+ ın 2023

y.+ ınıñ 1768

y.+ ıñnı 1054

y.+ ḳa 1075

y.+ ların 1202

y.+ larına 1188

y.+ larınıñ 1776

y.+ nı 1691

y.+ nıñ 2585

y.+ ta 543

[15]

yan -: Yanmak, tutuşmak.

y.- ar 2133

y.- arġa 1080

y.- dı 664, 833, 1826,2373

y.- ġan 57

y.- ġannıñ 592

y.- ıp 2374

2. Parlamak, parıldamak. y.-ıp 1467

[10]

yan: Yan, taraf.

y.+ ı 2525

y.+ ıbızda ḳal 1313

y.+ ıma 1667, 2365

y.+ ımda torıp 1175

y.+ ımdağı 903

y.+ ına 203, 316, 501, 524, 559, 589, 592, 601, 793, 802, 900, 913, 915, 1007, 1137, 1140, 1143, 1369, 1454, 1457, 1535, 1571, 1594, 1597, 1680, 1814, 1845, 1847, 1905, 2557

y.+ ında 68, 170, 172, 180,280, 521, 1174, 1273, 1311, 1376, 1426, 1680, 1826, 2114

y.+ ıñda 508

y.+ ındağı 389, 1073, 1286, 1296

y.+ ınnan 1144

y.+ nan 1208

[57]

yandır -: 1. Yakmak, ateşe vermek, kundaklamak.

y.- ıp 571

2. Yüreğini yakmak.

y.- dı 621

y.- ır 714

y.- mas 713

y.- uvçı 2135

[5]

yaña ay: Hilal.

y. ay 1196

[1]

yañadan: Yeniden, tekrar, bir kez daha.

y. 1851, 2362, 2546

[3]

yañabaş: Yine, yeniden.

y.+ tan 1616

[1]

yañġır: Yağmur.

y.+ nı 1819

[1]

yañġırat -: Yankılatmak, çınlatmak.

y.- tı 319, 453

[2]

yañġırsız: Yağmursuz.

y. 60

[1]

yap -: Kapatmak, üstünü kaplamak, örtmek.

y.- arġa 1995

y.- alar 2054

y.- ar 2098

y.- tı 566

(bela) y.- mıylarmı 2106

(yalalar) y.- ıp 1189 y.- ḳan 1863

[7]

yar -: 1. Yarmak, kesmek.

y.- ıp tora idě 241

2. Yaralamak.

y.- ġıç 2378

[2]

yar (I): 1. Su kıyısı, sahil, kenar.

y.+ da 371

y.+ ına 2184

[2]

yar (II): Sevgili yâr.

y.+ ımnı 579

y.+ ın 561

yar bulsın: "Yardımcı olsun" anlamında kullanılan bir söz.

y.1875

[3]

yar sal- (saldır): Haber göndermek.

s.-dı 723

y. -p 2580

[2]

yara -: Yaramak, faydalı olmak.

y.- ġanın 2249

y.- maġanın 4, 2439

y.- mıy torġan 527, 1517

y.- r 238, 1394,1401, 1825

y.- rġa 1398

y.- rmın 403

y.- sa idě 2319

y.- y idě 2292

y.- y torġan 1861

[14]

yara: Yara.

y. 762, 764

[2]

yaralan -: Yaralanmak.

y.- ġan idě 1320

y.- ıp 1476

[2]

yaralı: Yaralı.

y. 1740, 2399

[2]

yaramas: Uygun ve yararlı olmayan bir işe yaramayan.

y. 32, 42, 292, 302, 460, 1113, 1187, 1372, 1518, 1736, 2058, 2170, 2296

y.+ larnı 700

y.+ larnıñ 17

[15]

yarar: bk. yarıy.

y. 53

[1]

yararlıḳ: Uygun, yarar.

y. 2087

y.+ ıma 335

y.+ ın 969

y.+ ına 413

y.+ larına 428

[5]

yaraş -: Uymak, yakışmak, yaraşmak.

y.- ıp 951

y.- mas 461

[2]

yaraşlı: Uygun gelen, yarayan.

y. 109, 2241

[2]

yarat -: Kendine yakın hissetmek, hoşlanmak, sevmek.

y.- ır buldı 2470

y.- ḳanġa 1678

y.- ḳanıdır 63

y.- maġan 1206

y.- mıy 1880

[5]

yaratıl -: Yaratılmak.

y.- maġan 58

[1]

yaratılış: Yaratılış.

y.+ ınnan 47

[1]

yarçı: Haberci, ulak.

y.+ lar 2580

y.+ larġa 723

[2]

yardem: Yardım.

y. 514,822

y.+ ĕ 1275

y.+ ĕñe 1599

y.+ ge çaḳırıp 1439

yardım bir-: Yardım etmek.

y.-ĕp 2224, 2560

y. -ĕrge 2559

yardım it-: Yardım etmek.

y. - 1610

y. -ederˇ 1217

y. -er 103

y. -ĕgĕz 2230

y. -ĕp 1029, 1601

[14]

yardemçĕ: Yardımcı.

y. 311, 1096,2395, 2402

y.+ ler buluvı 765

[5]

yarıḳ: Yarık, yarılmış.

y. 246

y.+ ḳa 242, 245,246

[4]

yarıl -: Yarılmak, parçalanmak.

y.- dı 1153

y.- sa 2481

[2]

yarım: Yarım, yarı.

y.+ ın 1555

[1]

yarıy: “Peki, yamam, olur, oldu, olabilir.”

y. 16

[1]

yarlı: Yoksul, fakir.

y.+ larnıñ 1525

[1]

yarlıḳan -: Bağışlanmak, affedilmek.

y.- ıp 2417

[1]

yartı: Yarım, yarı.

y.+ sı 1553

[2]

yasa -: Yapmak, etmek.

y.- ġan 2284

y.- masa 160

y.- p 56, 59,86, 124, 326,660,774

y.- rġa 851

y.- vda 2249

y.- vdan 1431

[12]

yasal - : Yapılmak, meydana getirilmek.

y.- dı 1476

y.- ġan 284, 857

y.- ıp 279

[4]

yastıḳ: Yastık.

y.+ı 1076

[1]

yat -: 1. Yatmak, dinlenmek veya uyumak üzere uzanmak.

y.- adır 69

y.- ıp 1683

y.- ḳaç 2379

y.- ḳannarın 2490

y.- sa 406,1076

y.- sın 48

y.- tı 203, 557, 587,629, 1278, 1684

2. Bulunmak, durmak, var olmak.

y.- ıp 2316

3. Yayılmak, uzanmak.

y.- ḳanın 607

4. Yaşamak.

y.- ıp 42

y.- uvġa 295

5. Yardımcı eylem “süreklilik”.

aşap y.- a 1332

simĕrĕp y.- a 1348

yeşep y.- a idĕ 775

ḳoyınıp y.- alar iken 857

mırıldap y.- asıñ 613

öyĕlĕp y.- ḳanın 835

barıp y.- tı 567

çıdap y.- tı 606

6. Yardımcı eylem “yaklaşma”.

kile y.- ḳanın 476

kilĕp y.- sa 159

yatıp ḳal-: Yatıp durmak.

y.-mam 2187

[28]

yat: Yabancı, el, tanıdık olmayan.

y. 72, 1559

[2]

yav -: Yağmak.

y.- a başladı 126

y.- ġan 131

y.- mas 140

[3]

yav: Düşman.

y. 1440

[1]

yavımsızlıḳ: Kuraklık, yağışsızlık.

y.+ tan 133

[1]

yavız: Acımasız, merhametsiz.

y. 481, 1024, 1168, 1214, 1240, 1248, 1299, 1438, 1450, 1748, 1680,2427

y.+ larġa 1157

[13]

yavızlıḳ: Kötülük, kötü niyetle yapılan iş.

y. 1668, 2321

y.+ ı 2308

y.+ ına 2323

y. itken 485

[5]

yavlıḳ: Baş örtüsü, eşarp.

y.+ ḳa 858

[1]

yaz -: 1. Yazmak.

y.- arġa 1522

y.- dık 2356

y.- dılar 2361

y.- ġan bulır 302

y.- ġanı 291

y.- ġannar 1417, 2304

y.- madıḳ 2355

2. *Hoday* ve *Alla* sözleriyle birlikte takdir etmek, yazgısı olmak.

y.- ġannı 1453

3. Yardımcı eylem.

y.- ġannar 1668

y.- ġannar 1956

4. Yardımcı eylem "yaklaşma".

kite y.- dı 1836

yaza bir-: Yazıvermek.

y.-děk 2402

(yuldan) y.- ġannar 2017

[14]

yazdır-: Yoldan çıkarmak, şaşırtmak.

y.+ ġıçlar 2113

[1]

yazıl -: Yazılmak.

y.- dıñ 1488

y.- ġan 6, 1155, 1395

y.- ġan idě 281, 1785

y.- ġança 1771

y.- ġannı 186

y.- ırmın 961

yazıla tor-: Yazıla durmak.

y.- a torġan bula 2356

[10]

yazmış: Yazgı, kader, alın yazısı.

y.+ ḳa 1256

y.+ nıñ 2254

y.+ tan 1253

y.+ tır 1249

[4]

yazuv: Yazılı pusula, not.

y.+ nı 287, 291

[2]

ye: Ya, veya, yoksa.

y. 160, 302, 303, 304, 349, 366, 399, 816, 850, 937, 942, 1058, 1096, 1114, 1197, 1209, 1355, 1359, 1446, 1664, 1759, 1790, 1906, 1916, 1916,1921, 1932, 1948, 2098, 2183, 2240, 2365, 2416, 2433, 2495

y. kĕrgen idĕ

[41]

yeki: Ya da, veya.

y. 120, 221, 303, 304, 1093, 1917, 2214

[7]

yene: Yine, tekrar, yeniden.

y. 95, 98, 393, 407, 422, 426, 476, 588, 592, 602, 608, 670, 870, 1248, 1454, 1910, 2144, 2157, 2201, 2252, 2294, 2379, 2404, 2405, 2546

[26]

yeş Gözyaşı.

y. 1807, 2161, 2173, 2367,2380

y.+ ĕ 1377

[6]

yeşe -: Yaşamak, ömür sürmek.

y.- p 775

y.- yk 1894

y.- yseñ 258

[3]

yeşĕr - : Bir şeyi saklamak, gizlemek.

y.- eler 2146

y.- ĕp 1715,1779, 2025, 2561

y.- ĕrge 454

y.- gen 2228

y.- me 1933

y.- megĕz 2240

y.- mek 1927

y.- mes idĕ 1814

y.- messeñ 2192

y.- miyler 1119

y.- üvde 1941

[14]

yeşĕrĕn -: Kaçıp gizlenmek, saklanmak.

y.- miy 860

[1]

yeşĕrĕn: Gizli, saklı.

y. 1116, 1117, 1118, 1798, 1799, 1802, 2219, 2375

[8]

yeşlĕk: Gençlik, gençlik çağı.

y. 31

[1]

yĕfek: İpek, ipekli.

y. 2264

[1]

yěgět: Delikanlı, genç erkek, yiğit.

y. 276, 441, 559, 561, 564, 569, 584, 656

y.+ ěn 647

y.+ ke 558, 560, 663

y.+ ně 562, 580, 581, 583, 584

y.+ něñ 569, 588

y.+sěñ392

[20]

yěgětlěk: Kahramanlık, cesaret.

y. 840, 2421

y.+ ě 258

[3]

yıġıl -: Yere düşmek, yıkılmak.

y.- dı 570

y.- a 900,909

y.-dı 247,2378

y.- ıp 271

y.- ır 1111

[7]

yıķ -: Düşürmek.

y.- ar 1097

y.- arġa 879

[2]

yıl: Dönem.

y. 790

y.+ lar 26, 133, 824,1379

y.+ larda 133

[4]

yıla -: Ağlamak, gözyaşı dökmek.

y.- ġanġa salışıp 610

y.- ġanına 1596

y.- p 1590, 1721

(ķan) y.- a 2387 y.- r idě 721

[6]

yılan: Yılan.

y. 775, 854, 860, 862, 1099, 1650

y.+ nar 1076

y.+ nı 772, 1669

y.+ nıñ 850

y.+ sız 590

[12]

yılaş -: Ağlaşmak, topluca ağlamak.

y.- tılar 1377

[1]

yılġa: Akarsu, ırmak.

y. 1005, 1009

y.+ dan 1002

y.+ ġa 1000

y.+ lar 1655

y.+ nı 159

y.+ nıñ 1003

[7]

yılķı: Yılkı, at.

y.+ larnı 1244

[1]

yılmayış -: Gülüşmek.

y.- tılar 2310

[1]

yıltıra -: Parlamak, ışıldamak.

y.- p 2305

[1]

yıraḳ: Uzak, ırak.

y. 119,165, 277,724, 740, 813, 1007, 1074, 1231,1245,1519, 1677, 2333

y. +raḳ 2454

y.+ḳaraḳ1886

y.+ tan 408, 475

yıraḳ bul-: Uzak olmak.

y.- 746

y. -ırmın 1888

y. -uv kirek 161

yıraḳ tor-: Uzak durmak.

y.-ġannar 1238

[21]

yırt -: Derisini yırtmak, iz bırakmak.

y.- a 1474

y.- adır 462

y.- ıp 1738, 1743, 1808

y.- ıp aldı 2533

y.- ır 1131

y.- ırday itĕp ḳuydı 1456

y.- ırġa 1137, 1177,1438, 1442, 1469

y.- ırġa ḳaraydır 1263

y.- ırġa torġanın 1445

y.- mas 1336

y.- massıñ 1364

y.- tırıp 1489

[18]

yırtış: Parçalama.

y. 1476

[1]

yırtḳıç: Yırtıcı hayvan.

y. 1182, 1280

y.+ lar 220, 886

y.+ lardan 285

y.+ largа 225, 1175

y.+ ları 397

y.+ larnıñ 507

y.+ tan 1824

[10]

yırtḳıçlıḳ: Yırtıcılık, vahşet.

y.+ ın 1286

y.+ ınnan 1204

[2]

yış: Hemen, çabucak.

y. 1005

[1]

yodrıḳ: Yumruk, kaba güç, baskı.

y. 604

y. + tay 461, 1723

yodrıḳ yörĕt:- Yumruk atmak.

y.- keç 586

[4]

yoḳı: Uyku.

y. 335

y.+ sınnan 1511

yoḳı al-: Uyku tutmamak, uyuyamamak.

y.-mas 1076

[2]

yoḳla -: Uyuklamak, sızıp kalmak.

y.- ġan 611, 783

y.- mıy 1905

y.- rġa 557, 1684

y.- rġa birmegenner 1685

y.- rġa yattı 587

[7]

yoldızlıḳ: Güzellik.

y.+ ına 2114

[1]

yom -: Göz veya ağız yummak.

y.- ıp 2052

y.- sa 1208

[2]

yomdır -: Yumdurmak.

y.- dı 1614

[1]

yomşa -: İnatçılığı bitmek, ısrarından vazgeçmek.

y.- p 1807

[1]

yomşaḳ: Yumuşak.

y. 361, 2400

y.+raḳ1410

[2]

yomşaḳlıḳ: Duygusallık, hüzün.

y. 353, 356, 985

[3]

yon: Memeli hayvanların derisini kaplayan tüy, kürk.

y.+ ı 1843

[1]

yort: İl, ülke.

y. 355, 442, 698, 1491, 1861, 1986

y.+ ı 721

y.+ ıma 1920

y.+ ın 732

y.+ ḳa 359, 420, 425, 702, 730, 931, 1997

y.+ nı 725

y.+ tan 29, 701

[19]

yot -: Yutmak.

y.- a ıdě 790

y.- arġa 1556

2. Zaman veya para almak, sarf olmak.

y.- arġa 1562

y.- tı 1704

[4]

yögĕr -: Koşmak, çok çabuk gitmek.

y.- dě 193, 465, 933,1715

y.- ĕp kilĕp 197

y.- ĕrge 142

y.- eseñ 1514, 1829

y.- me 1834

[8]

yögĕrĕş -: Koşuşmak.

y.- těler 859

[1]

yök: İş, hizmet, vazife.

y. 166,482, 486 , 488, 489, 503,970, 2260

y.+ ler 419

[9]

yöken: Yular takımı, gemlik, dizgin.

y.+ ĕ 354

[1]

yöklen -: Yüklenmek.

y.- gende 415

[1]

yörek: Yürek.

y. 1652,2378

y.+ ĕ 777

y.+ ĕne 541

y.+ ĕñde 1222

yörekĕ ḳayna-: Rahatsız olmak.

y.-dı 1809 y.-p 911

yörekĕ köy-: İçi yanmak.

y.-dĕ 2379

yöregĕ yalġa-: Atıştırmak, açlığını bastırmak.

y.-rġa 1322

yöregĕ yarıl-: Çok korkmak

y.-dı 1153

[10]

yörĕ -: 1.Yürümek.

y.-gende 1317

y.- genner 1270

y.- y 80

y.- p 475, 575

y.- rge 142

y.- yměn 73

2. Gitmek

y. 381

y.- gen 1821

y.- gende 190

y.- děler 212

y.- yběz 1559

y.-p 725

y.- rběz 163

y.- rge 62

3. Durmak, davranmak.

y.- děm 491

y.- geněn 983

y.- y ḳıldımı 1207

4. Hareket etmek.

y.- rge 242

5. Yaşamak, hayat sürmek

y.- dĕ 132

y.-p 26, 591,686, 718,

6. Yardımcı eylem “süreklilik”.

uylap y.1180

alıp y. 1730

kötĕp y.- gen idĕ 653

kılıp y.-gende 279

kilĕp y.- gende 560

tanımıy y.- geněñ 510

tanımıy y.- gensĕñ 2350

çıḳıp y.- p 723

sınap y.- p 229,978

bar bulıp y.- se 2424

tapşırıp y.- vge 55 y.- üvde 92

öyĕrĕlĕp y.- yděr 68

sıdırılıp y.- y idĕ 2292

eytmiy y.- y iděm 1512

yöriy al-: Gidebilmek.

y.-mıy 60 y.-mıybız 821

yöriy tor-: Gidedurmak.

y.-ġaç 572,1823

[44]

yörěş: Yürüyüş.

y. 489

y.+ ě 2254

[2]

yörěş -: Birbirine gidip gelmek, dostça yaşamak.

y.- sěnner 1660

[1]

yörět -: 1. Yürütmek.

y. 1585

y.- me 1519

y.- těñ 1507

2. İzin vermek, müsaade etmek.

y.- 2117

y.- mesěnner 1799

y.- ěrge 2443

3. Gütmek, bakmak.

y.- eděr 462

süz yörět.- Dedikodu yapmak.

s. - 1867

s.-ěp 1775, 1919

s.- ěrge 1867

s.- üvě 2213

s.- üvçěler 1778,1785

s.-üvçělerge 1859

s.- üvçělerněñ 3

s.-üvçěně 1801

ḫeber yörět-: Haber taşımak.

s.- tě 665

üç yörět-: Öç almak.

ü.-üvden 2223

[19]

yöz: Yüz, surat.

y. 393,418, 514,770, 1650, 2189,2315

y.+ e 1042

y.+ ě 397, 839, 1497, 2312, 2481

y.+ ě sulıp 27

y.+ ěñ 1459

y.+ ěñ ḳara 2501,2527

y.+ ěnde 233,1745

y.+ ěndegě 507

y.+ ěne 570, 1685, 1687, 2407

y.+ ěñe 1888,2336

y.+ ěnnen 1539, 2215,2338, 2396

y.+ ge 1068

yöz aç-: Kadınlar için erkeklerin yanında yüzünü açmak.

y.-ıp 2059

yöz dünděr-: Yüz çevirmek.

y.-ěp 1967

yöz kitěr-: Yüz sürmek.

y.-děm 1968

yöz sör-: Aşırı sevgi göstermek için yere eğilmek.

y.-dě 2569

[35]

yöz -: Yüzmek.

y.- dĕ 1004, 1009

y.- ĕp 195, 284, 303, 327

y.- ĕp çıḳıym 194

y.- ĕp çıḳtı 317

y.- ĕp kittĕ 1046

y.- erge 196

y.- gen 1003

[11]

yözĕk: Yüzük.

y.+ leren 857

[1]

yözlĕ: Yüzlü.

y. 2449

y.+ sĕñ 1650

[2]

yöztüben: Yüzükoyun, yüz üstü.

y. 2378

[1]

yuġal -: Kaybolmak.

y.- dı 1197

y.- ırmın 2081

[2]

yuġalt -: Elden kaçırmak.

y.- ıp 343

[1]

yuġarı : İdari düzende en üstteki, en üstteki, baş.

y. 38, 270, 271, 273, 375, 415, 683, 873, 970, 1007, 1027, 1034, 1129, 1167, 1860, 2180, 2345,2578

y.+ da 1367

y.+ dan 1004

y. + raḳ 670

[21]

yuġarıġı: Yukarıki.

y. 1673

[1]

yuġarılıḳ: Derece, itibar.

y.+ ı 432

[1]

yuḳ: 1. Yok.

y. 43,194, 195, 313, 677, 692, 937, 1028, 1101, 1103, 1186, 1222, 1416, 1532, 1576, 1580, 1652, 1840, 1892,

y.+mı 340,

y.+ nı 1507

y. idĕ 222, 1591, 1845, 1916, 2000, 2339

y. ikeněn 1509

y.+ tır 1356, 1356,1994, 2074, 2374

2. Hayır.

y. 268, 698, 786, 1724, 1899, 2044

3. Pek önemsiz, gereksiz, boş.

y.+ ḳa 1055, 1493,1834, 2431

4. İkili durumlarda gerçekleşme veya gerçekleşmeme ihtimalini bildirir.

y.+ mı 1592, 2401

yuḳ bul-: Yok olmak.

y.-maġan 1186

yuḳḳa çıḳ-: İz bırakmadan yok etmek.

y.-uvdan 158

yuḳsa: Yoksa.

y. 2011, 2165, 2166,2442

[55]

yugıyse: Yoksa.

y. 1930

[1]

yul: 1. Yol.

y. 1859,1878, 2051,2076, 2552

y.+da 550, 899, 903, 1550, 1825

y.+ ġa 166 ,475, 1552

y.+ ına 208,315, 556,711, 933

y.+ ında 1270

y.+ ınnan 1398,1430

2. Amaç.

y. 2197

y.+da 725

y.+ ġa, 212, 1035,1884

y.+ ı 718, 1605

y.+ ın 374

y.+ ına 1540

y.+ ında 296

3. Çizgi.

y.+ ında 87

y.+ ınnan 236, 1964

4. Yöntem, metot.

y. 36, 786, 1295, 1494, 1509, 1796, 2302, 2503

y.+ ġa 1754

y.+ı 152

y.+ ın 345,743

y.+ ına 1939, 1962

y.+ ıñ 381

y.+ larda 1507

y.+ ları 1423

y.+ ların 871, 921

y.+ nı 2174

yul ĕzle-: Çare bulmaya çalışmak.

y.-1293, y. -yděr 2025

yul ḳuy-: Fırsat vermek, yol vermek.

y.-arġa 2140

yul tap-: Bir yolunu bulmak.

y.-ıp 129, 2086 y. -a almıymın 1915 y.-ıp 994

yol tot-: Bir siyaset yürütmek.

y.-uvçılar 1981

yulġa kĕr-: Doğruyu bulmak.

y.-ĕr 537

yulġa yök sal-: Yola çıkmak.

y.-dı 166

yuldan (yaz-,çıḳ-,çıġar-): Azmak, yoldan çıkmak.

y.-ġannar 2016

y.-ġıçlar2113

y.-mam309

y.-ıp 1780,2442

[69]

yulavçı: Yolcu, seferdeki kişi.

y. 190

[1]

yulbasar: Haydut, eşkıya, gangster.

y.+ lar 200

[1]

yuldaş: Yoldaş, arkadaş, dost.

y. 310,1074,1157,1669

y.+ ı 1809

y.+ ları 139, 169, 1369, 1397

[9]

yuldaşlıḳ: Yoldaşlık.

y. 824

[1]

yulıḳ -: Rastlamak, tesadüf etmek, karşılaşmak, bilmeden denk gelmek.

y.- ıp 142, 1221

y.- ırsıñ 932

y. -ma 2546

y.- tı 903

[5]

yulıḳtır -: Birleştirmek, buluşturmak.

y.- maḳçı buldı 1138

[1]

yumala -: Överek aldatmak.

y.- p 129

[1]

yumart: *Far.* Eli açık, cömert.

y. 556

[1]

yumartlıḳ: Cömertlik, eli açıklık.

y.+ ına 1658

[1]

yunma taş: Yontma taş.

y. +tan 279

[1]

yura-: Tabir etmek, yormak, yorumlamak.

y.- ması 1928

[1]

yuvan -: Avunmak, teselli olmak, rahatlamak.

y.- dı 1761

[1]

yuvaş: Hareketsiz duran, yavaş.

y. 493, 500, 1441,1445

[4]

yuvaşlıḳ: Yavaşlık, ağırlık, sakinlik.

y. 353,986

y.+ ı 1311

[3]

yuvat -: Teskin ve teselli etmek.

y.- amın 2179

y.- ır idĕ 1815

y.- ırmın 1918

y.- tı 2393

y.-uvçımnı 596

[5]

yülerlĕk: Akılsızlık.

y.+ ĕñnĕ 2328

[1]

yünsĕz: Akılsız, alçak, kötü.

y. 1035

[1]

Z z

zahid: *Ar.* Zahit, derviş.

z. 530, 535, 546, 549, 556, 564, 572, 652, 653, 659

z.+ ķa 540

z.+ lerněñ 1417

z.+ nıñ 541, 666

[14]

zalim: *Ar.* Zalim, cebreden, zorba.

z. 721, 748, 772, 1093, 1168, 1263, 1912

z.+ nen 191, 748, 778

z.+ něñ 1585, 1929

z.+ ner 701

z.+ nerněñ 729

[14]

zaman: *Ar.* Süre, vakit.

z. 1687

z.+ a 157, 185,2109

z.+ da 25, 276, 721, 1546, 2275

z.+ nıñ 78

[10]

zarar: *Ar.* Zarar, ziyan, hasar, kayıp.

z. 495,514,693, 848, 851, 897, 929, 931, 1085, 1163,1680, 1758,2251

z.+ ı 1937

z.+ ıbız 1552

z.+ ıma 2191, 2319, 2323, 2514

z.+ ın 301, 1691

z.+ ına 2113

z.+ ınnan 815, 896

z.+ lar 1480, 1941

z.+ ları 202

z.+ ların 361

z.+ larnı 685

z.+ nıñ 136

zarar bir-: Zarar vermek.

z.-ěr 687

zarar bul-: Zarar görmek.

z.-adır 2049

zarar it-: Zarar etmek.

z.-e almasın 1055

z. -miy 2323

z. -miym 2147

z. -se 2289

z. -üvně 712

zarar kil-: Zarar görmek.

z. -ěr 19, 1483,2267, 2289, 2307

z. -ěrmě 1208

z. -mesěn 2020

zarar kitěr-: Zarar vermek, zarara uğratmak.

z.-eděr 1643

z. -ěr 187, 849, 2063

z. -miy 927

z. -üvde 1257

zarar kür-: Zarar görmek.

z.-miym 695

[52]

zararlı: Zararlı, ziyanlı.

z. 1102,1951

[2]

zarlan -: Şikâyet etmek, yakınmak.

z.- ıp 525

[1]

zarur: *Ar.*

zarur bul-: Mecburi olmak.

z.-dı 1042

[1]

zat: *Ar.* Zat, varlık, şey.

z. 1772

z.+ ı 2306

z.+ ġızġa 977

z.+ ına 1185, 1525

z.+ ında 469

z.+ lar z. 414, 2149,2140

z.+ ları bulmıy 2115

z.+ larnıñ 2180

z. 2146

[12]

zatlı: Değerli.

z.+ lar 265

[1]

zat ve nesep: Soy ve sop.

z. 268

[1]

zeġıyf: *Ar.* Zayıf, güçsüz.

z. 270, 493, 495, 790,892, 919, 1213,1424

[8]

zeġıyflĕk: Zayıflık.

z. 1493,1782

[2]

zeher: *Far.* Zehir.

z. 2353

[1]

zeherlĕ: Zehirli.

z. 1054

[1]

zeḫire: *Ar.*

zeḫire it-: Destek olmak.

z.-ĕp ḳuya idĕ 829

[1]

zeḫmet: Ar. Sıkıntı, zahmet, zorluk.

z. 342,2190

z.+ ĕn 1324

zeḫmet bir-: Zahmet vermek.

z.-dĕñ 1486

zeḫmet çik-: Zahmet çekmek.

z.-ĕp 886, 1593

z. -miy 888

[7]

zeḫmetsĕz: Zorluksuz.

z. 1227

[1]

zevıḳlı: Zevkli, keyifli.

z. 1264

[1]

zifa: *Ar.* Nefis, çok güzel, süsü yerinde.

z. 2449

[1]

ziheˇn: *Ar.* Zihin, akıl.

z. 444, 1979, 2068

z.+ ě 346,872, 2034, 2389

z.+ ěm 498

z.+ ěñ 1127

z.+ ěñ citěştě 1163

z.+ nerě 2114

[11]

ziheˇnlě: Akıllı.

z.+ ler 2296

[1]

ziheˇnsěz: Akılsız.

z. 876

z.+ ler 2037

[2]

zikěr: *Ar.* Zikir, anma, söyleme, sözünü etme.

z.+ lerge 547

[1]

zindan: *Ar.* Zindan, hapishane.

z.+ da 2362

z.+ ġa 2159,2362

z.+ nan 2405, 2565, 2568

[6]

zinhar: *Far.* Asla.

z. 2507

[1]

zirek: *Ar.* Zeki, akıllı.

z. 227, 469, 1546,1645

[4]

zirekleˇk: Zekilik, akıllılık.

z. 1542

[1]

zolım: *Ar.* Zulüm, cebir.

z. 470, 617, 725, 729, 735, 1158, 1194, 1811, 1969

z.+ da 1930

z.+ ı 1269

z.+ ınnan 721, 883

z.+ nan 742

zolım it-: Zulüm etmek.

z.-mem 728

zolım ḳıl-: Zulüm etmek, eziyet etmek.

z.-ġanġa 1606

z. -ġanmın 1268

[17]

zur: 1. Büyük.

z. 252, 462, 681

2. Fazla, çok.

z. 872

3. Güçlü.

z. 1214, 1240

4. Ciddi.

z. 100

[7]

zuray -: Büyümek.

z.- ġan 1176

[1]

Tr dil oranı : % 100

Toplam Kelime Sayısı : 25320

Toplam Madde Başı Sayısı : 2471

A

Aḳçarlaḳ: Karakter adı, martı.

A. 789, 795, 802, 807, 816, 823, 833, 832

A.+ ḳa 787

A.+ nıñ 829, 831, 843

[12]

Alla: *Ar.* Allah, Tanrı.

A. 72

A.+ dan 592

A.+ ġa 53, 55, 56, 92, 166, 206, 2206, 2497

A.+ nıñ 63, 71, 1249, 1892

Alla saḳlasın: "Allah korusun" anlamına gelen bir söz.

A. 989, 1057, 1525, 2188, 2267

[19]

Allah: bk. Alla.

A. 236, 617, 1747, 1962, 1968, 2103, 2226, 2243,2417, 2508

A.+ nı 728

A.+ nıñ 67, 1592, 2335

A.+ tan 839

[15]

Allahı Teġale: bk. Alla.

A. 727

A.+ ge 314

A.+ něñ 374

[3]

Arıslan: Karakter adı, arslan.

A. 20, 279, 334, 385, 387, 391, 422, 444, 452, 453, 466, 474, 492, 501, 516, 517, 520, 671, 694, 879, 882, 889, 894, 896, 900, 903, 904, 936, 941, 949, 973, 980, 1020, 1038, 1082, 1105, 1120, 1133, 1138, 1142, 1160, 1166, 1174, 1185, 1295, 1296, 1307, 1317, 1319, 1328, 1330, 1335, 1340, 1345, 1351, 1366, 1367, 1370, 1375, 1376, 1407, 1420, 1441, 1444, 1454, 1463, 1473, 1524, 1652, 1658, 1664, 1698, 1737, 1738, 1750, 1761, 1788, 1806, 1812, 1856, 1869, 1876, 1889, 1925, 1943, 1973, 2040, 2065, 2080, 2105, 2118, 2141, 2291, 2342, 2563, 2565, 2566, 2568, 2571, 2577

A.+ ġa 407, 890, 1139, 1311, 1332, 1138,1441, 1465, 1479, 1483, 1884, 2558

A.+ nan 514, 1767

A.+ nı 21, 284, 325, 964, 1110, 1136, 1338, 1408, 1442, 1456, 1647

A.+ nıñ 229, 230, 911, 917, 1181, 1209, 1240,1262, 1285, 1292, 1316, 1323, 1426, 1435, 1460, 1471, 1745, 1818, 1903, 1945, 1947, 1993, 2055, 2089, 2108, 2292

A. tora idě 219, 1304

[154]

Arıslan bělen Dimne: Kelile ile Dimne.

A. 1790

[1].

Arıslan bělen Dimne Dastanı: bk. Arıslan ve Dimne Destanı.

A. 1805

[1]

Arıslan bĕlen Üğĕz Dastanı: bk. Arıslan ve Öküz Destanı.

A. +nıñ 214

[1]

Arıslan ve Dimne Dastanı: Arslan ve Dimne Destanı.

A. 1802

[1]

Arıslan ve Üğĕz Dastanı: Arıslan ve Öküz Destanı.

A.+ n 1778

[1]

B

Bedaḫşan: Pamir Dağları'nda bulunan bir ülke.

B. 2156

[1]

Belḫ: İran'da bir bölgenin başkenti.

B. 2450, 2471

Belḫ tĕlĕ: Belh dili, Belh bölgesinde konuşulan dil.

B. 2514

B. +n 2465, 2468

B. +nçe 2480

B. +nde 2460

[7]

Belḫlĕ: Belhli.

B. 2515, 2520

[2]

Bereḳalla: "Allah mübarek etsin" anlamında kullanılan bir söz.

B. 730, 731, 1403

[3]

Beydaba: bk. Beydaba.

B. 5

[1]

Beydeba: Padişah Dabşalim'in vasiyeti üzerine eseri yazan âlim.

B. 1792

[1]

Brahman: Yüksek mevkide bulunan Hint din adamı.

B. 11,15, 23

[3]

Ç

Çayan: Eserde geçen karakterlerden biri, çıyan.

Ç. 1037, 1041, 1042, 1048, 1056, 1067

Ç.+ nı 1045

[7]

Çulpan: Zühre yıldızı, Venüs, Çolpan.

ç.+ nan 381

[1]

D

Dabşalim: Beydeba'yla geçen diyaloglarıyla eserin yazılmasına vesile olan hükümdar.

D. 5,1778

[2]

Dimne: Arslan'ın kötü olan veziri.

D. 228, 235, 267, 332, 344, 351, 372, 385, 393, 407, 426, 444, 445, 447, 459, 466, 468, 475, 477, 497, 501, 505, 514, 523, 532, 673, 679, 697, 747, 759, 866, 875, 933, 937, 939, 945, 955, 974,

976, 982, 1012, 1025, 1028, 1039, 1083, 1094, 1109, 1125, 1136, 1143, 1148, 1154, 1162, 1172, 1181, 1239, 1255, 1261, 1291, 1300, 1413, 1422, 1441, 1454, 1461, 1473, 1482, 1497, 1509, 1515, 1527, 1538, 1540, 1645, 1651, 1662, 1689, 1734, 1745, 1755, 1787, 1789, 1881, 1891, 1898, 1944, 1954, 1972, 1984, 1998, 2022, 2026, 2046, 2055, 2065, 2070, 2083, 2094, 2142, 2144, 2148, 2167, 2173, 2185, 2203, 2206, 2217, 2245, 2287, 2311, 2312, 2339, 2346, 2353, 2362, 2378, 2396, 2401, 2408, 2425, 2439, 2447, 2539

D.+ de 2308

D.+ den 1764, 1902,2542, 2557

D.+ ge 453, 455, 1184, 1975, 2040, 2143, 2310, 2343, 2375

D. idě 228

D.+ ně 1477, 2106, 2109, 2159, 2160, 2209, 2362, 2404,2577

D.+ něñ 404, 422, 465, 466, 476, 513, 1465, 1767, 1879, 1880, 2038, 2105, 2121, 2213, 2231, 2234, 2296, 2377, 2407, 2544, 2545, 2546, 2551, 2555, 2563, 2564, 2569,
2572

[176]

E

Eẖzem: Bir karakter adı.

E. 993, 998, 1001

[3]

Enüşirvan: Bir kişi adı.

E. padişah 1772

[1]

Evliya Ata: Evliya Baba.

E. 97

[1]

F

Farsı: Farsî.

F. 1013, 2380

F.+ ġa 1772

[3]

Farsıça: Farsça.

F. 433

[1]

Fatiẖa: *Ar.* Kur'an'ın Fatiha suresi.

F. 1388

[1]

Ġ

Ġanim: Karakter adı.

Ġ. 276, 287, 294, 308, 314, 316, 323

Ġ.+ něñ 321

[8]

ġarep: *Ar.* Arap.

ġ. 255

[1]

Ġayse: Hz. İsa.

Ġ. 2252

[1]

Ġazanfar: Eserde geçen iki dosttan biri.

Ġ. 219, 404, 515

Ġ.+ ġa 464

Ġ.+ nıñ 223

[5]

Ḫ

Ḫaḳ Söbḫane ve Teġale: bk. Ḫak teġale.

Ḫ. 78

[1]

Ḫak teġale: *Ar.* Allah.

Ḫ. 58

[1]

Ḫalik: *Ar.* Allah.

Ḫ. 1967

[1]

Ḫazim: Saf olan tüccarın adı.

Ḫ. 1549,1555, 1561, 1625

Ḫ.+ ge 1562

Ḫ.+ něñ 1577, 1621

[7]

Ḫezim: Eserde geçen üç balıktan birinin adı.

Ḫ. 995, 998, 1003, 1004

[4]

Ḫoda: Ḫoday.

Ḫ. 841, 1793

Ḫ.+ nıñ 1795

[3]

Ḫoday: *Far.* Tanrı, Allah.

Ḫ. 73,288, 726, 1453

Ḫ.+ dan 64, 1706

Ḫ.+ ġa 930

Ḫ.+ nıñ 1619, 2076

[8]

Ḫoday Tebareke ve Teġale: bk. Ḫoday.

Ḫ. +něñ 2397

[1]

Ḫoday Teġale: bk. Ḫoday.

Ḫ. 74,1558

Ḫ.+ den 1288

[3]

Ḫozır: Hz. Hızır.

Ḫ. 2253

[1]

K

Keġbe: *Ar.* Kâbe.

K.+ m 1907

[1]

Kelile: Arslan'ın iyi olan veziri.

K. 227, 234, 263, 338, 347, 364, 377, 385, 524, 529, 533, 669, 676, 689, 710, 750, 868, 923, 933, 1457, 1458, 1477, 1484, 1505, 1520, 1530, 1642, 1654, 1666, 1693, 1745, 1880, 1895, 2159, 2182, 2195, 2206, 2367, 2375, 2398

K.+ ge 231

K.+ ně 1463, 2394

K.+ něñ 2362, 2363, 2375

[46]

Kelile bělen Dimne: bk. Kelile ve Dimne.

k. 213, 1737

[2]

Kelile ve Dimne: Anlatılan olayın geçtiği eserin adı.

K. 2, 1770

K.+ něñ 1878

[3]

Ḳ

Ḳaraḳolaḳ: Karakter adı.

Ḳ. 1975

[1]

Ḳarçıġa: Karakter adı, atmaca.

Ḳ.123,568, 69, 71, 1221,1225,

Ḳ.+ sı 2532

Ḳ.+ ġa 1219

Ḳ.+ lar 1230

çuvar ḳ.+ sı 2525

[10]

Ḳarġa: Karakter adı, karga.

Ḳ. 69, 71, 772, 774, 775, 782, 856, 858, 859, 859, 864,1245, 1299, 1304, 1337, 1340, 1342, 1347, 1358, 1366, 1367, 1378, 1389, 1394, 1402

Ḳ.+ ġa 1351

Ḳ. idě 1628

Ḳ.+ nı 776

Ḳ.+ nıñ 777, 778

[30]

Ḳısla: Karakter adı, yengeç.

Ḳ. 793, 800, 803,835, 844, 832

Ḳ.+ nı 786

Ḳ. +nıñ 833

[2]

M

Maymıl: Karakter adı.

M. 244, 247, 250

M.+ nı 248

M.+ nıñ 239, 249

[6]

Mısır: Bir ülke adı.

M. 2449

[1]

R

Ravzebe: Kelile'yi bırakan kaplanın adı.

R. 2363, 2367, 2392, 2400

R.+ ně 2396

[5]

S

Seheĺ bineě Harun bineě ebü Ġomer: Eseri tercüme ettiği düşünülen kişi.

S. 1771

[1]

Söbḫanalla: *Ar.* her türlü kusur, ayıp ve eksiklikten, insanlığa özgü niteliklerden uzak tutarım, anlamında kullanılan bir söz.

S. 71, 1896, 1955

[3]

Söreyya: *Ar.* Ülker.

S. 2114

[1]

Ş

Şaḳal: Karakter adı, çakal.

Ş. 20, 227, 390, 464, 695, 778, 779, 785, 847, 1299, 1304, 1334, 1384, 1386, 1394, 1402, 1828, 1833

Ş.+ dır 469

Ş.+ ġa 864

Ş.+ lar 220

Ş.+ ları 1192

Ş.+ nıñ 1848

[23]

Şetrebe: Tüccar olan büyük kardeşin öküzlerinden birinin adı.

Ş. 167, 168, 170, 177, 215, 216, 217, 520, 876, 963, 986, 1084, 1114, 1140, 1143, 1152, 1159, 1170, 1181, 1242,

1258, 1265, 1284, 1294, 1302, 1406, 1415, 1434, 1441, 1444, 1451, 1465, 1471, 1474, 1742, 1809, 1812, 1862, 1863, 1866, 1893, 1911, 1915, 1996, 1999, 2007, 2147, 2215

Ş.+ den 1106

Ş.+ ge 513, 524,691, 746, 1109, 1111, 1113, 1442, 1454, 1882, 2005, 2142

Ş.+ ně 175, 521, 686, 1455, 1456, 1767, 1788, 1806, 1914, 2211, 2547, 2563

Ş.+ někěnnen 2004

Ş.+ něñ 223,516, 523, 692, 753, 870, 927, 9771021, 1126, 1740, 1751, 2000, 2217

[89]

Şir: Eserde geçen bir karakter adı.

ş. 507, 681, 753

[3]

T

Taşbaḳa: Karakter adı.

T. 1037, 1041, 1051

T.+ ġa 1043

[4]

Tatar: İdil boyu merkez olmak üzere Kırım, Astırhan, Samara, Saratav, Moskova, Penza, Orenburg, Ufa ve Batı Sibirya bölgelerinde yaşayan Türk topluluğu.

T. 1548

[1]

Tıçḳan: Karakter adı, fare.

T. 121, 124, 126, 130, 1728

T.+ nan 401

T.+ nar 1707

T.+ nardan ikeněn 137

T.+ narı 1725

T.+ narıñnıñ 1710

T.+ nıñ 125, 139

[12]

Tizhuş: Kurnaz ve akıllı olan tüccarın adı.

T. 1556, 1561, 1577, 1581, 1582, 1590, 1598, 1618, 1638

T. iken 1547

T.+ ḳa 1555

T.+ tan 1617

[12]

tölkě: Karakter adı, tilki.

t. 551, 662, 738, 1271, 1273, 1275, 1823, 1830, 1839, 1845, 1846

t. ge 1846

t. ler220

t.+ ně 656, 737

t.+ něñ 552, 1821

[17]

Ü

Ügěz: Karakter adı, öküz.

Ü. 20, 336, 452, 487, 501, 505, 517, 550, 695,681, 705, 709, 928, 1018, 1137, 1144, 1175, 1483, 1652, 1658, 1698, 1737

Ü.+ den 230, 453, 1460,1817

Ü.+ ě 167

Ü.+ ěñně 205

Ü.+ ge 209, 712, 1136, 1473, 1788

Ü.+ ler 656

Ü.+ lerněñ 554
Ü.+ ně 21, 221, 339, 528, 671, 924, 1738
Ü.+ něñ 694, 930, 1028, 1764
[46]

V

Verzuvya binĕ Ezher: Kişi adı.
V. 1773
[1]

Y

Yulbarıs: Eserde geçen bir hükümdar adı, kaplan.
Y. 1817, 1858, 1874, 1902, 2563, 2571
Y.+ lar 220
Y.+ nı 1816, 2558
Y.+ nıñ 2565
Y.+ tan 1941
[11]

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

İnsanoğlunun kültürel unsurları gelecek nesillere taşıma amacıyla oluşan sözlü kültür, yeniden yazıya geçirildiği her dönemin ve toplumun değişen izlerini kendi bünyesine dahil etmiştir. Farklı bir kültürel çevrede oluşturulan eserlerin değişik kültür coğrafyalarına adaptasyonu sürecinde bu duruma sıkça rastlanmaktadır.

Kazan Tatarları Marifetçilik hareketi çerçevesinde halkı bilinçlendirmek, ahlakî değerleri geliştirmek ve toplumda millî ve ahlakî birliği sağlamak için XIX. yüzyılın sonlarında farklı Türk boylarında farklı şekilleri bulunan ortak kültürel eserleri yeniden aktararak yayınlamışlardır. Bu amaçla Gabdilgallem Feyizhanov İbnü'l-Mukaffa'nın yazdığı Kelile ve Dimne'yi Tatar Türkçesine tercüme etmiştir.

Gabdilgallem Feyizhanov'un tercüme ettiği Kelile ve Dimne'nin günümüz Tatar Türkçesine yeniden aktarılmış şeklindeki söz varlığının Tatar Türkçesi söz varlığındaki yerini ve katkılarını belirtmeyi amaçladığımız tezimizde, Kelile ve Dimne'nin birinci babındaki "*Asıl Kelile ve Dimne Kitabının Başı"* ana başlığı altında bulunan *"Hikeyet"* alt başlıklı dört küçürek öykü, *"Kelile Bĕlen Dimne Ḳıyssası (Arıslan Bĕlen Ügĕz Dastanınıñ Başı)"* ana başlığı altındaki *"Ḫikeyet"* alt başlıklı on altı küçürek öykü ve ikinci babında bulunan "*Elekçĕlernĕ Süz Yörtĕp, İkĕ Dusnıñ Arasına Döşmanlıḳ Salġaç Üzlerĕ Nindiy Ceza Tartḳanın, Yamanlıḳlarınıñ Aḫırı Niçĕk Bulıp Ḳalġanın Bĕlderĕr"* kısmından sonra gelen "*Arıslan Bĕlen Dimne Dastanı*" ana ba-şlığı altındaki "*Hikeyet*" alt başlıklı üç küçürek öykü gramer ve söz varlığı yönüyle incelenmiştir.

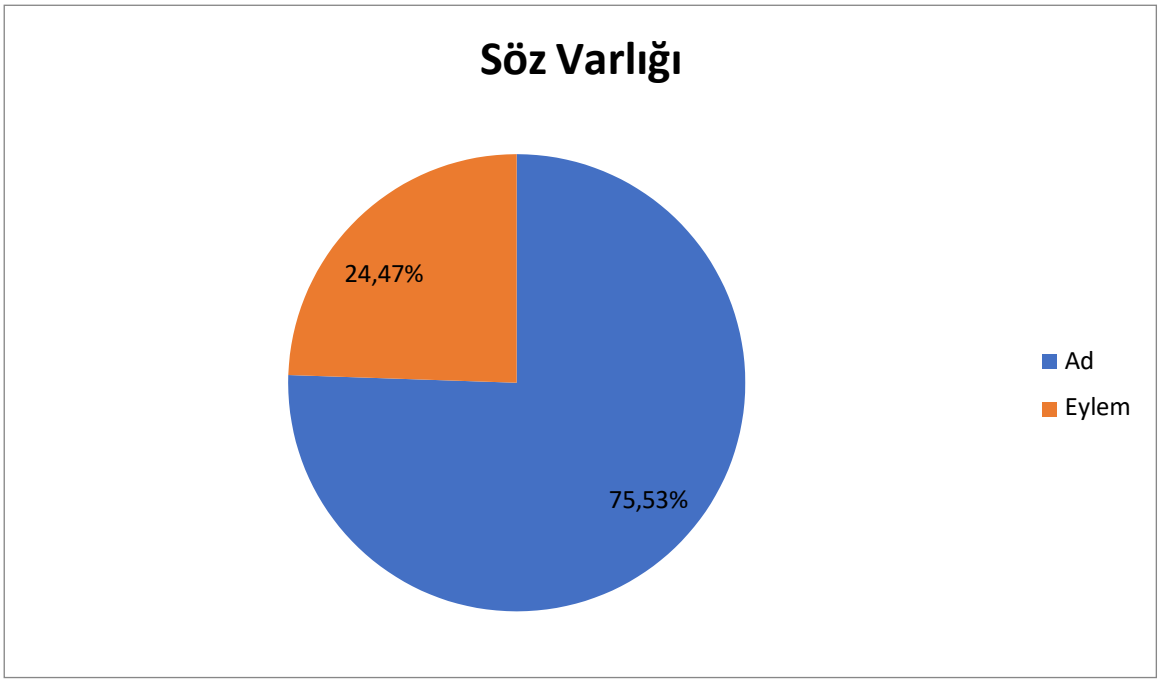
İnceleme, Metin ve *Dizin* olmak üzere üç bölümden oluşan çalışmamızın girişinde Tatarlar ile ilgili verilen genel bilgilerden sonra XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kazan Tatar Edebiyatı ve Marifetçilik hakkındaki bilgiler aktarılmıştır. Kelile ve Dimne'nin kültürel değişim sürecini anlamlandırabilmek için eserin tarihî gelişimi ve tercüme süreci

incelenmiştir. Kelile ve Dimne'nin Kazan Tatar Türkçesine tercüme edilişi ve Gabdilgallem Feyizhanov hakkındaki bilgiler eserin 2008 baskısındaki ön sözü yazan Necip Nakkaş İsmagıyl ile bağlantılı olarak verilmiştir. *Dil İncelemesi* başlığı altında incelenen ve metinde rastlanan dil bilgisi yapıları mümkün olduğunca ayrıntılı bir biçimde örneklendirilmiştir. *Transkripsiyon* ve *Türkiye Türkçesine Aktarma* kısımlarından oluşan *Metin* bölümünde transkripsiyonu yapılan metne satır numaraları verilmiştir ve toplamda 2586 satır tespit edilmiştir.

İncelenen metin için gramatikal bir dizin hazırlanmıştır ve sözcükler, alfabetik sıraya göre verilmiştir. Metinlerden hareketle hazırlanan dizinde toplam 2471 madde başı sözcük bulunmaktadır. Bu 2471 madde başı sözcüğe özel adlar dâhil değildir. Hazırlanan gramatikal dizinde bulunan 2471 madde başının 606'sı eylem, 1865'i ise addır. Adlar toplam madde başının %75,53'ünü, eylemler ise %24,47'sini oluşturmaktadır.

Şekil 1

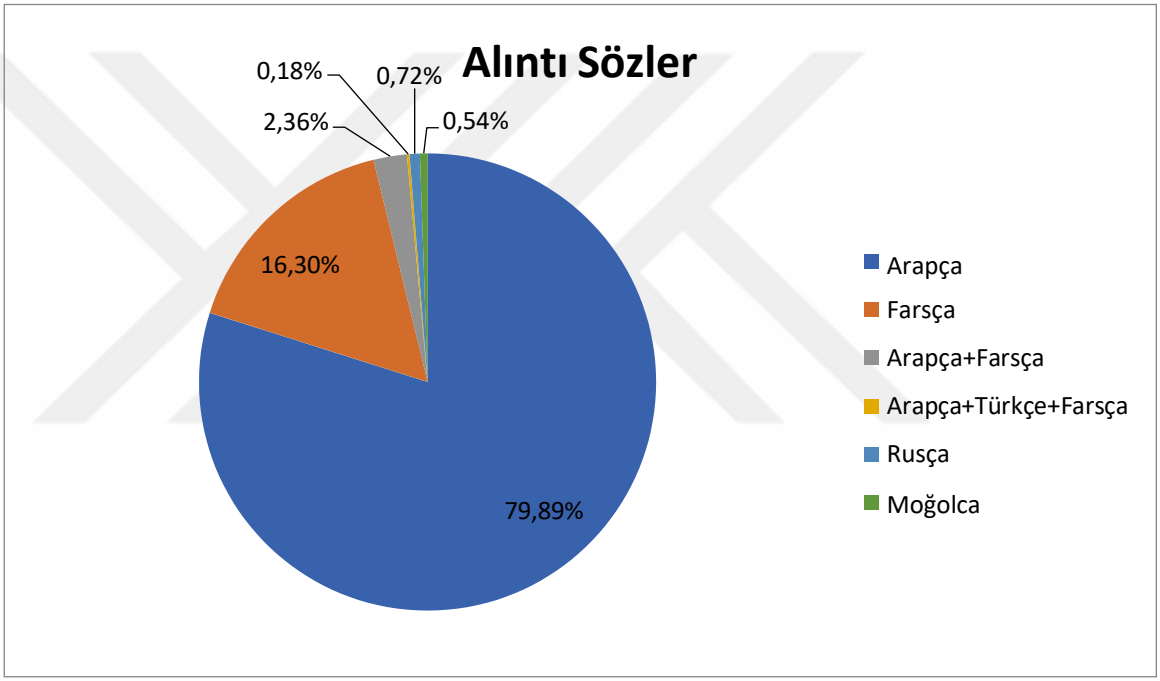
Söz Varlığı

Alıntı sözcüklerin de yer aldığı hikâyelerde 441 Arapça, 90 Farsça, 3 Moğolca, 13 Arapça+Farsça, 1 Arapça+ Türkçe+ Farsça ve 4 Rusça olmak üzere toplamda 552 adet alıntı sözcüğün madde başı olduğu tespit edilmiştir. Yazar, Türkçe sözcük kullanımına ağırlık vermiştir. 552 alıntı sözcüğün %79,89'u Arapça, %16,30'u Farsça, %2,35'i Arapça+Farsça, %0,18'i Arapça+Türkçe+Farsça, %0,72'si Rusça, %0,56'sı Moğolca'dır.

Şekil 2

Alıntı Sözler

Tatar toplumunda millî ve ahlakî birliği sağlamak için XIX. yüzyılın sonlarında İbnü'l Mukaffa'dan çevrilen Kelile ve Dimne'nin günümüz Tatar Türkçesine yeniden aktarılmış versiyonunun Türkiye Türkçesine aktarımını yaparak dil varlığını değerlendirdiğimiz hikâyelerden hareketle şunları söyleyebiliriz:

Gabdilgallem Feyizhanov'un edebî dili Tatar konuşma dilinin başarılı karşılaştırmalarıyla beslenmiştir. Bazı yerlerde ahenkli ve sakin, bazı yerlerde ise

değiştirilen metaforik anlamlar içermektedir. Kullandığı dil çoğunlukla Türkçe sözlerden oluşmaktadır.

Yazar, eserlerinde halk kültürüne bağlılığını, kullandığı atasözleriyle, deyimlerle, beyitlerle, şiirsel motiflerle, hadisler ve ayetlerle belli etmiştir. Kendi zamanındaki vatanın durumunu ve Tatar halkının yaşam şartlarını iyice algılamıştır ve tercüme manasında kendi fikirlerini işlemiştir: "*Açlıḳ ve avıruv Arıslannıñ tëñkesëne tiygeç", "Sin ḳılıç këbëk ikë yözlësëñ her ḳay yaḳḳa yöz ḳuyasıñ, çabasıñ hem yılan këbëk ikë tëllësëñ herkëmge tiyseñ, çağasıñ",* "*kön këbëk açıḳ*", "*başıñnı darġa asıp",* "*ayağına baş orıp*", "*ëncëlernë tëzgeç", "anıñ ḳaher şerabın eçeler*.".

Tatar konuşma dilini esas alarak yeni bir edebî dil oluşturmayı hedeflemiştir. Halkı eğitmek için çevirdiği bu eserde milletini "Müslüman" diye tanıtmak yerine Tatar etnonimiyle adlandırır. Metinde "Tatarların da dediği gibi" şeklindeki ibareleriyle bu durumu örneklemek mümkündür "*Tatar eytkendey, ikë bozavġa kibek te ayıra bëlmiy, imëş".*

Ölçünlü Tatar Türkçesinin ses ve şekil bilgisiyle alakalı olarak yapılan incelemede eserin dili büyük oranda ölçünlü Tatar Türkçesiyle örtüşmektedir ancak kimi zaman "*ul-*" ve "*añar"* gibi örneklerle ölçünlü Tatar Türkçesinde olmayan yapılara da yer verilmiştir.

Kelile ve Dimne'nin orijinalinde yer almayan bazı temalar, Tatar Türkçesine çevrilmiş versiyonunda ilk kez işlenmiştir. Örneğin, 18. yüzyıl sonlarından itibaren Tatar dergi hikâyeciliğinin merkezi temalardan biri olan "insanın kendinden sonra iyi bir nam salması" teması Gabdilgallem Feyizhanov'un çevirdiği Kelile ve Dimne'nin Tataristan Kitap Neşriyatı tarafından 2008 yılında yeniden aktarılmış biçiminde hikâye boyunca devam eder: "*Aḳıl iyelerë ve meġrifet ehëlë ḳatında yaḫşı at bëlen ülmek yamanat bëlen tërë bulmaḳtan artıḳtır. Dönyada yaḫşı at ḳaldırmaġan këmsene dönyada bar bulıp yörse de ülëktër."*

Eserde bulunan Farsça şiir metinleri transkribe edilip metnin altında Tatar Türkçesine çevrilerek açıklanmıştır. Modern Tatar Türkçesi göz önünde bulundurulduğunda anlaşılması zor olan bazı Türkçe şiirlerin açıklaması de metin altında verilmiştir. Gabdilgallem Feyizhanov tercümesinde kullanılan "*ve*" sözü yerine günümüz edebiyatında kullanılan "*hem*" sözüyle değiştirdiği hakkında bir örnek verip anlam farkını hissettirmek istediğini açıklamıştır. Necip Nakkaş İsmagıyl, eserin bu baskısını oryantalist nakış şeklindeki süslemeler ve değişik illüstrasyonlarla süsleyerek zenginleştirmiştir. Eserde bugünkü okuyucuların anlayacağı şekilde bir edebî dil yaratmak amaçlandığından günlük dilde aktif olarak kullanılmayan Arapça ve Farsça sözcüklerin açıklaması dipnot olarak verilmiştir. Tespit edilen söz varlığına bakıldığında hacimce geniş bir dile sahip olan eserde büyük oranda Türkçenin hâkim olduğunu ancak zaman zaman alıntı sözler kullanıldığını söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Alkaya, E. (2017). "Tatar Türkçesi Yazı Dillerinde ve Ağızlarında y-/c- Sesi Üzerine". *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD),* 1 (1), s. 24-38.

Argunşah, M. ve Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus.* Kesit Yayınları: İstanbul.

Arslan, A. (2002). *Felsefe.* Tülin Bümin (yön.). Tüsiad: İstanbul.

Banguoğlu, T. (1976). *Türkçenin Grameri*. Baha: İstanbul.

Bülbül, T. (2009). Hümâyun-nâme, (inceleme-tenkitli metin). Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Bülbül, T. (2017). "Kelile ve Dimne Hikâyelerinin Yaratımı ve Aktarımı: Pançatantra'dan Hümâyûnnâme'ye". *International Journal of Languages Education and Teaching,* 5 (4), s. 978-995.

Brokelmann, C. (1977). Kelile ve Dimne. *İslam Ansiklopedisi* (C 6, 555-557). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Celey, L. (1954). *Tatar Tiliniñ Tarihi Fonetikası Buyınça Materiallar.* Tatknigoizdat: Kazan.

Clauson, S. G. (1972). *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century*. The Clarendon Press: Oxford.

Çağdaş, K. (1962). *Pançatantra Masalları.* Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları: Ankara.

Çimen, F. (2015). Molla Muhammed Timur'un Âsâru'l İmâmiyye (Çağatayca Kelile ve Dimne tercümesi) adlı eseri- metin, notlar, dizin-sözlük. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, İstanbul.

Deny, J. (1995). *Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları.* Oylum Şahin (çev.). Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.

Devellioğlu, F. (2013). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat.* Aydın Kitabevi: Ankara.

Devlet, N. (2002). Tataristan Cumhuriyeti. *Türkler Ansiklopedisi Türk Dünyası*, 20, Ankara, 84-99.

Durgut, H. (2006). "Türkçede Yalın Hâl Kavramı Üzerine." *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten,* 52 (2004/ 2), s. 71-78.

(?). *Ediplerĕbĕz.* (Cilt 2). (2009). Tataristan Kitap Neşriyatı: Kazan.

Eker, S. (1998). Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Ses Bilgisi. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Eker, S. (2013). *Çağdaş Türk Dili*. Grafiker Yayınları: Ankara.

Eşit, S. (2010). Kelile ve Dimne Çevirisi Türk Dil Kurumu Nüshası: Dilbilgisi Özellikleri-Metin-Sözlük. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Mersin.

Ergin, M. (2013). *Türk Dil Bilgisi*. Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım: İstanbul.

Ercilasun, A. B. (2007). "Türkiye Türkçesinde Yardımcı Ses." *Makaleler Dil-Destan-Tarih-Edebiyat Dergisi,* 2 (585), s. 219-225.

Ercilasun A. B. (Ed). (2007). Mustafa Öner: *Tatar Türkçesi. Türk Lehçeleri Grameri*. Akçağ Yayınları: Ankara.

Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2014). *Dîvânu Lugâti't-Türk.* Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.

Galiullin, T. ve Yarullina, R. (2007). Tatar Türkleri Edebiyatı. içinde *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*. (Cilt 9). s. 676-736. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları: Ankara.

Golden, Peter B. (2016). *Türk Halkları Tarihine Giriş.* Ötüken Yayınları: İstanbul.

Gömeç, S. (2006). *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*. Akçağ Yayınları: Ankara.

Güzel, S. (2010). "Türkçede -lA-p > +lAp Zarf Kalıplaşması: Tatarca ve Başkurtça Örneği." *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 54-64.

Ġosmanov, M. (1980). *Zavetnaya Meçta Ḫusaina Feyizhanova: povest o cizni i deyatelposti.* Kazan Kniga izd-vo: Kazan.

Hangildin, V. N. (1959). *Tatar Tĕlĕ Grammatiḳası*. Tatarstan Kitap Neşriyatı: Kazan.

Harisova, Ç. M. (2012). *Tatar Tělě Morfologiye*. Meġarif Neşriyatı: Kazan.

Hisamova, F. M. (2006). *Tatar Tělě Morfologiyesě*. Meġarif Neşriyatı: Kazan.

İsmagıyl, N. N. (2008). "Giriş". İ. Mukaffa. içinde *Kelile ve Dimne* (s. 5-15). Tataristan Kitap Neşriyatı: Kazan.

İtil, A. (1964). "Pançatantra." *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 22 (1), s. 123-128.

Kalyon, A. (2004). "Kelile ve Dimne'nin Tercüme Serüveni." *Dîvân İlmî Araştırmalar*, 1(16), s. 227-237.

Kamalieva, A. (2009). "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Kazan Tatar Edebiyatı ve Maarifetçilik Hareketi." *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(16) s.147-157.

Kanlıdere, A. (2004). Sovyet ve Türk Tarih Yazıcılığında Rusya Müslümanlarının Düşünce Tarihi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, (*2), s. 149-181.

Karaağaç, G. (2013). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Akçağ Yayınları: Ankara.

Karaağaç, G. (2018). *Türkçenin Ses Bilgisi*. Kesit Yayınları: İstanbul.

Karabeyoğlu, A. R. (2012). "(Kazan) Tatar Türkçesinde imĕş." *Turkish Studies*, 7(1), s.1353-1373.

Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.

Korkmaz, R. ve Deveci M. (2011). *Türk Edebiyatında Yeni Bir Tür: Küçürek Öykü*. Grafiker Yayınları: Ankara.

Köprülü, M. F. (1943). *Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları.* (Cilt 4). Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.

Kurat, A. N. (1972). *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimler ve Devletleri*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları: Ankara.

Kurat, A. N. (1992a). Altın Ordu Devleti. içinde *Türk Dünyası El Kitabı I*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: Ankara.

Kurat, A. N. (1992b). Kama (Çulman) Bulgarları Devleti. içinde *Türk Dünyası El Kitabı I.* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: Ankara.

Maraş, İ. (2000). İdil-Ural Türklerinde Ceditçilik (Yenilikçilik) Hareketi (1850-1917). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara.

Öner, M. (2013). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.

Öner, M. (2015). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü.* Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.

Öner, M. (2020). "Tatarlarda Marifetçilik ve Ceditçilik Üzerine Notlar". *Gazi Türkiyat* (26), s. 45-53.

Özkan, N. (2007). *Türk Dilinin Yurtları*. Akçağ Yayınları: Ankara.

Öztekten, Ö. (2008). "Türkiye Türkçesinde Yardımcı Sesin Ekleşmesi." *VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, 20-25 Ekim 2008, Ankara, 1-5.

Grube J. E. (Ed). (1991). Raby, J.: *"The Earliest Illustrations to Kalilah wa Dimnah", A Mirror for Princes from India, Illustrated Versions of the Kalilah wa Dimnah, Anvar-i Suhayli, Iyar-ı Danish and Humayun Nameh.* Marg Yayınları.

Rorlich, A.A. (2000). *Volga Tatarları*. Mehmet Süreyya Er (çev). İletişim Yayınları: İstanbul.

Safiullina, F. S. ve Zekiyev, M. Z. (2006). *Hezĕrgĕ Tatar Edebi Tĕlĕ*. Meġarif Neşriyatı: Kazan.

Serebrennikov B. A. ve Gadjieva, N. Z. (2018). *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı-Tarihî Grameri.* Tevfik Hacıyev ve Mustafa Öner (çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.

Tekin, T. (1995). "Türkçede Morfofonemik Değişmeler: Dar Ünlü ~ ∅ Nöbetleşmesi". *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 6, s. 103-109.

Toska, Z. (1989). Türk Edebiyatında Kelîle ve Dimne Çevirileri ve Kul Mesûd Çevirisi. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Tumaşeva, D.G. (1978). *Hezĕrgĕ Tatar Edebiy Tĕlĕ.* Kazan Universitetĕ Neşriyatı: Kazan.

Türk, A. T. (2014). Nurihan Fettah'ın "Sızgıra Torġan Uklar" Romanı Üzerine Dil İncelemesi (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin). Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Temir, A. (1976). İdil-Ural ve Yöresi. *Türk Dünyası El Kitabı I*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Zekiyev, M. (2002). *Tatar Grammatikası-Morfologiye.* (Cilt 2). İnsan-Fikĕr: Kazan.

Zekiyev, M. (2015). *Tatarskaya Gramatika.* (Cilt 1). Tataristan Respublikası Fenner Akademiyesi: Kazan.

Zekiyev, M. (2017). *Türklerin ve Tatarların Kökeni*. D. Ahsen Batur (çev.). Selenge Yayınları: İstanbul.